

ERNEST HEMINQUEY

ƏCƏL ZƏNGİ

**“AVRASIYA PRESS”
BAKI-2006**

Created with

 nitro^{PDF} professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

*Bu kitab "E.Heminquey. Əcəl zəngi" (Bakı, Yazıçı, 1986)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Rus dilindən tərcümə edən:

Hacı Hacıyev

813.52-dc22

AZE

Ernest Heminquey. Əcəl zəngi. Bakı, "Avrasiya press", 2006, 472 səh.

"Əcəl zəngi" romanı E.Heminqueyin dünya şöhrətli əsərlərindəndir. Yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçən ispan mövzuna sadıq qalan yazıçı bu əsərində 1936-39-cu illərdə bu ölkədə baş verən vətəndaş müharibəsinin insanların taleyində qoyduğu dərin psixoloji izləri ön plana çəkmiş, müharibə dəhşətlərini özünəməxsus bir şəkildə təsvir etmişdir.

ISBN10 9952-421-34-4
ISBN13 978-9952-421-34-71

© "AVRASIYA PRESS", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

HEMINQUEY YARADICILIĞINDA İSPAN MÖVZUSU

Bu məqalənin adı, əslində, onun məzmunundan genişdir. Heminqueyin ilk romanı – “Fiesta”dakı hadisələrin cərəyan etdiyi yer İspaniya olub. Son kitabı – “Qorxulu yay”ı İspaniyaya səfərinə həsr edib. Bununla belə, Heminquey yaradıcılığında ispan mövzusunda danışarkən, ilk növbədə, onun iştirakçısı və şahidi olduğu İspaniya vətəndaş müharibəsi haqqındakı əsərləri xatirəmizə gəlir.

Heminquey İspaniya vətəndaş müharibəsi hadisələrinə sonralar yazdığı bir çox hekayələrində qayıtsa da, onun bu mövzuda yazdığı əsərlərin böyük qismi müharibənin ən qızgın çağlarında, ya da bu müharibənin faciəli nəticələrinin, dəhşətli izlərinin hələ də qaldığı bir vaxtda – 1937–1940-cı illər arasında qələmə alınmışdır.

Heminquey “Əcəl zəngi” romanını yazmağa başlayarkən, İspaniyadakı vətəndaş müharibəsinin faciəvi finali hamının yaddaşında yaşamaqda idi. İspaniya Respublikası faşizm tərəfindən yenidən məhv edilmişdi, Münxen sazişi artıq başa çatmışdı, fransız və ingilis siyasətçiləri Çexoslovakiyanı satmaq haqqında qəti qərara gəlmişdilər.

1940-cı ildə Heminquey romanı bitirib nəşr etdirdiyi vaxt artıq Çexoslovakiya Avropa xəritəsindən silinmişdi. Polşa işğal edilmişdi, bir tərəfdən Almaniya, o biri tərəfdən isə Fransa və İngiltərə arasında “qəribə” müharibə gedirdi. Bu müharibənin qəribəliyini hər şeydən əvvəl onunla izah olunurdu ki, İngiltərə və Fransanın o zamankı siyasi liderləri Qərbdə əsl müharibədən birtəhər yaxa qurtarmaq və alman faşizminin zirehli qatarını Şərqə yönəltmək ümidində idilər. Lakin onların gözlədiyini, düşündüyünü kimi olmadı. Hitler həqiqətən bütün qüvvəsi ilə Sovet İttifaqına hücumu keçsə də, buna qədər artıq London bombardman edilmiş, Belçika, Hollandiya, Danimarka, Norveç işğal olunmuş, Dünkerk epopeyası və Fransanın darmadağın edilməsi başa çatmışdı.

Beləliklə, 1938-ci ilin iyulunda İspaniyadakı faşist qiyamı günlərində alışmağa başlayan əlov bütün qitələri bürüyən İkinci dünya müharibəsi yanğına çevrilmişdi.

Heminqueyin qabaqcadan hiss etdiyi hadisə baş vermişdi. O, ispan müharibəsindən az sonra faşizmlə ilk silahlı mübarizənin faciəli yekunu haqqında dərhal kitab yazmağa güclü tələbat duydu.

Heminquey faşizmə nifrət edirdi. Onun nifrəti açıq və barışmaz idi. O faşizmə qarşı bütün mümkün olan vasitələrlə mübarizə aparırdı – faşizm əleyhinə

nitqlər söyləyir, məqalələrlə çıxış edirdi. O, döyüşlərin qızğın çağında “Beşinci kolonna” pyesini və İspaniyadakı müharibə qurtardıqdan dərhal sonra “Əcəl zəngi” romanını yazdı. Nəhayət, o, faşizm əleyhinə əldə silah mübarizə aparmışdır. Heminqueyin fikrincə, faşizmə nifrət etmək azdır. Yazıçı bu nifrətin mübarizədə öz əksini tapmasını tələb edirdi və 1937-ci ilin iyun ayında keçirilmiş Amerika yazıçılarının ikinci konqresində söylədiyi qəzəb dolu nitqində bunu xüsusi qeyd edirdi. O, faşistlərin Madriddə dinc əhalini kütləvi surətdə qırmasından qısaca danışdı və bu faciəni bütün təfərrüatı ilə təsvir etmək istəməyərək, bunu belə izah etdi: “Bütün bunları təsvir etməyə başlasam, mən sizdə ancaq ikrah doğura bilərəm. Ola bilsin, hətta sizdə özümə qarşı nifrət hissi oyada bilərəm. Hazırda bizə lazım olan bu deyil. Bizə faşizmin cinayətkarlığını aydın dərk etmək və onunla necə mübarizə etmək lazım olduğunu qətiləşdirmək gərəkdir. Biz anlamalıyıq ki, bütün bu qətlər quldur əməlidir, qorxulu quldur olan faşizmin əməlləridir. Qulduru isə yalnız bir yolla – onu möhkəmcə əzişdirməklə ram etmək olar.

Heminqueyin ispan mövzusunda əsərləri və bu əsərlərdən görkəmli “Əcəl zəngi” romanı haqqında danışarkən onların faşizmə nifrət bəsləyən bir adam tərəfindən yazıldığını söyləmək, heç nə deməmək kimi bir şeydir. Bu roman faşizmə qarşı təkə yazıçı qələmi ilə deyil, əldə silah əsgər kimi vuruşan bir insan tərəfindən yazılmışdır. Və bu əsər faşizmə qarşı Heminqueyin özünün də mübarizə apardığı qanlı mübarizənin acı məğlubiyyətlə sona çatdığı bir zamanda yazılmışdır. Heminqueyin kədəri – kənar adamın kədəri, yaxud inqilaba yalnız rəğbət bəsləməklə kifayətlənən kənar müşahidəçinin canyanarlığı da deyil. Bu, məğlubiyyətə uğramış adamın öz şəxsi dərdi, dözülməz ələmidir. Bu kitab həmçinin, əsl mübarizənin hələ irəlidi olduğunu anlayan və faşizmin fəvqəladə gücünə, qüdrətinə inanmayan bir adamın hekayətidir.

“Əcəl zəngi” romanı iki böyük döyüş arasındakı fasilədə yazılmışdır və bu faktın özü, əsərin mahiyyətini daha dərinləndirən dərk etməyə imkan yaradır.

Romanın finalında əsərin qəhrəmanı Robert Cordan əli titrəməsin deyərək, dəstənin başında gələn faşist zabiti pulemyotdan çox ehtiyatla, üsulluca nişan alarkən, biz artıq hiss edirik ki, romanın başa çatdığından sonrakı anda Cordan tətiiyi çəkib faşistləri atəşə tutacaq. Müəllifin özü simvolikaya heç vaxt meyli etməsə də, bu səhnənin çox böyük rəmzi mənası var.

Şəxsən özü üçün sonuncu olan bu döyüşdə ölümünü gözləyən Robert Cordan düşünür: “Əgər indi hücum da baş tutsaydı... Sən nə istəyirsən axı? Hər şey. Mən hər şey istəyirəm, ancaq özümle nə mümkünə, onu götürəcəyəm. Eybi yoxdur, qoy bu hücum uğursuzluqla qurtarsın, o birisi uğurlu olar”. Roman qəhrəmanının bu son düşüncələri Heminqueyin əsər üzərində işi başa çatdırarkən keçirdiyi əhvali-ruhiyyə ilə səsleşir.

Romandakı hadisələr 1937-ci ildə baş verir. Cordan “bu döyüş uğursuz olarsa, o birisi uğurlu olar” deyər fikirləşərək sadəcə olaraq növbəti döyüşü,

hücumu nəzərdə tuturdu; o, İspaniya müharibəsinin necə qurtaracağını bilmədən ölür. Lakin Heminquey bu səhnəni müharibənin məğlubiyyətlə bitəcəyini bilərək yazmışdır. Onun öz qəhrəmanını həyatının son dəqiqələrində bu cür düşüncələrlə təqdim etməsi heç də təsadüfi deyil. İspan müharibəsinin dəhşətləri haqqında yazarkən o, faşizmə qarşı gələcək döyüşləri düşünürdü.

1939-cu ilin fevralında, Madrid üzərində faşist bayraqlarının dalğalandığı günlərdə Heminquey rekviyem kimi səslənən “İspaniya uğrunda həlak olmuş amerikalılara” adlı müraciətində yazırdı: “Torpaq heç vaxt məhv olmadığı kimi, bir dəfə azad olmuş adam da yenidən əsirliyə qayıtmaz. Ölülərimizin basdırıldığı torpağı şumlayan kəndlilər, onların nəyin uğrunda həlak olduğunu bilirlər. Müharibənin iki ili ərzində onlar bunu çox yaxşı başa düşmüşlər və bunu heç vaxt yaddan çıxarmazlar.

Bizim ölürlərimiz İspaniya Respublikasına inanan və onun uğrunda mübarizə aparan ispan kəndlilərinin, ispan fəhlələrinin, bütün namuslu, sadə, gözəl insanların xatirində və qəlbində yaşayırlar. Nə qədər ki, ölürlərimiz ispan torpağının bir parçası kimi mövcuddurlar – onlar isə bu torpaq durduqca yaşayacaqlar, – heç bir hökmdar İspaniyaya sahib ola bilməz.

Faşistlər başqa ölkələrdən gətirdikləri metal selinin köməyi ilə özlərinə yol açaraq ölkəni dolaşa bilirlər. Onlar satqınların və xainlərin köməyi ilə irəliləyə bilirlər. Onlar xalqı, əhalini əsarət altına almağa çalışaraq şəhər və kəndləri dağıda bilirlər. Lakin heç bir xalqı kölə vəziyyətində saxlamaq olmaz”.

Bu sətirlər, Heminqueyın sözləri ilə desək, “Əcəl zəngi” romanı üzərində dərhal işə başlamağa ehtiyac duyduğu zaman yazılmışdır. Bu roman bir növ rekviyemdir, onun əsas qəhrəmanları – ispan torpağının azadlığı uğrunda həlak olan insanlardır.

“Əcəl zəngi” romanının əsas və təyinedici cəhəti – Heminqueyın faşizmə barışmaz və fəal nifrətidir.

Romanda təsvir olunan həyat (həyat isə o vaxt, hər şeydən əvvəl müharibə idi) mürəkkəb və ziddiyyətlidir. Sıralarında qəhrəmanın fədakarlıq və mərdliklə vuruşduğu cəbhənin bəzi xüsusiyyətlərini Heminquey tənqid və rədd edir. Qüvvələrin dağınıqlığı, pərakəndəliyi, bürokratism, hərə-mərclik, anarxist meyllər və təsirlər – həm Robert Cordanda, həm də Heminqueyın özündə qəzəb oyaqdır. Və çox vaxt bu qəzəbi bölüşməmək olmur.

Heminquey başa düşür və hiss edir ki, İspan faşizmi və onun himayədarları olan alman və italyan faşizminə qarşı özünün mətinliyi, mütəşəkkilliyi və qələbəyə möhkəm inamı ilə sinə görə biləcək yeganə partiya – ispan kommunistləridir.

Eyni zamanda Heminquey həm də şəxsiyyətin kollektivin iradəsinə və ictimai zərurətə tabe olması ilə əlaqədar problemlər haqqında təşviş və tərəddüdlə düşünürdü. O, möhkəm intizam olmadan faşizm üzərində qələbənin baş tutmayacağını, bunsuz vətəndaş müharibəsinin məğlubiyyətə uğrayacağını

çox gözəl anlaşırsa da, partiya intizamı Heminquey üçün çətin və əzablı bir problem idi.

Bütün bu tərəddüdlərə baxmayaraq "Beşinci kolonna" əsərinin qəhrəmanı Filip kimi, "Əcəl zəngi" romanının qəhrəmanı Robert Cordan da şüurlu ictimai borc hissi bütün başqa hissələri üstələyir.

Lakin bütün bu tərəddüdlər, ziddiyyətlər kəskin, dərin, dramatik xarakter daşıyır. Və bu, Heminquey üçün çox təbiidir. O, öz Robert Cordanını başqa cür təsvir edə bilməzdi. Vətəndaş müharibəsində əldə silah xalqın tərəfində duran, bu mübarizədə qələbənin ancaq kommunistlərlə birgə əldə ediləcəyi barədə qəti məntiqi nəticəyə gələn Robert Cordan mənəvi fərdiyyətçi və idealist olaraq qalır. Bununla belə, kommunist ideyalarına yad münasibətə baxmayaraq, faşizmə qarşı mübarizə aparan xalqın azadlığı naminə, o, roman boyu öz üzərində daim çalışır və bu ziddiyyət və tərəddüdlər nə qədər güclü olsa da, Cordan seçdiyi yoldan axıradək dönmür.

Respublika cəbhəsinin mürəkkəb və ziddiyyətli mənzərəsini və bu mənzərədə çox şeyi biz gördüyümüz kimi yox, tamam başqa cür təsvir edən Heminquey bütün roman boyu əsas şeyi heç vaxt nəzərdən qaçırmır. Ən əsas şey isə onun üçün faşizm üzərində qələbədir. Onun üçün, eləcə də, onun qəhrəmanı üçün faşizmə qalib gəlməkdən vacib iş yoxdur. Onun qəhrəmanı sadəcə olaraq, bunsuz özünün gələcək həyatını təsəvvür etmir. O, bunun uğrunda ölməyə də hazırdır və belə hesab edir ki, bunun uğrunda ölməyə dəyər. Ayrıca götürəndə insan ömrü nə qədər şirin və mənən zəngin olsa da, əgər onun əsas məqsədi faşizmə qələbə çalmaqdırsa, onda bu məqsəd naminə insan öz həyatını əsirgəməməlidir.

"Demək olar ki, mən inandığım məqsəd uğrunda vuruşmuşam, deyə Robert Cordan düşünürdü. – Əgər biz burada qalib gəlsək, onda hər yerdə qələbə çalacağıq. Dünya yaxşı yerdir və onun uğrunda vuruşmağa dəyər və mən onu *tərk etmək istəmirəm*".

Əsərin qəhrəmanı Robert Cordan xalq işi uğrunda fədakarlıqla vuruşur. Cordanın düşüncələrinin axını izləməyə və bu düşüncələrdəki ziddiyyəti araşdırmağa lüzum yoxdur. Çünki ziddiyyət – onun ictimai şəxsiyyətinin mahiyyətindən doğur və buna görə də roman boyu bu ziddiyyətlər nəinki psixoloji cəhətdən bəraət qazanır, həm də məntiqi səslənir.

Yəqin ki, Heminquey Cordanın simasında ispan həyatı və ispan inqilabı qavrayışı, öz respublikasının azadlığı uğrunda vuruşmuş ispanların öz təsəvvürləri ilə düz gəlməyə bilər. Bu, tamamilə təbiidir. Hətta dərin yazıçı müdaxiləsinə baxmayaraq, bir xalqa mənsub olub, başqa xalq haqqında yazan yazıçı, lap həmin xalqın azadlığı uğrunda mübarizənin iştirakçısı olsa belə, bu xalqı müəyyən mənada kənar müşahidəçi gözüylə təsvir etməli olur.

Əlbəttə ki, ispan xalqının milli həyatı və milli xarakteri haqqında qeyri-dəqiq təsəvvür və anlayışlara görə yazıçı həmin xalqı təmsil edənlər tərəfindən tənqid oluna bilər və bəlkə də, belə bir tənqiddə layiqdir.

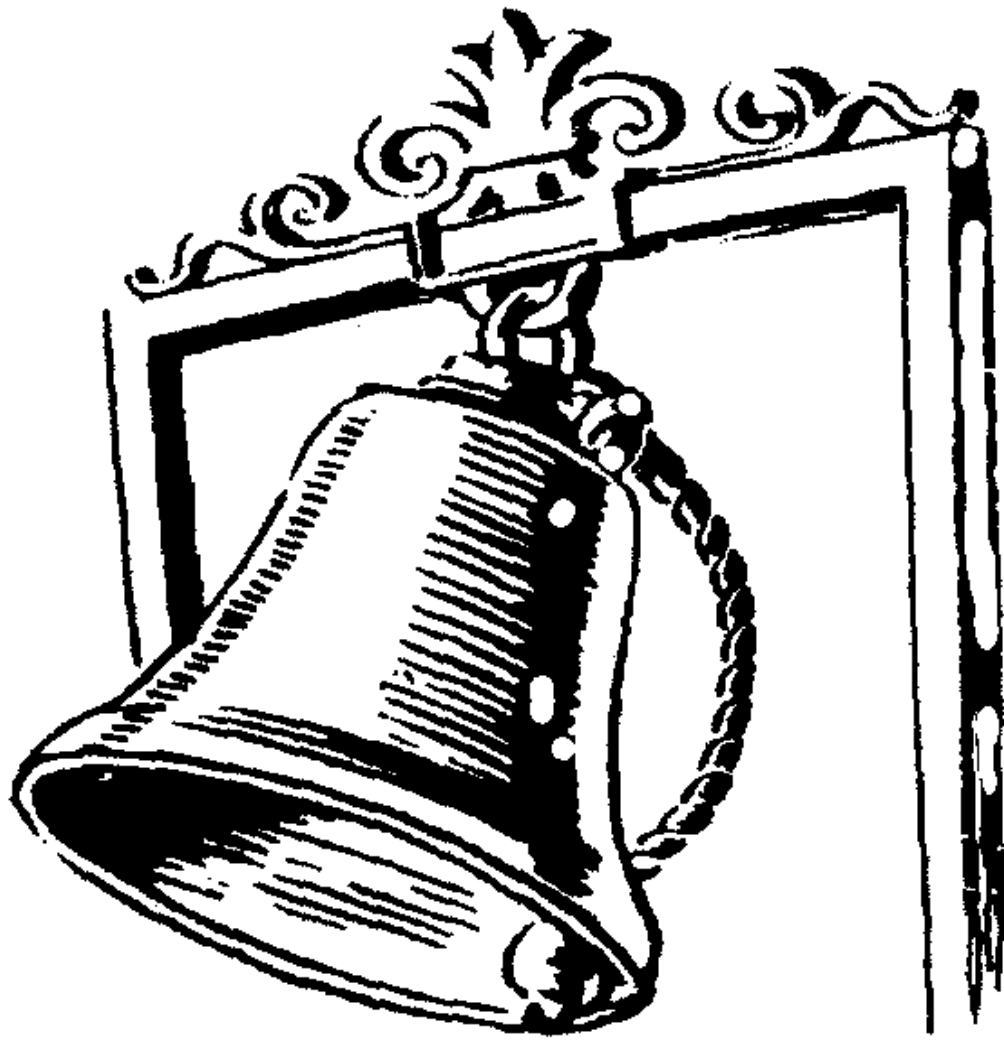
Lakin romanın bu və ya digər cəhətləri, yaxud yazıçının bezi qeyri-dəqiq düşüncə və təsvirləri nə qədər tənqid olunursa-olunsun, əsərin bir cəhəti, özü də əsas cəhəti heç kəsə şübhə doğurmur. Heminqueyin romanı ispan xalqına böyük məhəbbət hissi ilə yazılmışdır. Bu, böyük və namuslu adamın böyük və gözəl xalqa saf, dərin, eyni zamanda yanlışlıqlardan da xali olmayan məhəbbətidir.

Hvadarrama dağında, “Döyüşçülər meydanı” adlı yerdə Franko İspaniya Respublikası üzərindəki qələbəsini əbədiləşdirmək məqsədilə nəhəng ölçülərdə bir abidə ucaltmışdır. Bu abidəni 140 və ya 150 metr hündürlükdə nəhəng bir demir-beton xaç tamamlayır. Bu xaç 30 kilometr məsafədən görünür.

Frankonun Madrid yaxınlığında ucaltdığı bu xaç xatırlayarkən Heminqueyin faşizm və ədəbiyyat haqqındakı sözləri yadıma düşür. O yazırdı: “Yalnız bir siyasi sistem var ki, heç vaxt yaxşı yazıçı yetirə bilməz, bu – faşizmdir”. Sonra da əlavə edirdi: “Faşizm – yalan deməkdir, buna görə də o, əbədi qısırlığa məhkumdur. Və keçmişə gömüləndən sonra, onun qanlı qətlər tarixindən başqa heç bir tarixi olmayacaqdır”.

Faşizmə bəraət qazandıran və ona çələng hörən ədəbiyyat mövcud deyildir, beşəriyyətin mənəvi həyatında ona yer yoxdur. Heminqueyin irəlindən görüb duyduğu kimi faşizm qısır qaldı, indi onun izlərini ancaq biblioqraf zərəfinin vasitəsi ilə aşkara çıxarmaq olar.

Faşizmlə açıq döyüşdə mübarizə aparan və ispan xalqının faciəsini əks etdirən ədəbiyyat ölməzlik qazandı. Bu ölməzliyi dünyanın bütün qitələrində yüz milyonlarla oxucu təsdiq etdi. Heminqueyin İspaniya vətəndaş müharibəsi haqqında yazdıqları da bu ədəbiyyatın ayrılmaz hissəsidir.

Deal zangi

ROMAN

Created with

 nitro^{PDF} professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Elə bir insan yoxdur ki, ada kimi tək-tənha dayanıb dursun: hər insan qitənin bir parçası, qurunun bir parçasıdır; Dalğalar sahilə dikələn qayanı qoparıb dənizə aparsa, sahilin bir guşəsini qoynuna alsın, sənin, ya sənin dostunun qəsrini uçurub dağıtsa, Avropa kiçilər; hər insanın ölümü də eləcə, mənim ömrümü qısaldır, çünki mən bəşəriyyətlə vəhdətdəyəm, ona görə kilsə zənginin harayını eşitsən, heç vaxt soruşma ki, kimdir dünyadan köçən? Sənsən dünyadan köçən.

Con Donne

Tanınmış ingilis şairi (1572-1631)

BİRİNCİ FƏSİL

O, şam iynələriylə örtülmüş boz torpağa uzanıb, çənəsini əllərinə dayamışdı, külək isə başı üzərindəki hündür şam ağaclarının uclarını yırgalayır. Yamac bu yerdə çox da sərt deyildi, amma xeyli aralıda birdən-birə qırılır, uçurum başlanırdı. Sıldırımın üstündən baxanda, dərənin dibiyə qıvrıla-qıvrıla baş alıb gedən yol görünürdü. Qara zolağa oxşayan bu yol çayın yaxası boyu uzanır, dərənin lap qurtaracağına isə taxta zavodu, bir də bəndin gündə parıldayan suaşarı gözə çarpırdı.

– Taxta zavodu odur? – deyə oğlan xəbər aldı.

– Hə.

– Heç yadıma gəlmir.

– Onu səndən sonra tikiblər. Köhnə zavod burada deyil, dərənin aşağısındadır.

O, xəritəni yerə sərib diqqətlə baxmağa başladı. Qoca onun çiyini üstündən boylanırdı. Qara kəndli köynəyi və cod parçadan boz şalvar geymiş qoca gödəkboylu, enlikürək idi, ayağına səndəl keçirmişdi. Yoxuşu birnəfəsə qalxdığından hələ də töyşüyürdü, əlini iki ağır çantadan birinin üstünə qoyub dayanmışdı.

– Deməli, körpü burdan görünür?

Qoca:

– Xeyr, – dedi, – bura düzənlikdir, çay da lal axır. O tərəfdə, yol ağacların arasına burulan yerdə dərən və ensiz dərə var...

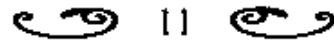
– Yadıma düşür.

– Bax, körpü həmin dərənin üstündən salınıb.

– Bəs onların postları hardadır?

– Biri, bax orada, gördüyün taxta zavodundadır.

Ətrafı öyrənən gənc, xaki rəngi solmuş flanel köynəyinin cibindən binoklu çıxartdı, yaylığı ilə şüşələrini sildi, bütün cizgilər aydınlaşan okulyarları burdu və nəhayət, taxta zavodunun qapısı yanında qoyulmuş taxta skamyanı, talvarın altındakı dəyirmi mişarın arxasında

qalanmış taxta kəpəyini, qarşıdakı yamacda isə şalbanların suya buraxıldığı novun bir hissəsini gördü. Buradan baxanda adama elə gəlirdi ki, çay sakit və asta axır. Binoklda suaşarının səthindən qopan zərrələrin ətrafa necə səpələndiyi nəzərə çarpırdı.

– Gözətçi yoxdur.

Qoca:

– Bacadan tüstü çıxır, – dedi, – ipdən də paltar asılıb.

– Görürəm, amma gözətçi gözümə dəymir.

– Bəlkə kölgəyə çəkilib, – qoca dedi. – İndi hələ istidir.

– Ola bilər. Bəs o biri post haradadır?

– Körpünün o tayında. Yol ustasının komasında, beşinci kilometrə.

– Burada nə qədər əsgər var? – O, taxta zavodunu göstərdi.

– Dörd nəfər ancaq olar, bir də kapral.

– Bəs komada?

– Orada çoxdur. Yoxlaram.

– Körpüdə necə?

– Həmişə iki nəfər olur. Hər başda biri.

– Bizə adam lazım olacaq. Neçə nəfər verə bilərsən?

Qoca:

– Neçə nəfər istəsən, gətirmək olar, – dedi, – bu dağlarda indi adam çoxdur.

– Nə qədərdir?

– Yüzdən artıq olar. Amma onların hamısı kiçik dəstələrə bölünüb.

Sənə neçə nəfər lazım olacaq?

– Bunu körpüyə baxandan sonra deyərəm.

– Körpüyə indi baxmaq istəyirsən?

– Yox. İndi mən dinamiti gizlətməyə yer tapmaq istəyirəm. Onu etibarlı yerdə, özü də mümkün olsa körpüdən yarım saatlıq yolda gizlətmək lazımdır.

Qoca:

– Bu çətin deyil, – dedi, – indi gedəcəyimiz yerdən körpüyə üzüaşağı kəsə yol var. Amma ora çatmaq üçün gərək dizlərimizə bir az da güc verək. Ac deyilsən?

– Acam, – gənc cavab verdi. – Amma eybi yoxdur, sonra yeyərik.

– Adın nədir? Unutmuşam. – O fikirləşdi ki, qocanın adını unutmağı heç yaxşı iş deyil.

Qoca:

– Anselmo, – dedi, – mənim adım Anselmodur, Barko-de-Avildənəm.

Qoy kömək eləyim, kisəni qaldır.

Gənc ucaboy və arıq idi, sarışın saçları günəşdən solmuşdu, sifəti qaralmışdı, əynində bozarmış flanel köynək, kəndli şalvarı və ayağında səndəl var idi. O əyilib əlini qayışın altından keçirdi və ağır çantasını dalına atdı. Sonra əlini o biri qayışdan keçirdi və çantanı elə düzəltdi ki, ağırlıq bütün kürəyinə düşsün. Dağa qalxandan bəri köynəyin təri hələ qurumamışdı.

– Hə, mən hazırım, – dedi, – hara gedək?

– Üzüyuxarı, – Anselmo cavab verdi.

Onlar çantaların ağırlığından əyilərək, tər tökə-tökə şam ağacları ilə dövrələnmiş yamacı qalxmağa başladılar. Cığır görünmürdü, lakin onlar gah düzünə, gah dövrə vuraraq hey qalxırdılar, sonra ensiz bir çayın kənarına çıxdılar və qoca ayaq saxlamadan daşlı-çınqıllı çaylaq boyunca irəli getdi. İndi yoxuş daha sərt oldu, yuxarı qalxmaq xeyli çətinləşdi, nəhayət, irəlində hamar qranit qaya göründü, buradan çay aşağı axıb tökülürdü. Qoca burada ayaq saxladı ki, gənc gəlib çatsın.

– Hə, necəsən?

– Pis deyiləm, – gənc dedi. Lakin o, tər içində idi, yoxuşu birməfəsə qalxdığından baldırları ağrıyırdı.

– Məni burada gözlə. Gedib adamları xəbərdar edim. Bu cür yüklə güllə altına düşmək yaramaz.

– Hə, bunun axırı pis olar, – gənc dedi, – hələ çox qalıb?

– Lap az qalıb. Sənin adın nədir?

– Roberto, – gənc cavab verdi. O, çantanı çiynindən endirdi və ehtiyatla sahildəki iki daşın arasına qoydu.

– Hə, Roberto, burada gözlə, ardınca gələcəm.

– Yaxşı, – gənc cavab verdi, – ancaq de görüm, körpüyə də yol burdandır?

– Yox, körpüyə biz başqa yolla gedəcəyik. Oradan yaxındır, enmək də asandır.

– İstəyirəm, materialı elə yerə qoyaq ki, körpüdən çox uzaq olmasın.

– Özün baxarsan. Xoşuna gəlməsə, başqa yer seçərik.

– Baxarıq, – gənc cavabında dedi.

O, çantaların yanında əyləşib qocanın qayaya necə dırmaşdığını seyr eləməyə başladı. Qoca çətinlik çəkmədən qalxırdı və onun dərhal, demək olar gözüyümülu dayaq tapıb yapışmasından aydın olurdu ki, bu yolu çox gedib-gəlib. Yuxarıda məskən salanlar çalışmışdılar ki, buralarda heç bir cığır olmasın.

Robert Cordan – gəncin adı belə idi – bərk acmışdı və təşviş içində idi. Aclığa öyrəncəli idi, amma nadir halda təşviş keçirərdi, çünki o, başına nə gələcəyinə əhəmiyyət verməzdi, həm də təcrübədən bilirdi ki, bu ölkədə düşmən arxasında hərəkət etmək asan işdir. Arxada hərəkət etmək cəbhə xəttini keçmək kimi asan idi, tək yaxşı bələdçi olaydı. Sənin üçün o vaxt çətin olur ki, ələ keçsən, başına nələr gələcəyini gözünün qabağına gətirirsən, bir də kimə etibar edəcəyini bilmirsən. Birlikdə işlədiyən adamlara ya gərək tam inanasan, ya da heç inanmayasan, bax buna görə də kimin etibarlı olduğunu aydınlaşdırmalı olursan. Amma bunların heç biri onu təşvişə salmırdı. Təşvişin səbəbi başqa idi.

Anselmo yaxşı bələdçi idi və dağlardan keçməyi bacarırdı. Robert Cordanın özü də yeriməkdə pis deyildi, amma bir neçə saatlıq yolda – onlar hələ sübh açılmamışdan çıxmışdılar – əmin oldu ki, qoca onu əldən sala bilər. Bu vaxta qədər Robert Cordan hər şeydə Anselmoya inanırdı – tək o onun mülahizələrindən başqa. Onun mülahizələrinin doğruluğunu sınağa hələlik fürsət düşməmişdi, bir də ki, öz mülahizələri üçün hər kəs özü cavabdehdir. Hə, Anselmo sarıdan narahatlığı yox idi və körpü məsələsi də bir çox digər məsələlərdən çətin deyildi. Elə bir körpü yoxdur ki, Robert Cordan onu partlada bilməsin. Bu vaxtadan o, hər cür ölçüdə və quruluşda olan körpüləri partlatmalı olmuşdu. Anselmonun dediyindən iki dəfə böyük olsa belə, bu körpünü tam qayda-qanunla partlatmaqdan ötrü çantalarda kifayət qədər dinamit və lazım olan hər şey var; həmin körpü hələ 1933-cü ildə bu yerlərə səfərindən xatirində qalmışdı. O vaxt La-Qranxaya gedərkən həmin körpüdən keçmişdi, srağagün axşam Eskurial yaxınlığındakı evin yuxarı otaqlarından birində Qolsun ona oxuduğu yazıda da bu körpü təsvir olunmuşdu.

– Körpünü partlatmaqla iş bitmir, – o axşam Qols karandaşı böyük xəritənin üstündə gəzdirərək belə deyirdi və onun ülgüclə qırılmış və çapıq yerləri görünən başı lampanın işığında parıldayırdı. – Başa düşürsünüz?

– Bəli, başa düşürəm.

– Bu, demək olar ki, heç nədir. Körpünü vaxtsız-vedəsiz partlatmaq məğlubiyyətə bərabərdir.

– Elədir, yoldaş general.

– Körpünü düz göstərilən saatda, hücum üçün təyin olunmuş vaxtı nəzərə almaqla partlatmaq gərəkdir, bax budur məsələ. Başa düşürsünüz? Bax, belə lazımdır və sizdən də bu tələb olunur.

Qols karandaşa baxdı və onu dişlərinə vurmağa başladı.

Robert Cordan cavabında bir söz demədi.

– Siz başa düşürsünüz? Bax, belə lazımdır və sizdən də bu tələb olunur, – Qols təkrar edərək ona baxdı və başını tərpətdi. İndi o, karandaşı xəritəyə döyürdü. – Bax, mən belə edərdim. Amma bununla belə heç bir ümidim yoxdur.

– Nə üçün yoldaş general?

– Nə üçün? – Qols səbəbi dedi. – İndi ki, səbəbini soruşursunuz, deməli hücum əməliyyatlarını az görmüsünüz. Kim zamin ola bilər ki, mənim əmrlərim dəyişməyəcək? Kim zamin ola bilər ki, hücum dayandırılmayacaq? Kim zamin ola bilər ki, hücum təxirə salınmayacaq? Kim zamin ola bilər ki, hücum təyin edilmiş vaxtdan heç olmasa altı saat sonra başlayacaq? Heç ələ olubmu ki, hücum əvvəlcədən necə düşünülübse, o cür də davam etsin?

Robert Cordan cavabında dedi:

– Bir halda ki, hücumu siz rəhbərlik edirsiniz, deməli vaxtında başlayacaq.

Qols:

– Mən heç vaxt hücumu rəhbərlik etmirəm, – dedi, – mən hücumu keçirəm. Amma hücumu rəhbərlik etmirəm. Artilleriya mənə tabe deyil. Mən onu yalvar-yaxarla almalıyam. İstədiyimi, hətta mümkün olanda belə, heç vaxt vermirlər. Amma bu hələ dərdin yarısıdır. Başqa şeylər də var. Siz özünüz də yaxşı bilirsiniz bunlar necə adamlardır. Dərinə getməyə dəyməz. Həmişə bir bəhanə tapılacaq. Həmişə kimse yersiz müdaxilə edəcək. İndi, ümidvaram ki, başa düşürsünüz?

– Axı bu körpü nə vaxt partladılmalıdır? – Robert Cordan soruşdu:

– Hücum başlananda. Hücum başlanan kimi, ancaq tez yox. Elə etməliyik ki, bu yolla əlavə qoşun gələ bilməsin. – O, karandaşla göstərdi, – mən bilməliyəm ki, bu yol kəsilib.

– Bəs hücum haçana təyin olunub?

– Bu saat deyərəm. Amma gün və saati təxmini bilsəniz kifayətdir. Siz həmin vaxtda hazır olmalısınız. Siz körpünü hücum başlananda partlatmalısınız. Baxın, – o, karandaşla göstərdi, – əlavə qoşun yeritmək üçün o, yeganə yoldur. O, dərədən ki, mən hücumu keçəcəyəm, oraya tankların, artilleriya və ya heç olmasa, yük maşınlarının gətirilməsi üçün bu yeganə yoldur. Mən bilməliyəm ki, körpü partladılmışdır. Onu tez partlatmaq olmaz, çünki hücum təxirə salınsa, vaxt tapıb təmir

edə bilərlər. Körpü hücumu başlananda partladılmalıdır və mən bilməliyəm ki, artıq o yoxdur. Orada cəmi iki gözətçi var. Sizə bələdçilik edəcək adam oradan yenidən gəlib. Deyirlər ki, ona tam etibar etmək olar. Özünüz görəcəksiniz. Dağlarda onun öz adamları var. Sizə nə qədər lazımdırsa, o qədər də götürün. Çalışın ki, mümkün qədər az götürəsiniz, amma kifayət qədər olsun. Belə şeyləri özünüz məndən yaxşı bilirsiniz.

– Bəs hücumun başladığını nədən biləcəyəm?

– Hücumda bütöv bir diviziya iştirak edir. Havadan hazırlıq aparılacaq. Ümidvaram ki, siz kar deyilsiniz?

– Deməli, əgər mən bombardmanı eşitsəm belə hesab etmək olar ki, hücum başlayıb?

Qols:

– Bu, həmişə belə olmur, – dedi və başını yırğaladı. – Amma indiki halda belədir. Hücumu mən keçəcəyəm.

– *Aydındır.* – *Robert Cordan cavab verdi.* – *O qədər xoş olmasa da, aydındır.*

– Mənim özümə də xoş deyil. Əgər bu işə girişmək istəmirsinizsə, indidən deyin. Əgər fikirləşirsinizsə ki, öhdəsindən gələ bilməzsiniz, bəri başdan deyin.

Robert Cordan:

– Öhdəsindən gələrəm, – dedi, – necə lazımdırsa, elə də eləyərəm.

– Mən ancaq bir şeyi bilməliyəm. Körpü yoxdur və yol kəsilib. Bunu bilmək mənim üçün vacibdir.

– *Aydındır.*

– Adamları belə şəraitdə bu cür işlərə göndərməkdən xoşum gəlir, – Qols davam etdi. – Bu işə girişməyi mən sizə əmr edə bilmərəm. Qoyduğum şərtlərin sizə nəyə vadar edə biləcəyinə yaxşı anlayıram. Hər şey yerli-yataqlı izah etməyə çalışıram ki, sizi gözləyən çətinliklər qarşıdakı işin əhəmiyyəti sizə tam aydın olsun.

– Bəs körpü partladılarsa, siz La-Qranxaya necə gedib çıxacaqsınız?

– Özümüzle hər şeyi götürəcəyik ki, dərəni tutan kimi, körpünü bərpa edə bilək. Bu, çox mürekkəb və gözəl əməliyyatdır. Həmişəki kimi, mürekkəb və gözəl. Plan Madriddə hazırlanıb. Bu, bəxtiqara professor Visente Roxonun növbəti yaradıcılıq nailiyyətidir. Hücumu mən başlayacağam, özü də həmişəki kimi, yenə az qüvvə ilə. Bununla belə əməliyyat baş tutmalıdır. Buna həmişəkindən daha çox arxayınam.

Körpünü dağıtmaq mümkün olsa, əməliyyat uğurlu qurtara bilər. Biz Seqoviyanı tuta bilərik. Baxın, indi mən sizə bütün planı göstərəm. Görürsünüz? Biz dərənin girəcəyindən başlayırıq. Orada artıq möhkəm mövqə tutmuşuq. Biz xeyli irəlindən başlayırıq. Bir baxın, buradan.

Robert Cordan:

– Bunu bilməsən yaxşıdır, – dedi.

– Olsun, – Qols cavab verdi. – Cəbhə xəttini keçəndə nə qədər az bilsən bir o qədər yaxşıdır, elə deyilmi?

– Mən həmişə çalışmışam ki, lazım olduğundan çox bilməyim. Bir şey olsa, mən satmamışam.

– Hə, bilməmək daha yaxşıdır, – deyərək Qols karandaşı altında gəzdirdi. – Bəzən mən özüm də istərdim ki, bir şeyi bilməyim. Amma körpü barədə nə lazımdırsa, bilirsinizmi?

– Bəli, bunu bilərəm.

Qols:

– Mən də belə düşünürəm, – dedi, – hə, daha uzun-uzadı xeyir-dua verməyəcəyəm. Gəlin içək. Çox danışanda həmişə susayıram, yoldaş Xordan. Sizin adınız ispanca gülməli səslənir, yoldaş Xordan.

– Yoldaş general bəs ispanca Qols necə səslənir?

– Xotse, – deyərək Qols qımışdı. O, “X”-ni nəfəsini dərərək tələffüz etdi, elə bil bəlğəm tükürürdü. – Xotse, – o, xırıltılı səslə təkrar etdi. – Xeneral Xotse. Bilseydim ki, ispanlar “Qols” sözünü belə tələffüz edirlər, bura gələndə özümə daha münasib ad seçərdim. Bir işə bax – diviziyaya komandanlıq etməyə gedirsən və özünə istədiyini adı seçməyə imkanın olduğu halda, Xotse adını seçirsən. Xeneral Xotse. Daha keçib, indi dəyişməyin mənası yoxdur. Partizan müharibəsi xoşunuza gəlirmi? – Bu, düşmən arxasındakı fəaliyyətin rusca adı idi.

– Çox yaxşıdır. – Robert Cordan gülümsədi. – Həmişə təmiz havadasan, bunun cana xeyri çoxdur.

Qols:

– Sizin yaşda olanda mənim də xoşuma gəlirdi, – dedi, – eşitmişəm ki, siz körpüləri ustalıqla partladırırsınız. Tam elmi əsaslarla. Amma bunların hamısı sözdür. Öz gözlərimlə görməsəm inanmaram. Bəlkə, əslində heç nə bacarmırsınız? Siz doğurdan da körpü partlada bilərsiniz? – İndi o Robert Cordanı qızıışdırırdı. – İçin. – Qols onun üçün ispan konyakı tökdü. – Doğurdan da əlinizdən gəlir?

– Bəzən gəlir.

– Baxın ha, bu körpü “bəzən – filan” olmasın. Nə isə, bəsdir bu körpüdən danışdıq. Siz ona kifayət qədər bələdsiniz. Biz ciddi adamlarıq, buna görə, yeri gələndə zarafat eləməyi də bacarıyıq. Düzünü deyən, cəbhənin o tayında tanış qızlarınız çoxdur?

– Yox, qızlara vaxt qalmır.

– Razi deyiləm. Qulluqda bir qayda olmayanda, güzəran da bir o qədər qaydasız keçir. Sizin qulluğunuzda qayda-qanun yoxdur. Bundan əlavə, saçlarınız da çox uzundur.

– Bunun mənə maneçiliyi yoxdur, – Robert Cordan dedi. Birçə bu çatmırdı ki, başını Qols kimi ülgüclə qırxdırsın. – Qızlarsız da qayğım az deyil, – o, qaşqabağını salladı. – Mən də forma geyim?

Qols:

– Forma lazım deyil, – dedi, – başınızı da qırxdırmaya bilərsiniz. Elə-belə sizə sataşırdım. Biz başqa-başqa adamlarıq. – Qols yenə qədəhləri doldurdu.

– Sizi təkçə qızlar yox, bir çox başqa məsələlər də düşündürür. Mən isə ümumiyyətlə belə şeylərin fikrini çəkmirəm. Nəyimə gərəkdir?

Xəritənin üzərinə əyilən qərargah zabitlərindən biri Robert Cordanın başa düşmədiyini dildə nə isə dedi.

– Əl çək, – Qols ingiliscə cavab verdi. – Kefim istəyir, zarafat eləyirəm. Mən o qədər ciddi adamam ki, zarafat eləyə bilərəm. Hə, için, sonra da gedin. Hər şeyi başa düşdünüz, eləmi?

– Bəli, – Robert Cordan dedi. – Hamısını başa düşdüm.

Onlar bir-birinin əlini sıxdılar. Robert Cordan rəsmi təzim edib qərargah maşınına doğru yönəldi. Qoca oturacaqda yatmışdı. Maşın şose ilə Qvadarrama istiqamətində yola düşdü. Qoca heç oyanmadı da. Sonra Navaserrada yoluna döndülər və alpinist bazasına çatdılar. Yola çıxmazdan əvvəl Robert Cordan orda üç saat yatdı.

Həmin gün o, Qolsu, onun hətta günün də yandırılıb qaralda bilmədiyini ağappaq çöhrəsini, qırğı gözlərini, iri burnunu, nazik dodaqlarını, ülgüclə qırxılmış çapıq-çapıq başını sonuncu dəfə görürdü. Sabah gecə qaranlıqda Eskurial qarşısında yolda hərəkət başlanacaqdı; uzun cərgəyə düzölmüş yük maşınları; piyadalar qaranlıqda maşınlara minirlər; pulemyotçular öz pulemyotlarını yük maşınlarına qaldırırlar; uzun avtoplatförmalara yanacaq dolu çənləri yükləyirlər, dərəyə hücumu hazırlaşan diviziya gecə yürüşünə başlayır. O, bu barədə

düşünməyə də olar. Bu, onun işi deyil. Bu, Qolsun işidir. Onun öz vəzifəsi var, bu vəzifə barədə də fikirləşməlidir. Hər şeyi incəliyində gətür-qoy etməlidir. Hər şey hazır olmalıdır, özü də heç nədən ötrü təşviş keçirtməməlidir. Təşviş qorxudan pisdür. İş bir az da çətinləşdirər.

O, çayın kənarında əyləşib daşların arası ilə axan şəffaf sulara tamaşa edirdi, birdən o tayda yabanı vəzəri pöhrəsi gördü. Çayı keçib bir çəngə qopartdı, suda yudu, sonra yenə çantasının yanında əyləşib vəzərinin sərin yarpaqlarını, kövrək, acıtəhər saplaqlarını yeməyə başladı. Sonra dizi üstə çökdü, kəmərinə asılmış tapançanı, islanmasının deyə, belinə sürüşdürdü, əllərini daşlara dayayıb aşağı əyildi və su içdi. Suyun soyuqluğundan dişləri sızıldadı.

Əlləri ilə daşlara təkan verib dikəldi, oturdu, qanrılında qayadan enən qocanı gördü. Onun yanında daha bir nəfər addımlayırdı. Onun da əynində qara kəndli köynəyi və boz şalvar var idi, belə köynək-şalvarları burada lap forma kimi geyirdilər; ayağına səndəl keçirtmişdi, çiyindən karabin asılmışdı. Şlyapasız idi. Hər ikisi dağ keçisi kimi qayalardan atıla-atıla düşürdü.

Onlar yaxınlaşanda Robert Cordan ayağa qalxdı.

– *Salud, camarada,* – deyərək karabinliyə müraciət etdi və gülümsündü.

Karabinli adam:

– *Salud,* – deyə qaşqabaqla cavab verdi.

Robert Cordan onun iri, tük basmış üzünə baxdı. Demək olar sifəti də, başı da girdə idi, lap çiyinlərinə yapışmışdı. Gözləri xırda və bir-birindən çox aralı idi, qulaqları isə xırda olsa da lap başına yapışmışdı. Bu, balacaboy, möhkəm bədənli, iri əl-ayaqlı adam idi. Burnu sınıq idi, üst dodağının lap küncündə çapıq yeri görünürdü və bu çapıq çənəsinin altına kimi uzanırdı, hətta çənəsindəki tüklərin arasından da seçilirdi.

Qoca ona işarə etdi və gülümsündü.

– Bu yerlərin ağasıdır, – deyib göz vurdu, sonra sanki əzələlərini göstərirmiş kimi hər iki qolunu dirsəkdən bükdü və yarıstehzalılıq iftixarlıq ilə yoldaşına baxdı. – Pəhləvandır.

Robert Cordan:

– Hiss olunur, – dedi və yenə gülümsündü. Bu adam onun xoşuna gəlməmişdi və əslində ürəkdən gülümsəmirdi.

– Bəs sən öz şəxsiyyətini nə ilə təsdiq edə bilərsən? – karabinli adam soruşdu.

Robert Cordan flanel köynəyinin sancaqla bəndlənmiş sol cibini açdı, qatlanmış kağızı çıxartdı və karabinli adama uzatdı; o kağızı açdı və şübhə ilə ona nəzər salıb əlində oynatdı.

Oxuya bilmir, Robert Cordan özlüyündə fikirləşdi.

– Möhürünə bax, – dedi.

Qoca barmağı ilə göstərdi və karabinli adam yenə kağızı çevirib möhürə baxdı.

– Bu nə möhürdür?

– Tanış deyil?

– Yox.

Robert Cordan:

– Buraya iki möhür vurulub, – dedi, – bax bu HKX – hərbi kəşfiyyat xidmətinindir. Bu isə baş qərargahın.

– Hə, bu möhürü tanıdım. Amma burada rəis mənəm, məndən öz-gəsi yoxdur, – deyərək karabinli adam acıqlı söylədi. – Kisələrdəki nədir?

– Dinamitdir, – qoca iftixarla dedi. – Dünən gecə cəbhəni keçəndən sonra bütün günü bu kisələrlə dağa qalxmışıq.

– Dinamit mənə gerek olar, – karabinli adam dedi. O, kağızı Robert Cordana qaytardı və altdan yuxarı onu süzdü. – Hə, dinamit mənə gerek olar. Mənə nə qədər dinamit gətirmisiniz?

– Biz sənə heç nə gətirməmişik, – Robert Cordan sakitcə dedi, – bu dinamit başqa məqsəd üçündür. Adın nədir?

– Sənə nə var?!

Qoca:

– Pablodur, – dedi.

Karabinli adam hər ikisinə acıqla baxdı.

– Lap yaxşı. Mən sənəin barəndə çoxlu tərif eşitmişəm, – Robert Cordan dedi.

– Mənim barəndə nə eşitmisən? – Pablo soruşdu.

– Eşitmişəm ki, sən əla partizan komandirisen, respublikaya sədaqətliisen və bunu əməli işlə sübut edirsən. Həm də ciddi, cəsur adamsan. Baş qərargah mənə tapşırıb ki, sənə salam yetirim.

– Bütün bunları harada eşitmisən? – Pablo soruşdu.

Robert Cordan hiss etdi ki, tərifin ona təsiri olmadı.

– Buitraqodan Eskuriala kimi hamı belə danışır, – deyərək o, cəbhənin o tayındakı rayonların adını çəkdi.

Pablo dedi:

– Mən nə Buitraqoda, nə də Eskurialda heç kəsi tanıyıram.

– Dağların o tayında indi xeyli təzə adam var, əvvəllər heç biri orada yaşamayıb. Sən hardansan?

– Aviladan. Dinamit sənə nəyinə lazımdır?

– Körpünü partladacağam.

– Hansı körpünü?

– Bu mənim işimdir.

– Əgər körpü buralardadırsa, onda mənim işimdir. Yaşadığın yerlərin yaxınlığındakı körpüləri partlatmaq olmaz. Bir yerdə yaşayıb, başqa yerdə iş görmək lazımdır. Mən öz işimi bilərəm. Kim ki, bu ili sağ-salamat başa vurub, öz işini bilir.

Robert Cordan:

– Bu mənim işimdir, – dedi, – amma biz birlikdə məsləhətləşə bilərik. Kisələri aparmağa kömək edərsən?

– Yox, – deyə Pablo başını buladı.

Qoca birdən ona tərəf çevrildi və Robert Cordanın çətin başa düşdüyü dialektə qəzəblə və tez-tez danışmağa başladı. O, elə danışdı ki, sanki Kevedonu oxuyurdu. Anselmo köhnə Kastiliya ləhcəsində danışdı və onun sözlərinin mənası təxminən belə idi: “Sən heyvansan? Həm, malsan? Hə, özü də lap yekəsindən. Sənin heç başın var? Yoxdur. Qətiyyən yoxdur. Kişilər bura ən vacib işdən ötrü gəlirlər, sən isə çalışırsan ki, xaraba daxmana toxunan olmasın, başını soxduğun tülkü yuvası sənə üçün bütün adamların ehtiyacından vacibdir. Sən öz xalqının ehtiyacından vacibdir. Atan tünbətün olsun. Sən özün də tünbətün olasan. Götür kisəni!”

Pablo başını aşağı dikdi.

– Hər kəs bacardığını eləməlidir və çalışmalıdır ki, elədikləri düz olsun, – dedi, – mənim evim buradadır, özüm isə Seqoviyada iş görürəm. Sən burada aranı qarışdırsan, bizi bu yerlərdən didərgin salarlar. Biz buralarda ona gör qala bilirik ki, yaşadığımız yerdə heç nə eləmirik. Tülkü qaydası belədir.

– Elədir, – Anselmo acı-acı dedi. – Bu, tülkü qaydasıdır, bizə isə canavar lazımdır.

– Sənə baxanda mən əsl canavaram, – Pablo cavab verdi və Robert Cordan başa düşdü ki, o kisəni aparacaq.

– Ho! Ho! – Anselmo onu süzdü. – Mənə baxanda sən əsl canavarsan, mənim isə altmış səkkiz yaşım var.

O, tüpürdü və başını yırğaladı.

Robert Cordan gördü ki, iş qaydasına düşür və bu işə kömək etmək arzusu ilə soruşdu:

– Doğrudanmı yaşın belə çoxdur?

– İyulda altıмыш səkkiz olacaq.

– Əgər iyula kimi sağ qalsaq, – Pablo dedi. – Qoy kisəni mən götürüm, – deyə Robert Cordana baxdı. – İkincisini qoca aparar. – İndi artıq, o, acıqla yox, daha çox qəmli-qəmli danışdı. – Qocanın gücü çoxdur.

Robert Cordan:

– Öz kisəmi özüm apararam, – dedi.

– Yox, – dedi qoca. – Ver bu pəhləvana.

Pablo:

– Mən apararam, – dedi və indi onun səsinə duyulan kədər Robert Cordanı narahat etdi. Belə kədər ona tanış idi, odur ki, bu adamın qəmginliyi Robert Cordanı təşvişə saldı.

Robert Cordan:

– Onda karabini mənə ver, – dedi və Pablo karabini uzadanda onu alıb çiyindən aşırıdı və onlar üzüyuxarı qalxmağa başladılar, qoca ilə Pablo irəlində, Robert Cordan isə arxada; onlar qranit qayanın çıxıntılarında tuta-tuta yuxarı dırmaşdılar və nəhayət, qayanı aşaraq meşenin içindəki yaşıl çəmənliyə gəlib çıxdılar.

Onlar bu yaşıl çəmənliyin yanından dolanıb keçdilər, indi yüksüz olan Robert Cordan asanlıqla addımlayırdı, onu əldən salan yöndəmsiz ağır çantanın əvəzində karabinin hamar səthi çiyinə toxunduqca bundan ləzzət duyurdu, bu vaxt Robert Cordan gördü ki, ot bəzi yerlərdə qırılmış və torpaqda atların bağlandığı payaların çuxurları qalmışdır. Daha irəlində, atların suya aparıldığı yerlərdə cığır düşmüşdü, orda-burda təzə pəs qalaqları vardı. O fikirləşirdi ki, yəqin gecələr atları otlamaq üçün buraya buraxırlar, gündüz isə gözdən uzaq olsun deyə meşenin içərilərinə keçirlər. Görəsən, bu Pablonun çoxmu atı var.

Yadına düşdü ki, Pablonun şalvarının dizləri və bud tərəfi sürtünməkdən par-par parıldayır, o, bunu dərhal görmüşdü, amma nə işə əhəmiyyət verməmişdi. Görəsən, onun uzunboğaz çəkməsi var, yoxsa bu dağlarda at belində elə beləcə gəzir, deyə Robert Cordan düşündü. Yəqin ki, hər ləvazimatı var. Amma onun belə qüssəli olması qorxuludur. Mənasız bir qüssədir. Adamlar fərariyyət və xəyanət etmək istəyəndə bu cür qüssəli olurlar. Sabah xain çıxacaq adam bu cür qüssəli olur.

İrələdə, meşənin içində at kişnədi, şam ağaclarının lap bir-birinə sıxlaşan uclarından bura gün işığı güclə düşürdü, bu vaxt o, ağacların qəhvəyi gövdələri arasında kəndirle dövrələnmiş yer gördü. Atlar başlarını yaxınlaşan adamlara doğru çevirib dayanmışdı, kəndirin o tərəfində, ağacların altında isə üstünə brezent çəkilmiş bir yığın yəhər var idi.

Onlar lap yaxınlaşanda, qoca və Pablo dayandılar və Robert Cordan başa düşdü ki, o atları tərifləməlidir.

– Bəli, – dedi, – çox gözəldirlər. – O, Pabloya tərəf döndü. – Sənin burada öz süvari qoşunun var imiş.

Cəmi beş at vardı – üçü kəhər, biri səmənd və biri də ala. Robert Cordan atların hamısını süzdü və sonra onları bir-bir gözdən keçirtməyə başladı. Pablo və Anselmo bunların qiymətini bildilər və Pablo artıq qüssə keçirmədən, fəxrlə, şəfqətlə tamaşa edirdi, qocanın görkəmi isə elə idi ki, sanki Robert Cordana gözlənilməz sovqat vermişdi.

– Necədir, xoşuna gəlir? – deyə soruşdu.

Pablo:

– Hamısı mənim qənimətimdir, – dedi və səsindəki iftixar Robert Cordanın xoşuna gəldi.

– Bax, bu yaxşıdır. Robert Cordan alnında qaşqası və sol qabaq ayağı ağ rəngdə olan kəhərlərdən birini, iri aygırı göstərdi.

Bu, sanki Velaskesin tablosunda təsvir olunan gözəl bir at idi.

Pablo:

– Onların hamısı yaxşıdır, – dedi, – sənin atdan başın çıxır?

– Bəli.

– Daha yaxşı, – Pablo dedi. – Sən bunlarda bir nöqsan görürsən? – Robert Cordan başa düşdü: bu, savadsız bir adamın onun sənədlərini yoxlaması demək idi.

Atlar yenə əvvəlki kimi başlarını qaldırıb Pabloya baxırdı. Robert Cordan kəndirin altından keçib, əlini ala atın sağrısına vurdu. Ağaca söykənərək atların necə dövrə vurduğuna diqqət yetirdi, atlar dayandıqanda bir də onlara baxdı, sonra əyilib çıxdı.

– Səmənd at arxa sağ ayağından axsayır, – üzünə baxmadan o, Pabloya dedi, – dırnağında çat var. Doğrudur, yaxşı nallansa, çat daha böyüməz, amma bərk yerdə çox çapmaq olmaz, dırnağı davam gətirməz.

Pablo:

– Biz onu elə bu cür, dırnağı çatlaq götürmüşük, – dedi.

– Sənin ən yaxşı atının, ağ qaşqalı kəhərin buxovluq oynaqında şiş var, bu mənim xoşuma gəlmir.

– Boş şeydir, – Pablo cavab verdi. – Üç gün bundan əvvəl ayağımı əzib. Ciddi bir şey olsaydı, artıq özünü bürüzə verərdi.

O, brezenti çəkib yəhərləri göstərdi. Yəhərin ikisi sadə, çoban yəhəri idi, Amerika kovboylarının yəhərlərinə oxşayırdı. Biri çox bəzəkli idi, əlvan basmanaxışı, ağır üzəngisi vardı, ikisi də qara meşindən tikilmiş hərbi yəhər idi.

O, hərbi yəhərləri hardan əldə etdiklərini başa salaraq:

– Biz iki *guardia civil*¹ öldürmüşük, – dedi.

– Bu, ciddi işdir.

– Onlar Seqoviya ilə Santa Mariya-del-Real arasında atdan enmişdilər. Arabada gedən kəndlinin sənədlərini yoxlamaq istəyirdilər. Onları elə vurduq ki, atları sağlamat qaldı.

– Çox patrul öldürmüşünüz? – Robert Cordan soruşdu.

– Bir neçə nəfər, – Pablo cavabında dedi, – amma elə həmin iki nəfərin atları sağ qalıb.

Anselmo:

– Arevalo yaxınlığında hərbi eşalonu da Pablo partladıb, – dedi, – o partladıb, Pablo.

– Bizimlə bir əcnəbi var idi, dinamiti o qoydu, – Pablo dedi. – Sən onu tanıyırsan?

– Onun adı nə idi?

– Yadımda deyil. Qəribə adı vardı.

– Necə adam idi?

– Sənin kimi ağbəniz idi, amma boyu uca deyildi, iri əlləri vardı, burnu da əzilmişdi.

– Kaşkin, – Robert Cordan dedi. – Yəqin ki, Kaşkindir.

Pablo:

– Hə, – dedi, – qəribə adı vardı. Sən deyən ada oxşayır. İndi o hardadır?

– Apreldə öldü.

Pablo qəmli-qəmli:

– Bu da belə getdi, – dedi, – hamımızın axırı belədir.

– Bütün insanların axırı belədir. Həmişə də belə olub, dostum, sənə nə oldu? Bu nə qəm-qüssədir?

¹ Jandarmlar (isp.)

– Onların qüvvəsi çoxdur, – Pablo dedi. Sanki o, öz-özünə danışırdı. O, atlara qəmli bir nəzər saldı. – Heç biriniz bilmir ki, onların nə qədər qüvvəsi var. Onların gücü get-gedə artır, silahları yaxşılaşır. Sursatları daha da çoxalır. Özün görürsən ki, necə atlarım var. Axı nəyi gözləməliyəm? Tutub öldürəcəklər. Vəssalam.

– Bəzən sən də tutursan, təkçə səni tutmurlar, – Anselmo dedi.

– Yox, – Pablo dedi. – Daha belə olmur. Əgər biz buradan getsək, onda harada yaşamalırıq? Hə, cavab ver! Harada?

– İspaniyada o qədər dağ var ki. Əgər buradan getməli olsaq, Syerra-de-Qredosun nəyi pisdir?

Pablo:

– Mənim üçün pisdir, – dedi, – təqibdən tənqə gəlmişəm. Burada yerimiz rahatdır. Ancaq sən bu körpünü partlatsan, bizi tutmağa başlayacaqlar. Bilsələr ki, buradayıq, üstümüzə təyyarə göndərəcəklər, bizi izləyib tapacaqlar. Əgər bizi tutmaq üçün mərakeşliləri göndərsələr, onlar bizi tapacaqlar və buradan getməli olacağıq. Bütün bunlardan tənqə gəlmişəm. Eşidirsən? – O, Robert Cordan tərəf döndü. – Sən əcnəbi ola-ola, nə ixtiyarla mənə göstəriş verirsen. Nə elərəm, özüm bilərəm.

– Mən sənə göstəriş vermərəm, – Robert Cordan dedi.

– Deməli, bundan sonra göstəriş verəcəksən, – Pablo dedi, – bədbəxtçilik də elə bundadır.

O, atlara tamaşa etmək üçün dayanıb yerə qoyduqları ağır çantalara işarə etdi. Atları görəndə elə bil onun əhvalı tamam dəyişdi, Robert Cordanın atlardan baş çıxarması isə sanki onun dilini-ağzını açdı. İndi onların hər üçü atların qarşısında dayanmışdı, günün şəfəqləri kəhər ayğırın belində oynayırdı. Pablo ona baxdı, sonra ağır çantaya təpik vurdu.

– Bax, budur bədbəxtçilik.

– Mən öz borcuma əməl etməyə gəlmişəm, – Robert Cordan ona dedi. – Mən bu müharibəyə rəhbərlik edənlərin əmri ilə gəlmişəm. Əgər səndən kömək istəsəm, sən boyun qaçıra bilərsən, onda başqalarını taparam, onlar köməyimə gələrlər. Amma mən hələ səndən kömək istəməmişəm. Nə əmr olunubsa, mən onu etməliyəm və zəmin ola bilərəm ki, bu, çox mühüm işdir. Əcnəbi olmağın günahı məndə deyil. Mən özüm də istərdim ki, burada doğulaydım.

Pablo:

– Mənim üçün ən mühüm iş odur ki, burada bizə toxunmasınlar, – dedi, – mənim borcum ondan ibarətdir ki, özümün və dostlarımla qeydine qalım.

– Özünün, hə, – Anselmo dedi, – çoxdandır ki, sən ancaq özünün qeydinə qalırsan. Özünün və öz atlarının. Nə qədər ki, atın yox idi, sən bizimlə idin. İndi isə əsl kapitalist olmusan.

– Düz deyil, – Pablo dedi. – Mən ümumi işdən ötrü öz atlarımdan keçməyə həmişə hazırım.

Anselmo nifrətlə:

– Çox az şeydən keçirsən, – dedi, – görürəm ki, çox az şeydən keçirsən. Oğurluğa həmişə hazırsan. Yaxşı yeməkdən heç vaxt boyun qaçırmazsan. Adam öldürməyə gələndə, nə qədər desən öldürərsən. İş ki, qaldı vuruşmağa, onda yaxanı kənara çəkərsən.

– Bax, sən kimilər gec-tez öz dillərindən bəlaya düşürlər.

– Mənim kimilər heç kəsdən qorxmurlar, – Anselmo cavabında dedi. – Mənim kimilərin atları da olmur.

– Sənin kimilərin ömrü gödək olur.

– Mənim kimilər ölənin günəcən yaşayırlar. – Anselmo dedi. – Mənim kimilər tülküdən də qorxmurlar.

Pablo dinmədi və çantanı yerdən qaldırdı.

– Canavardan da qorxmurlar, – deyərək Anselmo ikinci çantanı qaldırdı. – Əgər sən doğrudan da canavarsansa.

– Sus, – Pablo ona dedi. – Sən həmişə uzunçuluq edirsən.

– Həmişə də dediyimi eləyirəm, – Anselmo çantanın altında əyilərək dedi. – İndi isə yemək istəyirəm. İçmək istəyirəm. Yeri, yeri, qaşqabaqlı partizan rəhbəri. Bizi elə yer apar ki, bir şey yeyə bilək.

Əvvəli yaxşı olmadı, deyərək Robert Cordan düşündü. Amma Anselmo əsl insandır. Doğru yolda olanda bu misilsiz insanların tayı-bərabəri yoxdur, deyərək fikirləşdi. Doğru yolda olanda onlardan yaxşı adam tapmaq olmaz, yoldan çıxanda isə onlardan da pisi olmur. Anselmo məni bura gətirəndə, yəqin ki, nə elədiyini bilirmiş. Amma bu, mənim xoşuma gəlmir. Heç xoşuma gəlmir.

Yeganə yaxşı əlamət Pablonun çantanı aparması və öz karabinini ona verməsidir. Bəlkə o, həmişə belə qaraqabaqdır, deyərək Robert Cordan düşündü.

– Yox, – Robert Cordan ürəyində fikirləşdi, – özünü aldatmaq lazım deyil. Sən onun keçmişdə necə adam olduğunu bilmirsən; birçə onu bilirsən ki, yolunu azmağa başlayıb və bunu gizlətmir. Əgər gizlətməyə başlasa, deməli, qəti qərara gəlib. Bunu yadında saxla. Sənə göstərəcəyi ilk xidmət o demək olacaq ki, o qəti qərara gəlib. Atlar

doğrudan da çox yaxşıdır, deyə fikirləşdi, gözəl atlardır. Bu atlar ki, Pablonu dəyişdirib, görəsən, məni hansı qüvvə belə dəyişdirə bilərdi? Qoca haqlıdır. Atlar əlinə keçəndən sonra o varlanıb, varlanan kimi də kef çəkmək həvəsinə düşüb. Bir azdan nə üçün “Jokey klub”un üzvü ola bilmədiyini özünə dərd edəcək, deyə fikirləşdi.

Pauvr¹ Pablo la mangue² son “Jockey Club”².

Bu fikir onu şənləndirdi. O, irəlində, ağacların arasından görünən əyilmiş kürəklərə və iri çantalara baxaraq qımışdı. O. bütün günü bir dəfə də olsa xəyalən zarafat etməmişdi və indi zarafat edən kimi özünü daha yaxşı hiss etdi. Sən özün də onlar kimi qəm dəryasına batmısan, deyə ürəyində söyləndi. Əlbəttə, Qolsla söhbət zamanı da o ciddi və qüssəli idi. Tapşırıq onu bir qədər sarsıtmışdı. Əməlli-başlı sarsıtmışdı. Qols isə şən idi. İstəyirdi ki, səfər ərəfəsində o da şən olsun, amma onun cəhdindən bir şey çıxmadı.

Əslində onların hamısı, hər halda ən yaxşılardan şən adamlar idilər. Belə daha yaxşıdır, bir də bunun öz mənası var. Elə bil ki, sağ ikən ölməzlik qazanırsan. Çətin məsələdir. Amma yaxşılar azalıb. Bəli, indi lap az qalıb. Allah bilir, nə qədər azalıb. Odur ki, əzizim, fikirdən əl çəkməsən, sən də sağ qalanların arasında olmayacaqsan. Fikirdən əl çək, əzizim, əl çək. İndi sənə işin körpünü partlatmaqdır. Xəm xəyaldən əl çək. Uf, necə də acmışam. Yəqin Pablogildə adamı doyunca yedirdirlər.

İKİNCİ FƏSİL

Onlar sıx meşədən kiçik, cam kimi girdə vadiyə çıxdılar və o, dərhal anladı ki, düşərgə buradadır – bax, o qayanın altında, ağacların dalında.

Elədir ki, var, bura düşərgədir, yeri də yaxşı seçilib. Bu cür düşərgəni, yalnız lap yaxından sezmək olar. Robert Cordan düşündü ki, onu havadan da görmək mümkün deyil. Yuxarıdan heç nə görə bilməzsən. Lap ayı yuvası kimidir – Heç bir iz yoxdur. Amma düşərgənin müdafiəsi, görünür, yaxşı təşkil olunmayıb. Onlar yaxınlaşdıqca Robert Cordan düşərgəni diqqətlə gözdən keçirirdi.

¹ Zavallı (*frans.*)

² Ölsə də “Jokey klub”a düşə bilməyəcək (*frans.*)

Qayada böyük bir mağara var idi, onun girecəyində isə bir nəfər küreyini qayaya söykəyib, ayaqlarını irəli uzadıb oturmuşdu – karabin yanında idi. Həmin adam bıçaqla əlindəki ağacı yonurdu, yaxınlaşanları görüb onlara tərəf baxdı, sonra yenə yonmağa başladı.

– *Hola*¹, – dedi, – gələnlər kimdir?

– Qoca, bir də dinamitçi, – deyə Pablo çantasını mağaranın lap girecəyində yerə qoydu. Anselmo da çantasını aşağı saldı, Robert Cordan isə karabini çiyindən endirib qayaya söykədi.

– Dinamiti mağaradan kənara çək, – ağac yonan adam dedi. Onun gözəl qaraçı sifəti his çəkmiş dəri rənginə çalırdı, mavi gözləri var idi. – Orada od yanır.

Pablo:

– Qalx, özün götür, – dedi, – bax, o ağacın yanına apar. Qaraçı yerindən tərpənmədi, nə isə biədəb bir söz işlətdi, sonra tənbel-tənbel əlavə etdi:

– Eybi yoxdur, qoy burada qalsın. Havaya uçarsan, azar-bezarın da o saat yox olub gedər.

– Nə düzəldirsən? – Robert Cordan qaraçının yanında əyləşdi. Qaraçı yonduğu ağacı ona göstərdi. Bu, yanında qoyulmuş dördkunc tələnin köndələn taxtası idi.

– Tülkü tutmaq üçündür, – izah etdi. – Bax bu əymə taxta onların belini qırır. – O, gülərək Cordana baxdı. – Bax belə – aydıdır? – O, tələnin necə işlədiyini hərəkəti ilə göstərdi, sonra başını tərpətdi, barmaqlarını yumdu və əllərini irəli uzadaraq beli qırılmış tülkünü təsvir etdi. – Çox rahat şeydir, – dedi.

Anselmo:

– O, dovşan tutur, – dedi, – axı qaraçıdır, dovşanı tutanda da tülküdür deyir. Tülkü tutsa, deyəcək ki, tələyə düşən fil idi.

– Bəs fil tutsam? – qaraçı soruşdu və Robert Cordana göz vurdu, gülümsünəndə yenə ağ dişləri göründü.

– Onda öyünəcəksən ki, tank tutmuşam, – Anselmo cavabında dedi.

– Tank da tutaram, – qaraçı dedi. – Tank da olacaq. Onda nə istəyirsən, de.

Anselmo:

– Qaraçıların vuran əli yoxdur, elə-belə dil pəhləvanıdırlar, – dedi.

¹ Salam (*isp.*)

Qaraçı Robert Cordana göz vurdu və yenə ağacı yonmaqda davam etdi.

Pablo görünmürdü, o, mağaraya girmişdi. Robert Cordan ümid edirdi ki, yemək gətirməyə gedib. O, qaraçının yanında oturmuşdu və ağacların başındakı budaqların arasından boylanın günəş ayaqlarını qızdırıldı. Mağaradan zeytun yağı, soğan və qızdırılmış ət iyi gəlirdi və onun acından mədəsi göynəyirdi.

– Tankı partlatmaq olar, – o, qaraçıya dedi. – Bu çox çətin deyil.

– Bununla? – qaraçı çantaları göstərdi.

– Hə, – Robert Cordan ona cavab verdi. – Mən sənə öyrədərəm. Tələ kimi bir şey düzəldirsən. Bu çox çətin deyil.

– Biz sənə tank partladacağıq?

– Əlbəttə, – Robert Cordan dedi. – Burada nə var ki?

– Ey! – qaraçı Anselmoya müraciətlə çığırdı. – Kisələri etibarlı yerə qoy. Eşidirsən? Qiymətli şeydir.

Anselmonun dodağı qaçdı. Üzünü Robert Cordana tutub:

– Gedim şərab gətirim, – dedi.

Robert Cordan qalxdı, çantaları mağaranın ağzından çəkərək hərəsini ağacın bir tərəfinə söykədi. O, çantalarda nə olduğunu bilirdi və buna görə də onları bir-birindən aralı saxlamağa çalışırdı.

Qaraçı:

– Mənə də parç gətir, – dedi.

– Burada şərab da var? – Robert Cordan təzədən qaraçının yanında əyləşərək soruşdu:

– Şərab? Bəs necə! Bir tuluq. Hər halda yarım tuluqdan az olmaz.

– Yeməyə necə – bir şey var?

Qaraçı:

– Hər şey var, dost, – dedi, – biz general kimi yaşayırıq.

– Bəs müharibədə qaraçılar nə iş görürlər? – Robert Cordan ondan soruşdu.

– Elə qaraçı kimi də qalırlar.

– Yaxşı işdir.

– Lap əla işdir, – qaraçı dedi. – Sənin adın nədir?

– Roberto. Bəs sənin?

– Rafael. Tank barədə dediklərin düzdür?

– Əlbəttə! Burada nə var ki?

Anselmo mağaradan qırmızı şərab dolu dərin saxsı qab gətirdi, barmaqlarına da üç parç keçirmişdi.

– Bax, – dedi, – onlarda hələ parç da varmış.

Ardınca Pablo çıxdı.

– İndicə ət də hazır olacaq, – dedi, – çəkməyə bir şeyin var?

Robert Cordan çantalarına yanaşdı, birini açdı, iç cibini yoxladı və oradan rus papirosu ilə dolu yastı qutunu çıxartdı, bu papirosları ona Qolsun qərargahında vermişdilər. O, baş barmağının dırnağını qutunun nazik zolağına çəkdi, qapağını açıb Pabloya uzatdı. O, altı dənə götürdü və bunları iri ovcunda sıxdı, birini seçərək işığa tutub baxdı. Papiroslar siqaretə bənzəyirdi, amma bir az uzun və müştükləri karton boru şəklində idi.

– Havası çox, tütünü azdır, – Pablo dedi. – Bələdəm bunlara. Səndən qabaq gələn, o qəribə adlı da bundan çəkirdi.

– Kaşkin, – deyərək Robert Cordan qaraçıya və Anselmoya papiros təklif etdi, onların hərəsi birini götürdü. – Çox götürün, – dedi və hərəsi birini də götürdü. O, hər birinə dördünü də əlavə etdi və onlar papiroslarla yumulmuş yumruqlarını iki dəfə qaldıraraq ona təşəkkürlərini bildirdilər, hərbi təzim zamanı qılınc enib-qalxan kimi, papiros-
lar aşağı endi və yenidən yuxarı qalxdı.

– Hə, – dedi Pablo. – Qəribə addır.

– Yaxşı, gəlin içək. – Anselmo bir parç şərab doldurub Robert Cordana uzatdı, sonra özünün və qaraçının parçlarını doldurdu.

– Bəs mən? – Pablo soruşdu. Onların dördü də mağaranın girəcəyində əyləşmişdi.

Anselmo öz parçını ona verdi və dördüncüsü üçün mağaraya getdi. Qayıdaraq qabın üstünə əyilib öz parçını ağzınacan doldurdu və hamı parçalarını toqquşdurdu.

Şərab yaxşı idi, tuluğun qatran təmi azacıq hiss olunsa da, gözəl, yüngül və təmiz şərab idi. Robert Cordan aramla içirdi, yorğun olsa da, şərabın bütün bədəninə necə yayıldığını hiss edirdi.

Pablo:

– İndi ət olacaq, – dedi, – bəs o qəribə adlı əcnəbi necə oldu, öldü?

– Onu mühasirəyə aldılar, o da özünü vurdu.

– Bu necə oldu?

– O, yaralı idi və əsir düşmək istəmirdi.

– Bəs tefərrüatı məlum deyil?

– Yox, – Robert Cordan yalandan dedi. O, bu məsələni bütün tefərrüatı ilə bilirdi, onu da bilirdi ki, indi bu barədə danışmağın yeri deyil.

Pablo dedi:

– O, hey bizi dilə tuturdu ki, əgər o işdə, qatar əhvalatında yaralansa və aradan çıxma bilməsə, biz onu vuraq. O, çox qərribə danışdı.

Belə fikirlər ona o vaxt da rahatlıq vermirmiş, deyə Robert Cordan düşündü. Yazıq Kaşkin.

– Amma o, özünü öldürməyin əleyhinə idi, – Pablo dedi.

– Onunla bu barədə söhbətimiz olub. Bir də o, işgəncə veriləcəyindən çox qorxurdu.

– Bu barədə də danışdı? – Robert Cordan soruşdu.

– Hə, – qaraçı dedi. – Bu barədə o, hamımıza danışdı.

– Qatarı partladanda sən orada idin?

– Hə. Biz hamımız orada idik.

– O, çox qərribə danışdı, – Pablo dedi. – Amma cəsur adam idi.

Yazıq Kaşkin, deyə Robert Cordan düşündü. Onun burada, yəqin ki, xeyrindən çox zərəri olub. Heyf ki, belə fikirlərin hələ o vaxt ona rahatlıq vermədiyini bilməmişəm. Onu buradan götürmək lazım idi. Belə söhbətlərə uyan adamları bizim işimizə heç yaxın da buraxmaq olmaz. Belə söhbətlərə uymaq olmaz. Bu cür adamlar, lap tapşırığı yerinə yetirsələr də, hər halda, xeyirdən çox zərər verirlər.

Robert Cordan:

– O, nə isə qərribə adam idi, – dedi, – bir az çatmırdı.

– Ancaq partlayış işində mahir idi, – qaraçı dedi. – Həm də cəsur adam idi.

– Hər halda bir az çatmırdı, – Robert Cordan dedi. – Belə işdən yarıpanda, gərək başın üstündə olsun, özü də yaxşı işləsin. Belə söhbətlərin mənası yoxdur.

– Bəs sən? – Pablo soruşdu. – Əgər o körpünün yanında yaralansan, istərsən ki, səni qoyub getsinlər?

Robert Cordan:

– Qulaq as, – dedi və əyilərək qabdan bir parç şərab doldurdu. – Diqqətlə qulaq as. Əgər haçansa kiməsə işim düşsə, sözümü də elə onda deyərəm.

– Yaxşı, – qaraçı razılığını bildirdi. – Bu, düzgün söhbətdir. Hə! Ət də gəldi!

Pablo:

– Sən ki yemisen, – dedi.

– Mən hələ iki dəfə də yeyə bilərəm, – qaraçı cavabında dedi. – Bir görün kim gətirir!

İri dəmir tava ilə mağaradan çıxarkən qız əyildi, Robert Cordan onun üzünün yarısını gördü və dərhal onun belə qərribə görkəminin səbəbini anladı. Qız gülümsünərək dedi:

– *Hola, camarada.*

Robert Cordan da:

– *Salud,* – dedi və özünü məcbur etdi ki, həm dik onun üzünə baxmasın, həm də üzünü yana çevirməsin.

Qız dəmir tavanı Robert Cordanın qarşısında yerə qoydu və o, qızın gözəl əsmər əllərini yaxından gördü. İndi qız dik onun üzünə baxır və gülümsəyirdi. Onun ağappaq dişləri əsmər çöhrəsində parıldaırdı, dərisi və gözləri eynilə qızılı-şabalıdı rəngində idi. Sifəti enli, gözləri şən, dodaqları dolu, ağızının cizgisi düz idi. Şabalıdı saçları günəşdən yanan yetişmiş buğda zəmisini kimi qızılı rəngə çalırdı, amma bu saçlar çox qısa vurulmuşdu – qunduz xəzinin tüklərindən azca uzun idi. O, Robert Cordanın üzünə baxaraq gülümsündü, əlini qaldırdı və başına çəkərək saçlarını tumarladı, lakin saçları yenə də dik durdu. Sifəti çox gözəldir, deyərək Robert Cordan düşündü. Əgər saçları vurulmasaydı, o, çox gözəl ola bilərdi.

– Mən belə daranıram, daraqsız, – qız Robert Cordana baxaraq güldü. – Sən yeməyində ol. Mənə baxmaq lazım deyil. Valyadoliddə saçımı bu günə qoyublar. İndi yavaş-yavaş uzanır.

Qız üzübüz əyləşib ona baxdı. O da qıza baxdı. Qız gülümsündü və dizlərini qucaqladı. O bu cür əyləşəndə şalvarı topuğundan yuxarı dardı, baldırları açıq qaldı. O, qızın tarım boz köynəyinin altında dik duran döşlərini görürdü. Hər dəfə ona nəzər salarkən Robert Cordan boğazında nəyinsə ilişib qaldığını hiss edirdi.

Anselmo:

– Nimçə yoxdur, – dedi, – bıçaq da yoxdur. Öz bıçağınla kəs. – Qız dörd çəngəli ağız aşağı tavanın kənarına qoydu.

Onlar birbaşa tavadan, ispan adəti ilə dinməzəcə yeyirdilər. Xörək dovşan ətindən hazırlanmışdı, soğan və göy istiotla qızardılmışdı, içində xırda noxudlar üzən sous qırmızı şərabdan hazırlanmışdı. Yaxşı qızardılmış dovşan ətini sümükdən asan ayrılırdı, sousu isə çox dadlı idi. Yemək vaxtı Robert Cordan bir parç da şərab içdi. O, yedikcə qız hey ona baxırdı. O birilər ancaq yeyirdilər. Robert Cordan çörək tikəsi ilə öz qabağından ətini suyunu siyirdi, sümükləri kənara çəkdi və bunların altındakı suyu da siyirdi, sonra çəngəli çörəklə təmizlədi, bıçağı silib

cibinə qoydu və axırını tikəni uddu. Qabın üstünə öyilərək parçını ağzınacan doldurdu. Qız isə dizlərini qucaqlayıb oturmuşdu, gözünü ondan çəkmirdi.

Robert Cordan yarım parç içdi, amma qızla danışmağa başlayanda yenə boğazında nə isə ilişib qaldı.

– Adın nədir? – soruşdu. Bunu necə dediyinə diqqət edərək Pablo tez ona baxdı. Sonra durub getdi.

– Mariya. Bəs sənin?

– Roberto. Bu dağlara çoxdan gəlmisən?

– Üç aydır.

– Üç ay?

Qız yenə əlini başına apardı, amma bu dəfə bir az utandı. Robert Cordan isə qızın küləyin dalğalandırdığı buğda zəmisinə oxşayan qısa, sıx saçlarına baxdı.

Qız:

– Saçlarımı ülgücləyiblər, – dedi, – həbsxanada, Valyadoliddə bəşimizi tez-tez qırxırdılar. Üç ayda cəmi bu qədər uzanıb. Mən o qatardanam. Bizi cənuba aparırdılar. Partlayışdan sonra dustaqların çoxunu təzədən tutdular, mən isə yox. Mən onlarla buraya gəldim.

Qaraçı:

– Onu mən tapmışam, – dedi, – geri qayıtmağa hazırlaşırıdık ki, birdən gözüme dəydi. O, daşların arasına qısılmışdı. Yaman eybəcər idi! Biz onu özümüzə götürdük, amma yolda fikirləşirdik ki, atıb getməli olacağıq.

– Bəs o vaxt onlarla birlikdə olan adam necə? – Mariya soruşdu.
– O da sən kimi sarışın idi. O əcnəbi indi hardadır?

– Ölüb, – Robert Cordan cavab verdi. – Apreldə.

– Apreldə. Qatar da apreldə partladılmışdı.

– Hə, – Robert Cordan dedi. – O, partlayışdan on gün sonra öldü.

Mariya:

– Yazıq, – dedi, – o, çox cəsur idi. Sən də bu işlə məşğul olursan?

– Bəli.

– Qatar da partlatmışsan?

– Hə. Üç qatar.

– Burada?

– Estremadurada. Bura gəlməmişdən Estremadurada idim. Estremadurada mənim kimiləri çoxdur. Orada bizim üçün iş tapılır.

- Bəs sən bu dağlara niyə gəlmisən?
- Məni buraya əvvəlkinin yerinə göndərirlər. Bir də mən bu yerlərə çoxdan bələdəm. Hələ müharibədən əvvəl.
- Yaxşı bələdsən.
- Lap o qədər də yox, amma tezliklə alışaram. Mənim yaxşı xəritəm var, bələdçim də yaxşıdır.
- Qoca, – qız başı ilə işarə etdi. – Qoca çox yaxşı adamdır.
- Sağ ol, – Anselmo qıza dedi və Robert Cordan birdən başa düşdü ki, o, burada qızla tək deyil və onu da başa düşdü ki, qıza baxmaq onun üçün çətindir, çünki ona baxarkən hətta səsi də dəyişir. İspanca danışan adamlarla yola getmək üçün iki şərtə əməl etmək lazımdır: kişiləri tütünə qonaq etmək, qadınlara isə toxunmamaq. O, ikinci şərti pozmuşdu. Amma birdən başa düşdü ki, buna məhəl qoymaya da bilər. Məgər dünyada onun qətiyyən hesablaşmadığı azmı şey var? Elə isə bununla niyə hesablaşmalıdır?
- Üzün çox gözəldir, – Mariyaya dedi. – Heyf ki, saçların uzun olanda səni görməmişəm.
- Qız:
- Saçım uzanacaq, – dedi, – yarım ildən sonra uzun olacaq.
- Biz onu bura gətirəndə görəydin. Yaman eybəcər idi! Baxanda, adamın ürəyi bulanırdı.
- Sən burada kiminlə olursan? – Robert Cordan özünü ələ almağa çalışaraq soruşdu: – Pablo ilə?
- Qız ona baxıb güldü, sonra əlini onun dizinə vurdu.
- Pablo ilə? Məgər sən Pablonu görməmişən?
- Hə, onda Rafael ilə. Rafaeli görmüşəm.
- Rafael ilə də yox.
- Qaraçı:
- O heç kəslə olmur, – dedi, – qəribə qızıdır. Heç kəsə yaxın durmur. Amma yaxşı bişir-düşürü var.
- Doğrudan da heç kəslə? – Robert Cordan qızdan soruşdu.
- Heç kəslə, heç vaxt. Nə əylənmək üçün, nə də ciddi: səninlə də olmayacağam.
- Yox? – Robert Cordan dedi və hiss etdi ki, yenə boğazında nə isə ilişib qaldı. – Belə yaxşıdır. Mənim qadınlarla əylənməyə vaxtım yoxdur, düzünü demək lazımdır.
- Heç on beş dəqiqə də yox? – Qaraçı onu cıratdı. – Heç yarımca saat da?

Robert Cordan susdu. O, bu qıza, Mariyaya baxırdı və elə qəhərlənmişdi ki, ağzını açmağa cəsəət eləmir.

Mariya nəzərlərini ona dikib güldü, sonra birdən qızardı, amma üzünü döndərmədi.

– Sən qızardın, – Robert Cordan, – dedi, – tez-tez qızarırsan?

– Yox, heç vaxt.

– İndi isə qızardın.

– Onda gedim mağaraya.

– Getmə, Mariya.

– Gedəcəyəm, – qız dedi və gülümsünmədi. – Bu saat gedirəm mağaraya. – O, dəmir tavanı və çəngəllərin dördünü də yerdən götürdü. Hərəkətləri dayça kimi inamsız və həm də incə idi.

– Parçlar sizə lazım olacaq? – qız soruşdu.

Robert Cordan hələ də ona baxmaqda idi, buna görə qız yenə qızardı.

– Bclə eləmə, – qız dedi. – Xoşuma gəlmir.

Qaraçı qıza:

– Çıx get burdan, – dedi, – al. – O, parçı doldurub Robert Cordana uzatdı. Robert Cordan hələ də qızın dalınca baxırdı, əlində ağır dəmir tava vardı, başını əyərək mağaraya girəndə gözünü ondan çəkdi.

– Sağ ol, – Robert Cordan dedi. İndi qız gedəndən sonra səsi həmişəki kimi idi. – Amma daha bəsdir. Onsuz da çox içdik.

Qaraçı:

– Axırına çatmaq lazımdır, – dedi, – orada hələ yarım tuluq qalıb. Biz şərabi götürmək üçün bir at ayırmışdıq.

Bu, Pablonun axırncı basqınında oldu, – Anselmo dedi. – O vaxtdan burada işsiz-gücsüz oturur.

– Burada neçə nəfərsiniz? – Robert Cordan soruşdu.

– Yeddi kişi, iki də qadın.

– İki?

– Hə. Bir də şəxsən Pablonun *mujer*¹.

– Bəs o hardadır?

– Mağarada. Qız yaxşı bişirmir. Mən təriflədim ki, könlü xoş olsun. O, daha çox Pablonun *mujer* kömək edir.

– Pablonun *mujer* necə adamdır?

¹ Qadın, arvad (*isp.*)

– İfritədir, – qaraçı güldü. – Əsl ifrite. Pablo özü eybecərdirsə, gör onun arvadı necə olar. Amma cəsarətlidir. Pablodan yüz dəfə cəsarətli, ifritəliyinə isə söz ola bilməz!

– Əvvəllər Pablo da cəsarətli idi, – Anselmo dedi. – Əvvəllər o, əsl insan idi.

– O qədər adam qırıb ki, heç vəba o qədər qıra bilməzdi, – Qaraçı dedi. – Mühəribənin əvvəlində Pablo yatalağın qıra biləcəyindən də çox adam öldürüb.

– Amma o, çoxdan *muy flojo*¹ olub, – Anselmo dedi. – Lap qeyrətsiz olub. Ölүmdən qorxur.

– Yəqin ona görə ki, mühəribənin əvvəlində bu qədər adam öldürüb, – deyə qaraçı əlləməlik etdi. – Pablo buton taunundan çox adam qırıb.

– Elədir, həm də varlanıb, – Anselmo dedi. – Bir də ki, içir. İndi o, *matador be torls* kimi dinclik istəyir. Matador kimi. Amma buradan da qaçmaq olmaz.

– Əgər o, cəbhə xəttini keçsə, atlarını əlindən alıb, özünü də orduya aparacaqlar, – qaraçı dedi. – Mən özüm də orduya getmək istəmərim.

– Hansı qaraçı ordu istəyir! – Anselmo dedi.

– Nəyə görə də istəsin? – qaraçı soruşdu. – Orduya getməyə kimin həvəsi var? İnkilabı ona görə etmişik ki, orduda qulluq eləyək? Mən vuruşmaqdan boyun qaçırıram, amma qulluq etmək istəmirəm.

– Bəs qalanları hanı? – Robert Cordan soruşdu. İçdiyi şərab onu xumarlandırır; o, yerdə uzandı və ağacların budaqları arasından dağların üzəri ilə hündür ispan səmasında aramla uçuşan xırdaca axşam buludlarına baxdı.

– İki mağarada yatır, – qaraçı dedi. – İki yuxarıda, dağda, pulemyot olan yerdədir. Biri də aşağıda keşik çəkir. Yəqin ki, indi hamısı yuxudadır.

Robert Cordan böyrü üstə çevrildi.

– Pulemyotunuz hansındandır?

– Qəribə adı var, – qaraçı dedi. – Yadımdan çıxıb.

Yəqin ki, əl pulemyotudur, deyə Robert Cordan düşündü.

– Çəkisi nə qədərdir?

– Bir adam da apara bilər, amma çox ağırdı, üç qatlama ayağı var. Biz onu son əməliyyat zamanı ələ keçirmişik. Hələ şərabdan əvvəl.

¹ Çox zəif (*isp.*)

- Bəs gülləsi nə qədərdir?
 – Nə qədər istəsən, – qaraçı dedi. – Dolu bir yeşik, heç yerindən tərpətmək olmur.
 Yəqin ki, beş yüz bağlı olar, deyə Robert Cordan düşündü.
 – Onu necə doldururlar, – disklə, yoxsa lentlə?
 – Deyirmi dəmirlərdir, bunları üstədən qoyurlar.
 Hə, əlbət ki, “lüis”dir, – Robert Cordan fikrindən keçirdi.
 – Sənin pulemyotlardan başın çıxır? – O, qocadan soruşdu.
 – *Nada*, – Anselmo dedi. – Yox.
 – Bəs sənin? – O, qaraçıya müraciət etdi.
 – Onu bilirəm ki, çox tez-tez atır, lüləsi isə elə qızır ki, əl vursan əli yandırır, – qaraçı fəxrlə cavab verdi.
 – Bunu hamı bilir, – Anselmo nifrətlə dedi.
 – Bəlkə də bilir, – Qaraçı dedi. – O məndən soruşdu ki, bu cür *maquina*¹ dan başım çıxırmı, mən də cavab verirəm. – Sonra davam etdi: – Bir də barmağını tətikdən götürənə kimi atır, daha adi tüfəng kimi deyil.
 – Əgər ilişməse, yaxud bütün patronlar qurtarmasa, ya da lüləsi ərinyənə qızmasa, – Robert Cordan ingiliscə dedi.
 – Sən nə danışırısan? – Anselmo soruşdu.
 – Heç elə-belə, – Robert Cordan dedi. – Mən ingiliscə fal açıram.
 – Lap qəribədir, – Qaraçı dedi. – İngiliscə xəbər verir, fal açır. Bəs ovuc falı necə, bilirsən?
 – Yox, – deyərək Robert Cordan bir parç da şərab doldurdu. – Bacarırsansa sən mənim falıma bax və de görüm yaxın üç gündə nə olacaq?
 – Ovuc falını Pablunun *mujer* bilir, – qaraçı dedi. – Amma o, yaman bədrəftardır, ifritenin biridir. Bilmirəm razı olarmı?
 Robert Cordan qalxıb oturdu və parçadan bir qurtum şərab içdi.
 – Siz bir mənə Pablunun *mujer* göstərin, – dedi, – əgər o doğurdan da siz deyən kimi qorxuncdursa, nə qədər tez görüşsək, yaxşıdır.
 – Mən onu narahat edə bilmərəm, – Rafael dedi. – məndən zəhləsi gedir.
 – Nə üçün?
 – Deyir ki, mən avarayam.
 – Lap ağ yalandır! – Anselmo onu sanıdı.
 – O, qaraçıları sevmir.

¹ Maşın, mexanizm (*isp.*)

– Bu lap qərəz oldu! – Anselmo cavab verdi.

Rafael:

– Onun özünün damarlarından da qaraçı qanı axır, – dedi, – nə dediyini bilir. – O irişdi. – Amma elə dili var ki, Allah özü saxlasın. Qılınc kimi kəsir. Kimin desən, dərisini soyar. Lap zolaq-zolaq. Əsl ifritədir.

– Bəs o qızla, Mariya ilə necə yola gedir? – Robert Cordan soruşdu.

– Yaxşı. Onu sevir. Amma elə ki, bir adam qıza yaxın düşdü...

– O, başını tərpetdi və ağzını marçıldıtdı.

Anselmo:

– Qızla rəftarı çox yaxşıdır, – dedi, – onun qeydinə qalır.

– Biz bu qızı oradan, qatarın yanından özümüzle götürəndə lap dəli kimi idi, – Rafael dedi. – Susur və hey ağlayırdı, əl vurmamış islanmış küçük təkin titrəyirdi. Axır vaxtlarda xeyli yaxşılaşıb. Bu gün isə heç pis deyil. Səninlə danışanda heç onu tanımaq olmurdu. Biz onu o vaxt az qala atacaqdıq. Özün de, ağlamaqdan özgə bir şey bilməyən bu eybəcərdən ötrü ləngiyə bilərdikmi? Qarı isə onu kəndirə bağlamışdı və qız dayanan kimi kəndirin o biri ucu ilə onu qamçılıyırdı. Sonra gördük ki, doğrudan da ayaq üstə dura bilmir, onda qarı onu çiyinə aldı. Qarı yorulanda mən aparırdım. Dağa qalxmağa başlayanda naz otu və süpürge kolu lap sinəyə qədər çıxırdı. Mən yorulanda Pablo aparırdı. Onu aparmağa bizi məcbur etmək üçün qarı daha nə söyüşlər söymürdü! – O, bunları xatırlayarkən başını yırğaladı. – Doğrudur, qıçları uzun olsa da, qız ağır deyildi. Sümükleri yüngüldür, çəkisi çox deyil. Amma hər halda ağırlıq hiss olunurdu, xüsusən də o vaxt ki, qızı xeyli çiyində aparırsan, sonra dayanıb atışırsan, sonra yenə də götürüb gedirsən, qarı isə Pablonun ardınca onun tüfəngini aparır və o, qızı buraxan kimi kəndirle kişini qırmanclayır, bir anda tüfəngi ona verir, sonra yenə də aparmağa məcbur edir, özü isə bu vaxt onun tüfəngini doldurur və olmazın söyüşlər yağdırır. Amma tez qaranlıqlaşdı, sonra gecə düşdü, hər şey yaxşı qurtardı. Xoşbəxtlikdən onların süvarisi yox idi.

Anselmo:

– Görünür, bu qatarı partlatmaq onlar üçün ağır olub, – dedi, – mən orda deyildim. – O, Robert Cordana izah etdi. – Bu işdə Pablonun dəstəsi, El Sordonun, Karın dəstəsi iştirak edirdi, – biz bu gün onu görəcəyik, – daha iki dəstə, hamısı buradan, bu dağlardandır. Onda mən o tərfe getmişdim.

– Bir də o, sarışın, qəribə adı olan adam idi, – qaraçı dedi.

– Kaşkin.

– Hə. Heç yadımda saxlaya bilmirəm. Bir də pulemyot atan iki nəfər. Onları da ordudan göndərmişdilər. Onlar pulemyotu özlərilə çəkib apara bilmədilər, yolda atdılar. Lap yəqin ki, pulemyot qızdan da yüngül idi, əgər qarı yanlarında olsaydı, onu qoyub gedə bilməzdilər. – O. bütün bunları xatırlayaraq başını tərpətdi, sonra davam etdi: – Ömrümdə bu partlayışa bənzər heç nə görməmişəm. Qatar gəlir. Biz onu hələ uzaqdan görürük. Burada özümü elə itirdim ki, heç deyə bilmirəm. Görürük ki, buxar buraxır, sonra fit səsi gəldi. Sonra – çu-çu-çu-çu-çu-çu, – qatar getdikcə yaxınlaşdı, sonra birdən partlayış qopdu, paravoz elə bil şahə qalxdı, ətraf isə gurultu və qara dumana büründü, hər şey yerindən oynadı. Sonra paravoz qum və şpallarla göyə qalxdı. Hə, lap yuxuda olduğu kimi! Sonra vurulmuş heyvan kimi yanı üstə düşdü və hələ ilk partlayışdan sonra üzərimizə toz-torpaq yağdığı halda, birdən ikinci partlayış qopdu və ağ buxar hər yeri bürüdü, sonra isə maquina elə taqqıldadı ki, – ta-tat-tat-ta! – baş barmaqlarını dik tutaraq o, yumruqlarını yuxarı-aşağı apara-apara əl pulemyotunu təqlid etdi! – Ta! Ta! Tat! Tat! Ta! – o, fəxrle deyirdi. – Ömrümdə belə şey görməmişdim. Əsgərlər vaqonlardan tökülürlər, maquina isə düz onlara atırdı və onları yerə səirdi. Bu vaxt mən heç özümdə deyildim, təsadüfən əlim maquina toxundu, onun lüləsi isə elə bil od idi, bu vaxt qarı mənə bir şapalaq ilişdirdi və çığırdı: “At, axmaq! At, yoxsa başını əzərəm!” Bu vaxt mən atmağa başladım və heç cür eləyə bilmirdim ki, silah titrəməsin, əsgərlər isə üzüyuxarı, uzaqdakı təpəyə doğru qaçırtdılar. Sonra biz bir şey ələ keçirtmək üçün vaqonlara yaxınlaşdıq. Bu vaxt zabitlərdən biri öz əsgərlərini bizə qarşı döndərməyə çalışırdı. Onları hədələyirdi: yerindəcə güllələyəcəyəm. Tapançasını yelləderək çığırırdı. Biz onu nişan aldığımız, amma bütün güllələr yan keçirdi. Sonra əsgərlər yerə yatdılar. Ve atəş açdılar. Zabit isə əlində tapança onların arxasında o yan-bu yana qaçırtdı, amma biz heç cür onu vura bilmirdik, çünki maquina atmaq olmurdu – qatar qabağımızı tutmuşdu. Zabit yerə yatan əsgərlərdən ikisini vurdu. Amma qalan əsgərlər yenə də irəli getmək istəmədilər. Zabit daha da bərkdən söydü və nəhayət, onlar qalxdılar, əvvəlcə biri, sonra iki-iki, üç-üç üstümüzə və qatara doğru yüyürdülər. Sonra yenə yerə yatıb atəş açdılar. Biz geri çəkilməyə başladığımız – geri çəkilirik, maquina isə başımızın üstündən hey atır. Bax, bu qızı da mən o vaxt tapdım, daşların arasında gizlənmişdi, biz onu özümüzle götürdük. Əsgərlər isə gecə düşənə kimi ardımızca gəldilər.

Anselmo:

– Hə, görünür orada işləri asan olmayıb, – dedi, – yada salmağa dəyər.

– Bu bizim gördüyümüz yeganə əsl iş idi, – kiminsə asta səsi gəldi.
– Bəs indi sən nə işlə məşğulsan, tənbel əyyaş, yava qaraçı qızını balağından düşən ədəbsiz? İndi nə ilə məşğulsan?

Robert Cordan başını qaldırıb qarşısında əlli yaşlarında bir qadın gördü. O, boy-buxunda Pablo kimi olardı, elə bil kvadrat idi, qara kəndli tumanı və kofta geymişdi, yoğun ayaqlarında qalın yun corab, qara səndəl vardı, qara sifəti qranit heykəl üçün model kimi istifadə edilə bilərdi. Əlləri iri, lakin qəşəng idi, sıx, gur qara saçları boynunun ardında yığılmışdı.

– Hə, cavab ver, – qadın o birilərə məhəl qoymadan qaraçıya dedi.

– Mən yoldaşlarla söhbət eləyirəm. Bax, bu dinamitçidir, bizə göndəriblər.

– Bilirəm, – qadın dedi. – Hə, marş buradan, get Andresi əvəz elə, o yuxarıdadır.

Qaraçı:

– *Me voy*, – dedi, – gedirəm! – O, Robert Cordana doğru çevrildi.
– Şam yeməyində görüşərik

– Zarafata salma, – qadın ona dedi. – Sən bu gün artıq üç dəfə yemisən, saymışam. Get, Andresi yanıma göndər. Qadın əlini Robert Cordana uzatdı və:

– *Hola!* – deyərək gülümsündü. – Hə, işlərin necədir? Respublikanın işləri necə gedir?

– Yaxşıdır, – dedi və o da qadının əlini bərk sıxdı. – Mənimki də, Respublikanın ki da.

Qadın:

– Bunu eşitdiyimə şadam, – dedi. Düz onun üzünə baxıb gülümseyirdi və o gördü ki, qadının qəşəng qonur gözləri var. – Nə üçün gəlmisən, yenə qatar partladacağıq?

– Yox, – Robert Cordan cavab verdi, dərhal qadına qarşı özündə inam duydu. – Qatar yox, körpü.

– *No es nada*. Körpü boş şeydir. Yaxşısı budur, de görüm, bir də nə vaxt qatar partladacağıq? Axı indi bizim atlarımız var.

– Başqa bir vaxtda. Körpü daha vacibdir.

– Qız mənə dedi ki, sən yoldaşın ölüb, qatarı partladanı deyirəm.

– Bəli.

– Heyf. Mən hələ belə partlayış görməmişdim. Sənin yoldaşın öz işini bilən adam idi. O, mənim çox xoşuma gəlirdi. Məgər bir də qatar partlatmaq olmaz? İndi dağlarda adam çoxdur. Lap çoxdur. Yemək işi çətinləşib. Yaxşı olardı buradan gedəydik. Bizim atlarımız var.

– Əvvəlcə körpünü partlatmaq lazımdır.

– O haradadır?

– Lap yaxında.

Qadın:

– Daha yaxşı, – dedi, – Gəl ətrafdakı bütün körpüləri partladaq və buradan çıxıb gedək. Bura məni tənqə gətirib. Camaat lap çoxdur. Bundan xeyir görməyəcəyik. Hamı tənbelləşib – bax məni əsəbiləşdirən də budur.

Uzaqdakı ağacların arasından o, Pablonu gördü.

– *Borracho!* – Qadın onu səslədi. – Əyyaş! Məlun əyyaş! – Qadın şən halda Robert Cordana baxdı. – Dəri qumqumanı cibinə soxub indi meşəyə yollanacaq və orada təkbaşına içəcək. Yaman qurşanıb içkiyə. Bu onun axırına çıxacaq. Hə, mən çox şadam ki, bizə gəlmisən. – O, əlini onun çiyinə vurdu. – Ehe! Üzdən arıq görünürsən! – Qadın əlini onun çiyində gəzdirərək flanel köynəyinin altından əzələlərini yoxladı. – Hə, belə. Çox şadam ki, gəlmisən.

– Mən də.

– Danışarıq, – dedi qadın, – şərab iç.

Robert Cordan:

– Biz artıq içmişik, – dedi, – bəlkə sən içəsən.

– Yox, nahara qədər içə bilmərəm. Yoxsa qızcırma verir. – O, yenə Pablonu gördü. – *Borracho?* Əyyaş! – deyə çığırdı. Robert Cordana tərəf dönüb başını tərptədi. – Vaxtilə əməlli-başlı adam idi! İndi isə işi bitib! Bir də gör sənə nə demək istəyirəm, qulaq as. Qızı incitmə, onunla ehtiyatlı olmaq lazımdır. Mariyanı deyirəm. Çox əzablar çəkib. Başa düşürsən?

– Bəli. Axı bunu niyə mənə deyirsən?

– Səninlə görüşəndən sonra onun mağaraya nə halda qayıtdığını gördüm. Çıxmamışdan əvvəl də onun sənə necə baxdığını görürdüm.

– Mən onunla bir balaca zarafat elədim.

– O lap pis halda idi, – Pablonun arvadı dedi. – İndi bir az düzəlib, onu buradan aparmaq lazımdır.

– Nə olar, Anselmo onu cəbhə xəttindən keçirə bilər.
– İşini qurtararsan, onda Anselmo ilə onu götürüb apararsan. – Robert Cordan hiss etdi ki, yenə boğazı tutulur və səsi boğulur.

– Belə də olar, – dedi.

Qadın ona baxdı və başını tərpətdi.

– Hə-ə, hə-ə, – deyə uzatdı. – Siz kişilər hamınız bir cürsünüz!

– Mən nə dedim ki? Özün ki bilirsən – o qəşəngdir.

– Yox, qəşəng deyil. Yəqin sən demək istəyirsən ki, tezliklə qəşəng olacaq, – Pablonun *mujer* cavab verdi. – Kişilər! Eyib olsun biz qadınlara ki, sizi doğuruq. Yox! Zarafatsız. Məgər indi Respublikada belə kimsəsizlər üçün xüsusi yerlər yoxdur?

– Var, – Robert Cordan dedi. – Yaxşı evlər var. Valensiya yaxınlığındakı sahildə. Başqa yerlər də var. Orada onun qeydinə qalarlar, o da uşaqlara qulluq edir. Orada kəndlərdən köçürülmüş uşaqlar yaşayırlar. Ona uşaqlara baxmağı öyrədirlər.

– Mən də bunu istəyirəm, – qadın dedi. – Yoxsa Pablo onu görəndə başını itirir. Bu da ondan ötrü pisdir. Görən kimi başını itirir. Qız buradan getsə, yaxşı olar.

– Burada işimizi qurtarandan sonra onu özümüzə apara bilərik.

– Əgər sənə etibar etsəm, onu incitməzsən ki? Səninlə elə danışaram ki, guya yüz ildir səni tanıyıram.

Robert Cordan:

– İnsanlar bir-birini başa düşəndə həmişə belə olur, – dedi.

– Əyləş, – qadın dedi. – Səndən vəd almaq istəmirəm, çünki olacağına çarə yoxdur. Amma onu özünə aparmayacaqsansa, onda söz ver.

– Nə üçün – əgər özümə aparmayacağamsa?!

– İstəmirəm ki, sən gedəndən sonra ağı başından çıxsın. Axı mən bilirəm ki, ağı başından çıxanda o necə olur, mənim isə onsuz da dərdim çoxdur.

– Körpünü qurtarandan sonra onu özümüzə apararıq, – Robert Cordan dedi. – Əgər o körpüdən sonra sağ qalsaq, onda apararıq.

– Belə danışmağın xoşuma gəlmir. Belə söhbətlər uğur gətirmir.

Robert Cordan dedi:

– Ona görə belə danışaram ki, nahaqdan söz verməyim. Mən boş danışmağı xoşlayan adamlardan deyiləm.

– Ver bir ovcuna baxım, – qadın dedi.

Robert Cordan əlini uzatdı və qadın onun ovcunu yuxarı çevirdi, öz iri əlində saxladı, baş barmağı ilə sürtdü, diqqətlə baxdı, sonra onun

əlini buraxıb yerindən qalxdı. Robert Cordan da yerindən durdu və qadın kədərle ona baxdı.

– Orada nə görə bildin? – Robert Cordan soruşdu. – Mən belə şeylərə inanmıram. Məni qorxuda bilməzsən.

– Heç nə, – qadın dedi. – Mən heç nə görmədim.

– Yox, gördün. Mənim üçün maraqlıdır. Mən buna inanmıram.

– Bəs nəyə inanırsan?

– Çox şeyə inanıram, amma buna yox.

– Bəs nəyə?

– Öz işimə.

– Hə, mən onu gördüm.

– Daha heç nə, – qadın əsəbi dedi. – Deməli, sənin fikrincə, körpünü partlatmaq çox çətindir?

– Mən dedim ki, bu çox vacibdir.

– Bəs elə ola bilər ki, çətin olsun?

– Bəli. İndi isə gedib bir onu görüm. Burada nə qədər adamınız var?

– Fərlisi beş nəfərdir. Qaraçının xeyri azdır, amma özü pis adam deyil. Qəlbi yumşaqdır. Pabloya isə artıq etibar etməm.

– El Sordonun nə qədər fərli adamı var?

– Səkkiz nəfər. Bu axşam baxarıq. O, bura gələcək. O, çox işgüzdür, özündə də dinamit var. Doğrudur, o qədər çox deyil. Hə, sən özün onunla danışarsan.

– Ardınca adam göndərmisən?

– O, hər axşam gəlir. Axı biz qonşuyuq. Bir də o, bizə təkçə yoldaş yox, həm də dostdur.

– Bəs onun barədə fikrin necədir?

– O, əsl insandır. Həm də çox işgüzdür. Qatarı partladan zaman, o, lap möcüzə yaradırdı.

– Bəs o biri dəstələrdə vəziyyət necədir?

– Vaxtında xəbərdar etsək, əlli nəfər yığışar və onlara, hər halda, etibar etmək olar.

– Doğrudan olar?

– Bu, işin gedişindən asılıdır.

– Bəs hər tüfəngə neçə patron düşür?

– İyirmi dənə. Nə qədər gətirəcəklərindən asılıdır. Görək bu iş gedəcəklərimi? Unutma ki, bu körpüdür, qatar deyil, deməli nə pul olacaq, nə qənimət, susmağından görünür ki, təhlükə də böyükdür. Həm

də belə bir işdən sonra hamı buradan getməli olacaq. Bu körpü məsələsi çoxunun xoşuna gəlməyəcək.

– Aydınadır.

– Deməli, nə qədər az danışılrsa, o qədər yaxşıdır.

– Doğrudur.

– Hə, get öz körpünə bax, axşam isə El Sordo ilə söhbət edərik.

– Mən Anselmo ilə gedirəm.

Qadın:

– Onda oyat onu, – dedi, – sənə karabin gərəkdir?

– Sağ ol. Karabin yaxşı şeydir, amma mənə gerek olmayacaq. Mən ancaq baxmağa gedirəm, vaxtından əvvəl küy qaldırmağa yox. Mənə söylədiklərinin hamısı üçün sağ ol. Belə söhbət xoşuma gəlir.

– Mən açıq danışmağa çalışıram.

– Onda de görək əlimdə nə gördün.

– Yox, – qadın başını tərpətdi, – mən heç nə görmədim. Hə, get öz körpünə. Mən sənənin kisələrinə göz qoyaram.

– Üstünü ört və muğayat ol, heç kəs heç bir şeyə toxunmasın. Qoy bu cür qalsın, mağaradan bura yaxşıdır.

– Üstü örtüləcək və heç kəs də toxunmayacaq, – qadın dedi. – Hə, get öz körpünə.

– Anselmo, – Robert Cordan deyərək əlini qocanın çiyinə qoydu, o isə başı qolunun üstündə yatmışdı.

Qoca gözlərini açdı.

– Hə, – dedi, – bu saat. Bu saat gedək.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Enişin son iki yüz yardını onlar ağacların kölgəsi ilə gedərək ehtiyatla bir ağacdən o birinə tərəf qaçırdılar, dik yamacın ayağındakı axırncı şam ağaclarının yanından körpüyə təxminən əlli yard qalanda dayandılar. Gün hələ dağın başından aşmamışdı, körpü onun şüaları altında uçuruma sallanan qaraltı kimi görünürdü. Körpü poladdan idi, dərənin dibinə dayaqlanmadan onun üstündən atılmışdı, hər iki başında gözətçi köşkü vardı. Körpü elə geniş idi ki, iki avtomobil rahat keçə bilərdi, onun möhkəm, qeşəng tacı dar dərənin üstündə gərilmişdi, dərənin dibi ilə köpüklənərək ağaran və daşların üstü ilə baş alıb gedən kiçik çay yarıqna axan çaya doğru can atırdı.

Gün Robert Cordanın gözüne düşdüyündən o, körpünün ancaq qaraltısını görürdü. Amma güneş batmaqda idi və çox keçmədən dağın arxasında gizləndi. İndi daha gün gözlərini qamaşdırmırdı. O, ağac-
ların arasından günbatana, boz, yumru dağa baxdı və onun yamacında
göyərən kövrək otları, yalında isə hələ də əriməmiş qarı gördü.

Sonra nəzərlərini yenidən körpüyə çevirdi, gün tamam batmamış
onun quruluşunu öyrənmək istəyirdi. Hə, onu partlatmaq çətin olma-
yacaq. Robert Cordan döş cibindən qeyd dəftərçəsini çıxartdı, körpü-
nün çertyojunu çəkdi. Amma partlayıcı maddəni hesablamadı. Sonra
hesablayar. O, ancaq dinamit qoyulacaq nöqtələri qeyd etdi ki,
partlayış zamanı körpü dərhal dayaqdan məhrum olsun və onun ortası
uçuruma düşsün. Bunu tələsmədən, elmin bütün qaydalarına əsasən
səhvsiz etmək olardı, bunun üçün yarım düjün şaşka qoymaq və
bunları elə birləşdirmək lazım idi ki, partlayış eyni zamanda baş
versin; həmçinin iki böyük partladıcı qoyub hər şeyi tez və asan elə-
mək olardı. Amma bu halda partladıcılar çox böyük olmalı idi, bunları
körpünün hər iki qurtaracağında qoymaq və eyni zamanda partlatmaq
lazım idi. O, tez və həvəslə çəkirdi: vəzifənin aydın olması, nəhayət,
onun həyata keçirilməsinə başlamaq ona xoş idi. O, dəftərçəni örtüdü,
karandaşı qayışa keçirdi, dəftərçəni cibinə qoyub düyməsini bağladı.

O, çertyoj çəkdikcə Anselmo yola, körpüyə və gözətçi köşklərinə
göz qoyurdu. O, belə hesab edirdi ki, körpüyə çox yaxın gəliblər, buna
görə də Robert Cordan çertyojunu çəkib qurtaranda rahat nəfəs aldı.

Cibinin düyməsini bağlayaraq Robert Cordan yerdə uzandı və şam
ağacının dalından ehtiyatla baxdı, bu vaxt Anselmo əlini onun dirsə-
yinə vurdu və şəhadət barmağı ilə körpü tərəfi göstərdi.

Körpünün onlara yaxın başındakı köşkdə süngülü tüfəngi dizləri
arasına qoyan gözətçi üzünü yola tərəf əyləşib siqaret çəkirdi; başında
toxunma papaq və əynində adyala oxşayan plaş var idi. Əlli yardlıq
məsafədən üzünü seçmək olmurdu. Robert Cordan səhra binoklunu
gözlərinə yaxınlaşdı, əli ilə şüşələrin üstünü yaxşı-yaxşı örtüdü, hal-
buki artıq gün yox idi və şüşələr parıldaya bilməzdi, bu vaxt körpünün
məhəccəri elə yaxın gəldi ki, sanki əlini uzatsaydın toxunacaqdın və
gözətçinin sifəti elə yaxınlaşdı ki, çuxura düşmüş ordları da, siqaretin
ucundakı kül də, süngünün yağlı parıltısı da görünməyə başladı. Bu,
kəndçi sifəti idi – qabarıq almacıqlar altından görünən arıq yanaqlar,
tük basmış çənə, sıx, salaq qaşlar; iri əllər tüfəngdən yapışmışdı,

plaşın qırçınları altından ağır uzunboğaz çəkmələr gözə çarpırdı. Köşkün divarlarından köhnə, qaralmış dəri qumquma asılmışdı, qəzetlər də var idi. Telefon gözə dəymirdi. Əlbəttə, güman etmək olardı ki, telefon o biri divardan asılıb, lakin köşkün ətrafında heç yerdə məftil görünmürdü, halbuki yol boyunca telefon dirəkləri uzanırdı, məftillər körpünün üstündən keçirdi. Köşkün lap qarşısında iki daşın üstündə əldəqayıрма tava var idi – qapağı qopardılmış köhnə kerosin bidonu idi və yanlarından deşik açılmışdı, amma od yanmırdı. Tavanın altındakı külün içində his çəkmiş boş dəmir qablar görünürdü.

Robert Cordan binoklu onunla yanaşı uzanmış Anselmoya verdi. Qoca gülüb başını yırğaladı, sonra barmağını gözüne apardı.

– *Ya lo veo*, – ispanca dedi, – mən onu görürəm.

O, demək olar ki, dodaqlarını tərpətmədən danışdı. Robert Cordan ona baxıb gülümsünəndə, Anselmo gözətçiyə nəzər saldı və bir əlinin barmağı ilə onu göstərdi, o biri əlini isə öz boğazına çəkdi. Robert Cordan başını tərpətdi, amma daha gülümsünmədi.

Yolun o biri başında ikinci gözətçinin növbə çəkdiyi köşkün arxası onlara tərəf idi və onlar içəridə nə olduğunu görə bilmirdilər. Qudron çəkilmiş geniş və düz yol körpüdən sola dönür və sonra dağın çıxıntısından o tərəfə uzanırdı. Əvvəlki yol xeyli dar idi və onu bu yerdə genişlətmək üçün qranit qayanın bir hissəsini çapmaq lazım gəlmişdi və yol bu qayanın çıxıntısında salınmışdı; əgər körpüdən və dərədən baxsan, uçurum tərəfdən – soldan yolu daşdan yonulmuş dirəklər əhatə edirdi; bunlar yolun kənarını göstərir və məhəccəri əvəz edirdi. Burada dərə çox dərin və dar idi, xüsusən, körpünün altındakı kiçik çayın o biri çaya axdığı yerdə.

– Bəs ikinci post hardadır? – Robert Cordan qocadan soruşdu.

– O döngədən beş yüz metr aralı. Yol ustasının evində, qayanın lap dibində.

– Orada nə qədər adam var? – Robert Cordan soruşdu. O, binoklu yenidən gözətçiyə tuşladı. Gözətçi siqaretini köşkün taxta divarına basıb söndürdü, sonra cibindən meşin tütün kisəsini çıxartdı, söndürdüyü siqaretin kağızını cırdı və tütünün qalığını kisəyə çırpdı. Gözətçi qalxdı, tufəngi divara söykəyib gərnəşdi, sonra yenidən tufəngi aldı, çiyindən keçirdi və körpüyə çıxdı. Anselmo lap yerə yatdı, Robert Cordan isə binoklu döş cibinə soxdu və başını şam ağacının gövdəsi arxasında gizlətdi.

– Yeddi əsgər və kapral, – Anselmo lap qulağına dedi. – Qaraçıdan öyrənmişəm.

Robert Cordan:

– Qoy bir az uzaqlaşsın, onda gederik, – dedi, – biz çox yaxın gəlmişik.

– Sənə nə lazım idisə, hamısına baxdın?

– Bəli, mənə lazım olan hər şeye baxdım.

Gün batandan sonra hava dərhal soyudu, arxada, dağların başında günəşin son şəfəqləri sönməkdə idi və hər tərəf sürətlə qaranlıqlaşdı.

– Hə, necə görürsən? – Nəzərini ikinci köşke tərəf addımlayan gözətçidən çəkməyən Anselmo astadan soruşdu; onun süngüsü günəşin son şəfəqlərində parıldayırdı, yöndəmsiz plaşda bedəni biçimsiz görünürdü.

– Hər şey yaxşıdır, – Robert Cordan dedi, – lap yaxşıdır.

– Çox şadam, – Anselmo gülümsədi, – onda gedək. Daha o bizi görə bilməz.

Gözətçi körpünün o başında arxası onlara tərəf dayanmışdı. Dərədən daşların üstü ilə axan suyun şırlıtısı gəlirdi. Sonra başqa bir ahəngdar səs, getdikcə artan gurultu eşidildi və onlar gördülər ki, gözətçi başını qaldırıb yuxarı baxır və onun toxuma papağı təpəsinə sürüşüb: onlar da başlarını qaldırdılar və qaranlıqlaşan səmada paz şəklində uçan üç təyyarə gördülər; hələ də günəşin işıq saçdığı yüksək səmada xırda və gümüşü təyyarələr motorların ahəngdar uğultusu altında çox sürətlə uçurdu.

– Bizimkilərdir? – Anselmo soruşdu.

– Deyəsən, hə, – Robert Cordan dedi, amma bilirdi ki, belə yüksəklikdə heç vaxt dəqiq müəyyən etmək olmaz. Bu, axşam kəşfiyyatıdır, kiminki olduğu məlum deyil. Amma qırıcı təyyarələri görəndə həmişə deyirsən bizimkilərdir, çünki bu söz adamları sakitləşdirir. Bombardmançılar isə başqa məsələ.

Görünür, Anselmo da bu barədə düşünürdü.

– Bizimkilərdir, – dedi, – mən bunları tanıyıram, – *moscas*.¹

– Yəqin ki, – Robert Cordan dedi, – *moscas*.

Anselmo:

– Hə, *moscas*, – dedi.

¹ Milçəklər (*isp.*)

Binoklu tuşlasaydı, hər şey aydın olacaqdı, amma Robert Cordan bunu etmək istəmirdi. Təyyarələrin kimin olmasının bu axşam onun üçün heç bir fərqi yoxdur. Əgər onların bizimki olmasını fikirləşmək qocaya xoş gəlsə, qoy elə də olsun. Bu təyyarələr Seqoviyaya səmt alandan sonra o fikirləşdi ki, bunlar heç də qırmızı haşiyəli yaşıl təyyarələrə, “Boinq R-32” modelinin ispanlar tərəfindən moscas adlandırılan rus variantına oxşamır. Rəngi seçmək olmurdu, amma siluet başqa idi. Yox, bunlar öz bazalarına qayıdan faşist kəşfiyyat təyyarələri idi.

Gözətçi yenə körpünün o başında arxası onlara tərəf dayanmışdı.
– Gedək, – Robert Cordan dedi.

O, şam ağaclarının arxasında gizlənməyə çalışaraq ehtiyatlı addımlarla dağa qalxmağa başladı, bu qayda ilə o qədər getdi ki, daha onu körpüden görmək mümkün olmasın. Anselmo yüz yard aralı onun ardınca gəlirdi. Onlar kifayət qədər uzaqlaşanda, Robert Cordan dayanıb qocanı gözlədi, onu irəli buraxdı, qaranlıqda dik yamacı qalxmağa başladılar.

– Bizim aviasiya güclüdür, – qoca razı halda bildirdi.

– Bəli.

– Özü də biz qalib gələcəyik.

– Biz qalib gəlməliyik.

– Hə, o vaxt qələbədən sonra gələrsən ov eləməyə.

– Nə ovuna?

– Qaban, ayı, canavar, dağ keçisi.

– Ovdan xoşun gəlir?

– Ah, necə. Heç nədən bu qədər xoşum gəlmir. Bizim kənddə hamı ovçudur. Sənin necə, xoşun gəlmir?

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Heyvanları öldürməkdən xoşum gəlmir.

Qoca:

– Mən isə əksinə, – dedi, – mənim adamları öldürməkdən xoşum gəlmir.

– Bundan heç kəsin xoşu gəlmir, bundan ancaq başı xarab olanların xoşu gələr, – Robert Cordan dedi. – Amma lazım gələrsə, boyun qaçırmaram. Əgər bu ümumi işin naminədirsə.

– Hər halda bu başqa şeydir, – Anselmo dedi. – Mənim evimdə, – evim olan vaxtlarda, indi evim yoxdur, – qaban dişini asılmışdı, mən o qabanı yamacda vurmuşdum. Mənim evimdə canavar dəriləri var idi. Canavarları

qışda vurmuşdum, qarın üstü ilə onların ardınca o qədər qaçmışdım ki... Onlardan ən böyüyünü kəndin yaxınlığında, noyabrda, axşamçağı, meşədən qayıdarkən vurmuşdum. Mənim evimdə döşəməyə dörd canavar dərisi salınmışdı. Bunların üstündə o qədər yerimişdilər ki, lap ütölmüşdü, amma hər halda canavar dərisi idi. Məndə Syerrada vurduğum dağ keçisinin buynuzu, bir də qartal müqəvvası var idi – onu mənim üçün Avilada müqəvvaçı düzəltdi, – qanadları gerilmişdi, gözləri sapsarı idi, lap elə bil diri idi. Çox gözəl şey idi, bütün bunlara baxmaq mənə xoş gəlirdi.

– Elədir, – Robert Cordan dedi.

– Bizim kənd kilsəsinin qapısına ayı pəncəsi vurulmuşdu, bu ayını mən baharda vurmuşdum, ona dağın yamacında rast gəlmişdim, həmin pəncəsi ilə qarın içində tiri aşırırdı.

– Nə vaxt olub bu?

– Altı il əvvəl. Pəncəsini qurudub mismarla kilsənin qapısına vurmuşdular, hər dəfə bu pəncəyə baxmaq, – lap elə bil adam əli idi, ancaq dirnaqları uzun idi, – mənə ləzzət verirdi.

– Fəxr edirdin?

– Fəxr edirdim, çünki baharın əvvəlində dağın yamacında ayı ilə həmin görüşü xatırlayırdım. Amma əgər özüm kimi bir adamı vursaydım, xatirimdə yaxşı bir şey qalmazdı.

– Hə, insanın əlini kilsənin qapısına vura bilməzsən, – Robert Cordan dedi.

– Bəs necə. Belə şey kimin ağına gələ bilər. Amma hər halda insanın əli ayı pəncəsinə çox oxşayır.

Robert Cordan:

– İnsan bədəni də ayınınkına çox oxşayır, – dedi, – əgər ayının dərisini soysan, görəcəksən ki, əzələlər lap elə bil eynidir.

– Hə, – Anselmo dedi. – Qaraçılar inanırlar ki, ayı insanın qardaşdır.

– Amerika hinduları da buna inanırlar, – Robert Cordan dedi, – Onlar ayını öldürəndə ona baş əyib bağışlamalarını xahiş edirlər. Onun kəlləsini ağacdan asırlar və getməmişdən əvvəl yalvarırlar ki, onları bağışlasın.

– Qaraçılar inanırlar ki, ayı insanın qardaşdır, çünki dərisinin altında bədəni eynən insan bədənidir, o da pivə içir, onun da musiqidən xoşu gəlir, o da rəqs edə bilər.

– Hindular da buna inanırlar.

– Deməli, hindular da qaraçılar kimidirlər.

- Yox. Amma ayı barədə eyni cür fikirləşirlər.
- Aydındır, qaraçılar bir də ona görə belə fikirləşirlər ki, ayının oğurluqdan xoşu gəlir.
- Sənin qaraçı qarışıqın varmı?
- Yox, amma mən qaraçılarla çox olmuşam, müharibə başlandıqdan sonra isə aydındır ki, daha çox oluram. Dağlarda qaraçılar çoxdur. Qaraçı olmayan adamı öldürmək onlarda günah deyil. Özləri bunu boyunlarına almasalar da, əslində belədir.
- Mərakeşlilərdə də belədir?
- Hə, qaraçalarda neçə-neçə belə qanunlar var ki, özləri bunları boyunlarına almırlar. Müharibə vaxtı qaraçıların çoxu təzədən şuluq salmağa başlayıb.
- Onlar bu müharibənin nəyin naminə aparıldığını başa düşmürlər. Onlar bizim nə üçün vuruşduğumuzu bilmirlər.
- Doğrudur, – Anselmo dedi. – Onlar ancaq bunu bilirlər ki, müharibə gedir və keçmişdə olduğu kimi cəzadan qorxmadan adam öldürmək olar.
- Sən heç adam öldürməsən? – Robert Cordan soruşdu, ətrafı bürüyən qaranlıq və bütün günü bir yerdə olmaqları belə sual üçün ona haqq verirdi.
- Hə bir neçə dəfə. Lakin həvəsim olmadan. Məncə adam öldürmək günahdır. Hətta öldürməli olduğumuz faşistləri də. Məncə ayı bir şeydir, insan isə tamam başqa şey. Mən qaraçıların uydurmasına inanmıram ki, heyvan insanın qardaşıdır. Yox, mən adamları öldürməyin əleyhinəyəm.
- Amma öldürməsən axı.
- Elədir. Öldürəcəyəm də. Amma əgər sonra ömür sürməli olsam, çalışacağam ki, sakit dolanım, heç kəsə pislik eləməyim, onda günahlarım bağışlanar.
- Günahlarını kim bağışlayar?
- Bilmirəm. İndi axı bizim Allahımız yoxdur, peyğəmbər də, ruhülqüds də yoxdur, onda günahları kim bağışlayacaq? Bilmirəm.
- Bəs Allah yoxdur?
- Yoxdur, dost. Əlbəttə, yoxdur. Əgər olsaydı, öz gözlərimlə gördüyüm dəhşətlərə razı olardımı? Qoy Allah onlarınkı olsun.
- Onlar özləri də deyirlər ki, Allah bizimlədir.

– Aydındır, mənim ona ehtiyacım var, çünki etiqad etməyə uşaqlıqdan alışmışam. Amma indi hər kəs öz qarşısında cavabdeh olmalıdır.

– Deməli sən adam öldürməyi də özünə bağışlayarsan?

– Görünür belədir. – Anselmo dedi. – İndiki sənin fikrincə belə çıxır, deməli, belə də olmalıdır. Lakin Allah oldu-olmadı, fərqi yoxdur, adam öldürmək günahdır. Özgəsini candan eləmək zarafat iş deyil. Lazım gəlsə, mən bu işdən geri çəkilmərəm, amma Pablonun da tayı deyiləm.

– Müharibəni udmaq üçün gerek düşmənləri öldürəsən. Bu, qədim həqiqətdir.

– Doğrudur. Müharibədə gerek öldürəsən. Amma bilirsən, mənim necə gözəl fikirlərim var, – Anselmo dedi. İndi qaranlıqda onlar yanaşı gedirdilər və o, pıçıltı ilə danışır, hərdənbir də ətrafa boylanırdı. – Mən heç yepiskopu da öldürməzdim. Nə mülkədarı öldürərdim, nə də başqa bir sahibkarı. Mən ancaq onları məcbur edərdim ki, bütün ömürləri boyu bizim kimi hər gün tarlada və ya dağlarda meşenin qırılmasında işləsinlər. Bilsinlər ki, insan nədən ötrü doğulur. Qoy bizim kimi yatsınlar. Qoy bizim yediklərimizdən yesinlər. Lap vacibi işə odur ki, işləsinlər. Bu, onlara dərs olar.

– Nə olsun, özlərinə gələn kimi yenə səni salacaqlar boyunduruğa.

– Onları öldürməklə heç kəsə heç nəyi başa salmaq olmaz, – Anselmo dedi, – onsuz da hamısını qırıb qurtara bilməzsən. Canavarları böyüyər, daha çox nifrət edərlər. Həbsxananın da xeyri azdır. Həbsxanada adamın nifrəti bir az da artır. Yox, yaxşısı budur qoy düşmənlərimizin hamısına dərs olsun.

– Amma bununla belə, sən adam öldürmüşsən?

– Hə, – Anselmo dedi. – Çox öldürmüşəm və yenə öldürəcəyəm. Heç bir həvəs göstərmədən öldürmüşəm və həmişə bilmişəm ki, bu günahdır.

– Bəs gözetçi? Deyəndə ki, gözetçini öldürəcəksən, zarafat edirdin?

– Əlbəttə, zarafatdır. Mən gözetçini də öldürərdim. Bəli, fikirləşmədən, arxayınlıqla öldürərdim, çünki, bu ümumi işin xeyrinədir. Amma bunu heç bir həvəs göstərmədən edərdim.

– Qoy kimin ürəyi istəyirsə, o da öldürsün, – Robert Cordan dedi.

– Orda səkkiz, burada da beş nəfər var. Bu işə həvəsi olanlar cəmi on üç nəfəri öldürəcəklər.

– Bu işə həvəsi olanlar çoxdur, – qaranlıqdan Anselmonun səsi gəldi. – Bizdə də belələri çoxdur. Belələri döyüşə yararlı olandan çoxdur.

– Sən heç döyüşdə olmusan?

– Yox, – qoca qətiyyətlə dedi. – Biz müharibənin lap əvvəlində Seqoviyada vuruşurduq, amma bizi əzdilər, qaçıb dağılışdıq. Mən də başqaları ilə birlikdə qaçdım. Nə elədiyimizi o qədər də yaxşı başa düşmürdük, bilmirdik ki, bunu necə eləmək lazımdır. Bir də məndə ancaq ov tüfəngi var idi, iri qırma ilə doldurulmuşdu, *guardia civil* isə mauzerlərlə silahlanmışdılar. Mən öz tüfəngimlə onları heç yüz yaddan da vura bilmirdim, onlar isə bizi üç yüz yaddan dovşan kimi qırırdılar. Onlar çox atırdılar, həm də yaxşı atırdılar, biz isə onların qarşısında lap qoyun sürüsü kimi idik. – O susdu. Sonra soruşdu: – Necə bilirsən, körpü başında döyüş olacaq?

– Bəlkə də oldu.

Anselmo:

– Mən indiyəcən elə döyüş görməmişəm ki, meydandan qaçası olmayasan, – dedi, – bilmirəm, döyüşdə özümü necə aparacağam. Qoca adamam, buna görə də fikir eləyirəm.

– Mən sənə kömək edəyəm, – Robert Cordan ona təsəlli verdi.

– Sən döyüşdə çox olmusan?

– Bir neçə dəfə.

– Necə bilirsən, körpünün yanında necə olacaq?

– Mən hər şeydən əvvəl körpü barədə fikirləşirəm. Mənim işim budur. Körpünü partlatmaq çətin deyil. Biz qalan işlər barədə də fikirləşərik. Hazırlıq barədə. Hamısı yazılacaq ki, hər kəs öz işini bilsin.

Anselmo dedi:

– Bizdə oxumağı bacaran azdır.

– Hamısı yazılacaq, bundan əlavə hamını sözlə də başa salacağıq.

– Məndən nə tələb olunsa, hamısını eləyəyəm, – Anselmo dedi, – Seqoviyadakılar xatirimdədir, əgər döyüş ya da atışma olacaqsa, dəqiq bilmək istərdim, necə eləyim ki, qaçmayım. Yadımdadır, Seqoviyada elə qaçmağa can atırdım.

– Biz birlikdə olacağıq, – Robert Cordan tez cavab verdi. – nə etmək lazım olduğunu hər dəfə sənə deyəcəyəm.

– Onda hər şey asan olar, – Anselmo dilləndi. – Hə, əmr olunarsa, hamısını eləyəyəm.

Robert Cordan:

– Bizim əsas işimiz körpüdür, döyüşməli də olsa, döyüşəcəyik, – dedi. Qaranlıqda bu sözlər ona bir az təmtəraqlı gəldi, amma ispanca yaxşı səslənirdi.

Anselmo:

– Çox maraqlı işdir, – dedi. O bu sözləri çox təbii şəkildə, hər hansı bir ingilis kimi təhlükəni azaltmadan, yaxud ispanlar kimi özünü öymədən elə səmimi dedi ki, Robert Cordan bu cür köməkçisi olduğuna üreyində sevindi. Halbuki, o, artıq körpünü nəzərdən keçirmiş və hər şeyi götür-qoy etmişdi, hər iki postu elə keçirmək, sonra isə adi qayda ilə körpünü partlatmaq planından əl çəkərək vəzifəni sadələşdirmişdi, üreyində o, Qolsun verdiyi əmrin və bu əmri doğuran səbəblərin əleyhinə idi. Peşman idi, çünki bütün bu işin həm özü üçün, həm də qoca üçün pis qurtara biləcəyini fikirləşirdi. Bu əmr, onu yerinə yetirəcək adamlara yaxşı bir şey vəd eləmir.

Eyibdir belə düşünmək, – öz-özünə dedi. – Məgər sən başqalarından artıq adamsan. Ümumiyyətlə, elə adamlar varmı ki, başqalarından artıq olsunlar və başlarına da heç bir iş gəlməsin? Sən də heçsən, qoca da heçdir. Siz ancaq öz işini görməli olan ələsiniz. Əmr verilib, bu əmr vacibdir, onu sən özündən uydurmamısan. Bir də körpü var, bu körpü bütün bəşəriyyətin taleyini dəyişmək üçün əsas ola bilər. Bu müharibədə baş verən hadisələr belə bir əsasa çevrilə bilər. Sənin bir vəzifən var, sən onu yerinə yetirməlisən. Əcəbdir, bir vəzifə, ay oldu ha, deyə fikirləşdi. Əgər məsələ təkə bu bir vəzifə ilə bitseydi, onda nə vardı ki. Bəsdir zarıldadın, naqqalın biri, – öz-özünə dedi. Başqa şeylər haqda fikirləş.

Həmin qızı, Mariyanı düşünməyə başladı, o qızı ki, dərisi də, saçları da, gözləri də eynən qızılı-şabalıdı rəngə çalır. Düzdür, saçları azacıq tündür, amma dərisi gündən daha çox qaralsa, bu saçların rəngi də xeyli açıq görünər. Solğun-qızılı dərisi ipək kimi hamardır, yəqin ki, bütün bədəni belə hamardır, hərəkətləri isə inamsızdır. Elə bil onun özündə və ya fikirlərində nəşə var ki, bundan sıxılır. Ona elə gəlir ki, bunu hamı görür, əslində isə heç bir şey görünür, bu ancaq onun düşüncəsinə hakim kəsilib. Qıza baxarkən o qızardı; bax, o, beləcə əyləşib dizlərini qucaqlamışdı, köynəyinin yaxısı açıq idi və yupyumru döşləri boz parçanı tarıma çəkirdi, yenidən qızı düşünərkən boğazı tutuldu və addımları ağırlaşdı. Qoca kəlmə kəsib danışanacan onlar dinməzəcə getdilər.

– Bax, bu dərəni keçsək, düşərgəyə çatırıq, – qoca dedi.

Onlar dərəyə yaxınlaşanda səs gəldi: “Dayan! Kimdir gələn?”
Onlar geri verilən çaxmağın şıqqıltısını və qundağa dəyən dəstəyin boğuş səsini eşitdilər.

Anselmo:

– Yoldaşlardır, – dedi.

– Hansı yoldaşlar?

– Pablonun yoldaşları, – qoca izahat verdi. – Bura bax, yoxsa bizi tanıdırsan?

– Tanıyıram, – səs cavab verdi. – Mənə əmr verilib. Parolu bilirsiniz?

– Yox, biz aşağıdan gəlirik.

– Onu da bilərəm, – qaranlıqdakı adam dedi. – Siz körpüdə gəliniz. Hər şeyi bilərəm. Əmri mən verməmişəm. Siz parolun ikinci yarısını deməlisiniz.

– Bəs birinci yarısı necədir? – deyə Cordan soruşdu.

– Unutmuşam, – qaranlıqdakı adam dediyinə özü də güldü. – Eybi yoxdur, səni belə-belə olasan, o zibil dinamitinlə düşərgəyə keçə bilərsən.

– Buna partizan intizamı deyirlər, – Anselmo söylədi. – Oyuncağının çaxmağını burax.

– Çoxdan buraxmışam, – qaranlıqdakı adam dedi. – Mən onu iki barmağımla yavaşca buraxmışam, baş barmağımla, bir də şəhadət barmağımla.

– Bir gün əlinə mauzer keçər, onun çaxmağı dişsizdir, bu cür buraxarsan, o da açılar.

– Əlimdəki elə mauzerdir, – qaranlıqdakı adam dedi. – Amma sən barmaqlarımın gücünü bilmərsən. Mən həmişə çaxmağı belə buraxıram.

– Lüləsi hayana baxır? – Anselmo soruşdu.

– Sənə baxır, – qaranlıqdakı adam cavab verdi. – Çaxmağı buraxanda da sənə baxırdı. Düşərgəyə çatanda deyərsən ki, mənə dəyişsinlər, sizi belə-belə olasınız, lap acından ölürəm, parolu da unutmuşam.

– Adın nədir? – Robert Cordan soruşdu.

– Aqustin. Mənim adım Aqustindir, bu xarabada yaman darıxıram, az qalırım ölüm.

– Biz sənə xahişini çatdırırıq, – Robert Cordan dedi. Düşündü ki, heç bir yerin kəndlisi ispanca “darıxmaq” mənası verən bu adurmiENTO sözünü işlətməzdi. Buralarda isə həmin söz hər təbəqədən olan adamların dilində adi söz kimi səslənir.

– Bura bax, – Aqustin dedi və yaxın gələrək əlini Robert Cordanın çiyinə qoydu. Sonra çaxmaq daşını çəkib qovu yandırdı, üfələyib yuxarı qaldırdı və gəncin üzünə baxdı: – Sən qabaqlar bizimlə olan adama oxşayırsan. Amma o qədər də yox. Qulaq as – o, qovu aşağı salıb tüfəngə söykəndi. – Bir mənə de görüm körpü məsələsi doğrudur?

– Nə körpü?

– Yəni biz bu zəhrimar körpünü partladıb, sonra buradan rədd olmalıyıq?

– Bilmirəm.

– Sən bilmirsən! – Aqustin dedi. – İşə bax ha! Bəs bu dinamit kimindir?

– Mənimdir.

– Özün də bilmirsən ki, nədən ötrüdür? Lap nağıl danışır!

– Mən bilirəm nədən ötrüdür, lazım olanda, sən də biləcəksən, – Robert Cordan dedi. İndi isə biz düşərgəyə gedirik.

Aqustin:

– Yeri get! – dedi, – bir buna bax! İstəyirsənsə, sənə bir söz deyim, bunu bilməyin sənə xeyri var?

– İstəyirəm, – Robert Cordan dedi. – Əgər biədəb söz deyilsə, necə ki... O əvvəlki söhbətdə işlədilən ən kobud söyüşü təkrar etdi.

Bu adam, Aqustin, ara vermədən söyüş söyürdü, odur ki, Robert Cordan onun söyüşsüz bir kəlmə deyəcəyinə şübhə edirdi.

Robert Cordan onun söyüşünü təkrarlayanda Aqustin qaranlıqda güldü.

– Mən adət eləmişəm. Bəlkə də yaxşı deyil. Kim bilir. Hər kəs öz bildiyi kimi danışır. Hə, qulaq as, mənim bu körpüyə heyfim gəlmir. Ümumiyyətlə, heç nəyə heyfim gəlmir. Bir də bu dağlarda yaman darıxıram. Çıxıb getmək lazım olsa, gedərik! Tüpürüm bu dağlara. Yeri dəyişmək lazım olsa, dəyişərik. Amma sənə bir söz deyim. Dinamitini qoru.

– Sağ ol, – Robert Cordan dedi. – Səndən qoruyum?

– Yox, – Aqustin dedi. – O belə-belə olmuş adamlardan qoru ki, onların ağzı mənimki kimi söyüşlə açılmır.

– Bəlkə bir az xırdalayasan? – Robert Cordan xahiş etdi.

– Sən ispanca başa düşürsən? – bu dəfə Aqustin ciddi soruşdu, – filan-filan olmuş dinamitindən yaxşı muğayat ol.

– Sağ ol.

– Mənə sənəin sağ olun lazım deyil. Amma şeylərinde gözün olsun.
– Onlara toxunan olub?
– Yox, belə olsaydı, boş söhbətlərlə başınızı ağrıtmazdım.
– Hər halda sağ ol. Hə, biz getdik düşərgəyə!
– Yaxşı, – Aqustin dedi. – Qoy parolu bilən bir adam tapıb göndərsinlər.

– Düşərgədə görüşə biləcəyik?
– Bəs necə! Özü də tezliklə.
– Gedək, – Robert Cordan qocaya dedi.

İndi onlar çəmənin kənarı ilə gedirdilər, boz duman hər tərəfi bürüməkdə idi. Şam ağaclarının iynə yarpaqlarının döşəndiyi torpaq yoldan keçib otun üstü ilə getmək rahat idi, parusin səndəllər şəhdən islanmışdı. İrəlində, ağacların arxasında işıq görünürdü. Robert Cordan bilirdi ki, ora mağaranın girəcəyidir.

– Aqustin yaxşı adamdır, – Anselmo dedi. – Söyüşçü və lağlağı olsa da, hər halda işgüzar adımıdır.

– Sən onu yaxşı tanıyırsan?
– Hə, mən onu çoxdan tanıyıram. Mən ona çox inanıram.
– Dediği sözlərə də?
– Hə, dost. İndi Pabloya etibar etmək olmaz, sən özün də gördün.
– Bəs neyləyək?
– Keşik çəkmək lazımdır. Növbə ilə.
– Növbə çəkən kim olacaq?
– Sən, mən, qadın və Aqustin. Madam ki, o özü təhlükəni hiss edir.
– Sən bunu gözləyirdin?
– Yox, – Anselmo dedi. – Mən bilməzdim ki, iş bu yerə çatıb.

Onsuz da biz qayıdıb gəlməliydik. Bu yerlərin iki ağası var – Pablo və El Sordo. İndi ki, tək bacarmırıq, görək onlara müraciət edək.

– Bəs El Sordo necədir?

– Yaxşıdır, – Anselmo dedi. – O nə qədər pisdirsə, bu bir o qədər yaxşıdır.

– Deməli, sən belə güman edirsən ki, Pablo daha heç nəyə yaramaz?

– Bütün axşamı bu barədə fikirləşmişəm və mənim zənnimcə belədir. Eşitdiklərimizin hamısını yadına sal.

– Bəlkə çıxıb gedək, deyək ki, bu körpünü partlatmaqdan vaz keçirik, sonra isə başqa dəstələrdən adam yığaq?

– Yox, – Anselmo dedi. – Buranın ağası odur. Hər addımından xəbər tutacaq. Ancaq görək addımını da ehtiyatla atasan.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Onlar qapısından çul asılmış mağaraya yanaşdılar, örtüyün qıraqlarından işıq düşürdü. Üstünə brezent çəkilmiş hər iki çanta ağacın dibində idi. Robert Cordan dizini yerə basıb zil, qatı qaranlıqda əlini nəm çəkmiş brezentin altına salıb çantalardan birinin üst cibini yoxladı, oradan meşin qumqumanı çıxartdı və şalvarının cibinə qoydu. Halqalara keçirilmiş qıfilları açdı və çantaların kənarlarını birləşdirən lentləri boşaltdı, əli ilə çantaların içindəkiləri yoxladı. Çantalardan birinin lap dibində gişə, sonra isə yataq kisəsinə sarınmış tirlər var idi; yenə lentləri çəkib bərkitdi və qıfilları bağladı. Hər iki əlini o biri çantaya saldı və orada köhnə detonator olan taxta yeşiyin iti kənarlarını, kapsul saxlanılan siqar qutusu (hər kiçik silindr iki məftillə sarınmış və çox səliqə ilə yığılmışdı. O, uşaqlıqda topladığı quş yumurtalarını beləcə düzərdi) lülədən ayrılmış və meşin pencəyə bükülmüş avtomatın dəstəsini, iri çantanın iç ciblərindən birində iki diski və beş maqazini, o birində, bir az kiçiyində isə mis məftil sarğısını və böyük izolyasiya lenti rulonunu yoxladı. Məftil olan həmin cibdə yastıağız kəlbətin və iki biz vardı. O axırncı cibdən içində rus papirosu olan iri qutunu çıxartdı. Bu papirosu ona Qolsun qərargahında vermişdilər. Sonra lentləri dartaraq qıfilları bağladı, klapanları düymələdi və yenə brezentə hər iki çantanın üstünə çəkdi. Anselmo yaxında deyildi, mağaraya getmişdi.

Robert Cordan onun ardınca getmək istədi, sonra fikrini dəyişdi. Hər iki çantanın üstündən brezentə götürdü, çantaların hərəsini bir əlinə aldı, ağır yükü güclə sürüyərək mağaraya tərəf yollandı. Çantanın birini yerə qoydu, örtüyü qaldırdı, sonra başını əydi, hər iki çantanın qayışından yapışb mağaraya girdi.

Mağara isti və tüstülü idi. Divara söykənən stolun üstündə, boğazına piy şam keçirilmiş butulka var idi, stolun arxasında isə Pablo, bir də tanımadığı üç kişi və qaraçı Rafael əyləşmişdilər. Şam onların arxasındakı divara və hələ oturmağa macal tapmayıb stolun sağında dayanan Anselmonun üstünə kölgə salırdı. Pablonun arvadı mağaranın o başındakı ocağın üstünə əyilmişdi, közərən kömürü körükləyirdi. Onunla yanaşı dizi üstə əyləşən qız taxta qaşıqla çuqun qazanı qarışdırırdı. Qız qaşığı qaldırıb Robert Cordana baxdı. O, alovun işığında qızın üzünü, əlini və qaşıqdan qazana tökülən damcılarını gördü.

– Gətirdiyin nədir? – Pablo soruşdu.

Robert Cordan:

– Mənim şeylərimdir, – dedi və hər iki çantayı bir-birindən azca aralı, stoldan uzağa, mağaranın gen yerinə qoydu.

– Bayırın nəyi pisdirdi? – Pablo soruşdu.

– Qaranlıqda adamın ayağına dolaşa bilər, – deyərək Robert Cordan stola yanaşdı və papiros qutusunu ortaya qoydu.

– Dinamiti mağarada saxlamaq nəyə görə, bunun mənası yoxdur, – Pablo dedi.

– Oddan uzaqdır, – Robert Cordan dedi. – Papiros götür, – o, baş barmağının dırnağını, üstündə zirehli gəminin rəngli şəkli olan karton qutunun nazik kənarına çəkdi və qutunu Pabloya tərəf itələdi.

Anselmo üstünə xam dəri çəkilmiş kətil gətirib ona tərəf qoydu, stolun arxasında əyləşdi. Pablo ona baxdı, görünür, nə isə demək istəyirdi, amma susub əlini papirosa uzatdı.

Robert Cordan qutunu o birilərə tərəf də itələdi. O, hələ heç kəsə baxmırdı. Gördü ki, birisi bir neçə papiros götürdü, iki nəfər isə heç bir dəyə də götürmədi. Onun bütün diqqəti Pabloda idi.

– Hə, qaraçı, işlər necədir? – Rafaeldən soruşdu.

– Yaxşıdır, – qaraçı cavab verdi.

Robert Cordan başa düşdü ki, içəri girməmişdən əvvəl onun barəsində danışmışlar. Hətta qaraçı da özünü ələ ala bilmirdi.

– Sənə bir də yemək verəcək? – deyərək Robert Cordan Pablonun arvadına işarə ilə qaraçıdan soruşdu.

– Verəcək. Bəs necə? – qaraçı dedi.

Bu onların əvvəlki səmimi zarafatına heç oxşamırdı. Pablonun arvadı bir söz demirdi, yenə ocağı körükləyirdi.

Robert Cordan dedi:

– Yuxarıda keşik çəkən Aqustin adlı adam deyir ki, lap darıxmaqdan ölür.

– Eybi yoxdur, ölməz, – Pablo cavab verdi. – Qoy bir az darıxsın.

– Şərab var? – Robert Cordan hamıya müraciətlə soruşdu və irəli əyilərək əllərini stolun kənarına qoydu.

– Orada lap az qalıb, – Pablo qaşqabaqla dedi.

Robert Cordan qət etdi ki, başqalarına üz tutmaq, vəziyyəti öyrənmək vaxtı çatıb.

– Onda mənə su verin. Ey! – O, qızı səslədi, – bir parç su getir.

Qız Pablonun arvadına baxdı, amma qadın ona heç nə demədi, hətta özünü elə göstərdi ki, *guya deyilənləri də eşitməyib*, bundan sonra qız su qazanından bir parç doldurdu və stola yaxınlaşıb, Robert Cordanın qarşısına qoydu. O, qıza baxıb gülümsündü. Elə bu vaxt qarnını yığaraq azca sola əyildi ki, tapança aşağı sürülsün. Sonra əlini dal cibinə apardı. Pablo onu izləməkdə idi. Robert Cordan bilirdi ki, hamı onu izləyir, özü isə ancaq Pabloya diqqət kəsilmişdi. O, dal cibindən dəri qumqumanı çıxartdı və qapağını burub açdı; sonra parçı götürüb yarıya qədər içdi, qumqumanı aramla qalan suyun üstünə boşaltdı.

– Çox tündür, yoxsa səni qonaq edərdim, – deyə qıza baxıb gülümsündü. – Lap az qalıb, yoxsa sənə təklif edərdim, – Pabloya dedi.

Pablo:

– Cırə arağından xoşum gəlmir, – dedi.

Kəskin iy ətrafa yayıldı və bu iy nədənsə Pabloya tanış gəldi.

Daha yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Onsuz da lap az qalıb.

– Bu necə şeydir? – qaraçı soruşdu.

– Dərman kimi bir şeydir, – Robert Cordan cavab verdi. – Dədına baxmaq istəyirsən?

– Nədən düzəldiblər?

– Hər şeydən, – Robert Cordan dedi. – Bütün dərmlərin dərmanıdır. Əgər bir yerin ağrıyorsa, dərhal sağaldır.

– Ver dədına baxım, – qaraçı dedi.

Robert Cordan parçı ona tərəf çəkdi. Su ilə qarışdıqdan sonra maye sarımtıl-süd rəngi almışdı. O elə hesab edirdi ki, qaraçı bir qurtumdan artıq içməz. İçki lap az qalmışdı. Onun bir parçı isə bütün axşam qəzetlərini, Paris gecələrindəki bütün gecələri. Yəqin indi çiçək açmış bütün şabalıd ağaclarını, bayır bulvarlarda aramla gedən iri arabaları, kitab dükanlarını, köşkləri, şəkil qalereyalarını, Mosuri parkını, Buffalo stadionunu və Büt-Şomonu, “Qaranti trast kompani”ni, Site adasını, çoxdan beləd olduğu “Foyo” otelini, axşam oxumaq və dincəlmək imkanını əvəz edirdi. Bu bulanıq, acı, dili donduran, beyni qızıqdıran, mədəni isindirən, həyata baxışı dəyişdirən füsunkar araq nə vaxtsa sevdiyi və bir az unutduğu hər şeyi əvəz edirdi, hər şeyi yəni-dən ona qaytarırdı.

Qaraçı üz-gözünü turşutdu və parçı ona verdi.

– Cırə iyi verir, ancaq acıdır, elə bil öd içirsən, – dedi, – belə dərmandan şəfa tapmaqdasansa, naxoş qalmaq yaxşıdır.

– Bu yovşanın acılığıdır, – Robert Cordan əlavə etdi. – Əsl absentdə – bu isə absentedir – həmişə yovşan olur. Deyirlər ki, bu, adamın beynini qurudur, amma mən inanmıram. Həyata ayrı cür baxmağa başlayırsan, vəssalam. Absentə suyu aramla tökmək lazımdır, özü də bir neçə damcı. Mən isə əksinə etdim – suya absent tökdüm.

– Sən nə danışırsan? – Pablo onun səsində istehza duyaraq acıqla soruşdu.

– Bunun necə dərman olduğunu başa salıram, – Robert Cordan ona cavab verərək güldü. – Bunu Madriddə almışam. Axırını şüşəni mən aldım, az qala üç həftə mənə bəs eləyib. – O, iri bir qurtum içdi və absentin dilini necə büzüşdürdüyünü, azca dondurduğunu hiss etdi. Sonra Pabloya baxıb yenə güldü.

– İşlər necədir?

Pablo dinmədi, Robert Cordan isə stolun arxasında əyləşən kişiləri diqqətlə süzdü. Onlardan birinin iri yastı sifəti var idi. Serran donuzunun qaxac edilmiş budu kimi yastı və qara idi, yastılanmış burnu sınımışdı. Ağzından yanakı sallanmış uzun rus papirosu sifətini daha da yastı göstərirdi. Qısa vurulmuş saçları çallaşmışdı, çənəsindəki tükler də ağarmışdı; qara kəndli köynəyinin düymələri bağlı idi. Robert Cordan ona baxanda, o, gözlərini aşağı dikib oturmuşdu, lakin baxışları inamlı idi. O biri iki nəfər, görünür, qardaş idi. Bir-birilərinə çox oxşayırdılar – hər ikisi bəstəboy, enlikürek, qarasaç, daralınlı, qaragöz və qarashın idi. Birinin alnında, sol gözünün üstündə çapıq görünürdü; Robert Cordan onlara baxanda, hər ikisi baxışlarını onun gözlərinə zillədi. Birinə iyirmi altı–iyirmi səkkiz yaş vermək olardı, o birinə iki yaş çox.

– Nə belə baxırsan? – üzündə çapıq olan soruşdu.

Robert Cordan:

– Sənə baxıram, – dedi.

– Hə, məndə nə görmüsən?

– Heç nə görməmişəm, – Robert Cordan cavab verdi. – Papiros istəyirsən?

– İstəmirəm, – böyük qardaş dedi, o, hələ papiros götürməmişdi.

– Həmin o qatarı partladanın papirosları da belə idi.

– Orada sən də olmusan?

– Biz hamımız orada olmuşuq, – o, sakitcə cavab verdi. – Qocadan başqa hamımız.

Pablo:

– Bizə indi də belə bir iş lazımdır, – dedi, – bir qatar da partlatmaq lazımdır.

– Mümkündür, – Robert Cordan dedi, – körpüdən sonra. Gördü ki, Pablonun arvadı üzünü ocaqdan çevirib söhbətə qulaq verir. O, “körpü” sözünü deyən kimi hamı səsini kəsdi.

– Körpüdən sonra, – Robert Cordan qəti bildirdi və parçadan bir qurtum içdi. Düşündü: indi ki başlamışam, qoy axıracan deyim. Onsuz da deməliyəm.

– Mənim sənə körpünlə işim yoxdur, – Pablo heç kəsə baxmadan dedi. – Mənim də adamlarımın da işi yoxdur.

Robert Cordan susdu, sonra Anselmoya baxaraq parçı qaldırdı.

– Qoca, onda bu işi ikimiz görərik, – dedi və gülümsündü.

Anselmo:

– İkimiz görərik, bu qorxağa ağız açmarıq, – dedi.

– Sən nə deyirsən? – Pablo qocadan soruşdu.

– Sənə dəxli yoxdu. Səninlə deyiləm, – Anselmo ona cavab verdi.

Robert Cordan baxışlarını Pablonun arvadı dayanan yerə çevirdi. Qadın bayaqdan susur, onların danışığına qoşulmurdu. İndi qıza nə isə dedi, amma Robert Cordan onun nə dediyini eşitmədi; qız ocağın qabağından durdu, divarın dibi ilə gedib mağaranın ağzındakı örtüyü qaldıraraq çıxdı. Hə, bu da belə, deyə Robert Cordan düşündü. Həngamə başlanır. İstəməzdim ki, məhz belə olsun, görünür, olacağa çarə yoxdur.

– Onda biz sənə köməyin olmadan keçinərik, – Robert Cordan Pabloya müraciətlə dedi.

Pablo:

– Yox, – dedi, – Robert Cordan onun üzünü bürüyən tər damllarını gördü, – sən burada heç bir körpü partlatmayacaqsan!

– Doğrudan?

– Heç bir körpü partlatmayacaqsan, – Pablo nəfəsini ağır-ağır dərərək dedi.

– Bəs sən nə deyirsən? – Robert Cordan Pablonun ocaq başında dinməzəcə dayanan iri cüssəli arvadından soruşdu.

Qadın onlara tərəf dönüb dedi:

– Mən körpünü partlatmağa razıyam! – Alovun şöləsi onun üzünə düşürdü, sifəti qızarıraq açılırdı, əsmərləşir və qeşəngləşirdi – bu çöhrə belə də olmalı idi.

– Nə danışsan? – Pablo ondan soruşdu. O, qadına tərəf çevriləndə Robert Cordan onun baxışını gördü – bu, xəyanətlə qarşılaşan adamın baxışı idi, sonra yenə də onun tərli alınına nəzər saldı.

– Mən körpü tərəfdarıyam və səninsə əleyhinəyəm, – Pablonun arvadı dedi, – vəssalam.

– Mən də razıyam, – yastısifət adam dilləndi və papirosu stola basaraq söndürdü.

– Mənim körpü ilə işim yoxdur, – qardaşlardan biri dedi. – Mən Pablonun *mujer* tərəfindəyəm.

– Mən də, – o biri qardaş səs verdi.

– Mən də, – qaraçı dilləndi.

Robert Cordan baxışlarıyla Pablonu izləyir və sağ əlini yavaş-yavaş aşağı aparırdı, lazım gəlsə, hər şeyə hazır idi, az qala inanırdı ki, lazım olacaq, bəlkə də duyurdu ki, bu daha sadə və daha asan yoldur. Bununla belə, düzəlməkdə olan işi korlamaq istəmirdi, axı bilirdi ki, azacıq bir cəncəl çıxan kimi ailə, qəbilə, dəstə o saat yad adama qarşı birləşir. Hər halda düşünürdü ki, məsələ bu yerə gəlib çatıbsa, tapançanın köməyi ilə görülən tədbir məsələnin ən sadə, ən yaxşı və ən ağıllı cərrahiyyə həlli olar. Pablonu izlərkən o həm də ocağın başında durmuş Pablonun arvadına göz qoyurdu və görürdü ki, öz sədaqət andını içən qadın necə pörtüb qızarıb. Sadə, güclü, sağlam adamlar bu cür qızarırlar.

– Mən Respublika tərəfdarıyam, – Pablonun arvadı sevincle bildirdi.

– Körpünü partlatmaq isə Respublikadan ötrüdür. O biri işləri körpüdən sonraya saxlamaq olar.

Pablo acı-acı:

– Buna bax! – dedi, – sənin beynin qızmış buğa beynidir, ürəyinsə fahişə ürəyi! Sən “sonraya” ümid bəsləyirsən, heç qanırsanmı ki, sonra nə olacaq?

– Elə o olacaq, – Pablonun arvadı dedi. – Nə olmalıdırsa, o da olacaq.

– Heç bir faydası olmayan bu oyundan sonra bizi vəhşi heyvan kimi ovlamağa başlasalar, sənin vecinə gəlməyəcək? Əgər məhv olsaq, onda da vecinə gəlməyəcək?

– Vecinə almayacağam, – qadın dedi, – məni hədələmək lazım deyil, qorxaq!

– Qorxaq, – Pablo acı-acı dedi, – sən adamı ona görə qorxaq sayırsan ki, o, taktikanı başa düşür. Ona görə ki, ağılsızlığın nəyə gətirib çıxaracağını əvvəlcədən görür. Kimin ağıllı, kimin ağılsız olduğunu bilmək qorxaqlıq deyil.

– Kimin cəsərətli, kimin qorxaq olduğunu bilmək də ağılsızlıq deyil, – Anselmo acı söz deməkdən özünü saxlaya bilmədi.

– Sən ölmək istəyirsən? – Pablo qocadan ciddi soruşdu və Robert Cordan bu sualın ritorikadan nə qədər uzaq olduğunu başa düşdü.

– Yox.

– Onda dilini saxla. Bilmədiyini şeydən danışma. Anlamırsanmı bu necə ciddi işdir? Bunun nə qədər ciddi məsələ olduğunu məgər təkcə mən bilərəm?

Yəqin ki, elə belədir də, – Robert Cordan düşündü, – elədir ki, var, dostum Pablo. Bunu bir sən bilirsən, bir də mən. Bunu biz başa düşürük, qadın bunu mənim əlimdən oxusa da, hələlik başa düşmür. O hələ bunu başa düşmür.

– Mən sizin başçınızam, ya yox? – Pablo soruşdu. – Mən nə dediyimi bilərəm. Siz isə heç biriniz bilmirsiniz. Qoca cəfəng danışır. Bu qoca ancaq buyruq qulu olmağa, bir də əcnəbilərə bələdçilik etməyə yararır. Əcnəbi bura gəlib ki, əcnəbilərə sərfəli olan iş görsün. Acısını isə biz çəkəcəyik. Mən bizim hamımıza sərfəli olan işin tərəfdarıyam, mən əmin-amanlığımızın tərəfdarıyam.

– Əmin-amanlıq! – Pablonun arvadı ucadan dedi. – Hanı sənəmin əmin-amanlığın? İndi burada o qədər adam əmin-amanlıq axtarır ki, bu öz-özlüyündə təhlükə yaradır. Kim ki, əmin-amanlıq axtarır, o hər şeyi itirir.

İndi qadın əlində iri qaşığı stolun başında dayanmışdı.

– Yox, əmin-amanlığı tapmaq olar, – Pablo dedi. – Əmin-amanlıq, əgər bilmək istəyirsənsə, təhlükədən yaxa qurtarmağı bacarmaqdır. Matador da boş yerə riskə getməyib təhlükədən yayımanda, nə elədiyini bilir.

– Nə qədər ki, buynuza keçməyib, – qadın acı-acı dedi. – Buynuza keçməmişdən əvvəl matadorlardan nə qədər belə sözlər eşitmişəm. Finito elə hey deyirdi ki, əsas məsələ bacarıqdadır və əgər adam özü buğanın buynuzuna keçməsə, buğa heç vaxt onun qarnını yırtmaz. Onlar həmişə öyünürlər, axın isə eyni cür olur. Sonra da biz onlara baş çəkmək üçün xəstəxanaya gedirik. – O, xəstənin yatağı yanındakı mənzərəni təsvir etmək üçün başqa ahənglə danışdı: – “Salam, qəhrəman! Salam!” – Sonra yaralı matadorun zəif səsini yamsıladı: – “*Buenos, comadre*¹. Necəsən, Pilar? – Sonra yenə də öz adı, uğultufu səs ilə: – “Necə oldu bu,

¹ Salam, kirvə (*isp.*)

*Finito, chico?*¹ Bu bəla hardan gəlib səni tapdı?” – Sonra asta və nazik səslə: “Boş şeydir, arvad. Boş şeydir, Pilar. Təsadüfi oldu. Mən onu çox yaxşı öldürdüm, özün ki, bilirsən. Məndən yaxşı heç kəs öldürə bilməzdi. Mən onu lap qayda-qanunla öldürdüm, o artıq can verirdi, ləngər vururdu və öz ağırlığına davam gətirməyib yıxılmağa hazır idi, bu vaxt mən baryerə tərəf getdim, qəşəng yerləşlə. Başımı dik tutub gəldirdim və birdən o arxadan buynuzunu böyrümə keçirdi, buynuz lap qara ciyərimə kimi işlədi”. – O güldü və daha matadorun gur səsi ilə yox, öz uğultulu səsilə sözüne davam etdi: – Sən mənə əmin-amanlıqdan dəm vurma! Mən qorxunun da, əmin-amanlığın da nə olduğunu bilərəm, – dünyada ən uğursuz üç matadorla doqquz il nahaq ömür sürməmişəm. Nədən danışırısan danış, ancaq əmin-amanlıqdan yox. Eh səni! Axı mən sənə ümid bəsləyirdim, gör ümidlərim necə puç oldu! Mühəribənin cəmi bir ili gör səni nə günə qoydu: tənbel, əyyaş, qorxaq.

– Sənin bu cür danışmağa haqqın yoxdur, – Pablo dilləndi. – Xüsusən bunların qabağında, əcnəbinin qabağında.

– Yox, mən elə bu cür danışacağam, – Pablonun arvadı davam etdi. – Məgər sən heç nə eşitməmişən? Sən hələ də özünü komandir sayırısan?

– Hə, – Pablo dedi. – Burada komandir mənəm.

– Boşla zarafatı, – qadın dedi. – Burada mənəm komandir! Məgər onların nə dediyini eşitmədin? Burada məndən başqa heç kəs komandirlik etməyəcək. İstəyirsənsə, bizimlə qal, çörəyini ye, şərabını iç, amma həddini bil. İstəyirsənsə, bizimlə birlikdə işlə. Amma burada mən komandirlik edirəm.

– İkinizi də güllələyəyəm – səni də, sənin əcnəbini də, – Pablo acıqla dedi.

– Ay bacardın ha, – qadın dedi. – Baxarsan, bundan nə çıxar.

– Mənə su verin, – deyərək Robert Cordan qaşqabaqlı irisifət və qürurla, inamla dayanıb əlindəki qaşığı marşal əsası kimi tutan qadından gözünü çəkmədi.

Pablonun arvadı:

– Mariya! – deyə səslədi və qız mağaraya girəndə dedi: – Bu yoldaşa su ver.

¹ Oğlan (*isp.*)

Robert Cordan qumqumani çıxartmaq üçün əlini cibinə saldı və qumqumani çıxardarkən qoburu açdı, tapançanı belinin üstünə çəkdi. O, boş parça absent tökdü, qızın uzatdığı parçı götürdü və suyu yavaş-yavaş absentin üstünə damcılatdı. Qız yanında dayanıb baxırdı.

Pablonun arvadı qaşığıla qapını göstərərək:

– Get, – dedi.

Qız Robert Cordana tərəf əyildi, yanağını onun üzünə söykəyərək:

– Ora soyuqdur, – dedi.

– Nə olsun ki, soyuqdur, – Pablonun arvadı dedi. – Bura da çox istidir. – Sonra mehribanlıqla əlavə etdi: – Tez çağıracağam.

Qız başını bulayaraq çıxdı.

Çətin ki, onun səbri çatsın, deyə Robert Cordan Pablonu düşündü. O, parçı bir əlində tutmuşdu, o biri əlini isə indi aşkar tapançanın üstündə saxlamışdı. O, qoruyucunu buraxdı və barmaqlarının altında girdə tətiiyin xoş serinliyini duydu. Pablo indi ona yox, ancaq qadına baxırdı. Qadın yenə sözə başladı:

– Qulaq as mənə, əyyaş. Başa düşürsən, burada kim komandirlik edir?

– Mən komandirlik edirəm.

– Yox, qulaq as mənə. Tülkü qulaqlarını təmizlə, diqqətlə qulaq as! Mən komandirlik edirəm!

Pablo qadına baxırdı, onun üzündən nə fikirləşdiyini duymaq mümkün deyildi. O, qadına lap sakit baxırdı, sonra isə gözlərini Robert Cordana zillədi. Dalğın halda xeyli ona baxdı, sonra nəzərlərini yenə qadına tərəf çevirdi.

– Yaxşı, sən komandirlik elə, – dedi, – əgər istəyirsənsə, qoy lap o, komandirlik etsin. Hər ikiniz lənətə gələsiniz! – O, dik qadının üzünə baxırdı və baxışlarında nə məzhlumluq, nə də qorxu var idi. – Bəlkə mən həqiqətən tənbelləşmişəm və həddindən çox içirəm. Əslində belə olmasa da, mənə qorxaq hesab eləyə bilərsiniz. Amma mən axmaq deyiləm. – O susdu. – Komandirlik elə, qoy bu sənə ləzzət versin. Axı sən komandirdən başqa, həm də qadınsansa, bizə yeməyə bir şey ver.

Pablonun arvadı:

– Mariya! – deyə səslədi. Qız mağaranın ağzını bağlayan çulun arxasından başını uzatdı. – Bizə yemək gətir.

Qız ocağın yanındakı alçaq stola yanaşdı, minalı qabları götürüb stolun üstünə qoydu.

–Şərab hamıya bəs eləyər, – Pablunun arvadı Robert Cordana dedi.
– Bu əyyaşə fikir vermə. İcib qurtaranda yenə taparıq. Qurtar öz əcaib şərabını, bizimkindən tək.

Robert Cordan birnəfəsə başına çəkdiyi şərabın necə canına yayılıb içini qızışdırdığını hiss etdi. Öz parçını stolun üstünə itələdi. Qız parçı şərabla doldurdu və onun üzünə baxıb gülümsündü.

– Hə, körpünü görə bildin? – qaraçı soruşdu.

Pablodan üz döndərəndən sonra hələ də susmaqda olan adamlar qulaq asmağa hazırlaşaraq qabağa əyildilər.

Robert Cordan:

– Hə, dedi. – Bu çətin deyil. İstəyirsiniz, göstərim.

– Hə, dost. Bizim üçün maraqlıdır.

Robert Cordan döş cibindən qeyd dəftərçəsini çıxarıb öz çəkdiqlərini göstərdi.

– Bax, gör necə oxşayır, – yastısifət Primitivo dilləndi. – Həmin körpüdür.

Karandaşın ucunu kağızın üzərində gəzdirərək Robert Cordan körpünü necə partlatmaq lazım olduğunu və şaşkaları hara qoyacaqlarını başa saldı.

Qardaşlardan biri, üzü çapıqlı və adı Andres olan:

– Lap asandır ki! – dedi, – Bunları necə partladılar?

Robert Cordan bunu da başa saldı və başa salarkən hiss etdi ki, qeyd dəftərçəsinə baxan qız onun çiyinə söykənmişdir. Pablunun arvadı da baxırdı. Təkcə Pablo heç bir maraq göstərmirdi. O, öz parçını qabağına qoyub təkcə oturmuşdu. Mağaranın girəcəyində soldakı divardan asılmış tuluqdan Mariyanın iri qaba təküb gətirdiyi şərabdan arabir içirdi.

– Sən belə işləri çoxmu eləmişən? – qız astaca Robert Cordandan soruşdu.

– Çox eləmişəm.

– Bunun necə olacağını biz də görəcəyik?

– Hə, mütləq.

– Mütləq görəcəksən, – Pablo stolun arxasında əyləşdiyi yerdən dedi. – Elə görəcəksən!

– Kəs səsini, – qadın ona acıqlandı və birdən gündüz Robert Cordanın ovcunda oxuduğunu xatırlayaraq lap özündən çıxdı. – Sus, qorxaq! Bəsdir bədniyyətlik etdin! Sus, qatil!

– Yaxşı, – Pablo dedi. – Susuram. Burada sən komandirlik edirsən, bax gör orada nə şəkillər çəkilib. Unutma ki, mən axmaq deyiləm.

Pablonun arvadı hiss etdi ki, qəzəbi qüسسəyə çevrilir. Bütün ümidlərinin, bütün əhd etdiklərinin puç olacağı ürəyinə dammaqdaydı. Bu duyğu ona uşaqlıqdan tanış idi. O, həmin duyğunun nə vaxt və nədən doğduğunu yaxşı bilirdi. İndi bu duyğu gözlənilmədən oyanmışdı. Həmin duyğunu özündən uzaqlaşdırmaq, onun özünə və Respublikaya xəter yetirməsinə imkan verməmək üçün dedi:

– Hə, gəlin şam edək. Mariya, qablara ət qoy.

BEŞİNCİ FƏSİL

Robert Cordan mağaranın ağzındaki çulu qaldırdı və oradan çıxıb gecənin sərin havasını dərinə sinəsinə çəkdi. Duman dağılmışdı, ulduzlar görünməyə başlamışdı. Külək yox idi və mağaranın ağır havasından sonra (içəridə tütün tütüsü ilə ocağın tütüsünün, qızardılmış ət ilə düyünün, zəfəran, istiot və zeytun yağının iyi, mağaranın girecəyində boynundan asılmış dörd ayağı kənara diklənmiş böyük tuluqdan gələn şərab-qətran qoxusu bir-birinə qarışmışdı. Tuluğun şərab süzülən ayağından yerə tökülən damcılar tozu yatırdı, tavandan onun bələd olmadığı ədviyyat qoxuyan otlar, sarımsaq dəstələri asılmışdı) qırmızı şərabdən və sarımsaqdan damağında qalan mis təmindən sonra, stolun arxasında əyləşənlərin paltarlarına hopmuş at və adam tərini iyindən sonra (adam təri, atın böyürlərində qurumuş köpüyün ürəkbulandırıcı qoxusuna qarışaraq kəskin turşumuş iyi verir) bütün bunlardan sonra şam ağacının və çaykənarı şehli otların ətini verən təmiz dağ havası ilə köks dolu nəfəs almaq adama xoş gəlirdi. Çoxlu şeh düşmüşdü, külək yatmışdı. Robert Cordan bu qərara gəldi ki, səhərə yaxın sazaq olacaq.

O, mağaranın girecəyi önündə duraraq doyunca nəfəs almağa çalışır, gecənin səsine qulaq verirdi. Uzaqdan açılan atəşin əks-sədasını, sonra atların saxlandığı aşağı meşədə bayquşun ulamasını eşitdi. Sonra mağaradan qaraçının nəğməsinə və asta-asta çalınan gitaraya qulaq verdi. Qaraçı "Atam mənə miras qoyub gedibdir" – deyə səsini qəsdən boğazına salıb oxudu, bir az zildə dayanaraq davam etdi:

Ayı, ulduzları, gün işığını,
İllər boyu bu dünyanı dolasam da mən,
Mirasını xercələyib qurtara bilmərəm!

Gitara müğənnidən razılıq edirmiş kimi sürətli akkordlarla səsləndi.

– Yaxşı oxuyursan, – Robert Cordan kiminsə səsini eşitdi. – Qaraçı, indi isə Kataloniya nəğməsinə keç.

– İstəmirəm.

– Hə, hə, Kataloniya nəğməsinə oxu.

Qaraçı qəmgin-qəmgin oxudu:

Rəngim qara,
Burnum yastı,
Ancaq mən də insanam.

– *Ole*, – kimsə çığırdı, – de gəlsin qaraçı!

Müğənninin səsi gücləndi, qüssəli və istehzalı nəğmə eşidildi:

Kataloniyalı yox, zənci doğuldum,
Şükr olsun, ilahi, bununçün sənə.

– Yaman səs-küy saldınız, – Pablonun səsi eşidildi. – Bəsdir, qaraçı!

– Hə, – qadın ona səs verdi, – boğazdan möhkəmsən. Belə oxumaqla ətrafdakı bütün *guardia civil* buraya yığarsan, səni dinləyəndə adamın ürəyi bulanır.

– Bir nəğmə də bilirəm, – qaraçı dedi. – Gitarada nəğmənin başlanğıcı eşidildi.

– Onu özünə saxla, – qadın etiraz etdi.

Gitara susdu.

– Bu gün səsim yerində deyil. Eybi yoxdur, – deyərək qaraçı çulu qaldırıb qaranlığa çıxdı.

O, bir qəder ağacın altında dayandı, sonra Robert Cordanın yanına yollandı.

– Roberto! – qaraçı astadan dilləndi.

– Hə, Rafael, – Robert Cordan hay verdi. Qaraçının səsindən dərhal başa düşdü ki, şərab ona təsir ələyib. O özü də az içməmişdi – iki parç absent və üstəlik şərab, amma ağı başında idi, çünki Pablonun ucbatından əmələ gələn mürəkkəb vəziyyət onu daim gərgin olmağa məcbur edirdi.

– Nə üçün Pablonu öldürmədin? – qaraçı lap astadan soruşdu.

– Onu niyə öldürüm axı?
– Onsuz da gec-tez öldürmək lazım gələcək. Niyə fürsətdən istifadə etmədin?
– Ciddi deyirsən?
– Bəs necə bilirsən, hamı nəyi gözləyirdi? Bəs necə bilirsən, Pilar qızı niyə bayıra göndərdi? Sənin fikrincə, belə söhbətdən sonra hər şey olduğu kimi qala bilər?
– Onda niyə özünüz öldürmədiniz?
– *Que va!*, – qaraçı sakit halda dedi. – Bu sənin işindir. Üç və ya dörd dəfə bizə elə gəldi ki, indicə onu öldürəcəksən. Pablonun dostu yoxdur.

Robert Cordan:

– Belə bir fikrim var idi, – dedi, – amma fikrimdən daşındım.
– Bunu hamı başa düşürdü. Hamı görürdü. Bəs niyə bu işi axıra çatdırmadın?
– Qorxdum ki, bu sizə və ya qadına xoş gəlməsin.
– *Que va!* – Yava arvad böyük quşun qalxmasını gözləyən kimi, qadın da bunu gözləyirdi. – Sən göründüyündən cavansan.
– Ola bilər.
– Bu saat öldür onu, – qaraçı təkid etdi.
– Bu, adamı arxadan vurmaq olar.
– Daha yaxşı, – qaraçı lap astadan dedi. – Öldür onu.
– Bu cür eləyə bilmərəm. Bu, alçaqlıqdır, ümumi işimiz uğrunda mübarizə aparın adama isə alçaqlıq yaraşmaz.
– Onda onu davaya çək, – qaraçı dedi. – Onsuz da onu sən öldürməlisən. Başqa çarə yoxdur.

Həmin dəqiqə ağacların dalında uçan bayquş sakitliyi pozmadan aşağı, ov ardınca cumdu, sonra qanadlarını sürətlə, ancaq sessizcə çırparaq yuxarı milləndi.

– Bir bax, – qaraçı dedi, – adamlar da belə hərəkət etməlidirlər.
– Beləcə də gündüz kor olmalı, ağacda oturub gözləməlidirlər ki, qarğalar onları nə vaxt didib parçalayacaq? – Robert Cordan soruşdu.
– Həmişə belə olmur, – qaraçı dedi. – Olanda da təsadüfi olur. Öldür onu, – deyə davam etdi. – Özün bil, sonra çətin olacaq.
– Onsuz da fürsəti əldən vermişik.
– Onu davaya çək, – qaraçı təkid etdi. – Ya da xəlvəti öldür.

¹ “He de!”, “Elə bu qalib!” və s. (*isp.*)

Girəcəyin örtüyü qalxdı, içəridən işıq göründü. Mağaradan kimsə çıxaraq onlara yaxınlaşdı.

– Gecə aydıdır, – boğuq, batıq səs dedi. – Sabah yaxşı hava olacaq. – Bu, Pablo idi.

O, rus papirosu çəkirdi, qullab vuranda od güclənərək onun girde sifətini işıqlandırır. Ulduzların işığında onun iri bədəni və uzun əlləri aydın görünürdü.

– Pilara fikir vermə, – o, Robert Cordan dedi. Papiros birdən parlaq işıq saçaraq bir anlığa onun əlində göründü. – Onun tutması var. Amma yaxşı arvaddır. Respublikaya sədaqətlidir. – İndi o, hər kəlməni söylədikcə papiros havada titrəyirdi. – Ağzında papiros ola-ola danışır, Robert Cordan fikirləşdi. – Bizim bir-birimizlə dava salmağımıza həcat yoxdur. Biz hər şeylə razıyıq. Şadam ki, bizə gəlmisən. – Papiros yenə alışdı. – Mübahisələrə qulaq asma. Biz hamımız sənə gəlməyinə şadıq. İndi isə mənə bağışla. Gedib görüm atlar necə bağlanıb.

O, tala istiqamətindəki meşədə gözdən itdi və dərhal aşağıdan at kişnərtisi eşidildi.

– Gördün, – qaraçı dedi. – İndi gördün? Bax, fürsəti əldən verdin. Robert Cordan susurdu.

– Mən də ora gedirəm, – qaraçı acıqla dedi.

– Nə üçün?

– *Que va*, nə üçün. Heç olmasa baxım ki, qaçmasın.

– O, atı götürüb aşağı gedə bilər?

– Yox.

– Onda elə get ki, onu saxlaya bilesən.

– Aqustin ordadır.

– Onda get Aqustinlə danış. Burada olan söhbətləri ona söylə.

– Aqustin onu məmnuniyyətlə öldürər.

– Daha yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Onda get, hamısını ona danış.

– Bəs sonra?

– Mən aşağıya, talaya enəcəyəm.

– Yaxşı. Bu, yaxşı oldu. – Qaranlıqda Robert Cordan Rafaelin üzünü görmürdü, amma üzündəki təbəssümü hiss edirdi. – Bax indi görərim ki, hərəkətə gəlersən, – qaraçı razılıqla dedi.

– Get Aqustinin yanına, – Robert Cordan ona dedi.

– Gedirəm, Roberto, gedirəm, – qaraçı dedi.

Robert Cordan meşəyə girdi və ağacların arası ilə yolu axtararaq talaya tərəf yollandı. Açıq yerdə çox da qaranlıq deyildi və meşənin kənarına çataraq o, talada doluşan cıdarlı atların qaraltılarını gördü. O, ulduzların işığında atları saydı. Beş dənə idi. Robert Cordan şam ağacının altında üzünü çaya əyləşərək fikirləşməyə başladı. “Mənim əsas vəzifəm – körpüdür, bu vəzifəni yerinə yetirməyincə boş-boşuna özümü təhlükəyə sala bilmərəm. Əlbəttə, bəzən lazım olan yerdə risk etməmək daha pisdır, bu vaxta qədər mən çalışmışam ki, hadisələrin təbii gedişinə mane olmayım. Əgər qaraçı doğru deyirsə və Pablonu öldürəcəyimi həqiqətən məndən gözləyirmişlərsə, mən onu öldürməliydim. Amma mən əmin deyildim ki, məndən bunu gözləyirlər. Yaddəllinin adamlardan birini öldürməsi yaxşı iş deyil. Döyüşdə öldürmək olar, intizama tabe olaraq öldürmək olar, burada, mənə heç yaxşı düşməzdi, halbuki o qədər başdan çıxarmışdılar ki, bu adama ən sadə və aydın qərar kimi görünürdü. Lakin bu ölkədə heç bir şey aydın və sadə deyil. Pablonun arvadı mənə çox etibarlı görünsə də, bilmək olmazdı ki, bu cür sərt tədbirə necə münasibət bəsləyəcəkdi. Bu cür yerdə ölüm nəse çox alçaq, biabırçı və dəhşətli görünə bilər. Bilmirəm, bilmirəm qadın buna necə münasibət bəsləyərdi. Bu qadın olmasa, burada heç bir intizam, qayda-qanun gözləmə, hər şey onunla yoluna düşə bilər. Yaxşı olardı ki, Pablonu qadın özü, ya qaraçı (amma o öldürməz), ya da Aqustin öldürəydi. Əgər mən desəydim ki, belə lazımdır, bunu Anselmo da edə bilərdi, baxmayaraq ki, özünün dediyi kimi, adam öldürməkdən xoşu gəlmir. Zənnimcə onun Pablonu görəndə gözü yoxdur, mənə isə inanır və mənim təmsalimə inandığı işin nümayəndəsini görür. Burada Respublikaya bir o, bir də bu qadın əməlli-başlı inanır; bu barədə danışmaq hələ tezdir”.

Onun gözləri ulduzların işığına alışdıqdan sonra gördü ki, Pablo atlardan birinin yanında dayanmışdır. Birdən at başını qaldırdı, sonra narahatcasına başını tərpətdi və yenidən otu qırpmağa başladı. Pablo dayanıb atın böyürünə söykənmişdi, əli ilə onun boynuna döyərkən at ipi dardır, o da atla birlikdə ləngər vururdu. Onun nəvazişi heyvanın rahat otlamasına mane olduğundan atı acıqlandırır. Robert Cordan Pablonun nə etdiyini görmür və ata nə dediyini eşitmirdi, amma bilirdi ki, atı açıb yəhərləmir. O əyləşib, Pablonu izləyərək bir qərara gəlməyə çalışırdı.

– Sən mənim böyük, gözəl atımsan, – qaranlıqda Pablo ağ qaşqalı kəhər atı seveləyirdi. – Sən mənim qaşqalı gözəlimsən. – At otlayır və

tez-tez başını yana çevirirdi, çünki adam öz uzunçuluğu ilə onu acıqlandırır. – Sən o axmaqlardan və ya o qadınlardan deyilsən, – Pablo kəhərə deyirdi. – Sən, sən, ah sən, mənim böyük atım. Sən qızmış qaya parçasına bənzəyən o qadının tayı deyilsən. Ya da başı qırılmış, yenicə doğulan dayça kimi yöndəmsiz olan qızın tayı deyilsən. Sən nə təhqir edərsən, nə də aldadarsan və hər şeyi də başa düşürsən. Sən, ah sən, mənim böyük, gözəl atım!

Robert Cordan çox istərdi eşitsin ki, Pablo kəhər ayğıra nə deyir, imkan olmadı. Pablonun ancaq hər şeyin yerli-yerində olduğunu yoxlamaq məqsədilə buraya gəldiyinə əmin olduğundan qət etdi ki, onu indi öldürmək düzgün və ağıllı hərəkət olmazdı, buna görə də qalxıb geriye, mağaraya getdi. Pablo atla söhbət edərək talada hələ xeyli qaldı. At onun sözlərini başa düşmürdü və ancaq ahəngindən duyurdu ki, nəvaziş sözləridir, amma o bütün günü ağılda qalmışdı, ac idi, kəndir çətana kimi ətrafdakı bütün otu tezliklə qırmağa tələsirdi. Adam onu əsəbiləşdirirdi. Nəhayət, Pablo payacağı başqa yerə vurdu və yenə atın yanında dayandı, amma indi susurdu. At, adamın daha onu tənqə gətirmədiyindən razı halda otlamaqda idi.

ALTINCI FƏSİL

Robert Cordan ocağın qabağında üstünə dəri çəkilmiş kətildə oturub qadının nə danışdığına qulaq asırdı. O, qab yuyurdu, qız, Mariya isə qabları silir və divardakı taxçaya yığırdı.

Qadın:

– Qəribədir, – dedi, – El Sordo nə üçün gəlməsin? O, bir saat əvvəl burada olmalıydı.

– Dalınca adam göndərmisən?

– Yox, o, həmişə axşamlar gəlir.

– Bəlkə məşğuldur? Bir işi var?

– Bəlkə də, – qadın dedi. – Əgər gəlməsə, gərək sabah özümüz onun yanına gedək.

– Hə, yol çox uzaqdır?

– Yox, bir az gəzərik. Bunun mənə zərəri olmaz, lap oturub qalmışam.

– Olar ki, mən də gedim? – Mariya soruşdu. – Pilar, olarmı?

Qadın:

– Olar, gözəl qız, – dedi, – sonra iri sifətini Robert Cordana tərəf çevirdi. – Doğrudan, qəşəngdir, hə? – qadın Robert Cordandan soruşdu. – Sənin zövqüncüdür? Bir az arıqdır, deyəsən?

– Mənim zövqümcə, yaxşıdır, – Robert Cordan dedi. Mariya onun üçün bir parç şərab doldurdu.

– İç, – dedi, – onda gözünə daha da yaxşı görünərəm. Məni qəşəng görmək üçün gərək çoxlu şərab içəsən.

Robert Cordan:

– Onda daha içməyəcəyəm, – dedi, – sən onsuz da qəşəngsən, həm də təkçə qəşəng yox.

– Bax, belə danışmaq lazımdır, – qadın dedi. – Sən əsl kişi kimi danışsan. O, daha necədir?

– Ağılıdır, – Robert Cordan qətiyyətsiz halda dedi. Mariya çım-xırdı, qadın isə qəmli halda başını yırğaladı.

– Necə yaxşı başlamışdın, don Roberto, gör axırı nə oldu!

– Mənə də don Roberto demə.

– Zarafat eləyirəm. Biz Pabloya da zarafatla don Pablo deyirik. Mariyaya da senyorita – o da zarafatla.

– Mənim belə zarafatlardan xoşum gəlmir, – Robert Cordan dedi. – Müharibə zamanı hamımız bir-birimizi ciddi adla çağırmalıyıq – camaraba. Pozğunluq belə zarafatlardan başlayır.

– Sənin üçün siyasət Allah kimi bir şeydir, – qadın onu qızıışdırdı. – Sən heç zarafat eləmirsən?

– Yox, nə üçün. Zarafatı çox sevirəm. Amma adama müraciət eləyəndə zarafat olmaz. Ad, bayraq kimi bir şeydir.

– Mən isə bayrağı da zarafata çevirə bilərəm. Kiminki olursa, olsun, – qadın güldü, – mənə, hər şeyi zarafata çevirmək olar. Sarı və qırmızı rəngdə olan köhnə bayrağı biz irinli qan adlandırırıq. Bənövşəyi rəng əlavə olunan Respublika bayrağını isə qan, irin və manqan məhlulu adlandırırıq. Bizdə bu cür zarafat edirlər.

Mariya:

– O, kommunistdir, – dedi, – onların hamısı çox ciddi olur.

– Sən kommunistсэн?

– Yox, mən antifaşistəm.

– Haçandan?

– Faşizmin nə olduğunu biləndən sonra.

- Çoxdandır?
– Artıq on ildir.
Qadın:
– O qədər də çox deyil, – dedi, – mən iyirmi ildir ki, respublikaçıyam.
– Mənim atam bütün ömrü boyu respublikaçı olub, – Mariya dedi.
– Bunun üçün də onu güllələdilər.
Robert Cordan dedi:
– Mənim atam da bütün ömrü boyu respublikaçı olub. Babam da həmçinin.
– Hansı ölkədə?
– Birləşmiş Ştatlarda.
– Onları güllələyiblər? – qadın soruşdu.
– *Que va*, – Mariya dedi. – Birləşmiş Ştatlarda respublika ölkəsidir.
Orada bundan ötrü adamı güllələmirlər.
Qadın:
– Hər halda babanın respublikaçı olması yaxşıdır, – dedi, – bu o deməkdir ki, əsil-nəcabət var.
– Mənim babam respublika partiyasının milli komitəsinin üzvü idi,
– Robert Cordan dedi.
Bu, hətta Mariyaya da təsir elədi.
– Sənin atan yenə də respublikaya xidmət edir? – Pilar soruşdu.
– Yox, o ölüb.
– Soruşmaq olar ki, nədən ölüb?
– Özünü vurub.
– İşgəncə verməsinlər deyə? – Qadın soruşdu.
– Bəli, – Robert Cordan dedi. – İşgəncə verməsinlər deyə.
Mariya gözləri yaşlı ona baxırdı.
– Mənim atamın silahı yoxmuş, – dedi, – ancaq sənin atan silah tapa bilib.
– Elədir. Bəxti gətirib, – Robert Cordan təsdiq elədi. – Bəlkə söhbəti dəyişək?
Mariya:
– Deməli, səninlə mənim taleyim eynidir, – dedi.
Qız onun əlinə toxundu, üzünə baxdı. O da qızın əsmər çöhrəsinə və gözlərinə baxdı, bu gözlər indiyəcən ona çöhrəsi kimi cavan görünmürdü. İndi isə birdən bu gözlər ona həm ac, həm cavan, həm ehtiraslı göründü.

Qadın:

– Sizi bacı-qardaş hesab etmək olar, – dedi, – amma bəxtiniz gətirib ki, bacı-qardaş deyilsiniz.

– İndi başa düşdüm mənə nə olub, – Mariya dedi. – İndi mənə aydın oldu.

– *Que va*, – Robert Cordan dedi və əlini uzadaraq onun saçlarını oxşadı.

O bütün günü qızın saçlarını oxşamaq istəyirdi, lakin indi arzusu-
na çatanda elə bil boğazı tutuldu. Qız başını döndərdi, gözlərini ona
zilləyərək gülümsündü. O, barmaqlarının altında qızın biz-biz duran
qalın və həm də ipək kimi hamar saçlarını hiss etdi. Sonra barmaqları
qızın başından sürüşərək boynuna düşdü. O, əlini çəkdi.

Qız:

– Bir də, – dedi, – mən istərdim ki, bütün günü saçlarımı oxşaya-
san.

– Gələn dəfə, – Robert Cordanın səsi batıq çıxdı.

– Bəs mən? – Pablonun arvadı donquldandı. – Buyuracaqsınız ki,
oturub sizə baxım? Yoxsa mən, sizin fikrinizcə, lap duyğusuzam, nə-
yəm? Yox, səhv edirsiniz, heç olmasa Pablo qayıdaydı, bəd ayaqda
o da yarayar.

Mariya artıq nə ona fikir verirdi, nə də şam işığında stolun arxa-
sında əyləşib kart oynayanlara.

– Roberto, şərab istəyirsənmi? – qız soruşdu.

– Bəli, nə üçün də içməyim?

– Bax, mənimki kimi, səninki də əyyaş olacaq, – Pablonun arvadı
dilləndi. – Axı onun içdiyi şərab da çox qəribədir. Bura bax, *İngles*¹.

– İnges deyiləm, amerikalıyam.

– Yaxşı. Qulaq as, amerikalı, harda yatacaqsan?

– Açıq havada. Mənim yataq kisəm var.

– Nə olar, – qadın dedi. – Aydınlıq gecədir.

– Elədir, soyuq olacaq.

– Deməli, bayırda yatmaq istəyirsən, – qadın dedi. – Yaxşı yat. Sə-
nin yüklərin isə qoy burada, mənimlə yatsın.

– Yaxşı, – Robert Cordan dedi.

– Bizi bir dəqiqəliyə tək burax, – deyərək o, əlini qızın çiyinə
qoydu.

¹ İngilis (*isp.*)

- Niye?
- Mənim Pilara sözüm var.
- Mən mütləq getməliyəm?
- Hə.

Qız tuluğun asıldığı küncə çəkilərək orada kart oynayanlara baxmağa başlayanda Pablonun arvadı soruşdu:

- Nə var?
- Qaraçı dedi ki, guya mən onu...
- Yox, - qadın onun sözünü kəsdi. - O, haqlı deyil.
- Bilirəm, sən bunu edərdin, - qadın dedi. - Yox, lazım deyil. Gözüm səndə idi. Sən düzgün fikirləşmişən.
- Lazım gələrsə...
- Yox, - qadın dedi. - Sənə deyirəm ki, lazım gəlməyəcək. Qaraçının ağı çasıb.
- Amma zəif adam, təhlükəli adamdır.
- Yox, sən başa düşürsən. Onun işi bitib və ondan heç bir təhlükə törəyə bilməz.
- Başa düşürəm.
- Sən hələ çox cavansan, - Qadın dedi. - Bir vaxt başa düşərsən.
- Sonra qıza baxdı: - Buraya gəl, Mariya. Biz söhbətimizi qurtardıq.

Qız onlara yanaşdı və Robert Cordan əlini uzadaraq onun saçlarını oxşadı. Qız pişik balası kimi başını öydi. Sonra ona elə gəldi ki, qız bu saat ağlayacaq. Lakin qız o saat dodaqlarını büzdü və gülümseyərək ona baxdı.

Qadın Robert Cordana:

- Sənin yatmaq vaxtıdır, - dedi, - bu gün sən xeyli yol keçmişən.
- Yaxşı, - Robert Cordan razılaşdı. - Gedib yataq kisəsini götürüm.

YEDDİNCİ FƏSİL

O, kisədə yatdı və oyanarkən, ona elə gəldi ki, lap çoxdan yatır. Kisəsini mağaranın girecəyindən bir az aralı, külək tutmayan qayanın etəyində açmışdı; uzanarkən bütün özələləri ağrıyırdı, ayaqları incidirdi, kürəyi və çiyinləri elə sızıldayırdı ki, meşə torpağı ona yumşaq gəldi. Və içərisinə flanel tikilmiş isti kisədə ayaqlarını uzatmaq ona

ləzzət verdi. Yuxuda böyrü üstə çevrilərkən iplə əlinə bağlanmış tapançaya toxundu. Oyanarkən harada olduğunu dərhal başa düşə bilmədi, sonra xatırladı, tapançanı yanından götürdü ki, təzədən yatsın, yerini rahatladı, səliqə ilə bükülmüş paltarlarından düzəltdiyi yastığı qucaqladı, səndəlləri də bu paltara bükmüşdü.

Bu vaxt kiminsə çiyinə toxunduğunu hiss etdi və tez dönərək sağ əlilə tapançadan yapışdı.

– Sənsən, – deyib tapançanı buraxdı, hər iki əlini kisədən çıxarıb qızı özünə tərəf çəkdi. Onu qucaqlayarkən qızın necə titrədiyini duydu.

– Gir kisəyə, – astadan dilləndi. – Axı orada sənə soyuqdur.

– Yox, lazım deyil.

– Gəl, – dedi, – sonra danışarıq.

Qızın bütün bədənini əsirdi, Robert Cordan bir əlilə onun əlindən tutdu və o biri əli ilə yavaşcadan onu qucaqladı. Qız başını yana çevirdi.

– Bura gəl, balaca dovşan, – deyərək qızın boynunun ardından öpdü.

– Qorxuram.

– Yox. Qorxmaq lazım deyil. Gəl bura.

– Necə?

– Eləcə gir bura. Yer çatar. İstəyirsən, kömək eləyim?

– Yox, – qız etiraz etdi. Budur, qız artıq kisədədir.

O, qızı bərk-bərk özünə sıxdı. Dodaqlarından öpmək istədi, lakin qız üzünü onun yastığında gizlətdi, ancaq qollarını onun boynuna keçirdi. Sonra o hiss etdi ki, qızın qolları boşaldı. Yenə bütün bədənini əsməyə başladı.

– Yox, – deyərək güldü, – qorxma. Bu tapançadır. – O, tapançanı götürüb arxaya qoydu.

Qız başını döndərmədən:

– Utanıram, – dedi.

– Yox. Utanmaq lazım deyil. Hə? Nədir?

– Yox, lazım deyil. Utanıram, həm də qorxuram.

– Yox, mənim balaca dovşanıma. Rica edirəm.

– Lazım deyil. Sən ki, məni sevmirsən.

– Mən səni sevirəm.

– Mən səni sevirəm. Səni elə sevirəm ki. Əlini başıma qoy. – Qız yenə də üzünü yastıqda gizlətməmişdi. O, əlini qızın başına qoyub sığaladı, birdən qız üzünü yastıqdan qaldırıb ona qısıldı; indi qızın üzü onun üzü ilə yanaşı idi. O, qızı qucaqlamışdı, qız isə ağlayırdı.

Qızı bərk-bərk, nəvazişlə qucaqlayaraq cavan qamətinin təmasını duyurdu, saçlarını oxşayaraq, nəmli gözlərini öpürdü. Qız içini çəkərkən kiçik, girdə döşlərinin köynəyinin altında necə titrədiyini hiss edirdi.

– Mən səni öpə bilmirəm, – qız pıçıldadı, – bacarmıram.

– Bu heç lazım da deyil.

– Yox, mən səni öpmək istəyirəm. Mən hər şey eləmək istəyirəm.

– Heç nə lazım deyil. Bizim üçün belə də yaxşıdır. Ancaq əynin çox qalındır.

– Bəs neyləyim?

– Kömək edərim sənə.

– İndi yaxşıdır?

– Hə, xeyli yaxşıdır. Bəs sən üçün yaxşı deyil?

– Hə, xeyli yaxşıdır. Pıların dediyi kimi, mən sənə gedəcəyəm.

– Elədir.

– Ancaq yetimxanaya yox. Mən sənə getmək istəyirəm.

– Yox, yetimxanaya.

– Yox, yox, yox... sənə, mən sənə arvadın olacağım.

Onlar yanaşı uzanmışdılar və bu vaxta qədər örtülü nə vadısa, indi açıq qalmışdı... Cüd parçanın yerində nə vadısa, indi ipək kimi hamar idi, yumrulanır və düyünlü yer gəncin bədənə yapışırdı, titrəyir və gərilirdi; uzunluğu və yüngüllüyü, hərəkəti və sərinliyi, üzdən sərinliyi və içəridən istiliyi açıq duyulurdu, bərk-bərk qısılarla donub qalırdı, həm ağrı çəkdirir, həm də sevinc bəxş edirdi, yanıqlı, cavan və sevgili idi, indi artıq hər şey hərəkətli, hamar olmuşdu. Qızın ürəyi həzin bir qüssə ilə dolmuşdu. Robert Cordan bu qüssəyə davam gətirməyib soruşdu:

– İndiyə qədər sən kimlə sevmişsən?

– Heç vaxt.

Qız birdən tutuldu, onun ağuşunda donub qaldı:

– Amma mənə başıma pislik gətiriblər.

– Kim?

– Müxtəlif adamlar...

İndi qız meyit kimi donub qalmışdı.

– İndi daha mənə sevməyəcəksən.

– Mən səni sevməyəm.

Lakin ona nə işə olmuşdu, qız bunu başa düşürdü.

– Yox, – qızın səsi tutqun idi. – Sən mənə sevməyəcəksən. Sən mənə yetimxanaya aparacaqsan. Yetimxanada yaşayacağam, heç vaxt da sənə arvadın olmayacağam, ümumiyyətlə, heç nə olmayacaq.

- Mən səni sevirəm, Mariya.
- Yox, doğru deyil, – qız dedi. Sonra yanıqlı və sanki son ümidlə əlavə etdi. – Mən heç vaxt heç kəsi öpməmişəm.
- Onda məni öp.
- Mən səni öpmək istəyirəm, – dedi, – amma bacarmıram. Mənim başıma bu işi gətirəndə elə dalaşırdım ki, heç nə görmürdüm. Mən müqavimət göstərdim, ta ki... ta ki, biri başımda əyləşənə qədər, mən də onu dişlədim, – bundan sonra ağızımı və əllərimi bağladılar, başıma pis iş gətirdilər.
- Mən səni sevirəm, Mariya, – o dedi, – özü də heç kəs sənə heç nə eləməyib. Heç kəsin sənə toxunmağa qüdrəti çatmaz. Heç kəs toxuna da bilməz. Balaca dovşanım, heç kəs sənə toxunmayıb.
- Doğrudan da belə fikirləşirsən?
- Mən fikirləşmirəm, mən bilirəm.
- Deməli, məndən üz çevirmirsən? – Qızın hərarəti yenə özünə qayıtdı.
- Mən səni daha çox sevirəm.
- Mən də çalışaram ki, səni bərk-bərk öpüm.
- Məni yavaş-yavaş öp.
- O cür bacarmıram.
- Onda elə-belə öp.
- Qız onun yanağından öpdü.
- Belə yox.
- Bəs burun necə olsun? Mən həmişə bu barədə fikirləşmişəm – burun necə olsun?
- Başını çevir, bax belə. – Bu vaxt onların dodaqları bir-birinə yapışdı, qız indi ona lap sıxılaraq uzanmışdı və dodaqları azca aralanmışdı, birdən o, qızı özünə sıxaraq elə hiss etdi ki, heç vaxt bu qədər xoşbəxt olmamış, fikir çəkmədən, qorxu və ya yorğunluq bilmədən heç vaxt belə yüngüllük, belə sevgi, belə xoş səadət duymamışdır, qəlbi heç vaxt belə böyük nəşə ilə dolmamışdır. Bu hisslərlə o dedi: – Mənim kiçik dovşanım, mənim sevimlim, mənim uzunayaqlı sevgilim.
- Necə dedin? – Qız sanki haradansa lap uzaqdan soruşdu.
- Mənim sevincim, – o dedi.
- Beləcə uzanmışdılar. O, qızın ürəyinin onun ürəyi ilə yanaşı necə döyündüyünü duyurdu və ayağı ilə ehmalca qızın ayağını sığallayırdı.
- Sən ayaqyalın gəlmisən?

- Hə.
- Deməli, bilirdin ki, burada uzanacaqsan?
- Hə.
- Bəs qorxmurdun?
- Qorxurdum, çox qorxurdum. Amma daha çox ondan qorxurdum ki, başmaqları çıxarsam, necə olar.
- Bilmirsən, indi saat neçədir?
- Yox. Məgər sənın saatın yoxdur?
- Var. Amma sənın arxandadır.
- Onda götür.
- İstəmirəm.
- Onda çiynimin üstündən bax.
- Saat düz bir idi. Siferblat kisənin qaranlığında parlaq işıq saçdı.
- Çənənin tükü adama batır.
- Bağışla. Qırmağa bir şey yoxdur.
- Mənim belə xoşuma gəlir. Sənın saqqalın sarıdır?
- Hə.
- Yenə də uzanacaq?
- Körpüyə kimi uzana bilməz. Mariya, qulaq as. Sən...
- Mən yəni nə?
- Sən istəyirsən?
- Hə, hər şey istəyirəm. Hər şey. Əgər bizim aramızda hər şey olsa, bəlkə onda elə düşünərəm ki, o əvvəlki heç olmayıbmış.
- Bunu sən özün fikirləşib tapmısan?
- Yox, mən fikirləşmişəm, amma bunu mənə Pilar deyib.
- O, müdrik qadındır.
- Bir şey də var, – Mariya pıçıldadı. – O tapşırdı sənə bildirim ki, xəstə deyiləm. Onun belə şeylərdən başı çıxır, tapşırdı ki, sənə deyim.
- Tapşırdı ki, mənə deyəsən?
- Hə. Mən ona dedim ki, sənı sevirəm. Mən sənı gören kimi sevdim, mən sənı həmişə sevmişəm, hələ sənınlə görüşməmişdən əvvəl, mən bunu Pilara dedim, o da tapşırdı ki, əgər bir zaman başıma gələnlərin hamısını sənə açsam, onda deyim ki, xəstə deyiləm. O biri məsələ barədə isə mənə çoxdan deyib. Qatar hadisəsindən sonra.
- O nə deyib axı?
- O dedi ki, əgər insanın ürəyi istəmirsə, ona heç nə etmək olmaz. Əgər mən birini sevsəm, elə olacaq ki, sanki əvvəlki hadisə heç olmayıb. Başa düşürsən, mən o vaxt ölmək istəyirdim.

- O, nə deyibse həqiqətdir.
- İndi isə ölməməyimə sevinirəm. Nə yaxşı ki, ölməmişəm. Sən məni sevəcəksən?
- Hə. Mən indi də səni sevirəm.
- Mən sənin arvadın olacağam?
- Belə işlə məşğul olanın gerek arvadı olmasın. Amma indi sən mənim arvadımsan.
- Madam indi arvadınam, deməli, həmişə belə olacaq.
- İndi mən sənin arvadınam?
- Hə, Mariya. Hə, mənim balaca dovşanıam.
- Qız ona daha bərk qısıldı və dodaqları onun dodaqlarını axtardı, tapdı, dodaqlar bir-birinə yapışdı. Oğlan, dərisi ipək kimi hamar və sərin, bu təravətli gözəl qızın onu yandırır-yaxan təmasını hiss elədi. Özünə də qərribə gəldi ki, bu qız onun yataq kisəsinə hardan gəlib düşüb? Bu vaxt qız cəsətsiz, hürkək halda dilləndi:
- Gəl indi elə eləyək ki, o keçmişdəki tamam unudulub getsin.
- Sən istəyirsən?
- Hə, – qız demək olar ki, hiddətlə cavab verdi. – Hə, hə, hə.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Gece soyuq idi. Robert Cordan bərk yatmışdı. Bir dəfə ayıldı, yerində qurdalanarkən hiss etdi ki, qız arxası ona sarı büzüşüb yatır, yüngül və rəvan nəfəs alır, başını gecənin soyuğundan, burnunun deşiklərinə dolan buz kimi dondurucu havadan qoruyaraq kisənin içinə çəkdi, qaralıqda qızın hamar çiyinini öpdü. Qız oyanmadı, Robert Cordan o biri böyrü üstə çevrilərək başını yenə soyuq havaya uzatdı, bir dəqiqəlik beləcə qalib üzücü, xoşhallandırıcı yorğunluqdan və iki bədənin sevinc bəxş edən ilıq təmasından nəşələndi, sonra isə ayaqlarını bütün kisə boyu uzadaraq yenidən yuxuya getdi.

O bir də dan yeri söküləndə oyandı, qız artıq yanında yox idi. Bunu oyanan kimi, əlini qızın bədəninə isitdiyi yerə atanda duydu. Mağaraya baxdı: gecə ərzində mağaranın girəcəyini tutan çulu qırov basmışdı, qayadakı yarıqdan isə seyrek boz tüstü çıxırdı, deməli ocağı qalamışdılar.

Yorğanını hinduların bürünəcəyi kimi başına atmış bir adam məşədən çıxdı. Onun ağzında papiros var idi. Robert Cordan Pablonu tanıdı. Görünür, atların yanında imiş.

Pablo örtüyü qaldırıb Robert Cordana baxmadan mağaraya girdi.

Robert Cordan əlini, tam beş il ona xidmət edən, paraşüt ipəyindən tikilmiş və qirovdan kələ-kötür olmuş köhnə yataq kisəsinə sürtdü, sonra yenə çənəsinə kimi kisənin içinə çəkildi. “*Bueno*”¹ – öz-özünə deyərək flanel astarın ona tanış olan rahatlığını duydu və yerini daha da rahatlamaq üçün əvvəlcə ayaqlarını geniş açdı, sonra bir-birinə yapışdırdı, sonra yanı üstə elə çevrildi ki, boynunun ardı günəşin çıxacağı tərəfə düşsün. “*Que mass da*”², hələ bir az da yata bilərəm”.

Təyyarələrin səsi onu oyadana qədər yatdı.

Arxası üstə çevrilərək o, dərhal təyyarələri gördü: günəşdə parılayan üç kiçik “fiatdan” ibarət faşist patrulu dağların üstündən keçərək dünən axşam Anselmo ilə onun gəldiyi tərəfə sürətlə uçurdu. “Fiatlar” uzaqlaşib gözdən itdilər, amma onların ardınca çox yüksəkdə iti bucaq şəklində kiçicik dəstə ilə üç-üç uçan doqquz təyyarə göründü.

Pablo və qaraçı mağaranın yanında kölgədə durub səmaya baxırdılar, Robert Cordan isə hərəkətsiz uzanmışdı. İndi bütün səma motorların ahəngdar uğultusundan guruldayırdı, lakin birdən bu gurultuya cingiltili bir səs qarışdı və yarığın lap üstündə min futdan da az hündürükdə daha üç təyyarə göründü. Bunlar ikimotorlu “Heynkel-111” bombardmançıları idi.

Robert Cordanın başı kölgədə idi. O arxayın idi ki, onu görə bilməzlər, əgər görsələr belə, bunun əhəmiyyəti yoxdur. Amma burada, dağlarda bir şey axtarırlarsa, ağılda da, atları asanlıqla görə bilərlər. Əgər axtarırlarsa, onda hətta görsələr də, ağıllarına bir şey gəlməz, sadəcə olaraq elə bilərlər ki, özlərinin süvari kəşfiyyat dəstələrindən biridir. Bu vaxt yenidən cingiltili səs eşidildi və daha üç “Heynkel-111” göründü, bunlar daha alçaqdan düz, sıra ilə uçurdu, bunların uğultusu arasıkəsilməz crescendo ilə artaraq qulaqbatırıcı gurultuya çevrildi və yarığın ötüb keçəndən sonra yavaşmağa başladı.

Robert Cordan onun üçün yastığı əvəz edən bükülmüş paltarını açdı və köynəyini əyninə keçirdi. O, başını yaxasından çıxarmağa macal tapmamış, təzə eskadrilyanın yaxınlaşdığını eşitdi və kisədən çıxmadan şalvarını geyərək yerində donub qaldı. Göydə daha üç ikimotorlu bombardmançı göründü. Bunlar uçub keçərək yaxındakı zirvənin

¹ Yaxşı (*isp.*)

² Hə, yaxşı (*isp.*)

arxasında gözdən itdi, o isə bu vaxt tapançanı kəmərinə bağladı, yataq kisəsini büküb daşların arxasına qoydu. Qayaya söykənərək ayaqqabılarının bağını bərkidərkən, yenidən eşidilən motor səsi uğultuya, qulaqbatırıcı nəritiyə çevrildi və doqquz yüngül “Heynkel” səmanı yərərək başının üstündən uçub getdi.

Robert Cordan qayanın dibi ilə mağaranın ağızına doğru yeridi, qardaşlardan biri, Pablo, qaraçı, Anselmo, Aqustin və qadın orada durərək səmaya baxırdılar.

– Əvvəllər buradan belə təyyarələr uçub? – deyə o soruşdu.

Pablo:

– Heç vaxt, – dedi, – keç içəri. Görərlər səni.

Gün hələ mağaranın ağızına düşməmişdi. İndi o ancaq çayın kənarındakı talanı işıqlandırırdı. Robert Cordan bilirdi ki, səhər çağı ağacaların tutqun kölgəsində və ya qayanın saldığı sıx kölgədə bir kəsi seçmək çətindir, amma onları sakitləşdirmək üçün mağaraya girdi.

Qadın:

– Çoxdular, – dedi.

– Daha çox olacaq, – Robert Cordan dedi.

– Hardan bilirsən? – Pablo şübhə ilə soruşdu.

– Belələrinin ardınca həmişə qırıcı təyyarələr uçur. Dərhal xəfif, ulaşmaya oxşayan uğultu eşidildi. Robert Cordan beş min fut hündürlükdə uçan on beş “Fiat” saydı, ox kimi üç-üç düzülərək iri bir ox yərərən təyyarələr havada uçan çöl qazları qatarına oxşayırdı.

Hamının üzündə bir ciddiyyət vardı. Robert Cordan soruşdu:

– Siz heç vaxt bu qədər təyyarənin birlikdə uçduğunu görməmişiniz ki?

– Heç vaxt, – Pablo dedi.

– Seqoviyada onların sayı azdır?

– Orada heç vaxt çox olmayıb, eyni zamanda üçdən artığını görə bilməzsən. Hə, bir də qırıcı təyyarələr, bəzən bunlardan altı dənə olur. Ya da iri, üçmotorlu üç “Yunkers” və hərəsilə də bir qırıcı təyyarə. Belələrinə isə biz heç vaxt görməmişik.

Pis oldu, deyə Robert Cordan fikrindən keçirdi. Çox pis oldu. Bu qədər təyyarəni buralara nahaq göndərmirlər. Qulaq vermək lazımdır, görək bombardman başlamayıb ki. Amma yox, bizimkilər hücum üçün qoşunları hələ buraya çatdırıb bilməzlər. Əlbəttə, onlar ya bu axşam, ya da sabah başlayarlar, tez olmaz. Hələlik orada, əlbət ki, heç bir şey başlamayıb.

Uğultu uzaqlarda tədricən azalırdı. Robert Cordan saata baxdı. İndi onlar artıq cəbhə xəttini keçiblər, hər halda birincilər keçiblər. O, saniyəölçəni işə saldı və əqrəbin necə dövrə vurduğuna baxdı. Yox, çox güman ki, hələ yox. Bax indi, hə, indi artıq yəqin ki, keçiblər. Bu “111”-lər saatda iki yüz əlli mil gedirlər. Buradan onların beş dəqiqəlik yolu var, artıq olmaz. İndi onlar vadini çoxdan keçiblər, Kastilya üzərində uçurlar; səhər günəşinin işığında bu yerlərin qırmızı-sarımtıl mənzərəsi, yolların ağ zolaqları, xırdaca ləkələri xatırladan kəndlər görünür və “heykəllərin” kölgələri yerin üzərilə sürüşür, elə bil iri köpək balıqları okeanın qumlu dibinə kölgə salır. Bombaların batıq bum, bum, bum səsi eşidilmirdi. Sakitlik idi, ancaq saat çıqqıldayırdı.

Onlar Kolmenara, Eskuriala tərəf, bəlkə də Monsanares-el-Real-dakı aerodroma tərəf uçdular, deyə o düşündü, oradakı gölün sahilində köhnə qəsr var, qamışlıqda ördəklər məskən salıb, əsl aerodromdan bir az aralıda isə propelləri küləkdə fırlanan butafor təyyarələrdən ibarət saxta aerodrom qurulub. “Heykəllər” yəqin ki, ora uçublar. Axı onlar hücumdan xəbər tuta bilməzlər, özünə təsəlli verdi və dərhal qəlbindən bir etiraz qopdu – niyə bilməzlər? Əvvəlki hücumlardan ki, xəbər tuturdular.

– Necə bilirsən, onlar atları gördülər? – Pablo soruşdu.

– Onlar at axtarmırdılar? – Robert Cordan cavab verdi.

– Hər halda atları gördülərmi?

– Əgər onlara at axtarmaq tapşırılsa, hə.

– Bəs onlar atları görə bilirdilər?

– Çətin ki, – Robert Cordan dedi. – Əgər günəş ağacların təpəsinə düşsəydi, görürdilər.

– Ora gün lap tezdən düşür, – Pablo acı-acı dedi.

– Onların sənin atlarına göz qoymaqdan daha vacib işləri var, – Robert Cordan dedi.

Saniyəölçəni işə salan vaxtdan artıq səkkiz dəqiqə keçmişdi, amma bombardman səsi eşidilmirdi.

– Saata nə baxırsan? – qadın soruşdu.

– Qulaq verirəm, görüm təyyarələr hara uçdu.

– O-o-o! – qadın dedi.

On dəqiqə keçəndən sonra Robert Cordan gözünü saatdan çəkdi, bildi ki, artıq çox uzaqda olarlar və hətta bir dəqiqə də səsin gəlib çatmasına ayırsan belə heç bir şey eşitmək mümkün deyil. Anselmoya sarı dönüb dedi:

– Mənim sənə sözüm var.

O, Anselmo ilə mağaradan bir neçə addım aralanıb şam ağacının altında ayaq saxladı.

– *Que tal?* – Robert Cordan ondan soruşdu. – İşlər necədir?

– Yaxşıdır.

– Bir şey yemisen?

– Yox, hələ heç kəs yeməyib.

– Onda get ye və özünlə də bir şey götür. Mən yolu nəzarət altına almalıyam. Sən gedib yoldan o tərəfə də, bu tərəfə də nə keçsə, hamısını qeyd etməlisən.

– Mən yaza bilmirəm.

– Lazım da deyil, – Robert Cordan qeyd dəftərçesindən iki vərəq qopartdı və öz karandaşından bıçaqla bir düym uzunluğunda kəsdi. – Bax, bunlar tank olacaq. – O, tanka oxşayan bir şey çəkdi. – İndi hər tank keçdikcə bunun altından bir xətt çək, dördünü bir-birinin yanına çəkəndən sonra, beşincisini köndələn çək, bax belə.

– Bizdə də belə sayırlar.

– Çox gözəl. İndi bax: balaca kvadrat və iki təkər – bunlar yük maşınları olacaq. Boş olsa – daire çək. İçində adam olsa, xətt çək. Bütün topları qeyd elə. Böyükləri bax, belə. Kiçikləri isə belə. Minik maşınlarını qeyd elə, sanitari maşınlarını ayrıca göstər. Bax belə, iki təkər, kvadrat və üstündə xaç işarəsi. Piyadaları rotalar üzrə qeyd elə, bax belə, görürsən? Kiçik kvadrat və yanında işarə. Süvariləri belə qeyd elə, bax. Elə bil atdır. Dörd ayaqlı kvadrat. Bu, iyirmi nəfərlik dəstə olacaq, aydıdır?

Hər dəstəyə bir xətt.

– Hə, yaxşı fikirləşmişən.

– Sonrasına bax. – O, iki iri təkər çəkib bunları bir də dövrəyə aldı, sonra isə qısa xətlə lülə şəkli çəkdi. – Bu, tankvuran toplardır. Çarxları rezindəndir. Onu da qeyd elə. Bunlar zenit toplarıdır. – O, iki təkər və yuxarı dikilən xətt çəkdi. – Bunu da qeyd elə, aydıdır? Sən belə toplar görmüsən?

– Hə, – Anselmo dedi. – Burada başa düşülməyən nə var ki. Hər şey aydıdır.

– Qaraçını özünlə apar, harada oturacağımı görsün ki, sonra sənə əvəz edə bilək. Yaxşı, təhlükəsiz yer seç, çox da yaxın olmasın, amma elə et ki, sənə üçün rahat olsun və yaxşı görə biləsən. Sənə dəyişənə kimi, orada otur.

– Aydındır.

– Bax belə. Sən qayıdanda yoldakı gediş-gəliş barədə hər şeyi biləcəyəm. Bu vərəqdə ora gedənləri, bunda isə oradan gələnləri qeyd elə.

Onlar mağaraya qayıtdılar.

– Rafaeli bura göndər, – deyərək Robert Cordan ağacın yanında dayanıb gözlədi. O, Anselmonun mağaraya necə girdiyini və onun ardınca örtüyün necə düşdüyünü gördü. Bir dəqiqə sonra qaraçı əli ilə ağzını silə-silə mağaradan bayıra atıldı.

– Hə, necədir? – qaraçı soruşdu. – Bu gecə kef çəkdin?

– Gecə yatmışdım.

Qaraçı:

– Daha yaxşı, – dedi və güldü. – Papirosun var?

– Qulaq as, – deyərək Robert Cordan papiros çıxarmaq üçün əlini cibinə saldı. – Mən istəyirəm ki, sən Anselmo ilə onun yolu müşahidə edəcəyi posta gedəsən. Sən onu orada qoyarsan, yeri də yaxşıca nişanlayarsan ki, mənə və ya onu dəyişməyə gedən adamı ora ötürə biləsən. Sonra taxta zavodunun göründüyü yamaca qalxarsan, baxarsan, görək orada bir dəyişiklik yoxdur ki?

– Nə dəyişiklik?

– İndi orada neçə adam var?

– Səkkiz. Axırını dəfə baxanda bu qədər idi.

– Hə, bax gör, indi nə qədərdir. Bir də göz qoy, gör körpüdə gözətçilərin dəyişdirilməsi intervalı nə qədərdir.

– İnterval?

– Yeni, gözətçi postda nə qədər qalır və növbə nə vaxt dəyişir.

– Axı saatım yoxdur.

– Mənimkini götür, – o, qayıışı açdı.

– Əcəb saatdır! – Rafael sevinclə dedi. – Burada daha heç nə yoxdur. Belə saat yəqin ki, yazıb-oxumağı da bilir. Burada nə qədər rəqəm var. Bu, bütün saatların şahıdır.

– Korlamayasan onu, – Robert Cordan dedi. – Sənin saatdan başın çıxır?

– Bəs necə! Gündüz saat on ikidə adam yemək istəyir. Gecə saat on ikidə adamın yatmağı gəlir. Səhər saat altıda adam yenə yemək istəyir. Axşam saat altıda adam içmək istəyir. Bəxtin gətirsə, doyunca içirsən də. Axşam saat onda...

Robert Cordan:

– Mumla, – dedi, – oyun çıxarma. Mən istəyirəm ki, sən nəinki taxta zavodunda və kiçik körpüdə, həm də böyük körpüdə, yol ustasının evində gözetçilərin nə vaxt dəyişildiyini yoxlayasan.

– Bu, nəse çox oldu, – qaraçı güldü, – bəlkə başqasını göndərəsən?

– Yox, Rafael. Bu çox vacibdir. Hər şeyi çox ehtiyatla eləməlisən və çalışmalısən ki, səni görməsinlər.

– Yox bir çalışmayacağam, – qaraçı dedi, – niyə mənə deyirsən ki, çalışmalıyam? Elə bilirsen canımdan bezmişəm?

– Heç olmasa bir az ciddi ol, – Robert Cordan dedi, – axı, bu ciddi işdir.

– Sən məndən xahiş edirsən ki, ciddi olum? Özü də sən bu gecəki hərəkətdən sonra? Sən adam öldürmək əvəzinə nə ilə məşğul oldun? Adamın birini azaltmaq əvəzinə birini də artırmaq eşqinə düşdün. Özü də bu qədər təyyarə olduğu vaxtda. Bunlar üçün bizim hamımızı keçmiş-keçənimizlə, hələ desən doğulmamış nəvələrimizlə birlikdə yüz il qabaqdan qırıb tökmək, həm də bütün keçiləri, pişikləri və taxtabitiləri yox etmək heç nədir. Bütün səmanı təyyarə tutub, elə nəre çəkirlər ki, bu nərədən ananın döşündə südü quruyar. Belə bir vaxtda sən məndən daha ciddi olmağı xahiş eləyirsən? Mən lap həddən artıq ciddiyəm.

– Hə, yaxşı, – deyərək Robert Cordan gülə-gülə əlini qaraçının çiyinə qoydu. – həddən artıq ciddi olmaq da lazım deyil. Get ye qurtar və yola düş.

– Bəs sən, – qaraçı soruşdu, – sən nə eləyəcəksən?

– Mən Karın yanına gedirəm.

Qaraçı:

– Bu təyyarələrdən sonra sən ins-cinsə rast gəlməzsən, – dedi, – təyyarələr buradan uçanda yəqin ki, çoxlarını tər basıb.

– Onların partizanları axtarmaqdan daha vacib işləri var.

– Orası elədir, – qaraçı dedi. Sonra başını tərptədi. – Birdən buna da əl atdılar?

– *Que va*, – Robert Cordan dedi, – bunlar almanların ən yaxşı yüngül bombardmançılarıdır. Belələri qaraçı dalınca düşür.

Rafael:

– Bunları görəndə ətim ürpeşir, – dedi, – hə, hə, mən bu şeylərdən qorxuram.

– Onlar aerodromu bombalamağa getdilər, deyə Robert Cordan onunla mağaraya girdi, – mən əminəm ki, buna görə uçurdular.

– Orada nə danışırısan? – Pablonun arvadı soruşdu.

O, Robert Cordana bir parç qəhvə tökdü və qatılaşdırılmış süd bankasını ona uzatdı.

– Süd də var! Daha nəyiniz çatışmır!

– Bizim hər şeyimiz boldur, – qadın dedi, – xüsusən, bu təyyarələrdən sonra əmələ gələn vahimə bəsimizdir. Sən necə dedin, onlar hara uçdular?

Robert Cordan bankanın kəsilmiş yerindən parça süd tökdü və qəhvəni açıq darçını rəng alanacan qarışdırdı.

– Mən elə zənn edirəm ki, onlar aerodromu bombalamağa getdilər. Ola bilsin ki, həm ora, həm bura uçaçaqlar.

Pablo dedi:

– Kaş uzağa uçaydılar, buraya qayıtmayaydılar.

– Axı onlar bura niyə gəliblər? – qadın soruşdu, – bunlar hardan çıxdı? Biz heç vaxt belə təyyarələr görməmişik. Özü də bu qədər çox. Bəlkə bu hücumu hazırlıqdır?

– Dünən yolda gediş-gəliş necə idi? – Robert Cordan soruşdu. Mariya onunla yanaşı durmuşdu, amma o qıza baxmırdı.

– Ey, Fernando, – qadın dilləndi, – dünən sən La Qranxada idin. Orada gediş-gəliş necə idi.

– Heç bir gediş-gəliş yox idi, – alçaqboylu, üzdən ürəyiaçıq adama oxşayan, otuz beş yaşlarında olan bir nəfər cavab verdi. Robert Cordan əvvəllər onu görməmişdi. Həmişəki kimi bir neçə yük maşını keçdi. İki-üç də minik maşını. Mən orada olanda qoşun keçmədi.

– Sən hər axşam La-Qranxaya gedirsən? – Robert Cordan ondan soruşdu.

– Mən də olmasam, başqası gedir, – Fernando dedi. – Həmişə kimsə gedir.

– Gedirlər ki, təzə xəbər öyrənsinlər, tütün gətirsinlər. Xırda-xuruş almağa gedənlər də olur. – qadın dedi.

– Orada bizimkilərdən var?

– Var, bəs necə? Elektrik stansiyasındakı fəhlələr. Yenə də var.

– Dünən nə xəbər eşitmisən?

– Pues nada. Heç nə. Şimalda işlər pisdir. Bu təzə xəbər deyil. Şimalda lap əvvəldən işlər pisdir.

– Bəs Seqoviya barədə bir şey eşitmədin?

- Xeyr, *hombre*¹. Soruşmamışam.
- Sən Seqoviyaya da gedirsən?
- Bəzən, – Fernando dedi, – amma ora təhlükəlidir. Hər yerdə patrul gəzir, kağızları yoxlayırlar.
- Sən oradakı aerodromu görmüsən?
- Xeyr, *hombre*. Harada olduğunu bilərəm, ancaq heç vaxt yaxın getməmişəm. Orada o saat kağız soruşurlar.
- Dünən bu təyyarələr barədə danışmırdılar ki?
- La-Qranxada? Xeyr. Bu gün isə yəqin ki, danışacaqlar. Dünən hamı Keypo de Lyanonun radiodakı çıxışından danışdı. Başqa bir söz deyən yox idi. Hə, az qala unutmuşdum. Bir də deyirdilər ki, Respublika hücumu hazırlaşır.
- Nə, nə?
- Guya Respublika hücumu hazırlaşır.
- Harada?
- Bunu heç kəs bilmir. Bəlkə burada. Bəlkə Syeranın başqa bir hissəsində. Sən bu barədə bir şey eşitmisən?
- La-Qranxada belə deyirdilər?
- Bəli, *hombre*. Lap unutmuşdum. Amma belə şaiyələr tez-tez yayılır.
- Bunlar hardan çıxır axı?
- Hardan? Müxtəlif adamların dilindən. İki zabit Seqoviyada və ya Avilada kafeyə girir, öz aralarında söhbət eləyirlər, ofisiant da eşidir. Beləliklə, şaiyə yayılır. İndi də danışmağa başlayıblar ki, bizim yerlərdə hücum olacaq.
- Kimin hücumu – Respublikanın, yoxsa faşistlərin?
- Respublikanın. Əgər faşistlərin olsaydı, onda hamı dəqiq bilərdi. Yox, bu böyük hücum olacaq! Bəziləri deyir ki, lap iki hücum olacaq. Biri burada, o biri isə Alto-del Leondan o tərəfdə. Eskurial yaxınlığında. Sən bu barədə heç nə eşitməmişən?
- Daha nə deyirlər?
- *Nada, hombre*. Heç nə. Hə, az qala unutmuşdum. Bir də deyirlər ki, əgər hücum olsa, respublikaçılar dağlardakı körpüləri partladacaqlar. O körpülərin axı hamısı mühafizə olunur.
- Sən zarafat eləyirsən? – Robert Cordan qəhvədən içərək soruşdu:
- Xeyr, – Fernando üz-gözünü turşutdu.

¹ Sözüün əsl mənasında adam, kişi (*isp.*). Burada *dost*.

Qadın:

– O, heç vaxt zarafat etmir, – dedi, – təəssüf ki, zarafat etmir.

– Yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Hə, təzə xəbərlər üçün sağ ol.

Başqa bir şey eşitməmişən?

Xeyr, həmişəki kimi deyirlər ki, tezliklə qoşun göndərib dağları təmizləyəcəklər. Guya qoşunlar hətta yola düşüblər. Guya onları Valyadoliddən göndəriblər. Amma bunu həmişə deyirlər. Heç qulaq asmağına dəyməz.

– Eşitdin? – qadın lap acıqla Pabloya müraciət etdi.

– Bu da sənin dediyin təhlükəsizlik.

– Pablo fikirli halda qadına baxdı və çənəsini qaşdı.

– Sən nə eşitdin? – dedi, – bu da sənin körpülərin.

– Nə körpülər? – Fernando şən halda soruşdu.

– Qanmaz, – qadın ona dedi. – Kütbeyin. *Tonto*¹. Özünə yenə qəhvə və tök və o biri xəbərləri də yadına sal.

– Hirsənmə, Pilar, – Fernando sakit və şən halda dedi. – Şaiyələrdən ötrü narahat olmağa dəyməz. Nə yadıma düşdü, sənə də, bu yoldaşa da dedim.

– Doğrudan da daha heç nə yadıma düşmür? – Robert Cordan soruşdu.

– Doğrudan, – Fernando təmkinlə dedi. – Yaxşı ki, hələ bunları yadımda saxlaya bilmişəm, çünki hamısının boş söhbət olduğunu bilirəm, buna görə də çalışıram ki, fikir verməyim.

– Deməli, orada başqa söhbətlər də olub?

– Bəli, ola bilsin. Ancaq mən fikir vermədim. Artıq bir ildir ki, nə danışdırlarsa, boş şaiyə olur.

Robert Cordan arxasında dayanan Mariyanın pıqqıldadığını eşitdi.

Qız:

– Fernandito, başqa şaiyələrdən də bir az danış, – dedi və onun çiyinləri yenə titrədi.

– Hətta yadıma düşsə də, daha danışmaram, – Fernando razılaşmadı. – Şaiyələrə qulaq asmaq kişiyyə yaraşan şey deyil.

Qadın istehza ilə:

– Respublikanı bax belələri xilas edəcəklər! – dedi.

– Yox, körpüləri partlatmaqla sən onu xilas edəcəksən. Pablo etiraz etdi.

– Gedin, – Robert Cordan Rafaelə və Anselmoya dedi.

¹ Axmaq (*isp.*)

– Əgər yeyib qurtarmısınızsa.

– Gedirik, – qoca gülümsədi və hər ikisi ayağa qalxdı. Kiminsə əli Robert Cordanın çiyinə endi. Bu, Mariya idi.

– Ye, – əlini çiyindən götürmədən dedi. – Çox ye ki, şaiyələr məndə asan həzm olunsun.

– Bu şaiyələrdən mənim iştaham pozuldu.

– Yox, belə olmamalıdır. Nə qədər ki, təzə şaiyələr gəlib bizə çatmayıb, ye, – qız qabı onun qarşısına qoydu.

– Məni ələ salma, – Fernando dedi, – axı mən səninlə dostam, Mariya.

– Mən səni ələ salmıram, Fernando. Mən onunla zarafat eləyirəm ki, yesin, yoxsa ac qalar.

Fernando:

– Hamımızın yemək vaxtı çatıb, – dedi, – Pilar, nə olub ki, bizə yemək vermirlər?

Pablonun arvadı:

– Eybi yoxdur, dost, – dedi və onun qabına pörtləmə ət qoydu, – ye, heç olmasa bunu bacarırsan. Ye, ye!

– Çox dadlı ətdir, Pilar, – Fernando öz təkəbbürünü pozmadan dedi.

– Sağ ol, – qadın razılığını bildirdi, – sağ ol, bir də sağ ol.

– Sənin mənə acığın tutur? – Fernando soruşdu.

– Yox, Ye! Nə üçün yemirsən?

– Yeyirəm, – Fernando dedi, – sağ ol.

Robert Cordan gördü ki, Mariyanın çiyinləri yenə titrədi, qız üzünü yana çevirdi. Fernando yavaş-yavaş yeyirdi, üzündən təkəbbür ifadəsi çəkilirdi; əlində tutduğu yekə qaşığı və çənəsindən süzülən şirə də bu təkəbbürü poza bilmirdi.

– Ət xoşuna gəlir? – Pablonun arvadı ondan soruşdu.

– Hə, Pilar, – ağız dolusu halda o cavab verdi. – Ət həmişəki kimidir.

Mariya əlini Robert Cordanın qoluna qoydu. O, hiss etdi ki, qızın həyəcandan hətta barmaqları da titrəyir.

– Doğrudur, buna görə də ət xoşuna gəlir? – qadın Fernandodan soruşdu. – Hə, – davam etdi, – əlbət ki, ət həmişəki kimi *comostempre*. Şimalda işlər həmişəki kimi xarabdır. Hücuma həmişəki kimi hazırlıq görünür. Əsgərlər həmişəki kimi bizi buradan qovmağa gəlirlər. Səni görərkə meydanda heykəl kimi dikəldib üstünə də yazasan: “həmişəki kimi”.

– Pilar, bunlar ki, ancaq şaiyədir.

İspaniya: – Pablonun arvadı acı-acı dedi. Sonra Robert Cordan tərəfə döndü, – başqa bir ölkədə də belə adamlar olur?

– İspaniya kimi başqa bir ölkə yoxdur, – Robert Cordan nəzakətlə cavab verdi.

– Sən haqlısan, – Fernando dedi, – bütün dünyada belə bir ölkə yoxdur.

– Sən başqa ölkələrdə olmusan? – Qadın ondan soruşdu.

– Yox, – Fernando cavab verdi, – olmamışam, olmaq da istəmirəm.

– Eşitdin? – qadın Robert Cordana dedi.

Mariya:

– Fernandito, – dedi, – bizə Valensiyaya getməyindən danış.

– Valensiya xoşuma gəlmədi.

– Nə üçün? – Mariya soruşdu və yenə Robert Cordanın qolunu sıxdı, – nə üçün ora sənin xoşuna gəlmədi?

– Oranın adamları kobuddurlar, elə danışirlar ki, heç nə başa düşürsən. Ancaq bir-birinin üstünə *che*¹ – deyə bağırmağı bilirlər.

– Onlar necə, səni başa düşürdülər? – Mariya soruşdu.

– Başa düşürdülər, ancaq özlərini elə aparırdılar ki, guya başa düşmürlər, – Fernando dedi.

– Bəs sən Valensiyada neyləyirdin?

– Mən dərhal ordan çıxıb getdim, heç dənizi də görmədim, – Fernando cavab verdi. – Oranın adamları xoşuma gəlmədi.

– Rədd ol gözümdən qartımış qız, – Pablonun arvadı Fernandoya dedi. – Rədd ol, sənin üzünə baxmaqdan üreyim bulanır. Valensiyada mən ömrümün ən gözəl günlərini keçirmişəm. *Vamos*² Valensiya! Mənə Valensiyadan danışmayın.

– Sən orada nə eləyirdin? – Mariya soruşdu.

Pablonun arvadı stolun arxasına keçərək qəhvə dolu parçı, çörəyi və içində ət olan qabı qarşısına qoydu.

– *Que?*³ Sən soruş ki, biz orada neyləyirdik? Mən ora Finito ilə getmişdim, o, yarmarka zamanı üç döyüş keçirmək üçün müqavilə bağlamışdı. Ömrümdə bu qədər adam görməmişdim. Ömrümdə bu qədər müştərilərlə dolu kafe görməmişdim. Stolun boşalmasını saatlarla gözləməli olurdun, tramvaya isə heç minmək mümkün deyildi. Orada, Valensiyada gecə-gündüz hər şey bulaq kimi qaynayırdı.

– Bəs sən orada neyləyirdin? – Mariya soruşdu.

¹ Nədir? (*katalonca*)

² Daha nə varmış (*isp.*)

³ Nə? (*isp.*)

– O qədər iş vardı ki, – qadın cavab verdi. – Biz çimərliyə gedir, suyun üzərində uzanıb buğaların iri yelkənli qayıqları dənizdən necə çəkib çıxardığına baxırdıq. Buğaları qovub dənizin dərin yerinə salır və orada qayıqlara qoşurlar; buğalar geriye, sahile can atır, əvvəlcə üzə-üzə irəliləyir, sonra ayaqları dənizin dibinə dəyəndə isə az qala qaçmağa başlayır. Səhər-səhər xırda ləpələr sahili döyəcəyir və on cüt buğa bütün yelkənləri açılmış qayığı sahile çəkir. Bax, Valensiya budur.

– Buğalara baxmayanda bəs neyləyirdin?

– Səhər yeməyini çimərlikdəki pavilyonlarda yeyirdik. Qızardılmış və xırda doğranmış balıq pirojkisi, içində də qırmızı və göy istiot, düyü dənələrinə oxşayan xırda fındıq. Sudan təzəcə çıxarılmış və üstünə lumu şirəsi tökülmüş xırda dəniz xərçəngləri. Rəngi çəhrayı, dadı şirin pirojkilər, özü də iri – dörd dişdəmlik. Biz bunlardan çox yeyirdik. Bir də biz düyüdən və cürbəcür dəniz xırda-xuruşundan – xərçəng, molyusk, balıqqulağı, xırda ilanbalığından hazırlanan paella yeyirdik. İlanbalığını ayrıca, yağda qızardılmış halda da yeyirdik, bunu heç çeynəmək belə lazım deyil. Həmişə soyuq, yüngül, dadlı qiyməti otuz santimoya olan ağ şərab içirdik. Məzə üçün isə yemiş gətirirdik. Axı ora yemişin vətənidir.

– Kastilya yemişi daha yaxşı olur, – Fernando dedi.

Pablonun arvadı:

– *Que va*, – dedi, – Kastilya yemişi axmaq şeydir. Yemişin dadını bilmək istəyirsənsə, Valensiya yemişi al. Hərdən bu yemişlər yadıma düşür, lap qol uzunluğunda, dəniz kimi gömgöy, sulu, bıçağın altında xırçıldayır. İlan balıqları da yadıma düşür – xırda nimçələrə bir-birinin üstünə qalayırlar. Ya da pive, onu lap günortadan içirdik, bardaq boyda parçadan, elə soyuq olurdu ki, şüşəsi həmişə tərleyirdi.

– Bəs yeyib-içməyəndə nə eləyirdin?

– Otağa çəkilib sevişirdik, otağın pəncərələrindən, nazik taxta lövhələrdən pərdə asılırdı, eyvana çıxan qapı tez-tez açılırdı, otağa xəfif meh əsirdi. Biz, pərdələr salındığına görə hətta gündüzlər də qaranlıq olan və gül ətri gələn otaqda sevişirdik. Aşağıda gül bazarı var idi, bir də yarmarka zamanı atılan fişənglərdən yanmış barıt iyi gəlirdi. Atəş-fəşanlıq fişəngləri silsiləsi bütün şəhər boyu uzanırdı, bunların hamısı bir-birilə birləşdirilmişdi və tramvayların qığılcımından alışıb yanırdı, bu vaxt şəhərdə elə səs-küy və gurultu qopurdu ki, gəl görsən. Biz

sevişirdik, sonra yenə pivə gətirirdik; xidmətçi qadın soyuqdan tərlemiş parçaları gətirirdi, mən qapının ağzında bunları alırdım və soyuq qabı Finitonun küreyinə yapışdırırdım. O isə yuxuya getdiyi üçün pivənin gətirildiyindən xəbər tutmurdu və yuxulu-yuxulu deyirdi: “Eh, Pilar. Eh, ay arvad, qoy yataq”. Mən isə deyirdim: “Yox, oyan bir, iç, gör necə soyuqdur”. O da gözlərini açmadan içir və yenə yatırdı, mən isə çarpayının ayağında yastığa söykənərək onun yatmağına tamaşa edirdim. O, qarayanız, qarasaç bir gənc idi. Yuxuda çox sakit olurdu, bu vaxt mən təkçə oturub pivənin hamısını içir və küçədən keçən orkestrin necə çalmasına qulaq asırdım. Bəs sən necə? – o, Pabloya dedi. – sən heç belə şeyi başa düşə bilərsən?

– Səninlə mənim də yada salmalı günlərimiz var, – Pablo cavab verdi.

Qadın dedi:

– Elədir, – əlbəttə, elədir. Bir vaxtlar sən hətta, Finitodan da artıq kişi idin. Amma mən heç vaxt səninlə Valensiyaya getməmişəm. Heç vaxt da səninlə Valensiya küçələrindən keçən orkestrin sədalari altında yatağa uzanmamışam.

– Əlimiz çatmayıb, – Pablo qadına dedi. – Fərsət olmayıb ki, Valensiyaya gedək. Sən özün də bunu bilirsən, amma bu barədə fikirləşmək istəmirsən. Lakin Finito ilə qatar partlatmaq da sənə heç vaxt qismət olmayıb.

– Elədir, – qadın dedi. – İndi bizə qalan da yalnız budur. Bəli, qatar məsələsi doğrudur. Sənin tənbelliyinə, vecsizliyinə, iradəsizliyinə, indiki qorxaqlığına baxmayaraq, bunu danmaq olmaz. Mən ədalətsiz olmaq istəmirəm. Lakin Valensiyanı da inkar etmək olmaz. Eşidirsiniz, nə deyirəm?

– Ora mənim xoşuma gəlmədi, – Fernando təmkinlə dedi. – Valensiya xoşuma gəlmədi.

– Sonra da deyirlər ki, qatır tərs olur, – qadın dedi.

– Qabları yığışdır, Mariya. Getmək vaxtıdır.

Bu vaxt onlar qayıdan təyyarələrin səsini eşitdilər.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Onlar mağaranın ağzına toplaşaraq təyyarələrə baxırdılar. Yastı, qorxunc ox uclarını xatırladan bombardmançılar dəstəsi indi hündürdən və sürətlə uçaraq öz motorlarının nəriltisilə səmanı sarsıtmaqda idi. Bunlar doğrudan da köpək balığına oxşayır, deyə Robert Cordan fikrindən keçirdi, itiburun, enliüzgəcli Qolfstrim köpək balıqlarına. Lakin bunlar enli üzgəclərini, sürətlə fırlanan pərlərini günün altında parıldada-parıldada şığıyırlar – bunlar köpək balıqlarından tamamilə fərqli hərəkət edirlər. Bunların hərəkəti heç bir şeyə oxşamır. Bunlar mexanikləşdirilmiş fələk kimidir.

Sən yazmalısan, o öz-özünə dedi. Nə olar, belkə bir vaxt yenə də bu işə girişməli oldum. Mariyanın onun qolundan necə tutduğunu duydu. Qız səmaya baxırdı. O, qıza dedi:

– Səncə, *guapa*¹, nəyə oxşayır?

– Bilmirəm, – qız dedi. – Yəqin ki, ölümə.

Pablonun arvadı:

– Məncə, elə təyyarəyə oxşayırlar, – dedi, – bəs o xırdalar necə oldu?

– Yəqin ki, başqa yerdə dağların üstündən uçurlar, – Robert Cordan dedi. – Bombardmançıların sürəti böyükdür, buna görə də onları gözləmirilər və tək qayıdırlar. Biz heç vaxt onları cəbhə xəttindən kənar da təqib etmirik. Maşın azdır, riskə getmək olmaz.

Həmin dəqiqə birbaşa onlara tərəf istiqamət götürən “Heynkel” tipli üç qırıcı göründü. Yastıburun və yöndəmsiz oyuncaqlara oxşayan bu təyyarələr qanadlarını tərpedərek lap yarığın üstündə, ağacların təpəsindən azca yuxarıda uçurdular. Birdən vahiməli sürətlə böyüyüb öz təbii ölçülərinə çatdılar və motorları nərildəyə-nərildəyə keçib getdilər. Onlar elə alçaqdan uçurdular ki, mağaranın ağzında dayananların hamısı gözlüklü və meşin şlemlə təyyarəçiləri, hətta qabaqda uçan təyyarəçinin yellənən şərfini gördü.

Pablo:

– Bunlar atları görə bilərlər, – dedi.

– Bunlar sənə siqaretinin odunu da görə bilərlər, – qadın dedi.

– Örtüyü çəkin.

Daha təyyarə görünmədi. Qalanları yəqin ki, başqa yerdən dağları aşıb keçmişdi. Uğultu kəsildikdən sonra hamı mağaradan çıxdı.

¹ Güzəl, əzizim (*isp.*)

İndi səma boş, mavi və təmiz idi.

– Gecənin bir aləmində xofundan diksinib oyandığın yuxu kimi oldu,
– Mariya Robert Cordana dedi.

Səssizlik çökmüşdü, uzaqda uğultu tamam kəsiləndən sonra hətta, cüzi bir vızıltı belə eşidilmirdi.

– Yuxu-zad deyil, yaxşısı budur get qab-qacağı yığışdır, – Pilar qıza göstəriş verdi. Sonra Robert Cordana tərəf döndü. – Sən necə bilirsən? Atla gedək, yoxsa piyada?

Pablo qadına baxdı və nə isə mızıldadı.

– Necə istəyirsən, – Robert Cordan cavab verdi:

Qadın:

– Onda piyada gedək, – dedi, – bunun qara ciyərimə xeyri var.

– Atla getməyin də qara ciyəərə xeyri var.

– Qara ciyəərə xeyri var, gündəyməzə zərəri. Biz piyada gedəcəyik, sən isə... qadın Pabloya tərəf çevrildi, – get öz yabılarını say gör, itib-eləyəni yoxdur ki.

– Sənə minik atı verimmi? – Pablo Robert Cordandan soruşdu.

– Xeyr. Çox sağ ol. Bəs qız necə olsun?

– O da bir az gəzsə yaxşıdır, – Pilar dedi. – Yoxsa yorub özünü əldən salar və heç bir şeyə yaramaz.

Robert Cordan hiss etdi ki, qızarır.

– Necə yatdın, yaxşı? – Pilar soruşdu. Sonra dedi: – heç bir xəstəliyi yoxdur, burası düzdür. Amma ola da bilərdi. Təəccüblüdür ki, iş belə gətirib. Biz dansaq da, güman ki, hər halda Allah var. Yeri, yeri, – o, Pabloya dedi, – bunun sənə dəxli yoxdur. Bunun ancaq cavanlara dəxli var. O adamlara ki, sənin xəmirindən yox, başqa xəmindən yoğrulublar. Yeri! – Sonra Robert Cordana: – Sənin şeylərinə Aqustin baxacaq. O qayıdanda, biz gedərik.

Aydın, buludsuz bir gün idi. Günəş artıq adamı isindirirdi. Robert Cordan hündür boylu əsmər qadına, onun iri, qırıxmış və gözəlliyi solmuş xoş sifətinə, mehriban və iri gözlərinə nəzər saldı, – dodaqları tərپənməyəndə gözləri şən, sifəti isə kədərli olurdu. O, əvvəlcə qadına, sonra isə ağacların arası ilə addımlayan enlikürək, tosqun Pabloya baxdı. Qadın da Pablonun ardınca baxırdı.

– Hə, sevişdiniz? – qadın soruşdu.

– Qız sənə nə dedi ki?

– Qız mənə heç nə demədi.

– Mən də deməyəcəyəm.

- Deməli, sevişmişiniz? Ondan muğayət ol.
- Birdən uşaq olsa, necə?
- Qadın:
- Eybi yoxdur, – dedi, – bunun ziyanı yoxdur.
- Bura belə şeylərin yeri deyil.
- O burada qalmayacaq. O, səninlə gedəcək.
- Mən haraya gedəcəyəm? Mən gedən yerə qadın aparmaq olmaz.
- Nə bilmək olar. Bəlkə sən gedən yerə lap iki nəfər aparmaq olar.
- Belə danışmaq lazım deyil.
- Qulaq as, – qadın dedi. – Mən qorxaq deyiləm, amma səhərlər hər şeyi aydın görürəm, buna görə də belə zənn edirəm ki, indi sağ olanlardan çoxusu bazar gününü görməyəcək.
- Bu gün nə gündür?
- Bazar.
- *Que va*, – Robert Cordan dedi, – gələn bazara hələ çox var. Əgər çərşənbəyə çıxsaq, yenə yaxşıdır. Amma sən belə danışmağın xoşuma gəlmir.
- İnsan hərdən ürəyini boşaltmalıdır axı, – deyə qadın ah çəkdi, – əvvəllər dinimiz və digər şeylərimiz var idi. İndi hərənin bir yaxın sirdaşı olmalıdır ki, ona ürəyini açıb danışa bilsin, çünki igidlik öz yerində, hər halda tənhalığını hiss edirsən.
- Bizdə tənha adam yoxdur. Biz hamımız bir yerdəyik.
- Belə maşınları görəndən sonra arxayın otura bilmirsən, – qadın dedi, – biz belə maşınların qabağında nə eləyə bilərik!
- Hər halda biz onları vururuq.
- Qulaq as, – qadın dedi. – Mən öz dərd-sərimi açıb sənə söylədim, ancaq elə düşünmə ki, qətiyyətim çatmaz. Mənim qətiyyətim necə vardısı, yenə də elədir.
- Dərd-sər duman kimidir. Gün çıxdımı, dağılıb gedəcək.
- Yaxşı, – qadın dedi. – Qoy sən deyən olsun. Bəlkə Valensiya barədə ağılıma gələni söylədiyim üçün belə oldum Bəlkə də mənə bu dərəcəyə o çatdırıb. Bayaq onun qəlbinə dəydim. Onu öldürmək olar, söymək olar. Amma qəlbinə dəymək olmaz.
- Necə olub ki, siz yaxın olmusunuz?
- Həmişə necə olur? Müharibəyə qədər və müharibənin ilk günlərində o insan idi, əsl insan idi. İndi isə onun işi bitib. Tıxacı çıxarıblar, tuluqdakı bütün şərab axıb qurtarıb.
- O mənim xoşuma gəlmir.

– Sən də onun xoşuna gəlmirsən, özü də səbəbsiz deyil. Gecə mən onunla yatmışdım, – qadın gülümsünərək başını tərpetdi. – *Vamos a ver*¹, – dedi, – mən ona deyirəm: “Pablo, sən o əcnəbini nə üçün öldürmədin?” Pablo mənə deyir: “Pis oğlan deyil, Pilar. Pis oğlan deyil”. Mən isə ona deyirəm: “Sən indi başa düşürsən ki, komandır mənəm?” – “hə, Pilar, hə” Sonra gecəyarı eşidirəm ki, o yatmır və ağlayır. Pis ağlayır, bütün bədəni əsir. Kişilər həmişə belədir, elə bil içərilərində nəsə bir heyvan oturub onları silkələyir. Soruşuram: “Nə olub sənə, Pablo?” Çiyinlərindən tutub özümə tərəf çevirdim. “Heç bir şey, Pilar... Heç bir şey” – Doğru demirsən. Sənə nə isə olub”. – “Adamlar deyir, *gente*². Hamı məndən üz çevirib”. Mən deyirəm: “Onlar ki mənimlədir. Mən də sənə arvadınam”. – Pilar, deyir, qatar əhvalatını unutma”. Sonra əlavə edir: “Allah sənə kömək olsun, Pilar”. Mən ona deyirəm: “Bu nə söhbətdir? Heç Allahu yada salmaq olar?” – “Olar, – deyir. – Allah və Məryəm ana köməyin olsun”. Mən deyirəm: “sənə Məryəm anan da, Allahın da qoy getsin işlərinə! Bu nə söhbətdir?” – “Ölməkdən qorxuram, Pilar. *Tengo miedo de morir*. Başa düşürsən? Qorxuram!” Mən deyirəm: “Onda sürüş buradan. Bizə bir yataqda yer çatmaz. Mənə, sənə bir də sənə vahimənə”. Bundan sonra o, xəcalet çəkdi və susdu, mən isə yuxuya getdim, amma dost, onun işi bitibdir.

Robert Cordan susurdu.

– Bütün ömrüm boyu belədir, bir də görürsən ki, kədərənirəm, – qadın köksünü ötürdü, – amma bu, Pablonun kədərindən deyil. Bu kədər mənim qətiyyətimə təsir göstərmir.

– Mənim sənə şübhəm yoxdur.

– Ola bilsin ki, müəyyən vaxt bütün qadınlar bu vəziyyətə düşürlər, – dedi, – ola da bilsin ki, boş şeydir. – Qadın susdu, sonra yenidən sözüne davam etdi: – Mən Respublikadan çox şey gözləyirəm. Mənim Respublikaya inamım möhkəmdir, məndə inam var. Mömin adamlar möcüzəyə inandıqları kimi, mən də ona ürəkdən inanıram.

– Mənim sənə şübhəm yoxdur.

– Sən özün inanırsan?

– Respublikaya?

– Hə.

– Hə, – deyərək, o, bunun doğru olduğuna ümid bəslədi.

¹ Baxarıq (*isp.*)

² Camaat, adamlar (*isp.*)

– Bunu eşitdiyimə şadam, – qadın dedi, – bəs ürəyində qorxu yoxdur?

– Mən ölümdən qorxmuram, – dedi. Bu, həqiqət idi.

– Bəs nədən qorxursan?

– Qorxuram ki, öz vəzifəmi layiqincə yerinə yetirə bilməyim.

– Bəs o birisinin, səndən qabaqkının qorxdığı şeydən necə, qorxmursan ki? Əsirliyi deyirəm?

– Yox, – o tamamilə səmimi dedi, – əgər ondan qorxsan, daha heç nə fikirləşə bilməzsən və heç bir fayda da verə bilməzsən.

– Soyuq adamsan sən.

– Yox, – o etiraz etdi, – mənə, yox.

– Hə, olduqca soyuqqanlısan.

– Ona görə ki, öz işimi çox düşünürəm.

– Bəs həyatda olan o biri şeyləri necə, məgər onları sevmirsən?

– Sevirəm. Özü də çox. Bu şərtlə ki, işə mane olmasın.

– İcməyi xoşlayırsan, bilirəm. Özüm görmüşəm.

– Hə, çox xoşlayıram. Amma bu şərtlə ki, mənə mane olmasın.

– Bəs qadınları?

– Qadınları çox sevirəm, amma bu heç vaxt başlıca iş olmayıb.

– Onlar sən üçün heç nədir?

– Yox, elə deyil. Hələlik elə qadına rast gəlməmişəm ki, bütün qəlbimə hakim kəsilsin, ancaq deyirlər ki, belə də olur.

– Mənə, yalan deyirsən.

– Bir az ola bilər.

– Axı sən Mariyanı sevdin?

– Elədir. Ürəkdən sevdim.

– Mən də onu sevirəm, çox sevirəm, bəli, çox sevirəm.

– Mən də, – Robert Cordan dedi və hiss etdi ki, səsi boğuş çıxır, – bəli, mən də. – Bunları söyləmək ona xoş idi və o, ispanca tənənə ilə səslənən bu cümləni bir də təkrar etdi: – Mən onu lap çox-çox sevirəm.

– Biz El Sordonun yanında olandan sonra mən sizi tək buraxaram.

– Robert Cordan susdu. Sonra dedi:

– Lazım deyil.

– Yox, dost, lazımdır. Vaxt az qalıb!

– Sən bunu mənim ovcumdan oxudun?

– Yox, fal məsələsini unut getsin – bunların hamısı boş şeylərdir.

Qadın Respublikaya ziyan verə biləcək bir çox başqa şeylər kimi, bu fikri də özündən uzaqlaşdırmaq istəyirdi.

Robert Cordan susdu. O, Mariyanı mağarada qab-qacağı necə yığışdırdığına baxırdı. Qız əllərini sildi, başını yana çevirdi və ona baxaraq gülümsündü. O, Piların nə danışdığını eşitmirdi, lakin Robert Cordana baxaraq gülümsünəndə elə bərk qızardı ki, esmər sinəsi də allandı.

O, yenə gülümsündü.

Qadın:

– Hələ bir gün var, – dedi, – sizin bir gecəniz var, amma hələ bir gününüz də var. Əlbəttə, siz mənim kimi Valensiyada olan kefi görə bilməzsiniz. Amma çiyələk və digər meşə meyvəsini burada da tapmaq olar. Qadın güldü.

Robert Cordan əlini onun enli kürəyinə qoydu.

– Səni də sevirəm, – dedi, – mən səni çox sevirəm.

Qadın kövrəldiyini bürüzə verməməyə çalışaraq:

– Sən əsl Don Juansan, – dedi, – belə az vaxtda hamısını sevirsen.

Budur, Aqustin gəlir.

Robert Cordan mağaraya girdi və birbaşa Mariyanın üstünə getdi. Qız ona baxdı və gözləri parıldadı, üzünü və boynu isə yenə al rəngə boyandı.

– Salam, balaca dovşanım, – dedi və onun dodaqlarından öpdü.

Qız onu bərk-bərk özünə sıxdı, üzünə baxıb dedi:

– Salam! Ah, salam! Salam!

Hələ də stolun arxasında oturub siqaret çəkən Fernando ayağa qalxdı, başını tərpedərək mağaradan çıxdı, divara söykənmiş karabini-ni də götürdü.

– Məncə, bu çox ədəbsiz işdir, – deyə o, Pilara müraciət etdi, – heç xoşuma gəlmir. Sən qıza göz qoymalısan.

– Mən göz qoyuram, – Pilar dedi. – Bu yoldaş onunla *novio*¹.

Fernando tez dilləndi:

– Madam ki, nişanlanıblar, onda eybi yoxdur.

Qadın gülümsədi:

– Çox şadam.

– Mən də çox şadam, – Fernando təşəxxüslə dedi. – Salud, Pilar.

– Hara gedirsən?

– Yuxarıdakı posta, Primitivonu dəyişməyə.

¹ Adaxlı (*isp.*)

– Hara baş götürüb gedirsən? – Aqustin təşəxxüslü balaca adamdan soruşdu.

– Borcumu yerinə yetirməyə, – Fernando ləyaqətlə cavab verdi.

– Borc! – Aqustin istehza ilə dedi? – Tüpürüm sənə borcuna?

– Sonra qadına tərəf çevrilərək: – Keşiyini çəkəcəyim o zibil hardadır?

– Mağaradadır, – Pilar dedi. – İki kisədir. Sənə yava sözlərinə qulaq asmağa daha təqətim yoxdur.

Aqustin:

– Sənə ananı... – dedi.

– Öz anan axı heç vaxt olmayıb, – Pilar bunu kinsiz-hikkəsiz dedi. İspanlarda bu sayaq deyişmələr adət halını alıb belə yüksək səviyyəyə çatmışdı ki, hərəkətin adı sözlə bildirilmir, ancaq fərz edilirdi.

– Onlar orda neyləyirlər? – indi Aqustin artıq pıçıltı ilə soruşdu.

– Heç nə, – Pilar ona cavab verdi. – *Nada*, ay heyvan, axı necə olsa da indi bahardır.

Heyvan! – Aqustin bu sözü nəşə ilə təkrar etdi, – heyvan, bəs sən özün nəsen? Qancıqların qancığı. Tüpürüm sənə baharına, onu lap belə-belə eləyim!

Pilar əlini onun küreyinə vurdu.

– Ah sənə, – dedi və ucadan güldü, – bütün söyüşlərin eynidir. Amma yaman deyirsən. Təyyarələri gördün?

– Qusum onların motoruna, – deyərək Aqustin başının hərəkətilə təsdiq etdi və alt dodağını dişlədi.

– Əladır! – Pilar dedi, – lap əladır! Ancaq qusmaq çətin olar.

– Hə, çox yuxarı qalxmaq lazımdır. – Aqustin güldü, – *Desde Juego*. Zarafat da elemək olmaz?

– Elə, elə – Pablonun arvadı cavab verdi, – nə üçün də zarafat etməyəsen? Sən yaxşı adamsan, zarafatların da tutarlıdır.

– Qulaq as, Pilar, – Aqustin ciddiyyətlə dedi. – Nə işə hazırlanır. Düz deyil?

– Hə, sən buna nə deyirsən?

– Onu deyirəm ki, işlər xarabdır. Təyyarə çox idi, arvad. Lap çox.

– Hamı kimi sən də qorxuya düşmüşsən?

– *Que va*, – Aqustin dedi. – necə bilirsən, orada nə hazırlanır?

Pilar:

– Qulaq as, – dedi, – bu *İngles* körpü partlatmağa gəlməyindən belə çıxır ki, Respublika hücum hazırlayır. Bu, təyyarələrin uçmasından belə

görünür ki, faşistlər hücumu dəf etməyə hazırlaşırlar. Bəs təyyarələri vaxtından əvvəl göstərməyin nə mənası?

Aqustin:

– Bu müharibə başdan-başa hərc-mərclikdir, – dedi.

– Bu müharibədə axmaqlıq həddini aşıb.

– Doğrudur, – Pilar təsdiq etdi, – yoxsa biz burada ilişib qalmazdıq.

– Elədir, – Aqustin dedi, – düz bir ildir ki, biz bu bataqlıqda əlverişsizlik. Amma Pablo axmaq deyil. Pablo fərasətli adamdır.

– Sən bunu niyə deyirsən?

– Sözdür, deyirəm də.

– Sən bir başa düş, – Pilar ona anlatmaq istədi. – İndi daha fərasət göstərməklə xilas ola bilməzsən, onun əlindən isə daha heç nə gəlir.

– Başa düşürəm, – Aqustin dedi, – bilirəm ki, bizim geriyyə yolu-muz yoxdur. İndi ki, biz ancaq müharibəni udmaqla xilas ola bilərik, onda körpüləri partlatmaq lazımdır. Amma Pablo qorxaq olubsa da, hər halda hiyləgərdir.

– Mən də hiyləgərəm.

– Yox, Pilar, – Aqustin dedi. – Sən hiyləgər deyilsən. Sən cəsurсан. Sən etibarlı adamsan. Səndə qətiyyət var. Səndə duyğu var. Sənin qətiyyətin böyükdür. Və ürəyin də böyükdür. Hiyləgərliyin isə yoxdur.

– Sən buna əminsən? – Qadın dalgın halda soruşdu.

– Hə, Pilar.

– İnges isə hiyləgərdir, – qadın dedi. – Hiyləgər və soyuqdur. Çox soyuqqanlıdır.

– Elədir, – Aqustin razılaşdı, – o öz işini bilir, yoxsa onu buraya göndərməzdilər. Amma hiyləgər olduğunu deyə bilmərəm. Pablo isə hiyləgərdir, bunu bilirəm.

– Amma indi o, heç nəyə yaramır və qorxudan yerindən də tərpənməz.

– Amma hər halda hiyləgərdir.

– Hə, daha nə deyə bilərsən?

– Heç nə. Burada ağılla iş görmək lazımdır. İndi elə vaxtdır ki, gerek ağılla hərəkət edəsən. Körpüdən sonra biz bu yerlərdən çəkilməliyik. Hər şeyi hazırlamaq lazımdır. Biz bilməliyik ki, hara gedəcəyik və necə gedəcəyik.

– Doğrudur?

– Pablo da bundan ötrüdür. Burada hiyləgərlik lazımdır.

– Mən Pabloya inanmıram.

– Bu işdə ona etibar etmək olar.

– Yox, sən bilmirsən ki, o necə dəyişib.

Pero es muy vivo. O çox hiyləgərdir. Əgər burada hiylə işlətməsək, zibilə düşəcəyik.

– Bu barədə fikirləşərəm, – Pilar dedi. – Qabaqda hələ bütöv bir günüm var.

Aqustin:

– Körpülərlə qoy əcnəbi məşğul olsun, – dedi, – onlar bu işi bilir-lər. Yadındadır, əvvəlki əcnəbi qatarı necə ustalıqla partlatdı?

– Elədir, – Pilar razılaşdı, – o, bu işdə hamıdan baş idi.

– Lazım gələndə güc və qətiyyət göstərmək sənin işindir, – Aqustin dedi, – amma geri çəkilmək məsələsini qoy Pablo həll etsin. Bununla qoy Pablo məşğul olsun. Məcbur elə ki, bu barədə fikirləşsin.

– Sən axmaq deyilsənmiş?

– Elədir, axmaq deyiləm, – Aqustin ciddiləşdi, – ancaq *sin picardia*¹.

Harda *picardia* lazımdırsa, qoy Pablo girişsin.

– Nə qədər qorxaq olsa da?

– Nə qədər qorxaq olsa da.

– Bəs körpü barədə nə düşünürsən?

– Lazımdır. Bilirəm ki, lazımdır. Biz iki iş görməliyik. Biz buradan çıxıb getməliyik, həm də müharibəni udmalıyıq. Müharibəni udmaq üçün isə körpü məsələsini həll etmək lazımdır.

– Əgər Pablo belə hiyləgərdirsə, bəs nə üçün özü bunu başa düşmür?

O zəifdir. İstəyir ki, hər şey olduğu kimi qalsın. O, su burulğanındakı kimi bir yerdə fırlanmaq istəyir. Amma su artıb, onu yerindən qopardanda, istər-istəməz hiyləgərliyinə əl atacaq.

– Yaxşı ki, *İngles* onu öldürmədi.

– *Que va.* Dünən axşam qaraçı yaxamdan yapışmışdı ki, mən onu öldürüm. Qaraçı heyvanın biridir.

Qadın:

– Sən də heyvansan, – dedi, – amma axmaq deyilsən.

– Elədir, hər ikimiz axmaq deyilik, – Aqustin gülümsədi, – amma Pablo istedadlıdır.

¹ Hiyləsiz (*isp.*)

– Ancaq Pablo ilə düzəlişmək asan deyil. Sən bilmirsən ki, o necə dəyişib.

– Elədir. Onda istedad var. Qulaq as, vuruşmaq üçün axmaq olmaq kifayətdir. Amma müharibəni udmaq üçün istedad və vəsait lazımdır.

Qadın:

– Mən bunların hamısını götür-qoy elərəm, – dedi, – indi isə getmək vaxtıdır. Biz onsuz da gecikirik, – sonra səsini ucaldaraq çığırdı: *İngles! İngles!* Gedirik, vaxtdır.

ONUNCU FƏSİL

– Gəlin dincələk, – Pilar Robert Cordana dedi. – Əyləş Mariya, dincələk.

– Yox, gedək, – Robert Cordan etiraz etdi. – Orada dincələrik. Mən o adamla danışmalıyam.

– Danışarsan, – qadın ona dedi. – Tələsməyə ehtiyac yoxdur. Əyləş, Mariya.

– Gedək, – Robert Cordan dedi. – Yuxarıda dincələrik.

– Mən isə indi dincəlmək istəyirəm, – deyərək qadın çayın kənarında əyləşdi.

Qız onunla yanaşı sıx süpürgə kolunun içində oturdu. Günəşin şəfəqləri onun saçlarında oynadı. Təkcə Robert Cordan hələ də ayaq üstə duraraq dağ çəmənliyinə və onu yarıb keçən, yəqin ki, alabalıqla bol olan çaya baxmaqda idi. Burada süpürgə kolları Robert Cordanın dizinə qədər qalxırdı. Sonra bu kolları sarı nazçıçəyi əvəz edirdi və bunların arasından iri qayalar baş qaldırırdı, daha sonra isə şam ağaclarının cərgələri qaralırdı.

– El Sordonun düşərgəsinə hələ çox qalıb? – deyə Robert Cordan soruşdu.

– Yox, yaxınlıqdadır, – qadın cavab verdi. – Bu çəmənliyi keçib dərəyə enəcəyik, sonra isə bax, çayın yuxarısında olan o meşəyə girecəyik. Əyləş, fikirdən bir şey çıxmaz.

– Mən onunla danışmaq istəyirəm ki, bu işi qurtarım.

– Mən isə ayaqlarımı yumaq istəyirəm, – deyərək qadın səndəlini və qalın yun corabını çıxarıb sağ ayağını çaya saldı, – uf, nə soyuqdur!

– Atla getmək lazım idi, – Robert Cordan dedi.

– Mənə görmək xeyirdir, – qadın dedi. – Beləcə görməyi çox arzulayırdım. Sənə nə olub?

– Heç nə, bir az tələsirəm.

– Onda narahat olma. Vaxtımız çoxdur. Hava da yaxşıdır, çox sevinirəm ki, burada şam ağacları yoxdur. Sən heç bilmirsən ki, bu şam ağacları adamı necə tənqə getirir. Sənin, *guapa*, şam ağacları tənqə getirməyib?

Qız:

– Mən onları xoşlayıram, – dedi.

– Onların nəyini xoşlayırsan?

– İyini xoşlayıram, yarpaqlarının üstüylə görməyi xoşlayıram. Külək şam ağaclarını yırğalayanda onların necə cırıldığını dinləməyi xoşlayıram.

– Sən hər şeyi xoşlayırsan, – Pilar dedi. – Belə arvad lap xəzinədi, xüsusən bişir-düşürü də öyrənsə. Şam meşəsində adam darıxmaqdan ölür. Sən nə palıdlıq görmüsən, nə fıstıq, nə də şabalıd ağacları. Bax, buna deyərəm meşə! Belə meşələrdə ağaclar müxtəlifdir, hər ağacın öz yeri, hər ağacın öz gözəlliyi var. Şam meşəsində isə adam darıxmaqdan ölür. İngles, sən nə deyirsən?

– Mən də şam ağaclarını xoşlayıram.

– *Pero venqa*¹ – Pilar dedi. – Elə bil sözləşiblər. Mən özüm də şam ağaclarını xoşlayıram. Ancaq biz burada, bu şam ağaclarının arasında lap çox ilişib qalmışıq. Dağlar da mənə tənqə getirib. Dağlarda ancaq iki cığır var – yuxarı və aşağı, aşağıya gedən cığır isə ancaq yola və faşist şəhərlərinə aparıb çıxarır.

– Sən heç Seqoviyaya gedirsən?

– *Que va*. Bu sir-sifətlə? Bu cür sifəti bir dəfə görəndən heç vaxt unutmaz. Mənim gözəl, sən istərdin ki, idbar olasan? – qadın Mariyadan soruşdu.

– Sən idbar deyilsən.

– *Vamos*, idbar deyiləm. Mən anadan idbar doğulmuşam. Bütün ömrüm boyu da idbar olmuşam. Sənin *İngles*, qadınlardan heç başın çıxmır. Sən bilirsən ki, idbar olmaq qadın üçün nədir? Heç bilirsən ki, bütün ömür boyu idbar olub, özünü gözəl hesab etmək nədir? Qərribə duyğudur. – Qadın o biri ayağını da suya saldı və tez çəkdi. – Uf, nə soyuqdur! Bax bir, çaydaçapan. – Qadın çayın yuxarısında daşın üstündə

¹ Nə olub size? (*isp.*)

atılıb-düşən boz quşcuğazı göstərdi. – Bu nə quşdur! Nə oxuya bilir, nə də yeməyə yarayır. Elə quyruğunu oynadır, vəssalam. İngles ver çəkim, – deyərək papiros aldı, köynəyinin cibindən çaxmaq daşını çıxarıb papirosu yandırdı.

Qadın papirosu yavaş-yavaş tüstülədərək Mariyaya və Robert Cordana baxırdı.

– Həyat qərribə şeydir, – deyərək tüstünü burnundan buraxdı. – Məndən yaxşı kişi çıxardı, mən isə qadınam, özü də idbarından. Amma mənə çoxları sevib, mən də çoxlarını sevmişəm. Qərribədir! Qulaq as, *İngles*, bu maraqlıdır. Bir mənə idbar sifətimə bax. Diqqətlə bax.

– Sən idbar deyilsən.

– *Que no?*¹ Yalan danışma. Yoxsa... – o, ürəkdən güldü, – yoxsa sənə də təsir etməyə başlayır? Yox, zarafat eləyirəm. Yox, bax, mən axı idbaram. Hər halda, idbarın özündə də elə bir şirinlik olur ki, kişi ona vurulanda gözləri bağlanır. Onun da gözləri bağlanır, sən də. Sonra da elə bir gün gəlir ki, o, gözlenilmədən sənə həqiqətən idbar olduğunu görür və bundan sonra gözləri açılır, bu vaxt sən də özünə onun gözü ilə baxırsan və səndə olan bu şirinlik yoxa çıxır. Bununla da kişi baş götürüb gedir. Anladın, *guapa*? – Qadın əlini qızın küreyinə çəkdi.

Mariya:

– Yox, anlamadım, – dedi, – çünki sən idbar deyilsən.

– Sən başınla düşün, qəlbinlə yox, özün də qulaq as, – Pilar dedi.

– Mən maraqlı şeylər danışırım. *İngles*, sənə üçün də maraqlıdır, elə deyilmi?

– Elədir. Amma biz getməliyik.

– *Que va*, getməliyik. Mənim üçün bura da yaxşıdır. Sonra... – indi o, mühazirə oxuyan müəllim ədası ilə üzünü Robert Cordana tutdu, – sonra bir müddət keçir, mənə kimi idbar olsan da, lap idbardan bəzər olsan da, ürəyində yenə yavaş-yavaş həmin o şirinlik hissi, belə bir axmaq duyğu oyanır ki, guya sən gözəlsən. Bu duyğu get-gedə kələm kimi böyüyür. Sonra bu duyğu möhkəmlənəndə, başqa bir kişinin gözüne dəyirsən. Ona da elə gəlir ki, sən gözəlsən və hər şey təzədən başlayır. İndi artıq elə bilərəm ki, bunların hamısı həmişəlik keçib gedib, amma kim bilir, bəlkə bu duyğu bir də baş qaldıracaq. Bəxtin gətirib, *guapa*, sən idbar deyilsən.

¹ Elə deyil? (*isp.*)

– Yox, mən idbaram, – Mariya etiraz etdi.

Pilar:

– Ondan soruş, – dedi, – özün də suya girmə, ayaqlarını soyuğa verərsən.

– Əgər Roberto deyirsə getmək lazımdır, onda yaxşısı budur gedək, – Mariya dedi.

– Nə böyük işmiş! – Pilar dedi. – Bu, sənin Robertson qədər mənə də vacibdir, ancaq mən deyirəm: biz burada, çayın qırağında rahatca dinclə bilərik, çünki hələ vaxtımız çoxdur. Bundan əlavə, mən danışmaq istəyirəm. Mədəniyyətdən bizə qalan təkçə budur. Daha nə ilə öylənə bilərik? İngles, məgər mənə dinləmək sənə üçün maraqlı deyil?

– Sən olduqca yaxşı danışırısan. Amma bir çox başqa şeylər də var ki, mənə gözəllik və idbarlıq barədə söhbətlərdən artıq maraqlandırır.

– Onda gəl, səni maraqlandıran şeylərdən danışaq.

– Hərəkət başlananda sən harada idin?

– Öz doğma şəhərimdə.

– Avilada?

– *Que va*, Avilada!

– Pablo dedi ki, Aviladandır.

– Yalan deyir. O istəyir elə biləsən ki, böyük şəhərdəndir. Yox, mən ordanam. – Qadın şəhərin adını dedi.

– Orada nələr olmuşdu?

– Çox şeylər. Hamısı da dəhşətli. Hətta bizim ad çıxartdığımız şeylər də.

– Danış, – Robert Cordan rica etdi.

– Bunlar çox qəddar işlər idi, – qadın dedi. – Qızın yanında danışmaq istəmirəm.

– Danış, – Robert Cordan israr etdi. – Əgər ona yaramazsa, qoy qulaq asmasın.

Mariya:

– Mən hər şeyə qulaq asa bilərəm, – dedi, – o, əlini Robert Cordanın əlinin üstünə qoydu. – Elə şey yoxdur ki, ona qulaq asa bilməyim.

– İş bunda deyil ki, olar, ya olmaz, – Pilar dedi. – Bunları sənə yanında danışsam, sonra pis yuxular görərsən.

– Bu söhbətlərdən yuxuma heç nə girməz, – Mariya qəti olaraq bildirdi. – Elə bilirsən ki, başımıza gələn bu qədər işdən sonra sənə adicə söhbətindən yuxumu qarışdıracağam?

– Bəlkə sən, *İngles*, pis yuxular görəcəksən?
– Gəl yoxlayaq.
– Yox, *İngles*, zarafat etmirəm. Bütün bu işlərin kiçik şəhərlərdə necə başladığını görmüsən?
– Yox, – Robert Cordan cavab verdi.
– Deməli, onda heç bir şey bilmirsən. Özün görürsən ki, Pablo nə günə qalıb. Sən onu o vaxtlar görəydin!
– Danış!
– Yox, istəmirəm.
– Danış.
– Hə, yaxşı. Necə olubsa, hər şeyi, bütün həqiqəti söyləyəcəyəm. Sənə isə ağır təsir eləsə, onda məni saxla.
– Mənə ağır təsir eləsə, onda ardına qulaq asmaram, – Mariya qadına cavab verdi. – Axı sənin söhbətin öz gözümə gördüklərimdən ağır ola bilməz.
– Mənim fikrimcə, ola bilər, – qadın dedi. – *İngles*, mənə bir siqaret də ver, başlayaq.

Qız çay kənarında bitən süpürgə otunun üstündə yerini rahatladı, Robert Cordan isə onunla yanaşı uzandı, başının altına bir yığın süpürgə otu qoydu və Mariyanın əlini əlinə alıb süpürgə otunun üstündə dolandırdı, sonra Mariya əlini çəkərək Robert Cordanın əlini ovcuna aldı və beləcə uzanaraq qulaq asmağa başladılar.

– Qışlalara çəkilən civiles səhər tezdən atəşi dayandırıb təslim oldular, – deyə Pilar başladı.

– Siz qışlaları həmlə ilə aldınız? – Robert Cordan soruşdu.

– Pablo öz adamları ilə hələ qaranlıqda onları mühasirəyə aldı, telefon xətlərini kəsərək divarlardan birinin altına dinamit qoydu və *guardia civiles* təslim olsunlar deyə onları səslədi. Onlar istəmədilər. Səhə çağı o həmin divarı partlatdı. Döyüş başladı. İki civiles öldürüldü, dördü yaralandı və dördü təslim oldu.

Biz hamımız uzanmışdıq, kimi damların üstündə, kimi quru yerdə, kimi daş divarların, kimi karnizlərin üstündə, partlayışdan sonra qalxan toz xeyli vaxt dağılmadı, çünki səhə çağı heç külək yox idi. Biz dağıdılmış divara tərəf atırdıq, tüfəngləri doldurub tütüsünün içinə atırdıq, oradan tütüsünün içindən isə hələ də atəş açılırdı. Sonra oradan çığırdılar ki, atəşi dayandıraq və dörd civiles əllərini yuxarı qaldıraraq küçəyə çıxdı. Tavanın böyük bir parçası divarla birlikdə uçmuşdu, odur ki, onlar təslim olmaq üçün çıxmışdılar. “Orada bir kəs qalmayıb ki?” – Pablo

onları səslədi. – “Ancaq yaralılar”. – “Bunları qoruyun”, – Pablo pusuqdan duraraq irəli gələn dörd yoldaşımıza tapşırtdı. – Bura düzülün. Divarın dibinə, – deyə o, təslim olanlara əmr etdi. Dörd civiles divarın dibində dayandı, hamısı çirkli, toz və his içində idi. Dörd gözətçi onları nişan aldı, Pablo isə yanındakılarla birlikdə irəli keçdi ki, yaralıların axırına çıxsın. Bu iş qurtaranda, qışlalardan inilti, çığırtı, atəş səsləri kəsiləndə, Pablo çiyində qırma tüfəngi oradan çıxdı, əlində isə mauzer tutmuşdu. “Pilar, bax, – dedi, – bu zabitin idi, özü-özünü vurdu. Mən heç vaxt tapança atmamışam. Bura bax! – o civiles səslədi. – Göstər, görək bunu necə atırlar. Yox, göstərmə, izah et”.

Qışlalarda atışma davam etdikcə dörd civiles tər tökə-tökə divarın dibində dayanmışdı, dördü də susurdu. Hamısı hündürboylu idi, sifətləri isə bütün *guardias civiles* kimi, bax, elə mənim sifətim kimi idi. Ancaq üzlerini tük basmışdı, çünki bu səhər üzlerini qırxa bilməmişdilər, beləcə divarın qabağında dinməzəcə dayanmışdılar.

– Bura bax, – Pablo hamıdan yaxında dayanana çığırdı. – Başa sal, görək bunu necə atırlar.

– Qoruyucunu çək, – o, xırıltılı səslə dedi. – Qapağı dala çək və burax.

– Hansı qapağı? – Pablo soruşaraq dörd civilesə baxdı. – Hansı qapağı?

– O üstəki qutunu.

Pablo onu dala çəkməyə başladı, amma nə isə ilişirdi.

– Hə? – dedi, – getmir, məni aldadırsan.

– Bir az da çək və burax, özü yerində duracaq, – civiles dedi.

Mən heç vaxt belə tutqun səs eşitməmişdim.

Pablo deyilənlərə əməl edərək qoruyucunu geri çəkib buraxdı, qoruyucu yerinə düşdü, indi çaxmaq ayaqda idi. Bu mauzerlər axmaq şeydir, dəstəyi balaca, girdə, lüləsi isə böyük və yastıtəhər, özləri də pis işləyir. Civiles isə bu vaxt gözlerini Pablodan çəkmir və susurdular. Sonra biri soruşdu:

– Bizi neyləmək istəyirsən?

– Gülleləyəcəyəm, – Pablo cavab verdi.

– Nə vaxt? – yenə o, eyni tutqun səslə soruşdu.

– Bu saat, – Pablo cavab verdi.

– Harda? – o yenə soruşdu.

– Burada, – Pablo dedi. – Burada. Bu saat. Ölüm qabağı bir söz demək istəyirsən?

– Nada, – civil cavab verdi. – Heç nə. Amma bu, əclaflıqdır.

– Əclaf özünsən, – Pablo dedi. – Nə qədər kəndlinin qanını tökmüsən! Sən lap öz ananı da güllələyərdin!

– Mən heç vaxt heç kəsi öldürməmişəm, – civil dedi. – Anamla isə işin olmasın.

– Göstər görək, necə ölmək lazımdır. Sən elə həmişə öldürmüşsən, indi isə göstər görək, necə ölmək lazımdır.

– Bizi təhqir etmək lazım deyil, – o biri civil dedi. – Ölməyi isə bacarıq.

Pablo:

– Diz üstə, üzü divara, – dedi. Civiles bir-birinə baxdılar. – Diz üstə deyirlər sizə! – Pablo çığırdı. – Tez olun!

– Nə deyirsən, Pako? – bir civil o birindən, boyca ən hündüründən soruşdu. Bu, tapança ilə necə rəftar etməyi Pabloya başa salan adam idi. Onun qolunda kapral nişanı var idi. Hələ erkən və lap sərin olsa da, onu tər basmışdı.

– Diz üstə deyirlər, qoy diz üstə olsun, hündür adam razılaşdı. – Nə fərqi var ki?

– Yerə daha yaxın olar, – birinci zarafat etməyə çalışdı, amma heç kəsin zarafatlıq halı yox idi, heç kəs gülümsünmədi də.

– Yaxşı, diz üstə oturarıq, – birinci civil dedi və dördü də yöndəmsiz halda diz çökdü, əllərini yanına saldı, üzünü divara çevirdi. Pablo arxadan onlara yanaşdı və növbə ilə hamısını vurdu – birinin peysərinə atəş açaraq o birinə keçirdi; beləcə bir-birinin ardınca yerə yığılırdılar. Elə bil indi də azacıq boğuş, amma gur atəşləri eşidirəm, elə bil indi də tapança lüləsinin titrəyişini və adamın yerə yıxılmasını görürəm. Tapançanın lüləsi birincinin başına dənəndə o tərənəmədi. İkinci ləngər vurdu və alnını divara söykədi. Üçüncünün bütün bədənini əsdi və başı silkələndi. Yalnız biri, axıncısı əllərlə gözlərini tutdu. Dörd meyit divarın dibinə düşəndən sonra Pablo onlardan uzaqlaşdı və yenə əlində tapança yanımıza qayıtdı.

– Al saxla, Pilar, – dedi, – bilmirəm, qoruyucunu necə buraxım, – tapançanı mənə uzatdı, özü isə dayanıb qışla divarının qabağına düşmüş dörd *civilesə* baxırdı. O vaxt bizimlə olanların da hamısı dayanıb baxırdı və heç kəs dinib-danışmırdı.

Beləliklə, şəhər bizimki oldu. Səhər təzəcə açılırdı. Hələ heç kəs nə bir şey yemiş, nə də qəhvə içmişdi. Bir-birimizə baxanda gördük ki, qışlalar partladıqdan sonra hamımız toz içindəyik – hamımız tozdan

bozarmışq, elə bil xırmandan gəlmişik. Mən isə gördüm ki, hələ ta-pançadan yapışmışam, o, əlimə ağırlıq edir. Mən divarın dibindəki ölü civiləsə baxanda ürəyim bulandı; onlar da tozdan bozarmışdılar, ancaq altlarındakı quru torpağa qan hopmağa başlayırdı. Biz orada ikən günəş uzaq təpələrin dalından qalxdı, küçəni və qışlanın ağ divarını işıqlandırdı, havadakı toz günəşin şüalarında qızıltı rəng aldı, mənimlə yanaşı dayanan kəndli qışlanın divarına və onun dibindəkilərə baxdı. Sonra bir-bir hamımızı süzdü, daha sonra üzünü günəşə çevirib dedi: “*Vaya*¹, budur gün başladı!” – “İndi də gedək qəhvə içək”, – dedim. “Doğrudur, Pilar, doğrudur”, – həmin kəndli dedi. Biz meydana yol-landıq, bu dörd nəfərdən sonra bizim şəhərdə daha heç kəsi güllələ-mədilər.

– Bəs qalanları nə oldu? – Robert Cordan soruşdu. – Məgər sizdə daha faşist yox idi?

– *Que va*, faşist yox idi! Onlar iyirmi nəfərdən çox idi. Ancaq heç birini güllələmədilər.

– Bəs onların axırı nə oldu?

– Pablo elə elədi ki, onları toxmaqla öləncən döydülər və sıldırımından çaya atdılar.

– Hamısını? İyirmi nəfəri?

– Bu saat deyərəm. Bütün bunları danışmaq o qədər asan deyil. Adamların şəhər meydanında, sıldırım üstündə toxmaqla öləncən dö-yüldüyünü görmək mənə bir də heç vaxt qismət olmasın. Bizim şəhər hündür sahildə salınıb, çayın lap üstündə fəvvarəli meydan var, ətrafda isə iri ağaclar bitir, bunların altındakı kölgəlikdə skamyalar düzülüb. Bütün balkonlar meydana baxır, altı küçə də bu meydana çıxır. Bütün meydan tağlarla əhatə olunmuşdur, odur ki, günün ən qızmar çağında belə kölgədə gəzmək mümkündür. Meydanın üç tərəfi dağlardır, dör-düncü tərəfdən isə sıldırım boyu xiyaban uzanır, sıldırımın altından lap aşağıdan çay axır. Sıldırım hündürdür, üç yüz futdur.

Qışlaların mühasirəsində olduğu kimi, burada da Pablo başçılıq edirdi. Əvvəlcə o, meydana çıxan bütün yolları arabalarla tutmağı əmr etdi, elə bil kepeaya – həvəskar buğa doyüşünə hazırlıq görürdü. Bütün faşistləri *Ayuntamiento* – şəhər ratusasına, meydandakı ən böyük bina-ya yığmışdılar. Divarda saat var idi və buradaca, tağın altında faşist klubu yerləşirdi. Klubun qarşısındakı şəkildə onların kiçik stolları və

¹ Hə (*isp.*)

stulları düzölmüşdü. Keçmişdə, hələ müharibədən əvvəl, onlar burda oturub əylənirdilər. Stollar və stullar toxunma idi. Bura kafeyə oxşayırdı, ancaq kafedən daha yaxşı, daha yaraşığı görünürdü.

– Yeni onlar döyüşsüz təslim oldular?

– Pablo onları gecə, qışlalara hücumu başlamazdan əvvəl əsir aldı. Bu vaxt qışla artıq mühasirə olunmuşdu. Onların hamısını hücum başlananda evlərində həbsə aldılar. Bu, çox yaxşı düşünülmüş iş idi. Pablo yaxşı təşkilatçıdır. Yoxsa *guardia civil* qışlalarına hücum zamanı hər iki cindən və arxadan həmlənin qarşısını almaq lazım gələcəkdi.

Pablo ağıllıdır, amma çox amansızdır. O vaxt bütün məsələləri əvvəlcədən düşünmüş və hər işi yoluna qoymuşdu. Qulaq as. Qışlalar alındandan, axırını dörd civiles təslim olandan və divar qarşısında güllələnəndən sonra, biz avtobus stansiyasının yanındakı tində ən tez açılan kafədə doyunca qəhvə içdik. Pablo meydanın hazırlanması ilə məşğul oldu. O, bütün keçidləri arabalara tutdu, bircə çaya çıxan keçidi açıq saxladı. Bu tərəfdən keçid bağlanmamışdı. Sonra Pablo keşişə əmr etdi ki, faşistlərin tövbəsini dinləsin və onlar üçün dua etsin.

– Bütün bunlar harada baş verirdi?

– Deyirəm də *Ayuntamiento* olan yerdə. Camaat binasının qarşısına toplanmışdı. Keşiş faşistlərə dua oxuyana kimi, meydana bəziləri artıq biabırçılıq eləməyə və hərzə danışmağa başlamışdılar, amma adamların çoxu ciddiliyini və ləyaqətini saxlayırdı. Biabırçılığa yol verənlər – qışlaların alınmasını bayram edərək bu münasibətlə içib sərxoş olanlar, bir də hər cür avaralar, münasibət oldu-olmadı içməyə hazır olanlar idilər.

Keşiş öz vəzifəsini icra etdikcə, Pablo meydana toplaşanları iki cərgəyə düzdü. Elə düzmüşdü ki, sanki yarışacaqdılar: kim kimə güc gələr, kim kimi dartıb cərgədən çıxarar, elə düzmüşdü ki, sanki şəhər sakinləri velosiped yürüşünün finişində düzülüb idmançılar üçün ancaq ensiz bir yol qoymuşdular, sanki kilisə mərasiminin keçib getməsi üçün yol açmışdılar. Cərgələr arasında iki metr enində keçid yaranmışdı və bu keçid *Ayuntamiento* qapılarından başlayaraq bütün meydan boyu sıldırıma doğru uzanırdı. *Ayuntamiento* olan yerdən çıxan hər bir kəs meydana dayanıb gözləyən adamların iki sıx cərgəsini görməli idi.

Adamların əlində taxıl döyən toxmaq var idi. Onlar bir-birindən toxmağın uzunluğu qədər aralı durmuşdular. Hamıda toxmaq yox idi, çünki hamıya çatmamışdı. Lakin hər halda camaatın çoxu kənd təsər-

rüfatı alətləri satan faşist don Gilyermo Maritinin dükana girib özünə toxmaq götürmüşdü. Kimə ki, toxmaq çatmamışdı, onların əlində ağır çoban çomaqları və nizələr, bəzilərinə isə taxıl döyüləndən sonra saman sovurmaq üçün işlədilən taxta yabalar var idi. Bəziləri meydana oraqla gəlmişdilər, ancaq Pablo onları cərgənin lap axırına, uçurumun kənarına düzdü.

Hamı sakit durmuşdu, lap bugünkü kimi aydın gün idi, uca səmada lap indiki kimi buludlar üzürdü, meydanda hələ toz qalxmamışdı, çünki gecə çoxlu şəh düşmüşdü; ağaclar cərgələrdəki adamların üstünə kölgə salırdı. Şirin ağızındakı miss borudan axan suyun şırıltısı eşidilirdi. Şəhərin bütün qadınları səhənglərlə suyu buradan aparırlar.

Təkcə keşişin faşistlərə dua etdiyi Auntamiento yanından söyüş eşidilirdi. Bunun da təqsirkarı bayaq dediyim kimi, içib sərxoş olmuş və indi dəmir şəbəkəli pəncərələrin qarşısında toplaşaraq hərzə-hərzə danışib, nalayiq zarafatlar edən o avaralar idi. Lakin cərgələrdəki adamlar sakitcə gözləyirdilər. Mən onlardan ikisinin söhbətini eşitdim, biri o birindən soruşdu:

– Qadınlar da olacaq?

O biri cavab verdi:

– Allah eləsin, olmasın!

Sonra birinci dedi:

– Pablonun arvadı buradadır. Qulaq as, Pilar. Qadınlar da olacaq?

Mən ona baxdım və gördüm ki, bayramsayağı geyinib, özü də tamam tər içindədir. Mən ona dedim:

– Xeyr, Xoakin. Orada qadınlar olmayacaq. Biz qadınları öldürürük. Qadınları öldürmək nəyimizə gərəkdir?

Bu vaxt o dedi:

– Şükür Allaha ki, qadınlar olmayacaq! Bəs nə vaxt başlayır?

Mən cavab verdim:

– Keşiş qurtaran kimi.

– Keşişi də o söz?

– Bilmirəm, – dedim və gördüm ki, onun sifəti titrədi, alnını tər basdı.

– Mən hələ adam öldürməmişəm, – dedi.

– İndi öyrənərsən, – qonşusu ona dedi. Mənim fikrimcə, bir zərbə az olacaq. – O, hər iki əlilə öz toxmağını qaldırdı və şübhə ilə ona baxdı.

– Daha yaxşısı, – o biri kəndli dedi, – bir zərbə ilə öldürə bilməyəcəksən.

– Onlar Valyadolidi alıblar, onlar Avilanı alıblar, – kimsə dedi.
– Bura gələrkən yolda eşitdim.

Onlar bu şəhəri ala bilməzlər. Bu şəhər bizimdir. Biz onları qabaqlamışıq, – dedim, – Pablo onların birinci olaraq zərbə endirəcəyini gözləmədi. O, belələrindən deyil.

– Pablo zirək adamdır, – başqa birisi dedi. – Ancaq yaxşı olmadı, civiles o təkçə özü öldürdü. Başqaları barədə fikirləşmək lazım idi. Pilar, sən necə bilirsən?

– Doğrudur, – dedim, – amma indi hamımız iştirak edəcəyik.

– Elədir, – dedi, – bu yaxşı düşünüüüb. Bəs cəbhədən niyə heç bir xəbər yoxdur?

– Qışlalara hücumdan qabaq Pablo telefon xətlərini kəsib. Hələ düzəltməyiblər.

– Gör ha, – dedi, – buna görə də bir xəbər yoxdur. Mən özüm bütün xəbərləri bu şəhər yol ustasından öyrəndim. Söylə, Pilar, nə üçün məhz belə eləməyi qərara almısınız?

– Gülüyə qənaət etmək üçün, – dedim, – həm də hər kəs məsuliyyət daşsın deyə.

– Qoy onda başlasınlar. Qoy başlasınlar.

Mən ona baxdım və gördüm ki, ağlayır.

– Niyə ağlayırsan Xoakin? – soruşdum. Bura ağlamağın yeri deyil.

– Özümü saxlaya bilmirəm, Pilar, – dedi, – mən hələ adam öldürməmişəm.

Əgər sən hamının əzəldən bir-birini tanıdığı kiçik şəhərdə inqilabın ilk gününü görməmişsə, deməli, heç nə görməmişən. Meydanda iki cərgə dayanan adamların çoxu həmin gün adi paltarında, tarlada işlədiyi paltarda idi, çünki onlar şəhərə tez çatmağa çalışmışdılar. Lakin bezi-ləri bu münasibətlə necə geyinməyi bilmədiklərindən, bayramsayağı bezənmişdilər və indi başqalarından, xüsusən qışlaları həmlə ilə alan-lardan xəcalət çəkirdilər. Amma təzə pencəklərini çıxartmaq istəmirdilər, qorxurdular ki, birdən itər və ya oğurlanar. İndi onlar günün altında dayanıb tər tökürdülər. Gözləyirdilər ki, bu iş nə vaxt başlanacaq.

Bir azdan külək əsdi və meydanı toz bürüdü, çünki torpaq gəzişən, dayanan və yerində vurnuxan adamların ayaqları altında artıq qurumuşdu, tünd sürməyi təzə pencək geymiş bir nəfər çığırdı: “*Agua, Agua*”¹. Bu vaxt hər şəhər meydanı sulayan gözətçi gəldi, şlanqı açıb suyu buraxdı, əvvəlcə meydanın kənarlarını, sonra isə yavaş-yavaş or-

¹ Su! Su! (*isp.*)

tasını sulayaraq tozu yatırdı. Hər iki cərgədəkilər geri çəkildilər. O, meydanı mərkəzini də suladı, şlanq havada geniş qövs cızdı, su günün altında parıldayırdı, adamlar isə kimi toxmağa, çomağa, kimi də ağ taxta yabalara dirsəklənib suya baxırdılar. Bütün meydan sulandı və toz yatandan sonra cərgələr yenə sıxlaşdı və kəndlilərdən biri çığırdı: “Axı birinci faşisti nə vaxt bizə verəcəklər? Heç olmasa birəcəyi tövbə otağından nə vaxt çıxacaq?”

– Bu saat, – *Ayuntamiento* qapısında görünən Pablo çığırdı. – Bu saat çıxırlar.

Səsi xırıltılı idi, çünki çox qışqırmalı olmuşdu, həm də qışlalara hücum zamanı xeyli tüstü udmuşdu.

– Nə üçün ləngiyirlər? – kimse soruşdu.

– Günahları çoxdur, heç cür tövbə edib qurtara bilmirlər! – deyə Pablo çığırdı.

– Hə, aydındır, axı onlar iyirmi nəfərdir, – kimse yenə dedi.

– Çoxdur, – başqası dilləndi.

– İyirmi adamın günahı da xeyli olar.

– Elə olmağına elədir, amma mənə bu, vaxtı uzatmaq üçün bir hiylədir. Belə vəziyyətdə, heç olmasa ən dəhşətli günahlarını xatırlaya bilsəydilər, yenə yaxşıdır.

– Onda səbir elə. Orada iyirmidən çox adam var, onlar hətta ən dəhşətli günahlarını yada salsalar, buna xeyli vaxt gedəcək.

– Mənim səbrim çatır, – birinci cavab verdi. – Amma hər halda, bu işi nə qədər tez qurtarsaq, o qədər yaxşıdır. Onlar üçün də, bizim üçün də. İndi iyul ayıdır, iş çoxdur. Taxılı biçmişik, amma döyməmişik. Hələ bayram və şənlik etmək vaxtı gəlib çatmayıb.

– Bu gün, hər halda, bayram edirik, – o biri dedi. – Bu gün bizim Azadlıq bayramımızdır və bu gündən – onların işini bitirəndən sonra – şəhər də, torpaq da bizimkidir.

– Bu gün biz faşistləri döyəcəyik, – dedi, – səmadan isə bizim *pueblo*¹ azadlığı ucalacaqdır. – Ancaq hər şeyi elə etmək lazımdır ki, bu azadlığa layiq olasan, – başqası dedi.

Sonra üzünü mənə tutdu.

– Pilar, mitinqimiz nə vaxt olacaq?

– Bu işi bitirən kimi, – mən ona cavab verdim. – Oradaca, *Ayuntamiento* olan yerdə.

¹ Xalq (*isp.*)

Mən zarafata salıb başıma *guardia civil* laklı üçkünc şlyapasını qoymuşdum, bu cür də gəzirdim, tapançanı isə belimə bağladığım ipə keçirtmişdim, lakin tətii baş barmağımla saxlayıb qoruyucunu buraxmışdım. Üçkünc şlyapanı qoyanda mənə elə gəlirdi ki, bu çox gülməli görünəcək, amma sonra peşman oldum. Bu üçkünc şlyapanın əvəzində tapançanın qoburunu götürmədim. Cərgələrdən kimsə mənə səslədi:

– Pilar, qızım, belə şlyapa qoymağın yaxşı deyil. Axı biz *guardia civil* ilə qurtarmışıq.

– Yaxşı, – dedim, – çıxararam və üçkünc şlyapanı çıxartdım.

Həmin adam:

– Ver mənə, – dedi, – onu tullamaq lazımdır.

Biz cərgenin lap axırında, sıldırımın başında durmuşduq. O, üçkünc şlyapanı əlimdən alıb sıldırımından sərt hərəkətlə vızıldatdı, naxırçılar buğanı naxıra qatmaq istəyəndə ona lap bu cür daş atırlar. Üçkünc şlyapa uzağa uçdu, gözümüzdə getdikcə balacalaşdı, lakı şəffaf havada parıldadı və nəhayət, çaya düşdü. Mən ətrafa boylanıb gördüm ki, bütün pəncərələr və balkonlar adamlarla doludur, iki cərgə düzülən adamlar bütün meydanı bürüyüblər, *Ayuntamiento* pəncərələrinin qabağında isə tamaşaçı əlindən tərpenmək olmur. Sonra çığırta eşitdim və kimsə dedi: “Budur, birincisi gəlir!” Gələn Don Benito Qarsia idi. O, başaçıq qapıdan çıxdı, yavaş-yavaş pillələri endi. Heç kəs ona əl vurmadı. O, əli toxmaqlı adamların cərgələri arasında addımlayırdı. Yənə də heç kəs ona toxunmurdu. O, birinci iki nəfərin, dörd nəfərin, səkkiz nəfərin, on nəfərin qabağından keçdi. Hələ də heç kəs ona toxunmurdu. O, başını uca tutaraq hey addımlayırdı. Onun ətli sifəti bozarmışdı, gözləri isə gah irəliyə baxır, gah da sağa-sola çevrilirdi, lakin addımları möhkəm idi. Heç kəs ona toxunmurdu.

Hansı balkondansa çığırdılar: “*Que pasa cobardes?* Nə oldu sizə, qorxaqlar?” Amma don Benito yənə də iki cərgenin arasında addımlayır və heç kəs ona toxunmurdu. Birdən məndən üç adam o yanda dayanmış kəndlilin sifətinin necə titrədiyini gördüm. O, dodaqlarını gəmirirdi, əlindəki toxmağı elə sıxmışdı ki, barmaqları ağappaq olmuşdu. O, getdikcə yaxınlaşan don Benitoya baxırdı, amma hələ heç kəs ona toxunmurdu. Don Benito kəndlilin bərabərinə çatar-çatmaz o, toxmağını yuxarı qaldırdı, bu vaxt qonşusunun qoluna toxundu. Var gücü ilə toxmağı don Benitonun başına endirdi. Don Benito dönüb ona baxdı, kəndli isə yənə onu vuraraq çığırdı:

“*Al, cabron!*”¹ Bu dəfə zərbə üzünə dəydi və don Benito əlləri ilə üzünü tutdu. Hər tərəfdən onu vurmağa başladılar, ta yerə yıxılanacan döydülər. Bu vaxt kəndli adamları köməyə çağırdı və don Benitonun yaxasından yapışdı, o biriləri isə qollarından tutub onu üzünə aşağı sıldırımın qırağına sürüdülər, oradan çaya atdılar. Onu birinci vuran kəndli sıldırımın kənarında diz çökərək onun ardınca baxa-baxa çığırdı:

“*Cabron! Cabron! Cabron!*” O, don Benitonun icarədarı idi və özləri də heç cür yola getmirdilər. Onların arasında çay kənarındakı bir sahənin üstündə mübahisə düşmüşdü. Don Benito bu sahəni həmin adamdan alıb başqasına icarəyə vermişdi. Buna görə həmin adam çoxdan ona kin bəsləyirdi. O, cərgədəki yerinə qayıtmadı, eləcə sıldırımın kənarında durub aşağı, don Benitonun düşdüyü yerə baxa-baxa qaldı.

Don Benitodan sonra *Ayuntamiento*-dan xeyli vaxt heç kəs çıxmırdı. Meydanda sakitlik idi, çünki hamı içəridən kimin çıxacağını gözləyirdi. Gözlənilmədən bir sərxoş var gücü ilə çığırdı: “*Que salga ee toro!* – Buğanı burax!”

Sonra *Ayuntamiento* pəncərələrinin qabağına toplaşanların arasından çığırdılar: “Onlar çıxmaq istəmirler! Onlar dua edirlər!”

Bu vaxt başqa bir sərxoş çığırdı: “Çıxardın oradan onları! Çıxardın, nə gözləyirsiniz! Dua vaxtı keçdi!”

Lakin *Ayuntamiento*-dan heç kəs çıxmırdı, sonra birdən qapıda adam gördüm.

Gələn dəyirmanın və baqqal dükəninin sahibi, bizim şəhərin ən birinci faşisti don Federiko Qonsales idi. O, hündürboy, arıq adam idi, dazını örtmək üçün saçlarını tərsinə daramışdı. O, ayaqyalın idi. Evdən beləcə çıxarmışdılar, gecə köynəyinin etəyini şalvarının altına salmışdı. O, Pablonun qarşısında, əlləri yuxarıda gedirdi, Pablo isə qırma tüfəngi ilə onu kürəyindən itələyirdi. Don Federiko Qonsales iki cərgənin arasındakı keçidə çatanacan onlar beləcə getdilər. Lakin Pablo onu orada qoyub *Ayuntamiento* qapısına qayıdanda, don Federiko daha irəli gedə bilmədi, gözlərini yuxarı dikdi və əllərini qaldırdı, elə bil göydən yapışmaq istəyirdi.

Kimsə dilləndi:

– Ayaqları getmir.

– Sizə nə oldu, don Federiko? Yol getməyi yadırgamısınız? – başqası çığırdı.

¹ İspan söyüşüdür, hərfi mənada keçi deməkdir.

Amma don Federiko yerində donub qalmış və əllərini göyə qaldırmışdı, ancaq dodaqları tərپənirdi.

– Hə, cəld ol! – Pablo pilləkənin üstündən ona çığırdı. – Get! Nə dayanmısan?

Don Federiko bir addım da ata bilmədi. Sərxoşlardan biri toxmaqla onu arxadan itələdi. Don Federiko harın at kimi yerindən atıldı, amma irəli getmədi, donub dayanaraq əllərini qaldırdı, gözlərini yuxarı dikdi.

Bu vaxt məndən bir az aralı duran kəndli dedi:

– Belə olmaz! Ayıbdır! Mənim onunla işim yoxdur, amma bu oyunu qurtarmaq lazımdır. – O, cərgənin qabağından keçdi, don Federikoya yanaşaraq dedi. – İcazənizlə, – əlini qaldıraraq çomağı başına çırpdı.

Don Federiko əllərini aşağı salıb dazını örtüdü, seyrek saçları barmaqlarının arasından sallandı, başını çiyinlərinə qısaraq qaçmağa üz qoydu. Hər iki cərgədən toxmaqla onun küreyinə və çiyinlərinə o qədər vurdular ki, axırda yıxıldı. Bu vaxt cərgənin o biri başında duranlar onu qaldırıb sıldırımından aşağı tulladılar. Pablo onu qırma tufəngi ilə qapıdan itələyən dəqiqədən onun cıncını belə çıxmadı. O, yeriye bilmirdi. Görünür, ayaqları tutulmuşdu.

Don Federikodan sonra gördüm ki, ən üreklilər cərgənin o biri başına, sıldırımın kənarına toplaşdılar, bu vaxt mən onlardan ayrıldım, tağın altına keçib *Ayuntamiento* pəncərəsinin qabağından iki sərxoşu kənara itələdim. Özüm içəri baxdım. Onlar böyük otaqda yarımdayə vuraraq diz üstə dua edirdilər, keşiş də diz çöküb onlarla birlikdə dua oxuyurdu. Pablo və “*Cuarto Dedos*”, “Dördbarmaq” ləqəbli çəkməçi, – həmin günlər o, həmişə Pablo ilə olurdu, – əllərində qırma tufəngi tutmuş daha iki nəfər buradaca durmuşdular. Mən Pablonun keşişdən: “Növbə kimindir?” deyə soruşduğunu eşitdim, amma keşiş dua edirdi və ona heç bir cavab vermədi.

– Bura bax! – Pablo xırıltılı səsle keşişə dedi. – Növbə kimindir? Kim hazırdır?

Keşiş Pabloya cavab vermirdi, elə bil o heç burada yox idi. Görürdüm ki, Pablo əsəbiləşməyə başlayır.

Mülkədar don Rikardo Montalvo duasını dayandırdı və Pabloya baxıb dedi:

– Hamımızı bir yerdə buraxın.

– *Que va*, – Pablo cavab verdi. – Bir-bir. Kim hazırdısa, qoy çıxsın!

– Onda mən gedirəm, – don Rikardo dilləndi. – Məni hazır hesab elə.

Don Rikardo Pablo ilə danışdıqca keşiş duanı dayandırmadan ona xeyir-dua verdi. Sonra o qalxarkən bir də xeyir-dua verdi və öpmək üçün xaçı ona uzatdı. Don Rikardo xaçı öpdü, sonra Pabloya tərəf dönüb dedi:

– Hə, mən lap hazırım. Gedək, murdar keçi!

Don Rikardo balacaboy, çalsaç, boynuyoğun idi, köynəyinin yaxalığı yox idi. At çapmaqdan qıçları əyilmişdi.

– Əlvida! – deyərək diz çökənlərə müraciət etdi. – Qüسسə eləməyin. Ölmək qorxulu deyil. Bircə orası pisdır ki, biz bu haramzadaların əlində öləcəyik. Mənə toxunma, – o, Pabloya dedi. – Tüfəngini mənə toxundurma!

O, *Ayuntamiento* qapısından çıxdı, – başı çal, gözləri xırda bomboz idi, yoğun boynu isə qəzəbdən elə bil daha da şişmişdi. O, iki cərgə düzölmüş kəndlilərə baxıb tüpürdü. Əməlli-başlı, ağız dolusu tüpürdü, özün bilirsən ki, *İngles*, onun vəziyyətində hər adam belə eləyə bilməzdi. O, dedi, “*Arriba Espania!*” Rədd olsun sizin o tərifi Respublikanız, atanız da belə-belə olsun!”

Onun axırına tez çıxdılar, çünki hamını təhqir etmişdi. Cərgələr arasındakı keçidə ayaq basan kimi onu vurmağa başladılar, başını dik tutaraq irəli getməyə çalışanda da vururdular, o davam gətirməyib yığılanda da vururdular, oraqları ətinə batırırdılar. Onu sıldırımın kənarına sürüyüb aşağı tullamaq üçün çoxlu həvəskar tapıldı, indi çoxlarının əli və paltarı qana bulanmışdı. İndi birdən hamı hiss etdi ki, *Ayuntamiento*-dan çıxanlar doğrudan da düşmənlərdir və onları öldürmək lazımdır.

Mən əminəm ki, don Rikardo qəzəbli halda bizim qabağımıza çıxmamışdan və hamımızı təhqir etməmişdən əvvəl cərgələrdə duranların bir çoxu ürəkdən istərdi ki, başqa yerdə olaydı. Buna da əminəm ki, əgər adamlardan biri: “Bəsdır! Gəlin o birilərini buraxaq. Onlara onsuz da yaxşı dərş verdik”, – deyə çığırsaydı, onda çoxları bu təkliflə razılaşardı. Lakin don Rikardo öz cəsurluğu ilə qalanlarının işini korladı. O adamları qızışdırdı, onlar indiyəcən ancaq öz borclarını yerinə yetirirdilərsə, özü də xüsusi həvəs göstərmirdilərsə, indi hamının qəlbində qəzəb alovlanırdı və bu hiss dərhal üzə çıxdı.

– Keşişi çıxardın, onda iş tezleşər, – deyə kimse çığırdı.

– Keşişi çıxarın!

¹ Yaşasın İspaniya (*isp.*)

- Üç quldurun öhdəsindən gəldik, indi də keşişi göndərin.
- İki quldur, – enlikürək kəndli çağırın adama dedi.
- İki quldur, bir də bizim tanrımız.
- Kimin tanrısı? – o acıqdan qızararaq soruşdu.
- Bizim tanrımız – buralarda belə deyirlər.

O dedi:

– Mənim heç bir tanrım yoxdur və mən zarafatla da, ciddiliklə də belə demirəm. Cərgələrin arasına keçmək istəmirsənsə, sən də dilini saxla.

– Mən də sənə kimi nəcib respublikaçıyam, enlikürək adam dedi.

– Mən don Rikardonun dişlərini sındırdım. Mən don Federikonu kürəyindən vurdum. Don Benitoya çatanda isə əlim boşa çıxdı. “Bizim tanrımız” isə həmişə işlənən sözdür, bu sizə kimin haqqında deyilsə, onu çıxsaq deməli iki quldur öldürmüşük.

– Bu da adını respublikaçı qoyub! Ona da “don” deyir, buna da “don” deyir.

– Burada onlara hamı belə deyir.

– Mən bu *cabrones* başqa cür deyirəm. Sənin tanrını isə... E-e! Biri də çıxdı!

Bu vaxt biz bir rüsvayçılığın şahidi olduq, çünki *Ayuntamiento* qapısından çıxan mülkədar don Selestino Riveronun böyük oğlu don Faustino Rivero idi. O, ucaboy idi, sarışın saçları alnından daranmışdı. Cibində həmişə daraq olardı. Yəqin ki, indi, qapıdan çıxmamışdan saçına daraq çəkə bilmişdi. Don Faustino yaman arvadbaz və qorxaq idi, özü də ömrü boyu həvəskar matador olmaq arzusu ilə yaşayırdı. O, qaraçılarla, matadorlarla, buğa satanlarla oturub-durardı. Əndəlis kostyumu geyib gəzməkdən xoşlanardı, amma o, qorxaq idi, hamı onu ələ salırdı. Bir dəfə şəhərimizdəki afişalarda oxuduq ki, don Faustino Avilladakı ahıllar evinin nəfinə təşkil edilmiş buğa döyüşündə iştirak edəcək. Buğanı Əndəlis qaydası ilə atın belindən düşmədən öldürəcəkdir. Bu qaydanı ona çoxdan öyrədirdilər, amma meydana onun özünün seçdiyi kiçik və zəif buğanın evəzinə nəhəngini buraxanda, o özünü xəstəliyə vurdu. Camaatın dediyinə görə, iki barmağını ağızına soxdu ki, qussun.

O, qapıda görünəndə cərgələrdən çıxartılar eşidildi:

– *Hola*, don Faustino! Gözlə üreyin bulanmasın!

– Ey, don Faustino! Sıldırımın dibində səni qəşəng qızlar gözləyir.

– Don Faustino! Bir dəqiqə səbir elə, bu saat səni qorxuya salan bu adam da yekəsini gətirəcək!

Kim isə çığırdı:

– Ey, don Faustino! Sən heç eşitmisən ki, ölmək necə olur?

Don Faustino *Ayuntamiento* qapısında dayanaraq hələ də özünü tox tutmuşdu. Onu meydana çıxmağa sövq edən dəliqanlılığı hələ soyumamışdı. Buğa döyüşündə də iştirak etməyə də belə çıxmışdı. Həvəskar matador olacağına da özünü belə inandırmışdı. İndi o, don Rikardonun hərəkətindən ruhlanmışdı və qapıda dayanaraq özünü tox tutur, cəsur görünməyə çalışır və üz-gözünü nifrətlə turşudurdu. Amma danışa bilmirdi.

Cərgələrdə duranlar onu səsleyib deyirdilər:

– Gəl, don Faustino! Gəl! Gör səni necə nəhəng buğa gözləyir!

Don Faustino yerində durub meydana baxırdı. Fikrimdən keçdi ki, ona bir adamın da rəhmi gəlməyəcək. O, qürurla durmuşdu. Vaxt keçirdi, onun da birçə yolu var idi.

– Don Faustino! – kimsə çığırdı. – Nə gözləyirsiniz, don Faustino?

– Gözləyir ki, nə vaxt ürəyi bulanacaq, – kimsə cavab verdi. Cərgələrdə duranlar gülüşdülər.

– Don Faustino, – kəndlilərdən kimsə çığırdı. – Utanma, ürəyin bulanır, qoy bulansın.

Don Faustino cərgələrə nəzər salıb meydanın üstündən sıldırım tərəfə baxdı, sıldırımı və onun arxasındakı boşluğu görəndə, tez dönüb *Ayuntamiento* qapısından özünü içeri saldı.

Hamı qəhqəhə çəkdi, kimsə zil səsle çığırdı:

– Hara gedirsiniz, don Faustino? Hara?

– Qusmağa getdi, – başqa birisi çığırdı və yenə hamı qəhqəhə çəkdi.

Budur, biz yenə don Faustionu gördük. Pablo onu tüfənglə arxadan itələyirdi. Forsundan əsər-ələmət qalmamışdı. Cərgələrdə dayanan adamları görəndə, duruşunu da unutdu; o, qabaqda, Pablo isə arxada gedirdi. Elə bil Pablo küçəni süpürürdü, don Faustino isə sanki Pablunun süpürüb atdığı zibil idi. Don Faustino xaç çevirir və dodaqaltı dua oxuyurdu. Axırda əlləri ilə gözlərini tutdu və pillələrlə meydana endi.

– Ona toxunmayın, – kimsə çığırdı. – Qoy getsin.

Hamı deyilənləri eşitdi, heç kəs ona əl vurmadı, o isə titrəyən əlləri ilə gözlərini tutaraq səssizcə dodaqlarını tərpedərək cərgələrin arasında addımlayırdı. Hamı susurdu və heç kəs ona dəyib dolaşmırdı, lakin ortaya çatanda daha irəli gedə bilmədi və dizi üstə düşdü. Yenə

də onu vurmədılar. Mən sağdakı cərgə ilə gedirdim. Çalışırdım ki, heç bir şey gözümdən qaçmasın. Bu vaxt gördüm ki, bir kəndli əyilib onu yerdən qaldırır və deyir:

– Qalx, don Faustino, ləngimə. Buğa hələ yoxdur.

Don Faustino özü gedə bilmirdi. Bu vaxt qara köynəkli bir kəndli onun sağ qolundan yapışdı. Qara köynək və çoban çəkməsi geymiş başqa bir kəndli sol qolundan tutdu. Don Faustino gözlərini qapayaraq və dodaqlarını tərpedə-tərpedə cərgələrin arasından keçirdi. Sığallanmış sarışın saçları isə günün altında parıldayırdı. Kəndlilərin qarşısından keçdikcə onlar deyirdilər: “Don Faustino, *buen provecho*. Nuş olsun, Don Faustino”, – və ya: “Don Faustino, *a sus ordenes*”, – qulluğunuzda hazırıq, don Faustino!” – əfəl matadorlardan biri isə belə deyirdi: “Don Faustino! *Matador, a sus ordenes*”, – başqa birisi də çığırdı: “Don Faustino! Göylərdə o qədər qəşəng qızlar var ki, don Faustino!” Yıxılmasın deyə, hər iki qolundan möhkəm tutaraq Don Faustionu cərgələrin arası ilə beləcə aparırdılar, o isə hələ də əllərilə gözlərini tutmuşdu. Deyəsən, barmaqlarının arasından bezi şeyləri görürdü, çünki sıldırımın kənarına çatanda o, yenə diz üstə düşdü, özünü yerə çırpdı və otlardan yapışaraq çığıрмаğa başladı: “Yox, yox, yox. Allah xatirinə. Yox, Allah xatirinə. Allah xatirinə. Yox, yox!”.

Bu vaxt onunla gələn kəndlilər və cərgələrin o biri başında duran ən ürəklilərdən iki nəfəri tez onun arxasından sallağı oturub gücləri gəldikcə onu itələdilər. O, heç bir zərbə almadan, çığıra-çığıra uçurumdan aşağı yuvarlandı.

Burada mən başa düşdüm ki, camaat amansızlaşıb, buna da don Rikardonun təhqirləri, sonra isə don Faustionun qorxaqlığı səbəb idi.

– O birisi gəlsin! – kəndlilərdən biri çığırdı. O birisi isə əlini onun küreyinə vurub dedi:

– Don Faustino! Bax, bu başqa məsələ! Don Faustino!

Üçüncüsü:

– Axır ki, öz buğasını tapdı, – dedi, – indi ürəklənmək-filan ona kömək edə bilməz.

– Don Faustino! – yenə birinci dedi. – Ömrümdə hələ don Faustino kimisini görməmişəm!

– Gözlə, hələ başqaları da var, – kimsə dedi. – Bir az səbir elə. Hələ çox şey görecəyik!

Birinci:

– Hələ nə görsek də, – dedi, – istəyir nəhəng olsun, ya cırtan, zənci olsun, ya əcaib Afrika heyvanı, fərqi yoxdur, don Faustino kimisi olmayıb, olmayacaq da. Hə, o birisi gəlsin! Buraxın, o birisini buraxın!

Faşist klubundan götürülmüş cirə ağacı və konyak şüşələri sərxoşların arasında əldən-ələ gəzirdi. Onlar bunu yüngül şərab kimi içirdilər. Cərgələrdə duranların çoxu da içkiyə qurşanmışdı, don Federiko, don Rikkardo, xüsusən don Faustinin başına gələnlərdən sonra içki dərhal onların beyninə vurmuşdu. Kimin ki, cirə arağı və konyakı yox idi, əldən-ələ gəzən tuluqlardan içirdi. Kəndlilərdən biri iri tuluğu mənə uzatdı, bir qurtum içdim, çünki susuzluqdan yanırdım. Dəri bota şərabı boğazımı sərinlətdi.

Tuluğu mənə verən kənli dedi:

– Bu cür qırğından sonra adam içmək istəyir.

– *Que va*, – dedim, – sən heç olmasa birini öldürmüşsən?

– Biz dördünü öldürmüşük – o, iftixarla cavab verdi.

– *Civiles* hesaba alınmazsa. Pilar, bu doğrudur ki, sən bir civil güllələmişsən?

– Birini də güllələməmişəm, – dedim, – divar uçulanda mən də başqaları kimi tüstünün içinə güllə atırdım. Vəssalam.

– Pilar, tapançanı hardan almısan?

– Pablodan. *Civiles* vurandan sonra mənə verdi.

– Bu tapança ilə vurdu?

– Bunun özü ilə, – dedim, – sonra mənə verdi.

– Pilar, baxmaq olar necədir? Əlimə ala bilərəm?

– Əlbəttə, dost, – dedim və tapançanı kəndir kəməmindən çıxarıb ona uzatdım.

Bəs nə oldu ki, daha heç kəs çıxmır, deyə düşündüm. Elə bu anda don Gilyermo Martin qapıda göründü. Biz toxmaqları, çoban çomaqlarını və taxta yabaları onun dükanından götürmüşdük. Don Gilyermo faşist idi, amma bundan başqa heç bir qəbahətə yol verməmişdi.

Doğrudur, o, toxmaq düzəldənlərə az pul verirdi, lakin dükanındakı qiymətlər də yüksək deyildi. Don Gilyermodan toxmaq almaq istəməyənlər isə bunu çox xərc çəkmədən özləri düzəldə bilirdilər: taxta və qayış – bütün xərc bundan ibarət idi. O, çox kobud rəftarlı və qatı faşist kimi tanınırdı. Faşist klubunun üzvü idi, həmişə günorta və

axşam bu kluba gələr, toxunma kresloda oturub “*El debate*” qəzetini oxuyardı, və ya xidmətçi oğlanı çağırıb çəkmələrini sildirərdi, yaxud da mēdēn suyu ilə vermut içər və qovrulmuş badam, qurudulmuş xərçəng və ançous yeyərdi. Lakin bundan ötrü adamı öldürməzlər. Əgər don Rikardo Montalvo camaatı tēhqir etməsəydi, don Faustino zavallı görkəm almasaydı və adamlar çox içməkdən sərxoş olmasaydılar, mən əminəm ki, bir adam ortaya çıxıb deyərdi: “Qoy don Gilyermo sağ-salamat getsin. Biz onsuz da onun toxmaqlarından istifadə etmişik. Buraxın onu”. Çünki bizim şəhərin adamları qədərliq elēməyə qadir olsalar da, ürəkləri yumşaqdır və hər şeyin ədalətlə həll olunmasını istəyirlər.

Lakin cərgələrdə duranlar artıq sərxoş idilər, ürəkləri daşa dönmüşdü. Buna görə də növbəti faşisti, birinci çıxan don Benitonu gözlədikləri kimi yox, başqa cür gözləyirdilər. Mən özüm şərabın bizə verdiyi zövqü hamıdan yaxşı qiymətləndirməyi bacarıram. Düzdür, o biri ölkələri bilmirəm, amma İspaniyada həm şərab içməkdən, həm də xüsusən başqa səbəblərdən sərxoş olmaq dəhşətli şeydir, sərxoş adamlar bir çox yaramaz işlər görürlər. *İngles*, sizin ölkədə belə deyil?

– Lap elə belədir, – Robert Cordan cavab verdi. – Yeddi yaşım olanda anam mənə özü ilə Ohayo ştatına toya aparmışdı. Mən bir qızla gül aparmalı idim.

– Sən doğrudan da gül aparırdın?– Mariya soruşdu.

– Yəqin, bu çox qəşəng görünürdü.

– Bu şəhərdə bir zəncini fənər dirəyindən asmışdılar, sonra da yandırmışdılar. Fənər bloka bağlanmışdı: fənəri yandırmaq üçün, onu aşağı salır, sonra yenə qaldırırdılar. Zəncini də bu blokla yuxarı çəkmək istəyirdilər, lakin blok qırıldı...

Mariya:

– Zəncini, – dedi, – vəhşilər!

– Onlar sərxoş idilər? – Pilar soruşdu. – Yeni bu qədər içmişdilər ki, zəncini yandırdılar?

Robert Cordan:

– Bilmirəm, – dedi, – çünki mən pərdənin dalından baxırdım. Ev həmin fənər olan tində idi. Bütün küçə adamlarla dolmuşdu, zəncini ikinci dəfə yuxarı dartanda...

Pilar dedi:

– Aydınır, yeddi yaşında, həm də pəncərədən pərdə dalından baxmaqla, onların sərxoş olub-olmadığını ayıra bilməzdin.

– Nə isə, zəncini ikinci dəfə yuxarı dartanda, anam məni pəncərənin qabağından çəkib apardı, daha heç nə görmədim, – Robert Cordan dedi. – Amma o vaxtdan dönə-dönə əmin olmuşam ki, bizim ölkədəki sərxoş adamlar sizin ölkədəkilərdən heç də yaxşı deyillər. Onlar da dəhşətli və amansızdırlar.

Mariya:

– Onda sən lap balaca idin, – dedi, – yeddi yaşında belə mənzərəyə tamaşa etmək! Əgər mərakeşlilər zənci deyillərsə, mən sirkdən başqa, heç yerdə əsl zənci görməmişəm.

– Mərakeşlilərin bəzisi zəncidir, bəziləri isə yox, – Pilar izah etdi. – Mən onlardan bəzi şeylər danışa bilərəm.

– Mən danışa bilərəm, – Mariya dedi. – Sən yox, mən.

Pilar:

– Bu barədə danışmaq lazım deyil. Adamın ancaq qanı qaralır. Biz harda qaldıq? – deyə soruşdu.

– Sən dedin ki, adamlar sərxoş olmuşdular, – Robert Cordan cavab verdi. – Bəs sonra nə oldu?

Pilar söylədi:

– Mən düz demədim, bu sərxoşluq deyildi, çünki əsl sərxoşluğa hələ çox qalmışdı. Lakin adamlar həmin adamlar deyildi. Don Gilyermo balacaboy adam idi, gözü zəif görürdü, başı çal idi, boyunluğu yox idi. O, *Ayuntamiento* qapısından çıxanda xaç vurdu, çeşməksiz heç nə görməsə də qabağa baxdı, sonra isə sakitcə addımladı, bu məqamda ona rəhm etmək olardı. Amma cərgələrdən kimse çıxırdı:

– Bura gəlin, don Gilyermo, bax buraya, don Gilyermo. Buyurun yanımıza, bütün mallarınız bizdədir!

Don Faustionu ələ salmaq onların çox xoşuna gəlmişdi, amma başa düşmürdülər ki, don Gilyermo tamam başqa adamdır. Əgər o öldürülməlidirsə, onda tez və təlxəklik etmədən öldürmək lazımdır...

– Don Gilyermo, – kimse çıxırdı, – bəlkə çeşməyinizi gətirmək üçün malikanənizə adam göndərək?

Don Gilyermonun malikanəsi yox idi, çünki o, varlı deyildi, faşist olmağı isə elə-belə, dəb xatirinə, bir də özünə təskinlik vermək üçün idi. Kənd təsərrüfatı alətləri dükanından çox cüzi qazanc götürürdü. Arvadı çox dindar idi. O arvadını elə sevirdi ki, heç bir şeydə ondan geri qalmaq istəmirdi, bu da onu faşistlərin cərgəsinə gətirib çıxartmışdı. Don Gilyermo *Ayuntamiento* olan yerdən üç ev aralı yaşayırdı,

orada mənzil tutmuşdu. İndi o dayanıb korusu gözlərilə ortasından keçəcəyi iki cərgəyə baxanda, yaşadığı evin balkonundan bir qadın qulaqbətirici səslə çığırdı. Bu, onun arvadı idi, onu balkondan görmüşdü.

– Gilyermo! – qadın çığırdı. – Gilyermo! Dayan, mən də sənə gedirəm!

Don Gilyermo qadının səsi gələn tərəfə çevrildi. Ancaq onu seçə bilmədi. O, nə isə demək istədi, deyə bilmədi. Onda səs gələn tərəfə əl eləyib irəli addımladı.

– Gilyermo! – arvadı çığırdı. – Gilyermo! Ah Gilyermo! – o balkonun məhəccərindən yapışmışdı, bütün bədənini titrəyirdi, – Gilyermo!

Don Gilyermo yenə o tərəfə əl elədi və başını uca tutaraq cərgələrin arası ilə getdi. Bu anlarda onun nələr çəkdiyini ancaq sifətinin solğunluğundan bilmək olardı.

Bu vaxt hansı bir sərxoşa: “Gilyermo!” deyə onun arvadının zil səsinə yamsıladı. Və don Gilyermo göz yaşları içində, qarşısında heç nə görmədən onun üstünə cumdu, bu vaxt sərxoş toxmağı onun sifətinə elə ilişdirdi ki, don Gilyermo yerə çökdü. Göz yaşları axıdaraq yerində qaldı, amma o qorxudan yox, qəzəbdən ağlayırdı. Sərxoşlar isə onu döyürdülər, onlardan biri boynuna minərək butulka ilə başına vurdu. Bundan sonra çoxları cərgələrdən çıxdılar, onların yerini isə lap əvvəldən biabırçılıq edən və *Ayuntamiento* pəncərələri qabağında hərzə sözlər danışan sərxoşlar tutdular.

– Pablo *guardia civil* güllələyəndə mən özümə yer tapa bilmirdim, – Pilar dedi. – Bu, murdar iş idi, amma mən onda belə fikirləşmədim: əgər belə olmalıdırsa, deməli, belə olmalıdır. Bir də, hər halda, orada qəddarlığa yol verilmədi, sadəcə olaraq adamları candan elədilər. Bu murdar iş olsa da, biz son illər başa düşmüşük ki, müharibəni udmaq və Respublikanı xilas etmək istəyirsənsə, ayrı cür mümkün deyil.

Pablonun meydanı hər tərəfdən tutub adamları iki cərgə düzməsi mənə qərribə görünməsə də, hər halda, xoşuma gəldi və mən özlüyümdə qət etdim: madam ki, Pablo nəse düşünüb, deməli, belə lazımdır, biz nə etməliyiksə, gerek ləyaqətlə edilsin, heç kəsi çiyəndirməsin. Əgər xalq faşistlərin axırına çıxmalıdırsa, onda qoy bütün xalq bu işdə iştirak etsin. Şəhər əlimizə keçəndən sonra bizə çatacaq nəmətlərdən mənə də pay düşəcəyinə görə, günahın bir hissəsini öz üzərimə götürmək istəyirdim. Amma don Gilyermodan sonra mən xəcalət çəkdim və iyrendim. Don Gilyermodan sonra hiddətlənib cərgələrdən çıxan-

ların yerini sərxoşlar və avaralar tutanda, mən buradan baş götürüb getmək istədim. Meydandan keçib sıx kölgə salan iri ağacın altındakı skamyada əyləşdim.

Öz aralarında danışa-danışa gələn iki kəndli skamyaya yanaşdı. Onlardan biri məni səslədi:

– Sənə nə olub, Pilar?

– Heç nə, *hombre*, – ona cavab verdim.

– Düz demirsən. Boynuna al, sənə nə olub?

– Görünür, cana doymuşam, – dedim.

– Biz də, – dedi və hər ikisi mənimlə yanaşı skamyada oturdu. Onlardan birində şərab tuluğu var idi, tuluğu mənə uzatdı.

– Ağzımı yaxala, – dedi.

O birisi isə başladığı söhbəti davam etdirdi:

– Bu bizə bədbəxtlik gətirəcək. Heç kəs məni inandıra bilməz ki, don Gilyermo kimi adama tutulan divan bizə bədbəxtlik gətirməsin.

Bu vaxt birinci dedi:

– Əgər hamını öldürmək lazımdırsa, – mən isə hələ bilmirəm ki, bu lazımdır, – onda adam kimi, ələ salmadan öldürəydilər.

– Qoy don Faustinonu ələ salaydılar, bunu başa düşürəm, – o biri dedi. – O həmişə təlxəklik eləyib, heç kəs ona məhəl qoymayıb. Amma don Gilyermo kimi adamı ələ salmaq yaxşı deyil.

– Cana doymuşam, – yenə təkrar etdim! Bu, doğrudan da belə idi: içim göynəyirdi, bütün bədənimi tər basmışdı, ürəyim bulanırdı, ələ bil iylənmiş balıq yemişdim.

– Deməli, qurtardı, – birinci kəndli dedi. – Daha bizim bu işə qarışacağımız yoxdur. Maraqlıdır, görsən başqa şəhərlərdə nə eləyirlər.

– Telefonu hələ düzəltməyiblər, – dedim, – bu da çox pisdir, onu düzəltmək lazımdır.

– Doğrudur, – dedi, – kim bilir, bəlkə qətl ilə, özü də bu cür asta və amansız qətl ilə məşğul olmaqdan, şəhəri müdafiəyə hazırlasaydıq, daha faydalı olardı.

– Gedim Pablo ilə danışım, – dedim və skamyadan qalxıb *Ayuntamiento* girəcəyindəki tağlı qapıya tərəf yönəldim, cərgələr oradan başlayaraq meydan boyu uzanırdı.

İndi heç kəs sıra gözləmirdi, cərgələrdə qayda yox idi. Sərxoşluq özünü ağıllı-başlı göstərməkdə idi. İki sərxoş meydanın ortasında yerə serilmişdi və növbə ilə içərək şüşəni bir-birinə ötürdülər. Onlardan biri

hər qurtumdan sonra dəli kimi bağırırdı. “*Viva la Anarquia*”¹ O, boynuna qırmızı-qara yaylıq bağlamışdı, o biri “*Viva la Libertal!*”² – deyə ayaqlarını havada oynadaraq hey bağırırdı: “*Viva la Libertal!*” Onun da qırmızı-qara yaylığı var idi. Yaylığını və o biri əlində tutduğu şüşəni havada yellədirdi.

Bir kəndli cərgədən çıxdı, tağın kölgəsində dayanıb nifrətlə onlara baxıb dedi:

– “Yaşasın sərxoşluq” bağırırdılar daha yaxşı olardı. Axı onlar daha heç nəyə inanmırlar.

– Onlar heç buna da inanmırlar, – başqa kəndli dedi.

– Belələri heç nə anlamır və heç nəyə də inanmırlar.

Bu vaxt əyyaşlardan biri ayağa durdu, yumruğunu sıxıb başının üstünə qaldıraraq bağırırdı: “Yaşasın anarxiya və azadlıq, belə-belə olsun sizin Respublikanız!”

Hələ də yerdə ağnayan o biri sərxoş bağırmanın ayağını dartdı və onun üstünə yıxıldı, onlar bir neçə dəfə bir-birinin üstündən aşdılar, sonra isə oturdular. Dostunu yıxan sərxoş onun boynunu qucaqladı, şüşəni ona uzatdı, onun qırmızı-qara yaylığını öpdü. Hər ikisi içdi.

Bu anda cərgələrdə çığırtı qopdu. Mən boylandım, amma kimin çıxdığını görə bilmədim, çünki *Ayuntamiento* qapısına toplaşanlar onun qabağını tutmuşdular. Ancaq onu gördüm ki, Pablo və dördbarmaq tüfəngin qundağı ilə kimi isə itələyib çıxarırlar, amma üzü görünmürdü. Ona baxmaq üçün qapının ağzına toplaşan camaata lap yaxın gəldim.

Orda hamı bir-birini itələyir və qışqırırdı, faşist kafesindəki stollar və stullar çevrilmişdi. Bircə stol öz yerində qalmışdı, onun da üstündə bir sərxoş uzanmışdı. Baş sallanmış, ağız açıq qalmışdı. Mən yerdən bir stul götürüb tağın sütununa söykədim və onun üstünə çıxıb adamların başı üzərindən baxdım.

Pablo və dördbarmağın itələdikləri adam don Anastasio Rivas idi: o, qatı faşist və şəhərimizdə ən yoğun adam idi. O, taxıl alveri ilə məşğul olur, bundan başqa bir neçə sığorta şirkətinin agentı işləyirdi. Həm də yüksək faizlə borc verərdi. Mən stolun üstündə dayanıb onun pillələri enməsinə, cərgələrə yaxınlaşmasına baxırdım. Onun piy basmış peysəri arxadan, köynəyin boyunluğundan sallanırdı, daz başı günün al-

¹ Yaşasın anarxiya! (*isp.*)

² Yaşasın azadlıq! (*isp.*)

tında parıldayırdı. Lakin cərgələrin arasından keçmək ona qismət olmadı, çünki hamı çığırdı. Sanki ayrı-ayrılıqda deyil, hamı bir ağızdan bağırdı. Adamlar bu biabırçı sərxoş bağırtılarının sədaları altında sıranı pozaraq don Anastasionun üstünə cumdular. Mən onun əlləri ilə başını tutaraq yerə yığıldığımı gördüm. Sonra daha heç nə görünmədi, çünki hamı birdən onun üstünə tullandı. Onlar qalxanda isə don Anastasio ölmüşdü, çünki onun başını tava daşlarına vurmuşdular. Sıra tamam pozulmuşdu, ancaq adam yığnağı qalmışdı.

– Ora gedək! – çığırtılar eşidildi. – Özümüz gedək onların ardınca! Bir nəfər:

– O ağırdır, apara bilmərik, – dedi və don Anastasionun yerdə qalmış meyitini təpiklədi.

– Qoy qalsın!

– Bu tuluğu sıldırımın başına kim aparacaq! Qoy qalsın burada.

– Gedək ora, bir dəfəyə hamının işini bitirək, – kimse çığırdı.

– Gedək!

– Səhərdən axşamacan günün altında qovrulmayacağıq ki! – başqa birisi ona hay verdi. – Gedək, cəld olun!

Camaat tağın altına dolmuşdu. Hamı heyvan sürüsü kimi bir-birini itələyir, bağırdı, səs-küy salaraq çığırdı: “Aç! Aç! Aç!” Cərgələr dağılanda Pablo gözətçilərə tapşırılmışdı ki, *Ayuntamiento* qapısını açarla bağlasınlar. Mən stulun üstündə dayanıb pəncərənin şəbəkəsindən *Ayuntamiento* salonunda baş verənləri görürdüm. Orada hər şey əvvəlki kimi idi. Hələ meydana çıxmayanlar keşişin qarşısında yarımdaire şəklində diz üstə oturub dua edirdilər. Pablo çiyində tüfəng bələdiyyə rəisinin kreslosu qarşısındakı böyük stolun üstündə oturub siqaret eşirdi. Ayaqları sallanmışdı, döşəməyə çatmırdı. Dördbarmaq bələdiyyə rəisinin kreslosunda əyləşib ayaqlarını stola uzatmışdı, siqaret çəkirdi. Bütün gözətçilər əllərində tüfəng bələdiyyə şurası üzvlərinin kreslosunda əyləşmişdilər. Qapının açarı stolun üstündə, Pablonun qarşısında idi. Camaat bağırdı: “Aç! Aç! Aç!” Elə bil mahnı nəqarəti oxuyurdular. Pablo isə öz yerində oturmuşdu, guya heç nə eşitmirdi. O, keşişə nə isə dedi, lakin camaatın çığırtısından bir şey başa düşmək olmadı.

Keşiş əvvəlki kimi yenə ona cavab vermədi və duasını davam etdirdi. Məni hər tərəfdən sıxırdılar. Mən stul qarışıq lap divarın dibinə gəlib çıxdım; adamlar məni itələyirdilər, mən də stulu. Stulun üstünə çıxanda gördüm ki, lap pəncərənin qabağındayam. Əlimi atıb şəbəkədən

yapışdım. Bir nəfər də mənim stulumun üstünə çıxdı və arxamda dayanıb pəncərə şəbəkəsinin qıraqdakı demirlərindən yapışdı.

Mən ona:

– Stul davam götürməz, – dedim.

– Böyük şeymiş, – cavab verdi. – Bax gör necə dua edirlər! – Nəfəsi boynuma dəyirdi, ondan şərab qoxusu, küçənin ortasındakı qusuntu kimi turşumuş iy gəlirdi. Başını çiyinin üstündən uzadaraq üzünü şəbəkənin demirlərinə yapışdırıb bağırdı: “Aç! Aç!” Mənə elə gəldi ki, bütün camaat üstümə tökülüb. Hərdən yuxuda gördüyün kimi, elə bil şeytan səni minib çapır. İndi camaat bir yere toplaşmış qapını itələyirdi, daldakılar qabaqdakıları lap sıxışdırırdılar. Sərxoşlardan biri boynuna qara-qırmızı yaylıq bağlamış qara köynəkli nataraz isə meydanın ortasından götürülərək arxada dayananların üstünə atılaraq yıxıldı. Sonra ayağa durdu, geri çəkildi və yenə qaçaraq arxada dayananların üstünə cumub bağırdı: “Yaşayım mən və yaşasın anarxiya!”

Sonra həmin bu sərxoş camaatın içindən çıxıb meydanın ortasında oturdu və şüşəni başına çəkdi. Bu vaxt gözü daş tavaların üstündə hələ də üzüqoylu qalmış, ayaq altında tapdaq olmuş don Anastasioya sataşdı. O qalxıb don Anastasioya yanaşdı, əyildi, şüşəni onun başına və üstünə boşaltdı, sonra cibindən kibrit çıxarıb bir-bir çəkdi – don Anastasionun cəsədindən tonqal qalamaq fikrinə düşmüşdü. Lakin güclü külək kibriti söndürürdü. Bir azdan sərxoş bu məşğuliyyətindən əl çəkdi, başını yırğalayaraq don Anastasionun yanında oturdu. O, gah şüşəni başına çəkir, gah da əyilib meyitin çiyini döyəcəliyirdi.

Camaat isə hələ də çığıra-çığıra qapının açılmasını tələb edirdi. Mənimlə stulun üstündə dayanan adam var gücü ilə pəncərənin demirlərini silkələyib bağırdı. Onun səsindən qulağım batır, üfunətli nəfəsindən başım çatlayırdı. Mən don Anastasionu odlamaq istəyən sərxoşdan gözümü çəkdim və yenə *Ayuntamiento* salonuna baxdım; orada hər şey əvvəlki kimi idi. Onlar yenə diz çökərək sinələri açıq halda dua edirdilər. Bəziləri başını aşağı salmış, bəziləri isə başını yuxarı qaldıraraq gözlərini keşişin əlindəki xaça dikmişdilər. Keşiş isə onların başı üstündən baxa-baxa tez-tez və aydın ahənglə duanın sözlərini pıçıldayırdı. Pablo da ağızında siqaret, çiyində tüfəng, arxada, stolun üstündə oturub ayaqlarını yelledir, stolun üstündən götürdüyü açarı oynadırdı.

Sonra Pablo stolun üstündən əyilərək keşişlə danışmaq istədi, amma səs-küydən nə dediyini ayırd etmək olmurdu. Keşiş ona cavab vermir və duasını davam etdirirdi. Bu vaxt yarımdairedən bir nəfər qalxdı. Başa düşdüm ki, o çıxmaq qərarına gəlib. Bu, hamının don Pepe dedi-yi alverçi və qatı faşist don Xose Kastro idi; indi bu balacaboy adam salonun ortasında dayanmışdı. Üzü tükü olsa da, səliqəli görünürdü, pijamasının penceyini boz zolaqlı şalvarının içinə salmışdı. Xaçı öpdü, keşiş ona xeyir-dua verdi, o, Pabloya baxıb başı ilə qapını göstərdi.

Pablo başın yırğaladı və siqaretini tütüldü. Mən gördüm ki, don Pepe Pabloya nə isə deyir, amma nə dediyini ayırd edə bilmədim. Pablo cavab vermədi, ancaq yenə başını yırğaladı və qapını göstərdi.

Bu vaxt don Pepe yenə qapıya baxdı. Başa düşdüm: indiyəcən o bilmirmiş ki, qapı bağlıdır. Pablo açarı ona göstərdi. O, bir dəqiqə-yəcən dayanıb bu açara baxdı, sonra geri döndü, Pablodan aralanıb yenə diz çökdü. Keşiş dönüb Pabloya baxdı, Pablo isə dişlərini ağardaraq açarı ona göstərdi. Keşiş elə bil yalnız indi başa düşdü ki, qapı bağlıdır. Mən elə bildim keşiş başını yırğalayır, ancaq o, başını aşağı dikdi və yenə dua etməyə başladı.

Bilmirəm necə olmuşdu ki, qapının bağlandığından xəbər tutmamışdılar. Yəqin öz fikirləri və duaları ilə çox məşğul idilər; indi hər şeyi bilirdilər və meydandakı çığırtıların səbəbini başa düşürdülər. Görünür, onlara aydın olmuşdu ki, indi orada vəziyyət tamamilə başqa cürdür. Lakin onlar diz üstündən qalxmır və əvvəlki kimi dua edirdilər.

İndi elə bir səs-küy vardı ki, heç nə eşitmək mümkün deyildi. Mənim stulumun üstünə çıxan sərxoş isə iki əlli pəncərənin şəbəkəsini silkeləyir və səsi xırıldağa-xırıldağa bağırırdı: "Aç! Aç!"

Bu vaxt Pablo yenə keşişlə danışmaq istədi, ancaq keşiş ona cavab vermədi. Sonra gördüm ki, Pablo tüfəngini çiyindən endirdi, əyildi və qundağı keşişə toxundurdu. Keşiş sanki bunu heç hiss etmədi. Gördüm ki, Pablo başını tərpedir. Sonra, o çiyini üstündən Dördbarmağa nə isə dedi. Dördbarmaqda qalan gözetçilərə nə isə dedi. Onların hamısı qalxıb salonun o biri başına keçdi. Gördüm ki, Pablo yenə Dördbarmağa nə isə dedi. O, iki stolu yan-yanə çəkib bunların üstünə bir neçə skamya qoydu. Salonun küncündə barrikada əmələ gəldi, tüfəngli gözetçilər barrikadanın o tərəfində qaldılar. Pablo irəli əyilib yenə tüfəngin qundağı ilə keşişə toxundu, təkə don Pepe dönüb Pabloya baxdı.

Pablo başını yırgaladı, sonra don Pepenin ona baxdığını görüb, başı ilə işarə etdi və açarı lap yuxarı qaldırıb ona göstərdi. Don Pepe başa düşdü və başını sinəsinə əyib tez-tez duanı pıçıldamağa başladı.

Pablo stolun üstündən atıldı, dövrə vuraraq uzun iclas stolunun başında, uca yerdə bələdiyyə rəisi üçün qoyulmuş hündür kresloya yanaşdı. O həmin kreslodə əyləşdi və keşişlə birlikdə dua edən faşistlərdən gözünü çəkmədən siqaret eşməyə başladı. Üzünün ifadəsindən nə fikirləşdiyini anlamaq çətin idi. Açar stolun üstündə, onun qarşısında idi. Bu, bir fut uzunluğunda iri dəmir açar idi. Sonra Pablo ucadan gözətçilərə nə isə dedi. Nə dediyini eşidə bilmədim, gözətçilərdən biri qapıya yönəldi. Gördüm ki, dua oxuyan faşistlərin dodaqları daha sürətlə tərpenir, anladım ki, onlar işi başa düşüblər.

Pablo keşişə nə isə dedi, lakin keşiş ona cavab vermədi. Onda Pablo əyilib açarı götürdü və qapının ağzında duran gözətçiye vızıldatdı. O, açarı havada tutdu. Pablo razılıqla gülümsündü. Sonra gözətçi açarı qapıya saldı, burdu, qapını dartdı və onun arxasına çəkildi, çünki camaat dərhal içəri soxuldu.

Mən onların salona necə cumduqlarını görürdüm, lakin bu vaxt mənimlə stulda dayanan sərxoş bağırdı: “Ay! Ay! Ay! – irəli əyilərək pəncərənin qabağını kəsdi, sonra isə çığırmağa başladı: – Vur onları! Vur onları! İlişdir! Əzişdir!” – məni elə itələdi ki, daha heç nə görə bilmədim.

Mən dirsəyimi onun qarnına vurub dedim: Əyyaşın biri, bu kimin stuludur! Burax, qoy baxım! Ancaq o, ikiəlli şəkəkdən yapışaraq onu silkələyir və bağırdı: “Vur onları! İlişdir! Əzişdir! Bax belə! Vur onları! Vur! *Cabrones! Cabrones! Cabrones!*”.

Mən dirsəyimlə onu daha bərkdən vurub dedim: “*Cabron!* Əyyaşın biri! Qoy baxım!”.

Bu vaxt o hər iki əlilə başımdan basdı ki, daha yaxşı görsün. Bütün ağırlığını üstümə saldı, özü də bağıрмаğından qalmırdı: “Vur onları! İlişdir! Bax belə!”.

“Mən də səni bax belə elərəm!” – deyərək var gücümle qasığına vurdu. Onu elə ağrı tutdu ki, başımı buraxıb qasığından yapışdı və dedi: “*No hay derecho, mujer. İxtiyarın yoxdur, arvad.*”

Mən isə bu vaxt pəncərədən baxıb gördüm ki, otaq ağzınacan adamla doludur. Onlar içəridəkiləri dəyənək və toxmaqla vurur, əzişdirir, taxta yabaları hara gəldi batırır və hara gəldi ilişdirirdilər. Ağ

yabalar qırmızı rəngə boyanmışdı, dişləri də qırılmışdı. Otaqda aləm bir-birinə qarışmışdı. Pablo da tufəngi dizinin üstünə qoyub tamaşa eləyirdi. Ətrafda isə hamı bağırır, qabağına çıxanı əzişdirir, yaralayır, adamlar yanğına düşən atlar kimi kişneyirdilər. Bu vaxt gördüm ki, keşiş etəklərini yığışdıraraq stolun üstünə çıxır, arxadan isə onu oraqla vururlar.

Sonra kimse onun cübbəsinin etəyindən yapışdı və çığırta eşidildi. Yenə qışqırıq gəldi. Gördüm ki, iki nəfər keşişi oraqla vurur, üçüncüsü isə onun etəyindən tutub saxlayır, o isə əllərini uzadaraq kreslonun söykəncəyindən yapışdı. Elə bu vaxt üstündə dayandığım stul sındı və mən sərxoşla birlikdə səkiyə yığıldım. Oradan şərab və qusuntu iyi gəlirdi. Sərxoş isə hələ də barmağı ilə məni hədələyərək deyirdi: “*No hay derecho, mujer no ha derecho. Sən məni şikəst edə bilərdin*”, – yanımdan qaçan adamlar isə bürəyib üstümüzdə çıxırdılar. Daha mən *Ayuntamiento* qapısına doluşan adamların ayaqlarından və qarşımda oturub vurduğum yeri ovuşduran sərxoşdan başqa heç nə görmürdüm.

Şəhərimizdə faşistlərə tutulan divan bu cür başa çatdı. Həmin sərxoş olmasaydı, bəlkə də hər şeyi axıracan görərdim. Ancaq şadam ki, o mənə mane oldu, çünki *Ayuntamiento* binasında baş verənləri görməmək daha yaxşı idi.

Bundan əvvəl meydanda gördüyüm başqa sərxoş mənə ilişən sərxoşdan da pis idi. Stul sınıandan sonra biz ayağa durub qapıya doluşanların arasından çıxanda gördüm ki, o yenə əvvəlki yerində oturub, qırmızı-qara yaylığını boğazına sarıyıb, don Anastasionun üstünə nə isə tökür. Onun başı əsir, bədəni yana əyilirdi. Buna baxmayaraq işindən qalmırdı, şüşənin içindəkini meyitin üstünə tökür və kibrit çaxırdı. Mən ona yanaşdı dedim.

– Vicdansız, sən nə eləyirsən?

– *Nada, mujer, nada*, – dedi, – əl çək məndən.

Bu vaxt bəlkə də mən onun qarşısında durub küləyin qabağını kəsdiyim üçün kibrit alışdı və mavi alov don Anastasionun qolundan üzünü yuxarı, onun peysərinə doğru qalxdı. Əyyaş isə başını qaldırıb var gücü ilə böyürdü:

“Ölüləri yandırılar! Ölüləri yandırılar!”

– Kim? – camaatın içindən çığırdılar.

– Harda?

– Burda! – Əyyaş bağırdı, – bax burda, burda!

Bu vaxt kimse qolaylanıb toxmağı sərxoşun başına ilişdirdi. O, yerə sərildi, gözlərini açıb onu vuran adama baxdı və təzədən gözlərini yumdu. Sonra qollarını sinəsində çarpazlayıb guya yuxulayıbmış kimi qaldı. Daha heç kəs ona toxunmadı. Don Anastasionu başqaları ilə birlikdə qaldırıb arabaya tullayandan və sıldırımın üstünə aparandan sonra da o həmin yerdə qaldı; axşam, *Ayuntamiento* silinib, təmizləndən sonra, onların hamısını sıldırımdan çaya tulladılar. Heyf ki, on-on beş əyyaş, xüsusən qırmızı-qara yaylıq bağlayanları onlarla birlikdə o dünyaya göndərmədilər. Əgər bir də bizdə inqilab olsa, məcə, onları lap əvvəldən yox etmək lazım gələcək. Amma o vaxt biz bunu bilmirdik. Biz bunu sonra bildik.

O axşam bizi nə gözlədiyini bilmirdik. *Ayuntamiento* binasındakı qırğından sonra daha heç kəsi öldürmədilər. Amma o axşam mitinq keçirmək də mümkün olmadı, çünki xeyli adam sərxoş idi. Qayda yaratmaq mümkün deyildi. Buna görə də mitinqi sabaha saxladılar.

Həmin gecə mən Pablo ilə yatdım. Sənin yanında, *guapa*, bunu danışmağın yeri deyil, amma digər tərəfdən, hər şeyi bilməyin faydalıdır. Axı mən əsl həqiqəti söyləyəm.

Qulaq as, *İngles*. Bu, çox maraqlıdır.

Hə, deməli, axşam oturub şam edirdik. Hər şey nə isə möcüzə kimi görünürdü. Adətən tufandan və ya daşqından, ya da döyüşdən sonra belə olur. Hamı yorulmuşdu, hamı az danışdı. Mən də özümdə deyildim, ürəyim ağrıyırdı, xəcalət çəkirdim. Mənə elə gəlirdi ki, nəse yaxşı iş görməmişik. Bir də ürəyimə dammışdı ki, başımıza böyük bəla gələcək, bax, bu səhər təyyarələr uçanda ürəyimə daman kimi. Üç gündən sonra belə də oldu.

Pablo şam vaxtı az danışdı.

– Xoşuna gəldimi, Pilar? – deyə o, ağzını qızardılmış çəpiş əti ilə doldurub soruşdu. Biz avtobus stansiyası yanındakı kiçik restoranda şam edirdik. Restoran adamlarla dolu idi, mahnı oxuyurdular, ofisiantlar işin öhdəsindən güclə gəlirdilər.

– Yox, – dedim, – don Faustionu çıxsaq, xoşuma gəlmədi.

– Mənimlə xoşuma gəldi.

– Hamısı?

– Hamısı, – dedi və öz bıçağı ilə çörəkdən iri bir dilim kəsib nimçədəki ətin suyunu siyirməyə başladı, – Keşişi çıxsaq, hamısı xoşuma gəldi.

– Keşişin başına gətirilənlər sənə xoşuna gəlmədi? – mən təəccübləndim. Axı bilirdim ki, o keşişlərə faşistlərdən çox nifrət edir.

– O mənə məyus elədi, – Pablo kədərle deyindi. – Ətrafımızda elə bərkdən oxuyurdular ki, biz qışqıra-qışqıra danışmalı olurduq, yoxsa eşitmək mümkün deyildi.

– Nə üçün?

Pablo:

– O, pis öldü, – ləyaqətini saxlaya bilmədi.

– Bu qədər məxluq üstünə tökülüşəndə o, ləyaqətini necə saxlaya bilərdi. O vaxta qədər mənə, özünü çox ləyaqətli aparırdı. Bundan artıq ləyaqət tələb etmək də olmaz.

– Elədir, – Pablo dedi, – ancaq son anda yaman qorxdu.

– Hələ bir qorxmayaydı da, – dedim, – sən gördün onun başına nə gətirdilər?

Pablo:

– Kor deyiləm, – dedi, – amma elə bilirəm ki, o pis öldü.

– Onun yerinə kim olsaydı, pis ölərdi, – dedim, – sənə puluna bundan artıq nə verərlər? Əgər bilmək istəyirsənsə, *Ayuntamiento* binasındaki qırğın ən alçaq hərəkət idi!

– Elədir, – Pablo dedi. – Qayda yox idi. Amma o, hamıya nümunə göstərməli idi. Axı o keşişdir!

– Elə bilirdim ki, sən keşişlərdən acığın gəlir.

– Elədir, – deyərək Pablo bir dilim də çörək kəsdi. – Axı o ispan keşişidir. İspan keşişi ləyaqətlə ölməlidir.

– Mənə o, heç də pis ölmədi, – dedim, – orda axı əsl həngəmə qopmuşdu.

– Yox, – Pablo dedi. – O mənə lap məyus elədi. Bütün günü keşişin ölməyini gözləyirdim. Elə bilirdim ki, o, cərgələrin arasından axıncı keçəcək. Bunu səbirsizliklə gözləyirdim. Deyirdim, ay tamaşa olacaq ha! Mən hələ heç vaxt keşişin necə öldüyünü görməmişdim.

Mən acı-acı dedim:

– Hələ çox görəcəksən. Axı bu gün işin ancaq başlanğıcı idi.

Pablo:

– Yox, – dedi, – o mənə məyus elədi.

– Belə de! Birdən Allahdan da üz döndərərsən ha?

– Başa düşürsən, Pilar, – dedi, – axı o, ispan keşişidir.

– Bu ispanlar necə də qərribə xalqdır! – dedim. Doğrudan, *İngles*, belə də məğrur xalq olar! Elə deyil? Bu necə xalqdır?

Robert Cordan:

– Biz getməliyik, – dedi, o, günəşə baxdı, – günortaya az qalıb.

– Elədir, – Pilar dedi. – Bu saat gedirik. Ancaq qoy Pablonun söhbətini qurtarım. Həmin axşam o mənə dedi:

– Pilar, bu gün aramızda bir şey olmayacaq.

– Yaxşı, – dedim, – çox şadam.

– Məncə, bu qədər adamın qırıldığı bir gündə belə şey yaxşı düşməzdi.

– *Que va*, – mən ona cavab verdim. – Yaman mömin olmusan! İllər boyu matadorlarla nahaq yaşamamışam, korridadan sonra onların nə günə düşdüyünü bilərəm.

– Doğru deyirsən, Pilar?

– Mən heç sənə yalan demişəm?

– Doğru deyirəm, Pilar, bu gün mən heç nəyə yaramıram. Məndən incimirsən ki?

– *Yox, hombre*, – dedim, – amma sən hər gün adam öldürmə.

O bütün gecəni körpə uşaq kimi yatdı. Mən onu bir də səhər açıldıqda oyatdım, özüm isə yuxulaya bilmədim və axırda qalxıb pəncərənin qabağında əyləşdim. Buradan ay işığı ilə işıqlanmış meydan yaxşı görünürdü. Gündüz burada adamlar cərgəyə düzülmüşdülər. Meydanın kənarında sıralanan ağaclar ay işığında parıldayırdı və ətrafa qara kölgə salırdı, skamyalar da ay işığına qərq olmuşdu, yerdəki şüşə qırıqları işıq saçırdı, daha sonra sıldırım görünürdü. Hamını oradan atmışdılar, onun arxasında isə boşluq idi. Hər yan sükuta qərq olmuşdu, təkçə fəvvarədə su şırıldaımaqda idi. Mən oturub fikirləşirdim: gör bir nə pis başlayırıq. Pəncərə açıq idi. Birdən Fonda tərəfdən qadın fəryadı eşitdim: mən dəmirin üstü ilə addımlayaraq ayaqyalın eyvana çıxdım. Ay meydanın ətrafındakı evlərin qabağını işıqlandırırdı, ağlamaq səsi isə don Gilyermounun eyvanından gəlirdi. Onun arvadı orada diz çöküb ağlayırdı.

Mən otağa qayıtdım və yenə pəncərənin qabağında oturdum. Daha heç nə fikirləşmək istəmirdim, çünki daha bir günü də nəzərə almasaq, o gün həyatımın ən pis günü idi.

– Bəs o biri pis gün haçan olub? – Mariya soruşdu.

– Üç gün sonra, faşistlər şəhəri alanda.

Mariya:

– Onu danışma, – dedi, – mən eşitmək istəmirəm. Bəsdir. Onsuz da lap çox oldu.

– Axı mən dedim ki, sən buna qulaq asmamalısən, – Pilar təkidi etdi.
– Görürsən! Mən istəmirdim ki, sən qulaq asasan. Bax, indi pis yuxular göreceksən.

– Yox, – Mariya dedi. – Ancaq daha istəmirəm.

Robert Cordan:

– Mən istərdim ki, bir az da qulaq asım, – deyə xahiş etdi.

– Yaxşı, – Pilar dedi. – Ancaq bunun Mariyaya zərəri var.

– Mən istəmirəm, – Mariya yazıq-yazıq baxdı. – lazım deyil, Pilar. Mənim yanımda danışma, yoxsa istər-istəməz qulaq asacağam. Qızın dodaqları titrədi. Robert Cordana elə gəldi ki, bu saat o ağlayacaq.

– Lazım deyil, Pilar, danışma.

– Qorxma, dayça, – Pilar dedi. – Qorxma. Sənə isə *İngles*, başqa bir vaxt danışaram.

Mariya:

– Mən axı həmişə onunla bir yerdə olmaq istəyirəm, – dedi, – yox, Pilar, sən bunu heç danışma.

– Sən məşğul olanda danışaram.

– Yox, yox. Lazım deyil. Bu barədə heç danışmıyaq, – Mariya rica etdi.

– İndiki öz elədiklərinizdən danışdım, gerek bunu da danışım, yoxsa ədalətsizlik olar, – Pilar dedi. – Amma elə danışaram ki, sən eşitməyəsən.

– Olmaz ki, yaxşı bir şeydən danışmaq? – Mariya dedi. – Elə həmişə bu dəhşətlərdən danışmalıyıq?

Pilar dedi:

– Günortadan sonra *İngles* ilə ikilikdə qalarsınız. Onda ürəyiniz nə istəsə, danışarsınız.

– Onda qoy günorta tez keçsin, – Mariya dedi. – Qoy o günortadan sonra dediyin vaxt tez gəlsin, lap uça-uça gəlsin.

Pilar qıza dedi:

– Gələr, gələr, uça-uça gələr, sonra isə uça-uça gedər, lap sabahkı gün də uçub gedər.

– Günortadan sonra, – Mariya dedi. – Günortadan sonra. Birçə günorta tez gələydi.

ON BİRİNCİ FƏSİL

Onlar yayladan dərədəki meşəliyə endilər və yenə cığırda qalxdılar. Əvvəlcə bu cığır çayın kənarı ilə dolana-dolana gedir, sonra işə burularaq dərhal dikinə dağa qalxırdı. Onlar şam ağaclarının yan-yanı bitdiyi yamağın başına çatanda, tüfəngini hazır tutmuş bir adam ağacın dalından qabaqlarına çıxdı.

– Dayan, – dedi, – sonra işə: – *Hola*, Pilar. Yamağdakı kimdir? – deyərək soruşdu.

Pilar:

– Bu bir *İngləs*dir, – dedi, – amma adı xristian adıdır – Roberto. Sizin gəlib çatanacan kim bilir haralara dırmaşmaq lazımdır!

– *Salud, camarada*, – deyərək gözətçi əlini Robert Cordanın uzatdı.
– Nə var, nə yox?

– Hər şey yaxşıdır, – Robert Cordan cavab verdi. – Səndə nə var, nə yox?

– Bizdə də hər şey yaxşıdır, – gözətçi dedi.

O çox cavan idi. Kürəkləri ensiz, bədəni arıq, ordları batıq, burnu dik, gözləri qonur idi. Başına papaq qoymamışdı. pırtlaşıq qara saçları alına tökülmüşdü, möhkəm əllərində səmimiyyət duyulurdu, gözləri də səmimiyyətlə baxırdı.

– Salam, Mariya, – qıza müraciət etdi. – Yorulmamısan?

– *Que va*, Xoakin – qız dedi. – Biz yol gəlməkdən çox oturub söhbət etmişik.

– Sən təzə dinamitçisən? – Xoakin soruşdu. – Biz artıq sənəin barəndə eşitmişik.

Robert Cordan:

– Mən Pabloğildə gələmişəm, – dedi, – he, mən təzə dinamitçiyəm.

– Xoş gəlmisən, – Xoakin dedi. – Nədir, yenə də qatar?

– Orada sən də vardın? – Robert Cordan təbəssümlə soruşdu.

– Bəs necə, – Xoakin dedi. – Bax bunu orada tapdıq. – O güllə-güllə başı ilə Mariyanı göstərdi. – İndi sən gözəlləşmişən, – o, Mariyaya dedi.
– Belə gözəlləşdiyini sənə heç deyən olub?

– Sağ ol, Xoakin, amma hər halda sus, – Mariya razılığını bildirdi.

– Sənəin başını tamam qırxsalar, onda necə gözəl olarsan?

Xoakin qıza:

– Səni mən aparırdım, – dedi, – səni çiyənimdə aparırdım.

- Təkçə sən yox, – Pilar yavaşca dedi. – Hamı aparırdı. Qoca hanı?
- Düşərgədədir.
- Bəs dünən axşam harada idi?
- Seqoviyada.
- Təzə xəbər var?
- Bəli, – Xoakin cavab verdi. – Təzə xəbər var.
- Yaxşıdır, yoxsa pis?
- Gərək ki, pisdir.
- Siz təyyarələri gördünüz?
- Oh, – deyərək Xoakin başını tərpətdi. – Yaxşısı budur, heç demə! Yoldaş dinamitçi, bunlar nə təyyarələr idi?
- “Heynkel” bombardmançıları. “Heynkel” və “Fiat” qırıcıları,
- Robert Cordan ona cavab verdi.
- Qanadları aşağı olan iri təyyarələrə nə deyirlər?
- “Heynkel”.
- Hər nə desələr də, bundan iş yüngül olmayacaq, – Xoakin tez əlavə etdi. – Deyəsən mən sizi ləngidirəm. Gedək, sizi komandirin yanına aparım.
- Komandirin? – Pilar soruşdu.
- Xoakin ciddi şəkildə təsdiq etdi.
- Bu mənə “başçı” deməkdən daha xoş gəlir, – dedi, – hərbi qaydada səslənir.
- Sən tezliklə lap əsgər olacaqsan, – deyərək Pilar güldü.
- Yox, – Xoakin etiraz etdi. – Ancaq hərbi terminlər xoşuma gəlir, bunlar əmrləri daha da aydınlaşdırır, intizam da möhkəm olur.
- Bax, bu sənin ürəyinə yatacaq. İngles, – Pilar dedi. – Ciddi adamdır.
- Bəlkə səni çiynimdə aparım? – Xoakin qızdan soruşdu, onun çiyinini qucaqladı və gülə-gülə gözlərinə baxdı.
- Bir dəfə aparmısan, bəsdir, – Mariya dedi. – Buna görə də sağ ol.
- Heç yadımdadır necə olmuşdu? – Xoakin qızdan soruşdu.
- Yadımdadır ki, mənə aparırdılar, – Mariya dedi. – Ancaq səni xatırlaya bilmirəm. Qaraçı yadımdadır, çünki o mənə tez-tez çiyindən salırdı. Hər halda, sağ ol, Xoakin, başqa bir vaxt mən də səni çiyinə alıb apararam.
- Mənim isə yaxşı yadımdadır, – Xoakin dedi. – Yadımdadır ki, sən ayaqlarından tutmuşdum, qarnın çiyimin üstündə idi, başın belimə salınmışdı, qolların da arxada o yan-bu yana gedirdi.

– Sənin yaxşı hafizən var, – deyərək Mariya ona gülümsündü, – mən isə heç nə xatırlamıram. Nə sənin əllərini, nə çiyini, nə də belini.

– İstəyirsən sənə bir söz deyim? – Xoakin ondan soruşdu.

– De də.

– Sən çiyinimdən sallandığın üçün çox sevinirdim, axı bizi arxdan gülləyə tutmuşdular!

Mariya:

Donuzun biri, – dedi, – görünür, qaraçı da məni buna görə çox aparırmış.

– Hə də, bir də ona görə ki, sənin ayaqlarından tutmaq ona xoş gəlirdi.

Mariya:

– Mənim igidlərim, – dedi, – mənim xilaskarlarım.

– Qulaq as, *guapa*, – Pilar qıza baxdı. – Bu oğlan səni lap çox apardı, onda sənin ayaqların heç kəsin yadına da düşmürdü. O vaxt həminin fikri ancaq güllədə idi. Əgər o səni yarı yolda atsaydı, özünü güllə çatmayan yerə daha tez çatdırardı.

Mariya dedi:

– Mən ona minnətdaram. Başqa vaxt özüm onu çiyinimdə apararam. Qoy bir az zarafatlaşaq, Pilar. O məni apardığına görə ağlamalı deyiləm ki.

– Onda mən səni atıb gedərdim də, – Xoakin onu cıratmaqda davam etdi. – Amma qorxurdum ki, Pilar gülləni beynimə çaxar.

– Mən hələ heç kəsi vurmamışam, – Pilar keçmişini xatırladı.

– *No hace falta*. Buna heç ehtiyaca da yoxdur, – Xoakin üz-gözünü turşutdu.

– Sənin dilin güllədən də betərdir.

Pilar ona:

– Bu nə söhbətdir, – dedi, – sən həmişə nəzakətli oğlan idin. Oğlan, müharibədən əvvəl nə eləyirdin?

– Nə eləyə bilərdim? – Xoakin dedi. – Onda mənim on altı yaşım var idi.

– Hər halda?

– Bəzən özgə çəkmələrimdən qazanırdım.

– Yamaq vururdun, hə?

– Yox silirdim.

– *Que va*, – Pilar dedi. – Nəyi isə gizlədirsən? – Sonra onun qaranız sifətini, qıvrıq boy-buxununu, qara gur saçlarını süzdü, onun

yerişini, – dabanını yerə basıb pəncə üstə qalxmasını xatırladı. – Bəs nə üçün axırda işin gətirmədi?

– Nə gətirmədi?

– Onu özün bilirsən. Sən elə indi də saç buraxırsan.

– Görünür, qorxu mane oldu, – gənc duruxdu.

Pilar ona:

– Boy-buxunun yaxşıdır, – dedi, – amma sir-sifətin elə-belə. Deməli, qorxu mane oldu? Ancaq qatar əhvalatında usta tərpendin.

– Daha mən heç nədən qorxmuram, – gənc dedi. – Qorxuluğum keçdi. Biz elə şeylər görmüşük ki, buğadan da pis və qorxuncdur. Hansı buğanı pulemyotla müqayisə etmək olar? Amma indi meydana çıxsam, bilmirəm, ayaqlarım sözümə qulaq asarmı?

– O, matador olmaq istəyirdi, – Pilar Robert Cordanı başa saldı. – Amma qorxaqlıq etdi.

– Yoldaş dinamitçi, sən buğa döyüşünü xoşlayırsan? – Xoakin gülə-gülə soruşdu və onun ağ dişləri göründü.

– Çox xoşlayıram, – Robert Cordan dedi. – Lap çox xoşlayıram.

– Sən heç Valyadoliddə buğa döyüşü görmüsən? – Xoakin soruşdu.

– Bəli. Sentyabrda, yarmarka zamanı.

– Mən özüm Valyadoliddənəm – Xoakin dedi. – Güzəl şəhərdir, adamları da yaxşıdır, amma bu müharibədə başları nələr çəkməyib! – Onun üzü tutuldu. – Orada atamı öldürdülər. Anamı da. Yeznəmi də, bu yaxında, bacımı da.

Robert Cordan:

– Vəhşilər, – dedi.

O, belə söhbətləri dəfələrlə eşitmişdi. Adamların bu sözləri necə çətinliklə dediklərini çox görmüşdü. Adicə ata, qardaş, ana, bacı sözlərini demək istərkən hamının gözünün yaşla dolduğunu, səsinin tutulduğunu çox müşahidə etmişdi. O, qohum-əqrəbasını məhz bu cür xatırlayan neçə-neçə adama rast gəlmişdi. Onları saymaq olardımı. Özü də belə görüşlər indiki kimi, həmin bu oğlanla görüş kimi həmişə gözənilməz olur. Birdən söhbət doğma şəhərdən düşür, sən də həmişə belə cavab verirsən: “Vəhşilər!”

– Sən nələr baş verdiyini yalnız eşitmisən. Sən öldürülən atanın necə yerə sərildiyini görməmişən. – Piların çay kənarındakı söhbətində faşistlərin ölüm mənzərəsi göz önündə canlanırdı, – amma atanın ölüm

mənzərəsi sənin gözlərin önündə canlanmayıb. Sən ancaq bunu bilir-sən: atanı haradasa həyətdə, ya divar dibində, ya çöldə, ya bostanda, ya gecə vaxtı yolda avtomobil faralarının işığında güllələyiblər. Bəzən sən özün də yuxarıdan, dağların üstündən avtomobil faralarının işığını görmüsən və atəş səslərini eşitməsən, sonra da yola enib meyitlərlə qarşılaşmısan. Amma sən ananın, ya bacının, ya qardaşının necə öldürüldüyünü görməmişsən. Sən bunu ancaq eşitməsən; sən atəş səslərini eşitmiş və meyitləri görmüsən?

Pilar öz söhbəti ilə onu görməyə məcbur etdi.

Əgər bu qadın yazsa bilsəydi!.. O, bütün eşitdiklərini xatırlaya bilsə, hər şeyi onun söylədiyi kimi yazmağa çalışacaq. Ah, bu Pilar, nə gözəl söhbətçidir! Kevedodan da güclüdür... Kevedo don Faustino kimi birisinin ölümünü, qadının söylədiyi tək təsvir etməyi bacarmazdı. Kaş mən belə bir hekayə yazmağa istedadım çataydı, deyə düşündü. Məhz bizim elədiklərimizdən, başımıza gələnlərdən yazmazdım. Bu barədə onun kifayət qədər məlumatı vardı. Düşmən arxasında belə hekayətləri az eşitməmişdi. Amma haqqında söhbət gedən adamları tanımaq lazımdır. Bu adamların kimliyini, onların əvvəllə necə yaşadığını bilmək lazımdır.

Daim yerimizi dəyişdiyimizə, heç yerdə ləngimədiyimizə və onun altını çəkdiyimizə görə, əslində, bizdən sonra nə olduğunu bilmirik, deyə fikrindən keçirdi. Sən kəndlinin evinə düşürsən. Sən axşamçağı evə gəlirsən, onunla və ailəsi ilə şam edirsən, sonra da yığılıb yatırsan. Gündüz səni gizlədir. O biri gecə isə sən artıq orada yoxsan. Sən öz işini görüb gedirsən. Güzarın o yerlərə düşəndə xəbər tutursan ki, qaldığın evin sahiblərini güllələyiblər. Vəssalam.

Lakin bu hadisə həmişə sənsiz baş verir. Partizanlar dağıldısa nə varsa, onu dağıdıb yollarına davam edirdilər. Kəndlilər yerlərində qalıb hər şeyin cəzasını çəkirdilər. Piların danışdıqlarını, ilk vaxtlar onların başına nələr gətirdiyimizi mən əvvəllər də bilirdim. Mən bunları həmişə bilirdim və nifrət edirdim; adamların bu barədə çəkinə-çəkinə, yaxud çəkinmədən danışdıqlarını, lovğalandıqlarını, fəxr etdiklərini, özlərinə haqq qazandırdıqlarını, nəyi isə aydınlaşdırdıqlarını və ya inkar etdiklərini eşidirdim. Lakin bu məlun arvad hər şeyi öz gözümlə görməyə məni məcbur etdi.

Nə olar ki, deyə fikirləşdi, sən təbiyən üçün bu da vacibdir. Özü də sən burada yaxşı tərbiyə alırsan, bunu sonralar, hər şey qurtaranda

hiss edəcəksən. Əgər qulaq asmağı bacarırsansa, müharibədə xeyli öyrənirsən. Sən, hər halda, çox şey öyrənmişən. Yaxşı ki, müharibədən əvvəlki on ildə, demək olar, hər il İspaniyada olmusan. Etibar qazana bilirsənsə. Bu əsasən dilin hesabınadır. Sənə ona görə inanırlar ki, dili əla bilirsən, çətinlik çəkmədən danışırısan və bu ölkənin çox yerlərində olmusan. Hər bir ispan yalnız doğma yurduna sadıqdır. Daha doğrusu, ən əvvəl əlbət ki, İspaniyaya, sonra öz xalqına, sonra öz əyalətinə, öz kəndinə, öz ailəsinə və öz peşəsinə. Əgər ispan dilini bilirsinizsə, ispaniyalı dərhal sizə rəğbət bəsləyəcək. Əgər onun əyalətini tanıyırsınızsa rəğbət daha da artacaq. Bununla yanaşı onun kəndinə və peşəsinə də bələdsinizsə, əcnəbiliyiniz nəzərə alınmaqla onun yaxın adamı olacaqsınız. Robert Cordan üçün ispan dili heç vaxt yad deyildi, buna görə də yerli adamlar nadir hallarda, məsələn, sözləri düz gəlməyəndə, onunla əcnəbi kimi rəftar edirlər. Əlbəttə, hərdən onlar sənə qarşı çıxırlar. Belə hallar hətta tez-tez olur. Onlar axı kime qarşı desən, çıxmağa hazırdılar. Hətta özlərinə qarşı da.

Belə fikirləşmək yaxşı deyildi, amma onun düşüncələrinə kim nəzarət edirdi? Özündən başqa heç kim. Bu fikirlərin, nəticə etibarilə, onu təslimçiliyə gətirib çıxaracağından qorxmurdu. Ən başlıcası müharibəni udmaqdır. Əgər biz müharibəni udmasaq, işimiz bitəcək. Lakin o, hər şeyə göz qoyur, hər şeyə diqqət kəsilir, hər şeyi yadda saxlayırdı. O, müharibədə iştirak edirdi və müharibə hələ davam etdiyindən, öz borcuna sarsılmaz inamla bütün qüvvəsini ona verirdi. Lakin öz ağılını, görmək və eşitmək qabiliyyətini heç kəsə vermirdi; o ki, qaldı gördüklərindən və eşitdiklərindən nəticə çıxarmaq, lazım gəlsə, bununla sonra da məşğul olar. Nəticə üçün kifayət qədər material olacaq. Elə indinin özündə də kifayət qədər material var. Bəzən ona elə gəlir ki, lap həddindən çoxdur.

Bir bu qadına, Pilara bax, deyə fikirləşdi. Bundan sonra nə olursa olsun, amma vaxt imkan versə, gerek ondan xahiş edəm ki, bu əhvalatın hamısını mənə danışsın. Bax gör o, iki körpə ilə yanaşı necə addımlayır. Bunların da gözəl üç ispan övladını təsəvvür etmək çətindir. O, dağa benzəyir, oğlan və qız isə elə bil iki cavan ağacdır. Qoca ağacların hamısı artıq kəsilib, cavanlar isə bax, bunlar kimi, sağlam boy atır. Başlarına gələn bütün belalara baxmayaraq, onlar nə qədər təravətli, saf, sağlam, pak görünürlər, sanki heç vaxt müsibət nə olduğunu bilməyiblər. Axı Piların dediyinə görə, Mariya təzə-təzə özünə gəlir. Görünür, halı lap pis olubmuş.

O, on birinci briqadadakı belçikalı oğlanı xatırladı. Onlar altı nəfər idilər, altı könüllü, hamısı da bir kənddən. Bütün kəndin iki yüz sakinini vardı və bu oğlan əvvəllər heç vaxt kənddən kənara çıxmamışdı. Robert Cordan ilk dəfə Hansın briqada qərargahında oğlanı görəndə, onun beş yoldaşının hamısı həlak olmuşdu, təkçə o sağ qalmışdı. Oğlan elə bil özündə deyildi və onu qərargaha gətirmişdilər ki, yeməxanada xidmət etsin. Onun sarışın saçları, enli, çəhrayı flamand sifəti və iri, yöndəmsiz əlləri vardı, əsl kəndli əlləri idi. O, əlində podnos tutanda yük atı kimi nəhəng və yöndəmsiz görünürdü. Həmişə də ağlayırdı. Bütün nahar və şam vaxtı səssiz, amma ara vermədən ağlayırdı.

Haçan üzünə baxırdınsa, ağlayırdı. Şərab istəyirsən – ağlayır, qovurma tökməyə nimçəni uzadırsan – ağlayır, ancaq üzünü çevirir. Sonra birdən dayanırdı, amma üzünə baxan kimi yenə gözləri dolurdu. Mətbəxdə xörəyin hazır olmasını gözləyəndə də ağlayırdı. Hamı onunla mehriban dolanırdı. Amma heç bir şey kömək eləmirdi. Görəsən o necə oldu, tutması keçdimi, yenə cəbhəyə gedə bildimi?! Hamısını öyrənmək lazımdır.

Mariya isə, görünür, indi tam özünə gəlib. Hər halda, üzden belə görünür. Doğrudur, o, Robert Cordan yaxşı psixiatr deyil. Bax, Pilar əsl psixiatrdır. Yəqin ki, bu gecə bir yerdə qalmaları hər ikisinin ürəyindən oldu. Elədir, əgər bununla hər şey qurtarmasa. Onun özü üçün bu, çox yaxşı idi. Bu gün onun ürəyi sakitdir. Heç bir nigarançılığı yoxdur. Körpüdəki iş çox qorxuludur, amma onun ki bəxti gətirir. O, qorxulu olacağı gözlənilən belə işlərə az girişməyib. Qorxulu olacağı gözlənilən işlər... O, artıq ispanca düşünür. Amma Mariya aləm qızıdır.

Bir ona bax, öz-özünə dedi. Bir ona bax.

O, boz köynəkli, yaxası açıq qızın günəşin şəfəqləri arasında necə addımladığına tamaşa edirdi. Onun yerışı cavan dayçanın yerışinə oxşayır... Beləsinə hər gün rast gələ bilməzsən. Belə şey tez-tez olmur. Bəlkə heç olmayıb da, deyə fikirləşdi. Bəlkə bütün bunları yuxuda görmüsən və ya özündən uydurmuşsan, əslində isə, heç nə olmayıb. Yadındadır, gördüyün filmin qəhrəmanı, o mehriban və gözəl qadın hərdən gecələr yuxuna girərdi. Bəlkə bu da elə olub. O, yuxuda həmin qadınların hamısını ağışuna alırdı. Qarbonu indiyəcən xatırlayır, Harlonu da. Hə, Harlou dəfələrlə yuxusuna girmişdi. Bəlkə elə bu da o yuxulardandır.

Lakin o, Pasoblanko yaxınlığında hücum ərəfəsində yuxusuna Qarbonun girdiyini indiyədək xatırlayır; əynində ipək kimi yumşaq yun sviter vardı. O, qadını qucaqlayanda, qadın əyildi və saçları onun üzünə töküldü. Qadın soruşdu ki, mənə sevdiyini bu vaxtaca niyə söyləməyibsən, axı mən də səni çoxdan sevirəm. Qadın ona utancaq, soyuq və yad görünmürdü. Onu qucmaq nə yaxşı idi. O, Cek Hilbertin vaxtındakı kimi mehriban və qəşəng görünürdü. Hər şey lap həqiqətdə olduğu kimi idi. Özü də ov qadını Harloudan xeyli çox sevirdi, halbuki Qarbo bircə dəfə yuxusuna girmişdi. Harlou isə... Bəlkə elə bu da o cür yuxudur?

Bəlkə də heç yuxu deyil, deyə düşündü. Bəlkə elə əlimi uzatsam, həmin bu Mariyaya toxunaram. Bəlkə də sən, sadəcə olaraq qorxursan, öz-özünə dedi. Birdən elə çıxar ki, kino aktrisalarını və ya yanına qayıdıb həmin bu yataq kisəsində, quru taxtaların üstündə, samanın içində, yerdə, bütün anbarlarda, tövlələrdə, corrales, və *cortijos*¹ yük maşınlarında, qarajlarda, İspaniyanın bütün meşələrində və dağ vadilərində sənənlə birlikdə yatan keçmiş məşuqələrini gördüyün bütün yuxular kimi bu da heç vaxt olmayıb, bu da doğru deyil. O həmin torbada yatanda onların hamısı yanına gəlirdi və hamısı onunla, bir zaman, əslində olduğundan sevimli olurdu. Bəlkə elə burada da həmin cürdür. Bəlkə sən ona toxunmaqdan qorxursan, yoxlamaqdan qorxursan. Birdən toxunarsan, elə çıxar ki, bunu özün uydurmusan və yuxuda görmüsən.

O, qıza tərəf addımladı və əlini onun çiyninə qoydu. Barmaqları sürtünmüş parçanın altındakı ipək kimi hamar dərinə hiss etdi. Qız ona baxıb gülümsündü.

– *Hola, Mariya*, – o dedi.

– *Hola, İngles*, – qız cavab verdi. O, Mariyanın qızılı əsmər çöhrəsini, qəhvəyi-qonur gözlerini, təbəssümlə açılan dolu dodaqlarını, gündən bozarmış qısa saçlarını gördü. Qız başını yana əyib gülümsünərək onun gözələrinə baxdı. Bu, hər halda həqiqət idi.

Onlar artıq El Sordonun düşərgəsinə yaxınlaşırdılar; irəlində şam ağacları seyrəldi və bunların arxasında, dağın yamacında yanı üstə qoyulmuş dərin boşqaba oxşayan girdə oyuq göründü. Bu əhəngdaşlı yerlər yəqin ki, mağaralarla doludur, deyə düşündü. Budur, ikisi lap

¹ Mal-qara heyətləri və fermalar (*isp.*)

yolun üstündədir. Yamacda bitən xırda şamlığın arxasından heç görünmür. Düşərgə üçün yaxşı yerdir. Pablonun düşərgəsindən pis deyil, bəlkə hələ yaxşıdır da.

– Danış görək, sənın qohumlarını necə öldürdülər, – Pilar Xoakine müraciət etdi.

– Nə danışım, arvad, – Xoakin duruxdu. – Valyadoliddə bir çoxları kimi onların da hamısı sol baxışlı idi. Faşistlər şəhərdə təmizləmə aparanda əvvəlcə atamı güllələdilər. O, sosialistlərə səs vermişdi. Sonra anamı güllələdilər. O da sosialistlərə səs vermişdi. Ömründə birinci dəfə idi ki, səs verirdi. Sonra bacılarımdan birinin ərini güllələdilər. O, tramvay sürənlərin həmkarlar ittifaqının üzvü idi. Axı o, həmkarlar ittifaqının üzvü olmasaydı, tramvayda işləyə bilməzdi. Ancaq siyasətlə məşğul olmurdu. Mən onu yaxşı tanıyırdım. Çox da təmiz adam deyildi. Hətta yoldaşlığı da yox idi. Sonra o biri bacımın əri, – o da tramvayçı idi, – mənim kimi dağlara çəkildi. Onlar elə zənn edirdilər ki, bacım onun yerini bilir. Ancaq bilmirdi. Ərinin yerini demədiyi üçün bacımı güllələdilər.

Pilar:

– Ah vəhşilər, – dedi, – bəs El Sordo hardadır? Mən onu görmürəm.

– O buradadır. Yəqin ki, mağaradadır, – Xoakin cavab verdi. Tüfənginin qundağını yerə dirəyib dedi: – Qulaq as, Pilar. Sən də, qulaq as, Mariya. Öz yaxınlarımdan danışmaqla sizi məyus etdim sə, məni bağışlayın. Bilirəm ki, indi hamının dərdi çoxdur, bu barədə danışmaq yaxşıdır.

– Danışmaq lazımdır, – Pilar dedi. – Əgər bir-birimizə kömək etməyəcəyiksə, onda bu dünyada nə üçün yaşayırıq. Elə bir köməyimiz də yoxdur – qulaq asırıq və susuruq.

– Bəlkə, Mariyaya ağır gəlir. Onun öz dərdi özünə bəsdir.

– *Que va*, – Mariya dedi. – Mənim dərdim elə çoxdur ki, səninkinin də üstünə gəlsə, artıqlıq eləməz. Mənim sənə yazığım gəlir, Xoakin. Ümidvaram ki, o biri bacına heç nə olmayıb.

– O sağdır, – Xoakin cavab verdi. – Həbsxanadadır. Deyəsən onu orada çox incitmirlər.

– Başqa qohumların da varmı? – Robert Cordan soruşdu.

– Yoxdur, – oğlan dedi. – Daha heç kəsım yoxdur. Bircə dağlara çəkilen yeznəm qalır, mənçə, o da sağ deyil.

– Bəlkə sağdır, – Mariya dedi. – Bəlkə hansı bir dəstəyə isə qoşulub başqa yerə gedib.

Xoakin:

– Mən belə hesab edirəm ki, ölüb, – dedi, – o, çox dözümlü deyildi, özü də tramvayda konduktor işləyirdi, beləsi dağlarda yaşaya bilməz. Çətin ki, sağ qala. Heç bircə il də duruş gətirə bilməz.

– Hər halda, ola bilsin ki, sağdır. – Mariya əlini onun çiyninə qoydu.

– Kim bilir, hər şey ola bilər, – Xoakin təsdiq etdi. Mariya birdən ona lap yaxınlaşdı, boynunu qucaqlayıb öpdü, Xoakin üzünü yana çevirdi, çünki ağlayırdı.

– Bir qardaş kimi, – Mariyanın səsi titrədi, – mən səni bir qardaş kimi öpürəm.

Xoakin başını yırğaladı, səssizcə ağlamaqda davam etdi.

Mariya:

– Mən sənə bacınam, – dedi, – mən səni sevirəm. Sənin qohumların da var. Biz hamımız sənə qohumunuq.

– Hətta *İngles* də, – Pilar dilləndi. – Doğrudur, *İngles*?

– Doğrudur, – Robert Cordan oğlana gülümsədi. – Biz hamımız sənə qohumunuq, Xoakin.

– O, sənə qardaşıdır, – Pilar dedi. – Elə deyil, *İngles*?

Robert Cordan əlini Xoakinin çiyninə qoydu.

Xoakin yenə başını yırğaladı.

– Dərdimi açdığımıza görə xəcalət çəkirəm, – dedi, – belə şeyləri danışmaq olmaz, çünki eşidəndə hamının Qanı qaralır. Sizi incitdiyimə görə xəcalət çəkirəm.

– Sən də, sənə xəcalətin də belə-belə olsun, – Pilar ürəkdən gələn gözəl səsle dedi. – Bu Mariya yenə səni öpsə, mən özüm də qucaqlayıb öpəcəyəm. Çoxdandır ki, matador öpməmişəm, lap sənə kimi uğursuzunu da. İndi kommunistliyə yazılan uğursuz matadoru həvəslə öpərdim. Hə, *İngles*, tut saxla onu, bir öpüş alım.

– *Deya*¹ – deyə oğlan sərt hərəkətlə üzünü yana çevirdi. – Əl çək məndən. Hər şey keçib getdi. İndi özüm də xəcalət çəkirəm. O, arxasını onlara çevirib göz yaşların boğmağa çalışırdı. Mariya əlini Robert Cordanın ovcuna qoydu. Pilar əlləri belində istehza ilə oğlanı süzürdü.

– Əgər mən səni öpsəm, – Pilar ona dedi. – Bu, bacı öpüşü olmayacaq. Biz bu bacı öpüşlərinə bələdik.

– Çox yersiz zarafat edirsən, – Xoakin narazılıq etdi. – Axı mən dedim ki, hər şey keçib getdi, və indi dərdimi açmağıma təəssüf edirəm.

¹ Çəkil (*isp.*)

– Yaxşı, onda gedək qocanın yanına, – Pilar dedi. – Bu heyəcanlardan lap tənə gəldim.

Oğlan ona baxdı. Gözlərindən görünürdü ki, o, bərk inciyib.

– Söhbət sənə heyəcanlarından getmir, – Pilar ona dedi. – Mən özümü nəzərdə tuturam. Belə tez təsirlənən adamdan matador olmaz.

Xoakin:

– Məndən matador çıxmadı, – dedi, – hər dəqiqə bunu xatırlatmağın mənası yoxdur.

– Saçlarını isə yenə uzadırsan?

– Burada nə var ki? Buğa döyüşü çox faydalı sahədir. Bu, çoxlarına iş verir, indi bu sahə ilə dövlət məşğul olacaq. Bəlkə indi mən də qorxmayacağam.

– Ola bilər, – Pilar dedi. – Ola bilər.

Mariya:

– Pilar, niyə onunla belə kobud danışırısan? – dedi, – mən səni çox sevirem. İndi sən insan yox, əsl vəhşisən.

– Elədir, vəhşiyəm, – Pilar dedi. – Qulaq as, *İngles*. El Sordo ilə nə danışacağını fikirləşmişən?

– Bəli.

– Unutma ki, onun mənim kimi, ya sənə kimi, ya da bu ağlağan küçüklər kimi boş danışmaqdan xoşu gəlmir.

– Niyə belə deyirsən? – Mariya hirsle soruşdu.

– Bilmirəm, – Pilar cavab verərək irəli addımladı. – Sən necə, bilirsən?

– Mən də bilmirəm.

– Elə şeylər var ki, bəzən məni çox hirsələndirir, – Pilar acıqlı-acıqlı dedi. – Başa düşdün? Bax, məsələn, biri odur ki, mənim qırx səkkiz yaşım var. Eşidirsən? Qırx səkkiz yaşım var, üstəlik də belə idbar sifətim. Biri də odur ki, zarafat eləyib öpəcəyəm deyən kimi kommunist təmayüllü bu başabəla matador qorxudan dik atılır.

Xoakin:

– Düz deyil, Pilar, – dedi, – belə şey olmayıb.

– *Que va*, olmayıb! Tüpürüm sizin hamınıza. Budur, o, *Hola, Canmjarro!* İşlər necədir?

Piların səslədiyi adam çox kök idi, qara və enli sifəti vardı: saçları çallaşmışdı, bir-birindən xeyli aralı yerləşən gözləri sarı-qonura çalırdı. Burnu hindu burnu kimi üstədən nazik, qarmaq şəklində, ağız iri

və ensiz, üst dodağı uzun idi. Üzü təmiz qırılmışdı, əyri ayaqları at çapanların uzunboğaz çəkməsinə oxşayırdı. O, mağaradan çıxıb gələnləri qarşıladı. Hava isti idi, amma onun astarı qoyun dərisindən olan meşin penceyi lap boğazına qədər düymələnmişdi. O, iri, qəhvəyi rəngə çalan əlini Pilara uzatdı.

– *Hola*, arvad, – dedi, – *hola*, – deyərək Robert Cordanla salamlaşdı, diqqətlə onu süzdü.

Robert Cordan gördü ki, onun gözləri pişik gözləri kimi sarı, ilan gözü kimi bulanıqdır.

– Hə, *guapa*, – deyərək əlini Mariyanın çiyinə vurdu.

– Yemisen? – Pilardan soruşdu.

Qadın başını yırğaladı.

El Sordo:

– Ye, – dedi və Robert Cordanla baxdı. – İçmək istəyirsən? – Sonra əlini yumub baş barmağını aşağı tutdu, elə bil nə isə töküdü.

– Sağ ol, həvəslə içərəm.

– Yaxşı, – El Sordo dedi. – Viski?

– Səndə viski var?

El Sordo başı ilə təsdiq etdi.

– *İngles*, – deyə soruşdu. – *Ruso* yox?

– *Americano*.

– Amerikalılar burda azdır, – dedi.

– İndi çoxalıb.

– Daha yaxşı. Şimaldansen, ya Cənubdan?

– Şimaldanam.

– Hər halda *İngles* kimisen. Körpünü nə vaxt partladırısan?

– Sən artıq körpü məsələsini bilirsen?

El Sordo başı ilə təsdiq etdi.

– Birigün səhər.

– Yaxşı, – dedi, – bəs Pablo? – O, Pilardan soruşdu.

Qadın başını yırğaladı. El Sordo gülümsündü.

– Get buradan, – o, Mariyaya dedi və yenə gülümsündü. Sonra penceyinin qoltuq cibindən meşin qayıqlı saati çıxartdı. – Yarım saatdan sonra qayıdarsan.

O, skamyanı əvəz edən yonulmuş tiri göstərərək onları oturmağa dəvət etdi, sonra Xoakine baxıb baş barmağını onların gəldikləri cığıra tərəf uzatdı.

Mariya:

– Mən Xoakinlə gəzişərəm və yarım saata qayıdaram, – dedi.

El Sordo mağaraya girib bir şüşə şotland viskisi və üç stəkan gətirdi. Şüşəni qoltuğuna vurmuşdu, stəkanlar da elə o əlində idi, hər stəkanı barmağı ilə tutmuşdu, o biri əli ilə su dolu saxsı bardağın boğazından yapışmışdı. O, şüşəni və stəkanları tirin üstünə düzdü, səhəngi isə yerə qoydu.

– Buz yoxdur, – o, Robert Cordana dedi və şüşəni ona uzatdı.

– Mən istəmirəm, – deyərək Pilar əlilə öz stəkanının ağzını örtüdü.

– Buz tapmaq olmur, – El Sordo gülümsündü. – Hamısı əriyib. Buz, bax ordadır. – O, dağların çılpaq zirvələrində ağaran qarı göstərdi. – Uzaqdır, gətirmək mümkün deyil.

Robert Cordan El Sordonun stəkanını doldurmaq istədi, lakin o başını yırğaladı və işarə elədi ki, özü üçün töksün.

Robert Cordan stəkanın yarısınıacan viski tökdü. Diqqətlə onun hərəkətini izləyən El Sordo dərhal su qabını ona verdi. Robert Cordan saxsı qabı əydi, stəkanı onun boğazından süzülən sərin suyun altına tutdu.

El Sordo da özünə yarım stəkan viski tökdü və üstünə su əlavə etdi.

– Bəlkə şərab?.. – O, Pilardan soruşdu.

– Yox, su.

– Al, – o qımışdı. – Yaxşı deyil, – o, Robert Cordana dedi və gülümsündü. – Çox ingilis tanıyırdım. Həmişə viski bol olurdu.

– Harda?

– Rançoda, – El Sordo dedi. – Ağanın qonaqları içirdilər.

– Viskini hardan tapırsan?

– Nə? – O eşitmədi.

Pilar:

– Bir az bərk danış, – dedi, – o biri qulağına de. Kar sağlam qulağını göstərib gülümsündü.

– Viskini hardan tapırsan? – Robert Cordan qışqırdı.

– Düzəldirəm, – El Sordo cavab verdi və gördü ki, stəkanı ağzına aparan Robert Cordanın əli havada asıla qaldı.

El Sordo:

– Yox, – deyərək əlini onun küreyinə vurdu. – Zarafat edirəm. La-Qranxadandır. Dünən eşitdim ki, ingilis dinamitçisi gəlir. Yaxşıdır. Çox sevindim. Viski tapdım. Sənin üçün. Bəyənirsən?

- Olduqca, – Robert Cordan gülümsədi. – Əla viskidir.
- Çox şadam, – El Sordo qımışdı. – Viski də gətirmişəm, təzə xəbər də.
- Nə xəbər?
- Qoşunların böyük hərəkəti başlanıb.
- Harda?
- Seqoviyada. Təyyarələri gördün?
- Bəli.
- Pisdir, hə?
- Pisdir. Qoşunlar indi hardadır?
- Valyadolid yolunda. Vilyakastin və San-Rafael arasında da qoşun çoxdur. Lap çoxdur.
- Bəs sən bu barədə nə fikirləşirsən?
- Biz nə işə hazırlayıırıq?
- Bəlkə də.
- Onlar bilirlər. Onlar da hazırlayırlar.
- Ola bilər.
- Bəlkə körpünü bu gecə partladaq?
- Əmr başqa cürdür.
- Kimin əmri?
- Baş qərargahın.
- Belə.
- Məhz nə vaxt partlamağın əhəmiyyəti var? – Pilar soruşdu.
- Çox əhəmiyyəti var.
- Birdən orada qoşun oldu?
- Hissələrin hərəkəti haqqında dəqiq məlumatı Anselmo ilə göndərəcəyəm. İndi o, yolda müşahidə aparır.
- Yolda adam qoymusan?
- Robert Cordan El Sordonun nəyi eşidib, nəyi eşitmədiyini bilmirdi. Bu karlarla danışmaq doğrudan da çətin məsələymiş.
- Bəli, – dedi.
- Mən də adam qoymuşam. Nə üçün körpünü bu gün partlatmayaq?
- Xoşuma gəlmir, – El Sordo dedi. – Bu, mənim xoşuma gəlmir.
- Mənim də, – Robert Cordan dedi.
- El Sordo başını yırğaladı və stəkandan bir qurtum viski içdi.
- Mən nə etməliyəm?
- Cəmi neçə adamın var?

- Səkkiz.
- Rabitəni kəsmək, yol ustasının komasındakı postu ləğv etmək və körpüyə tərəf çəkilmək lazımdır.
- Bu çətin deyil.
- Təlimat yazılı şəkildə verilecəkdir.
- Ehtiyac yoxdur. Bəs Pablo?
- Bu tayda rabitəni kəsəcək, taxta zavodundakı postu ləğv edəcək və körpüyə tərəf çəkiləcək.
- Bəs necə çəkilib gedəcəyik? – Pilar soruşdu. – Bizdə yeddi kişi, iki qadın və beş at var. Bəs səndə? – qadın El Sordonun qulağına çığırdı.
- Səkkiz kişi və dörd at. *Faltan caballos*, – dedi, – at çatışmır.
- Pilar:
- On yeddi adama doqquz at, – dedi, – hələ yükümüz də var.
- El Sordo susdu.
- Daha at tapmaq olmaz? – Robert Cordan El Sordonun sağlam qulağına tərəf əyilib soruşdu.
- El Sordo dedi
- Bir ildir vuruşuram, cəmi dörd atım var. – O, dörd barmağını göstərdi. – Sən isə sabahacan səkkizini istəyirsən.
- Bəli, – Robert Cordan cavab verdi. – Unutma ki, sən buranı tərk edirsən. Sən gərək əvvəlki kimi ehtiyatlı olmayasan. Hər adamın fikrini çəkməyəsən. Məgər basqın edib səkkiz at qaçırmaq mümkün deyil?
- Ola bilər, – El Sordo dedi. – Ola bilər ki, bircəciyini də tapmaq. Ola bilər ki, lap çox tapaq.
- Burada sizin əl pulemyotunuz var? – Robert Cordan soruşdu.
- El Sordo başı ilə təsdiq etdi.
- Haradadır?
- Yuxarıda.
- Hansı sistemdəndir?
- Adını bilmirəm. Üstündə diskləri var.
- Diskləri var? Neçə disk olar?
- Beş.
- Sizlərdən onu ata bilən var?
- Mən bir az bilirəm. Az atıq. Səs salmaq istəmirik. Patronları qurtarmaq istəmirik.
- Sonra gedib baxaram, – Robert Cordan dedi. – Bəs əl qumbaralarınız necə, var?

- Çoxdur.
- Bəs hər tüfəngə neçə patronunuz var?
- O da çoxdur.
- Nə qədər?
- Yüz əlli. Bəlkə də daha çox.
- Necə bilirsən, bir qədər də adam tapmaq olar?
- Nədən ötrü?
- Mən partlayışı hazırlayanacan postları tutmaq və körpünün qabağını saxlamaq gerəkdir. Bundan ötrü isə bizdə olduğundan ikiqat artıq adam lazımdır.
- Postlardan ötrü narahat olma. Nə vaxt?
- Səhər çağı.
- Narahat olma.
- Robert Cordan dedi:
- Daha iyirmi adam tapsaydıq, lap üreyimdən olardı.
- Etibarlıları yoxdur. Etibarsızlar lazımdır?
- Yox, etibarlısı nə qədərdir?
- Ola bilsin, dörd nəfər.
- Niyə belə az?
- İnanmaq olmaz.
- Əgər ancaq atları saxlamağa gerek olsa?
- Atları saxlamaq üçün çox etibarlı adamlar lazımdır.
- Bəlkə heç olmasa on adam tapıla?
- Dörd nəfər.
- Anselmo mənə deyirdi ki, bu dağlarda yüzdən çox adam var.
- Hamısı etibarsızdır.
- Sən deyirdin otuz adam var, – Robert Cordan Pilara tərəf döndü.
- Deyirdin ki, həmin otuz nəfərə az-çox etibar etmək olar.
- Bəs Eliasın adamları? – Pilar Karın qulağına çığırdı.
- O, başını yırğaladı:
- Etibarsızdırlar.
- Deməli, heç onunu da tapmaq olmaz? – Robert Cordan soruşdu.
- El Sordo bulanıq sarı gözləri ilə ona baxdı və başını yırğaladı.
- Dörd nəfər, – dedi və dörd barmağını göstərdi.
- Səninkilər etibarlıdırlar? – Robert Cordan soruşdu və dərhal soruşduğuna peşman oldu.
- El Sordo başı ilə təsdiq etdi.

– *Dentro be la gravedad*, – o, ispanca dedi. – Təhlükə dərəcəsin-
dən asılı olaraq. – O qımışdı. – Necə, işlər şuluq olacaq?

– Ola bilər.

– Mənim üçün fərqi yoxdur, – El Sordo sadəcə və öyünmədən
dedi. – Çoxlu fərsizdənsə dörd fərlisi yaxşıdır. Bu müharibədə pis adam-
lar çoxdur, yaxşılar azdır. Yaxşılar gündən-günə azalır. Bəs Pablo?
– O, Pılara baxdı.

– Özün bilirsən ki, – Pilar dedi, – gündən-günə korlanır.

El Sordo çiyinlərini çəkdi.

– İç, – o, Robert Cordana dedi. – Mən özümünküləri və üstəlik
dörd nəfər verirəm. Cəmi on iki olur. Bu gün hər şeyi danışırıq.
Məndə dinamit var – altmış parça. Lazımdır?

– Tərkibi necədir?

– Bilmirəm. Adi dinamitdir. Gətirərəm.

– Bununla biz kiçik körpünü, yuxarıdakını partladırıq, – Robert
Cordan dedi. – Çox yaxşı. Sən bu axşam gələcəksən? Onda özünle
gətir. Əmrə o kiçik körpü barədə heç nə deyilmir, amma onu da part-
latmaq lazım gələcək.

– Axşam gələcəyəm. Sonra atların ardınca gedərəm.

– Səncə, at tapmaq mümkün olacaq?

– Ola bilsin. İndi gedək yeməyə.

Görəsən o, hamı ilə belə danışır, deyə Robert Cordan fikirləşdi,
yoxsa elə bilir ki, əcnəbini bu cür başa salmaq daha asandır?

– Bu işi qurtarandan sonra hara çəkilecəyik? – Pilar El Sordonun
qulağına çığırdı.

O, çiyinlərini çəkdi.

– Bunların hamısını hazırlamaq lazımdır, – Pilar dedi.

El Sordo:

– Lazımdır, – dedi, – əlbəttə.

– Bu çətin işdir, – Pilar dedi. – Hər şeyi incəliyinə kimi götür-qoy
ələməliyik.

– Elədir, – El Sordo dedi. – Səni təşvişə salan nədir?

– Hər şey! – Pilar çığırdı.

El Sordo qımışdı.

– Bunu sən Pablodan öyrənmisən, – dedi.

Deməli, o ancaq əcnəbilərlə bu cür qırıq-qırıq danışır, deyə Robert
Cordan düşündü. Yaxşı. Çox şadam ki, nəhayət onun adı insan kimi
danışmağını eşitdim.

– Səncə hara getmək lazımdır, – Pilar soruşdu.
– Hara?
– Hə, hara?
– Çox yer var, – El Sordo dedi. – Çox yer. Sən Qredosu tanıyırsan?
– Orada camaat həddindən çoxdur. Görsən, tezliklə bütün bu yerləərə əncam çəkdlər, sən səbir elə.
– Hə, amma o yerlər çox genişdir, adamsızdır.
– Ora gedib çıxmaq çətin olacaq, – Pilar dedi.
– Hər şey çətinidir, – El Sordo təsdiq etdi. – İstər Qredosa, istər başqa yerə gedib çıxmaq eyni əziyyətdir. Gecə getmək lazımdır. Bura indi çox təhlükəlidir. İndiyəcən burada salamat qalmağımız möcüzədir. Qredos daha sakitdir.
– Bilirsən, hara getmək istərdim? – Pilar dedi.
– Hara? Parameriya? Ora yaramaz.
– Yox, – Pilar dedi. – Mən Syerra-Parameriya getmək istəmirəm. Mən Respublika olan yeri istəyirəm.
– Bu olar.
– Sənin adamların gedərlər?
– Bəli. Əgər mən desəm.
– Mənimkilərsə bilmirəm, – Pilar tərəddüd etdi. – Pablo istəməz, halbuki orada özünü təhlükəsiz hiss edərdi. Ehtiyatda olanları çağırmasalar, qulluq da etməyəcək, yaşs keçib. Qaraçı heç cür getməz. Başqalarını bilmirəm.
El Sordo:
– Burada lap çoxdan elə sakitlikdir ki, onlar təhlükənin nə olduğunu yaddan çıxarıblar, – dedi.
– Bugünkü təyyarələr hər şeyi onların yadına saldı, – Robert Cordan dedi. – Lakin mənə elə gəlir ki, Qredosda iş görmək daha rahatdır.
– Nə? – El Sordo soruşdu və daha da tutqunlaşan gözlərini ona zillədi.
Sual o qədər də mülayim səslənmədi.
– Oradan həmlə etmək sizin üçün rahat olardı, – Robert Cordan dedi.
– Belə de! – El Sordo dedi. – Sən Qredosa bələdsən?
– Bəli. Orada dəmir yolu magistralında iş görmək olar. Bir az cənnubda, Estremadurada etdiyimiz kimi, yolları dağıtmaq olar. Bu, Respublika ərazisinə qayıtmaqdan yaxşıdır, – Robert Cordan dedi. – Orada daha çox xeyir verə bilərsiniz.

Ona qulaq asdıqca Kar və qadın daha çox məyus olurdular. O, sözü bitirəndə onlar baxışdılar.

– Deməli sən Qredosa bələdəsən? – El Sordo soruşdu. – Doğrudan?

– Əlbəttə, – Robert Cordan cavab verdi.

– Bəs sən hara gedirdin?

– Barko-de-Aviladan o yana. Ora burdan yaxşıdır. Bexar ilə Plasensiya arasındakı şoseyə və dəmir yoluna həmlələr etmək olar.

El Sordo:

– Çox çətindir, – dedi.

– Biz Estremadurada həmin yolda iş görmüşük, ora daha təhlükəlidir, – Robert Cordan dedi.

– Biz, yəni kim?

– Estramuduralı *guerrilleros*¹ dəstəsi.

– Böyükdür?

– Qırx nəfər olar.

– Əsəbləri zəif və qəribə adı olan həmin adam da oradan idi? – Pilar xəbər aldı.

– Bəli.

– İndi o haradadır?

– Ölüb, mən ki sənə demişəm.

– Sən də ordansan?

– Bəli.

– Başa düşürsən ki, mən nə demək istəyirəm? – Pilar soruşdu.

Mən səhv etdim, deyə Robert Cordan düşündü. İspanlara dedim ki, biz nəyi isə onlardan yaxşı eləmişik, burada isə öz xidmətlərindən və igidliklərindən danışmaq olmaz. Onları tərifləməkdənsə, başlarına ağıl qoyuram, buna görə də hər ikisi qəzəblənib. Nə eləyək, onlar ya bunu udacaqlar, ya da yox. Amma hər halda onlar buradan çox Qredosda fayda verə bilərlər. Kaşkinin təşkil etdiyi qatar partlayışından sonra onların heç nə etmədikləri buna sübutdur. Allah bilir, həmin əməliyyat da necə olub. Faşistlər bir paravoz və onlarca da əsgər itiriblər, burada isə o əməliyyatı bütün müharibənin ən mühüm hadisəsi kimi qələmə verirlər. Hə, bəlkə bundan sonra xəcalət çəkib Qredosa gedəcəklər. Bəlkə də mənə buradan qovacaqlar. Hər halda, vəziyyət o qədər də ürəkaçan deyil.

– Qulaq as, *İngles*, – Pilar ona dedi. – Sənin əsəblərin necədir?

¹ Partizanlar (*isp.*)

– Pis deyil, – Robert Cordan cavab verdi. – Kifayət qədər möhkəmdir.

– Bura göndərilən axırıncı dinamitçi öz işini bilsə də, əsəbləri heç nəyə yaramırdı.

Robert Cordan:

– Bizim aramızda da əsəbi adamlar olur, – dedi.

– Mən demirəm ki, o, qorxaq idi. Özünü cəsur aparırdı, – Pilar davam etdi. – Ancaq lap çox danışdı – özü də qəribə sözlər deyirdi. – O, səsini qaldırdı. – Doğrudurmu, Santyaqo, qatarı partladan sonuncu dinamitçi nə işə bir az qəribə idi?

– *Algo raro*, – El Sordo başı ilə təsdiq etdi və tozsoranın dəşikləri kimi girdə gözlərini Robert Cordana zillədi. – *Si, algo raro, pero bueno*¹.

– *Murio*, – Robert Cordan Karın lap qulağına çığırdı. – O öldü.

– Necə öldü? – Kar nəzərlərini Robert Cordan gözlərindən dodaqlarına çevirdi.

– Mən onu vurdum, – Robert Cordan dedi, – o, ağır yaralanmışdı və gedə bilmirdi, mən də onu vurdum.

– O, həmişə bundan danışdı, – Pilar dedi. – Bu fikir ona rahatlıq vermirdi.

– Elədir, – Robert Cordan dedi. – O, həmişə bundan danışdı və bu fikir ona rahatlıq vermirdi.

– *Comofue*?² – Kar soruşdu. – Siz qatar partlatmışdınız?

Robert Cordan:

– Biz qatarı partladıb qayıdırdıq, – dedi, – əməliyyat yaxşı keçmişdi. Qaranlıqda geri dönərkən faşist patruluna rast gəldik, biz qaçmağa başlayanda onun kürəyinə güllə dəydi, amma heç bir sümüyünü zədələmədi, kürəyinin altında qaldı. Bizimlə hələ bir xeyli getdi, nəhayət, aldığı yaradan zəiflədi və daha addım ata bilmədi. Qətiyyənlə tək qalmaq istəmədi və mən də onu vurdum.

– *Menos mal*, – Kar dedi. – İki bələdan ən yüngülü.

– Sən əminsən ki, əsəblərin möhkəmdir? – Pilar Robert Cordan dan soruşdu.

– Bəli, – o dedi. – Mən əminəm ki, əsəblərim yeri-yerindədir və belə düşünürəm ki, körpü məsələsini qurtarandan sonra sizin Qredosa getməyiniz yaxşıdır.

¹ Hə, çox qəribəydi, amma yaxşı oğlan idi (*isp.*)

² Bu necə oldu? (*isp.*)

O sözünü qurtarmamış qadın ağzına gələn söyüşləri yağdırmağa başladı, bu söyüşlər qeyzerin qəfil püskürməsi zamanı ətrafa sıçrayan ağ köpük kimi aşıb-daşırdı.

Kar başını yırgaladı və Robert Cordana baxarıq sevinclə gülümsündü. O, xeyli başını yırgaladı, Pilar isə söyüşünə ara vermirdi, Robert Cordan başa düşdü ki, hər şey düzəlir. Nəhayət, qadın susdu, əlini uzadıb su qabını götürdü, başını qaldıraraq doyunca içdi və heç nə olmaybmış kimi dedi:

– *İngles*, sonra nə eləyəcəyimizi sən bizə öyrətmə. Qayıt Respublika olan yerə, qızı da özünlə apar, hansı tərəfdə oləcəyimizi isə özümüz həll edərik.

El Sordo:

– Yaşayacağımızı, – dedi, – sakit ol, Pilar.

– Həm yaşayacağımızı, həm oləcəyimizi, – Pilar dedi. – Axı mən bilirəm bunun axırı necə olacaq. Sən yaxşı oğlansan, *İngles*, amma öz işini görüb qurtarandan sonra nə eləməli olduğumuzu bizə nahaq yerə öyrədirsən.

– Bu sənin öz işindir, – Robert Cordan dedi. – Mən bu işə qarışmıram.

– Amma sən qarışdın, – Pilar dedi. – Öz qırxıq gəzəyənini də götürüb Respublika olan yerə get, ancaq qapıları bu ölkədə doğulanların və hələ sənin ağzından süd iyi gələn zaman Respublikaya sədaqətli olanların üzünə bağlamaq fikrinə düşmə.

Mariya cığırla qalxanda təzədən əsəbiləşərək Robert Cordanın üstünə çığıran Piların son sözlərini eşitdi. Mariya Robert Cordana baxıb başını tərپətdi və xəbərdarlıq əlaməti olaraq barmağını qaldırdı. Robert Cordanın qıza baxıb gülümsədiyini gören Pilar üzünü qıza çevirib dedi:

– Hə. Məhz gəzəyən. İkilikdə Valensiyaya gedə bilərsiniz, biz isə Qredosda qalıb keçi qığı yeyəcəyik.

Mariya:

– Əgər sənə xoşdursa, Pilar, qoy gəzəyən olum, – dedi, – indi ki sən belə deyirsən, deməli hər şey doğrudur. Sakit ol. Sənə nə olub?

– Heç nə, – deyərək Pilar tirin üstündə oturdu: onun səsi yavaşıdı, daha səsində qəzəb gurlamırdı. – Mən sənə heç də gəzəyən demirəm. Respublika olan yerə necə də getmək istəyirəm.

– Onda hamımız bir yerdə gedək, – Mariya təklif etdi.

– Doğrudan da, – Robert Cordan tez dilləndi. – İndi ki Qredos üreyindən deyil.

El Sordo gülümsündü.

– Yaxşı baxarıq, – Pilar dedi. Onun qəzəbi tamam yatmışdı. – Bu qərribə içkidən bir stəkan ver. Hirsimdən boğazım quruyub. Baxarıq. Baxarıq, görək hələ nə olacaq.

– Bilirsənmi, yoldaş, – El Sordo izah etdi. – Ən çətini işin səhərə düşməsidir. – O daha qırıq-qırıq danışmır və Robert Cordanın gözlərinə sakit və aydın nəzər salırdı, qocaman əsgərin laqeyd və təkəbbürlü baxışları çəkilib getmişdi. – Mən sənənin planını başa düşürəm və bilərəm ki, sən öz işini görənəcən postları ləğv etmək və sonra körpünün qabağını kəsmək lazımdır. Bütün bunları lap əla başa düşürəm. Bütün bunları sübh açılmamışdan qabaq və ya qaş qaralana yaxın etmək asan olardı.

– Bəli, get bir az da gəz, yaxşı? – Mariyanın üzünə baxmadan Robert Cordan dedi.

Qız uzaqlaşdı, artıq heç nə eşidilmirdi. O, öyləşərək dizlərini qucaqladı.

El Sordo:

– Bax, – dedi, – bütün bunları etmək böyük iş deyil. Lakin sonra, günün günortasında buradan çəkilmək və başqa yerə gedib çıxmaq daha çətin işdir.

– Doğrudur, – Robert Cordan dedi. – Mən bu barədə fikirləşmişəm. Amma mən özüm də günün günortasında aradan çıxmalıyam.

– Sən təksən, – El Sordo dedi. – Biz isə çoxuq.

Pilar stəkandan bir qurtum içdi, sonra onu kənara qoyub soruşdu:

– Bəlkə, düşərgəyə qayıdıb havanın qaralmasını gözləyək, sonra isə yola düşək?

– Bu da çox təhlükəlidir, – El Sordo etiraz etdi. – Əslində bu daha təhlükəlidir.

Robert Cordan:

– Təsəvvür edirəm, – dedi.

– Bunu gecə etmək çox asan olardı, – El Sordo dedi. – Ancaq şərt qoyursansa, gündüz etməliyik, onda hər şey çətinləşir.

– Bilirəm.

– Bəlkə, bunu gecə eləyəsən?

– Məni güllələyərler.

– Sən bunu gündüz eləsən də, yəqin ki, güllələyəcəklər, üstəlik bizim də hamımızı.

– Mənim üçün bunun o qədər də əhəmiyyəti yoxdur, çünki körpü partladılacaq, – Robert Cordan dedi. – Amma indi mən çətinliyin nədən ibarət olduğunu başa düşürəm. Gündüz vaxtı siz asanlıqla geri çəkile bilməyəcəksiniz.

– Özüdür ki, var, – El Sordo dedi. – Lazım gəlsə, çəkile də bilərik. Amma mən istəyirəm ki, sən camaatın nədən narahat olduğunu və nə üçün hirsləndiyini başa düşəsən. Sən Qredosa getmək barədə elə danışsan ki, guya bu hərbi məşqdır və onu yerinə yetirmək çətin bir iş deyil. Biz Qredosa ancaq möcüzə nəticəsində gedib çıxıb bilərik.

Robert Cordan susurdu.

– Qulaq as mənə, – El Sordo dedi. – Bu gün mən çox danışiram. Ancaq bu ondan ötrüdür ki, bir-birimizi yaxşı başa düşə bilək. Ümmiyyətlə, möcüzədir ki, biz burada sağlamat qalmışıq. Bu möcüzəni yaradan faşistlərin tənbelliyi və axmaqlığıdır, amma bütün bunların bir sonu var. Doğrudur, biz çox ehtiyatlıyıq, bu dağlarda heç kəsə və heç nəyə toxunmuruq.

– Bilirəm.

– Körpü məsələsindən sonra buradan getməliyik. Necə getmək barədə yaxşı-yaxşı düşünmək lazımdır.

– Aydınadır.

– Belədir, – El Sordo dedi. – İndi isə yemək lazımdır. Mən lap çox danışdım.

– Heç vaxt eşitməmişəm ki, sən bu qədər çox danışasan, – Pilar dedi, – bəlkə bundandır? – O, stəkanı qaldırdı.

– Yox, – El Sordo başını tərpətdi. – Bu viskidən deyil. Ondandır ki, bu qədər danışmağım üçün heç vaxt belə bir səbəb olmayıb.

– Mən sənə köməyini və Respublikaya sədaqətini qiymətləndirirəm, – Robert Cordan dedi. – Mən partlayış üçün təyin olunan vaxtın yaratdığı çətinliyi də qiymətləndirirəm.

El Sordo:

– Bu barədə danışmayaq, – dedi, – biz ona görə buradayıq ki, əlimizdən gələni eləyək. Amma bu asan deyil.

– Kağızda isə hər şey asandır. – Robert Cordan güldü. – Kağızda körpü hücum başlanarkən partladılır ki, körpünün arxasındakı yol kəsilsin. Çox asandır.

– Kaş onlar bizə kağız üzərində görülməsi bir iş tapşırırdılar, – Kar dedi, – həm düşünmək, həm yerinə yetirmək hamısı kağız üzərində olaydı.

- Kağız hər şeyə dözür, – Robert Cordan bu məsəli xatırladı.
 – Çox şeyə yararır, – Pilar dedi. – *Es muy util.*¹ İstərdim ki, sənin əmrini bu ehtiyac üçün işlədim.
 – Mən özüm də istərdim, – Robert Cordan razılaşdı. – Amma bu yolla heç vaxt müharibəni udmaq olmaz.
 – Elədir, – qadın dedi. – Elədir, düz deyirsən. Bilirsən mən bir də nə istərdim?
 – Respublika olan yerə getmək, – Kar dedi. Qadın danışmağa başlayanda sağlam qulağını ona tərəf çevirdi. – *Ya ras, mujer.*² Biz müharibəni udandan sonra hər yerdə Respublika olacaq.
 – Yaxşı, – Pilar dedi. – İndi Allah xatirinə, gəlin yeməyimizi yeyək.

ON İKİNCİ FƏSİL

Günorta yeməyindən sonra onlar El Sordonun düşərgəsindən çıxıb həmin dik cığırla enməyə başladılar. El Sordo aşağı gözetçi postuna kimi onları ötürdü.

– *Salud*, – dedi, – axşam görüşərik.

– *Salud, camarada*, – Robert Cordan ona cavab verdi və hər üçü cığırla irəli getdi. Kar isə dayanıb onların arxasınca baxırdı.

Mariya geri dönüb ona əl elədi. El Sordo cavab olaraq ispanlarda qəbul edildiyi kimi, əlini azca yuxarı qaldırdı. Bu, salamlaşmaqdan çox nəyi isə rədd edən adamın hərəkətinə oxşayırdı. O, süfrə arxasında da astarı qoyun dərisindən olan həmin pencekdə əyləşmişdi, hətta düymələrini də açmamışdı, əvvəldən-axıracan özünü nəzakətli apardı, yaxşı eşitmək üçün qayğıkeşliklə başını çevirirdi, sonra yenə qırıq-qırıq danışmağa keçir, Robert Cordandan Respublikadakı vəziyyəti xəbər alırdı, amma aydın idi ki, o, tezliklə bu adamlardan yaxa qurtarmaq istəyir. Onlar ayrılarkən Pilar soruşdu:

– Hə, indi necə olsun, Santyaqo?

– Heç necə, arvad, – Kar cavab verdi. – Hər şey qaydasındadır. Mən fikirləşəcəyəm.

– Mən də, – Pilar dedi və şam ağacları arasındakı dik cığırla endikləri vaxt bir söz belə söyləmədi, bu cığırla enmək, qalxmaqdan fərqli olaraq asan və xoş idi.

¹ Çox faydalıdır (*isp.*)

² Arvad, sən gedərsən (*isp.*)

Rober Cordan və Mariya da susurdular, bu minvalla onlar dağa qalxan axırncı yoxuşun başlandığı yerə çatdılar. Buradan uzanan cığır sıx meşəni yararaq dağ çəmənliyinə gedib çıxırdı.

Axşama yaxın olsa da, may günəşi bərk yandırırdı. Yoxuşun yarısında qadın birdən dayandı. Robert Cordan da ayaq saxladı və geri döndə gördü ki, qadının alnını tər basıb. Onun əsmər sifəti elə bil solğunlaşmışdı, dərisi sarıya çalırdı, gözlərinin altı qaralmışdı.

– Bir az dincələk, – dedi, – biz çox iti gedirik.

Qadın:

– Yox, – dedi, – gedək.

– Dincəl, Pilar, – Mariya dedi. Çox yorğun görünürsən.

– Sus, – qadın dedi. – Səndən soruşan yoxdur.

Qadın yenə yoxuşu qalxmağa başladı, aşırıma çatanda o artıq tənəfəs olmuşdu və bütün sifəti tər içində idi, indi onun solğunluğu daha çox nəzərə çarpırdı.

– Əyləş, otur bir az, – Mariya dedi. – Rica edirəm səndən, əyləş.

– Yaxşı, – Pilar razı oldu və hər üçü şam ağacının altında, üzü çəmənlikdən o yanda qaralmaqda olan Syerra silsiləsinə doğru əyləşdi, dağın ayrı-ayrı qarlı zirvələri qabarıb çıxırmış kimi axşam günəşinin altında bərq vururdu.

Pilar:

– Bu axmaq qar gör necə də qəşəng görünür, – dedi, – bu qar göz aldadandır. – O, Mariyaya tərəf çevrildi. – İncimə ki, sənə acıqlandım, *diara*. Özüm də bilmirəm ki, bu gün mənə nə olub. Xasiyyətim pisdir.

– Sən hirslenəndə dediklərinə fikir vermirəm, amma tez-tez hirslenirsən – Mariya dedi.

– Yox, bu hirslenmək deyil, daha pisdir, – Pilar qarlı zirvələrə baxa-baxa dedi.

Mariya:

– Kəfin yoxdur, – dedi.

– O da deyil, – qadın kədərləndi. – Bura gəl, *diara*, başını qoy dizimin üstünə.

Mariya ona yaxınlaşdı, yastıqsız yatan adamlar kimi əllərini çarpazlayıb başının altına qoydu. Üzünü Pilara çevirib gülümsündü, qadın isə hələ də çəmənliyə və dağlara baxırdı. Üzünə baxmadan o, qızın başını sığalladı, sonra yoğun qısa barmağını onun alnına, qulağının dibinə çəkdi və saçları boyunca aşağı, boynuna apardı.

– *İngles*, bu saat onu sənə verirəm, – dedi.

Robert Cordan onun arxasında oturmuşdu.

– Elə demə, – Mariya dilləndi.

– Hə, qoy səni alsın, – Pilar heç birinə baxmadan dedi.

– Sən heç vaxt mənə lazım olmamısan. Amma mən qısqanıram.

Mariya:

– Pilar, – dedi, – belə danışma.

– Qoy səni alsın, – deyərək Pilar barmağını onun sırğalığının ətrafında gəzdirdi. – Amma mən çox qısqanıram.

– Bəsdir, Pilar, – Mariya dilləndi. – Axı sən özün mənə demisən ki, bizim aramızda elə şey yoxdur.

– Həmişə bir şey tapılır, – qadın dedi. – Həmişə elə bir şey olur ki, əslində gerek olmasın. Amma mənə elə şey yoxdur. Doğrudan da yoxdur. Mən sənə səadət arzulayıram, vəssalam.

Mariya dinmədi, yenə həmin vəziyyətdə uzanaraq başını elə saxladı ki, Pilara ağırlıq düşməsin.

– Qulaq as, *diara*, – deyərək Pilar dalgın halda barmaqlarını onun üzündə gəzdirdi. – Qulaq as, *diara*, mən səni sevirəm, amma qoy o səni alsın. Mən *tortillera*¹ deyiləm, mən kişilər üçün yaranmış qadınam. Düz sözündür. Amma bu cür günəş işığında, səni sevdiyimi söyləmək mənə xoşdur.

– Mən də səni sevirəm.

– *Que va*. Boş danışma. Sən heç mənə nədən danışdığımı başa düşürsən.

– Başa düşürəm.

– *Que va*, nə başa düşürsən! Sən bu *İngles* ilə taysan. Bu dərhal görünür, qoy belə də olsun. Mən də buna razıyam. Başqa şeyə razı olmazdım. Mən boş şeylərlə məşğul olmuram. Nə varsa, onu sənə deyirəm. Çox az adam, xüsusən çox az qadın tapılar ki, sənə olan şeyi desin. Mən qısqanıram, bunu da deyirəm, əslində də belədir və mən belə də deyirəm.

– Bəsdir, – Mariya dedi. – Bəsdir, Pilar.

– *Por que*² bəsdir? – qadın yenə heç birinə baxmadan dedi. – Xətrim istəməsə, qurtarmayacağam. Bax, belə, – nəhayət o, qıza baxdı, – bax indi xətrim istədi. Bax, indi qurtardım, başa düşdün?

¹ Lesbos qadın (*isp.*)

² Nə üçün (*isp.*)

- Pilar, – Mariya dedi. – Belə danışma.
- Sən çox gözəl dovşancığazsan, – Pilar dedi. – İndi isə başını götür, tərsliyim keçib getdi.
- Mariya:
- Bu heç də tərslik deyil, – dedi, – mənim başım isə burda çox rahatdır.
- Yox, qalx, – deyərək Pilar iri əllərini qızın başının altına qoydu və onu qaldırdı. – Hə, sən nə deyirsən, *İngles?* – qızın başını əlindən buraxmadan soruşdu, uzaqdakı dağlara baxdı. – Dilini pişik yeyib?
- Pişik yox, – Robert Cordan ona cavab verdi.
- Bəs onu hansı heyvan yeyib? – Qadın qızın başını yerə qoydu.
- Heyvan yox, – Robert Cordan dedi.
- Deməli özün yemisən?
- Belə görünür, – Robert Cordan dedi.
- Necə idi, dadlı idi? – Pilar istehza ilə ona tərəf döndü.
- O qədər də yox.
- Mən də elə bilirdim, – Pilar dedi. – Elə də bilirdim. İndi isə dovşancığazını sənə verəcəyəm. Mən bu dovşancığazını əlindən almaq da istəmirdim. Bu, yaxşı səslənir, ona yaraşır. Ona bu cür dediyini səhər eşitmişəm.
- Robert Cordan hiss etdi ki, qızarır.
- Sən qəliz qadınsan, – dedi.
- Yox, – Pilar cavab verdi. – Ancaq elə sadəyəm ki, dərhal başa düşməzsən. Bəs sənə necə, *İngles?*
- Məni də dərhal başa düşmək olmaz. Hərçənd o qədər də sadə deyiləm.
- Sən mənim xoşuma gəlirsən, *İngles,* – Pilar dedi. Sonra gülümsündü, irəli əyilərək yenə gülümsündü və başını tərpətdi. – Əgər bu dovşancığazı sənə əlindən ala bilsəydim və ya sənə dovşancığazın əlindən ala bilsəydim.
- Heç nə çıxmazdı.
- Bilirəm, – Pilar dedi və yenə gülümsündü. – Mən heç istəməzdim də. Cavanlığında hökmən alardım.
- Mən buna inanıram.
- İnanırsan?
- Robert Cordan dedi:
- Əlbəttə, amma bu söhbət nəyə lazımdır.

Mariya:

– Heç sənə yaraşmır, – dedi.

– Mən bu gün özüm-özümə yaraşmıram, – Pilar cavab verdi. – Heç yaraşmıram. Sənin körpün başımı ağrıdır, *İngles*.

– Nə olar ki, onu “Başağrı körpüsü” adlandıra bilərik, – Robert Cordan dedi. – Ancaq o, sınımış quş qəfəsi kimi yarığa uçaçaq.

Pilar cavab verdi:

– Bax, belə yaxşıdır, sən yenə belə danış.

– O qabığı soyulmuş banan kimi ortadan bölünəcək.

Pilar:

– Mən indi həvəslə banan yeyədim, – dedi, – hə, yenə, *İngles*, yenə danış.

– Lazım deyil, – Robert Cordan dedi. – Gedək düşərgəyə.

Pilar:

– Qorxma, – dedi, – sənin körpün heç yana qaçmaz. Axı mən söz vermişəm ki, sizi tək buraxacam.

– Yox, mənim hələ işim çoxdur.

– Bu da işdir və çox vaxt aparmaz.

Mariya dedi

– Sus, Pilar, nə kobud danışırısan.

– Mən elə kobudam da, – Pilar cavab verdi. – Amma həm də çox nəzakətliyəm. *Soy muy dalicada*. Mən sizi tək buraxıram. Qısqançlıq barədə dediyim isə boş söhbətdir. Məni Xoakin acıqlandırır, çünki necə idbar olduğumu onun gözlərindən gördüm. Özüm də qısqanmıram. Ancaq həsəd aparıram. Həsəd aparıram ki, sənin on doqquz yaşın var. Lakin bu həsəd keçəcək. Sənin yaşın həmişə on doqquz olmayacaq. Hə, mən getdim.

O, yerindən qalxdı və bir əlini belinə qoyub Robert Cordana baxdı, o da durmuşdu. Mariya başını aşağı salıb ağacın altında oturmuşdu.

– Biz hamımız gedirik, – Robert Cordan dedi. – Düşərgəyə qayıtmaq lazımdır, hələ işimiz çoxdur.

Pilar Mariyaya işarə elədi. O başaşağı oturmuşdu, dinib-danışmırdı. Pilar gülümsündü, yüngülcə çiyinlərini çəkdi və soruşdu:

– Sən yolu tanıyırsan?

– Mən tanıyıram, – Mariya başını qaldırmadan cavab verdi.

– *Pues te voy*, – Pilar dedi. – Onda mən getdim. Sənin üçün axşama dadlı bir şey hazırlarıq, *İngles*. Qadın dönərək süpürgə kolu bitmiş çəmənlə çaya doğru getdi, düşərgənin yolu oradan keçirdi.

- Dayan, – Robert Cordan onu səslədi. – Hamımız birlikdə gedək.
Mariya dinməzəcə oturmuşdu.
Pilar geri baxmadı.
– *Que va*, hamımız birlikdə, – dedi, – düşərgədə görüşərik.
Robert Cordan onun ardınca baxırdı.
– Ona bir şey olmaz ki? – Mariyadan soruşdu. – O lap xəstəyə
oxşayır.
– Qoy getsin, – Mariya hələ də başını qaldırmadan dedi.
– Gərək onu tək buraxmaydıq.
– Qoy getsin, – Mariya dedi. – Qoy getsin!

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Onlar süpürge kolu bitmiş dağ çəmənliyi ilə gedirdilər. Robert Cordan süpürge kolunun ayaqlarına necə ilişdiyini duyurdu, kəməmindən sallanan tapançanın ağırlığını, günəş şüalarının üzündə əks edən hərəkətini, qarlı zirvələrdən əsən küləyin küreklərində doğurduğu üşütməni, nazik barmaqlarını tutduğu qızın möhkəm və güclü əlini öz əlində hiss edirdi. Qızın əlinin onun əlinin içində olmasından, barmaqlarının birbirinə sarınmasından, qızın biləyinin onun biləyinə yapışmasından, qızın ovcunun, barmaqlarının və biləyinin yaxınlığından onun əlinə durğun dənizin səthini yavaş-yavaş dalğalandıran küləyin sərinliyi kimi nə isə bir tərəvət süzülməkdə idi, bu dodağa yapışan quş tükü kimi, sakit havada yerə düşən yarpaq kimi yüngül idi. Elə yüngül idi ki, bunu duymaq üçün barmaqların təması da kifayət edərdi, lakin əllərin möhkəm birləşməsi bu “nə isə”ni o qədər gücləndirir, o qədər dərinləşdirir, o qədər kəskin, əzablı, qüvvətli edirdi ki, elə bil cərəyan kimi keçərək bütün bədənində sancılı, həsrətli bir meyl oyadırdı. Günəş qızın yetişmiş buğda zəmisinə rənginə çalan saçlarını, incə qızılı-əsmər çöhrəsini, boynunun büküşünü nurlandırır, o, qızın başını dala qatlayıb onu özünə sarı çəkdi və öpdü. Qız onun öpüşündən titrədi. Sonra o, qızın bədənini bərk-bərk sıxdı və köynəyin altında gizlənən balaca, möhkəm döşlərini duydu, əlini qaldıraraq onun köynəyinin düymələrini açdı, əyilib onu öpdü. Qız isə boynunu büküb əsə-əsə durmuşdu. Sonra qızın çənəsi onun başına toxundu və dərhal hiss etdi ki, qız onun başını qucaqlayıb sinəsinə sıxır. O, qamətini düzəltdi və iki əli ilə qızı elə bərk qucaqladı ki, o, yerdən ayrıldı, qızın necə titrədiyini duyaraq boynunu öpdü və onu yerə qoyub dedi:

– Mariya, ah mənim Mariyam.

Sonra dedi:

– Hara gedək?

Qız cavab vermədi, ancaq barmaqları onun yaxasına keçdi. O, hiss etdi ki, qız onun köynəyinin düymələrini açır.

– Mən də. Mən də səni öpmək istəyirəm, – qız dedi.

– Lazım deyil, balaca dovşanım.

– Yox lazımdır. Sən necə, mən də elə.

– Yox. Belə olmur.

– Qoy olsun. Qoy olsun. Olsun.

Sonra əzilmiş süpürgə kolunun ətri gəldi, tikanlı qıçalar qızın başının altında qırılıb töküldü, günəşin parlaq şəfəqləri qapalı gözlərində oynadı. Robert Cordana elə gəldi ki, başını kolun üstünə qoyub uzanan qızın boynunun büküşünü, azca tərپənən dodaqlarını və günəşi görmək üçün bərk-bərk yumulmuş göz qapaqlarındakı kirpiklərin titrəyişini bütün ömrü boyu xatırlayacaq. Bu vaxt göz qapaqlarından süzülən günəşin şüaları bütün aləmi qızın nəzərində qırmızı, narıncı, qızılı-sarı rəngə boyamışdı, qalan hər şey – duyğular, təmas, sevinc də bu rəngdə, hər şey bu cür parlaq zülmətdə idi. Robert Cordan isə zülmətdə yol gərdirdi. Bu yol onu heçliyə, yalnız heçliyə və yenə heçliyə aparırdı, dirşəkləri yerə dirənmişdi, yenə də sonu görünməyən, çıxış yolu bəlli olmayan bir heçliyə cumurdu, daha taqəti kəsilmişdi, dözümü qalmamışdı, amma yenə – bir də, bir də, bir də heçliyə gömülürdü. Qəfildən, yandırıcı, dözülməz sonuncu cəhdə bütün zülmət yoxa çıxdı və zaman dayandı. Bu hərəkətsiz dayanmış zamanda ancaq onların ikisi mövcud idi və yer onların altında ləngər vuraraq titrəyirdi.

Sonra o, böyrü üstə uzandı, başını günəşin şəfəqləri oynayan süpürgə kolunun arasında gizlədib onun ətrini, köklərin və torpağın ətrini sinəsinə çəkdi. Cod qıçalar onun küreyini və böyrünü dalayırdı, qız isə onunla üz bəüz uzanmışdı, gözləri hələ də yumulu idi. Sonra qız gözlərini açıb ona baxdı və gülümsündü və o, nəvazişlə olsa da, çox yorğun, sanki uzaqdan gələn səsle dedi:

– Ey, dovşancığaz.

Qız isə güldü və yavaşcadan:

– Ey, mənim *İnglesim*.

– Mən *İngles* deyiləm, – o, tən bəl-tən bəl cavab verdi.

– Yox, *İnglessən*, – qız dedi. – Sən mənim *İnglesimsən*.

Qız irəli gəlib onun hər iki qulağından yapışdı və alnından öpdü,
– bax belə, – dedi, – hə, necədir? Öpməyi öyrənmişəm?

Sonra birlikdə çayboyu getdilər. O dedi:

– Mən səni sevirəm, Mariya. Sən o qədər gözəl, o qədər qəşəng,
o qədər ecazkarsan ki, səninlə bir yerdə olanda ölmək istəyirəm. Gör
səni necə sevirəm.

– Mən hər dəfə ölürəm, – qız dedi. – Bəs sən ölmürsən?

– Yox. Demək olar ki, yox. De görək, sən yerin titrəməyini duydu?

– Hə. Mən öləndə yer də titrəyirdi. Rica edirəm, qucaqla məni.

– Lazım deyil. Mən sənin əlindən tutmuşam. Sənin əlin mənə bəsdir.

O, qıza nəzər saldı, sonra baxışlarını uzaqlara, çəmənliyin qurtar-
dığı yere çevirdi və ovunu izləyən qırğını, dağların arxasından sürünüb
gələn axşam buludlarını gördü.

– Bəs sən başqaları ilə belə olursan? – Mariya onunla yanaşı, əl-
ələ addımlayaraq soruşdu.

– Yox, düz sözümdür.

– Sən çox qadınları sevmisən?

– Sevmişəm. Ancaq səni sevən kimi yox.

– Onlarla belə olmayıb? Doğrudan?

– Xoş olub, amma belə olmayıb.

– Yer də titrədi. Bəs əvvəllər heç vaxt yer titrəməyib?

– Yox. Heç vaxt.

Mariya:

– Hə, – dedi, – axı bizim cəmi bir günümüz qalıb.

O heç nə demədi.

– Ancaq hər halda bu olub, – Mariya ah çəkdi. – De görək məni
bəyənirsən? Düzünü de, bəyənirsən? Mən sonra qəşəng olacağam.

– Sən indi də gözəlsən.

– Yox, – qız dedi. – Ancaq sən mənim başımı sığalla. O, əlini qızın
başına çəkdi. Hiss etdi ki, qısa, yumşaq saçları əlinin altında yatır və
dərhal da barmaqlarının arasından qalxır. O hər iki əlini qızın başına
qoydu. Sifətini özünə tərəf çəkib öpdü.

– Öpüşməkdən çox xoşum gəlir, – qız dedi. – Amma hələ bacar-
mıram.

– Sənə heç lazım da deyil.

– Yox, lazımdır. İndi ki, mən sənin arvadınam, istəyirəm hər işim
xoşuna gəlsin.

– Onsuz da xoşuma gəlirsən. İstəmirəm ki, bundan artıq xoşuma gələsən. Əgər daha artıq xoşuma gələsən, bununla heç nə dəyişməyəcək.

– Görərsən, – qız sevinclə dedi. – İndi mənim saçım səni eləcə əyləndirir, çünki hamının saçı kimi deyil. Amma saçım gündən-günə artır. Tezliklə lap uzanacaq, onda mən kifir görünməyəcəyəm. Sən də məni həqiqətən çox sevecəksən.

– Sənin gözəl bədəninin var, – o dedi. – Dünyada belə gözəl bədən yoxdur.

– Qız bədənini kimidir, həm də çox arıqdır.

– Yox. Gözəl bədəndə nə isə bir əsrarəngiz qüvvə var. Amma həmişə yox. Birində olur, o birində yox. Bax səndə var.

– Səndən ötrü var, – qız dedi.

– Yox.

– Hə... Səndən ötrü, ancaq səndən ötrü və həmişə də səndən ötrü olacaq. Amma bu hələ olduqca azdır. Mən istərdim ki, səni daha çox sevindirirəm. Mən sənin yaxşı-yaxşı qeydinə qalması öyrənəcəyəm. Ancaq mənə düzünü de. Əvvəllər heç vaxt yer titrəməyib ki?

– Heç vaxt, – o dedi.

Bu, həqiqət idi.

– Bax, indi mən xoşbəxtəm, – qız dedi. – İndi mən doğrudan da xoşbəxtəm.

– Sən indi nə isə başqa şey fikirləşirsən? – qız ondan soruşdu.

– Hə, öz işimi fikirləşirəm.

Mariya:

– Kaş atlarımız olaydı, – dedi, – mən o qədər xoşbəxtəm ki, yaxşı at belində sürətlə çapmaq istərdim. İstərdim ki, sən də mənimlə yanaşı çapasan və biz getdikcə daha sürətlə, dördnala çapaq, amma inanmıram ki, mənim səadətimə çata bilək.

– Biz sənin səadətinə təyyarə ilə çata bilərik, – o, dalğın halda dedi.

Qız:

– Özü də günəşdə parlayan o kiçik qırıcı təyyarələr kimi göyün lap yuxarı qatında uçaq, – dedi, – həm dövrə vuraq, həm mayallaq aşağı. *Que bueno*¹. – O gülümsündü. – Mənim səadətim bundan heç xəbər tuta bilməzdi.

– Sənin səadətin sağlamdır, – qızın nə danışdığını demək olar ki, eşitmədi.

¹ Nə yaxşıdır (*isp.*)

Çünkü o artıq uzaqda idi. Qızla yanaşı getsə də, fikri körpü problemi idi və hər şey ona aydın, dəqiq, qabarıq görünürdü, lap elə bil fokusa yaxşı tuşlanmış fotoaparatin obyektivindən baxırdı. O, Anselmo ilə qaraçının müşahidə apardıqları hər iki postu görürdü. O, bomboş yolu və bu yoldan keçən qoşunları görürdü. O, daha rahat atəş sahəsini təmin etmək üçün hər iki əl pulemyotunu qoyacağı yeri görürdü. Bəs bu pulemyotları kim atacaq? – deyə fikirləşdi. Axıra yaxın özüm atacağam, bəs başlayan kim olacaq? O, dinamit şaşkalarını yerləşdirib bərkitdi və birləşdirdi, kapsulları taxdı, məftili çəkib uclarını bağladı və içində detonator olan köhnə yeşiyin yanına qayıtdı; burada baş verə biləcək və işə mane ola biləcək bütün hadisələri fikrindən keçirməyə başladı. Öz-özünə, bəsdir, dedi. İndicə sən bu qızı öpürdün, daha fikrin aydınlaşıb, lap aydınlaşıb, amma sən təşvişə düşürsən. Bir var ki, vacib olan şeyi fikirləşsən, bir də var ki, təşviş keçirəsən. Təşvişə düşmə. Təşvişə əsas yoxdur. Sən bilirsən ki, bəlkə birdən nə isə etməli oldun, onu da bilirsən ki, nə baş verə bilər. Əlbəttə, bu, baş verə də bilər.

Sən bu addımı atanda nəyin naminə mübarizə apardığını bilirdin. Sən elə özünün elədiyinə qarşı mübarizə aparırsan, sən bunu yalnız qələbə çalmaq imkanı naminə eləməli olursan. Bax, indi sən rəğbət bəslədiyən bu adamlardan heç kəsin pislik arzulamadığı əsgərlər kimi istifadə etməlisən. Görünür, hər halda Pablo hamıdan ağıllıdır. O, dərhal başa düşdü ki, bu işin axırı necə qurtaracaq. Qadın səmimi qəlbədən, özü də lap əvvəldən bu işə tərəfdardır; amma tədricən o da söhbətin nədən getdiyini başa düşür və bu, artıq ona təsir edib. El Sordo dərhal hər şeyi anladı və nə lazımsa, eləməyə hazırdır, ancaq burada. Robert Cordan, sənə kimi, onun üçün də ürəkəçən şey azdır.

Deməli, sən özünün başına nə gələcəyini yox, qadının, qızın və qalan adamların başına nə gələcəyini düşünürsən, – sən bunumu demək istəyirsən? Yaxşı. Bəs sən buraya gəlməsəydin, onların vəziyyəti necə olardı? Sən buraya gəlməmişdən qabaq onların vəziyyəti necə idi, onlar necə yaşayırdılar? Yox, belə fikirləşmək lazım deyil. Sən onlara cavabdeh deyilsən, sən ancaq tapşırığın onlara aid hissəsinin yerinə yetirilməsinə cavabdehsən. Əmri sən verməmişsən. Onu Qols verib. Bəs Qols kimdir? Yaxşı komandirdir. İndiyəcən tabeliyində olduğun komandirlərin ən yaxşısıdır. Lakin insan işin axırını qabaqcadan görə-görə yerinə yetirilə bilməyən əmrə əməl etməlidirmi?

Hətta bu əmri, nəinki ordunu, həm də partiyayı təmsil edən Qols versə belə? Bəli. Əməl etmək lazımdır, çünki yalnız əmri yerinə yetirməklə əmin olarsan ki, bu, yerinə yetirilə bilməyən əmrdir. Hardan bilirsən ki, bu yerinə yetirilə bilməyən əmrdir. Sən ki hələ onu yerinə yetirməyə başlamamısan? Əgər hər yetən əmr alarkən onun yerinə yetirilə bilməyəcəyini söyləsə, bunun axırı nə olar? – Əgər biz əmrlərə əməl etmək əvəzinə hər dəfə “yerinə yetirilə bilməz” deyə başlasaq, hara gedib çıxarıq?

O çox komandirlər görüb ki, bütün əmrləri yerinə yetirilə bilməyən əmrlər sayıblar. Biri elə Estremaduradakı o qanmaz Qomes. O çox həmlələr görüb ki, cinahlar hücumə keçməyə heç cəhd də göstərməyib, belə hesab ediblər ki, bu, yerinə yetirilə bilməyən işdir. Yox, o, əmri yerinə yetirəcək, bu işdə ona kömək etməli olan adamlara meyl salıbsa, daha pis – onun özü üçün ikiqat ağır olacaq.

Bu partizan işi belədir – kimlər ki, sənə sığınacaq verir və kömək əli uzadır, həmişə onları müsibətə və ikiqat təhlükəyə məruz qoyursan. Amma nəyin naminə? Onun naminə ki, hər cür təhlükə aradan qalxsın və bu ölkədə hamı yaxşı yaşaya bilsin. Dediklərin məlum olan şeylərin təkrarı kimi səslənir, amma məsələ bunda deyil. Məsələ ondadır ki, bütün bunlar həqiqətdir.

Əgər Respublika məğlub olarsa, onun yolunda mübarizə aparana İspaniyada gün verməyəcəklər. Bəlkə də belə deyil? Yox, belədir ki, var. O, bunu bilir, o, faşistlərin ələ keçirdiyi yerlərdə hər şeyi qədərincə görüb.

Pablo heyvandır, lakin qalanları gözəl insanlardır, onları bu işə qatmaq xainlik deyilmi? Ola bilsin, ancaq bu iş görülməsə, bir həftə sonra bu dağlara iki süvari eskadronu göndəriləcək və onların düşərgəsi darmadağın ediləcək.

Bəli. Onların həyatına qarışmamağı qət etsən, heç nə qazanmazsan. Onda yalnız belə bir prinsipə əməl etmiş olarsan ki, hər kəs öz həyatını yaşayır və heç kəsin həyatına qarışmaq olmaz. Aha, deməli, o, həmin prinsipə tərəfdardır? Bəli, tərəfdardır. Bəs onda planlı cəmiyyət və başqa məsələlər necə olsun? Qoy özgələri məşğul olsunlar. Onun öz işləri var və bunlarla müharibədən sonra məşğul olacaq. O, bu müharibədə ona görə iştirak edir ki, müharibə onun həmişə məhəbbət bəslədiyi ölkədə başlayıb, bir də ona görə ki, o, Respublikaya inanır və bilir ki, əgər Respublika darmadağın edilsə, Respublikaya inanan adamların

həyatı dözülməz olacaq. Müharibə dövründə o özünü kommunist intizamına tabe edib Kommunistlər burada, İspaniyada ən yaxşı intizam və müharibənin gedişinə ən ağıllı, düşüncəli münasibət nümayiş etdirlər. O, müharibə dövründə onların intizamını qəbul edib, çünki bu, yeganə partiyadır ki, müharibə məsələlərində onun proqramına və intizamına hörmət bəsləyə bilər.

Bəs onun siyasi əqidəsi necədir? Daha heç bir əqidəm yoxdur, öz-özünə dedi. Amma bu barədə heç kəsə danışmaq olmaz, deyə fikirləşdi. Belə bir fikri heç ağıla da gətirmək olmaz. Bəs müharibədən sonra nə ilə məşğul olmaq istəyirsən? Ştatlara qayıdıb qazanc xatirinə yenə ispan dilindən dərs verəcəyəm və doğru kitab yazacağam. Mütəlakə yazacağam, öz-özünə dedi. Bu, çətin olmayacaq.

Pablo ilə siyasətdən danışmaq lazımdır. Maraqlıdır, görsən onun siyasi inkişafı necə olub? Yəqin ki, soldan sağa; qoca Lerru ruhunda klassik yol. Pablo çox şeylə Lerruya oxşayır. Priyeto da ondan yaxşı deyil. *Pabloda da, Priyetoda da son qələbəyə eyni inam var. Onların hamısı at oğrularının siyasətini yeridir. Mən hakimiyyət forması kimi Respublikanın tərəfindəyəm, amma Respublika qiyamın başlanğıcında onu ağır vəziyyətə salan bütün bu at oğruları dəstəsini qovmalıdır. Görsən başqa elə bir xalq tapmaq mümkün olar ki, rəhbərləri onun bu cür əsl düşmənləri olsunlar?*

Xalqın düşmənləri. Bu ifadəsiz də keçinmək olar. Elədir, bu məşhur ifadəni işlətməyə dəyməz. Gör bir Mariya ilə keçirdiyi gecə onu nə halda salıb. O, artıq siyasi fanatikə çevrilib, nadan baptistlər kimi riyakar olub, “xalq düşmənləri” kimi ibarələr öz-özünə dilinə gəlir. Yəqin ki, onun şüuru bu inqilabi-vətənpərvərlik şamplarını tənqid süzgəcindən keçirmədən qəbul edib işlətməyə alışıb. Əlbəttə, bu sözlər həqiqəti ifadə edir, lakin dilindən çox asan qopur. Lakin gecəki və bugünkü vəziyyətdən sonra bütün bunlar ona daha aydın və dəqiq görünürdü. Fanatizm qərribə şeydir. Fanatik olmaqdan ötrü gərəklə haqlı olduğuna qəti, danışqsız inanasan, bu inamı isə yalnız nəfsi saxlamaqla möhkəmləndirə bilərsən. Nəfisi saxlamaq küfrə qarşı ən yaxşı vasitədir.

Maraqlıdır, görsən bu tezi daha da dərinləşdirmək mümkündürmü? Görünür, kommunistlər məhz buna görə bohema ruhu ilə kəskin mübarizə edirlər. Rədd olsun Mayakovskinin də duyduğu bohema. Amma indi axı Mayakovski yenidən müqəddəslər sırasına daxil edilib. Hə, çünki artıq o, ölüdür. Sən özün də tezliklə ölü olacaqsan. Daha bəsdir belə şeyləri düşündüyün. Yaxşısı budur, Mariyanı düşün.

Mariya onun fanatizmi üçün ağır imtahan idi. Qız onun qətiyyəti-ni sarsıtmamışdı, amma indi, o, ölmək istəmirdi. Qəhrəmancasına və əzabla ölməkdən həvəslə imtina edərdi. O, Fermopili təkrarlamaq istəmirdi, bu körpü məsələsində özünü Horatsiya oxşatmaq və ya bənd-dəki deşiyi barmağı ilə tutan Hollandiyalı uşaqla bəhsə girmək fikrin-də deyildi. Yox. O, uzun müddət Mariya ilə birlikdə olmaq istəyirdi. Əslində onun arzusu bu idi. Xeyli, xeyli müddət Mariya ilə olmaq istəyirdi.

Onun üçün “xeyli müddət” anlayışı çətin ki, hələ də mövcuddur, amma olsaydı, o həmin müddəti Mariya ilə keçirmək istərdi. Biz otel-də yaşaya bilərdik, lap elə doktor və missis Livingston adı ilə, deyə fi-kirləşdi.

Nə üçün də o, bu qızla evlənməsin? Bu mümkün işdir, deyə dü-şündü. Biz evlənərik, Aydaho ştatının San-Velli sakinləri – mister və missis Robert Cordan olarıq. Ya da Texas ştatının Korpus-Kristi və ya Montana ştatındaki Byutt şəhərinin sakinləri olarıq.

İspan qadınları gözəl ev xanımları olur. Mənim heç vaxt ispaniya-lı arvadım olmayıb, odur ki, bunu bilərəm. Mən yenidən universitetə qayıdıb məşğələlərə başlayanda, ondan lap yaxşı müəllim arvadı çıxar. İspan dilini öyrənən tələbələr bir axşam qəlyan çəkmək, yaxud Kevedo, Lope de Veqa, Qaldos və digər şanlı ölümlər barədə adi şərait-də söhbət etmək üçün evimizə gəlsələr, Mariya onlara göy köynəkli səlibçilərdən, sağ məslək tərəfdarlarından birinin onun boynuna min-məsindən, o birilərinin isə əllərini tutub, yubkasını qaldırıb ətəyi ilə ağzını qapamalarından danışa bilər.

Görəsən, Montana ştatının Missula şəhərində Mariyanı necə qəbul edərlər. Əlbət ki, əgər Missuladakı köhnə işimə qayıda bilsəm. Yəqin ki, artıq orada məni qırmızılardan biri kimi tanıyırlar və adımı qara si-yahıya salıblar. Amma kim bilir. Bəlkə də yox. Axı onlar mənim bu-rada nə edəcəyimi ağıllarına da gətirmirlər, buradakı işimdən danışan olsa da, onlar heç vaxt inanmazlar. İspan vizasını isə mən hələ məh-dudiyət qoyulandan xeyli əvvəl almışam.

Mənim vaxtım yalnız otuz yeddinci ilin payızında bitir. Mən otuz altının yayında evdən çıxmışam, məzuniyyətim düz bir il olsa da, payız semestri başlanana yaxın qayıtmalıyam, tez yox. Payız semestrinin başlanmasına isə hələ xeyli var. Əgər buna qalsa, biri günü də hələ xeyli var. Yox, mənə universitet barədə narahat olmağa dəyməz.

Ancaq payız semestri başlanana yaxın qayıtmaq lazımdır, onda hər şey qaydasında olar. Ancaq çalışmalısən ki, payız semestrinin başlanmasına yaxın qayıdasan.

Hər halda, xeyli vaxtdır ki, mən qəribə həyat sürürəm. Allah bilir, necə qəribə həyatdır. Sənin sənətin və qulluğun İspaniya ilə bağlıdır. Heç də təəccüblü deyil ki, sən İspaniyaya getmişən. Yayda sən dəfələrlə müxtəlif texniki qurğuların tikintisində, yaxud meşə yollarının çəkilişində, yaxud artilleriya parkında işləmişən, dinamit qoymağı öyrənmişən, buna görə partladıcı işindən yapışmağın heç də təəccüblü deyil. Əməlli-başlı işdir, amma həmişə tələsmək lazımdır.

Elə ki tərribatçı işi sənin üçün texniki vəzifə olur, sən burada texniki vəzifədən başqa heç nə görmürsən. Amma burada çətinlik törədən bir çox digər cəhətlər də var. Hərçənd düzünə qalsa, sən bunlara çox asanlıqla alışmışsən. Məsələn, tərribatçı işinin xüsusiyyəti elədir ki, sən adam öldürməkdən ötrü həmişə ən əlverişli şərait axtarmalı olursan. Məgər təmtəraqlı sözlər adam öldürməyə daha çox haqq qazandırır? Məgər həmin təmtəraqlı sözlərdən sonra adam öldürmək daha xoşagələn iş olur? Düzünü bilmək istəyirsənsə, sən bu işdən çox həvəslə yapmışsən. Respublikaya xidmətin başa çatandan sonra sənin nəyə oxşayacağını, daha doğrusu nəyə yarayacağını qabaqcadan söyləmək çox çətindir. Ancaq, ola bilsin ki, bu barədə yazandan sonra sən bütün olub-keçənlərdən yaxa qurtaracaqsan, deyə düşündü. Sən bu barədə yazan kimi hər şey keçib gedəcək. Əgər yaza bilsən. Yaxşı kitab çıxacaq. Əvvəlkindən xeyli yaxşı.

Lakin hələlik sən həyatda yalnız bu günə və sabaha bel bağlaya bilsən, gələcəkdə də belə olacaq (ümidvaram), deyə fikirləşdi, buna görə də əlində olan vaxtdan istifadə et və Allahına şükür elə. Bəs birdən körpü işi pis qurtardı? Heç yaxşı qurtarana oxşamır.

Amma Mariya ilə hər şey yaxşı oldu. Elə deyil? Hə, elə deyil məgər, deyə fikirləşdi. Ola bilsin ki, hələlik həyatdan ala biləcəyim elə budur. Ola bilsin ki, mənim həyatım elə budur, özü də yetmiş il əvəzinə ancaq qırx səkkiz saat və ya yetmiş saat. Daha doğrusu yetmiş iki saat sürəcək. Üç günün hərəsi iyirmi dörd saatdan dübbədüz yetmiş iki saat eləyir.

Görünür yetmiş saat ərzində yetmiş il kimi dolğun ömür sürmək olar; əgər əvvəllər, bu yetmiş saat başlamazdan qabaq dolğun ömür sürmüşsənsə, özün də müəyyən yaşa çatmışsansa.

Bu nə cəfəngiyyatdır, deyə düşündü. Öz-özünə danışa-danışa gör hara gəlib çıxacaqsan. Lap xalis cəfəngiyyatdır. Bəlkə heç sən deyən cəfəngiyyat deyil. Eybi yoxdur, sonra məlum olar. Axırncı dəfə qadınla yatdığım Madriddə olub. Yox, Madriddə yox, Eskurialda. Əgər nəzərə almasaq ki, gecənin bir aləmində oyandım və mənə elə gəldi ki, guya başqası ilə yatmışam və yanımdakının kim olduğunu xatırlayana qədər özümü xoşbəxt saydım. O əhvalatdan əvvəl isə belə bir iş Madriddə oldu və hər şey bundan əvvəlki kimi, hətta ondan da pis idi, baxmayaraq ki, elə hey özümü aldatmağa çalışırdım. Beləliklə, mən ispan qadınını tərənnüm edən romantiklərdən deyiləm və hər hansı başqa ölkədəki təsadüfi görüşlər kimi, buradakı təsadüfi görüşməyə də heç vaxt böyük əhəmiyyət vermirəm. Amma Mariya ilə olanda onu elə sevirəm ki, doğrudan da ölmək istəyirəm, əvvəllər isə heç vaxt inanmazdım ki, belə olur və bu, mənim də başıma gələ bilər.

Odur ki, yetmiş illik ömrü yetmiş saata dəyişmək lazım gəlsə, mənim dəyişməyə hər şeyim var və şadam ki, bunu bilirəm. Əgər mənim üçün xeyli müddət, yaxud ömrün axırınadək, yaxud əbədi adlanan anlayışlar mövcud deyilsə, ancaq bu saatki vaxt mövcuddursa, nə olar ki, deməli bu saati də qiymətləndirmək lazımdır və bu, mənim xoşbəxtliyimdir. Bu saat, *ahora, maintenant, heute*. Qəribədir ki, “bu saat” kəlməsi indi bütün aləm, sənin bütün ömrün deməkdir. *Esta noche*, bu axşam, *ce soir, heute abend*. Ölkə və arvad. *Pays et mari*. Yox, düz gəlmir. Fransızca arvad yerinə ər alınır. *Frau* sözünə isə heç qafiyə tapa bilməzsən. “Ölüm” sözünü götürək, *mort, muerto və Tod*. *Tod* – ölümlərin lap ölüsüdür. Müharibə, *guerre, guerra, və krieg-krieg* müharibəyə bütün sözlərdən çox uyğundur, bəlkə elə deyil. Bəlkə də sənə belə gəlir, çünki alman dilini o biri dillərdən pis bilirsən. Sevgilim, *cherie, prenda, Schatz*. Mariyanın müqabilində bunlar heç nəyə yaramaz. Mariya – bax, ad buna deyərəm.

Nə olar, biz bunu birlikdə edərik, indi artıq çox gözləməyəcəyik. Doğrudur, müvəffəqiyyət getdikcə daha çox şübhə doğurur. Belə işi səhər görmək olmaz. Axı yalnız, qaranlıq düşəndə çəkilmək olar, bütün günü burada qalıb gözləmək isə ağlasığmazdır. Amma qaranlıq düşənəcən burada qala bilsək, geriyyə, düşərgəyə çəkilmək olar. Onda bəlkə də hər şey yaxşı qurtarar. Hə, yaxşı, hər halda, gündüz vaxtı çəkilməyə cəhd edək? Onda nə olacaq? Zavallı El Sordo, bütün bunları lazımcına mənə başa salmaq xatirinə o, hətta adi adam dilində danışdı.

Guya mən özüm Qolsla söhbətdən sonra tək-tənha fikrə dalanda hər dəfə bu barədə fikirləşməmişəm. Guya bu fikir hələ srağagün axşamdan beynimdə ilişib qalmayıb.

Qəribə işdir! Hər dəfə qəti fikirləşirsən ki, bax bu, əsl sən istəyəndir. Axırda isə məlum olur ki, boş şey imiş, beləcə bütün ömrün boyu aldanırsan. Axı hələ heç vaxt indiki kimi olmayıb. Sən artıq qət etmişdin ki, daha heç vaxt həyatında belə bir şey olmayacaq. İndi isə budur, belə ümitsiz iş dalınca gəlib iki miskin partizan dəstəsinin köməyi ilə, yəqin ki, artıq başlanmış əks hücumun qarşısını almaqdan ötrü icrası mümkün olmayan şəraitdə, körpünü partlatmağa girişərkən, Mariya kimi bir qıza rast gəlirsən. Bu sənənin xasiyyəti. Amma bütün məsələ bundadır ki, sən ona gec rast gəlmisən.

Hələ o qadın, həmin o Pilar da sözün əsl mənasında qızı itələyib sənənin yataq kisənə saldı, bəs onda nə oldu? Hə, nə oldu? Buyur de görək, nə oldu? Bəli. Elə o oldu. Lap elə o oldu.

Yalandan uydurma ki, guya qızı Pilar itələyib sənənin yataq kisənə saldı və özünü elə aparma ki, guya bu, nə isə əhəmiyyətsiz və ya çirkin bir işdir. Sən onu gören kimi başını itirirdin. O, ağızını açıb birinci dəfə sənəninlə danışan kimi bunu hiss etdin, hiss etdin ki, axtardığını tapmışsan, halbuki buna heç bir ümidin yox idi, sən istədiyini tapdın və indi onu ləkələməyə çalışırsan, axı yaxşı bilirsən ki, sən istəyən elə odur. Onu da bilirsən ki, ilk dəfə qızı əlində tava gördüyün anda anladın ki, axtardığını tapmışsan.

Elə ilk görüşdən o səni sarsıtdı, özün də bunu bilirsən, daha nə uydurursan? Sən ona baxanda, ya da o sənə baxanda bütün vücudun lərzəyə gəlir. Bunu niyə boynuna almırsan? Yaxşı, boynuma alıram. O ki, qaldı Piların qızı guya itələyib sənənin yanına salmasına, Pilar özünü ancaq ağıllı qadın kimi göstərdi, vəssalam. O, qıza qayğı ilə baxırdı və qız boş tava ilə mağaraya qayıdanda dərhal hər şeyi başa düşdü.

O, işi sürətləndirirdi. İşə Pilar sürətləndirdi, dünənki gecə və bu gün nahardan sonrakı bir saat onun sayəsində oldu. O sənədən xeyli ağıllıdır, vaxtın nə olduğunu başa düşür. Elədir, o öz-özünə dedi, etiraf etmək lazımdır ki, o müəyyən dərəcədə vaxtın qədrini bilir. Orada, dağ yolunda qadın çox iztirab çəkdi, çünki özünün məhrum olduğundan başqalarının məhrum olmasını istəmirdi, amma özünün bundan məhrum olduğunu etiraf etmək onun qüvvəsindən xaric idi. Buna görə də qadın çox iztirab çəkdi, biz isə, görünür onu daha da qızışdırdıq.

Hər halda, bu olub, bu var və bunu cəsarətlə etiraf etmək olar, indi isə sənin Mariya ilə heç iki gecən də qalmayıb. Nə ömür sürmək, nə birgə yaşamaq, nə də insan qismətindəkinə sahib olmaq – heç nə. Artıq ötüb keçmiş bir gecə, bu gün gündüzkü bir saat, qarşıda da bir gecə – o da bəlkə. – Belə-belə işlər.

Nə ömür-gün olacaq, nə səadət, nə yüngül həyat sevincləri, nə oğul-uşaq, nə ev, nə vanna, nə təmiz pijama, nə səhər qəzetləri, nə birlikdə oyanıb hiss etmək ki, o yanındadır və sən tək deyilsən. Yox. Bunların heç biri olmayacaq. Amma sənin arzularından həyata keçə biləni yalnız budursa və sən, nəhayət, bunu tapmısan, onda heç olmasa bir gecəni əsl yataqda keçirmək olmazmı?

Sən mümkün olmayan bir şeyi arzulayırsan. Qətiyyənlə mümkün olmayan. Sən bu qızı doğrudan da dediyin kimi sevirənsə, çalış ki, onu lap bərk sevsən. Əgər bu sevginin uzun müddətli və davamlı olmasına ümid yoxdursa, qoy onda bu hiss heç olmasa güclü olsun. Eşidirsən?

Qədim zamanlarda insanın bütün ömrü buna sərf olunurdu. Sənə isə ikicə gecə qismət olsa da, belə hesab edəcəksən ki, bəxtin lap gətirib. İki gecə. Sevmək, oxşamaq, həsrətlə yad etmək üçün tam iki gecə. Həsrətlə yad etmək üçün. Kədərli və sevincli anlarda. Azar və ölüm anlarında. Yox, belə yox. Azar və sağlamlıq anlarında. Ölüm bizi ayırana qədər. İki gecə. Güman edildiyindən də çox. İndi isə yetər bu barədə düşünmək. Bəsdir. Bunun sizə ziyanı dəyə bilər. Sənə ziyanı dəyə bilən işləri eləmə. Bax belə.

Qols da məhz bunu deyirdi. O, burada çox qaldıqca, Qols ona daha ağıllı görünür. Bəlkə belə qəziyyə Qolsun özünün də başına gəlib, bəlkə burada hər şey şəraitlə bağlıdır. Onunla bağlıdır ki, vaxt yoxdur və sən həyatdan öz payını götürməyə tələsirsən. Bəlkə də bu cür şəraitdə hamının başına belə qəziyyə gəlir və yalnız o, güman edir ki, burada nə isə fəvqəladə bir şey var, özü də ona görə güman edir ki, belə qəziyyə öz başına gəlib? Bəlkə elə Qols da qızıl Ordunun qeyri-nizami süvari hissələrinə komandanlıq edərkən tələm-tələsik qızlarla yatıb, bəlkə şəraitin və bütün digər cəhətlərin uyşması ilə əlaqədar həmin qızlar da ona, indi Mariya Robert Cordana göründüyü kimi görünüb?

Ehtimal ki, Qols bütün bunlara bələddir. O, məhz bunu demək istəyirmiş: sənə verilən iki gecədə bütün ömrü yaşamağı bacar.

Düzgün fəlsəfədir. Lakin o inanmırdı ki, Mariya yalnız şəraitin yetirməsidir. Orası düzdür ki, burada təkcə onun yox, həm də qızın və-

ziyyəti rol oynayıb. Qızın düşdüyü müstəsna vəziyyət o qədər də xoşagələndeyil, deyə düşündü. Hə, o qədər də xoşagələndeyil.

Nə olar, indi ki, beledir, demək, beledir ki, var. Lakin elə bir qanun yoxdur ki, bunu yaxşı olduğunu söyləməyə onu məcbur etsin. Mən bilməzdim ki, indi duyduqlarımı duymağa qadirəm, deyə fikirləşdi. Bilməzdim ki, mənim başıma belə qəziyyə gələ bilər. Mən istərdim ki, ömrüm boyu belə olaydı. Belə də olacaq, onun vücudunun o biri yarısı dedi. Belə də olacaq. Sən bunu indi duyursan, bax, elə bu məqam sənə bütünlüyüdür. Bu məqamdan başqa heç nəyin yoxdur. Nə dünən var. Nə sabah. Bunu dərk etmək üçün sənə nə qədər vaxt lazımdır? Yalnız bu məqam var və əgər bu məqam sənə üçün iki gündürsə, deməli iki gün sənə bütünlüyüdür və hər şey buna müvafiq olmalıdır. Buna isə iki gün ərzində bütünlüyü yaşamaq deyirlər. Əgər sən giley-güzardan və qeyri-mümkün şeyləri arzulamaqdan əl çəksən, bu çox yaxşı ömür olar. Yaxşı ömür zamanın bibliya dövrləri ilə ölçülmür.

Buna görə də təşviş etmə, nə varsa, ona qane ol və öz işini gör, onda sən çox uzun və çox fərəhli ömür sürərsən. Məgər son vaxtlar fərəhli deyildi? Nədən giley-lənirsən? İşim beledir, öz-özünə dedi və bu fikir çox xoşuna gəldi: məsələ əsaslı öyrəndiyin həqiqətlər deyil, rastlaşdığın adamlardır. O, zarafat edə bildiyindən razı qaldı və yenidən qıza tərəf döndü.

– Mən sənə sevirəm, dovşanım, – o qıza dedi. – İndicə, nə deyirdin?

– Deyirdim ki, işinə görə narahat olmağına dəyməz, çünki mən heç nəyə qarışmayacağam və sənə tənqə gətirməyəcəyəm. Əgər sənə köməyim dəyə bilər, onda mənə de.

– Heç nə lazım deyil, – o dedi. – Bu çox sadə işdir.

– Mən Pildardan öyrənərdim, görüm kişinin qulluğunda necə dururlar. O nə desə, onu da elərdim.

– Mənə heç nə lazım deyil.

– *Que va*, heç nə lazım deyil! Götürək elə sənə yataq kisəni, onu bu səhər çırpmaq, havaya vermək və gün düşən yerdən asmaq, axşam isə şəhər düşənə qədər götürmək lazım idi.

– Hə, dovşanım, bəs sonra?

– Corablarını yuyub qurutmaq lazımdır. Mən elə edəcəyəm ki, həmişə iki cüt ehtiyat corabın olsun.

– Daha nə?

– Əgər sən mənə göstərsən, tapançanı təmizləyib yağlaya bilərəm.
– Öp məni, – Robert Cordan dedi.
– Dayan, axı bu ciddi işdir. Tapançanı necə təmizləməyi mənə göstərərsən? Pildə əski və yağ var. Mağarada sünbəmiz də var, mənə bu sünbə yarayar.

– Əlbəttə ki. Mən sənə mütləq göstərəm.

Mariya:

– Bir məsələ də var, – dedi, – sən mənə bundan atəş açmağı öyrət, əgər yaralansa, əsir düşməmək üçün özümüzü vura bilərik.

– Çox maraqlıdır, – Robert Cordan dedi. – Sənin belə ideyaların çoxdur?

– Çox deyil, – Mariya cavabında dedi. – Ancaq bu çox yaxşı ideyadır. Pilar mənə bax bunu verib və necə işlətməyi mənə də öyrətdi. – Qız köynəyinin üst cibini açdı, cib darağının qabına oxşayan meşin futlyar çıxartdı, onu sıxan rezini çəkdi və üzqırخان ülgücü ona göstərdi. – Mən bunu həmişə özümle götürürəm, – deyə izah etdi. – Pilar deyir ki, buranı, qulağın lap altını çərtmək və bura qədər çəkmək lazımdır. – Qız barmağı ilə göstərdi. – O deyir ki, buradan böyük arteriya keçir və ülgücü belə çəksən, mütləq ona toxunacaq. Özü də deyir ki, bu heç ağrıtmır, ancaq qulağın altına bərk basmaq və o saat ülgücü aşağı çəkmək lazımdır. Deyir ki, bu çox asandır və əgər belə eləsən, heç kəs mane ola bilməz.

– Doğrudur, – Robert Cordan dedi. – Buradan yuxu arteriyası keçir.

Deməli qız bunu həmişə yanında gəzdirir, deyə düşündü. Qərar qəbul olunub və onu həyata keçirmək lazım gəlsə, hər şey hazırdır.

– Amma daha yaxşı olardı ki, mənə güllə vurasan, – Mariya dedi. – Söz ver ki, nə vaxt lazım olsa, sən məni vuracaqsan.

– Əlbəttə, – Robert Cordan dedi. – Söz verirəm.

Mariya:

– Bax belə, sağ ol, – dedi, – mən bilirəm, bu da çox asan deyil.

– Eybi yoxdur, – Robert Cordan dedi.

Bütün bunları unudursan, deyə fikirləşdi. Öz işini həddindən artıq düşünəndə, vətəndaş müharibəsinin bütün gözəlliklərini unudursan. Sən bunu tamam unutmusan. Neyləmək, belə də lazımdır. Bax, Kaşkin unuda bilmirdi və bu onun işinə mane olurdu. Bəlkə də yazığın lap əvvəldən ürəyinə damıbmı? Qərībədir ki, o, Kaşkini vurmağa məcbur olduğunu heç bir həyəcan keçirmədən fikirləşdi. Yəqin ki, bir vaxt o, bu fikirdən həyəcan duyacaq. Hələlik isə heç bir həyəcan keçirmir.

– Mən sənin üçün daha çox iş görə bilərəm, – çox ciddi görkəmdə və qadın qayğıkeşliyi ilə onun yanınca addımlayan Mariya dedi.

– Mənə güllə vurmaqdan başqa da?

– Hə. Lüləyəoxşar siqaretlərin qurtaranda, mən sənin üçün siqaret eşə bilərəm. Pilar mənə öyrədib, lap yaxşı eşirəm – kip və həmar, tütün də dağılmır.

– Lap gözəl, – Robert Cordan dedi. – Özün də dilinlə yapışdırırsan?

– Hə, qız cavab verdi. – İşdir, yaralansan, mən sənə qulluq edəcəyəm, yaralarını sarıyacağam, səni yedizdirəcəyəm...

– Əgər yaralanmasam necə? – Robert Cordan soruşdu.

– Onda xəstələnsən, sənə qulluq edəcəyəm, bulyon bişirəcəyəm, əl-üzünü yuyacağam, sənin üçün hər şey edəcəyəm. Bir də sənin üçün ucadan kitab oxuyacağam.

– Əgər xəstələnməsəm, necə?

– Onda səhər sən oyanan kimi qəhvə gətirəcəyəm...

– Əgər qəhvəni xoşlamırsansa necə? – Robert Cordan soruşdu.

– Yox, xoşlayırsan, – qız sevinclə dedi. – Bu səhər iki fincan içdin.

– Təsəvvür elə ki, birdən qəhvədən acığım gəldi, mənə güllə vurmaq lazım olmadı, yaralanmadım, xəstələnmədim, siqaret çəkməyi tərgitdim, corablarım bir cütdən çox olmadı, yataq kisəsini çırpmağı da özüm öyrəndim. Onda nə olsun, dovşanım? – O, əlini qızın çiyinə vurdu. – Hə, nə olsun?

– Onda, – Mariya cavab verdi. – Pilardan qayçı istəyəcəyəm və sənin saçlarını gödəldəcəyəm.

– Gödək saç xoşuma gəlmir.

– Mənim də, – Mariya dedi. – Səninki kimi xoşuma gəlir. Belə. Sənə lap heç nə lazım olmasa, oturub üzünə baxacağam, gecələr isə sevişəcəyik.

– Əladır, – Robert Cordan dedi. – Layihənin axırncı hissəsi xüsusi təqdirəlayiqdir.

– Məncə də elədir. Bu hamısından yaxşıdır, – Mariya gülümsündü. Sonra isə: – Ah, *İngles*, – dedi.

– Mənim adım Robertodur.

– Bilirəm. Amma Piların dediyi kimi *İngles* daha çox xoşuma gəlir.

– Hər halda mənim adım Robertodur.

– Yox, – qız dedi. – Artıq ikinci gündür ki, sənin adını *İngles* çağırırlar. De görüm, *İngles*, mən sənin işinə kömək edə bilərəm?

- Yox. Mənim elədiyimi təklidə və açıq başla eləmək lazımdır.
- Yaxşı, – qız dedi. – Bəs işini haçan qurtaracaqsan?
- Əgər hər şey yaxşı olsa, bu gün axşam.
- Yaxşı, – deyə qız gülümsədi.

Onlardan aşağıda axırncı meşəlik görünürdü, sonra isə düşərgə gəlirdi.

– O kimdir? – Robert Cordan qaraltını göstərərək soruşdu.

Qız onun əli istiqamətində baxıb:

– Pildir, – dedi, – əlbət ki, Pildir.

Çəmənliyin kənarında, meşənin lap başlanğıcında bir qadın başını əllərinə dayayıb oturmuşdu. Onların dayandığı yerdən qadın ağacların boz gövdələri arasında iri qara boğçaya oxşayırdı.

– Gedək, – deyərək Robert Cordan çəmənle qaçmağa başladı.

Hündür, dizə qədər qalxan süpürge kollarının arası ilə qaçmaq çox çətin idi və bir azdan o, sürətini azaldıb iri addımlarla getdi. İndi o görünürdü ki, qadının başı dizlərinin üstündə çarpazlandığı qollarının arasındadır, onun çox dolu bədənini şam ağaclarının fonunda qaraya çalır-
dı. O yaxınlaşıb ucadan səslədi:

– Pilar!

– Hə! – qadın dedi. – Sevişib qurtardınız?

– Kəfin yoxdur? – qadına tərəf əyilib soruşdu.

– *Que va*, – qadın dedi. – Eləcə yatmışdım.

– Pilar, – deyə Mariya ona yaxınlaşdı və yanında dizi üstə düşdü.

– Sənə nə olub? Özünü pis hiss edirsən?

– Mən özümü lap yaxşı hiss edirəm, – Pilar dedi. – Amma yerindən tərpənmədi. O, hər ikisini süzdü. – Hə, necədir, *İngles*? Bir daha gücünü göstərdin?

Robert Cordan onun sözlərinə məhəl qoymadan soruşdu:

– Sən doğrudan da özünü yaxşı hiss edirsən?

– Mənə nə olub ki? Yatırdım. Bəs siz?

– Biz yox.

– Onunla işin olmasın, – dedi. Bu saat ona bir şapalaq çəkəcəyəm, qoy hamısı cəhənnəmə olsun, deyə düşündü.

Pilar heç ona cavab vermədi. O, quşu ovsunlayan ilana və ya quşla oynayan pişiyə oxşamırdı. Qadının davranışında heç bir yırtıcılıq və ya xainlik yox idi. Lakin o, başını qaldırıb boynunu şişirdən kobra kimi gərgin vəziyyətdə idi. Bu gərginlik hiss olunurdu. Bu gərginlikdə bir

təhlükə duyulmaqda idi. Lakin kin yox idi, yalnız amirane bir həvəs, istədiyini öyrənmək həvəsi vardı. Kaş bunu görməyəydim, deyə Robert Cordan fikrindən keçirdi. Amma sillə vurmağın yeri deyil.

Pilar:

– Mariya, – dedi, – mən sənə toxunmaram. Öz xoşunla de.

– *De tu propia voluntad* – bu, ispanca belə səslənirdi.

Qız başını yırğaladı.

– Mariya, – Pilar dedi. – Hə, öz xoşunla. Eşidirsən məni? Bir söz de.

– Yox, – qız astadan cavab verdi. – Yox, yox.

– Onsuz da deyəcəksən, – Pilar dedi. – Axır ki, bir söz deyəcəksən, hər nə olsa dəxli yoxdur. Görərsən. Sən bu sözü deməlisən.

Mariya qadına baxmadan:

– Yer titrəyirdi, – dedi, – doğru sözündür. Amma bunu danışmaq mümkün deyil.

– Belə de, – Pilar bunu mülayim və mehriban bir səslə dedi. Səmiyyətinə şübhə ola bilməzdi. Lakin Robert Cordan qadının alınını və üst dodağının yuxarısını bürüyən xırdaca tər damllarını gördü. – Deməli, belə. Deməli, bu cür olub.

– Doğrudan da belə olub, – Mariya dedi və dodağını dişlədi.

– Əlbət ki, elə olub, – Pilar mehribanlıqla dedi. – Amma bunu adamlara danışma, çünki onlar heç vaxt sənə inanmazlar. *İngles*, de görək, sən qanında qaraçı qarışığı yoxdur ki?

Robert Cordan qalxmaq üçün ona kömək elədi.

– Yox, – dedi, – mən bilən yoxdur.

– Mariyanın da qanında yoxdur, özü dediyinə görə, – Pilar dedi. – *Pues es muy raro*. Bu çox qəribədir.

– Ancaq olub, Pilar, – Mariya cavab verdi.

– *Como que no, hija?* – Pilar dedi. – Nə üçün də olmasın, qızım? Mən cavan olanda, yer elə titrəyirdi ki, hətta dəhşətə gəlirdim, qorxurdum ki, birdən lap altımdan qaçar.

Hər gecə belə olurdu.

Mariya:

– Yalan deyirsən, – dedi.

– Hə, – Pilar dedi. – Yalan deyirəm. Bu, ömür boyu yalnız üç dəfə olur. Doğrudan da altında yer titrəyirdi?

– Hə, – qız dedi. – Doğrudan da titrəyirdi.

– Bəs sən necə, *İngles?* – Pilar Robert Cordana baxdı. – Amma yalan demə!

– Titrəyirdi, – o cavab verdi. – Doğru deyirəm.

Pilar:

– Oldu, – dedi, – oldu. Bu yaxşıdır.

– Bəs o üç dəfə barədə nə deyirdin? – Mariya soruşdu. – Bu nə deməkdir?

– Üç dəfə, – Pilar dedi. – Sən artıq bir dəfəsini görmüsən.

– Cəmi üç dəfə?

– Çoxlarında heç bir dəfə də olmur, – Pilar ona dedi. – Yəqin yadımdadır ki, yer titrəyirdi?

Mariya:

– Özümü saxlaya bilmirdim, – dedi.

– Deməli, doğrudan da titrəyirmiş, – Pilar dedi. – Hə, indi ki, belədir, dur gedək düşərgəyə.

Onlar şam meşəsindən keçərkən Robert Cordan qadından soruşdu:

– Üç dəfə barədə dediklərin nə uydurmadır?

– Uydurma? – Qadın çəpəki ona baxdı. – Bu heç də uydurma deyil, mənim balaca ingilisim.

– Bəs onda nədir, cadudur, ovuc falı kimi bir şeydir?

– Necə demişəmsə, əslində də elədir, bütün *gitanos*¹ bunu öz tərübələrindən bilirlər.

– Biz ki, *gitanos* deyilik.

– Hə. Amma sən bəxtin gətirib. Bəzən iş elə düşür ki, qaraçı olmayanların da bəxti gətirir.

– Deməli, üç dəfə barədə dediklərin ciddi söhbətdir?

Qadın ona nəsə qərribə bir nəzər saldı.

– Əl çək məndən, *İngles*, – dedi, – mənimlə işin olmasın. Hələ çox cavansan, sənənlə danışmağı özümə sığışdırmıram.

Mariya:

– Axı, Pilar... – dedi.

– Sus, – Pilar ona cavab verdi. – Artıq səndə bir dəfə olub, hələ ikisi qalıb.

– Bəs səndə neçəsi olub? – Robert Cordan ondan soruşdu:

Pilar:

– İkisi, – deyərək iki barmağını qaldırdı. – İkisi. Üçüncü daha olmayacaq.

– Nə üçün? – Mariya ondan soruşdu.

¹ Qaraçılar (*isp.*)

- Sən sus, – Pilar dedi. – Ah, bu südəmərlər lap zəhləmi tökdülər!
– Üçüncüsü nə üçün olmayacaq? – Robert Cordan soruşdu.
– Sən də sus, anladın? – Pilar dedi. – Sus.

Yaxşı Robert Cordan öz-özünə dedi. Məni aldada bilməzsən. Çox qaraçı tanıyıram, hamısının da öz qəribəliyi var. Əslində biz özümüz də eləyik. Fərq ancaq bundadır ki, biz bir parça çöreyimizi halallıqla qazanırıq. Heç kəs bilmir ki, biz hansı tayfadan törəmişik, ondan nəyi götürmüşük və əcdadlarımızın yaşadığı keçilməz meşələrin hansı sirləri varmış. Biz ancaq bunu bilirik ki, heç nə bilmirik. Gecələr başımıza gələnələr barədə heç nə bilmirik. Amma bunlar gündüz olursa, çox yaxşıdır. Nə olubsa olub. Lakin bu qadın qızı nəinki mütləq danışdırmağa çalışırdı, hərçənd qız bunu istəməirdi, həm də onun yaşadığı hissi mənimsəməyə və öz hissəyə çevirməyə çalışırdı. O, həm də buna nəse bir qaraçı müəmması qatıb qarışdırmaq istəyirdi. Bəlkə də orada, dağ yolunda o çox əziyyət çəkməli oldu, lakin elə indicə, meşənin kənarında axır ki, öz istəyinə yetişdi. Əgər o bunu pis niyyətlə eləsəydi, o lap güllələnməyə layiq idi. Ancaq bu acıqdan olmadı. Bu yalnız, həyat eşqini, nəşə duyğusunu qoruyub saxlamaq istəyi idi. Mariya vasitəsilə saxlamaq istəyi idi.

Bu müharibə qurtarandan sonra sən qadın psixologiyasını öyrənməyə girişə bilərsən, deyə öz-özünə dedi. Lap elə Pilardan başlarsan. Düzüne qalsa, bugünkü gün onun üçün ağır oldu. Hələ indiyə kimi o, bir dəfə qaraçı oyunu çıxarmamışdı. Yalnız ovuca baxıb fal açmaqdan başqa. Hə, doğrudur, ovuca baxıb fal açmaqdan başqa. Güman etməyem ki, o, belə fala baxmaqla mənim başımı qatırdı. O, ovcumdan nəyi oxuduğunu həqiqətən söyləmək istəmir. O özü buna inanır və susur. Amma bu hələ heç nəyi sübut etmir.

- Qulaq as, Pilar, – o, qadına dedi.
Pilar ona baxıb gülümsündü.
– Nə var? – soruşdu.
– Sən bu müəmmalı hərəkətdən əl çək, – Cordan dedi. – Mənim belə şeydən xoşum gəlmir.
– Hə? – Pilar soruşdu.
– Mən adamyeyənlərə, kahinlərə, falabaxanlara və hər cür qaraçı sərsemliyinə inanmıram.
– Doğrudan? – Pilar soruşdu.
– Hə. Xahiş edirəm, qızı da rahat burax.
– Yaxşı. Mən onu rahat buraxaram.

– Müəmmalı hərəkətindən də əl çək, – Robert Cordan dedi. – Bizim ciddi işimiz kifayət qədərdir və hər cür axmaq şeylərlə vəziyyəti mürəkkəbləşdirmək lazım deyil. Mübhəmlik az, görülən iş çox olmalıdır.

– Aydınır, – Pilar dedi və razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi. – Amma de görüm, *İngles*, – ona baxaraq gülümsündü, – yer titrəyirdi?

– Hə, seni lənətə gələsən! Titrəyirdi!

Pilar güldü və Robert Cordana baxdı.

– Ah, *İngles*, *İngles*, – gülə-gülə dedi. – Sən çox gülməlisən. Əvvəlki vüqarını geri qaytarmaq üçün çox çalışmalı olacaqsan.

Səni lənətə gələsən, deyə Robert Cordan düşündü. Lakin susdu. Onlar söhbət etdikcə buludlar günəşin qabağını tutdu. O geri dönüb gördü ki, dağların üzərində səma bozarıb və buludlar dolub.

– Elədir ki, var, – Pilar səmaya baxaraq dedi. – Qar yağacaq.

– İndi? Az qala iyunda?

– Burada nə təəccüblü iş var ki? Dağlar ay haqq-hesabına baxmır. Həm də aya görə hələ maydır.

– Qar yağa bilməz, – o dedi. – Ola bilməz ki, qar yağsın.

– Hər halda yağacaq, *İngles*, – qadın dedi.

Robert Cordan bozarmış səmaya baxdı və onun gözünün qabağında buludların arasında güclə görünən günəşin üzünü tamamilə örtüldü, ətraf boz, ağır, sıx buludlara büründü; boz duman da, hətta dağların zirvələri də görünməz oldu.

– Hə, – o qadına dedi. – Görünür, sən haqlısan.

ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Onlar düşərgəyə çatanda qar artıq yağırdı və şam ağaclarının arasından çöpəki vururdu. Əvvəlcə qar aramla, iri və seyrek lopalarla yağır, ağacların gövdələri arasında uçuşurdu. Dağlardan soyuq külək esəndə qar da gücləndi və aramsız yağmağa başladı, Robert Cordan mağaranın ağzında dayanıb bu mənzərəyə sakit bir hiddətlə baxırdı.

– Çox yağacaq, – Pablo dedi.

Onun səsi xırıltılı idi, bulanıq gözləri qan çəkmişdi.

– Qaraçı qayıtdı? – Robert Cordan ondan soruşdu.

– Yox, – Pablo dedi. – Nə qaraçı qayıdıb, nə də qoca.

– Məni yol üstündəki yuxarı posta ötürərsən?

– Yox, – Pablo dedi. – Mən bu işə qarışmayacağam.

– Lazım deyil, özüm taparam.

Pablo:

– Belə çovğunda azmaq da olar, – dedi, – mən sənə yerinə olsaydım getməzdim.

– Yamacla aşağı enmək, sonra isə yol boyu getmək lazımdır.

– Tapmağına, ola bilsin ki, taparsan. Ancaq sənə gözətçilərin yəqin ki, belə qarı görüb qayıdacaqlar, sən onlarla rastlaşmayacaqsan.

– Qoca mənə qayıtmaz.

– Qayıdar. Belə qarda orada oturmaz.

Pablo küləyin qar lopalarını mağaranın ağzından necə qovduğuna baxaraq dedi:

– *İngles*, qarın yağmağından narazısan?

Robert Cordan söydü. Pablo isə bulanıq gözlərini ona zilləyib güldü.

– *İngles*, sənə hücumun daha boşa çıxdı, – dedi, – keç mağaraya, adamların da bu saat gələrlər.

Mariya ocaqdakı odu üfləyirdi. Pilar isə mətbəx stolunun başında əlləşirdi. Ocaq tüstülənirdi, amma qız odunları ağacla qurdaladı, bükülmüş qəzetlə yellədi və alov parlaq şöələrlə mağaranın bacasına qalxdı.

– Lənətə gəlsin bu qar, – Robert Cordan dedi. – Sənə çox yağacaq?

– Çox yağacaq, – Pablo şən halda dedi. Sonra o, Piları səslədi: – Arvad, qar yağmağından sən də narazısan? Axı sən indi komandirsən, sən də narazı olmalısən?

– *A mi pue?*¹ – Pilar çiyini üstədən dönüb cavab verdi. – Yağır, qoy yağsın.

– Şərab iç, *İngles*, – Pablo dedi, – mən bütün günü qar həsrətilə şərab içmişəm.

Robert Cordan:

– Parçını mənə ver, – dedi.

– Qarın şərəfinə, – Pablo dedi və əlində parç onu tərəf əyildi.

Robert Cordan Pablonun gözlərinin içinə baxa-baxa parçını onun parçına vurdu. Ah, sənə nə deyim, bulanıqgöz əyyaş, heyvan, deyə fikirləşdi. Bu parçı həvəslə dişlərinin üstünə ilişdirərdim. Yox, yox, sakit ol, öz-özünə dedi, sakit ol.

¹ Mənə nə dəxli? (*isp.*)

– Qarın özgə hüsnu var, – Pablo dedi. – Belə havada daha bayırda yatmaq olmaz.

Ah deməli bu da sənə rahatlıq vermir, deyə Robert Cordan fikirləşdi. Sənin qaygın çoxdur, Pablo. Lap çoxdur.

– Olmaz? – deyə o, nəzakətlə soruşdu.

– Olmaz. Çox soyuqdur, – Pablo dedi. – Həm də rütubətdir.

Sən bilmirsən axı bu pərqu yatacağıma altmış beş dolları nə üçün vermişəm, deyə Robert Cordan fikirləşdi. İndi istərdim ki, qar üstündə bu yatacaqda keçirdiyim gecələr qədər dollarım olaydı.

– Deməli, məsləhət görürsən ki, burada yatım? – O, nəzakətlə soruşdu.

– Bəli.

– Sağ ol, – Robert Cordan dedi. – Mən bayırda yatacağam.

– Qarın içində?

– Hə! (Lənətə gəlsin sənin qızarmış donuz gözlərin, donuz qıllı donuz sifətin!) Qarın içində. (Bu satqın, əclaf, bütün işləri korlayan bu qəfil qarın içində.)

O, ocağa daha bir odun atan Mariyaya yanaşdı.

– Sənin işin üçün pis oldu, hə? – qız soruşdu. – Dilxorsan?

– *Que va*, – o dedi. – Dilxor olmağın nə mənası. Şam tez olacaq?

– Mən bilirdim ki, sənə iştah gələcək, – Pilar dedi. – Hələlik bir tikə pendir yeyərsən?

– Sağ ol, – o dedi və qadın mağaranın tağına vurulmuş qarmaqdan asılı torun içindən bir parça pendir götürdü, yeyilmiş kənarından qalın, yekə bir tikə kəsib Robert Cordana uzatdı. O, ayaq üstə yedi. Pendir keçi iyi verməseydi, daha da dadlı olardı.

– Mariya, – Pablo stolun arxasından çağırıldı.

– Nə var? – qız soruşdu.

– Mariya stolu təmiz sil, – Pablo dedi və Robert Cordana baxıb hırıldadı.

Pilar ona:

– Özün batırdığın yeri özün də sil, dedi – Amma əvvəlcə çənəni və köynəyini, sonra isə stolu sil.

– Mariya, – yenə Pablo çağırıldı.

– Ona fikir vermə. Sərxoşdur, – Pilar dedi.

Pablo:

– Mariya, – dedi, – qar hələ də yağır, bu çox gözəldir. O bilmir ki, mənim kisəm necədir? – Robert Cordan düşündü. Xırdaca donuz

gözlərini bərəldən bu adam bilmir ki, həmin kisədən ötrü altmış beş dolları vudsa nə üçün vermişəm. Hər halda, qaraçı tez qayıdaydı. O qayıdan kimi qocanın ardınca gedəcəyəm. Lap bu saat durub gedərdim, ancaq qorxuram ki, doğrudan da rastlaşmayaq. Bir də heç bilmirəm ki, post üçün harda yer seçib.

– Qartopu oynamaq istəyirsən? – O, Pabloya dedi. – Qartopu atmaq istəyirsən?

– Hə? – Pablo soruşdu. – Nə fikrə düşmüşsən?

– Heç, – Robert Cordan dedi. – Yəhərlərin üstünü yaxşı örtmüşsən?

– Hə.

Onda Robert Cordan ingiliscə dedi:

– Hə, indi atlara arpa verməli olacaqsan. Ya da açıb buraxacaqsan ki, qarın altından yem tapsınlar?

– Nə?

– Heç nə. Bu sənin boynuna düşür, dost. Mən buradan piyada gedəcəyəm.

– Niyə birdən ingiliscə danışdın? – Pablo soruşdu.

Robert Cordan:

– Bilmirəm, – dedi, – həddən artıq yorulanda, bəzən ingiliscə danışırım. Ya da bir şeyə bərk acığım tutanda. Ya da, tutaq ki, işim gətirməyəndə. İşim lap pis gətirəndə, ingiliscə danışırım ki, ingilis nitqinin ahəngini eşidim. Belə danışmaq adama təskinlik verir. Məsləhət görürəm ki, yeri düşəndə yoxlayasan.

– *İngles*, sən orada nə danışırısan? – Pilar soruşdu. – Nə isə elə bil maraqlı söhbətdir, amma başa düşmək olmur.

– Heç nə, – Robert Cordan dedi. – Mən ingiliscə dedim ki, “heç nə”.

Pilar:

– Hə, elə isə ispanca danış – dedi, – İspan danışığı həm qısa, həm də sadə səslənir.

– Doğrudur, – Robert Cordan dedi.

Ah səni, deyə o, düşündü, ah Pablo, ah Mariya və ah sizi, küncdə oturan iki qardaş, adınızı unutmuşam, ancaq yadıma salmalıyam. Əgər siz bilsəniz ki, bəzən bütün bunlardan nə qədər yoruluram: bunlardan da, sizdən də, özümdən də, müharibədən də. Elə gərək birdən qar yağaydı. Vallah, bu lap ağ oldu. Hər şeyi olduğu kimi qəbul etmək və çətinliyə üstün gəlmək lazımdır. İndi isə bəsdir dərd çəkdi, qarın yağması ilə də barış, axı elə bil bir neçə dəqiqə əvvəl bununla

barışmışdın. Sən indi fikirləş ki, qaraçının işi necədir və gedib oradan qocanı necə gətirəcəksən. Hər halda işə bir bax! Mayın axırında qar yağır! Yaxşı, bəsdir. Bəsdir daha. Axı bu sənə bəxt piyaləndir, öz-özünə dedi. Piyalə barədə orada nə deyilirdi? Ya gərək hafizəni möhkəmləndirəsən, ya da heç vaxt sitat gətirməyəsən, çünki gətirdiyin sitatı dəqiq xatırlamayanda, o səni unutduğun ad kimi daim təqib edir və ondan yaxa qurtara bilmirsən.

Hə, bəxt piyaləsi barədə orada necə deyilir?

– Mənə bir piyalə şərab tök, ispanca Pabloya dedi. Sonra əlavə etdi: – Qar çox yağıb, hə?

Sərxoş ona baxıb qımışdı. Sonra yenə başı ilə təsdiq edib qımışdı.

– Hücum da qaldı. *Aviones*¹ də. Ancaq qar var, – Pablo dedi.

– Səncə çox çəkər? – Robert Cordan onunla yanaşı əyləşib soruşdu. – Sənin fikrincə, bütün yayı yağacaq, hə Pablo?

– Bütün yayı yox, – Pablo dedi. – Bu gün və sabah isə yağacaq.

– Niyə belə fikirləşirsən?

– Çovğun cürbəcür olur, – Pablo inamla və öyüd vermiş kimi dedi. – Bəzən çovğun Prineydən gəlir. Onda soyuq olur. Amma indi belə çovğunun vaxtı keçib.

– Hə, – Robert Cordan dedi. – Hə, onda buna da şükür.

– Bu çovğun isə Kantabrikodan gəlir, – Pablo dedi. – özü də dənizdən başlanır. Külək bu tərəfə əsəndə, həmişə bərk çovğun olur və çoxlu qar yağır.

– Ay dost, bütün bunları hardan bilirsən? – Robert Cordan soruşdu.

İndi hirsli soyumuşdu, bütün tufanlar kimi, çovğun onu xumarlandırır. Boran, fırtına, qəfil başlanan qasırğa, şiddətli tropik küləyi, yay vaxtı dağlarda ildırım çaxa-çaxa yağan leysan ona heç nə ilə müqayisəyə gəlməyəcək bir təsir bağışlayırdı. Bu, döyüşdən xumarlanmaya bənzəyirdi, ancaq daha xoş idi. Döyüşdə də külək cövlan edir, qızmar külək, quru və qızmar külək əsir, adamın ağzını qurudub yandırır, özü də şiddətlə əsir, elə bil göydən tozqarışlıq od ələnir; döyüş uğuru kimi dəyişkən olan bu külək gah güclənir, gah da dayanır. Hə, o, belə küləyə yaxşı bələddir.

Amma çovğun tamam başqa şeydir. Çovğun zamanı meşə heyvanına yaxın gəlmək olar və o səndən qorxmaz. Heyvanlar kor-korane meşədə dolaşır, bəzən maral lap komanın yanına gəlir, küləkdən

¹ Təyyarələr (*isp.*)

qorunmaq üçün divarın dibinə qısılır. Çovğunda bəzən elə olur ki, birbaş sığınımın üstünə çıxırsan, o, mindiyin atı başqa bir sığın hesab edərək çəkinmədən sən qabağına qaçır. Çovğunda həmişə adama elə gəlir ki, guya dünyada düşmən və düşmənçilik yoxdur. Çovğun zamanı külək qasırğa gücü ilə də əsə bilər, amma o saf və bəyaz olur, hava burulğan bəyazlığına bürünür və ətraf öz görkəmini dəyişir, külək yavaş-yavaş isə hər yana sakitlik və durğunluq çökür. Bax, indi əsl çovğun başlayıb və ondan həzz almaq olar. O işi korlasa da, ondan həzz almaq olar.

– Mən uzun illər çodar olmuşam, – Pablo dedi. – Hələ yük maşınları gəlməmişdən qabaq biz iri arabalarla dağlarda yük daşıyırdıq. Havanın sirlərini də elə o vaxtlar öyrənmişəm.

– Bəs necə oldu ki, hərəkətə qoşuldu?

Pablo:

– Mən həmişə sollardan olmuşam, – dedi, – bizimkilərin əksəriyyəti Asturiyadan idi, oranın camaatı isə siyasi cəhətdən çox yetkindir. Mən həmişə Respublikanın tərəfində olmuşam.

– Bəs hərəkət başlanana qədər nə ilə məşğul idin?

– Saraqosada bir at zavodu sahibinin yanında işləyirdim. O, korrida üçün və orduya at satırdı. Pilara da orada rast gəldim, o vaxt matador Finito de Palensia ilə qalırdı, – yadındadır, özü bu barədə danışdı.

O, bunu açıq iftixarla söylədi.

– Yaxşı matador deyildi, – deyə qardaşlardan biri ocağın başında arxası onlara tərəf durmuş Pilara nəzər saldı.

– Doğrudan? – deyə Pilar cəld üzünü ona çevirdi. – Yaxşı matador deyildi?

Mağarada, ocağın qabağında dayanan qadın birdən balacaboy, qarışın, soyuq baxışlı o gənci gözlərinin qabağına gətirdi, onun qəmgin gözlərini, batıq yanaqlarını, alnında burulan və tərdən islanmış qara saçlarını gördü, başına dar olan şlyapası alnında özgülərinin görə bilmədiyi qırmızı zolaq açmışdı. Budur, o, atı indicə buynuzuna keçirən beşyaşar buğanın qarşısında dayanıb, buğa gərilmiş boynunun bütün gücünü toplayıb atı da, nizənin iti ucunu boynuna ilişdirən atlıni da getdikcə yuxarı qaldırır, o qədər qaldırır ki, at, nəhayət, gurultu ilə yerə sərilir və atlıni taxta məhəccərə çırpır. Sonra buğa güclü boynunu əyir, buynuzunu qabağa verir və atın axırına çıxmaq üçün irəli cumur. O qədər də yaxşı matador olmayan Finito isə buğa ilə üz bəüz dayanıb, böyrünü ona çevirib. Qadın muletanın ağır parçasını

Finitonun taxtaya necə sarıldığıny aydın gördü, parça hopmuş qandan ağırlaşaraq sallanmışdı, çünki buğa irəli cumanda və banderillər cingildəyəndə o, parçanı buğanın başına, tərđən parıldayan yalına, sonra isə bütün kürəyinə çəkmişdi. O, Finitonun, sanki yerə mıxlanmış buğanın başından cəmi beş addım aralıda durduğunu gördü, o, buğanın qabağında yanakı dayanmışdı, qılıncı yavaş-yavaş buğanın kürəyi səviyyəsinə qaldırır və onun iti tiyəsi ilə, buğanın başı yuxarıda olduğundan hələ görə bilmədiyi nöqtəni nişan alırdı. Bu saat o, sol əlindəki qanlı parçanı yelləderək buğanı məcbur edəcək ki, başını əysin, amma hələlik o, dabanları üstə azca ləngər vurur və buynuzun yarılmış ucuna doğru yanakı duraraq qılıncın tiyəsi ilə nişan alır; buğa isə ağır-ağır nəfəs alır və gözlerini muletadan çəkmir.

İndi o, Finitonu lap aydın görür və onun nazik uca səsini eşidirdi, budur, Finito başını döndərüb qırmızı məhəccərin yuxarisına, birinci sırada əyləşən adamlara baxdı və dedi: “Görək onu bu cür öldürə biləcəyikmi!”

Qadın onun səsini eşitdi və sonra dizinin necə büküldüyünü gördü. O, irəli, birbaş buynuzun üstündə getdi, onun qara arıq əlindəki muletanın hərəkətinə uyğun olaraq, buynuz da möcüzə kimi aşağı, yana əyildi və qılıncın tiyəsi buğanın tozlu yalının donqar yerinə sancıldı.

Qadın parıldayan tiyənin yavaş-yavaş və rahatca dərinə işlədiyini gördü. Elə bil buğa güc verərək özü qılıncı içinə çəkirdi, qara yumruq dartılmış dəriyə toxunana qədər qadın onun hərəkətini izlədi, bu vaxt qılıncın girdiyi yerdən bir an belə nəzərini çəkməyən balaca qarayanız adam qəddini düzəldib dalına yapışmış yastı qarnını buynuzundan uzaqlaşdırdı, sonra isə geriye atılıb şəstlə dayandı – sol əlində muletanın ağacını tutmuşdu, sağ əli yuxarı qalxmışdı – buğanın can verməsinə baxmağa başladı.

Budur, o dayanıb baxır, buğa var gücü ilə ayaq üstə durmağa çalışır, dibindən kəsilmiş və indice yıxılacaq ağac kimi ləngər vurur, ayağının altından qaçan yerə təkən verir, o isə təntənə əlaməti olaraq sağ əlini qaldıraraq dayanıb baxır. Qadın bilirdi ki, indi o, hər şeyin başa çatmasından xoş bir rahatlıq duyur, çünki buğa can verirdi, o, bütün bədənini əyib buğanı irəli buraxarkən buynuz ona dəyməmişdi, qarnına sancılmamışdı. O dayanıb bunu düşünməkdə iken buğanın dizləri qatlandı, nəfəsi kəsilmiş heyvan yerə sərildi, ayaqlarının dördü də havada qaldı və bu vaxt qadın gördü ki, balaca, qarayanız adam yorğun halda, üzündə donuq bir ifadə məhəccərə tərəf addımladı.

Qadın bilirdi ki, indi o, qaça bilməz, hətta həyatı bundan asılı olsa belə, qaça bilməzdi, qadın baxırdı, onun asta addımlarla məhəccərə yaxınlaşmasına, dəsmalla ağzını silməsinə, ona nəzər salıb başını tərpətməsinə, sonra isə dəsmalla üzünü silib meydanın ətrafında zəfər yürüşünə başlamasına baxırdı.

Budur, o, asta-asta, ayaqlarını sürüyə-sürüyə meydanı dövrə vurur, gülümsəyir, baş əyir, gülümsəyir, arxasınca isə köməkçiləri gəlirlər, əyilib siqarları yığırlar, şlyapaları təzədən camaatın içinə atırlar; o isə təbəssümlə, qəmli baxışlarla yürüşünü davam etdirir və meydanı dövrə vurub onun qarşısında dayanır. Sonra qadın bir də baxdı və gördü ki, o artıq dəsmalı ağzına tutub taxta məhəccərin kənarında əyləşmişdir.

Pilar bütün bunları ocağın başında dayanarkən gördü və görüb dedi:

– Hə, deməli, o yaxşı matador deyildi? Gör indi mən ömrümü necə adamlarla keçirməliyəm!

– O yaxşı matador idi, – Pablo dedi. – Lakin boyunun balacılığı ona mane olurdu.

– Həm də deyəsən vərəmli idi, – Primitivo əlavə etdi.

– Vərəmli? – Pilar soruşdu. – Onun başına gələn bu qədər bəladan sonra necə də vərəm tutmaydı? Bu ölkədə yoxsul elə yoxsul kimi də öləcək, əlbəttə, əgər Xuan Marça kimi cinayətkar olmasa, matador və opera tenoru olmasa! O necə də vərəm tutmaydı? Bir ölkədə ki, kapitalistlər çox yeməkdən mədə xəstəliyinə düşər olurlar və sodasız dolana bilmirlər, yoxsullar isə ömürlərinin ilk günündən son gününə kimi aclıq çəkirlər, o necə də vərəm tutmaydı? Buğa döyüşü sənətini öyrənmək üçün uşaq yaşlarından yarmarkaları gəzib dolanda, pulun olmadığından üçüncü dərəcəli vaqonlarda biletsiz gedərək skamyaların altında gizlənəndə, orada çirkin və tozun, lap təzə və qurumuş tüpürçəyin içində uzananda, xüsusən, buğa buynuzlarının zərbəsindən sinən əziləndə necə də vərəm tutmayasan?

Primitivo:

– Mən bir söz demirəm ki, – deyərək çiyinlərini çəkdi. – Mən ancaq onu dedim ki, o vərəmli idi.

– Əlbəttə ki, o vərəmli idi, – deyərək Pilar iri taxta qaşığı yellətdi. – O, balaca boylu idi, onun cır səsi vardı, özü də buğadan bərk qorxardı. Mən heç vaxt belə adam görməmişəm ki, meydana çıxmamışdan qabaq bu qədər qorxsun və heç vaxt da elə adama rast gəlməmişəm ki, döyüş zamanı bu cür qorxmaz olsun. Bura bax, ey! – Qadın Pabloya

dedi. – Bax, sən ölümdən qorxursan. Qorxa-qorxa yaşayırsan. Finito isə bəlkə səndən də qorxaq idi, amma meydanda şir kimi cəsur olardı.

Qardaşlardan biri:

– O çox igid matador kimi ad çıxarmışdı, – dedi.

– Heç vaxt bu cür qorxan adam görməmişəm, – Pilar dedi. – O, evdə bir dənə də buğa kəlləsi saxlamazdı. Bir dəfə o, Valyadolid yarmarkasında Pablo Romeronun buğasını öldürdü, özü də çox gözəl öldürdü...

– Yadımdadır, – qardaşlardan böyüyü dilləndi. – Mən o döyüşü görmüşdüm. Buğa sarı-qonur, dikalınlı idi. Çox uzun buynuzları vardı. Çəkisi otuz *arrobas*¹-dan çox olardı. Bu, Finitonun Valyadoliddə öldürdüyü axırıncı buğa idi.

– Doğrudur, – Pilar dedi. – Həmişə “Kolon” kafesinə toplaşan və özlərini Finito adına klubun üzvü adlandıran buğa döyüşü həvəskarları yarmarka qurtarana yaxın onun şərəfinə banket verdilər, onlar buğanın kəlləsindən müqəvva düzəltmişdilər və banket vaxtı ona təqdim etməyi qərara almışdılar. Axşam yeməyi zamanı buğanın başı artıq “Kolon” kafesinin divarından asılmışdı, amma üstünə örtük çəkilmişdi. Mən də o banketdə idim, məndən də çirkin olan Pastora, həmçinin Ninya de los Peynes, bir çox qaraçı qızları və lap əla qızlar da orada idilər. Banketdə az adam olsa da, çox canlı, hətta gur keçdi, çünki şam zamanı Pastora və digər çox məşhur bir qız ləyaqət barədə mübahisə saldılar. Mənim kefim lap kök idi, amma fikir verdim ki, Finito ilə yanaşı əyləşdiyim müddətdə o bir dəfə də olsun buğanın kəlləsinə nəzər salmadı, al qırmızı parçaya bürünmüş kəllə isə divardan asılmışdı və keçmiş Allah-talamızın yad edildiyi həftədə kilsələrdə üstünə örtük çəkilən müqəddəslərin heykəllərini xatırladırdı.

Finito çox az yeyirdi, çünki Saraqosada mövsümün son korridasında öldürdüyü buğa onu elə buynuzlamışdı ki, o, huşunu itirmiş və uzun müddət özünə gələ bilməmişdi, o zamandan mədəsi yemək saxlamırdı, buna görə də şam zamanı yaylığını tez-tez ağızına aparır və qan tütürürdü. Hə, mən nədən danışırıdım?

– Buğanın kəlləsindən, – Primitivo dedi. – Buğa kəlləsinin müqəvvasından.

– Hə, – Pilar dedi. – Hə. Amma mən bəzi təfərrüatı danışmalıyam ki, hər şeyi aydın təsəvvür edə bilərsiniz. Məlumdur ki, Finito heç vaxt zarafat etməzdi. O çox qaşqabaqlı adam idi. Yadıma gəlmir ki, onunla

¹ İspan çəki vahidi, 11,5 kq

tək qaldığım zaman bir şeyə güləydi. Hətta çox gülməli şey olanda da. O hər şeyə çox ciddi baxardı. O, demək olar ki, Fernando kimi ciddi idi. Amma bu banketi onun adını daşıyan həvəskarlar klubu onun şərfinə düzətmişdi, buna görə də orada gülürüz, mehriban və şən olmalı idi. Şam zamanı o, həmişə gülümseyərdi və cürbəcür xoş sözlər danışardı, məndən başqa heç kəs onun yaylıqla nə etdiyini görmürdü.

O, özü ilə üç yaylıq götürmüşdü, tezliklə hər üçünü islatdı və onda çox astadan mənə dedi:

– Pilar, daha otura bilmirəm. Mən getməliyəm.

– Nə olar, gedək – dedim. Görürdüm ki, onun halı lap xarabdır. Məclis qızıışmışdı, səs-küydən qulaq batırdı.

Finito dedi:

– Yox, gedə bilmərəm, hər halda bu klub mənim adıma daşıyır və mən bunu nəzərə almalıyam.

– Əgər xəstəsənsə, gəl gedək, – dedim.

– Yox, – dedi, – qalacağam. Mənə bir qədəh mansanilya tök.

Fikirleşdim ki, o heç bir şey yeməyibsə və mədəsi də xarabdırsa, yaxşısı budur içməsin. Görünür, bir şey içməyəydi, bütün bu səs-küyə və şənliyə daha dözə bilməyəcəkdi. O, əlini atıb mansanilya şüşəsini götürdü və tezliklə demək olar ki, hamısını içdi. Daha yaylığı yox idi, buna görə də indi yaylıq əvəzinə salfetdən istifadə edirdi.

Banket iştirakçıları isə lap coşmuşdular. Klub üzvlərinin bəziləri çəkiddə yüngül olan qızları çiynlərində oturtmuşdular və onlarla birlikdə stolun başına dolanırdılar. Pastoranı dilə tuturdu ki, oxusun. El Ninyo Rikardo isə gitara çalırdı. Sərxoş olsalar da, onların hamılıqla qələbədə şənəlməsinə baxanda adamın ürəyi açılırdı. Mən heç vaxt bu cür əsl qaraçı şənliyinin hökm sürdüyü banketdə olmamışdım, amma hələ buğa kəlləsinin açılışı olmamışdı, halbuki bütün mərəkə bundan ötrü düzəlmişdi.

Mən özüm də çox şən idim. Rikardo çalanda əl vururdum, Ninya de los Peynes oxumağa hazırlaşanda əl çalmaq üçün dəstə düzəltdim. Başım bu işlərə qarışdığından heç xəbər tutmadım ki, Finito öz salfetini isladıb və indi də mənimkinə keçib. O, mansanilyadan hey içir və gözləri parıldayırdı, şən halda başını o yan-bu yana çevirirdi. Qorxudan çox danışa bilmirdi, çünki söhbətin şirin yerində salfetlə əl atacağından ehtiyat edirdi; amma özünü elə göstərirdi ki, çox məmnundur və şəndir, əslində ondan tələb olunan da bu idi.

Hər şey yaxşı gedirdi, amma birdən yanımda əyləşən kişi, Rafael el Qalyonun keçmiş impresariosu mənə bir əhvalat danışmağa başladı, onun axırı belə idi: “Hə, Rafael yanıma gəlib deyir: “Siz dünyada ən yaxşı və ən nəcib dostumsunuz. Mən sizi doğma qardaşım kimi istəyirəm”. O, mənə qalstuk üçün gözəl bir brilyant sancaq verdi və hər iki yanağımdan öpdü, hər ikimiz elə mütəəssir olduq ki, gözlərimiz yaşardı. Sonra Rafael el Qalyo qalstuk üçün brilliant sancağı mənə verib kafedən çıxdı. Mən yanımda əyləşən Retenaya dedim: “Bu murdar qaraçı lap indicə başqa impressario ilə müqavilə bağlayıb”. – “Hardan bilirsən?” – Retena soruşdu. “On ildir ki, onunla işləyirəm, – cavab verdim, – hələ heç vaxt mənə hədiyyə verməyib”. – El Qalyonun impressariosu belə deyirdi: “Bu, başqa bir mənə verə bilməz”. Əslində elə də oldu. El Qalyo məhz o zaman ondan ayrılıb getdi.

Bu vaxt Pastora söhbətə qarışdı, ona görə yox ki, Rafaelin nəcib adını qorumaq istəyirdi, çünki heç kəs Rafaelin barəsində bu qızın özündən pis danışa bilməzdi, ona görə ki, Rafaeli “murdar qaraçı” adlandırmaqla impressario bütün qaraçı xalqını təhqir etmişdi. Pastora elə qızgınlıqla söhbətə qarışdı ki, özü də elə sözlər söylədi ki, impressario susmalı oldu. Onda mən Pastoranı sakitləşdirmək üçün araya girməli oldum. Başqa bir gitana da mənə sakitləşdirmək üçün araya girdi. Elə bir hay-küy qopdu ki, lap ucadan deyilən “fahişə” sözündən başqa heç bir söz başa düşmək olmurdu. Nəhayət, aranı sakitləşdirdilər və hay-küyün səbəbkarı olan hər üçümüz yerimizə keçib qədəhlərimizi götürdük. Bu vaxt birdən gördüm ki, Finito hələ də al qırmızı parçaya bürünmüş buğa kəlləsinə baxır, gözlərindən isə dəhşət oxunur.

Elə bu andaca klubun prezidenti nitq söyləməyə başladı. Onun nitqindən sonra örtüyü buğanın kəlləsindən götürəcəkdir. O danışdıqca yerbəyerdən “*Ole!*” deyə çığırır və yumruqlarını stolun üstünə döyürdülər. Bütün bu müddətdə mən Finitoya baxırdım, o isə kresloya qısılib mənim saffetimi ağına tutaraq, lap ovsunlanmış kimi, dəhşətlə gözlərini divardakı buğa kəlləsinə zilləmişdi.

Nitqin axırında Finito başını əsdirir və kresloya daha çox qısılmağa çalışırdı.

“Balaca, sənə nə olub?” – Ondan soruşdum, o isə mənə tanıdırdı və yalnız başını əsdirərək hey təkrar edirdi: “Yox, Yox, Yox”.

Bu vaxt klubun prezidenti toplaşanların razılıq nidaları altında nitqini bitirdi, stolun üstünə çıxdı, buğa kəlləsinin üstünü örtən al-qırmızı parçanın ətrafına sarınmış ipi açdı və örtüyü yavaş-yavaş aşağı çək-

məyə başladı. Örtük isə buynuzun birinə ilişdi, lakin o dartdı və örtük pardaxlanmış iti buynuzların üstündən sürüdü. Nəhəng sarı buğa oxlu kirpinin tikanları kimi iti olan ağ uclu əyri qara buynuzlarını qaldırıb toplaşanlara baxdı; kəllə elə bil lap canlı idi, dik alını irəli çıxmışdı, burun pərələri açılmışdı, gözləri isə parıldayır və düz Finitoya baxırdı.

Hamı çığırdı və əl çaldı. Finito isə kreslonun dibinə çəkildi, bu vaxt hamı səsini kəsib ona baxdı. O isə yalnız: “Yox, yox” – deyə təkrar edir və kreslonun lap dibinə çəkilməyə çalışırdı. Sonra isə o, daha ucadan çığırdı: “Yox!” – və ağzından iri, qara qan laxtası sıçradı, lakin o heç salfeti ağzına aparmadı, qan laxtası çənəsinə sürüdü, o isə hey buğaya baxırdı. Nəhayət, dedi: “Bütün mövsümü, hə. Pul xatirinə, hə. Çörək xatirinə, hə. Amma mən çörək yeyə bilmirəm. Eşidirsiniz? Mənim mədəm həzm etmir. İndi mövsüm qurtaranda isə, – yox! yox!” O, stol arxasında əyləşənlərin hamısına nəzər saldı, yenə buğaya baxdı və bir də “yox” dedi. Sonra isə başını sinəsinə əydi və salfetlə üzünü örtüdü, dinib-danışmaqdan bir xeyli bu vəziyyətdə oturdu. Yaxşı başlayan, şənlik və səmimi görüş nümunəsinə sayılmalı olan banket uğursuz başa çatdı.

– Ondan az keçmiş öldü? – Primitivo soruşdu.

– Qışda, – Pilar dedi: – Saraqosa buğasından sonra heç sağalmadı. Belə zərbələr, buynuzun bədəne sancılmasından betər olur, çünki belə zərbələr içərini zədələyir və sağalmaq daha mümkün olmur. Finito sonralar az qala hər dəfə buğa öldürəndə belə zərbə alırdı. Buna görə də müvəffəqiyyət ondan üz döndərirdi. Boyu balaca olduğuna görə o, buynuzun qabığından vaxtında qaça bilmirdi və hər dəfə zərbə alırdı. Amma aydın məsələdir ki, bu zərbələrin çoxu yüngül olurdu.

– Belə boy ilə gərək heç matadorluğa getməyəydi, – Primitivo dedi. Pilar Robert Cordana baxıb başını silkələyə-silkələyə iri çuqun qazanının üstünə əyildi.

Bu necə xalqdır, deyə düşünürdü. Bu ispanlar necə xalqdır. “Belə boy ilə gərək heç matadorluğa getməyəydi”. Mən isə buna qulaq asıram və heç nə demirəm. Bu məni heç acıqlandırmır da, mən izah etdim və indi susuram. Heç nə qanmayan adam üçün bu necə də adi işdir. *Que sencillo*¹. Biri heç nə anlamadan deyir: “O, yaxşı matador deyildi”. O biri heç nə anlamadan deyir: “O, vərəmli idi”. Üçüncü isə onu

¹ Necə də adi işdir (*isp.*)

başə düşən adam onu qandırandan sonra durub deyir: “Belə boy ilə gerek heç matadorluğa getməyöydi”.

Ocağın üstünə əyilən qadın çarpayıya sərilməmiş, hər iki budunda düyün-düyün yara yerləri olan çılpaq qara bədənini, sağ tərəfdə, aşağı qabırğasının altında buynuz zərbəsinin dərin izini, böyründən qoltuğunun altınacan gedən uzun ağ çapığı görürdü. O, Finitonun qapanmış gözlerini, qəmli qarayanız simasını, alnından arxaya daranmış qıvrım qara saçlarını da görürdü. Qadın özü də çarpayıda onunla yanaşı oturmuşdu, onun ayaqlarını ovuşdururdu, barmaqları ilə baldırlarını övkələyirdi, əlləri ilə də yüngülcə döyəcəyirdi ki, əzələləri qıc eleyen gərginliyi azaltsın.

– Hə, necədir? – soruşurdu. – Ayaqların necədir, balaca?

– Yaxşıdır, Pilar, yaxşıdır, – o, gözlerini açmadan cavab verirdi.

– Bəlkə sinəni ovxalayım?

– Yox, Pilar. Sinəmə toxunma.

– Dizdən yuxarı necə?

– Yox. Ora bərk ağrıyır.

– Axı oranı ovuşdurub yağı çəksəm, ayaqların qızışar və ağrı yüngülləşər.

– Yox, Pilar. Sağ ol. Ayaqlarımı sakit uzadanda yaxşı oluram.

– Qoy bədənini spirtlə sürtüm.

– Yaxşı. Ancaq lap asta-asta.

– Axırncı buğanı çox gözəl öldürdün, – qadın ona deyirdi və o da cavab verirdi:

– Hə, mən onu yaxşı öldürdüm.

Onun bədənini spirtlə sürtəndən və üstünü döşəkağı ilə örtəndən sonra özü də onunla yanaşı çarpayıya uzanırdı, o isə qara əlini uzadıb ona toxunur və deyirdi: “Pilar, sən qadınların şahısan”. Bu sözlər onun zarafatı idi, çünki o, əməlli-başlı zarafat edə bilmirdi; belə deyib, həmişə döyüşdən sonra olduğu kimi, yuxuya gedirdi, qadın isə yanında uzanıb onun əlini öz əlinə alırdı və nəfəsini dinləyirdi.

O, yuxuda tez-tez səksənirdi. Qadın onun barmaqlarının öz əlini necə bərk sıxdığını hiss edirdi, alnını bürüyən tər damllarını görürdü, oyananda isə ona deyirdi: “Eybi yoxdur, eybi yoxdur”, – o yenə yuxuya gedirdi. Qadın onunla beş il yaşadı və heç vaxt ona xəyanət etmədi. Onu dəfn edəndən sonra isə Pablo ilə rastlaşdı. O vaxt Pablo pikadorların atlarının yüyənindən tutub meydana çıxarırdı. Özü də buğa kimi idi, o buğalardan ki, Finito bütün ömrünü onlara sərf etmişdi.

Amma buğa cəsərəti kimi, buğa gücü də çox davamlı olmur, indi qadın bunu bilirdi. Bir də axı bu dünyada çox davam gətirən nədir ki? Mən davam gətirirəm, qadın düşündü. Hə, mən çox davam gətirirəm. Amma bu kimə lazımdır?

– Mariya, – qadın dedi. – Fikir ver, gör nə eleyirsən. Od sənə nəyə görə lazımdır – şam hazırlamağa, yoxsa bütöv bir şəhəri yandıрмаğa?

Bu vaxt qaraçı mağaranın ağzında göründü. Üst-başı bütün qar idi, əlində karabin girecəkdə dayandı, qarı çırpmaq üçün ayaqlarını yerə döyməyə başladı.

Robert Cordan qalxıb ona tərəf getdi.

– Hə, nə xəbər var? – qaraçıdan soruşdu.

– Böyük körpüdə növbə hər altı saatdan dəyişir, iki-iki dayanırlar, – qaraçı dedi. – Yol ustasının komasında səkkiz sırayı və bir kapral olur. Bu da sənın xronometrin.

– Bəs taxta zavodunda?

– Onu sənə qoca söyləyər. Yolu o müşahidə edir, oradan taxta zavodu da görünür.

– Bəs yolda nə var? – Robert Cordan soruşdu.

– Hərəkət həmişəki kimidir, – qaraçı cavab verdi. – Qeyri-adi bir şey yoxdur. Bir neçə maşın, vəssalam.

Qaraçı lap donmuşdu, tutqun sifəti soyuqdan bozarmışdı, əlləri qırmışdı o, mağaraya girmədən gödəkçəsini çıxarıb çırpdı.

– Mən qarovulun dəyişməsinə gözlədim, – o dedi. – Növbə saat on ikidə və sonra altıda dəyişdi. Hər halda uzun çəkir. Mən bu orduda qulluq etmək istəməzdim.

Robert Cordan dəri gödəkçəsini geyərək:

– Qocanın dalınca getmək lazımdır, – dedi.

– Elə şey yoxdur, – qaraçı dedi. – Mənə indi bir qab isti şorba və ocağa yaxın yer lazımdır. Qoy onlardan biri səni ötürsün. Deyərəm, necə tapmaq lazımdır. Ey, tənbellər, – o, stolun arxasında oturanları səslədi. – *İngles* ilə qocanın dalınca kim gedəcək?

Fernando:

– Mən gedərəm, – dedi, – o hardadır?

– Qulaq as, – qaraçı dedi. – Belə getmək lazımdır. – O, qoca Anselmonun yolu müşahidə etmək üçün düzəltdiyi postun yerini Fernandoya başa saldı.

ON BEŞİNCİ FƏSİL

Anselo büzüşərək ağacın dalında oturmuşdu, ağacın yoğun gövdəsi onu qardan qoruyurdu. O, gövdəyə bərk qısılmışdı, əllərini gödəkçənin qollarına salmışdı, sağ əlini sol qola, sol əlini sağ qola, başını qulaqlarınacan yaxasının içinə çəkmişdi. Əgər burada çox oturmalı olsam, donaram, deyə o, düşünürdü, özü də əbəs yerə. *İngles* mənə tapşırırdı ki, mənə dəyişəcək adamı gözləyim, ancaq o, çovğun düşəcəyini bilmirdi axı. Yolda qeyri –adi bir şey görünür, o, postda və taxa zavodunda nə olduğunu isə yaxşı bilirəm. Düşərgəyə qayıtmaq lazımdır. Ağılı başında olan adam deyirdi ki, mənim düşərgəyə qayıtmaq vaxtım çatıb. Bir az da qalım burada, sonra gedərəm, deyə qərara aldı. Əmrlər həmişə belədir, çox ciddi əmrlərdir. Əgər bir şey dəyişirsə, bunu hesaba almırlar. O, ayağını ayağına sürtdü, sonra əlini qolunun içindən çıxartdı, əyilib baldırlarını ovuşdurdu, qan işləsin deyə ayaqlarını bir-birinə vurdu. Burada, ağacın dalında o qədər də soyuq deyil, ağac küləkdən qoruyur, amma hər halda, tezliklə durub getmək lazımdır, yoxsa donaram.

O əyilib ayaqlarını ovuşduranda yoldan avtomobil səsi eşidildi. Təkərlərə zəncir taxılmışdı və zəncirlərdən biri boşaldığından şappıldayırdı. O, həmin tərəfə baxdı, qarlı yolda yaşıl və qəhvəyi boya ilə necə gəldi rənglənmiş maşını gördü; onun şüşələri göy rənglənmişdi ki, kənardan heç nə görünməsin, içəridə oturanlar üçün isə balaca yarımdaire yer qoyulmuşdu. Bu, Baş qərargahın maşını idi. Otuz beşinci ildə buraxılmış və maskirovka edilmiş “rolls-roysda”n idi. Amma Anselmo bunu bilmirdi. O, görə bilmədi ki, rolls-roysda pləşlarına bürünmüş üç zabit əyləşib, ikisi arxa oturacaqda, biri qatlanan oturacaqda. Qatlanan oturacaqda əyləşən zabit göy rəng çəkilmiş şüşənin rənglənməyən yerindən yola baxırdı. Lakin Anselmo bunu bilmirdi. Onlar bir-birini görmədilər.

Maşın elə Anselmonun oturduğu yerin aşağısından, qarın arasından göründü. O, çiyinə panço salmış sürücünü, onun qırmızı sifətini və polad dəbilqəsini gördü; sürücü ilə yanaşı oturan çaparı tutduğu əl pulemyotunun lüləsini gördü. Maşın döngədə gözden itən kimi, Anselmo əlini qoltuğuna saldı. Robert Cordanın qeyd dəftərçəsindən cırılmış iki verəqi köynəyinin döş cibindən çıxartdı və minik maşınlarını bildiren şəklin altında işarə qoydu. Bu, sayca onuncu maşın idi.

Altısı artıq geri qayıtmışdı. Dördü hələ oradadır. Bu, adətən həmin yoldan keçən maşınlardan çox deyildi, amma Anselmo bu rayonda fəaliyyət göstərən diviziya qərargahının “fordlarını”, “fiatlarını”, “opellərini”, “renolarını” və “sitroyenlərini” Baş qərargahın “rolls-royslarından”, “lançilərindən”, “mercedeslərindən” və “izottolarından” ayıra bilirdi. Əgər burada qocanı yerinə Robert Cordan olsaydı, o tərəfə məhz hansı maşınların getdiyini görür və bu faktın bütün əhəmiyyətini qiymətləndirə bilirdi. Lakin Robert Cordan burada yox idi, qoca isə bloknotdan cırılmış vərəqdə sadəcə olaraq bunu qeyd etdi ki, yol ilə üzüyuxarı daha bir maşın keçdi.

Bu vaxt Anselmo lap donmuşdu, qərara gəldi ki, qaranlıq düşməmiş düşərgəyə getsin. O, yolu azacağından qorxmurdu, sadəcə olaraq belə qərara gəlmişdi ki, burada oturmaq faydasızdır. Həm də ona görə ki, külək daha da soyuqlaşır və çovğun sakitləşmirdi.

O, qalxıb elə oradaca ayaqlarını yenə döydü, qarın arasından yola baxdı, lakin yamac boyu yuxarı qalxmadı. Külək tutmayan tərəfdən şam ağacına söykəndi və eləcə də dayanıb durdu.

Mənə tapşırıqlar ki, gözləyim, deyə fikirləşdi. Bəlkə artıq *İngles* bu yana gəlir. Əgər getsəm, o belə çovğunda məni axtara-axtara aza bilər. İntizamsızlıq və əmrlərin pozulması üzündən bu müharibədə azmi əziyyət çəkməli olmuşuq. Ona görə yaxşısı budur ki, bir az da gözləyim. O, tezliklə gəlməsə, mən buradan gedəcəyəm, heç bir əmrə baxmayacağam, çünki mən məlumatı çatdırmalıyam. İndi burada donub qalmaq vaxtı deyil, – iş lap çoxdur, həm də həddi aşmaq lazım deyil.

Üzbəüzdə, yolun o tayında taxta zavodunun borusundan tüstü çıxırdı. Onun iyi qarın arasından Anselmoya çatırdı. Faşistlər üçün orada yaxşı keçir, deyə fikirləşdi, yerləri isti və rahatdır, sabah axşam isə biz onları öldürəcəyik. Qərribə işdir, amma bu barədə fikirləşməmək daha yaxşıdır. Mən bütün günü onları müşahidə etmişəm və görürəm ki, onlar da bizim kimi adamlardır. Mən indi taxta zavoduna yanaşıb qapını döyə bilərəm və onlar məni ürəyiaçıqlıqla qarşılayarlar, amma bir şey var, onlara əmr edilib ki, bütün naməlum adamları dindirsinlər, onlardan sənəd tələb etsinlər. Deməli, bizim aramızda yalnız əmrlər durur. Bu adamlar faşist deyillər. Mən onları belə adlandıram, lakin onlar faşist deyillər. Onlar da bizim kimi yoxsuldurlar. Gərək onlar bizə qarşı vuruşmayaydılar. Məncə, yaxşısı budur ki, onları öldürəcəyimiz barədə fikirləşməyim.

Bu gözetçilər qalisiyalılardır. Mən bu gün günorta onların səsini eşidən kimi dərhal ləhcələrindən bildim. Onlar fərarilik edə bilməzlər, çünki bu, ailəni güllələməyə göndərmək demək olardı. Qalisiyalılar ya çox ağıllı olurlar, ya da lap küt və heyvan. Mən elələrini də, belələrini də görmüşəm. Lister də qalisiyalıdır, o, Franko ilə bir şəhərdəndir. Maraqlıdır, ilin bu vaxtında qar yağması, görsən o gözetçilərin xoşuna gəlirmi? Axı onların yerində bizdəki kimi uca dağlar yoxdur, orada həmişə yağış yağır və həmişə də yaşıllıqdır.

Taxta zavodunun pəncərəsində işıq yandı. Anselmo soyuqdan büzüşüb fikirləşdi: lənətə gəlsin bu *İngles*. Bizdə, bizim yerimizdə qalisiyalılar istidə, damın altında oturlar. Mənsə burada ağaca qısılib donmalıyam, qaldığımız yer də qayaların arasındakı yuvadır, elə bil vəhşi heyvanıq. Ancaq sabah heyvanlar yuvadan çıxacaq, deyə düşündü. Bunlar, indi rahat yaşayanlar isə öz isti yorğanlarının altında öləcəklər. Oteroya basqın edilən gecə ölənlər kimi, deyə fikrindən keçirdi. Oteronu xatırlamaq onun üçün xoş deyildi.

Həmin gecə Oteroda o, ilk dəfə adam öldürdü. İndi ümid bəsləyirdi ki, bu gözetçilərlə haqq-hesab çəkmək vaxtı gələndə özü öldürməli olmayacaq. Oteroda Anselmo yorğanı gözetçinin başına atdı, Pablo isə onu bıçaqla vurdu və o, boğula-boğula Anselmonun ayağından yapışib yorğanın altında içini çəkərək ağlamağa başladı. Anselmo əlini yorğanın üstündə gəzdirə-gəzdirə onu bir xeyli bıçaqla vurandan sonra ayağını buraxdı və sakitləşdi. Çığırmasın deyə, Anselmo dizi ilə onun boğazını basır və hey bıçaqla vururdu, Pablo isə bu vaxt qumbaranı gözetçilərin yatdığı qarovul otağının pəncərəsinə tulladı. Alov qalxanda, onun gözlərində sanki bütün ələm sarı və qırmızı ləkələrlə doldu. Elə bu vaxt qarovul otağının pəncərəsinə daha iki qumbara atıldı. Pablo hər iki mili dartıb qumbaraları bir-birinin ardınca pəncərəyə tullaya bildi və yataqda ölməyənlər ikinci qumbara partlayan anda ayağa sıçrayarkən öldülər. Bu, Pablo üçün həmin o şanlı günlərdə olmuşdu. O vaxtlar Pablo bir iblis kimi bütün əyaləti dolaşırdı. Faşistlər heç bir postda gecəni rahat yata bilmirdilər.

İndi isə onun işi bitib, axırı çatıb, o lap axtalanmış qaban kimidir, deyə Anselmo düşündü. Operasiya qurtarandan və zingilti kəsildəndən sonra toxumluqlar kənara atılır və artıq qabanlığını itirmiş qaban burnunu yerə sürtə-sürtə bunları axtarmağa gedir və tapıb yeyir... Yox, Pablo hələ bu dərəcəyə çatmayıb, Anselmo gülümsündü. İşə bax ha,

deməli Pablo barədə də böhtan demək olarmış. Lakin onun dəyişib tamam başqa adam olması həqiqətdir, əməlli-başlı alçaq olması da həqiqətdir.

Nə soyuqdur, deyə düşünürdü. Nə yaxşı olardı ki, *İngles* tez gələydi, nə yaxşı olardı ki, bu işdə mən heç kəsi öldürməyeydim. Qoy bu dərd qalisiyalı və kapral adam öldürməkdən xoşu gələnlərin payına düşsün. *İngles* belə dedi. Əgər vacib olsa, mən öz borcumu yerinə yetirərəm, amma *İngles* dedi ki, mən onun yanında, körpüdə olacağam, bu işi isə başqaları görəcəklər. Körpüdə döyüş olacaq və əgər mən tab gətirsəm, meydandan qaçmasam, deməli, bu müharibədə qocadan nə tələb olunursa, hamısını eləmişəm. Ancaq qoy *İngles* tez gəlsin, çünki mənə soyuqdur. Taxta zavodunun pəncərəsində işıq görəndə və birləndə ki, qalisiyalıların yeri istidir, mən daha çox üşüyürəm. Yaxşı olardı ki, indi yenə evimizdə olaydıq və müharibə də qurtaraydı. Amma daha artıq sənin evin yoxdur, deyə fikrindən keçirdi. Əvvəlcə müharibədə qalib gəlmək lazımdır, bundan tez evə qayıda bilməzsən.

Taxta zavodunda əsgərlərdən biri öz çarpayısında oturub ayaqqabılarını yağlayırdı. O biri yatırdı. Üçüncüsü nə isə bişirir, kapral isə qəzet oxuyurdu. Onların dəbilqələri divara vurulmuş mıxlardan asılmışdı, tüfənglər taxta divara söykədilmişdi.

– Bu necə yerdir ki, az qala iyunda da qar yağır? – çarpayıda oturan əsgər dedi.

– Bu, təbiətin oyunudur, – kapral cavab verdi.

– Ay may ayıdı, – bişir-düşürle məşğul olan əsgər dedi. – May hələ qurtarmayıb.

– Bu necə yerdir ki, mayda da qar yağır, – çarpayıda oturan əsgər yenə sözündən qalmadı.

Kapral dedi:

– Mayda dağlarda qarın yağması adi hadisədir. Mən Madriddə heç vaxt maydakı qədər üşüməmişəm.

– Heç vaxt belə istiyə düşməmişəm, – bişir-düşürle məşğul olan əsgər dedi.

– Mayda hava həmişə dəyişkən olur, – kapral dedi. – Burada, Kastiliyada, mayda havalar çox isti keçir, amma soyuq da olur.

Çarpayıda öyləşən əsgər:

– Ya da yağış tökür, – dedi, – keçən il may ayında demək olar hər gün yağış yağdı.

– Doğru deyil, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Bundan başqa o vaxt may ayı olsa da, ayla ölçəndə aprel bitməmişdi.

Kapral:

– Sənin bu aylarından adam dəli olar, – dedi, – bəsdir aydan danışdın.

Kimin ki çörəyi dənizdən və ya torpaqdan çıxır, o bilir ki, təqvimdə hansı ayın olması deyil, havanın necə olması vacibdir, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Bax, məsələn, indi may ayı təzəcə başlayıb. Təqvimdə isə iyuna lap az qalıb.

– Onda bəs niyə ilin fəsilləri həmişə öz yerində qalır? – kapral soruşdu. Sənin boş sözlərindən adamın başı çatlayır.

Bişir-düşürlə məşğul olan əsgər:

– Sən şəhərlisən, – dedi, – sən Luqodansan, sən hardan bilərsən ki, dəniz nədir, torpaq nə!

– Şəhər camaatı ömür boyu dənizdə və ya torpaqda əlləşən hər cür *analfabetos*¹ biləndən çox bilir.

– Bu ayda dənizdə ilk sardina karvanı görünür, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Bu ayda qayıqları hazırlayırlar, skumbriya isə şimala tərəf gedir.

Kapral soruşdu:

– İndi ki, sən Noyadansan, niyə səni donanmaya aparmadılar?

– Çünki siyahıda mən Noyadan yox, doğulduğum Neqreyradanam. Tamba çayı üstündəki Neqreyradan isə hamını orduya aparırlar.

– Sizin üçün daha pis, – kapral dedi.

– Sən elə bilmə ki, donanmada heç bir təhlükə olmur, – çarpayıda oturan əsgər dedi. – Dəniz döyüşünə düşməsən də, qış aylarında sahil mühafizəsində hər cür işlər olur.

Kapral:

– Ordudan da pis şey yoxdur, – dedi.

– Ay səni, özün də kapralsan, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Bu nə sözdü danışırısan?

– Mən təhlükə mənasında deyirəm. Bombardmanı, hücumu, səngər həyatını.

Çarpayıda oturan əsgər:

– Burada belə şeylər yoxdur, – dedi.

¹ Savadsızlar (*isp.*)

– Hə, Allahın köməyi ilə, – kapral dedi. Amma kim bilir, bəlkə də canımızı qurtara bilməyəcəyik. Həmişə buradakı kimi rahat dolanmayacağıq ki.

– Sən necə bilirsən, bizi buradan tez aparacaqlar?

– Bilmirəm, – kapral dedi. – Yaxşı olardı ki, bütün müharibəni burada qalaydıq.

– Altı saat postda dayanmaq lap çoxdur, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi.

– Çovğun qurtarmayınca, hər üç saatdan bir növbəni dəyişəcəyik, – kapral dedi. – Bu cür olar.

– Bəs bu gün nə üçün çoxlu qərargah maşını keçdi? – Çarpayıda oturan, əsgər soruşdu. – Bu qərargah maşınlarından xoşum gəlmir.

– Mənim də, – kapral dedi. – Belə şeylər əlamətdir.

– Təyyarələr də, – bişir-düşürlə məşğul olan əsgər dedi. – Təyyarələr də pis əlamətdir.

– Amma bizim aviasiya güclüdür, – kapral dedi. – Qırmızılarda belə aviasiya yoxdur. Bugünkü təyyarələri görəndə lap ürəyim açılırdı.

Çarpayıda oturan əsgər:

– Mən qırmızıların təyyarələrini döyüş vaxtı görmüşəm və bunlar da oyuncaq deyil, – dedi, – mən onların ikimotorlu bombardmançılarını döyüş vaxtı görmüşəm, onlar da dəhşətli şeydir.

– Ancaq hər halda, onların aviasiyası bizimki qədər güclü deyil, – kapral dedi. – Bizim aviasiya məğlubedilməzdir.

Anselmo ağacın yanında durub yağın qarın arasından yola və taxta zavodunun pəncərəsindəki işığa baxarkən onlar beləcə söhbət edirdilər.

Yaxşı olardı ki, mən öldürməli olmayaydım, deyə Anselmo düşündü. Yəqin ki, müharibədən sonra bütün bu qətlərə görə ağır cəzalar veriləcək. Əgər müharibədən sonra bizim dinimiz olmasa, onda yəqin ki, mülki bir tövbə düşünüb tapacaqlar ki, hamı neçə-neçə qətlin günahından təmizlənsin. Əgər belə olmasa, onda yaşamaq üçün bizim yaxşı, möhkəm əsasımız olmayacaq. Bilirəm ki, öldürmək lazımdır, amma bu, insana yaraşan iş deyil və yəqin ki, bütün bunlar qurtaranda və biz müharibəni udandan sonra günahdan təmizlənməyimiz üçün hamımıza tövbə etdirəcəklər.

Anselmo çox nəcib adam idi. Uzun müddət tək-tənha qalanda, o isə demək olar ki, həmişə tək olardı, adam öldürmək barədə bu cür fikirlər onu rahat buraxmırdı.

Maraqlıdır, görəsən *İngles* bu iş barədə əslində nə düşünür. O dedi ki, bu, onun üçün çətin deyil, axı o özü elə bil həssas, yumşaq adamdır. Bəlkə cavanlar buna sadə bir şey kimi baxırlar. Bəlkə əcnəbilər və bizim dindən olmayanlar buna başqa cür baxırlar. Məncə, adam öldürmək əvvəl-axır insanı amansızlaşdırır. Hətta bunsuz keçinmək mümkün olmasa belə, adam öldürmək böyük günahdır. Bir vaxt biz bu günahı yumaq üçün çox zəhmət çəkməli olacağıq.

Artıq lap qaranlıq idi. O yenə yolun üstündən taxta zavodunun pəncərəsindəki işığa baxdı, qızıqsın deyə qollarını oynatmağa başladı. Bax, indi düşərgəyə getmək olar, deyə düşündü, amma bununla belə, hansısa bir qüvvə onu, yolun üstündəki ağacın yanında saxlamaqda idi. Qar gücləndi və Anselmo fikirləşdi: eh, körpünü bu gecə partlatmaq mümkün olsaydı. Belə gecədə hər iki postu ələ keçirmək və körpünü partlatmaq çox asan olardı, bununla da məsələ bitərdi. Belə gecədə nə istəsən, eləmək olar.

Sonra o, ağaca söykəndi və daha körpü barədə düşünmədən ayaqlarını yavaş-yavaş yerə döydü. Qaranlığın çökməsi həmişə onda tənhalıq hissi oyadırdı. Bu gün isə özünü çox tənha hiss edirdi, ac adamlarda olduğu kimi, içində bir boşluq vardı. Əvvəllər tənha qalanda dua oxuyardı. Çox vaxt ovdan qayıdandan sonra bir duanı dənə-dənə təkrar-təkrar edər və bununla da yüngülləşərdi. Lakin müharibə başlandı bəri bir dəfə də dua etməmişdi. Onun duaya ehtiyacı var idi, lakin hesab edirdi ki, indi dua etmək şərəfsizlik və riyakarlıqdır. Qalan adamlardan fərqli olaraq, özü üçün heç bir xüsusi nemət və ya mərhəmət diləmək istəmirdi.

Doğrudur, mən tənhayam, deyə düşünürdü. Amma bütün əsgərlər də, bütün əsgər arvadları da, əzizlərini və ya yaxınlarını itirənlərin hamısı tənhadır. Mənim arvadım yoxdur, ancaq şadam ki, o, müharibədən qabaq ölüb. O, belə müharibəni başa düşməzdi. Mənim uşaqlarım da yoxdur və heç vaxt olmayacaq. Bir işlə məşğul olmayanda, gündüz də özümü tənha hiss edirəm, qaranlıq düşəndə isə tənhalığı daha çox duyuram. Amma bir üstünlüyüm var ki, onu heç kəs – nə adamlar, nə də Allah əlimdən ala bilər, – bu üstünlük odur ki, mən Respublika yolunda yaxşı çalışmışam. Müharibə qurtarandan sonra hamımızın yaxşı yaşaması üçün mən çox zəhmət çəkmişəm. Mən müharibənin lap əvvəlindən bütün qüvvəmi ona vermişəm. Elə bir pis iş tutmamışam ki, ondan ötrü xəcalət çəkim.

Ancaq bir şeyə təəssüf edirəm ki, adam öldürməli oluruq. Yəqin ki, bu günahı yumağa imkanımız olacaq, çünki çox adamlar bu günaha batıblar. Deməli, hamı üçün ədalətli cəza düşünüb tapmaq lazımdır. Mən çox istərdim ki, bu barədə *İngles* ilə danışım, amma o cavandır və yəqin ki, məni başa düşməz. O, artıq bu barədə söhbət salıb. Ya mən söhbət salmışam? *İngles* yəqin ki, çox adam öldürüb, ancaq heç oxşamır ki, bu onun ürəyinə olsun. Qan tökməyə həvəslə gedən adamlarda həmişə nəse bir xəbislik duyursan.

Hər halda adam öldürmək böyük günahdır, deyə fikirləşirdi. Çünki bu elə bir işdir ki, hətta vacib olsa da, onu eləməyə bizim haqqımız yoxdur. Lakin İspaniyada adamları çox asanlıqla öldürürlər, özü də bəzi vaxt buna heç ehtiyac olmur. Hələ qızıqıb özlərindən çıxanda neçə-neçə ədalətsiz işlər görürlər, elə ədalətsizlik eləyirlər ki, sonra daha heç nəyi düzəltmək olmur. Yaxşı olardı ki, bu fikirlərdən uzaqlaşaydım, deyə düşündü. Yaxşı olardı ki, bu işlərin günahından təmizlənmək üçün bir yol tapaydılar. Kaş buna elə indidən başlamaq mümkün olaydı. Çünki tənha qalanda tək birçə bunu xatırlamaq mənə ağır olur. Bütün qalan şeyləri adamlara bağışlayırlar, yaxud onlar yaxşılıq eləməklə və ya başqa layiqli işlərlə öz günahlarını yuya bilirlər. Lakin adam öldürmək çox böyük günahdır. Mən istərdim ki, bütün bu işlər bir təhər sahmana salınaydı. Bəlkə gələcəkdə xüsusi günlər ayrılacaq ki, həmin günlərdə bütün günahkarlar dövlət üçün işləyəcək və ya elə bir şey düşünəcəklər ki, adamlar öz günahların yuya bilsinlər. Məsələn, qabaqlar biz kilsəyə pul verdiyimiz kimi, haqq versinlər, deyə fikirləşdi və gülümsündü. Kilsə günahların öhdəsindən gələ bilirdi. Bu fikir onun xoşuna gəldi və qaranlıqda gülümsündü. Bu vaxt Robert Cordan ona yanaşdı. O, lap sakitcə gəldi. Qoca onu artıq ağacın yanında dayandığı vaxt gördü.

– *Hola, viejo*, – Robert Cordan pıçıltı ilə dedi və əlini onun çiyninə vurdu. – Hə, qoca, necədir?

Anselmo:

– Çox soyuqdur, – dedi.

Fernando onlardan bir az aralı dayanıb kürəyini küləyə və qara çevirmişdi.

– Gedək, – Robert Cordan yenə pıçıltı ilə dedi. – Gedək düşərgəyə, orada qızıqarsan. Səni burada bu qədər saxlamaq lap cinayətdir.

– Bax, işıq onların postundan gəlir, – Anselmo dedi.

– Bəs gözetçi hanı?

– Buradan görünür. O döngənin dalındadır.
– Qoy rədd olsunlar, – Robert Cordan dedi. – Hamısını düşərgədə danışarsan. Gedək, gedək.
– Dayan sənə göstərim, – Anselmo dedi.
Robert Cordan:
– Səhər hər şeyə baxarıq, – ded., – al bunu iç.
O, öz parçını qocaya uzatdı. Anselmo başını qaldırıb bir qurtum içdi.
– Uf səni! – dedi və dodağını sildi. – Lap oddur.
– Hə, – Robert Cordan qaranlıqda dilləndi, – gedək.
Elə qaranlıqlaşdı ki, sürətlə uçuşan qar lopalarından və şam ağac-
larının hərəkətsiz qaraltısından başqa ətrafda heç nə görünmürdü.
Fernando yamacın bir az yuxarısında dayanmışdı. Bir bu manekenə ta-
maşa eləyin, Robert Cordan fikirləşdi. Onu da qonaq etmək lazımdır.
– Ey, Fernando, – deyərək ona yaxınlaşdı. – İçmək istəyirsən?
– Yox, – Fernando dedi. – Sağ ol.
Sən sağ ol, Robert Cordan fikirləşdi. Böyük xoşbəxtlikdir ki, ma-
nekenlər spirtli içki içmirlər. Onsuz da lap az qalıb. Bu qocanı gördü-
yümə necə də şadam, Robert Cordan fikirləşdi. Onunla yanaşı yamacı
qalxan Anselmoya baxdı və yenə əlini onun çiyninə vurdu.
– Səni gördüyümə şadam, *viejo*, – dedi, – qanım qara olanda, sənə
baxan kimi dərhal yüngüllük duyuram. Hə, gedək, gedək.
Onlar çovğuna sinə gərərək dağa qalxırdılar.
– Pablonun sarayına qayıdırdıq, – Robert Cordan dedi. İspanca bu,
çox gözəl səslənirdi.
– *El Palacio del Miedo*, – Anselmo dedi. – Qorxu sarayına.
– Zəiflik sarayı, – Robert Cordan tez cavab verdi.
– Nə zəiflik? – Fernando soruşdu.
– Elə-belə, – Robert Cordan dedi, – həmin o zəiflik.
– Niyə axı? – Fernando soruşdu.
– Kim bilir, – Robert Cordan dedi. – İki kəlmə ilə deyib qurtarmaq
olmaz. Pilardan soruş. – O, Anselmonun çiynini qucaqladı, özünə tərəf
çəkib bərk silkələdi. – Bilirsən nə var? – dedi, – səni gördüyümə
şadam. Sən heç ağına da gətirməzsən ki, bu ölkədə bir yerdə qoyub
getdiyini adamı həmin yerdə də tapmaq nə deməkdir.
– Səni görmək mənə də xoşdur, – Anselmo dedi. – Mən artıq get-
məyə hazırlaşırıdım.
– İnanmıram! – Robert Cordan sevinclə dedi. – Sən donardın,
amma getməzdin.

– Hə, yuxarıda işlər necədir? – Anselmo soruşdu.

– Əladır, – Robert Cordan dedi. – Hər şey lap əladır.

O, inqilabi orduda komandanlıq edən adama az-az qismət olan gözlənilməz bir könül xoşluğu ilə sevinirdi; heç olmasa, bir cinahının möhkəm durduğunu görəndə adam belə sevinir. Əgər hər iki cinah möhkəm dursaydı, lap ağ olardı, deyə o düşündü. Bilmirəm buna kim tab gətirə bilərdi. Amma cinahın, hər cür cinahın nə demək olduğunu araşdırsaq, onu bir adamın şəxsində təsəvvür etmək olar. Bəli, bir adamın şəxsində. Ona belə aksioma gərək deyildi. Ancaq bu adam etibarlıdır. Bir etibarlı adam. Döyüş başlananda sən mənim sol cinahım olacaqsan, deyə fikirləşdi. Bunu sənə indi deməyin mənası yoxdur. Döyüş lap az çəkəcək, deyə düşündü. Lakin çox şərəfli olacaq. Hə, mən həmişə arzu etmişəm ki, heç olmasa bir müstəqil döyüş keçirim. Azenkurdan başlanmış bizim günlərdə başqalarının komandanlıq etdiyi döyüslərdə mən həmişə bir nöqsan tapmışam. Öz döyüşümü isə əməlli-başlı aparmalıyam. Bu döyüş az çəkəcək, amma qüsursuz olacaq. Əgər bütün işlər mənim hesablarıma uyğun getsə, onda bu döyüş həqiqətən qüsursuz olacaq.

– Yox, doğru sözümdür, – o, Anselmoya dedi. – Səni görməyimə çox-çox şadam.

– Mən də səni görməyimə şadam, – qoca cavab verdi.

İndi, qaranlıqda onlar yamaca qalxdıqca, külək kürəklərinə vurduqca və üstlərini qar basdıqca, Anselmo artıq özünü tənha hiss etmirdi. *İngles* əlini onun çiyinə vuran andan o öz tənhalığını unutmuşdu. *İngles* şən, xoşhal idi, onlar bir-birilə zarafat edirdilər.

İngles dedi ki, hər şey yaxşı gedir və təşvişə heç bir əsas yoxdur. Bir qurtum absent Anselmonu qızıışdırmışdı, indi yeridikcə ayaqları da qızışırdı.

– Yolda elə bir şey yoxdur, – dedi.

– Yaxşı, – *İngles* cavab verdi. – Düşərgəyə çatanda göstərəsən.

Anselmo fərəhlə addımlayırdı, müşahidə postunu tərk etmədiyini düşünmək ona xoş idi.

Əgər o, düşərgəyə qayıtsa, burada heç bir qəbahət olmazdı. Şəraiti nəzərə alanda, bu tamamilə ağıllı və düzgün hərəkət olardı, deyə Robert Cordan düşünürdü. Lakin o, yerində qaldı, əmri yerinə yetirdi, Robert Cordan hələ də düşünürdü. Belə tufanda postda axıracan durmağın mənası böyükdür. Nahaq deyil ki, alman dilində tufan və hücum eyni bir sözlə ifadə olunur – “*Sturm*”.

Əlbət ki, mən postu axıracan tərək etməyən bir-iki adam da tapa bilirdim. Əlbət ki, tapa bilirdim. Görəsən, Fernando qalardı? Çox güman ki, qalardı. Hər halda mənı bura ötürməyi özü boynuna götürdü. Sənın fikrincə, o qalardı? Amma nə yaxşı olardı! İnamı çatardı. Onu bir yoxlamaq lazımdır. Görəsən, indı bu maneken nə barədə düşünür?

- Fernando, sən nə barədə düşünürsən? – Robert Cordan soruşdu.
- Niye soruşursan?
- Maraqlanıram, – Cordan dedi. – Mən hər şeyə maraq göstərənəm.
- Mən şam yeməyi barədə düşünürəm. – Fernando dedi.
- Yeməkdən xoşun gəlir?
- Hə. Çox xoşum gəlir.
- Sən necə bilirsən, Pıların xörəyi dadlı olur?
- Belə də, – Fernando çiyinlərini çəkdi.

Lap ikinci Kulıdır, deyə Robert Cordan fikirləşdi. Məncə, bu qalardı. Onlar çovğuna sinə görərek aramla yamacı qalxırdılar.

ON ALTINCI FƏSİL

- El Sordo burada idi, – Pilar Robert Cordana dedi.

Onlar soyuqdan gəlib tüstü basmış isti mağaraya girdilər və qadın işarə ilə Robert Cordanı yanına çağırdı.

- O, atlardan ötrü getdi
- Yaxşı. Mənə aid bir söz demədi ki?
- Ancaq onu dedi ki, atlardan ötrü gedir.
- Bəs bizdə işlər necədir?
- *No se!*, – qadın dedi. – Bir ona bax.

Robert Cordan içəri girən kimi Pablonu görmüşdü və Pablo ona baxıb qımışmışdı. İndi Robert Cordan stolun arxasında əyləşən Pabloya bir daha nəzər saldı və gülümseyərək ona əl elədi.

- *İngles!* – Pablo çağırdı, – qar hələ də yağır, *İngles*.

Robert Cordan başını tərətədi.

– Səndəlləri çıxart, ver qurudum, – Mariya dedi. – Buradan asacağam, ocağın üstündən.

– Muğayat ol, yandırmayasan, – Robert Cordan qıza dedi. – Ayaqyalın gezmək istəmirəm. Nə olub? – O, Pılara tərəf çevrildi. – Yığıncaq keçirirsiniz burada? Məgər gözətçi qoymamısınız?

¹ Bilmirəm (*isp.*)

– Belə çovğunda? *Que va!*

Stolun arxasında altı kişi divara söykənib əyləşmişdi. Anselmo ilə Fernando hələ də gödəkcə və şalvarlarından qarı çırpır və ayaqlarını mağaranın girəcəyindəki divara vururdular.

Mariya:

– Gödəkçəni çıxart, – dedi, – yoxsa qar əriyəndə islanar.

Robert Cordan gödəkçəni çıxartdı, şalvarından qarı çırpdı və çantasının bağlarını açdı.

– Hər yeri yaş eləyəcəksən, – Pilar dedi.

– Məni ki sən özün çağırдың.

– Nə olsun ki, qayıt qapıya və qarı orada çırp.

– Bağışlayın məni, – deyərək Robert Cordan ayaqyalın torpaq döşəmədə dayandı. – Maryia, corablarımı tap görüm.

– Lap ağa kimi buyurur, – Pilar dedi və odunu alovun içinə itələdi.

– *Hay que aprovechar el tiempo*, – Robert Cordan ona cavab verdi.

– Hələlik əlimizdə olan vaxtdan istifadə etmək lazımdır.

– Bura bağlıdır, – Mariya dedi.

– Al açarı. – O, açarı Mariyaya atdı.

– Bu qifila düşmür.

– Bu torbada deyil, o birindədir. Yuxarıdadır, yan tərəfdə.

Qız corabları çıxartdı, çantanın bağlarını dartdı, qifili bağladı, corabları açarla birlikdə Robert Cordana uzatdı.

– Otur, corabları gey, ayaqlarını da yaxşı-yaxşı ovuşdur, – qız dedi.

Robert Cordan qıza baxaraq gülümsündü və Pilara eşitdirmək üçün soruşdu:

– Bəlkə ayaqlarını saçlarınla qurudasan?

Pilar:

– Lap donuzdur, – dedi, – əvvəlcə özünü hökmdar kimi göstərirdi, indi isə keçmiş ulu tanrının yerinə göz dikib. Mariya, vur onu odunla.

– Lazım deyil, – Robert Cordan ona dedi. – Zarafat edirəm, çünki kefim kökdür.

– Sənin kefin kökdür?

– Bəli, – dedi, – mənə hər şey yaxşı gedir.

Mariya:

– Roberto, – dedi, – bax burada otur, ayaqlarını qurut, mən də sənə içməyə bir şey verərəm ki, qızılaşsan.

– Guya bu vaxtaca heç kəsin ayaqları islanmayıb, – Pilar dedi, – guya göydən birçə qar dənəsi də düşməyib.

Mariya qoyun dərisini gətirib torpaq döşəməyə s rdi.

– S nd ll r quruyanacan qoy ayaqlarının altına, – dedi.

Qoyun dərisi təzəcə qurudulmuşdu, aşılanmamışdı v  Robert Cordan onun  st n  çıxanda perqament kimi xır ıldadı. Ocaq t st l nirdi, Pilar Mariyanı səslədi:

– Ocağı  f r, yaramaz qız. Bura nədir, hisxanadır yoxsa?

Mariya:

–  z n  f r, – dedi, – mən El Sordo gətirən şüşəni axtarıram.

– Odur, kis l rin dalında, – Pilar dedi. – S d m r körpü kimi n  nazını  kirs n onun?

– He  də elə deyil, – Mariya cavab verdi. – Körpü kimi yox, donub islanmış v  evinə qayıtmış kişi kimi. H , tapdım. – qız şüşəni Robert Cordana uzatdı. – Bu, gündüz i diyindəndir. Belə şüşədən yaxşı lampa düzəltmək olar. Biz yenə elektrik işığında yaşımağa başılayanda bundan bilirsən n  lampa olar! – Qız sevinclə yastı butulkaya baxdı. – Roberto, bunu necə i irl r?

– Məgər mən *İngles* deyiləm? – Robert Cordan gülümsədi.

– Adam arasında mən sənə Roberto deyirəm, – qız astadan dedi və qızardı. – Necə içəcəksən, Roberto?

– Sən də istəyirsən? – Robert Cordan soruşdu.

Pablo başını yırğaladı:

– Mən şərab içirəm, – qürurla cavab verdi.

Robert Cordan ispanca dedi:

– Onda get  z Baxusunun yanına.

– Birinci dəfədir ki, bu cür ad eşidirəm, – Pablo  t nlikl  dedi, – bizim dağlarda belə adam yoxdur.

– Anselmo  c n t k, – Robert Cordan Mariyaya müraciət etdi. – H -qiq t n donan, bax odur.

O, quru corabları gey nd  su qarışiq viskini təmiz və azca yandı-ricı təmini ağızında duymaqda idi. Bu, absent kimi deyil, adamın canına yayılmır, deyə fikirləşirdi. Absentd n yaxşı şey yoxdur.

Kimin ağına gələrdi ki, burada viski tapılsın, deyə düşünürdü. Amma iş ona qalanda, viskini İspaniyanın ancaq bir yerində – La Qranxada tapmaq olar. G r bir El Sordo necə adamdır – dinamitçi qonaq  c n viski tapması bəs deyilmiş, hələ şüşəni bura gətirməyi də unutmayıb və burada qoyub gedib. Bu, onlarda adicə l tfkarlıq deyil! L tfkarlıq şüşəni ortaya qoyub nəzakət xatirinə qonaqla birlikdə i m kdir. Fransız belə də edərdi, qalanını isə başıqa vaxta saxlardı. Lakin qonağa səmimi v 

diqqətli olmağa, başı vacib işə qarışdığına, ancaq özü haqqında düşünməli olduğuna baxmayaraq iltifat göstərib qonağın ürəyinə yatan şeyi nəinki tapmağa, həm də gətirib çatdırmağa yalnız ispanlar qadirdilər. Onların ən yaxşısı qadirdilər. Özləri ilə viski götürməyi unutmurlar – bu xalqı sənə sevdiren xüsusiyyətlərdən biri budur. Onları romantikləşdirmək lazım deyil, deyə düşündü. İspanlar da amerikalılar kimi müxtəlif olurlar. Hər halda özü ilə viski götürməsi çox gözəl işdir.

– Hə, necədir, xoşuna gəlir? – o, Anselmodan soruşdu. Qoca ocağın yanında əyləşmişdi, iri əllərilə parçı tutub gülümsəyirdi. O başını tərpətdi.

– Yox? – Robert Cordan bir də soruşdu.

Anselmo:

– Qız bura su tökdü, – dedi.

– Roberto belə içir, – Mariya dedi. – Yoxsa sən böyük adamsan, ona görə başqa cür istəyirsən?

– Xeyr, – Anselmo cavab verdi. – Mən böyük adam deyiləm. Amma yandıranda xoşuma gəlir.

– Onu mənə ver, – Robert Cordan qıza dedi. – Onun üçünsə elə tök ki, yandırın.

– O, Anselmonun qalan viskisini öz qabına tökdü, boş parçı Mariyaya qaytardı, qız isə ehtiyatla parça viski süzdü.

– Bax belə. – Anselmo parçı aldı, başını qaldırıb viskini bir nəfəsə içdi. Sonra hələ də şüşəni əlində tutub yanında dayanmış Mariyaya baxdı, yaşaran gözlərilə ona göz vurdu. – Bax, – dedi, – bax, belə. – Sonra dodaqlarını yaladı. – Gözün qurdunu belə öldürərlər.

– Roberto, – deyərək Mariya hələ də əlində saxladığı şüşə ilə ona yanaşdı. – İndi sənə yemək vermək olar?

– Hazırdır?

– Hazırdır, səni gözləyirəm.

– Hamı yeyib?

– Səndən, Anselmodan, Fernandodan başqa hamı.

– Yaxşı, onda başlayaq, – qıza dedi. – Bəs sən?

– Sonra Pılarla yeyərəm.

– Otur bizimlə.

– Yox, yaxşı deyil.

– Otur ye. Mənim ölkəmdə kişi arvadından qabaq yeməyə əl vurmaz.

– Sənin ölkəndə belədir. Burada isə sonra yemək yaxşıdır.
– Onunla ye, – deyərək Pablo qıza baxdı. – Onunla ye. Onunla iç. Onunla yat. Onunla öl. Hər şeyi onun ölkəsində olduğu kimi elə.
– Sən sərxoşsan? – deyərək, Robert Cordan stola yanaşdı.
Üst-başı çirkli, üzü tüklü Pablo məmnun halda ona baxdı.
– Bəli, – dedi Pablo. – *İngles*, bəs sən hansı ölkədəsən? O hansı yerdir ki, qadınlar kişilərlə bir yerdə yeyirlər?
– *Estados Unidos*,¹ Montana ştatı.
– Kişilərin qadın kimi yubka geydiyi yer sizin ölkədir?
– Xeyr. Ora Şotlandiyadır.
Pablo:
– Qulaq as, *İngles*, – dedi, – sən əyninə yubka keçirəndə...
– Mən yubka geymirəm, – Robert Cordan dedi.
Pablo sözündən qalmırdı:
– Sən əyninə yubka keçirəndə altdan nə geyirsən?
Robert Cordan dedi:
– Mən bilmirəm şotlandiyalılar yubkanın altından nə geyirlər. Bu mənim özümü də həmişə maraqlandırır.
– Bunun *Escoceses*² ilə nə əlaqəsi – Pablo dedi. – Kimə lazımdır *Escoceses*? O qəribə adı olan adamlarla kimin nə işi var? Qoy cəhənnəmə olsunlar. Mən səni soruşuram, *İngles*, səni. Söylə görək, əyninə yubka keçirəndə altından nə geyirsən?
– Mən artıq iki dəfədir sənə deyirəm ki, bizdə yubka geymirlər,
– Robert Cordan ona cavab verdi. – Nə sərxoş olanda, nə də gülmək xatirinə.
– Yox, bəs yubkanın altında nə olur? – Pablo dediyindən dönmürdü. Axı hamı bilir ki, sizlərdə yubka geyirlər. Hətta əsgərlər də. Özüm şəkildə görmüşəm. Praysın sirkində də görmüşəm. *İngles* sən yubkanın altında nə var?
– Nə lazımsa, hər şey, – Robert Cordan dedi.
Anselmo güldü, söhbətə qulaq asanların da hamısı gülüşdü, – təkçə Fernandonun dodağı qaçmadı. Qadınların yanında da belə kobud söhbət ona xoş gəlmirdi.
– Nə olar ki, əslində belə də olmalıdır, – Pablo dedi. – Amma mənim zənnimcə, nə lazımsa hər şeyi yerində olan adam yubka geyməz.

¹ Birləşmiş Ştatlar (*isp.*)

² Şotlandiyalılar (*isp.*)

– Ona baş qoşma, *İngles* – bunu əzilmiş, yastısifət Primitivo dedi.
– O, sərxoşdur. Yaxşısı budur, danış görək, sizin ölkədə nə saxlayırlar və nə yetişdirirlər.

Robert Cordan:

– Qaramal və qoyun, – dedi, – bizdə taxıl və paxla da bol olur. Şəkər çuğunduru da əkirlər.

Robert Cordan, Anselmo və Fernando indi stolun dalında əyləşmişdilər, qalanları da onların başına toplaşmışdılar, yalnız Pablo şərab dolu qabı qabağına çəkib tək-tənha oturmuşdu. Süfrəyə, dünən olduğu kimi, pörtledilmiş ət gətirdilər. Robert Cordan acgözlüklə yeməyə başladı.

– Sizdə dağ var? – Adından görünür ki, belə ölkədə dağ olmalıdır, – Primitivo söhbəti davam etdirmək üçün nəzakətlə dedi. O, sərxoş Pablonun yerinə xəcalət çəkirdi.

– Dağ çoxdur, lap ucaları da var.

– Otlqlarınız necə, yaxşıdır?

– Güzəldir! Yüksək dağlardakı yay otlqları dövlətin əlindədir. Payız gələndə mal-qaranı dağlardan aşağı endirirlər.

– Bəs sizdə torpaq kimin əlindədir – kəndlilərin?

– Torpağın çox hissəsi onu becərənlərin əlindədir. Əvvəllər torpaq dövlətin idi, amma kimsə özünə sahə seçib məlumat versəydi ki, bu sahəni əkib-becərəcək, ona yüz əlli hektara sahib olmaq hüququ verirdi.

Aqustin:

– Danış görək, bu necə olurdu, – deyə, xahiş etdi. – Belə aqrar islahatı xoşuma gəlir.

Robert Cordan homsted-aktın mahiyyətini izah etdi. Onun heç vaxt ağına gəlməzdi ki, bunu aqrar islahatı hesab etmək olarmış.

– Çox gözəl! – Primitivo dedi. – Deməli, sizin ölkənizdə kommunizmdir.

– Xeyr. Bizdə respublikadır.

Aqustin dedi:

– Mən belə hesab edirəm ki, respublika şəraitində hər şey eləmək olar. Məncə, başqa bir hökumət heç lazım da deyil.

– Bəs sizdə iri sahibkarlar yoxdur? – Andres soruşdu.

– Var, özü də lap çoxdur.

– Deməli, ədalətsizlik də var.

– Hə, bəs necə? Ədalətsizlik çoxdur.

- Bəs siz, onunla mübarizə edirdiniz?
- Çalışmış, özü də getdikcə daha çox. Hər halda, ədalətsizlik çoxdur.
- Bəs sizdə hissələrə bölünməli olan iri malikanələr varmı?
- Var. Amma elə adamlar da var ki, onların fikrincə, yüksək vergi qoyulsa, həmin malikanələr öz-özünə hissələrə parçalanacaq.
- Axı necə?
- Robert Cordan sousu çörəklə siyirərək gəlir vergisi və miras vergisi sistemini izah etdi.
- Bununla belə. İri malikanələrə heç nə təsir etmir, – dedi, – halbuki bizdə hələ torpaq vergisi də var.
- Primitivo dedi:
- Axı iri mülkədarlar və varlılar bir vaxt belə vergilərə qarşı çıxış edə bilirlər? Məncə, bu cür vergilər çevrilişə səbəb ola bilər. Narazı adamlar onları gözləyən təhlükəni başa düşərək, bizdə faşistlərin elədiyini kimi, hökumətə qarşı qiyama qalxırlar.
- Ola bilər.
- Onda siz də bizim kimi vuruşmalı olacaqsınız.
- Bəli, biz də vuruşmalı olacağıq.
- Sizin ölkədə faşist çoxdur?
- Çoxdur, amma faşist olduqlarını hələ özləri də bilmirlər, vaxt gələr, başa düşürlər.
- Nə qədər ki, qiyam qaldırmayıblar, onlara divan tutmaq olmaz?
- Yox, – Robert Cordan dedi. – Onlara divan tutmaq olmaz. Amma adamları elə tərbiyələndirmək olar ki, onlar faşizmdən qorxsunlar və faşizm özünü göstərəndə onu seçib ayıra bilsinlər, həm də onunla mübarizəyə başlasınlar.
- Heç bilirsən birçə faşist də olmayan yer haradır? – Andres soruşdu.
- Haradır?
- Pablonun yaşadığı şəhər, – deyə Andres güldü.
- Primitivo Robert Cordan soruşdu:
- Onun şəhərində olanlardan xəbərin var?
- Bəli. Eşitmişəm.
- Sənə Pilar danışdı?
- Bəli.
- O sənə hamısını danışa bilməzdi, – Pablo çətinliklə dedi.

Pilar:

– Onda özün danış, – dedi, – əgər mən heç nə bilmirəmsə, özün danış.

– Yox, – Pablo dedi. – Mən bunu heç kəsə danışmamışam.

– Elədir, – Pilar dedi. – Heç vaxt da danışmazsan. Sən çox şeyə razı olardın ki, o hadisələr baş verməsin.

Pablo:

– Yox, – dedi, – düz deyil. Əgər hər yerdə faşistlərə mənim kimi divan tutsaydılar, bizdə müharibə başlamazdı.

Ancaq mən istərdim ki, bütün bunlar başqa cür edileydi.

– Niyə belə danışırın? – Primitivo ondan soruşdu. – Məgər indi sən siyasətə başqa cür baxırsan?

– Yox. Lakin orada çox vəhşilik oldu, – Pablo söylədi. – O günlər mən vəhşi kimi qəzəbli idim.

Pilar:

– İndi isə sərxoşsan, – dedi.

– Bəli, – Pablo cavab verdi. – Sizin icazənizlə, mən sərxoşam.

– Vəhşi vaxtlarında daha çox xoşuma gəlirdin, – qadın dedi. – Əyyaş ki var, murdarın murdarıdır. Oğru əgər oğurluq etmirsə, onu adam saymaq olar. Fırıldaqqı özününküləri aldatmaz. Qatil evə qayıdıb əllərini yuyar. Əyyaş isə it iyi verir və öz yatağına qusur, həm də içini spirtlə yandırır.

Pablo sakitcə:

– Sən qadınsan və heç nə anlamırsan, – dedi, – mən şərabdən sərxoşam. Əgər öldürdüyüm adamlar olmasaydı, könlüm şad olardı. Onları düşündükcə içəridən yanırım. – O, qaşqabaqla başını tərpetdi.

– El Sordo gətirəndən verin ona, – Pilar dedi. – Verin, heç olmasa bir az özünə gəlsin. Elə qəmgindir ki, adam üzünə baxa bilmir.

– Əgər mən onları həyata qaytara bilseydim, hökmən qaytarardım, – Pablo dedi.

Aqustin:

– Get işinə, belə-belə olmuş, – dedi, – bunu sən kime deyirsən?

– Mən onların hamısını dirildərdim, – Pablo qəmgin halda dedi. – Əvvəlcədən axırıncıyadək hamısını!

– Yum ağzını! – Aqustin ona çığırdı. – Yum ağzını, ya rədd ol buradan. Axı sən faşistləri öldürmüşsən!

– Dediklərimi eşitdin, – Pablo dedi. – Mən onların hamısını dirildərdim.

– Sonra da müqəddəs olardın, – Pilar dedi. – Ömrümdə bu cür adam görməmişəm! Dünən səndə hələ bir az kişilik var idi. Bu gün isə heç nə qalmayıb, yarımcan pişik balasına da gücün çatmaz. Hələ öz mürdarlığına sevinir də.

– Ya hamını öldürmək lazım idi, ya da heç kəsi. – Pablo başını yırğaladı. – Hamını, ya heç kəsi.

– Bura bax, *İngles*, – Aqustin dedi. – Necə olub ki, sən İspaniyaya gəlmişən? Pabloya fikir vermə. O sərxoşdur.

– Birinci dəfə on iki il əvvəl gəlmişəm, ölkəni və dili öyrənmək istəyirdim, – Robert Cordan dedi. – Mən universitetdə ispan dilindən dərslər deyirəm.

Primitivo:

– Sən heç zərrə qədər də professorla oxşamırsan, – dedi.

– Saqqalı yoxdur, – Pablo söhbətə qoşuldu. – Bir baxın, onun saqqalı yoxdur.

– Sən doğrudan da professorsan?

– Müəlliməm.

– Yəqin, kiməsə dərslər verirsən?

– Bəli.

– Niyə bəs ispan dilindən? – Andres soruşdu. – Axı sən ingilissən, ingilis dilindən dərslər sənə daha asan olardı.

Anselmo:

– O, ispanca bizdən pis danışmır, – dedi, – elə isə nə üçün başqalarına ispan dilini öyrətməsin.

– Elədir, – Fernando dedi. – Amma hər halda ispan dilindən dərslər deyən əcnəbi öz boynuna ağır yük götürürmü? Don Roberto, mən səni heç də incitmək istəmirəm.

Pablo özündən çox razı halda:

– O, əsl professor deyil, – dedi, – onun saqqalı yoxdur.

– Axı sən ingilis dilini daha yaxşı bilirsen, – Fernando sözüne davam etdi. – Məncə, ingilis dilindən dərslər vermək sənə üçün daha asan və daha sadə olardı.

– Axı o, ispanları öyrətmir, – Pilar Fernandonun sözünü kəsdi.

– Ümid edirəm ki, ispanları öyrətmir, – Fernando dedi.

– Qoy sözümü qurtarım, tərs qatır, – Pilar ona dedi. – O, ispan dilini amerikalılara öyrədir. Şimali amerikalılara.

– Məgər onlar ispanca danışmırlar? – Fernando soruşdu. – Cənubi amerikalılar bizim dildə danışirlər.

– Tərs qatır, – Pilar dedi. – O, ispan dilini ingiliscə danışan şimali amerikalılara öyrədir.

Fernando dedi:

– Madam ki, özü ingiliscə danışır, hər halda ingilis dilini öyrətmək onun üçün asan olardı.

– Bəs sən eşitmirsən ki, o, ispanca danışır? – Pilar Robert Cordana baxdı və ümitsiz halda başını tərpətdi.

– Bəli, danışır. Amma ləhcə ilə.

– Hansı ləhcə ilə? – Robert Cordan soruşdu.

– Estremadur ləhcəsi ilə, – Fernando özünü ciddi göstərməyə çalışırdı.

– Ay aman! – Pilar dedi. – Belə də camaat olar!

– Çox ola bilsin, – Robert Cordan dedi. – Mən elə oradan gəlmişəm.

Pilar:

– O, bunu bilir, – dedi, – hey, qartımış qarı. – O, Fernandoya tərəf döndü. – *Yeyib doydun? Bəs elədi sənə?*

– Bilsəydim ki, yeməyimiz boldur, yenə yeyərdim, – Fernando qadına cavab verdi. – Sən isə, don Roberto, ürəyinə başqa şey gətirmə, mənim səninlə heç bir işim yoxdur.

– Səni belə-belə olasan, – Aqustin qısaca dedi. – Lap belə-belə olasan. Biz inqilabı ona görə eləmişik ki, yoldaşa don Roberto deyəsən?

– Məncə, indi, inqilabdan sonra hamımız bir-birimizə “don” deyə bilərik, – Fernando dedi. – Respublika zamanı belə də olmalıdır.

Aqustin:

– Səni belə-belə olasan, – dedi, – lap belə-belə olasan!

– Mən dediyimin üstündə dururam: ingilis dilini öyrətmək don Roberto üçün xeyli asan və sadə olardı.

– Don Robertsonun saqqalı yoxdur, – Pablo dedi. – O, əsl professor deyil.

– Necə yəni saqqalım yoxdur? – Robert Cordan dedi. – Bəs bu nədir? – O, əlini üç gün ərzində sarı tük basmış üzünə və çənəsinə çəkdi.

Pablo:

– Belə də saqqal olar? – dedi. – Bu, saqqal deyil. – Pablo lap şən-lənmişdi. – O, yalançı professordur.

– Sizin hamınız belə-belə olasınız, – Aqustin dedi. – Bura lap də-lixanadır ki.

– Sən bir balaca iç, – Pablo ona dedi. – Mənə elə gəlir ki, hər şey qaydasındadır. Amma bir iş var ki, don Robertsonun saqqalı yoxdur.

Mariya əlini Robert Cordanın üzünə çəkdi.

– Onun saqqalı var, – qız Pabloya dedi.

– Sən yaxşı bilərsən, – Pablo dedi və Robert Cordan ona nəzər saldı.

İnanmıram ki, o, əməlli-başlı sərxoşdur, deyə Robert Cordan fikrindən keçirdi. Yox, o, sərxoş deyil. Onunla gərək ehtiyatlı olasan.

– Qulaq as, Pablo, – Cordan dedi. – Sən bilən qar hələ çox yağacaq?

– Sən bilən necə?

– Mən səndən soruşuram.

– O birilərdən soruş, – Pablo ona cavab verdi. – Mən sənin üçün kəşfiyyat deyiləm. Sənin ki öz kəşfiyyatınızdan kağızın var. Qadıncan soruş. İndi o, komandirlik edir.

– Mən səndən soruşuram.

– Rədd ol, belə-belə olmuş, – Pablo ona cavab verdi. – Sən də, qadın da, qız da belə-belə olasınız.

– O sərxoşdur, – Primitivo dedi. – Ona fikir vermə, *İngles*.

– Məncə, o qədər də sərxoş deyil, – Robert Cordan dedi. Mariya Robert Cordanın arxasında dayanmışdı. Robert Cordan öz çiyini üstündən Pablonun qıza baxdığını görürdü. Girdə, tük basmış sifətindəki xırda qaban gözləri qıza zillənmişdi. Robert Cordan öz-özünə fikirləşdi: bu müharibədə də, ondan əvvəl də çox qatillər görmüşəm, onların hərəsi bir cürdür, biri o birinə oxşamır. Heç birinin müəyyən əlamətləri və ya xüsusiyyətləri yoxdur, buna görə də cinayətkar tip anlayışı əsl uydurmadır. O ki qaldı Pabloya, Pablo, əlbət ki, çox mürdardır!

– Mən inanıram ki, içməyi bacarırsan, – o, Pabloya dedi. – İnanmıram ki, sərxoşsan.

– Mən sərxoşam, – Pablo qürurla dedi. – İçmək boş şeydir. Bütün məsələ keflənməyi bacarmaqdadır. *Estoy miy, borracho*¹.

– Şübhə edirəm, – Robert Cordan ona cavab verdi. – Qorxaqsan sən – bax, bu, doğrudur.

Birdən mağaraya elə sakitlik çökdü ki, Robert Cordan Piların bişirdüşür elədiyi ocaqda odunun necə çıtıtladığını eşitdi. Bütün ağırlığı ilə qoyun dərisinin üstündə dayananda, onun necə xırçıldadığı qulağına çatdı. Ona elə gəldi ki, hətta qarın necə yağdığını da eşidir. Bu, ola bilməzdi, ancaq o, qar yağın yerdəki sükutu eşitməkdə idi.

¹ Mən bərk sərxoşam (*isp.*)

Onu öldürmək və bu işə son qoymaq lazımdır, deyə Robert Cordan düşündü. Bilmirəm nə fikirləşir, amma ondan yaxşı bir şey gözləmirəm. Biri gün körpü məsələsi olmalıdır, bu adama işə etibar yoxdur, bütün işimi korlaya bilər. Uzatmaq lazım deyil. Buna son qoymaq lazımdır!

Pablo qımışdı, şəhadət barmağını qaldırıb boğazına çəkdi. Sonra qısa, yoğun boynunda güclə dönməyi başını yırğaladı.

– Yox, *İngles*, – dedi – Mən bu tələyə düşməyirəm. – Sonra Pilara baxaraq ona dedi: – Bu yolla məndən yaxa qurtarmaq olmaz.

Robert Cordan ona dedi:

– *Sinverguenza*¹ – və qəti hərəkət etmək qərarına gəldi. – *Cobarde*².

– Nə deyirəm, ola bilər, – Pablo dedi. – Amma hər halda mən bu tələyə düşməyirəm. İç *İngles* və qadına işarə elə ki, onun niyyəti baş tutmadı.

Robert Cordan:

– Mumla, – dedi, – onun bura dəxli yoxdur. Mən özüm istəyirəm ki, səni qızışdırım.

– Zəhmət çəkmə, – Pablo ona cavab verdi. – Mən buna baş qoşan deyiləm.

– Sən *bicho raro*³, – Robert Cordan ona dedi. Robert Cordan fürsəti əldən vermək, ikinci dəfə yanımaq istəmirdi, ona elə gəlirdi ki, bütün bunlar nə vaxtsa olub, məsələ bitib. O elə bil kitablardan oxuduğunu və ya yuxuda gördüklərini təkrar yadına salır.

– Hə, mən əclafam, – Pablo dedi. – Çox əclafam və çox sərxoşam. Sənin sağlığına, *İngles*. – O, qabdan şərab götürdü və parçı qaldırdı. – *Salud!*

Düzdür, sən əclafsan, deyə Robert Cordan fikirləşirdi, həm də hiyləgərsən, özü də adisindən yox. O, elə hündürdən nəfəs alırdı ki, hətta ocaqdakı odunun çırtılısını da eşitmirdi.

– Sənin sağlığına, – Robert Cordan dedi və qabdan şərab götürdü. Sağlıq deməyəndə xəyanətin də ləzzəti olmur, deyə fikrindən keçirdi. Sən də geri qalma. – *Salud*, – dedi, – *Salud* və bir də *Salud*. – Ah səni, *Salud*, deyə düşündü.

– Don Roberto, – Pablo çətinliklə dedi.

– Don Pablo, – Robert Cordan cavab verdi.

¹ Utanmaz (*isp.*)

² Qorxaq (*isp.*)

³ Əclaf (*isp.*)

– Sən professor deyilsən, – Pablo dedi, – çünki saqqalın yoxdur. Məndən yaxa qurtarmaq üçün isə, sən məni öldürməlisən, ancaq buna gücün çatmaz.

O, gözlərini Robert Cordana zilləyərək dodaqlarını elə bərk sıxdı ki, hər iki dodağı birləşib ensiz zolağa çevrildi. Balığın ağzı, deyə Robert Cordan fikirləşdi. Sudan çıxarkən havanı udan və şişib kürəyə dönən balıqlar kimi başı da girdədir.

– *Salud*, Pablo – deyərək Robert Cordan parçı qaldırdı və viskidən içdi. – Mən səndən çox şey öyrəndim.

– Deməli, mən professoru öyrədirəm, – Pablo başını tərpətdi. – Biz dost olacağıq, don Roberto.

– Biz onsuz da dostuq, – Robert Cordan dedi.

– Yox, biz yaxın dost olacağıq.

– Biz onsuz da yaxın dostuq.

Aqustin:

– Çıxıb gedirəm buradan, – dedi, – belə deyirlər ki, hər adam ömrü boyu bu şeydən bir ton dadmalıdır, mənim isə hər qulağımda onun iyirmi beş funtu ilişib qalıb.

– Sən nə özündən çıxırsan, qara sifət? – Pablo ona dedi. – Don Roberto ilə dostlaşmağımız xoşuna gəlmir?

– Qara sifətdən ehtiyatlı ol. – Aqustin Pabloya yanaşdı onun qarşısında dayandı və düymələnmiş yumruğunu aşağı tutdu.

Pablo dedi:

– Sənə hamı belə deyir.

– Sənə qalmayıb kim necə deyir.

– Hə, onda ağ sifət deyərəm...

– Qoymaram elə də deyəsən.

– Onda bəs nəsən, qırmızısan?

– Bəli. Qırmızıyam. *Rojo*. Qırmızı ulduz taxıram, Respublika tərəfdarıyam. Adım da Aqustindir.

– Gör necə vətənpərvərdir bu, – Pablo dedi. – Bax bir, *İngles* gör necə nümunəvi vətənpərvərdir.

Aqustin sol əlinin dalı ilə onun dodağının üstündən vurdu. Pablo yerindən tərpənmədi. Cəhəngləri şərəbdən nəmli idi, üzünün ifadəsi dəyişmədi, lakin Robert Cordan gördü ki, onun bəbəkləri lap pişiyin gözləri kimi daraldı, parlaq işıq düşəndə pişiyin gözləri bu cür olur və onun bəbəklərində ancaq şaquli kəsik qalır.

– Bu da baş tutmayacaq, – Pablo dedi. – Buna ümid eləmə, arvad.
– O, başını Pilara çevirdi. – Mən buna uymayacağam.

Aqustin Pablonu bir də vurdu. İndi onu yumruqla vurdu. Robert Cordanın əli stolun altında idi, tapançanı hazır tutmuşdu. O, qoruyucunu buraxdı və sol əli ilə Mariyanı itələdi. Qız bir addım geri çəkildi. Bu vaxt o, qızı böyründən daha bərk itələdi ki, lap çəkilib getsin. Bu dəfə Mariya qulaq asdı. O, gözünün ucu ilə gördü ki, qız mağaranın divarı boyunca ocağa tərəf getdi, onda Robert Cordan nəzərlərini Pabloya çevirdi. Pablonun girdə başı Aqustinə tərəf dönmüşdü, xırda bulanıq gözləri ona dikilmişdi. Pablonun göz bəbəkləri daha da daralmışdı. O, dodaqlarını yaladı, əlini qaldırıb ağızını sildi və başını aşağı salanda əlində qan gördü. O, dilini dodaqlarına çəkdi və tüpürdü.

– Belə də olmayacaq, – dedi, – axmaq tapıblar. Mən buna uymayacağam.

– Cabron, – Aqustin dedi.

– Bəs necə, – Pablo cavab verdi. – Sən özün bilirsən ki, bu qadına beləsi lazımdır.

Aqustin üçüncü dəfə onu vurdu. Pablo yenə güldü, qanlı ağızında çürük, sarı, sınıq dişləri göründü.

– Bəsdir, – deyərək Pablo parçı götürüb qabdan şərab doldurdu. – mənə öldürməyə gücünüz çatmaz, qola güc vermək isə axmaqlıqdır.

– Cobarde, – Aqustin dedi.

– Söyüş söymək də axmaqlıqdır, – Pablo şərabla ağızını yaxaladı. O, döşəməyə tüpürdü. – İndi mənə söyüşlə yoldan çıxara bilməzsiniz.

Aqustin yuxarıdan aşağı Pabloya baxaraq durmuşdu, sözləri asta, aydın, qəzəblə və nifrətlə deyərək onu söyürdü, inadlı bir ahənglə söyürdü, sanki yaba ilə arabadan peyini götürüb şırımın içinə səpirdi.

Pablo:

– Belə də olmayacaq, – dedi, – bəsdir, Aqustin. Bir də dava salma. Əlini özərsən.

Aqustin sərt hərəkətlə dönüb mağaranın ağızına addımladı.

– Getmə, – Pablo dedi. – Qar yağır. Burada yerini rahatla.

– Sən! Sən! – Aqustin onun üstünə çığıraraq bircə bu sözlə bütün nifrətini ifadə etməyə çalışdı.

– Bəli, mən, – Pablo dedi. – Özü də mən qalib yaşayacağam, siz isə hamınız öləcəksiniz.

O, şərabdan götürdü və Robert Cordana tərəf dönərək parçı qaldırdı.

– Professorun sağığına, – dedi. Sonra Pilara sarı döndü. – Senyora komandirin sağığına. – Sonra parçı o birilərin qarşısında dolandırdı. – Sizin sağığınıza, sadələvhlər.

Aqustin ona yaxınlaşdı və əlinin yanı ilə vurub parçı yerə saldı.

– Əcəb axmaqlıqdır, – Pablo dedi. – O cür şərab heyif oldu.

Aqustin kobud söyüşlə cavab verdi.

Pablo təzədən şərab götürərək:

– Yox, – dedi, – məgər görmürsən ki, mən sərxoşam? Ayıq olanda çox vaxt susuram. Heç mənə çox danışdığımı eşitmisən? Amma axmaqlarla bir yerə düşəndə darıxmasın deyə, ağıllı adam bəzən içməyə məcbur olur.

– Rədd ol, belə-belə olmuş, – Pilar ona dedi. – Mən sən qorxağa yaxşı belədem.

– Arvadın bir dilinə bax! – Pablo dedi. – Yaxşı, gedirəm, atlara baş çəkmək lazımdır.

– Get, atlarını əzizlə, madyanbaz, – Aqustin dedi. – Bu işə yaman öyrəşmisən.

– Yox, – deyərək Pablo başını yırğaladı. O, divardan asılmış plaşını götürərək Aqustinə baxdı. – Eh səni, – dedi, – ağzıpərtöv.

– Bəs sən öz atlarınla nə eləyəcəksən? – Aqustin soruşdu.

– Gedib bir onlara baş çəkim, – Pablo dedi. – Mən onları çox sevirəm. Onlar hətta arxadan baxanda da bu adamlardan gözəl görünür, ağılları da artıqdır. Hə, darıxmayın, – əlavə edərək qımışdı. – *İngles*, onlara körpüdən danış, izah elə ki, hücum zamanı kim nə etməlidir. Başa sal ki, necə geri çəkiləcəklər. *İngles* körpüdən sonra hara aparacaqsan onları? Bu vətənpərvərləri hara aparacaqsan? Mən bütün günü şərab içə-içə bunu düşünmüşəm.

– Hə, nə düşünüb tapmışan? – Aqustin soruşdu.

– Nə tapmışam? – deyərək Pablo ağzını açmadan dilini dişinin ətinə sürtdü. – Sənə nə var, nə tapmışam?

– Söylə, – Aqustin ona dedi.

– Çox şeyi düşünmüşəm, – Pablo dedi. O, çirkli sarı plaşına büründü, girdə başını açıq saxladı. – Çox şeyi düşünmüşəm.

– Axı nəyi? – Aqustin dedi. – Nəyi?

Pablo:

– Mən düşünürdüm ki, siz hamınız sadələvhsünüz, – dedi, – sizi məhv edəcək əcnəbinin və ağı yubkasının altında olan qadının fitvasına gedirsiniz.

– Çıx get, – Pilar onun üstünə çığırdı. – Get! Sənin murdar izin də burada qalmasın, lənətə gəlmiş madyanbaz.

– Dilə bax! – Aqustin heyranlıqla dedi, lakin fikri başqa yerdə idi. O, hələ də sakitləşməmişdi.

Pablo:

– Mən gedirəm, – dedi, – amma tezliklə qayıdacağam. – O, mağaranın girəcəyindəki çulu qaldırdı və çıxdı. Sonra bayırdan çığırdı: – *İngles*, qar hələ də yağır!

ON YEDDİNCİ FƏSİL

İndi mağarada sakitlik idi, ancaq tavandakı deşikdən közün üstünə düşən qarın cızıltısı eşidilirdi.

Fernando:

– Pilar, – dedi, – orada ət qalmayıb?

– E-e, əl çək, – qadın dedi.

Lakin Mariya Fernandonun qabını aldı və ocağın qırağındakı qazana yanaşdı, qaşıqla bozartma çəkdi. Sonra qabı Fernandonun qabağına qoydu. O, süfrəyə əyiləndə əlini onun çiyinə çəkdi. Bir neçə an Fernandonun yanında dayandı, əlini onun çiyindən götürmədi. Fernando heç ona baxmadı. O, yeməklə məşğul idi.

Aqustin ocağın yanında durmuşdu. O birilər stolun dövrəsində əyləşmişdilər. Pilar Robert Cordanla üzbəüz oturdu.

– Hə, *İngles*, – qadın dedi, – bax sən onun hər üzünü gördün.

– İndi o neyləyəcək? – Robert Cordan soruşdu.

– Nə desən eləyə bilər. – Qadın başını aşağı saldı. – Nə desən. İndi o hər şeyə qadirdir.

– Pulemyotunuz hardadır? – Robert Cordan soruşdu.

– Bax orada, küncdə, adyala bükülüb, – Primitivo dedi. – Sənə gərəkdir?

– Hələlik yox, – Robert Cordan dedi. – Ancaq bilmək istəyirdim ki, haradadır.

– Buradadır, – Primitivo dedi. – Mən onu bura gətirdim və adyalıma bükdüm ki, mexanizmi paslanmasın. Diskləri, bax o kisədədir.

Pilar:

– O, buna getməz, – dedi, – *maquina*-nı xarab eləməz.

- Sən özün deyirsən ki, o, hər şeyə qadirdir.
- Hə, – qadın dedi. – Lakin o *maquina*-nı işletməyi bacarmır. Bomba atmağı hə, bunu bacarır. Daha yaxşı bacarır.
- Biz axmaq və iradəsiz adamlarıq ki, onu öldürmədik, – qaraçı dedi. Bu vaxtacan o, söhbətdə iştirak etmirdi. – Roberto, dünən axşam gərək onu öldürəydik.
- Pilar:
- Öldür onu, – dedi. Onun iri sifəti tutuldu. – İndi mən də buna tərdərdəm.
- Mən əleyhinə idim, – Aqustin dedi. O, ocağın yanında durub uzun əllərini yanına salmışdı, onun almacıqlardan aşağı tük basmış üzünü alovun şəfəqində batıq görünürdü. – Ancaq indi mən də bunun tərdərdəm, – Aqustin dedi. – O, iyrenc adamdır və o, hamımızın ölümünü arzulayır.
- Qoy hamı söyləsin. – Piların səsi yorğun idi. – Sən Andres?
- *Matarlo*¹, – iki qardaşdan böyüyü, qara saçları alına tökülən oğlan başını tərpətdi.
- Eladio?
- Mən də o fikirdəyəm, – kiçik qardaş dedi. – O, çox təhlükəli adamdır. Xeyri də azdır.
- Primitivo?
- Mən də.
- Fernando?
- Onu həbs etmək olmazmı? – Fernando soruşdu.
- Bəs onun keşiyini kim çəkəcək? – Primitivo dedi. – Bundan ötrü azı iki nəfər gərəkdir. Bəs sonra onunla neyləyəcəyik?
- Faşistlərə satarıq, – qaraçı dilləndi.
- Aqustin:
- Elə bu çatmır, – dedi, – elə bircə bu cür alçaqlıq çatmır!
- Qaraçı Rafael:
- Mən ancaq təklif edirəm, – dedi, – mənəcə faşistlər sevinclə ondan yapışardılar.
- Kifayət edər, qurtar. – Aqustin dedi. – Alçaqlığa bax!
- Hər halda Pablonun özünə layiq alçaqlıqdır, – qaraçı özünə haqq qazandırmaq istədi.

¹ Onu öldürməli (*isp.*)

Aqustin:

– Bir alçaqlıqla o birinə bəraət vermək olmaz, – dedi, – hə, hamı fikrini söylədi. Qaldı ancaq qoca və *İngles*.

– Onların bura dəxli yoxdur, – Pilar dedi. – Pablo onların başçısı olmayıb.

– Dayanın, – Fernando dilləndi. – Mən hələ qurtarmamışam.

– Hə, danış, – Pilar dedi. – Nə qədər ki, qayıtmayıb, danış. Nə qədər ki, buraya əl qumbarasını tullamayıb və biz dinamit qarışıq havaya sovrulmamışıq, danış.

– Məncə, Pilar, sən şişirdirsən, – Fernando dedi. – İnanmıram ki, onun belə bir niyyəti olsun.

– Mən də inanmıram, – Aqustin dilləndi. – Çünki onda şərab da havaya sovrulacaq, şərab isə tezliklə onu yenə cəlb edəcək.

– Bəlkə onu El Sordoya verək, El Sordo isə qoy onu faşistlərə satsın, – Rafael təklif etdi. – Gəlin gözlərini çıxaraq, onda öhdəsindən asanlıqla gəlmək olar.

– Sus, – Pilar dedi. – Sənə qulaq asanda ürəyim bulanır, – səbəbi də sənə alçaqlığındır.

– Faşistlər ona heç yarım quruş da verməzlər – Primitivo dilləndi. – Başqaları buna cəhd ediblər, amma heç nə çıxmayıb. Onunla birlikdə səni də güllələyərler, vəssalam.

Rafael:

– Məncə, kordan ötrü, necə olsa, bir şey verərlər, – dedi.

– Sus, – Pilar dedi. – Bir də bu barədə danışsan, sən də Pablo ilə rədd olub gedə bilərsən.

– Bəs Pablo özü yaralı *guardia civile*-in gözünü çıxartdı, – qaraçı dediyindən dönmədi. – Yoxsa yadımdan çıxıb?

– Bəsdir, – Pilar ona dedi. Robert Cordanın yanında bundan söz açmaq onun xoşuna gəlmədi.

– Qoymadılar sözümlü bitirim, – Fernando onların sözünü kəsdi.

– Danış, – Pilar ona baxdı. – Danış, qurtar.

– İndi ki, Pablonu həbs etməyin mənası yoxdur, – Fernando başladı, – indi ki, onu faşistlərə satmaq da...

– Qurtar, – dedi Pilar. – Allah xatirinə qurtar!

– ...rüsveyçılıq olardı, – Fernando sakitcə davam etdi, – mən nəzərdə tutulan əməliyyatın müvəffəqiyyətlə keçirilməsini təmin etmək üçün Pablonu aradan götürmək fikrinə şərikin oluram.

Pilar bu balacaboy adama baxdı, başını tərptədi, dodağını dişlədi, amma susdu.

– Mənim fikrim belədir, – Fernando dedi. – Elə bilirəm ki, Pablonu Respublika üçün təhlükəli adam hesab etməyə əsas var...

– İlahi! – Pilar dedi. – Bir bu adamın dilinə bax! Hətta burada da bürokratizmi yaymaq istəyir!

– ...çünki bu, həm onun sözlərindən, həm də bu yaxınlardakı hərəkətlərindən məlum olur, – Fernando sözüne davam etdi. – O, hərəkətin başladığı vaxtdan ta son günlərə qədər gördüyü işlərdən ötrü təşəkkürə layiq olsa da...

Pilar davam gətirməyib ocağa tərəf getdi. Bir dəqiqə sonra yenə əvvəlki yerinə qayıtdı.

– Fernando, – qadın sakitcə dilləndi və qabı onun qabağına qoydu. – Bu da ət, lütf et, bunu ədəblə və adam kimi ye ki, ağzın yumulsun. Biz artıq sənəin rəyini bilirik.

– Necə axı... – Primitivo sözə başladı və cümləni bitirməmiş dili dolaşdı.

– *Estoy listo*, – Robert Cordan dedi. – Mən bunu eləməyə hazırım. İndi ki, hamınız eyni qərara gəldiniz, mən sizə bu işdə kömək edəyəm.

Lənət şeytana, deyə düşündü. Fernandoya qulaq asa-asa mən də onun kimi danışırım. Fransız dili diplomatiya dilidir, ispan dili isə – bürokratizm dili.

– Yox, – Mariya dedi. – Yox.

– Bu sənəin işin deyil, – Pilar qıza dedi. – Dilini saxla.

– Bu gün mən işi bitirəyəm, – Robert Cordan dedi. O, gördü ki, Pilar barmağını dodağına tutub ona baxır. Qadın gözləri ilə qapını göstərirdi.

Girəcəkdən asılmış çul çəkildi və Pablonun başı göründü. O, içəridəkilərə baxıb irişdi, çulun altından keçdi və arxasını onlara çevirərək çulu düzəltdi. Sonra plaşı çıxarıb üstündəki qarı çırpdı.

– Məndən danışdırdınız? – O, bu sualla hamıya müraciət etdi. – Mane oldum?

Heç kəs ona cavab vermədi. Pablo plaşını divara vurulmuş taxta mixçadan asıb stola yanaşdı.

– *Que tal?*¹ – o soruşdu, stolun üstündəki boş parçını götürüb qabdan şərab doldurmaq istədi. – Burada heç nə yoxdur, – o, Mariyaya dedi. – Get, tuluqdan doldur.

¹ İşlər necədir (*isp.*)

Mariya qabı götürdü, divardan başaşağı asılmış, tozlu, çox köhnəlmiş, qapqara qaralmış tuluğa yanaşdı, qabaq ayağından tıxacı dartdı, ancaq axıracan çıxartmadı ki, şərab asta-asta süzülsün. Pablo qızın necə diz çökdüyünə, şəffaf qırmızı şərabın necə burula-burula qaba süzülməsinə tamaşa edirdi.

– Bir az yavaş, – Pablo qıza dedi. – İndi şərab kürəyindən aşağıdadır. Hamı susurdu.

– Bu gün mən göbəyindən kürəyinəcən içmişəm, – Pablo dedi.
– Bütün günü iş görmüşəm. Sizə nə olub? Diliniz yoxdur?

Hamı yenə də susurdu.

Pablo:

– Bərk bağla, Mariya, – dedi, – axıb getməsin.

– Bundan sonra şərabın çox olacaq, – Aqustin dedi. – Bəs deyincə içərsən.

– Birinin dili açıldı, – deyərək Pablo Aqustinə tərəf çevrildi. – Təbrik edirəm. Mən elə bildim ki, hamınızın bundan dili tutulub.

– Bundan, yeni nədən? – Aqustin soruşdu.

– Yəni mənim gəlişimdən.

– Elə bilirsən ki, səndən ötrü gözümüz atmışdı?

Ola bilər ki, Aqustin hazırlaşır, Robert Cordanın fikrindən keçdi. Ola bilər ki, bunu özü eləmək istəyir. Nifrəti kifayət qədərdir. Mən Pabloya belə bir hiss bəsləmirəm, deyə düşündü. Bəli, nifrətim yoxdur. O iyrencidir, amma ona nifrət bəsləmirəm. Hərçənd göz çıxartmaq məsələsi çox şey deməkdir. Nə isə, bu, onların öz işidir, onların öz müharibəsidir. Lakin yaxın iki gündə burada ona yer olmamalıdır. Hələlik mən kənarda duracağam, deyə fikirləşdi. Bu gün mən artıq onun üzündən özümü gicliyə qoymuşam və ona divan tutmağa hazırım. Amma bu başdan axmaq oyunla məşğul olmayacağam. Burada, dinamitin yanında heç bir atışma, heç bir başqa axmaq hərəkət olmayacaq, yəqin ki, Pablo bunu fikirləşib. Sən necə, fikirləşmişən? – deyə özündən soruşdu. Yox, nə sən fikirləşmişən, nə Aqustin. Deməli, sizə elə belə gərəkdir.

– Aqustin, – deyə ucadan səsləndi.

– Nə var, – Aqustin gözünü Pablodan çəkdi və qaşqabaqla Robert Cordana baxdı.

– Sənə sözüm var, – Robert Cordan dedi.

– Sonra.

– Yox, bu saat, – Robert Cordan dedi. – *Por faver*¹ Robert Cordan mağaranın ağzına tərəf addımladı. Pablo onun arxasınca baxdı. Hündür, ordları batmış Aqustin də yerindən qalxıb mağaranın ağzına tərəf yeridi. O, həvəssiz gedirdi, nifrətlə baxırdı.

– Kisələrdə nə olduğunu unutmusan? – Başqaları eşitməsin deyə Robert Cordan alçaqdan dedi.

– Hə, sənin şeylərin də belə-belə olsun! – Aqustin dedi. – Öyrəşirsən, sonra da yadına düşmür.

– Özüm də unutmuşam.

– Sənin şeylərin də belə-belə olsun! – Aqustin dedi. – Lap axmaq adamlarıq! – O, iri addımlarla qayıdıb stolun arxasında əyləşdi. – Şərab iç, dostum Pablo, – dedi, – hə, atlar necədir?

– Lap yaxşıdır, – Pablo dedi. – Çovğun da yavaşdır.

– Səncə, tamam kəsəcək?

– Hə, – Pablo dedi. – İndi daha bayaqki kimi yağmır, qar dən-dən düşür. Külək yatmayacaq, amma qar kəsəcək. Külək dəyişib.

– Səncə, səhərə hava açılar? – Robert Cordan ondan soruşdu.

– Hə, – Pablo cavab verdi. – Hava soyuq və aydın olacaq. Külək hələ bir neçə dəfə dəyişəcək.

Bir buna bax, deyə Robert Cordan fikrindən keçirdi. İndi əsl dostluq mücəssəməsi olub. Küləklə birlikdə dəyişib. O, islahedilməz qatildir, sir-sifətdən də donuza oxşayır, amma yaxşı barometr kimi həssasdır. Hə, deyə düşündü, donuz da ağıllı heyvandır. Pablo bizə nifrət edir, bəlkə də yalnız bizim planlarımıza nifrət edir və təhqirə keçərək işi o yerə çatdırır ki, az qalırıq onu öldürək. Ancaq son anda özünü ələ alır və hər şey yenidən başlayır.

– Hava sarıdan bizim bəxtimiz gətirdi, *İngles*. – Pablo Robert Cordana dedi.

– Bizim? – Pilar soruşdu. – Bizim bəxtimiz?

– Hə, bizim bəxtimiz. – Pablo ona baxıb qımışdı və parçdan şərab içdi. – Nə üçün də yox? Atların yanına gedəndə mən hər şeyi ölçüb-biçdim. Nə üçün də biz razılığa gəlməyək?

– Nə barədə? – Qadın soruşdu. – Nə barədə?

– Hər şey barədə, – Pablo qadına dedi. – Bax, məsələn, körpü barədə. Mən indi sənə tərəfindəyəm.

¹ Xahiş edirəm (*isp.*)

– İndi sən bizim tərəfimizdəsən? – Aqustin dedi. – Bu qədər söhbətdən sonra?

– Hə, – Pablo ona cavab verdi. – Hava dəyişəndən sonra mən sizin tərəfinizdəyəm.

Aqustin başını yırğaladı.

– Hava, – dedi və yenə başını yırğaladı. – Mən sənənin ağzına yumruq ilişdirəndən sonra?

– Hə. – Pablo ona baxaraq güldü və barmaqlarını dodağına toxundurdu.

Robert Cordan Pilara göz qoyurdu. Qadın gözlərini Pabloya dikmişdi, elə bil əcaib heyvana baxırdı. Göz çıxarmaqdan söhbət salınanda, onun üzünə qonmuş ifadə hələ çəkilməmişdi. O, başını tərpətdi, sanki həmin hisslərdən uzaq qaçmağa çalışırdı, sonra başını qaldırdı.

– Qulaq as, – o, Pabloya dedi.

– Hə, nədir, arvad?

– Sənə nə olub?

Pablo:

– Heç nə, – dedi, – fikrimi dəyişmişəm. Vəssalam.

– Sən gizlicə qulaq asırdın, – qadın dedi.

– Hə, – o cavab verdi – Ancaq heç nə eşitmədim.

– Qorxursan ki, biz səni öldürərik.

– Yox, bundan qorxmuram, – deyərək o, şərab dolu parçm üstündən qadına baxdı. – Sən özün bilirsen.

Aqustin:

– Onda bəs sənə nə olub? – dedi, – sən gah sərxoş olub hamımıza hücum çəkirsən, işdən əl götürürsən, bizim öləcəyimiz barədə nalayiq sözlər deyirsən, qadınları təhqir edirsən, lazım olanı eləməkdə bizə mane olursan...

– Mən sərxoş idim, – Pablo cavab verdi.

– Bəs indi...

– İndi sərxoş deyiləm, – Pablo dedi. – Həm də fikrimi dəyişmişəm.

– Qoy sənə başqaları inansın. Mən inanmıram, – Aqustin söylədi.

– İnanırsan inan, inanmırsan inanma, öz işindir, – Pablo dedi. – Ancaq məndən başqa heç kəs səni Qredosa aparıb çıxara bilməz.

– Qredosa?

– Körpüdən sonra ancaq ora çəkilmək mümkündür.

Robert Cordan Pilara sualedici nəzər salıb əlini elə qaldırdı ki, Pablo onu görməsin, sonra barmağını sağ qulağına toxundurdu.

Qadın başını tərpətdi. Sonra bir də tərpətdi. O, Mariyaya nə isə dedi və qız Robert Cordanı yanaşdı.

– Pilar deyir: əlbət ki, eşidib, – Mariya Robert Cordanın qulağına pıçıldadı.

– Deməli, Pablo, – Fernando təmkinlə dedi. – Sən indi bizim tərəfimizdə sən və körpünün partladılmasında iştirak etməyə razısan?

– Bəli, dost, – Pablo dedi. O, Fernandoya dik baxdı və başını tərpətdi.

– Vicdan haqqı? – Primitivo soruşdu.

– Vicdan haqqı, – Pablo ona cavab verdi.

– Sən güman edirsən ki, hər şey yaxşı olacaq? – Fernando soruşdu. – İndi sən buna inanırsan?

– Əlbəttə, – Pablo dedi. – Məgər sən inanmırsan?

Fernando:

– İnanıram, – dedi, – mən axı heç vaxt inamımı itirmirəm.

– Gedəcəyəm buradan, – Aqustin qətiyyətlə bildirdi.

– Getmə, soyuqdur, – Pablo dostcasına ona dedi.

– Qoy soyuq olsun, – Aqustin dedi. – Mən daha bu *manicomio*-da qala bilmirəm.

Fernando:

– Bizim mağaranı nahaq dəlixana adlandırırısan, – deyə etiraz etdi.

– Xalis dəlilər *manicomio*-sudur, – Aqustin dedi. – Nə qədər ki, sizinlə birgə ağlım başımdan çıxmayıb, buradan gedəcəyəm.

ON SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Bu, sanki karuseldir, deyə Robert Cordan fikirləşdi. Lakin adət etdiyimiz, şarmankanın sədaları altında sürətlə fırlanan və uşaqların qızılı buynuzlu danalara mindiyi karuseldən deyildir. O karuseldən ki, qaz fənərləri ilə işıqlandırılmış Avenü-dü-Menin axşam mənzərəsi görünür, lap yaxınlıqda isə qızardılmış balıq tabaqları düzülüb, fırlanan səadət təkərinin meşin dilləri nömrəli sütunlara dəyərək şappıldayır və elə buradaca mükafat üçün ayrılmış qənd torbalarından qalaq vurulub. Yox, bu, heç də həmin karuseldən deyil, hərçənd bu adamlar intizarla səadət təkərinin qarşısında dayanıb onun nə vaxt dayanacağını

gözləyən həmin kepkalı kişilərə və toxunma sviter geymiş, saçları fənərlərin işığında parıldayan qadınlara çox oxşayırlar. Bəli, bunlar da həmin adamlar kimidirlər. Amma təkər başqadır. Bu, şaquli təkərdir və onunla yalnız yuxarı-aşağı hərhlənirsən.

Təkər artıq iki dövvrə vurub. Bu böyük təkər yvrə düz bucaq altında qurulub, onu işə salanda, bir dəfə dövvrə vurur və ilk vəziyyətinə qayıdanda dayanır. Onunla birlikdə sən də dövvrə vurursan və ilk vəziyyətvə qayıdanda sən də dayanırsan. Heç priz də yoxdur, deyə düşün-
dü, belə təkərlə fırlanmağa kimin həvəsi gələr! Amma özün istəmə-
sən də, hər dəfə əyləşib dövvrə vurursan. Ancaq bir dövvrə; bircə dəfə
böyük, uzun dövvrə – əvvəlcə yuxarı, sonra aşağı və yenə ilk vəziyyə-
tvə qayıdırsan. Bax, biz də indi ilk vəziyyətvə qayıtmışıq, deyə fikrindən
keçirdi. Heç nə həll etmədən qayıtmışıq.

Mağara isti idi, bayırda külək yatmışdı. Robert Cordan stolun da-
lında əyləşib qeyd dəftərçəsini açmışdı və körpünün minalanması pla-
nını cızdırdı. O, üç sxem çəkdi, formulları yazdı, iki rəsmi köməyilə
partlayışın texnikasını elə sadə və əyani təsvir etdi ki, əməliyyat za-
manı özünün başına bir iş gəlsə, Anselmo təklikdə işi başa çatdır-
bilsin. Bütün cizgiləri bitirib, bunları bir daha yoxlamağa başladı.

Mariya yanaşı əyləşib çiyinin üstündən onun necə işlədiyinə ba-
xırdı. O bilirdi ki, Pablo üzbeüz oturub və başqaları da burdadır, söhbət
edir və kart oynayırlar; o, mağaranın havasını sinəsinə çəkirdi, bu hava
da mətbəxin və xörəyin iyi tüstünün qoxusu və kişilərin iyi ilə – tütün,
şərab qoxusu və turşumuş tər iyi ilə əvəz olunmuşdu. Bu vaxt Mariya
onun karandaşına baxa-baxa əlini stolun üstünə qoydu, o, qızın əlin-
dən tutub üzünə apardı, qab yuyandan sonra onun əlindən gələn suyun
təravətli iyini və adi sabunun qoxusunu sinəsinə çəkdi. Sonra
Mariyanın əlini buraxdı və ona baxmadan işini davam etdirdi və buna
görə də qızın necə qızardığını görmədi. Qız əlini stoldan, onun əlinin
yanından çəkmədi, lakin Robert Cordan daha onun əlinə toxunmadı.

Partlayışın texnikası məsələsini bitirdikdən sonra, o, vərəqi çevir-
di və döyüş əmri yazmağa başladı. Beyni çox iti və dəqiq işləyirdi,
yazdıqları da xoşuna gəlirdi. O, iki səhifəni yazıb doldurdu, sonra yaz-
dıqlarını diqqətlə oxudu.

Deyəsən qurtardı, o öz-özünə dedi. Hər şey tamamilə aydındır, elə
bilirəm ki, heç nəyi yaddan çıxarmamışam... hər iki post məhv edilə-
cək, körpü isə Qolsun əmrinə əsasən partladılacaqdır, mənim cavab-

deh olduğum bunlardır. Bu Pablo məsələsinə isə gərək qarışmayaydım, amma hər halda bir çıxış yolu tapırlar. Pablo olsa da, olmasa da, mənim üçün fərqi yoxdur. Lakin üçüncü dəfə bu təkərə minmək fikrində deyiləm. İki dəfə minmişəm və hər ikisində də tam dövrə vurduqdan sonra ilk vəziyyətə qayıdıb, bir də ona minməyəm.

O, qeyd dəftərçəsini örtüb Mariyaya baxdı.

– Mariya, – dedi, – sən bundan bir şey başa düşdün?

– Yox, Roberto – deyərək qız əlini onun karandaş tutan əlinin üstünə qoydu. – Qurtardın mögər?

– Hə. Daha hər şey həll olunub və qol çəkilib.

– Sən orada neyləyirsən, *İngles*? – Stolun o tərəfindən Pablo soruşdu. Onun gözləri yenə bulanıq idi.

Robert Cordan gözlərini ona zillədi. Təkərdən uzaq ol, öz-özünə dedi. Bu təkərə dırmanma. Deyəsən, yenə fırlanmağa başlayır.

– Partlayışın planını hazırlayıram, – nəzakətlə cavab verdi.

Pablo soruşdu:

– Bir hey çıxır?

– Lap yaxşıdır, – Robert Cordan dedi. – Lap yaxşı çıxır.

– Mən isə geri çəkilmək planını hazırlayıram, – Pablo dedi. Robert Cordan onun donuz kimi baxan sərxoş gözlərinə, sonra isə şərab qabına baxdı. Qab demək olar ki, boş idi.

Təkərdən kənar ol, öz-özünə dedi. Pablo yenə içir. Qoy içsin. Amma hər halda təkərə dırmanma. Deyirlər ki, Vətəndaş müharibəsi zamanı Qrant, demək olar ki, heç vaxt ayıq olmamış. Bu, faktdır. Əgər Qrant Pablonu görsəydi, yəqin ki, bu müqayisədən dilxor olardı. Qrant hələ siqar da çəkirdi. Nə olar, Pablo üçün bir yerdən siqar tapmaq lazımdır. Bu cür sifətə lap yaraşar: yarıyacan çeynənmiş siqar. Amma siqarı hardan tapasan?

– Hə, işlər necə gedir? – Robert Cordan ədəblə soruşdu.

– Lap yaxşı, – deyərək Pablo təşəxxüslə və öyüdverici tərzdə başını tərpətdi. – *Muy bien*.

– Bir şey fikirləşmişən? – Aqustin gözünü kartlardan çəkib soruşdu.

– Hə, – Pablo dedi. – Mənim çox fikirlərim var.

– Bunları hardan tapmışan? Şərab qabından? – Aqustin soruşdu.

– Ola bilsin ki, şərab qabından, – Pablo dedi. – Kim bilir. Mariya, zəhmət olmasa, qaba şərab tök.

– Tuluq, yəqin ki, gözəl fikirlərlə doludur. – Aqustin yenə kartları nəzərdən keçirməyə başladı. – Tuluğa girib axtaraydın.

– Niyə, – Pablo sakitcə cavab verdi, – mən bunları şərab qabından da tapıram.

Yox, o da təkərə dırmanmır, deyə Robert Cordan fikrindən keçirdi. Təkər beləcə, boş-boşuna fırlanır. Görünür, bu təkərdə çox fırlanmaq olmaz. Bu, təhlükəli oyundur. Şadam ki, biz ondan endik. Mənim özümün də bu təkərdə iki dəfə başım gicəllənib. Lakin yalnız əyyaşlar, bir də qəddar, alçaq adamlar belə təkərlə öləncən fırlanırlar. Əvvəlcə o səni yuxarı aparır və hər dəfə də sürəti ayrı cür olur, amma sonra mütləq aşağı endirir. Hə, qoy fırlansın, deyə fikrindən keçirdi. Məni daha ona cəlb edə bilməzsən. Yox, ser, general Qrant, bəsdir fırlandım.

Pilar ocağın yanında əyləşdi, öz stulunu elə çevirmişdi ki, arxası ona sarı oturan iki oyunçunun kartlarına baxa bilsin. O oyuna göz qoyurdu.

Ölümcül gərginlikdən dinc ev şəraitinə keçmək – bax ən təəccüb-lüsü budur, deyə Robert Cordan düşündü. Amma işə bax ki, mənfur təkər aşağı enəndə sən də tələyə düşürsən. Lakin mən bu təkərdən düşmüşəm, deyə o fikirləşirdi. Bir də məni ora mindirə bilməzsən.

İki gün əvvəl Piların, Pablonun və başqalarının mövcud olmasından xəbərim də yox idi, deyə o fikrindən keçirirdi. Mənim üçün bu dünyada Mariya adında adam yox idi. Həm də deyim ki, o vaxt dünya mənə daha sadə gəlirdi. Mən Qolsdan əmr almışdım və bu əmr tamamilə aydın idi, həyata keçirilməsi bir sıra çətinliklər doğursa da və bəzi nəticələr verə bilsə də, yerinə yetirilməsi tamamilə mümkün olan kimi görünürdü. Mən düşünürdüm ki, körpü partladııldıqdan sonra mən ya cəbhəyə qayıdacağam, ya da qayıtmayacağam. Əgər qayıtsam, az müddətə Madridə getməyə icazə alacağam. Bu müharibədə heç kəsə məzuniyyət verilmir, amma mən əmin idim ki, iki və ya üç gün ala bilərəm.

Madridə mən bəzi kitablar almaq, “Florida” otelində nömrə tutmaq və isti vannaya girmək fikrində idim. Təsəvvür edirdim ki, qapıçı Luisi bir şüşə absent dalınca göndərəm, – bəlkə o, Mantekerias Leonesadan və ya başqa bir yerdən tapa bildi, – vannadan sonra çarpayıda uzanıb absent içə-içə kitab oxuyuram, sonra isə Heylorda zəng vurub öyrənərəm ki, nahara ora gəlmək olarmı.

O, “Qran-Via”da nahar etmək istəmirdi, çünki sözün doğrusu, orada yemək yaxşı olmur. Həm də çox tez gəlmək lazımdır, yoxsa sənə

heç bir şey çatmaz. Bir də ora həmişə tanış jurnalistlərlə dolu olur, ağzından söz qaçırmamaq üçün daim ehtiyatlı tərپənmək isə çox darıxdırıcıdır. O istəyirdi ki, absent içsin və söhbətə başı qarışsın, sonra da əla yeməkləri və əsl pivəsi olan Heylord otelinə getsin, Karkovla nahar eləsin və cəbhələrdəki yenilikləri öyrənsin.

O, ilk dəfə Heylord otelinə – rusların Madriddə qaldıqları yerə düşəndə, bura onun xoşuna gəlmədi və mühasirə olunmuş şəhərin bu guşəsindəki şərait ona çox təmtəraqlı, yemək süfrəsi çox dəbdəbəli, orada gedən söhbətlər isə müharibə dövrü üçün çox sərbəst göründü. Amma çox tez öyrəşdim, deyə fikrindən keçirdi. Bu cür işi başa çatdırıb qayıdandan sonra ləzzətli yeməklərdən dada bilmək heç də pis deyil. Əvvəlcə ona sərbəst görünən söhbətlərdə isə, sonradan aydın olduğu kimi, həqiqət çox idi. Hər şey bitəndən sonra Heylord otelində danışmağa söz tapılar, deyə düşündü. Bəli, hər şey bitəndən sonra.

Heylord otelinə Mariya ilə getmək olarmı? Yox, olmaz. Lakin onu nömrədə qoymaq olar və o isti vanna qəbul edib sənin oteldən qayıtmağını gözləyər. Bəli, məhz belə, sonra sən onun barəsində Karkova danışanda isə, onu da aparmaq olar, çünki onda hamı maraqlanacaq və onu görmək istəyəcək.

Heylord otelinə getməmək də olar. Bir az erkən “Qran-Via”da nahar edib tez geriye, – “Florida”ya qayıtmaq olar. Amma sən, yəqin ki, Heylord otelinə gedəcəksən, çünki bütün bu əziyyətlərdən sonra ürəyin yenə dadlı xörək istəyəcək, dəbdəbə və rahatlıq içində dincini almaq arzusuna düşəcəksən. Sonra isə “Florida”ya qayıdacaqsan və Mariya səni orada gözləyəcək. Əlbət ki, burada hər şey bitəndən sonra, qız onunla Madriddə gedəcək. Burada hər şey bitəndən sonra. Bəli, burada hər şey bitəndən sonra. Əgər burada hər şey yaxşı qurtarsa, o, belə hesab edə bilər ki, Heylord otelində nahar etməyə haqqı var.

Heylord otelində məşhur ispan komandirləri ilə görüşmək olur; müharibənin lap əvvəlində xalq içindən çıxmış bu adamlar heç bir hərbi hazırlıq görmədən komanda vəzifələri tutmuşdular, həm də məlum olmuşdu ki, onların çoxu rus dilini bilir. Bu, bir neçə ay əvvəl onun ilk böyük məyusluğuna səbəb olmuş və onu acı fikirlərə salmışdı. Ancaq sonra o, işin nə yerdə olduğunu başa düşdü və aydın oldu ki, burada elə bir şey yoxdur. Onlar həqiqətən fəhlələr və kəndlilər idilər. Onlar 1943-cü il inqilabında iştirak etmiş və inqilab məğlubiyyətə uğrayanda Rusiyaya qaçmalı olmuşdular. Orada isə onları komandir üçün

vacib olan hərbi təhsil almaq və gələn dəfə döyüşə hazır olmaq məqsədi ilə hərbi akademiya oxumağa göndərmişdilər.

İnqilab zamanı sənə kimin kömək etdiyini yadlara söyləmək və lazım olduğundan çox bildiyini üzə vurmaq yaramaz. İndi o da bunu başa düşür. Əgər hər hansı bir hərəkət mahiyyətə ədalətlidirsə, onda yalanın əhəmiyyəti olmamalıdır.

Məsələn o, Heylord otelində bunu öyrəndik ki, *El Campesino*, yəni kəndli adlanan Valentin Qonsales heç də kəndli deyil, İspaniya xarici legionunun keçmiş serjantıdır; o fərarilik edərək Əbdül Kərimin tərəfində vuruşmuşdur. Lakin bunun özündə də elə şey yox idi. Nə üçün də belə olmasın?

Bu cür müharibədə dərhal kəndli başçılar lazım olur, həqiqi kəndli başçı isə Pabloya həddən artıq bənzəyə bilər. Əsl kəndli başçının yetiştəcəyini gözləməyə vaxt yoxdur. Bir də onda həddindən artıq çox kəndlilik əlamətləri ola bilər. Buna görə də belə başçıları yaratmaq lazım gəlir. Doğrudur, o ilk dəfə Campesino ilə görüşəndə onun qara saqqalını, zənci dodaqlarına oxşayan qalın dodaqlarını və qaynayan, narahat gözlərini görəndə, fikirləşmişdi ki, beləsi əsl kəndli başçısından da atıq əngəl törədə bilər. Son görüşdə ona hətta elə gəlmişdi ki, bu adam özü də haqqında deyilənlərə inanır və özünü kəndli kimi hiss edir. O igid idi, dəliqanlı idi – ondan da cəsur adam tapmaq çətin idi. Amma, ilahi, necə də çox danışdı! Qızıışanda, ehtiyatsızlığının verəcəyi nəticələri düşünmədən, ağına gələni deyirdi. Bu cür danışmalar isə dəfələrlə çox acınacaqlı nəticələr vermişdi. Bununla belə o, lap ümitsiz görünən vəziyyətlərdə də briqada komandiri kimi özünü itirmirdi. O heç vaxt ağına gətirmirdi ki, vəziyyət ümitsiz ola bilər. O hətta belə olanda da çıxış yolu tapmağı bacarırdı.

Elə orada, Heylord otelindəcə qalisiyalı bəna Enrike Listere rast gəlmək olardı. İndi diviziya komandiri olan bu adam da rus dilini bilirdi. Əndəlisli xarrat, ordu korpusu komandanlığına təzəcə təyin edilmiş Xuan Modestoda ora gəlirdi. O da rus dilini Puerto-de-santa Mariyada öyrənməmişdi, axı orada Berlisin kursları yox idi ki, xarratlar orada məşğul olaydılar. Bütün gənc komandirlər arasında yalnız o, rusların böyük etibarını qazanmışdı, çünki əsl partiyaçı idi, Amerikada yaranmış “yüzfaizli” ifadəsini həvəslə işlədən rusların özünün də dediyi kimi, “yüzfaizli” partiyaçı idi.

Bəli, Heylord otelinə girib-çıxmadan öz təhsilinin tamam-kamal olduğunu söyləyə bilməzsən. Hər şeyin necə baş verməli olduğunu

yox, əslində necə baş verdiyini adam ancaq orada öyrənirdi. Əslində mən ancaq indi təhsil almağa başlamışam, deyə düşündü. Görəsən, onu davam etdirməli olacağammı? Heylord otelində öyrənə bildikləri gərəkli və faydalı idi, onun məhz belə məlumatlara ehtiyacı var idi. Doğrudur, lap əvvəllərdə hər cür uydurmaya inandığı vaxtlarda, eşitdikləri onu heyretləndirmişdi. Lakin indi onun çox şeydən başı çıxırdı və buna görə də həqiqəti gizlətməyin vacibliyini etiraf edirdi, Heylord otelində öyrəndiklərinin hamısı gördüyü işin düzgünlüyünə onun inamını möhkəmləndirirdi. Bütün hadisələrin guya necə baş verdiyini yox, həqiqətdən necə olduğunu bilmək xoş idi. Müharibədə həmişə çoxlu yalan olur. Lakin Lister, Modesto və El Campesino barədə həqiqət bütün uydurmalarından və əfsanələrdən çox yaxşıdır. Bir vaxt bu həqiqəti heç kəsdən gizlətməyəcəklər, amma indi o razı idi ki, Heylord adlı bir otel var və orada həmin həqiqəti öyrənə bilər.

İstədiyi kitabları alandan, isti vannada uzanandan absenti içib bir az kitab oxuyandan sonra o, məhz Heylord otelinə yollanmaq fikrində idi. Lakin o bütün bu planları hələ əvvəl, Mariyaya rast gəlməmişdən qurmuşdu. Nə olsun ki, onlar iki nömrə tutarlar və o, Heylord otelinə gedib-qayıdanacan qız öz işi ilə məşğul ola bilər, o isə oteldən birbaşa qızın yanına gələr. Qız bu dağlarda neçə vaxtdır ki, gözləyir, deməli "Florida" otelində də bir az gözləyə bilər. Onlar düz üç gün Madriddə olacaqlar. Üç gün xeyli vaxtdır. O, qızı Marks qardaşlarının tamaşasına aparacaq. Bu proqram üç aydır ki, davam edir, yəqin hələ üç ay da göstəriləcək. Marks qardaşları onun xoşuna gələcək, deyə o fikrindən keçirdi. Çox xoşuna gələcək.

Lakin Heylord otelindən bu mağaraya uzun yoldur, deyə düşündü. Yox, uzun yol bu deyil. Uzun yol bu mağaradan Heylord otelinə qədər olacaq. İlk dəfə o, Heylord otelinə Kaşkinlə birlikdə baş çəkmişdi və bura onun xoşuna gəlməmişdi. Kaşkin demişdi ki, o mütləq Karkovla tanış olmalıdır, ona görə ki, Karkov amerikalılarla çox maraqlanı, bir də ona görə ki, Karkov Lope de Veqanın möhkəm pərəstişkarıdır və belə hesab edir ki, dünyada "Qoyun bulağı"ndan yaxşı pyes olmayıb və olmayacaq. Bəlkə doğrudan da belədir, lakin Robert Cordan bu fikirdə deyildi.

O, Heylord otelini bəyənmişdi, Karkovu isə bəyənmişdi. Karkov onun rast gəldiyi adamların ən ağıllısı idi. Əvvəlcə Karkov ona gülünc göründü – boz kitel, boz süvari şalvarı, qara süvari çəkməsi geymiş, xırda əlləri və ayaqları olan üzgün adamcıq idi, danışanda elə bil

sözləri dişlərinin arasından səpələyirdi. Lakin Robert Cordan gözəl, ağıllı, əsl daxili ləyaqəti və zahiri məğrurluğu ilə seçilən belə hazırca-vab adam görməmişdi.

Allah bilir ki, Kaşkin Robert Cordan barədə nələrdən danışmamışdı, buna görə də Karkov ilk vaxtlar onunla hərarətli bir nəzakətlə dolanırdı, lakin Robert Cordan özünü qəhrəman kimi göstərmək əvəzinə, nalayiq və gülünc vəziyyətə nəzakətdən səmimi açıq-saçıqlığa, sonra erkəyə bir münasibətə keçdi və onlar dostlaşdılar.

Heylord otelinin darvazasında süngüsü taxılmış tüfəngli gözetçilər durublar və bu axşam həmin otel mühasirə edilmiş Madriddə ən ürəyoyatan və rahat yerdir. Bu axşam, o, mağarada yox, orada olmaq istərdi. Hərçənd indi, təkər dayandıqdan sonra, bura da bir o qədər pis deyil. Qar da yavaş-yavaş azalır.

O öz Mariyasını Karkova həvəslə göstərirdi, amma qızla ora getmək yaxşı düşməz, əvvəlcə razılıq almaq lazımdır, ümumiyyətlə öyrənmək lazımdır ki, bu işdən sonra onu necə qarşılayacaqlar. Axı o vaxtanan hücum qurtaracaq və Qols da orada olacaq, əgər burada Robert Cordanın işi yaxşı gətirsə, bunu hamı Qolsdan öyrənəcək. Hələ Mariyadan ötrü də Qols ona güləcək. Qızlar barədə əvvəl danışdıqlarını yadına salacaq.

O, əlini Pablonun qarşısındakı qaba uzatdı və bir parç şərab götürdü.
– Sənin icazənlə, – dedi.

Pablo başını tərpətdi. Görünür, öz strateji mülahizələrinə qapılıb, deyərək Robert Cordan fikrindən keçirdi. Məsələnin həllini şərab qabında axtarır. Lakin bu alçaq necə vaxt burada başçı olubsa, deməli, doğrudan da bacarıqsız adam deyil. Robert Cordan Pabloya baxa-baxa təsəvvür etməyə çalışırdı ki, Amerikada vətəndaş müharibəsi dövründə ondan necə partizan rəhbəri çıxıb bilərdi. Axı onlar çox olublar. Amma biz onların barəsində heç nə bilmirik. Kuontril kimi, Mosbi kimi, ya da onun öz babası kimi başçılar barədə yox, kiçik partizan dəstələrinin başçıları barədə. Yeri gəlmişkən, şərab barəsində. Sən doğrudan da elə bilirsən ki, Qrant əyyaş idi? Babam həmişə deyirdi ki, bəli, o, əyyaş idi. Günortadan dörd saat keçmiş Qrant həmişə bir az kefli olardı və Viskburqun mühasirəsi zamanı bir neçə gün dalbadal içmişdi. Lakin babam deyirdi ki, Qrant necə sərxoş olursa-olsun, o, həmişə ağılla hərəkət edirdi, ancaq onu ayılmaq asan olmurdu. Amma ayıldıqdan sonra, o, ağılla hərəkət edirdi.

Bu müharibədə tərəflərin heç birinin öz Qrantı, öz Şermanı və ya öz Stonuoll Ceksonu yoxdur. Ceb Stüart da görünmür, Şeridan da. Ancaq Mak-Klellanlar xətrin istəyən qədərdir. Faşistlərdə Mak-Klellanlar əlindən tərənəmək olmur, bizdə isə heç olmasa üçü var.

Bu müharibə hərbi dahilər də yaratmayıb. Bircə nəfər də. Heç oxşayanı da yoxdur. Kleber, Lukaç və Hans Beynəlmiləl briqadalara komandanlıq edərək Madridin müdafiəsində öz rollarını şərəflə yerinə yetirdilər, amma, sonra qoca, dazbaş, gözlüklü, özündən razı bayquş kimi axmaq, maraqsız müsahib, buğa kimi cəsur və küt, təbliğatla şişirdilmiş Madrid müdafiəçisi Miaxanın, Kleberin məşhurlaşmasına paxıllığı tutdu və o, rusları məcbur etdi ki, Kleberi komandanlıqdan kənar eləyib Valensiyaya göndərsinlər. Kleber yaxşı əsgər idi, lakin məşğul olduğu sahədə məhdud və zəvzək idi. Qols yaxşı komandir və əla əsgər idi, lakin onu həmişə tabe vəziyyətdə saxlayır, əl-qol açmasına imkan vermirdilər. Hazırlanan hücum onun ilk böyük əməliyyatı idi və həmin hücum barədə eşitdikləri, hələlik Robert Cordanın çox da xoşuna gəlmirdi.

O, təəssüf edirdi ki, Qvadalaxaranın o tayndakı yaylada italyanların darmadağın edildiyi vuruşmanı görə bilməyib. O vaxt Robert Cordan Estremadurada idi. Həmin vuruşmanı ona iki həftə əvvəl Heylordun otebində Hans təsvir eləmişdi, özü də elə təsvir eləmişdi ki, sanki hər şeyi öz gözlərilə görmüşdü. Vuruşmanın bir anında elə görünürdü ki, sanki hər şey əldən çıxmışdı, – italyanlar Trixueke yaxınlığında cəbhəni yarmışdılar və əgər Torixa-Briueqa yolunu kəsə bilsəydilər, on ikinci briqada mühasirədə qalacaqdı. Hans dedi ki, lakin biz italyanlarla vuruşduğumuzu bilirdik, buna görə də manevr etməyi qərara aldığımız. Halbuki başqa düşmənlə vuruşsaydıq, buna haqq qazandırmaq olmazdı. Manevr baş tutdu.

Hans bütün bunları öz xəritəsində ona göstərdi. Hans bu xəritəni özü ilə səhra çantasında gəzdirirdi və gözəl manevri ilə fəxr edir, ondan ləzzət alırdı. Hans əla əsgər və yaxşı yoldaş idi. Hans söyləyirdi ki, Litserin, Modestonun və Kampesinonun ispan hissələri də bu vuruşmada özlərini çox yaxşı göstərdilər. Bunu bütünlüklə komandirlərin xidməti və onların yaratdıqları intizamın nəticəsi hesab etmək lazımdır. Lakin Litsere də, Modestoya da, Kampesinoya da necə hərəkət etməyi çox vaxt rus hərbi məsləhətçiləri başa salırdılar. Onlar qoşa idarə olunan maşında uçan təyyarəçilərə bənzəyirdilər, belə halda təlimatçı pilot hər an buraxılan səhvi düzəldə bilirdi. Nə olar, onların verilən dərsi nə dərəcədə yaxşı mənimsədiklərini bu ilin əməliyyatları göstərir.

Onlar kommunist idilər, möhkəm intizam tərəfdarı idilər. Onların tətbiq etdikləri intizam ispanlardan yaxşı əsgərlər yetişdirəcək. Lister intizam barədə xüsusən ciddi idi və o, diviziyada əsl döyüş qabiliyyəti yarada bilmişdi. Mövqeləri saxlamaq bir işdir, mövqelərə hücum edib onları ələ keçirmək başqa işdir, döyüş əməliyyatlarının gedişində qoşunlara manevr etmək isə tamamilə ayrı işdir, deyə Robert Cordan mağarada stolun arxasında əyləşib düşünürdü. Listeri ki, mən o cür tanıyıram, görəsən o, qoşa idarəedilmə götürüləndən sonra, bu işin öhdəsindən necə gələcək. Bəlkə də qoşa idarəetmə heç götürülməyəcək, deyə fikrindən keçirdi. Bəlkə heç onlar çıxıb getməyəcəklər. Bəlkə onlar hələ yerlərini möhkəmləndirəcəklər. Maraqlıdır, görəsən, ruslar bütün bu işlərə necə baxırlar. Bütün bunları yalnız Heylord otelində bilmək olar. Mənim üçün vacib olan çox suallar var ki, bunların cavabını mən ancaq Heylord otelində ala bilərəm.

Bir vaxtlar Robert Cordana ələ gəlirdi ki, Heylord otelində olmaq onun üçün zərərliyədir. Orada hər şey, Beynəlmiləl briqadaların Madrid qərargahının yerləşdiyi sarayda, Velaskes küçəsindəki 63 nömrəli evdə hökm sürən puritan kommunizminə, dini kommunizmə tamamilə zidd idi. Velaskes küçəsindəki 63 nömrəli evdə sən özünü rahiblər ordeninin üzvü hesab edirdin, bir vaxtlar, yeni ordu nizamnaməsinə görə Beşinci polk briqadalarına bölünənədək bu polkun qərargahında hökm sürən şəraitdən isə Heylord otelində əsər-əlamət yox idi.

O qərargahların hər ikisində sən özünü səlib yürüşünün iştirakçısı kimi hiss edirdin. Bu, yeganə uyğun sözdür, hərçənd bu sözü o qədər yerli-yersiz işlədiblər ki, əsl mənasını çoxdan itirib. Bürokratizm, bacarıqsızlığa, partiyadaxili dedi-qodulara baxmayaraq, sən ilk priçastiye günündə gözlədiyini, lakin duymadığın hissləri keçirirdin. Bu dünyanın bütün məzlumları qarşısında öz üzərinə götürdüyün borc hissədir, əl bir hissədir ki, dini ekstazi dilə gətirmək necə mürəkkəb və çətindir, ondan danışmaq da ələcə mürəkkəb və çətindir. Bununla belə əl həqiqi hissədir ki, sən Baxa qulaq asanda, ya da Şartr və ya Leon kilsələrinin ortasında dayanıb iri vitrajlardan süzülən işığa baxanda, ya da Pradoda Mantenyanın, Qrekonun, Breygelin tablolarına tamaşa edəndə həmin bu hissi keçirirsən. Bu hissə danışsız və düşünmədən inandığın hansı bir işdəsə sən yerini, həm də sən kimi bu işdə iştirak edənlərin hamısı ilə qardaşcasına yaxınlıq duyğusundan irəli gələn vəzifəni müəyyənləşdirirdi. Bu, əvvəllər sənə heç tanış olmayan bir hissə idi, amma indi həmin hissə sən qəlbinə hakim kəsilib

və onu doğuran səbəblərlə birlikdə sənin üçün elə vacib olub ki, indi hətta sənin ölməyinin də əhəmiyyəti yoxdur; əgər sən ölümdən yaxa qurtarmağa çalışırsansa, bu ancaq ondan ötrüdür ki, öz borcunu yerinə yetirməkdə ölüm sənə mane olmasın. Lakin ən yaxşısı bu idi ki, həmin hiss və həmin zərurət naminə nə iş etmək mümkün idi. Çarpışmaq mümkün idi.

Biz çarpışdıq da, deyə fikirləşirdi. Lakin yaxşı vuruşub sağ qalanlar tezliklə hisslərinin saflığını itirdilər. Heç yarımca il də keçmədi.

Lakin mövqeyin və ya şəhərin müdafiəsində iştirak etdiyən vaxt bu ilkin saflıq yenidən qayıdıb öz yerini tutur. Syerradakı döyüşlər zamanı da belə oldu. Orada döyüşün gedişində əsl inqilabi həmrəylik duyulurdu. Orada ilk dəfə intizamı möhkəmləndirmək zərurəti doğarkən, o bunu başa düşdü və bəyəndi. Elə oldu ki, bir dəstə qorxaq güllə qabağından qaçmağa başladı. Robert Cordan onların necə güllələndiyini və yolların qırağına atılıb çürüdüyunü öz gözləri ilə gördü. Güllələnənlərin ancaq patronları və qiymətli şeylərini götürürdülər. Patronların, uzunboğaz çəkmələrin və meşin gödəkçələrin götürülməsi tamamilə düzgün idi. Qiymətli şeylərin götürülməsi olduqca ağıllı iş idi. Yoxsa bütün bunlar anarxistlərə qalardı.

Qaçanların yerindəcə güllələnməsi o vaxt düzgün, zəruri və ədalətli görünürdü. Burada heç bir qəbahət yox idi. Onlar ancaq özlərini düşündükləri üçün qaçırdılar. Faşistlər hücumu keçmişdilər, biz dik yamacda, Qvadarramanın boz qayaları, şam meşəliyi və göyəm ağacları arasında onların qabağını aldıq. Biz hava bombardmanı və lap yaxından açılan top atəşləri altında düz bir gün bu yolu əlimizdə saxladıq. Nəhayət, sağ qalanlar əks həmləyə keçdilər və faşistləri qovdular. Sonra, onlar kiçik dəstələrə bölünüb qayaların və ağacların arasından keçərək sol cinahdan bizi dövrəyə almağa cəhd göstərdilər, onda biz Sanitariuma çəkilib pəncərələrdən və damdan atəş açmağa başladığımız. Onlar bizi hər iki tərəfdən dövrəyə alırdılar və mühasirəyə düşməyin nə olduğunu bilsək də, faşistlər əks həmlə ilə yenidən geri oturdulana kimi davam gətirdik.

Adamın ağızını və boğazını qurudan qorxu şəraitində, sökülüb tökülən suvağın tozanağı arasında və uçulan divarın gözlənilməz vahiməsi içərisində, partlayışların alovundan və gurultusundan dəli olmaq dərəcəsinə çatırsan və bütün bu həngamədə pulemyotu təmizləyir, səndən əvvəl ondan atəş açanları sürüyüb kənara çəkirsən, üzüqoylu daş-kəsəyin üstünə düşürsən, başını sipərin arxasında gizlədirsən,

pulemyotu sazlayıb lenti düzəldirsən. Nəhayət, sipərin arxasında uzanıb yerini rahatlayırsan və pulemyot yenə yola güllə yağdırır; nə lazım idisə, sən onu elədin və bilirsen ki, sən haqlısan. Sən döyüşün üzücü məstliyini duydu, yayda və payızda bütün dünya məzlumlarının yolunda, bütün zülmkarlara qarşı, inam bəslədiyən bütün amallar uğrunda sənə qarşıda insanların açdığı yeni dünya uğrunda vuruşdu. Fikirləşirdi ki, bu payız sən məhrumiyyətlərə göz yummağa, soyuğa da, rütubətə də, sonsuz istehkam işlərinin his-pasına da davam gətirməyə alışdın. Yayda və payızda keçirdiyən duyğunu isə sənə yorğunluğun, əsəb gərginliyin, yuxusuz gecələrindəki əziyyətlərin tamam alt-üst elədi. Lakin bu duyğu ölməmişdir və çəkdiyən bütün əzab-əziyyət ancaq və ancaq onu doğrultmaqdadır.

Fikirləşirdi ki, sən məhz o günlərdə dərin, şüurlu və təmənnəsiz iftixar hiss edirdin, – sən bütün bunları Heylord otelində danışsaydın, əsl zəhlətökən axmaq vəziyyətinə düşərdin, – deyə, birdən-birə düşündü.

Bəli, onda sən Heylord otelində heç kəsin xoşuna gəlməzdin, deyə düşündü. Sən çox sadədil idin. Elə bil ki, ilahi himayəsində idin. Amma bəlkə o vaxt Heylord otelində də hər şey başqa cür idi. Hə, doğrudan da, o vaxt hər şey başqa cür idi, o öz-özünə dedi. Tamamilə başqa cür. O, vaxt ümumiyyətlə Heylord yox idi.

Karkov ona həmin dövrün hadisələrindən xeyli danışmışdı. O zaman Madriddə nə qədər rus vardısı, hamısı “Palas-otel”də yaşayırdı. Həmin günlərdə, Robert Cordan onlardan heç birini tanımırdı. O vaxtlar hələ ilk partizan dəstələri təşkil olunmamışdı, o hələ Kaşkin və başqaları ilə görüşməmişdi. Kaşkin o vaxt şimalda, İrunada və San-Sebastyanada idi, Viktoriya yaxınlığındakı uğursuz döyüşlərdə iştirak edirdi. O, Madriddə ancaq yanvarda gəlib çıxdı, bu vaxt Robert Cordan Karabançelada və Userada vuruşurdu. Onlar üç gün-üç gecə Madriddə hücum edən faşistlərin sağ cinahının qabağını kəsdilər, günün altında yanıb bozarmış yaylının kənarındakı dağıdılmış qəsəbənin evlərini bir-bir mərakeşlilərdən və *tercio*¹-dan təmizlədilər və şəhərin bu guşəsini qoruyub saxlamaq üçün müdafiə xətti yaratdılar, – bütün bu müddətdə Karkov Madriddə idi.

Həmin günlər barədə Karkov heç nəyə lağ etmədən danışdı. O vaxt hamıya elə gəlirdi ki, hər şey əldən çıxmışdır və hər kəsin yaddaşında fərqlənmə nişanlarından və mükafatlarından daha qiymətli bir xatirə, hər şeydən əli çıxdığı güman edilərkən onun özünü necə aparması barədə

¹ Legionerlər (*isp.*)

xatirə qalmışdı. Hökumət şəhəri başlı-başına buraxaraq hərbi nazirliyin bütün maşınlarını götürüb qaçmışdı və qoca Miaxa mövqeləri velosipedlə gəzməli olurdu. Robert Cordan buna heç cür inana bilmirdi. Vətənpərvərliyinə baxmayaraq, o, Miaxanı velosipeddə təsəvvür edə bilmirdi; lakin Karkov təkid edirdi ki, məhz belə olmuşdur.

Lakin elə şeylər də var idi ki, Karkov onların barəsində yazmırdı. O vaxt “Palas-otel” də onun himayəsinə verilmiş ağır yaralı üç rus, iki tankçı və bir təyyarəçi var idi. Hər üçü ümitsiz vəziyyətdə idi və onları yerlərindən tərpətmək olmazdı. Əgər şəhəri təslim etmək qərara alınsaydı, Karkov tədbir görməli idi ki, onlar faşistlərin əlinə keçməsinlər.

Bu halda Karkov “Palas-otel”i tərk etməmişdən onlara zəhər verməyi vəd etmişdi. Bu üç meyitə baxarkən heç kəs deməzdi ki, bunlar rusdur. Onlardan biri üç güllə ilə qarnından yaralanmışdı, o birinin bütün çənəsi getmişdi və səs telləri açıqda qalmışdı, üçüncünün ombası parçalanmışdı, sifəti və əlləri isə elə yanmışdı ki, bütün sifəti qaşsız, kirpiksiz və tüksüz suluğa çevrilmişdi. “Palas-otel” nömrəsindəki üç yaralını heç kəs rus hesab edə bilməzdi. Heç cür sübut edə bilməzdin ki, qarşında uzanmış çılpaq meyit rusdur. Ölülər öz milliyyətini və öz siyasi əqidəsini bildirmirlər.

Robert Cordan Karkovdan soruşdu ki, o öz vədini yerinə yetirməyin zəruriliyinə necə baxır. Karkov cavab verdi ki, bütün bunlar onda sən deyən bir fərəh doğurmur.

– Bunu necə həyata keçirmək istəyirdiniz? – Robert Cordan soruşdu və əlavə etdi: – Axı adama zəhər vermək o qədər də asan iş deyil.

Lakin Karkov dedi:

– Yox, əgər həmişə özün üçün də belə bir ehtiyat götürürsənsə çox asandır. – Karkov öz portsiqarını açıb onun qapağında gizlətdiyini Robert Cordan göstərdi.

– Axı siz əsir düşsəniz, əvvəlcə portsiqarınızı alacaqlar, – Robert Cordan razılaşmadı. – Deyəcəklər “Əllər yuxarı”, vəssalam.

– Burada da varımdır, – Karkov güldü və gödəkçənin yaxasına işarə etdi. – Gərək yaxanın ucunu ağızına alasan, bax belə, dişinlə ampulanı sındırasan və udasan.

Robert Cordan:

– Bu cür daha rahatdır, – dedi, – deyə bilməzsəniz, doğrudan da bu, detektiv romanlarda yazıldığı kimi, acı badam iyi verir?

– Bilmirəm, – Karkov şən halda cavab verdi. – Bir dəfə də iyləməmişəm. Bəlkə, ampulanın birini sındırıb yoxlayaq?

– Saxlasanız yaxşıdır.

– Doğrudur, – Karkov dedi və portsiqarı cibinə qoydu. – Başa düşürsünüzmü, mən heç də məğlubiyyətçi deyiləm, ancaq ağır vəziyyət bir də yarana bilər, bunu isə heç yerdən tapmaq olmaz. Siz Kordova cəbhəsindən gələn məlumatı oxumusunuz? Misilsiz məlumatdır. İndi bu mənim ən çox bəyəndiyim məlumatdır.

– Orada nə deyilir ki?

Robert Cordan Madriddə Kordova cəbhəsindən gəlmişdi və indi onun ürəyi birdən sıxıldı, bu ona oxşayırdı ki, kimsə ancaq sizin zarafat edə biləcəyiniz məsələ barədə zarafat edir.

– *Nuestra gloriosa tropa siga avanzando sin perder ni una sola palma de terreno*, – deyərək Karkov öz qərribə ispan tələffüzü ilə misal gətirdi.

– Ola bilməz, – Robert Cordan şübhə etdi.

– Bizim şanlı qoşunlarımız ərazinin bir qarışını belə itirmədən irəliləməkdədirlər, – Karkov ingiliscə təkrar etdi. – Məlumatda belə deyilir. Mən onu tapıb sizə çatdıraram.

Sənin tanıdığıın və Posoblanco yaxınlığındakı döyüşlərdə həlak olan adamların xatirəsi hələ də yaşayırdı, lakin Heylord otelində bunu zarafata salırdılar.

Bax, indi Heylord oteli bu vəziyyətdə idi. Lakin vaxt vardı ki, Heylord oteli mövcud deyildi və indi vəziyyət xeyli dəyişibse, müharibənin ilk günlərindən sonra sağ qalanlar Heylordu bu hala gətiriblərsə, Robert Cordan buna çox şaddır və oraya gedəndə də şad olur. Sənin Syerada, Karabañçelada, Userada keçirdiyin duyğular indi uzaqda qalıb, deyə düşünürdü. Lakin gənc həkimlər, gənc keşişlər və gənc əsgərlər öz işlərinə başlarkən onlarda bürüzə verən saf ehtirası axıradək kim saxlaya bilər ki? Bəlkə bu ancaq keşişlərə müyəssər olur, yoxsa onlar hər şeydən əl çəkməlidirlər. Bəs Karkovu götürsək necə?

Karkov haqqında düşünmək onu heç vaxt tənqə gətirmirdi. Onlar axırıncı dəfə Heylord otelində görüşəndə Karkov xeyli vaxt İspaniyada olmuş bir ingilis iqtisadiyyatçısı barədə şirin söhbət açmışdı. Robert Cordan uzun illər bu adamın məqalələrini oxumuşdu və şəxsiyyəti barəsində heç nə bilmədən, həmişə ona hörmət bəsləyirdi. Həmin adamın İspaniya haqqında yazdıqları o qədər də xoşuna gəlmirdi. Bu məqalələr çox sadə və aydın, həm də xeyli sxematik idi və bir çox statistika məlumat-

ları qəsdən olmasa da, təhrif edilirdi. Lakin o qət etdi ki, ölkəni yaxşı tanıyanlara, bu ölkə haqqında qəzet və jurnallarda yazılanlar nadir halda xoş gəlir və buna görə də həmin adamın xoş niyyətini qiymətləndirirdi.

Nəhayət, bir dəfə onu gördü. Bu, axşamçağı, Karabənçelada hücumdan əvvəl oldu. Onlar, adətən buğa döyüşü keçirilən sirkin divarı dibində oturmuşdular, yaxınlıqdakı iki küçədə atışma gedirdi və adamlar əsəbi halda hücumun başlanmasını gözləyirdilər. Onlara tank vəd olunmuşdu, amma gəlib çıxmamışdı. Montero əli ilə başını tutub oturmuşdu, özü də hey təkrar edirdi:

– Tank gəlmədi. Tank gəlmədi.

Soyuq bir gün idi və küçəyə sarı toz ələnirdi. Montero isə sol qolundan yaralanmışdı və qolu keyiyirdi.

– Biz tanksız keçinə bilmərik, – deyirdi. – Tankı gözləməli olacağıq, amma gözləyə də bilmərik. – Sancıdan səsi əsəbi çıxırdı.

Robert Cordan getdi görsün ki, tank, yanından tramvay keçən çox-mənzilli böyük evin tinində dayanmayıb ki, – Montero belə fikirləşirdi. Orada da dayanıb durmuşdu. Lakin bu, tank deyildi. O vaxt ispanlar hər şeyi tank adlandırırdılar. Bu, köhnə zirehli maşın idi. Sürücü böyük evin tininə kimi gəlmiş, irəli, sirkə doğru getmək istəməmişdi. O, öz maşınının dalında durmuş, qollarını çarpazlayıb metal tikiş yerinin üstünə qoymuş və yumşaq meşin şlemli başını qolları arasına almışdı. Robert Cordan sürücüyə müraciət edəndə o, yerindən tərpənmədən başını yırğaladı, sonra başını döndərdi, ancaq Robert Cordana baxmadı.

– Mən ora getməyə əmr almamışam, – o qaşqabaqla dedi. Robert Cordan qoburdan tapançanı çıxartdı və lüləsini sürücünün meşin palatosuna söykədi.

– Bu da əmr, – dedi.

Sürücü futbolçu kimi yumşaq meşin şlem qoyduğu başını tərpətdi və dedi:

– Pulemyot patronsuzdur.

– Bizim orada patronumuz var, – Robert Cordan ona dedi. – Otur, gedək. Lentləri orada doldurarıq. Otur.

Sürücü:

– Pulemyot atmağa adam yoxdur, – dedi.

– Bəs o hanı? Pulemyotçu hardadır?

– Öldürüblər, – sürücü dedi. – Orada, içəridədir.

– Çıxart onu, – Robert Cordan dedi. – Çıxart onu oradan.

– Mən ona toxunmaq istəmirəm, – sürücü dedi. – O pulemyotla sükanın arasına düşüb, mən sükanın dalına keçə bilmirəm.

Robert Cordan:

– Bura gəl, – dedi. Bu saat köməkləşib onu çıxardarıq.

O, zirehli maşının qapısından girəndə başı əzildi və qaşının üstündəki balaca yaradan axan qan üzünə yayıldı. Ölmüş pulemyotçu çox ağır idi və artıq qıc olmuşdu, buna görə də onu əymək olmurdu, oturacaqla sükan arasındakı dar yerdən başını dartıb çıxartmaq üçün Robert Cordan yumruğu ilə onun başından vurmali oldu. Nəhayət, ağına gəldi ki, pulemyotçunun başını aşağıdan dizi ilə itələsin. Beləliklə, onun başını dartıb çıxartdı, cəsədi qucaqlayıb onu qapıya tərəf çəkməyə başladı.

– Kömək elə mənə, – o, sürücüyə dedi.

– Mən ona toxunmaq istəmirəm, – sürücü dedi. Robert Cordan gördü ki, o ağlayır. Göz yaşları tozdan qaralmış üzündən axırdı, burununun suyu da axırdı.

Robert Cordan bayırdan qapının ağzında dayanıb pulemyotçunun meyitini maşından çıxartdı, ölmüş pulemyotçu tramvay relslərinin lap yaxınlığında səkinin üstünə düşdü, bayaqki kimi qıc olmuş vəziyyətdə idi, elə bil tən ortadan qatlanmışdı. Boz-sarı yanağı səkinin daşlarına yapışmış, maşında olduğu kimi qolu altında qalmışdı.

Robert Cordan tapança ilə sürücüyə işarə edərək:

– Otur, lənətə gələsən səni, – dedi, – bu saat otur!

Elə bu vaxt tindən bir nəfər çıxdı. Əynində uzun palto var idi, şlyapa qoymamışdı, saçları ağarmışdı, almacıqları çıxmışdı, gözləri isə bir-birinə yaxın idi. Əlində bir qutu “Çesterfild” siqareti tutmuşdu. O, bir siqaret çıxarıb, bu vaxt tapançanın köməyi ilə sürücünü zirehli maşına əyləşdirən Robert Cordana uzatdı.

– Bircə dəqiqə, yoldaş – deyərək o, ispanca Robert Cordana müraciət etdi. – Bu döyüş barədə mənə bir neçə izahat verə bilməzsiniz?

Robert Cordan siqareti aldı və onu göy köynəyinin döş cibinə qoydu, o, adamı fotosəkillərindən tanıdı. Bu, ingilis iqtisadçısı idi.

– Rədd ol buradan, – Robert Cordan ona ingiliscə söylədi və sonra zirehli maşının sürücüsünə ispanca dedi: – İrəli. Sirkə doğru. Başa düşdün? – O, ağır yan qapını bərkdən çırpıb bağladı, maşın uzun enişlə şütüdü. Bu vaxt zirehin üstünə güllə yağmağa başladı, sanki dəmir qazana xırda daş atırdılar.

Sonra pulemyot işə düşəndə elə bil çəkiclə zirehi döyəcəydilər. Onlar sirkin divarı yanında, keçənlik afişaların hələ də qaldığı yerdə maşını dayandırdılar; kassanın pəncərəsindən bir qədər aralı açıq patron yeşikləri qoyulmuşdu, yoldaşlar çiyinlərində tüfəng, kəmərlərində və ciblərində qumbara divara daldalanıb gözləyirdilər. Montero dedi:

– Yaxşı. Bu da tank. İndi hücum etmək olar.

Elə həmin axşam, təpədəki son evlər ələ keçiriləndən sonra o, kərpic divarın arxasında, mazğal üçün düzəldilmiş yarıqda uzanıb dəstənin dayandığı yerlə sıra dağlar arasında göz işlədikcə uzanan atəş meydanına baxırdı. Faşistlər o dağlara çəkilmişdilər. İndi o, zirvəsində dağıdılmış villa olan dik təpənin sol cinahını yaxşı qoruduğunu xoş bir duyğu ilə düşünməkdə idi. Sonra samanın içinə girdi və adyala büründü ki, tərden islanmış nəm paltarları quruyarkən ona soyuq dəyməsin. Uzandığı yerdə birdən iqtisadçını yada salıb gülümsündü, sonra isə onunla kobud davranmasına təəssüfləndi. Ancaq ingilis siqareti ona uzadanda, sanki alacağı məlumatın haqqı kimi onun əlinə dürtəndə döyüşçünün qeyri-sırası hərbiyə nifrəti ələ bir qüvvə ilə alovlandı ki, o özünü saxlaya bilmədi.

İndi Heylord otelini və bu adam barədə Karkovla olan söhbətini xatırladı.

– Görün siz onunla harada görüşmüşünüz, – Karkov o vaxt belə demişdi. – Mən özüm o gün Puente-de-Toledonun yaxınlığında idim. Deməli, o lap cəbhə xəttinə gəlib çıxıbmiş. Amma bu, deyəsən, onun son cəsurluğu idi. Ertəsi gün Madriddən getdi. Özünü Toledada daha yaxşı göstərdi. Toledada əsl igidlik nümayiş etdirdi. O, Alkasarın alınması layihəsinin müəlliflərindən biri idi. Bir onu Toledoda görəydiniz. Mənə elə gəlir ki, bu mühasirənin uğurla başa çatmasına görə biz onun köməyinə və onun məsləhətlərinə çox borcluyuq. Yeri gəlmişkən deyim ki, bu, müharibənin ən mənasız mərhələsi idi. Bu, ən böyük mənasızlıq idi. Söyləyin, görüm, Amerikada bu adam barədə nə danışırlar?

Robert Cordan dedi:

– Amerikada belə hesab edirlər ki, Moskvaya çox yaxındır.

– Doğru deyil, – Karkov dedi. – Amma onun gözəl çöhrəsi var. Bu cür çöhrə və davranışla hər şeyə nail olmaq mümkündür. Mən isə bu sir-sifətimlə heç nə ələyə bilmərəm. Həyatda az-çox nail olduqlarım sifətimin sayəsində deyil, çünki mənim bu üzüm nə adamları ruhlan-

dıra bilir, nə də onlarda bir həvəs və etibar doğura bilir. Bu Mitçellin üzü isə üz deyil, xəzinədir. Əsl sui-qəsdçi simasıdır. Ədəbiyyatdan sui-qəsdçilərə bələd olan hər kəs dərhal ona etibar bəsləyir. Davranışı da xalis əfsunçu davranışdır. Onun otağa necə girdiyini görəndə kimi, siz dərhal hiss edirsiniz ki, qarşıdakı insan ən yüksək dərəcəli sui-qəsdçidir. Öz aləmində Sovet İttifaqına kömək etmək kimi necib arzuya düşən, yaxud partiyanın qalib gələcəyi halda özünə əl yeri qoymaq istəyən varlı həmvətənlərinizdən hər hansı biri bu adamı görəndə kimi, dərhal elə bilər ki, o, Kominternin etibarlı agentidir ki var.

– Deməli, onun Moskva ilə əlaqəsi yoxdur?

– Heç bir əlaqəsi yoxdur. Qulaq asın, yoldaş Cordan, siz bilirsinizmi ki, axmaqlar iki cür olur?

– Ziyanlılar və ziyansızlar?

– Yox. Mən Rusiyada təsadüf olunan iki cür axmaqlardan danışiram. – Karkov gülüb sözüne davam etdi: – Birincisi qış axmağıdır. Qış axmağı sizin evinize yanaşdı bərkəndə qapını döyür. Siz taqıltını eşidib qapıya çıxırsınız və ömrünüzdə ilk dəfə onu görürsünüz. Üzünə baxanda heyretə gəlirsiniz. Yekəpər adamdır, ayağında uzunboğaz çəkmə, əynində xəz palto və başında xəz papaq var, üst-başı bütün qardır. Əvvəlcə o, ayaqlarını yerə döyür və qar uzunboğaz çəkmələrindən yerə tökülür. Sonra xəz paltosunu çıxarıb çırpır və paltosundan da qar tökülür. Sonra papağını çıxarıb qapının taxtasına döyür “Papaqdan da qar tökülür. Sonra yenə ayaqlarını yerə döyür və otağa girir. Siz ancaq indi onu yaxşıca nəzərdən keçirirsiniz və görürsünüz ki, o axmaqdır. Bu, qış axmağıdır. Yay axmağı isə əllərini ata-ata, başını o yan-bu yana çevirə-çevirə küçədə addımlayır və hər bir kəs iki yüz addımdan da bilir ki, o axmaqdır. Bu, yay axmağıdır. Mitçell qış axmağıdır.

– Onda bəs niyə burada ona etibar edirlər? – Robert Cordan soruşdu.

– Sifətinə görə, – Karkov cavab verdi. – Onun çox gözəl *gueule de conspirateur*¹. Bir incə hiyləsi də var, həmişə özünü elə göstərir ki, ona böyük etibar və hörmət bəslənən yerdən guya bu saat qayıdıb. Doğrudur, – Karkov gülümsündü, – bu hiylə təsirini itirməsin deyə, o, həmişə yerini dəyişməli olur. Bilirsinizmi, ispanlar qərribə xalqdır, – Karkov davam etdi. – Buradakı hökumətin pulu çoxdur, qızılı çoxdur. Onlar dostlarına heç nə vermirlər. Siz əla dostsunuz. Deməli, siz hər işi pulsuz

¹ Sui-qəsdçi sifəti (*frans.*)

görəcəksiniz və mükafata ehtiyacınız yoxdur. Lakin dost hesab edilməyən və yola gətirilməli olan nüfuzlu firmanı və ölkəni təmsil edən adamlara çox səxavətlidirlər. Əgər diqqət yetirsək, bu çox maraqlı faktır.

– Bu mənim xoşuma gəlmir. Hər şey bir yana qalsın, bu pullar axı ispan fəhlələrinə məxsusdur.

– Bunun sizə xoş gəlib-gəlməməyi heç lazım da deyil. Lazım olan budur ki, siz başa düşəsiniz, – Karkov ona söylədi. – Hər dəfə görüşəndə mən sizə kiçik bir dərs verirəm və tədricən siz lazım olan bilikləri əldə edəcəksiniz. Müəllimin özü də öyrənəndə çox maraqlı olur.

– Qayıdandan sonra çətin ki, mən müəllimlik edim. Yəqin ki, qırmızılardan hesab eləyib, bayıra atacaqlar.

– Nə olar, onda Sovet İttifaqına gəlin, orada təhsilinizi davam etdirərsiniz. Məncə bu, sizin üçün hər şeydən yaxşı olardı.

– Axı mənim ixtisasım ispan dilidir.

Karkov:

– Çox ölkələr var ki, orada ispanca danışirlar, – dedi, – axı hər yerdə, İspaniyadakı kimi çətin olmayacaq. Bir də yadınızdən çıxarmayın ki, siz artıq, demək olar doqquz aydır müəllimliklə məşğul deyilsiniz. Doqquz aya yeni ixtisas qazanmaq olar. Dialektika barədə çox oxumusunuz?

– Mən Emil Bernsin redaktorluğu ilə çıxan “Marksizm dərslisi”ni oxumuşam. Daha heç bir şey.

– Əgər siz onu axıra qədər oxumuşsunuzsa, heç də az deyil. O, min beş yüz səhifədir və hər səhifəsinə vaxt sərf etmək lazımdır. Lakin siz hələ başqa kitabları da oxumalısınız.

– İndi oxumağa vaxt yoxdur.

– Bilirəm, – Karkov dedi. – Amma bir vaxt oxuyarsınız. Elə kitablar var ki, siz onları oxuyanda indi baş verən hadisələrin bir çoxunun mənasını başa düşəcəksiniz. İndi baş verən hadisələr isə yeni bir kitab üçün, öyrənilməsi vacib olan neçə-neçə məsələni izah edən çox lazımlı bir kitab üçün material olacaq. Ola bilsin ki, bu kitabı mən yazacağam. Ümidvaram ki, məhz mən yazacağam.

– Siz yazmasanız, bəs kim yazacaq.

– Tərifləməyin, – Karkov dedi. – Mən jurnalistəm. Amma bütün jurnalistlər kimi, mən də ədəbiyyatla məşğul olmağı arzulayıram. İndi mən Kalvo Sotelo haqqında oçerk üçün material hazırlayıram. O, xalis

faşist idi; əsl ispan faşisti. Franko və bütün başqaları o cür deyillər. Mən Sotelonun nitqlərini və bütün yazılarını öyrənirəm. O çox ağıllı idi və çox ağıllı olduğu üçün də onu öldürdülər.

– Mən güman edirdim ki, siz siyasi qətl üsulunun əleyhinəsiniz.

– Biz fərdi terrorun əleyhinəyik, – Karkov gülümsündü. – Əlbət ki, biz cinayətkar terrorçu və əksinqilabçı təşkilatların fəaliyyətinin əleyhinəyik. Zinovyev, Kamenev, Rıkov kimilərin və onların əlaltılarının ikiüzlülüüyü bizdə nifrət və ikrah oyadır. Biz bu adamlara nifrət bəsləyirik. – O yenə gülümsündü. – Buna baxmayaraq, belə hesab etmək olar ki, siyasi qətl üsulu çox geniş tətbiq olunur.

– Siz demək istəyirsiniz ki...

– Mən heç bir şey demək istəmirəm. Lakin şübhəsiz ki, biz bəşəriyyətin tör-töküntülərini edam və məhv edirik. Biz onları ləğv edirik. Ancaq öldürmürük. Siz bunların fərqi başa düşürsünüz?

– Başa düşürəm, – Robert Cordan dedi.

– Əgər mən hərdənbir zarafat edirəmsə, – siz isə bilirsiniz ki, hətta zarafatyana zarafat eləmək də çox təhlükəlidir, – hə, əgər mən hərdənbir zarafat edirəmsə, bu hələ o demək deyildir ki, bir vaxt ispan xalqı indi hakimiyyətdə olan bəzi generalları güllələmədiyinə görə peşman olmayacaq. Ancaq adamların güllələnməsindən mənim xoşum gəlmir.

Robert Cordan:

– Mən isə indi buna sakitcə baxıram, – dedi, – mənim də xoşum gəlmir, amma sakitcə baxıram.

– Bilirəm, – Karkov dedi. – Mənə bu barədə danışınlar.

– Məgər bunun bir əhəmiyyəti var? – Robert Cordan dedi. – Mən nə düşünürəmsə, onu söyləməyə çalışmışam.

– Təəssüf ki, – Karkov dedi, – bu, hər hansı bir adamı etibarlı hesab etməyə imkan verən şərtlərdən biridir, başqa şəraitdə belə etibar qazanmaq üçün həmin adam daha çox vaxt sərf etməli olardı.

– Məgər mən mütləq etibarlı olmalıyam?

– Görəcəyiniz iş elədir ki, siz tam etibarlı olmalısınız. Görək bir vaxt tapıb sizinlə söhbət eləyəm, görüm, intellektiniz necədir. Heyf ki, biz heç vaxt ciddi söhbət etmirik.

– Mən müharibənin qələbə ilə qurtaracağı günə qədər intellektimi nümayiş etdirməməyimi qərara almışam, – Robert Cordan dedi.

– Onda qorxuram ki, o sizə hələ xeyli vaxt lazım olmasın. Buna baxmayaraq, hər halda siz aradır onu işlətməlisiniz.

O vaxt Robert Cordan:

– Mən “*Mundo obrero*”nu oxuyuram, – dedi.

Karkov isə cavab verdi:

– Yaxşı. Mən zarafatı da başa düşməyi bacarıram. Amma “*Mundo obrero*”da ağıllı məqalələr də olur. Bu müharibə haqqında yazılanların hamısından ən ağıllı məqalələr.

– Bəli, – Robert Cordan dedi. – Elədir. Lakin partiya orqanını oxumaqla hadisələrin bütün mənzərəsini görmək olmaz.

– İyirmi qəzet oxusanız belə, onsuz da siz bu mənzərəni görə bilməyəcəksiniz, – Karkov dedi. Hətta görsəniz də, heç cür başa düşə bilmirəm ki, bunun sizə nə köməyi ola bilər. Mənim həmişə belə təsəvvürüm var və həmişə də çalışıram ki, ondan uzaq olum.

– Sizin zənninizcə, işlər bu qədər pisdir?

– İndi əvvəlkindən yaxşıdır. Tədricən lap pisindən yaxa qurtarmaq mümkün olur. Amma yaxşıya hələ çox qalıb. İndi vəzifə güclü ordu yaratmaqdır. Modestonun, Kampesinonun, Listerin və Düranın ardınca gedən bəzi ünsürlər tamamilə etibarlıdırlar. Lap çox etibarlıdırlar. Əladırlar. Bunu özünüzdə görə bilərsiniz. Sonra briqadalar da var. Doğrudur, onların rolları dəyişib, lakin tərkibində yaxşı və pis ünsür olan ordu müharibəni uda bilməz. Ordunun bütün döyüşçüləri müəyyən siyasi inkişaf səviyyəsinə çatmalıdırlar; hamı bilməlidir ki, nədən ötrü vuruşur və bunun əhəmiyyəti nədir. Hamı aparacağı mübarizəyə inanmalıdır və hamı intizama tabe olmalıdır. Güclü nizami ordu yaradılır, bu cür ordunun atəş altında özünü ləyaqətlə aparması üçün zəruri olan intizam yaratmağa isə vaxt yoxdur. Biz bu ordunu xalq ordusu adlandırırıq, lakin onda əsl xalq ordusunun əsas üstünlükləri yoxdur, həm də onda nizami ordunun mövcudluğu üçün lazım olan möhkəm intizam yoxdur. Özünüzdə görə bilərsiniz. Bu çox xatalı işdir.

– Bu gün sizin əhvalınız o qədər də yaxşı deyil.

– Elədir, – Karkov dedi. – Mən Valensiyadan indicə qayıtmışam, özü də orada çox adamlar görmüşəm. Valensiyadan heç kəs yaxşı əhvalla qayıtmır. Nə qədər ki, siz Madriddəsiniz, ürəyiniz də arxayındır və elə bilirsiniz ki, müharibə ancaq qələbə ilə qurtara bilər. Valensiya tamamilə başqa məsələdir. Orada hələ də Madriddən qaçan qorxaqlar hökmranlıq edirlər. Onlar kağız-kuğuz içində xumarlanırlar. Madriddə qalana isə çox yuxarıdan baxırlar. Onların növbəti fitnəsi hərbi komissarlığı zəiflətməkdir. Hələ Barselona! Bir siz görsəydiniz Barselonada nələr olur!

– Necə ki?

– Lap əsl operettadır. Əvvəlcə bura hər cür ağılsızlar və inqilabçı-romantiklər üçün cənnət idi. İndi də operetta döyüşçüləri üçün cənnət olub. Bura forma geyib özünü çəkən, təşəxxüs satan və qırmızı-qara şərf gəzdirən adamların cənnətinə çevrilib. Bu adamlar müharibə ilə bağlı nə varsa, hamısını sevirlər, təkə vuruşmağı sevmirlər! Valensiyada adamın ürəyi bulanır, Barselonada isə gülməyi gəlir.

– Bəs siz POUM¹ qiyamı barədə nə deyə bilərsiniz?

– Hə, bu çox qeyri-ciddi işdir. Hər cür dəlilərin və axmaqların sərəsəm hoqqabazlığıdır, əslində, sadəcə uşaqlıqdır. Orada bir neçə namuslu adam vardı ki, onları da çaşdırdılar. Bir ağıllı adam, bir az da faşist pulu var idi. Çox az. Zavallı POUM. Hər halda axmaqdırlar.

– Bu qiyamda çox adam öldü?

– Sonra güllələnənlərdən və ya hələ güllələnəcək adamlardan az. POUM. Bütün bunlar, onun adı kimi qeyri-ciddidir. Heç olmazsa KRUP və ya QRİPP adlandırıldılar. Yox. QRİPP daha da təhlükəlidir. Onun ciddi fəsadları ola bilər. Hə, bilirsinizmi, onlar mənə, Valteri, Modestonu və Priyetonu öldürmək istəyirdilər. Görürsüz başlarını necə itiriblər? Axı biz tamamilə müxtəlif adamlarıq. Zavallı POUM. Beləliklə, onlar heç kəsi öldürə bilmədilər. Nə cəbhədə, nə arxada. Təkə Barselonada bir neçə adamı öldürə bildilər.

– Siz orada olmusunuz?

– Bəli. Mən trotskiçi qatillərin bu iyrenc təşkilatı və onların alçaq faşist fırıldaqları barədə oradan teleqram göndərmişdim, amma öz aramızda desək, bütün bu POUM qeyri-ciddi təşkilatdır. Orada yeganə işgüzar adam Nin idi. Biz onu az qala tutacaqdıq, amma əlimizdən sürüşüb çıxdı.

– İndi o hardadır?

– Parisdə. Biz deyirik ki, o Parisdədir. Ümumiyyətlə, o qədər də pis adam deyil, amma ciddi siyasi səhvlərə yol verir.

– Bəs onların faşistlərlə əlaqədar olmaları necə, doğrudur?

– Onlarla əlaqədə olmayan varmı?

– Bizim onlarla əlaqəmiz yoxdur.

– Kim bilir. Ümidvaram ki, yoxdur. Axı siz onların arxasında tez-tez olursunuz. – O güldü. – Parisdəki respublika səfirliyi katiblərindən

¹ Kataloniyada trotskiçi təşkilat.

birinin qardaşı isə keçən həftə Sen-Jan-de-Lüse getmiş və orada Burqosdan gələnlərlə görüşmüşdür.

– Cəbhədə olmaq mənim daha çox xoşuma gəlir, – o vaxt Robert Cordan demişdi. – Cəbhəyə yaxınlaşdıqca, daha yaxşı adamlarla rastlaşsən.

– Bəs faşistlərin arxasında olmaq xoşunuza gəlmir?

– Çox xoşuma gəlir. Orada gözəl adamlarınız var.

– Bəli, onların da, görünür, bizim arxamızda gözəl adamları var. Biz onları tutub güllələyirik, onlar da bizimkiləri tutub güllələyirlər. Siz onların ərazisində olanda həmişə fikirləşin ki, bizim arxamıza nə qədər adam göndərirlər.

– Mən bunu fikirləşirəm.

– Hə, yaxşı, – Karkov dedi. – Bu gün siz, güman ki, hələ çox şey barədə fikirləşməlisiniz, buna görə də pivənizi içib qurtarın və gedin işinizi görün, mən də yuxarı qalxıb bəzi adamlarla görüşməliyəm. Yuxarı nömrələrdəki bəzi adamlarla. Yenə də yanıma gəlin.

Elədir, Robert Cordan düşünürdü. Heylord otelində çox şey öyrənmək olar. Karkov onun birinci və yeganə kitabını oxumuşdu. Kitab müvəffəqiyyət qazanmamışdı. O cəmi iki yüz səhifəlik idi və bu kitabı heç olmasa iki min adamın oxuduğuna o, şübhə edirdi. O il piyada, üçüncü dərəcəli vaqonlarda, avtobuslarda, yük maşınlarında, qatır və at belində dolaşdıqdan sonra İspaniya barədə öyrəndiklərinin hamısını bu kitaba daxil etmişdi. O, Basklar Ölkəsinin, Navarranın, Araqonun, Qalisiyanın, hər iki Kastiliyanın və Estremaduranın hər qarışını tanıyırdı. Amma Borru, Ford və başqaları o qədər yaxşı kitablar yazmışdılar ki, o demək olar bir şey əlavə edə bilmədi. Lakin Karkov demişdi ki, yaxşı kitabdır.

Karkov ona:

– Yoxsa, mən sizə yaxın durmazdım, – demişdi. – Belə hesab edirəm ki, siz tam həqiqi yazırsınız, bu isə nadir məziyyətdir. Buna görə də istəyirəm ki, siz bəzi şeyləri biləsiniz və başa düşəsiniz.

Yaxşı. Qoy bütün bunlar qurtarsın və onda o yeni kitab yazar. Lakin yalnız bildiklərindən bəhs edər. Həqiqəti və bildiklərini yazar. Amma bunun öhdəsindən gəlmək üçün yazıçı sənətkarlığına yiyələnməli olacaq. Bu müharibədə onun öyrəndiyi bütün məsələlər o qədər də sadə deyil.

ON DOQQUZUNCU FƏSİL

– Nə eləyirsən? – Mariya ondan soruşdu. Qız onunla yanaşı dayanmışdı.

O, başını qıza tərəf çevirib gülümsündü.

– Heç nə, – dedi, – oturub fikirləşirəm.

– Nəyi? Körpünü?

– Yox. Körpünü qurtarmışıq. Səni və Madriddə mənə tanış olan rusların yaşadığı oteli, bir də haçansa yazacağım kitabı düşünürəm.

– Madriddə rus çoxdur?

– Yox. Çox azdır.

– Faşist qəzetlərində isə yazırlar ki, orada yüz minlərlə rus var.

– Bu yalandır. Onlar çox azdır.

– Ruslar sənə xoşuna gəlir? Səndən əvvəl burada olan da rus idi.

– O, sənə xoşuna gəlirdi?

– Hə. O vaxt mən xəstə yatırdım, mənə elə gəldi ki, həmin rus çox gözəl və çox igid adamdır.

Pilar:

– Gözəl adamdır! Əcəb uydurursan, – dedi, – burnu ovucun içi kimi yastı, sifəti də qoyun quyruğu kimi yekə.

– Biz onunla dost idik, yoldaş idik, – Robert Cordan Mariyaya dedi. – Mən onun xatirini çox istəyirdim.

– İstəməyinə istəyirdin, – Pilar dedi. – Sonra da elə özün gülləni ürəyinə çaxdın.

Qadın bu sözləri deyəndə stolun arxasında əyləşənlər gözlərini kartlardan ayırdılar. Pablo da Robert Cordana baxdı. Hamı susurdu, sonra qaraçı Rafael soruşdu:

– Roberto, bu doğrudur?

– Hə, – Robert Cordan cavab verdi. Piların bu barədə danışması ona xoş gəlmədi, onun özünün də El Sordonun yanında bundan danışması yaxşı olmadı. – Mən onu öz xahişi ilə vurdum. O ağır yaralı idi.

– *Que cosas raras!*, – qaraçı dedi. – Nə qədər ki, bizim yanımızda idi, elə həmişə bundan nigaran idi. Mən özüm dəfələrlə ona söz vermişdim ki, lazım gəlsə, bu işi görərəm. Qərribə şeydir, – o təkrar etdi və başını yırğaladı.

– O çox qərribə idi, – Primitivo dedi. – Hamı kimi deyildi.

¹ Maraqlı şeydir (*isp.*)

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Bütün bunlar nadanlıq və mövhumatdır.

– Yox əşi, – Pilar dedi. – Professora qulaq asdıq. – Qadın onunla, yaşından böyük danışan uşaq kimi davranırdı.

Robert Cordan:

– Məncə adam pis şeyləri ürəyinə salanda qorxuya düşür, – dedi, – pis bir şey görəndə...

– Bugünkü təyyarələr kimi, – Primitivo dilləndi.

– Ya da sənin kimi qonağı, – Pablo astadan dedi. Robert Cordan diqqətlə ona baxdı və başa düşdü ki, bunu mübahisə salmaq üçün demir, buna görə sözüünə davam elədi.

– Pis bir şey görəndə, qorxudan ölümü düşünməyə başlayırsan və sənə elə gəlir ki, pis əlamət səbəbsiz deyilmiş, – Robert Cordan sözünü bitirdi. – mən əminəm ki, bütün məsələ bundadır. Mən nə falçılara, nə də gələcəkdən xəbər verənlərə inanıram, ümumiyyətlə heç bir möcüzəyə inanmıram.

– Amma o, əvvəlki, qəribə adı olan adam öz aqibətini bilirdi, – qaraçı dedi. – Özü də necə gözləyirdisə, elə də oldu.

– O heç nəyi bilmirdi, – Robert Cordan razılaşmadı. – O qorxurdu ki, belə olacaq və bu fikir ona rahatlıq vermirdi. Siz məni inandıra bilməzsiz ki, guya o əvvəlcədən nəyi isə bilirmiş.

– Mən də inandıra bilmirəm? – deyərək Pilar ocaqdan bir ovuc kül götürdü və onu ovcundan üfələdi. – Mən də səni inandıra bilmirəm?

– Yox. Heç bir şey – nə sənin cadugərliyin, nə də sən qaraçı qanın.

– Çünki sən xalis karsan, – deyərək Pilar ona tərəf döndü və şamın titrək şöləsində onun iri sifətinin cizgiləri daha aydın və kobud göründü. – Mən deyə bilmərəm ki, sən ağlısızsan. Sən sadəcə karsan. Kar isə musiqini eşitmir. O, radionu da eşitmir. İndi ki, bunu eşitmir, bunun mövcud olmadığını söyləmək onun üçün lap asandır. *Que va, İngles!* Mən ölümü qəribə adı olan bu adamın üzündən oxuyurdum, elə bil ki, ölüm onun sifətinə damğa ilə basılmışdı.

– Sən heç bir şey görməmişən, – Robert Cordan öz dediyinin üstündə dayanmışdı. – Bu vahimə imiş və onun ürəyinə pis fikirlər damırmış. Başına gələn müsibətlərdən sonra onu vahimə basmışdı. Hər cür dəhşətləri təsəvvürünə gətirdiyindən, ürəyinə saldığı pis fikirlər ona əziyyət verirdi.

– *Que va*, – Pilar dedi. – Mən ölümü lap aydın görürdüm, elə bil onun çiyinə qonmuşdu. Bu hələ hamısı deyil, – ondan ölüm qoxusu gəlirdi.

– Ölüm qoxusu gəlirdi! – deyərək Robert Cordan qadını cıratdı.
– Bəlkə ölüm yox, vahimə? Vahimənin də öz qoxusu var?

– *De la muetre*¹, – Pilar təkrar etdi. – Qulaq as. Ən məşhur peon de brega olan Blanket Qranero ilə işləyirdi və o mənə söyləmişdi ki, Manolo Qraneronun ölümü günü onlar Korridadan əvvəl kilsəyə gedibmişlər. Orada Manoladan elə bərk ölüm qoxusu gəlibmiş ki, Blanketin az qala ürəyi bulanıbmış. Axı o, Manolo ilə oteldə olub və onun döyüşdən qabaq necə vanna qəbul etdiyinin və geyindiyyinin şahidi olmuşdu. Sirkə gedəndə də maşında yanaşı əyləşiblər və heç bir qoxu hiss edilməyib. Kilsədə də Xuan Lüis de la Rosedan başqa heç kəs qoxunu eşitməyib. Meydana çıxmaq üçün dördü də qapının ağzında sıraya düzüləndə Marsial və Çikuelo da heç bir şey duymamışlar. Lakin Blanket mənə söylədi ki, Xuan Lüis kətan kimi ağarmışdı. Blanket ondan soruşub: “Sən də qoxunu duyursan?” – “Heç nəfəs çəkmək mümkün deyil, – deyərək Xuan Lüis cavab verib. – Sənin matadorunun qoxusudur”. Blanket deyib: “*Pues nada*, heç nə eləmək olmaz. Güman edək ki, bizə elə gəlir.” – Xuan Lüis Blanketdən soruşub. “Yox, – Blanket deyib. – Amma bundan Talaverde Xosedən gəldiyindən də pis qoxu gəlir.” Elə həmin gün Veraqua fermasının buğası *pokapene* Madridin *Plazabe Toros* meydanında ikinci *tenbibo*² qabağında Manolo Qraneronu məhəccərə sıxıb öldürdü. Mən Finito ilə orada idim və hər şeyi gördüm. Buğa onun kəlləsini parçaladı və Manolonun başı məhəccərin lap aşağısında *estribo* altında ilişib qaldı – buğa onu ora tullamışdı.

– Bəs sən özün bir şey duymuşdun? – Fernando soruşdu.

– Yox, – Pilar dedi. – Mən çox uzaqda idim. Biz üçüncü *tendido* yeddinci sırada əyləşmişdik. Lakin oradan, yandan hər şeyi görürdüm. Həmin axşam Fornada görüşərkən Blanket – o əvvəllər Xoselito ilə işləyirdi, Xoselito da onun gözləri önündə həlak olmuşdu – bu barədə Finitoya danışdı, Finito bunun necə baş verdiyini Xuan Luis la Rosadan soruşanda Xuan ona heç bir cavab vermədi, ancaq başını tər-pətdi. Demək istəyirdi ki, deyilənlər doğrudur. Bunun necə baş verdiyini özüm gördüm. Sən isə, Pe, doğrudan da belə şeylərdə karsan, necə ki, həmin gün Çikuelo da, Marsial Lalanda da, bütün *banderillros* da, pikadorlar da, Xuan Luisin və Manolo Qraneronun ixtiyarında olan

¹ Ölüm qoxusu (*isp.*)

² Bölmə (*isp.*)

bütün *guente* kar idi. Amma Xuan Luis və Blanket kar deyildilər. Mən də belə məsələlərdə kar deyiləm.

– Niyə sən elə karlıqdan danışırısan, axı burada məsələ duymağdadır? – Fernando soruşdu.

– Lap belə-belə olasan! – Pilar dedi. – Bax, bu professor olmalı ikən, sən olmusan, *İngles*. Amma mən bir çox başqa şeylər barədə də danışa bilərəm, sən isə *İngles*, görüb eşidə bilmədiyini məsələlər barədə mübahisə etmə. İtin eşitdiyini sən eşitmirsən. İtin duyduğunu da sən duya bilməzsən. Lakin insanın bəxtinə nə düşə biləcəyi sənə bir az məlumdur.

Mariya əlini Robert Cordanın çiyinə qoydu və birdən o düşündü: bu boşboğazlığı qurtarmaq lazımdır, onsuz da az olan vaxtdan istifadə etmək lazımdır. Amma hələ tezdir. Axşamı birtəhər keçirmək lazım gələcək. O, Pablodan soruşdu:

– Sən necə, cadugərliyə inanırısan?

– Necə deyim, – Pablo cavab verdi. – Əslində elə mən də sənə kimi fikirləşirəm. Heç vaxt mənim başıma möcüzə gəlməyib. Vahimənin nə olduğunu isə bilirəm. Bununla belə, Piların adamın əlinə baxıb fal açmasına inanıram. Əgər yalan demirsə, bəlkə də, həqiqətən o həmin qoxunu hiss edir.

– Nəyə görə yalan deməliyəm! – Pilar dedi. – Bunu mən özümdən çıxarmışam? Blanket ciddi adamdır, həm də Allaha inanandır. O, qaraçı deyil, Valensiyanın hörmətli adamlarındandır. Məgər sən heç vaxt onu görməmişən?

– Görmüşəm, – Robert Cordan dedi. – Çox görmüşəm. Balaca boyu var, sifəti ağımtıldır və heç kəs muleta ilə onun kimi işləyə bilmir. Özü də dovşan kimi zirəkdir.

Pilar:

– Doğrudur, – dedi, – sifəti ona görə ağımtıldır ki, ürəyi xəstədir. Qaraçılar söyləyirlər ki, guya o həmişə ölümle yanaşı dolaşır, amma muleta vasitəsilə ölümdən yaxasını qurtarır, onun üçün ölümdən qaçmaq stolun üstündən tozu silmək kimi bir şeydir. Blanket qaraçı deyil, amma hər halda Talaverada çıxış etdikləri zaman o, Xoselitonun ölümünü duymuşdu. Doğrudur, bunu necə duyduğunu deyə bilmərəm, axı mansaniyanın iyi bütün qoxuları batırmışdı. Blanket bu barədə nə isə həvəsiz danışdı, özü də ona inanmırdılar, – deyirdilər ki, guya bütün bunlar uydurmadır. Guya Xose o vaxt elə həyat keçirmiş ki, ola bilsin

bu iy onun qoltuğunun altından gəlirmiş. Lakin bir neçə il sonra eyni qəziyə Manolo Qraneronun başına gəldi və Xuan Luis de la Rosa bunun şahidi oldu. Doğrudur, Xuan Luis öz işini yaxşı bilsə də, sən deyən hörməti yox idi. Blanket isə ciddi və təvazökar adam idi, heç vaxt yalan danışmazdı. İnan mənə, *İngles*, sən in o qəribə adı olan yoldaşının ölümünü duyurdum.

– Ola bilməz, – Robert Cordan dedi. – Bax, sən deyirsən ki, meydana çıxhaçıxılda, korrida başlamazdan bir qədər əvvəl Blanket bunu hiss edib. Sizin qatar əməliyyatınız axı müvəffəqiyyətlə keçmişdi. Kaşkin də öldürülməmişdi. O vaxt sən bunu necə hiss edə bilərdin?

– Vaxtın buna dəxli yoxdur, – Pilar izah etdi. – Son mövsümdə İqnasio Sañes Mexiasdan elə bərk ölüm qoxusu gəlirdi ki, çoxları kafedə onunla yanaşı əyləşməkdən imtina edirdilər. Bunu bütün qaraçılar bilirdilər.

– Adam öləndən sonra belə şeyləri uydurmağa başlayırlar, – Robert Cordan təslim olmurdu. – Hamı gözəl bilirdi ki, Sañes Mexias *Cornada*¹-ni çox gözləməli olmayacaq, çünki o, formada deyildi, üslubu ağır və təhlükəli idi, ayaqlarının gücü və yüngüllüyü itmişdi, refleksləri də əvvəlki kimi sürətli deyildi.

– Doğrudur, – Pilar təsdiq etdi, – bütün bunlar doğrudur. Amma qaraçılar bilirdilər ki, ondan ölüm qoxusu gəlir və o, “Villa-Rosa”da peyda olanda Rikardo və Felipe Qonsales kimi adamlar piştaxtanın arxasındakı kiçik qapıdan çıxıb qaçırdılar.

– Yəqin ki, onlar Sañes Mexiasa borclu idilər, – Robert Cordan izah etdi.

– Ola bilsin, – Pilar onun sözünə qüvvət verdi. – Çox ola bilsin. Bundan əlavə, onlar Sañes Mexiasın ölümünü duyurdular və bunu hamı bilirdi.

– *İngles*, o doğru deyir, – qaraçı Rafael dedi. – Bizlərdə hamı bunu bilir.

Robert Cordan:

– Bir sözlə belə inanmıram, – dedi.

– Qulaq as, *İngles*, – Anselmo dilləndi, – mənim cadugərliklə heç bir əlaqəm yoxdur. Amma bizim Pilar bu məsələləri yaxşı bilir.

– Axı bu nə iyi verir? – Fernando soruşdu. – Bu qoxu necə şeydir? Əgər iy verirsə, deməli bu müəyyən bir iy olmalıdır.

¹ Buynuz zərbəsi (*isp.*)

- Fernandito, istəyirsən ki, biləsən? – Pilar ona baxıb gülümsündü.
- Elə güman edirsən ki, sən də onu duya bilərsən?
- Əgər doğrudan da belə bir qoxu varsa, nə üçün mən onu duya bilməyim?
- Doğrudan da, nə üçün duya bilməyəsən? – Pilar iri əllərini dizlərinə qoyub güldü. – Fernando, sən heç gəmidə dəniz səfərində olmusan?
- Yox. Olmamışam, heç olmaq da istəmirəm.
- Onda sən heç nə duymazsan, çünki həmin ölüm qoxusu qasırğa vaxtı bütün illüminatorlar bağlananda gəmiyə yayılmağa başlayır. Göyertə ayağının altından qaçanda və ödüün ağzına gələndə illüminatorun kip bağlanmış qapağının mis dəstəsini iylə, bax onda bu qoxunun bir tərkib hissəsini duyarsan.
- Mən belə bir qoxunu duya bilmərəm, çünki heç bir gəmi ilə üzmək fikrində deyiləm, – Fernando cavab verdi.
- Mən isə bir neçə dəfə gəmi ilə dənizdə üzmüşəm, – Pilar dedi.
- Meksikaya və Venesuelaya.
- Hə, o qoxuda daha nə olur? – Robert Cordan soruşdu.
- Pilar öz səyahətlərini xatırlayaq istehza ilə ona nəzər saldı.
- Öyrən, *İngles*, öyrən. Düz eləyirsən, öyrən. Hə, gəmidə sənə deyilənləri eləyəndən sonra, səhər tezdən aşağı, Madriddəki Toledo körpüsünə en, *matadero*¹ yanında ayaq saxla. Orada, Mansanaresdən yayılan dumandan nəm olmuş küçədə dayan və kəsilən heyvanların qanın içmək üçün sübh açılmamış oraya gələn qarıları gözlə. Başına şal örtmüş, sifəti bozarmış, gözləri nursuz qarılardan biri qarşına çıxacaq, görəcəksən ki, onun çənəsindən və yanaqlarından qocalıq əlaməti olan tüklər sallanıb, elə bil cücərmiş noxudun zoğlarıdır, – tük deyil, ölgün, mumabənzər dəriyə yapışmış ağ zoğlardır. Sən, *İngles*, onu bərk-bərk qucaqla, bağrına bas və dodaqlarından öp, onda sən bu qoxunun ikinci tərkib hissəsini duyarsan.
- Mənim iştaham da qaçdı, – qaraçı dilləndi, – bu zoğlardan danışanda adamın ürəyi bulanır.
- Ardını söyləyim? – Pilar Robert Cordan soruşdu.
- Əlbəttə, – o dedi. – İndi ki, öyrənmək lazımdır, öyrənək.
- Qarıların üzündəki bu zoğlardan adamın ürəyi ağzına gəlir, – qaraçı dedi. – Pilar, qarılar niyə bu hala düşürlər? Axı bizdə heç vaxt belə olmur.

¹ Sallaqxana (*isp.*)

– Bəs necə! – Pilar istehza ilə dedi. – Bizim bütün qarılar cavanlıqda sərv kimi qamətli olurlar, bir şərtlə ki, kişilərin sevgisi sayəsində qarın sallatmasınlar, axı qaraçı arvadları bunsuz keçin bilmirlər...

Rafael:

– Belə danışmaq yaxşı deyil, – dedi, – yaxşı deyil.

– Ah, incidin, – Pilar dedi. – İndiyəcən sən elə bir qaraçı qadın görmüsənmi ki, qarını burnuna dəyməsin və ya hamiləlikdən təzəcə azad olmasın?

– Bir buna bax.

– Boşla, – Pilar dedi, – qəlbə dəymək asandır. Mən onu deyirəm ki, qocalanda hər kəs özünə görə idbarlaşır. Bunu gizlətməyə dəyməz. Amma *İngles* bu qoxunu duymaq istəyirsə, qoy səhər tezdən matadero tərəfə getsin.

– Mütləq gedərəm, – Robert Cordan dedi. – Amma mən bunu öpüzsüz də duyaram. Qarıların üzündən sallanan zoğlar Rafael kimi məni də qorxutdu.

Pilar:

– Öp qarını, *İngles*, – dedi, – öp ki, hər şeyi öyrənə biləsən, sonra isə bu qoxu burnuna yayılanda, qayıt şəhərə, solmuş güllərin atıldığı zibil qutusunu görən kimi, başını sal lap onun içinə və sinə dolusu nəfəs al ki, çürümüş qıçaların iyi bundan əvvəl burnuna hopmuş qoxuya qarışsın.

– Hə, bu cür də edərəm, – Robert Cordan dedi. – Bəs sənün söylədiklərin nə gülüdür?

– Xrizantem.

– Hə. Mən xrizantemləri iylərəm, – Cordan dedi. – Bəs sonra?

– Sonra bir də bu lazımdır, – Pilar davam etdi. – Lazımdır ki, yağışlı və ya dumanlı payız günü olsun, ya da qışın əvvəli. Bax, belə bir gündə şəhəri dolaş, *casas de putas*¹ təmizlənərkən və çirkab vedrələri qanovlara boşaldılarkən Kalye de Salüdan keç, səmərəsiz sevgi söylərinin şirintəhər iyi ilə ərovun və siqaret kötüklərinin qoxusu burnuna dəyəndə Botanika bağına tərəf dön, daha o evlərdə işləyə bilməyən qadınlar gecə vaxtı parkın dəmir darvazası yanında, ya dəmir məhəccərin qabağında və ya səkidə öz işlərini görürlər. Onlar bax burada, ağacların kölgəsində, dəmir məhəccərin yanında on sentimo almaqla ən sadədən başlayaraq bir peseta müqabilində dünyada bizi yaşadan

¹ Fahişəxanalar (*isp.*)

həmin o böyük işə qədər, kişi onlardan nə tələb edirsə, hamısını yeri-nə yetirirlər. Orada, hələ bellənib əkilməmiş torpaqda sən atılmış bir kisə tapacaqsan və ondan rütubətli torpağın, solmuş çiçəklərin və üstündə gecə nə edilibsə, hamısının qoxusu gələcək. Bu kisə hər şeyi – torpağın da, quru qıçaların da, çürümüş ləçəklərin də qoxusunu, in-sanın həm ölümünü, həm də doğulmasını bildirən qoxunu özündə cəmləşdirir. Bu kisəni başına keçirib qoxusunu sinəyə çəkərsən.

– Yox.

– Hə, – Pilar dedi. – Bu kisəni başına keçirib qoxusunu sinəyə çək-məyə çalış. Dərindən nəfəs al və əgər əvvəlki qoxular hələ qalıbsa, onda sən yaxınlaşan ölümün qoxusunu, bizim hamımızın bildiyi qoxu-nu duyacaqsan.

– Yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Sən deyirsən ki, Kaşkin burada olanda ondan belə qoxu gəlirdi?

– Bəli.

– Nə olar ki, – Robert Cordan ciddi tərzdə dedi. – Əgər bu, doğru-dursa, yaxşı ki, mən onu vurmuşam.

– *Ole*, – qaraçı dedi.

O birilər güldülər.

– Afərin, – Primitivo Robert Cordanı təriflədi. – Bu, onun üçün yaxşı qulaqburmasıdır.

Fernando:

– Qulaq as, Pilar, – dedi, – doğrudanmı sən güman edirsən ki, don Roberto kimi savadlı adam belə murdar şeylərlə məşğul olacaq?

– Yox, güman etmirəm, – Pilar dedi.

– Axı bu iyərənc işdir.

– Bəli, – Pilar razılaşdı.

– Doğrudanmı güman edirsən ki, o, özünü bu qədər alçaldacaq?

– Yox, alçaltmayacaq, – Pilar dedi. – Yaxşısı budur, get yat, eşidirsən?

– Dayan, Pilar... – Fernando əl çəkmirdi.

– Sus! – Pilar gözlənilmədən qəzəblə səsləndi. – Özünü gic yeri-nə qoyma, mən axmaq da, heç bir şey başa düşməyən adamlarla daha belə söhbətlər eləməyəcəyəm.

– Hə, etiraf edirəm ki, mən başa düşürəm... – Fernando təzədən söhbətə başlamaq istədi.

– Etirafların özünə qalsın və nahaq yerə başını ağrıtmə, – Pilar dedi. – Qar hələ də yağır?

Robert Cordan mağaranın ağzına yanaşdı, çulu qaldırdı və bayıra baxdı. Gecə aydın və soyuq idi, çovğun sakitləşmişdi. O, uzaqlara, ağacların gövdələri arasındakı bəyazlığa, sonra isə yuxarı, təmiz səmaya baxdı. Təmiz və soyuq havadan onun nəfəsi tutuldu.

Əgər El Sordo bu gün at tapmağa gedibse, gör qarın üstündə nə qədər iz olacaq, deyə o düşündü. Sonra çulu buraxıb tüstü dolmuş mağaraya qayıtdı.

– Hava açılıb, – dedi, – çovğun kəsilib.

İYİRMİNCİ FƏSİL

Gecə o, uzanıb qızın yolunu gözləyirdi. Artıq külək yatmışdı və şam ağacları gecənin qaranlığında hərəkətsiz durmuşdu. Onların gövdəsi hər yeri örtən qarda aydınca seçilirdi və o yataq kisəsində uzanıb əldəqayırma yatağının yumşaqlığını duyurdu, isinmiş kisədə ayaqlarını rahatca uzatmışdı, gümrahlıq verən hava başını sərinlədir və nəfəs aldıqca burun pərlərini dondururdu. O, böyrü üstə uzanmışdı, şalvarını və gödəkçəsinə bürüdüüyü səndəllərini, balıq yerinə başının altına qoymuşdu; soyunarkən qoburdan çıxartdığı və qaytanla sağ biləyinə bağladığı iri, ağır tapançanın soyuğunu böyründə hiss edirdi. O, tapançanı özündən kənar elədi və qara qayadakı yarıqdan, mağaranın girəcəyindən gözünü ayırmadan kisənin içinə çəkildi. Səma təmizlənmişdi və qarın əks etdirdiyi işıq ağacların gövdələrini və mağaranın yerləşdiyi nəhəng qayanı görmək üçün kifayət edirdi.

Uzanmamışdan əvvəl o, baltanı götürüb mağaradan çıxdı, təzə yağmış qarın üstü ilə meşəliyin o başına getdi və cavan bir küknar qırdı. Qaranlıqda o, ağacı mağaranın yaxınında olan sıldırım qayanın yanına sürüyüb gətirdi. Orada, qayanın daldasında külək tutmayan bir yer seçdi, küknarı dik saxladı, sol əli ilə gövdədən, sağ əli ilə baltanın küpündən tutub bir-bir budaqları qırdı və qarın üstündə iri budaq qalığı əmələ gəldi. Sonra o, ağacın çılpaq gövdəsini yerə tullayıb mağaraya yönəldi ki, divarın dibində gördüyü taxtanı gətirsin. Bu taxta ilə o, qayanın yanında yeri təmizlədi, budaqları alıb bir-bir qarını çırpdı, bunları bir neçə sıx sıra ilə üst-üstə yığdı və beləliklə, yataq kisəsi üçün döşənəcək düzəltdi.

Ağacın çılpaq gövdəsini döşənəcəyin ayağında köndələninə qoydu ki, budaqlar qabarmasın və gövdəni hər iki tərəfdən taxtadan qopartdığı kiçik pazlarla yerə bərkitti. Sonra o, mağaraya qayıtdı, çulun altından keçib taxtanı və baltanı divarın dibinə qoydu.

– Nə eləyirdin? – Pilar soruşdu.

– Özümə yataq düzəldirdim.

– Mən bu taxtadan rəf düzəltmək istəyirdim, sən isə onu doğradın.

– Təqsirkaram.

– Yaxşı, eybi yoxdur, – qadın dedi. – Taxta zavodunda tapırıq. Yatağı nə sayaq düzəltmisən?

– Bizim yerlərdəki kimi.

– Nə deyirəm, yuxun şirin olsun, – qadın söylədi.

Robert Cordan çantalarından birini açdı, oradan öz yataq kisəsini götürdü, ona bükdüklərini təzədən yerinə qoydu, yenə çulun altından keçib kisəni mağaradan çıxartdı, onun bağlı tərəfini yatağın ayağına, budaqları qırılıb kiçik pazlarla yerə bərkidilmiş gövdə tərəfə qoyaraq sərdi. Kisənin ağzı lap qayanın altına düşdü. Çantaların ardınca mağaraya qayıdanda Pilar ona dedi:

– Onları bu gecə də mənim yanımda qoya bilərsən.

– Məgər bu gün gözətçilər olmayacaq? – O soruşdu. – Gecə aydıdır, çovğun da kəsib.

– Fernando gedəcək, – Pilar dedi.

Mariya mağaranın lap o başında durmuşdu, Robert Cordan onu görmürdü.

– Hamınızın gecəsi xeyrə qalsın, – o dedi. – Gedirəm yatmağa.

Yatmaq üçün ocağın qarşısında torpaq döşəməyə adyal və döşək salan, taxta stolları və üstünə xam dəri çəkilmiş kətilləri kənara qoyanlar arasında ancaq Primitivo və Andres ona tərəf döndülər və dedilər: “*Buenas noches*”¹. Anselmo ədyalı və plaşı başına çəkib küncdə yatmaqda idi. Pablo isə oturduğu yerdə yuxuya getmişdi.

– Yatağına sərməyə keçə verim? – Pilar astadan Robert Cordandan soruşdu.

– Yox, – o dedi, – sağ ol. Mənə heç nə lazım deyil.

– Rahat yat, – qadın dedi, – sənənin şeylərinə ötrü mən cavabdehəm.

Fernando Robert Cordanla birlikdə çıxdı və yataq kisəsini düzəldənə kimi onun yanında dayandı.

¹ Gecən xeyrə qalsın (*isp.*)

– Don Roberto, açıq havada yatmaq hardan ağına gəldi? – çiyində karabin, plaşına bürünüb qaranlıqda durmuş Fernando dedi.

– Mən buna vərdiş eləmişəm. Gecən xeyrə qalsın.

– Əgər vərdiş eləmisənsə, eybi yoxdur.

– Səni nə vaxt əvəz edəcəklər?

– Saat dördə.

– Dördə kimi lap donarsan.

– Vərdiş eləmişəm, – Fernando cavab verdi.

– Hə, vərdiş eləmisənsə, eybi yoxdur, – Cordan nəzakətlə dedi.

– Gecən xeyrə qalsın, don Roberto.

– Gecən xeyrə qalsın, Fernando.

Sonra o, əynindən çıxartdığı paltarlarından balıq düzəltdi, kisəyə girdi, pərqunun istisində küknar budaqlarını yumşaqlığını duya-duya gözlərini qarın bəyazlığında aydınca seçilən mağaranın girəcəyinə zilləyib gözləməyə başladı və bu intizar anlarında ürəyinin necə döyündüyünü hiss etdi. Gecə aydın idi və onun beyni də gecənin havası kimi aydın və soyuq idi. O, küknar budaqlarının ətrini, əzilmiş iynəyarpaqlarının iyini, çətilmiş budaqlardan süzülən qətran şirəsinin tünd qoxusunu sinəsinə çəkirdi. Pilar, deyə o düşündü, Pilar və ölüm qoxusu. Amma mən indi sinəmə çəkdiyim qoxunu sevirəm. Bunu, bir də təzə biçilmiş yoncanın, sürünün basdalayıb keçdiyi əzilmiş yovşanın qoxusunu, odunun və xəzəl tütüsünün qoxusunu. Görünür vətən həsrətinin qoxusu da belədir – payızda Missula küçələrində yandırılan xəzəl tütüsünün qoxusu kimi. İndi sən hansı qoxunu seçərdin? Hinduların səbətində dibinə sərdikləri zərif otlarınımı? His çəkmiş dərininmi? Yaz yağışından sonra torpağın qoxusunumu? Qalisiyada sahili bürümüş naz kollarının arasından keçərkən duyduğun dəniz qoxusunumu? Və ya Kuba sahillərində qaranlıqda əsən küləyin? Bu külək çiçəklənən kaktus və yabani üzüm qoxusu verir. Bəlkə səhər çağı xətrinə düşən döz əti qızartmasının qoxusunu seçərsən? Və ya səhər-səhər içdiyən qəhvənin ətrini? Bəlkə acgözlüklə dişlənmiş almanın ətrini? Yəni ki, şirəxanadakı sidrin və ya sobadan yenicə çıxarılmış çörəyin ətrini? Sən, görünür ki, acmısan, deyə o düşündü və böyrü üstə uzandı, yenə ulduzların qarda əks olunan işığında mağaranın girəcəyinə baxmağa başladı.

Kimsə çulun altından çıxdı və o gördü ki, həmin adam mağaranın girəcəyində, qaya yarığının ağzında dayandı. Sonra o, qarın ayaq altında necə xırçıldadığını eşitdi və həmin adam çulun altına girdi və yenə mağaraya çəkildi.

Yəqin ki, hamı yatmasa, qız gəlməyəcək, deyə fikrindən keçirdi. Nə qədər vaxt boşa gedəcək. Artıq gecə yarı oldu. Ah, Mariya! Tez gəl, Mariya, axı vaxt azdır. O, budaqdan yerə, qarın üstünə düşən qarın yüngül xışıltısını eşitdi. Xəfif külək əsdi. O, bunu öz yanağında hiss etdi. Birdən onu dəhşət bürüdü ki, qız gəlməz. Qalxan külək səhərin yaxınlaşdığını bildirirdi. Budaqlardan yerə qar töküldü və o, küləyin şam ağaclarının təpəsini necə yellətdiyini eşitdi.

Hə, Mariya! Tez gəl, deyə düşünürdü. Gəl. Orada gözləmə. İndi onların yuxuya getməsini gözləməyin o qədər də əhəmiyyəti yoxdur.

Bu vaxt o, mağaranın girəcəyindəki çulun altından qızın çıxdığını gördü. Qız bir dəqiqəyə orada dayandı, o bilirdi ki, bu, Mariyadır, amma onun nə elədiyini seçə bilmirdi. O, yavaşdan fit çaldı, qız isə hələ də mağaranın ağzında dayanmışdı və qayalığın kölgəsində nə isə eləyirdi. Sonra Robert Cordan qamətli, uzunayaqlı qızın qarın üstü ilə ona sarı qaçdığını gördü, qızın əlində nəşə var idi. Qız gəlib onun yanında dizi üstə düşdü, özünü saxlaya bilmədiyindən başı zərblə onun başına dəydi. Qız yalın ayaqlarının qarını çırpdı, onu öpüb əlindəki boğçaı uzatdı.

– Bunu balışının yanına qoy, – dedi, – mən orada soyundum ki, vaxt itməsin.

– Sən bu qarda ayaqyalın gəlmisən?

Qız dedi:

– Hə, bircə toy köynəyində.

O, qızı bərk-bərk özünə sıxdı və qız başını onun çənəsinə söykədi.

– Ayaqlarıma toxunma, Robert, əlin üşüyər.

– Ayaqlarını bəri elə, qoy qızışsın.

Qız dedi:

– Yox, onsuz da qızışacaq. Bircə onu de ki, məni sevirsən.

– Sevirəm səni.

– Bax belə. Belə. Belə.

– Sevirəm səni, balaca dovşanım.

– Toy köynəyimi necə sevirsənmi?

– Bu həmin köynəkdir?

– Odur, keçən gecəki köynəkdir. Bu mənim toy köynəyimdir.

– Ayaqlarını bura ver.

– Yox, səni üşüdər. Ayaqlarım qızışacaq. Elə indi də istidir. Qarın soyuğu bu saat keçər. De ki, sevirsən məni.

- Sevirəm səni, balaca dovşanım.
- Mən də səni sevirəm, mən sənin arvadınam.
- Ordakılar yatır?
- Yox, – qız dedi. – Amma daha dözə bilmədim. Bir də axı bunun nə dəxli var?
- Heç bir dəxli yoxdur, – o, qızın zərif, uzun, od kimi bədənini bütün canıyla duya-duya: – İndi heç nəyin dəxli yoxdur, – dedi.
- Əlini başımın altına qoy, görüm səni öpə bilərəmmi. Belə yaxşıdır? – qız soruşdu.
- Hə, – o cavab verdi. – Toy köynəyini çıxart.
- Çıxartmaq lazımdır?
- Hə, əgər sənə soyuq deyilsə.
- *Que va*, soyuq nədir, od tutub yanıram!
- Mən də. Sonra soyuq olmaz ki?
- Yox. Sonra biz meşə heyvancığazı kimi olacağıq, bir heyvancığaz kimi, bir-birimizə o qədər yaxın olacağıq ki, sənin harada, mənim harada olduğumu ayıra bilməyəcəyik. Hiss edirsən? Mənim ürəyim sənin ürəyindir.
- Elədir. Ayırmaq olmur.
- Görürsən? Mən sən olmuşam, sən isə mən, hər birimiz ikimizik. Sevirəm səni, sevirəm, ah, bilsən necə sevirəm. Doğrudur ki, biz sənəninlə birik? Sən bunu duyursan?
- Hə, – o dedi. – Doğrudur.
- İndi də duyursan? Sənin öz ürəyin yoxdur, bu mənim ürəyimdir.
- Öz ayaqlarım da yoxdur, əllərim də yoxdur, bədənim də yoxdur.
- Amma hər halda biz ayrı-ayrılıq, – qız dedi. – Mənsə istəyirəm ki, lap bir olaq.
- Boş söz danışırısan.
- Hə. İstəyirəm. İstəyirəm. Sənə deyəcəyim də budur.
- Boş söz danışırısan.
- Qoy boş söz olsun, – qız onun çiyinə qısılib astadan dilləndi.
- Mən bunu deməli idim. Amma biz ayrı-ayrı adamlarıq, nə yaxşı ki, sən Robertosan, mən isə Mariya.
- Amma sən özünü mənimlə dəyişmək istəsən, sevinə-sevinə dəyişərəm. Mən sən olaram, çünki səni sevirəm.
- Mən dəyişmək istəmirəm. Yaxşısı budur bir olaq və hər kəs də özlüyündə qalsın.

– İndi biz bir olacağıq, heç vaxt da ayrılmayacağıq. – Sonra qız dedi: – Sən burada olmayanda, mən sən olacağam. Bilsən, səni necə sevirəm, necə sənin qayğını çəkmək istəyirəm!

– Mariya.

– Hə.

– Mariya.

– Hə.

– Mariya:

– Hə. Hə.

– Sənə soyuqdur?

– Yox. Çiyini ört.

– Mariya:

– Mən danışa bilmirəm.

– Ah Mariya, Mariya, Mariya!

Sonra, daha sonra qız gecə soyuğunun keçə bilmədiyi isti kisədə ona qıslaraq dinməzcə uzandı, bəxtəvərcəsinə başını onun yanağına sürtdü. – Sonra isə yavaşcadan dedi:

– Bəs sənə necə, soyuqdur?

– *Comu tu*¹, – o dedi.

– Hə, – qız dedi. – Amma gündüz başqa cür idi.

– Elədir.

– Mənə bu cür daha xoşdur. Ölmək vacib deyil.

– *Ojal no*, – o cavab verdi. – Ümid edirəm ki, vacib deyil.

– Mən onu demirəm.

– Bilirəm. Bilirəm, nəyi fikirləşirsən. Biz ikimiz də eyni şeyi fikirləşirik.

– Onda niyə mən fikirləşdiyimi söyləmədin?

– Biz kişiler başqa cür fikirləşirik.

– Onda mən şadam ki, biz ayrı-ayrılıq.

– Mən də şadam, – o dedi. – Amma mən başa düşürəm ki, sən hansı ölümdən danışırıydın. Bunu mən elə-belə, kişilərin adətinə görə dedim. Əslində isə mən də sən duyanı duyuram.

– Nə etsən də, nə danışsan da, bu, belə olmalıdır.

– Sevirəm səni, sənin adını da sevirəm, Mariya.

– Bu, adi addır.

– Yox, – o dedi. – Adi deyil.

¹ Sənə necədirsə (*isp.*)

– Gəl daha yataq, – qız dedi. – Mən tez yuxuya gedəcəyəm.

– Gəl yataq, – bu anda o, qızın uzun, zərif bədəninin, öz hərarəti ilə onu necə isindiriyini, ona necə toxtaqlıq verdiyini duyurdu. Qızın baldırlarının, sinəsinin və ayaqlarının tək-cə bir təması möcüzə kimi, onun tənhalığını qovur, onunla birgə ölümə meydan oxuyurdu. Bu vaxt o dedi:

– Rahat yat, uzunayaq dovşancığım.

Qız dedi:

– Mən artıq yatıram.

– Mən də indicə yatıram, – o dedi. – Rahat yat, sevgilim.

Sonra o yatdı, bəxtiyar yuxuya daldı.

Lakin o, gecənin bir aləmində ayıldı, qızı bərk-bərk özünə çəkdi, sanki bu onun bütün varlığı idi və onu əlindən alırdılar. O, qızı qucaqladıqca bütün varlığının onda olduğunu hiss edirdi və bu, həqiqətən belə idi. Lakin qız ayılmadı, o bərk yatmışdı, şirin yuxuda idi. Robert Cordan böyrü üstə çevrildi, kisənin ucunu qızın başına çəkdi, onun boynundan öpdü, sonra isə qaytanı dartıb tapançanı yanına qoydu ki, əlinin altında olsun və bu vəziyyətdə uzanaraq gecənin qaranlığında xəyala daldı.

İYİRMİ BİRİNCİ FƏSİL

Dan söküləndə isti külək əsdi və Robert Cordan ağaclardakı qarın necə əridiyini və lopa-lopa aşağı töküldüyünü eşitdi. Yaz səhəri idi. Havanı sinəsinə çəkdikcə başa düşdü ki, axşamkı çovğun dağ yerinin adi şıltaqlığı idi və günortaya kimi qar əriyəcək. Sonra o, at ayaqlarının səsini eşitdi; Sulu qarın içindən səs batıq çıxırdı. O, karabin çantasının yəhərə dəyib tappıldadığını, iri dərinin qıcırtısını eşitdi.

– Mariya, – deyərək o, qızı silkələdi ki, ayılsın. – Gizlən kisədə. – O, bir əli ilə köynəyinin yaxasını düymələyib o biri əli ilə tapançadan yapışdı və qoruyucunu çəkdi. Qızın qırılmış başı kisənin içində görünməz oldu, həmin andaca o, ağacların arxasından çıxan atlıyı gördü. O, kisədə lap büzüşərək ikiəlli tapançadan tutub ona yaxınlaşan adamı nişan aldı. Əvvəllər o, bu adamı heç vaxt görməmişdi.

Atlı onun bərabərinə çatdı. O, iri boz axta atın belində idi, plaşını ponçosayağı çiyinə salmışdı, başında xaki rəngində beret, ayağında qara uzunboğaz çəkmə var idi. Yəhərdən asılmış çantadan avtomatın

qundağı və uzun sandığı görünürdü. Atlı cavan idi, sifətinin cizgiləri dərhal diqqəti cəlb edirdi; bir an keçməmiş o da Robert Cordanı gördü.

O, əlini aşağı, çantaya tərəf apardı və cəld hərəkətlə avtomatı çantadan çıxartmaq üçün yəhərə əyiləndə, Robert Cordan onun plaşının sol tərəfində qırmızı emblemi gördü.

Robert Cordan emblemdən azca aşağı, onun sinəsinin ortasını nişan alaraq atəş açdı.

Atəş qarlı meşənin sakitliyində gurultu qopartdı.

At məhmızlanmış kimi götürüldü, cavan oğlan isə hələ də avtomatın çantasından yapışmış halda aşağı sürüşdü və onun sağ ayağı üzəngiyə ilişib qaldı. At meşə ilə çaparaq üzəngiyə sallanmış oğlanı arxasınca sürüyürdü, kələ-kötür yerlərdə onun cəsədi atılıb düşürdü. Robert Cordan sağ əlində tapança ayağa durdu.

İri boz at ağacların arası ilə dördnala çapırdı. Onun arxasınca sürünən cəsəd qarı əzərək bir tərəfi qırmızı rəngə boyanmış geniş zolaq açırdı. Adamlar mağaradan bayıra töküldülər. Robert Cordan əyilib bağlamadan şalvarını çıxartdı və ayağına çəkməyə başladı.

– Geyin, – o, Mariyaya dedi.

O, yüksəkdə uçan təyyarənin səsini eşitdi. İrəlində ağacların arasında dayanmış boz atı və hələ də bir ayağı üzəngidə ilişib qalmış, başaşağı sallanmış atını görürdü.

– Get atı gətir, – Robert Cordan ona tərəf qaçan Primitivonu səslədi. Sonra soruşdu: – Yuxarı postda kim dayanmışdı?

– Rafael, – Pilar mağaradan çığırdı. O, mağaranın ağzında dayanmışdı, saçını hələ səliqəyə salmamışdı, qoşa hörüyünü çiyinə atmışdı.

Robert Cordan:

– Süvari kəşfiyyat dəstəsi yaxındadır, – dedi, – hanı sizin pulemyotunuz? Onu bura verin.

O, Piların geriye dönərək: “Aqustin!” – deyə qışqırdığını eşitdi. Sonra qadın mağaraya girdi və oradan iki nəfər bayıra sıçradı – biri çiyində üçayaqlı pulemyotla, digəri disk dolu kisə ilə.

– Onlarla yuxarı get, – Robert Cordan Anselmoya dedi. – Yerə yatıb üçayağı tutarsan.

Anselmo və həmin iki nəfər ağacların arasındakı cığırla üzüyuxarı qaçdılar.

Günəş hələ dağların ardından qalxmamışdı; Robert Cordan qəddini düzəldərək şalvarını düymələyir və kəmərinə bağlayırdı, tapança

hələ də biləyindən asılı idi. Sonra o, tapançanı kəmərindəki qobura saldı, ilgəyi açdı və onu boynundan keçirdi.

Bir zaman səni bu ilgəklə boğacaqlar, deyə düşündü. Hər halda, tapança öz işini gördü. O, tapançam qoburdan çıxartdı, patron darağım dartdı, qoburdakı patrondaşdan bir patron götürüb onu doldurdu və darağı öz yerinə saldı.

O, ağacların arasındakı Primitivonun durduğu yerə baxdı, Primitivo orada atın cilovundan tutaraq süvarinin ayağını üzəngidən çıxartdı. Üzü qarın içində olan süvari asılı qalmışdı və Robert Cordan gördü ki, Primitivo onun ciblərini axtarır.

– Ey! – o çağırırdı. – Atı bura gətir.

Səndəllərini ayağına keçirmək üçün yerdə oturanda Robert Cordan Mariyanın kisədə necə geyindiğini eşidirdi. Lakin indi artıq onun həyatında Mariya üçün yer yox idi.

Bu süvari belə bir şey gözləmirdi, deyə Robert Cordan fikirləşirdi. O heç bir izə düşməmişdi, hətta ehtiyatlı olmağı da lazım bilməmişdi, yuxarı posta gedən izləri də görməmişdi. Görünür, o, süvari kəşfiyyat dəstələrinin birindəndir, bu dağlarda belə dəstələr çoxdur. Amma tezliklə onun yoxa çıxdığını biləcək və onun öz izi ilə buraya gələcəklər. Əgər o vaxtaca qar əriməsə, deyə düşündü. Əgər kəşfiyyat dəstəsinin özünün başına bir iş gəlməsə.

– Aşağı gedəydin, – o, Pabloya dedi.

İndi onların hamısı mağaradan çıxmışdı və əllərində karabin, kəmərində qumbara durmuşdular. Pilar dəri çantadakı qumbaraları Robert Cordana uzatdı, o, üçünü götürüb cibinə qoydu. Sonra çulun altından mağaraya girib öz çantalarını tapdı, avtomat olan çantanı açdı, qundağı və lüləni çıxartdı, qundağı lüləyə keçirdi, sandığı yerinə saldı, sandığın üçünü də cibinə qoydu, çantanın qıfılını bağladı və mağaranın ağzına yönəldi. Bütün cibim dəmir-dümlə doludur, deyə düşündü. Təki tikişləri sökülməyəydi. O, mağaradan çıxdı və Pabloya dedi:

– Mən yuxarı gedirəm. Aqustinin pulemyotdan başı çıxır?

– Hə, – Pablo cavab verdi. O, atı gətirən Primitivodan gözünü çəkirdi. – *Mira que caballo*, – dedi, – tamaşa edin, görün at nə atdır!

Boz at tamam tər içində idi və azca titrəyirdi, Robert Cordan əlini onun yalına döydü.

– Mən onu o biri atların yanına apararam, – Pablo dedi.

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Onun ləpiri buraya gəlir. Gərək ləpirlər əks istiqamətə getsin.

– Doğrudur, – Pablo razılaşdı. – Onu minib buradan apararam, bir yerdə gizlədəm, qar əriyəndən sonra isə buraya gətirərəm. *İngles*, bu gün sənün başın yaxşı işləyir.

Robert Cordan dedi.

– Aşağı bir adam göndər. Biz isə yuxarı getməliyik.

Pablo:

– Bunun mənası yoxdur, – dedi, – ora atlı getmək olmaz. Amma biz buradan çıxma bilərik; mən bundan başqa iki yol da tanıyıram. İndi isə əlavə iz qoymasaq yaxşıdır. İşdir, təyyarələr uçsa, görə bilərlər. Pilar, şərab botasını ver mənə.

– Yenə huşunu itirənəcəm içəcəksən? – Pilar dedi. – Yaxşısı budur bunu al. O, əlini uzatdı və Pablonun cibinə iki qumbara qoydu.

– *Que va*, içəcəksən, – Pablo dedi. – Vəziyyət ağırdır. Hər halda bota-nı ver mənə. Bu cür iş gedəndə daha su içməyəcəyik ki.

O, əllərini qaldırıb cilovdan yapışdı və atın belinə qalxdı. Sonra irişdi və hürkmüş atı oxşadı. Robert Cordan onun atı necə nəvazişlə məmizlədiyini gördü.

– *Que caballo mas bonito*¹, – deyərək Pablo boz atı oxşadı. – *Que caballo mas hermaso*². Hə tərpen görək. Səni buradan nə qədər tez aparsam, o qədər yaxşıdır.

O, aşağı əyildi, qoruyucu örtüyü olan, doqquz millimetrlik patron üçün uyğunlaşdırılmış yüngül avtomatı, daha doğrusu tapança-pulemyotu çantadan çıxartdı və hər tərəfini nəzərdən keçirdi.

– Bax buna silah deyərəm, – söylədi. – Bax, müasir süvari belə olar.

– Odur müasir süvari, üzün üstə düşüb, – Robert həyəcanla dedi. – *Vamonos*. Andres, atları yəhərlə və hazır saxla. Əgər atışma səsi eşitsən, onları meşəliyə çək. Silahları özünə götür, atları isə qoy qadınlar saxlasınlar. Fernando, kişələrimi sənə tapşırıram, onları da aparmaq lazımdır. Ancaq xahiş edirəm, onlarla ehtiyatlı ol. Kislərdə sənün də gözün olsun, – o, Pilara dedi. – Çalış ki, atlarla bir yerdə bunları da götürsünlər. *Vamonos*, – o dedi. – Getdik.

– Biz Mariya ilə birlikdə köçmək üçün hər şeyi hazırlayırıq, – Pilar dedi. – Bir ona tamaşa elə, – qadın Pablonu göstərərək Robert Cordana

¹ Nə qəşəng atdır (*isp.*)

² Nə gözəl atdır (*isp.*)

müraciət etdi, Pablo əsl *vaquero*¹ kimi bütün ağırlığını salaraq, hürkdüyündən burun pərələri açılmış boz atı minmişdi, avtomata yeni sandıq taxırdı. – Bir bax, bu atı görən kimi necə dəyişdi.

– İndi mənim ikicə belə atım olsaydı – Robert Cordan qızgınlıqla dedi.

– Sənin bu atın yalnız xata çıxara bilər.

– Eləsə mənə qatır verin, – Robert Cordan güldü. – Onun ciblərini axtar, – Robert Cordan Pılara müraciətlə üzü üstə qarın içinə düşən meyitə işarə etdi. – Hər şeyi götür – məktubları, kağızları və hamısını çantanın üst cibinə qoy. Hər şeyi götür, bildin?

– Hə.

– *Vamonos*, – o dedi.

Pablo irəlidə gedirdi, iki kişi isə daban-dabana onun arxasınca gəldirdilər ki, artıq iz salmasınlar. Robert Cordan öz avtomatını lüləsi aşağı tutmuşdu. Vurulan süvarinin patronları buna düşsəydi, yaxşı olardı, deyə fikirləşdi. Yox, çətin düşə. Bu, alman avtomatıdır. Bu, Kaşkinin avtomatıdır.

Günəş dağların dalından qalxdı. İsti külək əsir, qar əriyirdi. Güzəl yaz səhəri idi.

Robert Cordan dönüb gördü ki, Mariya Pılarla yanaşı durub. Sonra qız cığırla yuxarı qaçdı. O, Primitivonu irəli buraxdı və dayandı ki, qızla danışsın.

– Bura bax, – qız dedi. – Olar ki, mən də səninlə gedim?

– Yox, Pılara kömək elə.

Qız onun ardınca, qolundan tutaraq gedirdi.

– Qoy səninlə gedim.

– Yox.

Qız lap onun ardınca gedirdi.

– Mən pulemyotun üçayağını tuturam. Anselmonu öyrətdiyin kimi.

– Üçayaq-zad tutmayacaqsan.

Qız onunla bərabərləşdi, əlini uzadıb onun cibinə saldı.

– Yox, – o dedi, – yaxşısı budur öz toy köynəyinin qeydinə qal.

Qız:

– İndi ki, gedirsən, onda öp məni, – dedi.

– Həyan yoxdur, – o dedi.

– Hə, – qız dedi. – Heç yoxdur.

¹ Çoban (*isp.*)

– Çıx get. İşimiz çox olacaq. Əgər onlar izə düşüb buraya gəlsələr, atışmalı olacağıq.

– Bura bax, – qız dedi. – Sən onun sinəsindəkini gördün?

– Hə. Əlbəttə, gördüm.

– İnsanın ürəyi.

– Hə, navarralıları belə nişan taxırlar.

– Sən onu nişan almışdın?

– Yox. Bir az aşağı. İndi isə get.

– Qulaq as, – qız dedi. – Mən hamısını görürdüm.

– Sən heç nə görmürdün. Adicə adam idi. At belində adicə bir adam. Çıx get.

– De ki, mənə sevirsen.

– Yox. İndi yox.

– İndi sevmirsən?

– *Dejamos*¹. Get. Hamısı birdən mümkün deyil – həm sevmək, həm də bu işlə məşğul olmaq.

– Mən istəyirəm ki, pulemyotun uçayağını tutam, o atanda da mən səni əzizləyəcəyəm – qoy hamısı birdən olsun.

– Sən dəlisən. Get.

– Yox, mən dəli deyiləm, – qız cavab verdi. – Mən səni sevirəm.

– Onda get.

– Yaxşı. Gedirəm. Əgər sən mənə sevmirsənsə, onda mən səni ikimizin də yerinə sevirəm.

O, öz düşüncələrinə dalaraq qıza baxdı və gülümsündü.

– Atışma səsi gələn kimi atları aparın, – dedi, – mənim kisələrimi daşımaqda Pılara kömək elə. Bəlkə elə bir şey olmayacaq. Ümidvaram ki, olmayacaq.

– Mən gedirəm, – qız dedi. – Bir gör Pablonun necə atı var.

Boz at cığırla yuxarı qalxırdı.

– Hə. Daha get.

– Gedirəm.

Qızın Robert Cordanın cibində yumulmuş əli onun buduna sıxılmışdı. O, qıza baxdı və gördü ki, ağlayır. Qız əlini onun cibindən çıxartdı, qolların Robert Cordanın boynuna salıb bərk-bərk qucaqladı və öpdü.

– Gedirəm, – dedi, – *me voy*. Gedirəm.

¹ Boşlayaq bunu (*isp.*)

O, geri döndü və gördü ki, qız hələ də öz yerində dayanmışdır, səhərin ilk şəfəqləri onun əsmər çöhrəsində və qırxılmış qızılı-sarı saçlarında oynamaqdadır. Qız yumruğunu qaldırdı, sonra çevrildi, başını aşağı salıb cığırla aşağı getdi.

Primitivo dönüb onun ardınca baxdı.

– Saçları qırxılmasaydı, qəşəng qız olardı, – dedi.

– Hə, – Robert Cordan dedi. O nə isə başqa şey barədə fikirləşirdi.

– Bəs o, yataqda necədir? – Primitivo soruşdu.

– Nə?

– Yataqda necədir?

– Dilini saxla.

– Acıqlanmaq nəyə görə, indi ki...

– Bədir, – Robert Cordan dedi. O, seçdiyi mövqeyi nəzərdən keçirirdi.

İYİRMİ İKİNCİ FƏSİL

– Mənə şam budaqları qır, – Robert Cordan Primitivoya dedi.
– Amma tez. – Sonra üzünü Aqustinə tutdu: – Pulemyot üçün bura heç yaxşı yer deyil.

– Nə üçün?

– Onu bax buraya qoy, – Robert Cordan barmağı ilə göstərdi, – sonra başa salaram. Bax belə. Qoy kömək eləyim. Belə, – sallağı oturaraq dedi.

O, dar uzun yarğana baxaraq hər iki tərəfdəki qayaların hündürlüyünü ölçüb-biçirdi.

– Onu bir az da qabağa çəkmək lazımdır, – dedi, – qabağa, buraya. Bu cür. İndi yaxşıdır. Hə, hələlik yarayar, sonra hər şeyi lazımınca düzəltmək gərəkdir. Bax belə. Buraya bir neçə daş qoy. Budur, götür. İndi bu tərəfdən qoy. Yer saxla ki, lüləni döndərmək mümkün olsun. Bu daşı yaxına qoy, buraya. Anselmo, get mağaraya, baltanı gətir. Tez ol. Yəni sizin əməlli-başlı atəş nöqtəniz olmayıb? – O, Aqustindən soruşdu.

– Biz onu həmişə burada qoyurduq.

– Bunu sizə Kaşkin tapşırmışdı?

– Yox. Bizə pulemyot gətiriləndə, artıq Kaşkin burada yox idi.

– Bəs gətirən adam bilmirdi ki, onu necə yerləşdirmək lazımdır?

– Yox. Yükdaşıyanlar gətirmişdilər.

– Əcəb iş görürük! – Robert Cordan söylədi. – Deməli, pulemyotu sizə təlimatsız-zadsız göndəriblər?

– Elədir, hədiyyə göndəriblər. Birini bizə, birini də El Sordoya. Pulemyotları dörd nəfər gətirmişdi. Anselmo onlara bələdçilik edirdi.

– Qəribədir ki, ələ keçməyiblər, dörd nəfərin birdən cəbhə xəttini keçməsi zarafat deyil!

– Mən özüm də bunu fikirləşmişəm, – Aqustin dedi. – Mənim zənnimcə onları göndərən adam belə hesab edib ki, hamısı ələ keçəcək. Amma Anselmo onları sağ-salamat keçirdi.

– Sən pulemyot ata bilirsən?

– Bəli. Öyrənmişəm. Ata bilirəm. Pablo da atır. Primitivo da. Fernando da. Biz hamımız mağarada stolun üstündə onu söküb təzədən yığmışıq, beləliklə də öyrənmişik. Bir dəfə ələ söküb tökdük ki, heç iki günə yığa bilmədik. O vaxtdan daha sökməmişik.

– Bəs indi işləyirmi?

– Hə, amma biz daha onu qaraçıya və başqalarına vermirik.

– Görürsən. İşlətməmisiniz, faydası da olmayıb, – Robert Cordan söylədi. – Bax. Bu qayalar nəinki bizi cinahlardan qorumur, əksinə, üstümüze hücum edənlər üçün daldalanacaq rolu oynayır. Belə pulemyotun atəş meydanı düz olmalıdır. Amma sənin gərək yandan vurmaq imkanın da olsun. Başa düşdün! Budur, bax. İndi bütün bu sahə atəş altına düşür.

– Görürəm, – Aqustin cavab verdi. – Bilirsən, biz heç vaxt müdafiəyə keçməmişik, ancaq bircə dəfə bizim şəhər alınanda müdafiə olunmuşuq. Qatarın partladılmasında isə *maquina*-lı əsgərlər iştirak edirdilər.

– Hamımız birlikdə öyrənərik, – Robert Cordan dedi.

– Ancaq əsas qaydalara əməl etmək lazımdır. Bəs qaraçı hanı, axı onun postu buradadır?

– Bilmirəm.

Pablo atla yarıqandan keçdi, sonra dönərək pulemyot üçün atəş sahəsi olan düz talada dövrə vurdu. Sonra Robert Cordan gördü ki, o yamacla enərək, atın yuxarı qalxarkən saldıqı ləpirlərlə yanaşı irəliləyir. Meşəyə çatanda o, sola döndü və ağacların arxasında görünməz oldu.

Təki süvari kəşfiyyat dəstəsinə rast gəlməyəydi, deyə Robert Cordan düşündü. Yoxsa onu birbaş üstümüze gətirə bilər.

Primitivo şam budaqlarını gətirdi və Robert Cordan bunları pulemyotun yanında qarın üstündən donmamış torpağa sancmağa başladı və beləliklə, pulemyot budaqların arasında hər iki tərəfdən görünməz oldu.

– Yenə də gətir, – dedi, – pulemyotun yanında olanların hamısı üçün daldalanacaq düzəltmək lazımdır. Düzdür, sən deyən də yaxşı deyil, amma hələlik yarayar, Anselmo baltanı gətirəndə, yan-yörəsini düzəldərik. İndi məsələ belədir, – əgər təyyarə səsi eşitsən, elə uzan ki, qayanın kölgəsi üstünə düşsün. Mən burada olacağam, pulemyotun yanında.

Günəş artıq xeyli qalxmışdı, yüngül meh əsirdi və qayaların arasında günün istisindən adam ləzzət alırdı. Dörd at, deyə Robert Cordan düşündü. İki qadın, mən, Anselmo, Primitivo, Fernando, Aqustin, sonra o, qardaşlardan böyüyü, tfu, lənətə gəlsin, heç cür adını yadımda saxlaya bilmirəm. Oldu səkkiz. Qaraçını da əlavə etsək, olar doqquz nəfər. Bir də Pablo, amma indi onun öz atı var, hesaba almaq olar. Andres, bax böyük qardaşın adı belədir. Sonra da o biri qardaş. Eladio. Oldu on. Beləliklə, adambaşına yarım atdan da az düşür. Tutaq ki, üç nəfər burada qalıb müdafiə olunacaq, dörd nəfər isə çəkilib gedə biləcək. Pablonu da saysaq, beş nəfər. Daha iki nəfər qalır. Maraqlıdır, bəs o özü hardadır?

Əgər qarın üstündəki izi tutub Karın məskən saldığı yerə gedib çıxsalar, Allah bilir ki, onun başına nə gələcək. Gərək elə qar da məhz o vaxt dayanaydı. Amma qar tez əriyər və iş də düzələr. Amma Karın işi yox. Qorxuram ki, Karın işi daha düzəlməsin.

Əgər bugünkü gün sakitcə keçsə, biz vuruşmalı olmasaq, sabah işin öhdəsindən gələrik. Hətta ixtiyarımızda olan qüvvə ilə. Bilirəm ki, işin öhdəsindən gələrik. Ola bilsin ki, nəticə o qədər də yaxşı olmasın. Lazım olduğu qədər səliqəli olmasın, istədiyimiz kimi olmasın, amma var qüvvəmizi sərf edib işin öhdəsindən gələrik. Təki, bu gün vuruşmalı olmayaydıq. Allah eləməsin ki, bu gün vuruşmalı olaq.

Hələlik isə burada oturub gözləmək lazımdır, bundan da ağıllı şey tapmaq olmaz. Əgər başqa bir yerə getməli olsaq, onda biz ancaq əlavə iz salmış olarıq. Yer, hər halda münasib yerdir. Əgər işimiz lap çətinə düşsə, burada üç yol var. Gecə düşəndən sonra isə qaranlıqda haradan istəsən körpüyə yaxınlaşa bilərik və səhər nə lazımdırsa, edərik. Bilmirəm, nə üçün bu məni əvvəllər çox təşvişə salırdı. Burada çətin bir şey yoxdur. Təki təyyarələr vaxtında havaya qalxaydı. Təki belə olaydı. Sabah yolda toz göyə qalxacaq.

Bəli, bu gün isə ya ən sakit, ya ən ağır gün olacaq. Şükür Allaha ki, biz süvarinin atını vaxtında buradan rədd elədik. İndi kəşfiyyat dəstəsi izə düşsə belə, çətin ki, onun hara getdiyini müəyyən edə bilsin.

Belə fikirləşəcəklər ki, onların ön kəşfiyyatçısı burda ayaq saxlamış və geri dönmüşdür, beləliklə Pablonun təzə saldığı izi tutub gedəcəklər. Maraqlıdır, görsən bu donuz oğlu donuz hara gedib. Yəqin ki, izi itirməyə çalışacaq, qar tamam əriyəndən sonra isə dövrə vurub aşağı yolla buraya qayıdacaq. Amma o da var ki, bu atı gördəndən lap ağıl çayıb. Ola bilər ki, atı da götürüb qaçsın. Əşi, qoy nə istəyir eləsin. Xasiyyəti budur. Hər halda, ona çox da bel bağlamaq olmaz.

Burada əsl atəş nöqtəsi düzəltməkdənsə, bu qayalardan istifadə etmək və pulemyotu olduğu yerdə yaxşı gizlətmək daha əlverişlidir, yoxsa yeri qazmağa başlasan, gözlənilmədən süvarilər, ya da təyyarələr başının üstünü alanda əlin heç nəyə çatmaz. Burada nə qədər lazımdırsa duruş getirmək olar, onsuz da mən burada çox qala bilmərəm. Materialımı götürüb körpüyə tərəf getməliyəm. Anselmo da mənimlə gedəcək. İşdir, burada döyüşə başlasaq, onda bizi qorumağa kim qalar?

O, ətrafa boylanıb sol səmtə qayanın dalından çıxan qaraçıyı gördü. O, çiyində karabin, yırğalana-yırğalana gəlirdi, qarayanz çöhrəsinə təbəssüm qonmuşdu, hər əlində vurulmuş bir dovşan vardı. O, heyvanların ayağından yapışmışdı və bunları yellədə-yellədə gətirirdi.

– *Hola Roberto!* – o şən halda çığırdı.

Robert Cordan əli ilə ağızını tutdu və qaraçı qorxu içində dayandı. O, qayaların arxasında gizlənə-gizlənə Robert Cordanın sallağı oturduğu, pulemyotun budaqlarla gizlədildiyi yerə gəldi. O da sallağı əyləşdi və dovşanları qarın üstünə qoydu. Robert Cordan onun üzünə baxdı.

– Ah səni, *hijo de la gran puta*¹, – o, astadan dedi. – Haralarda avaralanırsan, belə-belə olmuş?

– Mən izə düşüb onların ardınca getdim, – qaraçı dedi. – İkisini də vurdum. Onlar meşədə toy düzəlmişdilər.

– Bəs sən postun?

– Lap az vaxta getmişəm, – qaraçı pıçıldadı. – Nə var? Bir şey olmayıb ki?

– Burada süvari kəşfiyyat dəstəsi olub.

– *Redios!*² – qaraçı dedi. – Sən özün onları gördün?

¹ Yava oğlu (*isp.*)

² İlahi (*isp.*)

Robert Cordan gülümsədi: – Biri indi də düşərgədədir, səhər yeməyinə qonaq gəlmişdir.

– Mənə elə gəldi ki, atəş səsi eşitdim. Ay be! be! olsun onu!

Hardan keçib gedirdi? Buradan?

– Buradan. Sənin postundan.

Qaraçı dedi:

– Ay, *mi madre!*¹ Mən necə də bədbəxt adamam.

– Qaraçı olmasaydın, güllələyərdim səni.

– Yox, Roberto. Elə demə. Çox təəssüf edirəm. Bu, dovşanların üzündən oldu. Dan yeri sökülənə yaxın eşitdim ki, erkək qarın üstündə oynayırlar. Sən heç təəvvür edə bilməzsən ki, onlar orada nə oyun çıxarırdılar. Mən o saat səs gələn tərəfə atıldım, amma onlar qaçdılar. Onda mən izlərinə düşdüm və yuxarıda onlara çatıb ikisini də vurdum. Bir əlini vur, gör necə yağlıdır, özü də ilin bu çağında. Gör indi Pılar bunlardan bizə nə bişirəcək! Roberto, mən səndən az təəssüf eləmirəm. O süvarini öldürdülər?

– Hə.

– Kim, sən?

– Hə.

– *Que tio!*² – deyərək qaraçı açıq-aşkar yaltaqlanmağa çalışdı. Sən lap möcüzəsən.

– Get işinə! – Robert Cordan dedi. O, təbəssümünü saxlaya bilmədi. – Dovşanlarını da götür apar düşərgəyə, bizə də yeməyə bir şey gətir.

O, əlini uzadıb dovşanları yoxladı; cansız, uzun, ağır, yumşaq tüklü, uzun ayaqlı, uzun qulaqlı dovşanlar qara gözləri açıq halda qarın üstündə uzanmışdılar.

– Doğrudan da yağlıdır, – o dedi.

– Yağlı da sözdür, – dedi, – hərəsinin qabırğasından bir çəllək yağ çıxar. Belə dovşanları heç yuxumda da görməmişəm.

Robert Cordan dedi:

– Yaxşı get və tez yemək gətir, həmin *reguete*³-nin sənədlərini də gətir. Onları Pilardan alırsan.

– Mənə acığım tutmur ki, Roberto?

¹ Ay anam (*isp.*)

² Afərin sənə (*isp.*)

³ Monarxist təşkilatlardan birinin üzü.

– Acığım tutmur! Hirsimdən bilmirəm nə edəm, axı necə ola bilər ki, postu atıb gedəsən. Əgər, bütün bir süvari eskadronu gəlsəydi, nə edərdik?

– *Redios*, – qaraçı dedi. – Sən necə də ağıllı adamsan.

– Qulaq as mənə. Bir də heç vaxt postdan getməyəsən. Heç vaxt güllələmək sözünü mən boş-boşuna işlətmirəm.

– Aydındır, bir də eləmərəm. Bir də bilirsən, nə var? Daha heç vaxt fürsət düşməyəcək ki, bu cür iki dovşanı birdən ovlayasan. Belə şey adamın ömründə bir dəfə olur.

– *Anda!*¹ – Robert Cordan dedi. – Tez də gəl.

Qaraçı dovşanları götürüb qayaların arasında gözdən itdi, Robert Cordan isə nəzərini açıq talaya və onun arxasındakı dağın yamacına çevirdi. İki qarğa dövrə vurub yamacın aşağısında bitən şam ağacına qondu. Üçüncü qarğa da bunların yanına uçub gəldi və Robert Cordan fikirləşdi: budur mənim gözətçilərım. Nə qədər ki, onlar sakit oturublar, deməli bu tərəfdən heç kəs gəlmir.

Robert Cordan qaraçını düşündü. Ondən nə fayda ola bilər? Siyasi cəhətdən savadsızdır, intizamsızdır və heç bir işdə ona bel bağlamaq olmaz. Amma o mənə sabahkı iş üçün lazımdır. Sabah mən ona iş taparam. Qaraçı müharibədə – Nə isə inanılası şey deyil. Belələrini hərbi xidmətdən azad etmək lazımdır, necə ki, bəzilərini mənəvi əqidəyə görə azad edirlər. Onsuz da onlardan bir fayda yoxdur. Lakin bu müharibədə mənəvi əqidəyə görə heç kəsi azad etməyiblər. Heç kəsi. Müharibə hamını öz girdabına salıb. İndi də növbə gəlib bu avaralar dəstəsinə çatıb. İndi müharibə burada gedir.

Aqustin və Primitivo budaqları gətirib gəldilər və Robert Cordan səliqə ilə pulemyotu gizlətdi, elə gizlətdi ki, təyyarədən də görmək olmasın, meşə səmtindən isə hər şey təbii görünürdü. Robert Cordan onlara müşahidə postu üçün əlverişli yer seçdi: sağdakı hündür qayadan bütün ətraf görünürdü, soldakı yeganə yolu isə başqa nöqtədən müşahidə altına almaq olardı.

– Əgər sən oradan bir kəsi görsən, atəş açmayasan, – Robert Cordan dedi. – Bura balaca bir daş at ki, diqqəti cəlb eləyəsən, sonra tüfənglə signal ver, bax bu cür. – O, tüfəngi başının üstünə qaldırdı, sanki nədənsə özünü müdafiə edirdi. – Neçə nəfər olduqlarını bu cür göstərərsən. – O, tüfəngi bir neçə dəfə qaldırıb endirdi. – Əgər piyadalar olsa, tüfəngin

¹ Get (*isp.*)

lüləsini aşağı tut. Bax belə. Amma pulemyot atəşini eşitməyincə, atmayan. Belə hündür yerdən dizi nişan almaq lazımdır. Əgər mən iki dəfə fit versəm, onda gizlənə-gizlənə buraya, *maquina* olan yerə gəl.

Primitivo tüfəngi qaldırdı.

– Başa düşdüm, – dedi, – bu, çox asandır.

– Deməli, əvvəlcə daş atırsan ki, diqqəti cəlb eləyəsən, sonra göstərirsen ki, hansı tərəfdən və neçə nəfər gəlir. Amma ehtiyatlı ol ki, səni görməsinlər.

Primitivo dedi:

– Hə, qumbara da atmaq olmaz?

– Ancaq pulemyot işə düşəndən sonra. Ola bilər ki, atlılar öz yoldaşlarını axtara-axtara yanımızdan ötüb keçsinlər, heç bizə tərəf dönməsinlər. Ola bilsin ki, onlar Pablonun izi ilə getsinlər. Əgər döyüşə girməmək mümkündürsə, gərək girməyək. Gərək var qüvvəmizlə çalışsaq ki, döyüşə girməyək. Hə, indi qalx yuxarı.

– *Mey voy*, – Primitivo dedi və dik qayaya dırmaşmağa başladı.

– İndi sənənlə məşğul olaq, Aqustin, – Robert Cordan dedi. – Pulemyotdan nə bilirsən?

Hündürboylu, qarayanız, üzünü tük basmış, gözləri çuxura düşmüş, balaca ağzı, iş görməkdən kobudlaşmış iri əlləri olan Aqustin sallağı oturdu.

– *Pues*¹, onu doldura bilərəm. Nişan ala bilərəm. Ata bilərəm. Daha heç nə bilmirəm.

– Yadında saxla, onları əlli metr yaxına buraxıb atmaq lazımdır, özü də yalnız onların mağaraya yollandıqlarına tam əmin olduqdan sonra, – Robert Cordan söylədi.

– Yaxşı. Bəs mən necə biləcəyəm ki, əlli metr haradadır?

– Bax, o qayanın yanında. Əgər aralarında zabıt olsa, birinci ona at. Sonra o birilərinə keç. Aramla keç. Azca döndərdin, kifayətdir, həm də elə tut ki, lüləsi atılıb-düşməsin, diqqətlə nişan al, ehtiyac olmasa birdəfəyə altıdan artıq atəş açma, çünki atəş vaxtı lülə atılıb-düşür. Hər dəfə bir adama at, sonra o birinə keç, əgər atlıyı vurursansa, qarnını nişan al.

– Yaxşı.

– Pulemyot tərpanməsin deyə bir adam üç ayaqdan tutmalıdır. Bax belə. O həm də sənənin üçün diskləri dolduracaq.

– Bəs sən hara gedəcəksən?

¹ Hə (*isp.*)

– Mən, bax, orada olacağam, solda. Ora hündürdür və bütün ətrafı görmək olur. Səni sol tərəfdən kiçik *maquina* ilə qoruyacağam. Bax orada. Əgər onlar gəlsələr, hamısını qırmaq olar. Amma kifayət qədər yaxınlaşmasalar, atma.

– Yaxşı olardı ki, hamısını qıraydıq. Onlar üçün qırğın düzəldəydik. *Menuda matanza!*

– Yox, yaxşı olardı heç gəlməyəydilər. /

– Əgər bu körpü məsələsi olmasaydı, onların hamısını qıraydıq, sonra da buradan çəkilib gedərdik.

– Bunun heç kəsə xeyri olmazdı. Körpü müharibəni udmaq üçün nəzərdə tutulan planın bir hissəsidir. Bəs bu nədir? Boş təsadüf. Bunun heç bir mənası yoxdur.

– *Que va*, heç bir mənası yoxdur. İndi ki, faşist öldürülür, deməli bir faşist azalır.

– Elədir. Amma bu körpü *Seqoviyanı*, əyalətin baş şəhərini tutmağımıza kömək edə bilər. Sən bir fikirləş. Bu vaxtacan biz birçə dənə də olsa belə şəhəri ala bilməmişik.

– Sən doğrudan da buna inanırsan? Yəni inanırsan ki, biz *Seqoviyanı* ala bilərik?

– Bəli. Əgər biz körpünü tələb olunan kimi partlada bilsek, bu mümkündür.

– Yaxşı olardı ki, onların da hamısını qıraydıq, körpünü də partlaydıq.

Robert Cordan:

– Sənin iştahan böyükdür, – dedi.

Bu zaman onun gözü qarğalarda idi. Birdən gördü ki, qarğalardan biri elə bil hərəkətə gəldi. O qarıldadı və uçdu. İkincisi isə əvvəlki kimi yenə budaqda oturmuşdu. Robert Cordan qayanın başında özünə yer eləyən *Primitivoya* baxdı. *Primitivo* gözlərini qabağa zilləmişdi, amma heç bir işarə vermirdi. Robert Cordan əyilib *pulemyotun* çaxmağını yoxladı. Qarğa yenə həmin budaqda idi. İkinci qarğa qarlı talanın üstündə geniş dövrə vurub yenə əvvəlki yerinə qondu. Günəşin və isti küləyin qızdırdığı qar ağırlıq saldığı budaqlardan tökülürdü.

– Sabah bir bölük adam qırmağa imkanın olmayacaq, – Robert Cordan söylədi. – Taxta zavodundakı postu məhv etmək lazımdır.

Aqustin:

– Mən hazırım, – dedi, – *Estoy listo*.

– Körpünün o tərəfində, yol ustasının daxmasındakı ikinci postu da məhv etmək lazımdır.

– Onu da edə bilərəm, bunu da, – Aqustin cavab verdi. – Hər ikisini məhv edə bilərəm.

– İkisini olmaz. Bunlar eyni vaxtda məhv edilməlidir, – Robert Cordan dedi.

Aqustin dedi:

– Hə, onda hansını istəsən, çoxdan əlimə bir iş keçmir. Pablo burada bizi işsizlikdən çürüdüb.

Anselmo baltanı gətirib gəldi.

– Sənə yenə budaq lazımdır? – soruşdu. – Məncə, onsuz da heç bir şey görünmür.

– Budaq yox, ikicə kiçik ağac lazımdır. Bax, burada basdırarıq yərə, onda hər şey təbii görünər. Çünki ətrafda ağac azdır, bu yaşıllıq şübhə oyada bilər.

– Bu saat gətirərəm.

– Aşağıdan kəs ki, kötökləri görünməsin.

Robert Cordan arxadakı meşəlikdən balta səsi eşitdi. O, yuxarı Primitivoya, sonra aşağı, talanın o tərəfində qaralan şam ağaclarına baxdı. Qarğalardan biri yenə öz yerində oturmuşdu. Bu vaxt o, yaxınlaşan təyyarənin ahəngdar gurultusunu eşitdi. O, başını qaldırıb təyyarəni gördü. Günəşdə parıldayan kiçik, gümüşü təyyarə sanki hərəkətsiz halda göyün yüksək qatından asılıb qalmışdı.

Robert Cordan üzünü Aqustinə tutub:

– Belə yüksəklikdən bizi görə bilməzlər, – dedi, – amma hər halda uzanmaq yaxşıdır. Bu gün ikinci kəşfiyyat təyyarəsidir ki, başımızın üstündən uçar.

– Dünənkiləri unutmusan? – Aqustin soruşdu.

– Bu gün mənə elə gəlir ki, dünən gördüklərimiz pis yuxu idi, – Robert Cordan dedi.

– Onlar yəqin ki, Seqoviyadadırlar. Pis yuxu çin olmağa fürsət axtarı.

Təyyarə artıq dağların zirvələri arxasında gözdən itmişdi, amma motorların uğultusu hələ də eşidilməkdə idi.

Robert Cordan başını aşağı salanda qarğanın budaqdan uçduğunu gördü. O, qarıldamadan düz ağacların arası ilə uçurdu.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ FƏSİL

– Uzan, – Robert Cordan Aqustinə pıçıldadı, sonra başını çevirib əlini qoca Anselmoya tərəf yellədi – uzan, uzan, – o isə yolka aparən şaxta baba kimi çiyində şam ağacı qayanın dalından çıxırdı. Robert Cordan gördü ki, qoca şam ağacını qayanın dalına atdı və özü də orada gizləndi, indi Robert Cordanın qarşısında taladan və meşədən başqa heç bir şey yox idi. O, heç nə görmür və heç nə eşitmirdi, lakin ürəyinin bərkdən döyündüyünü hiss edirdi, sonra o, daşın daşa dəydiyini və uçqun səsini eşitdi. O, başını sağa çevirdi və Primitivonun tufənginin üfüqi şəkildə dörd dəfə qalxıb endiyini gördü. Sonra yenə heç bir şey görünmədi, irəlində ancaq qarın ağ zolağını, onun üstündə at ləpirlərini, sonra isə meşəni seçmək olurdu.

– Süvarilərdir, – o astadan Aqustinə dedi.

Aqustin boylandı və onun qara batıq yanaqlarına təbəssüm qondu. Robert Cordan gördü ki, Aqustin tərleyib. Əlini uzadıb onun çiyinə qoydu. Əlini çəkməyə macal tapmamış hər ikisi meşədən çıxan dörd atlını gördü və o, əlinin altında Aqustinin özələlərinin necə tarıma çəkildiyini hiss etdi.

Atlılardan biri irəlində gedirdi, o biri üçü isə bir az geri qalmışdı. Başdakı atlı qardakı izi tutub, gözlərini yerdən ayırmadan gedirdi. Qalanları heç bir sıra gözləmədən onun ardınca hərəkət edirdilər. Dördü də diqqətlə qulaq verirdi. Robert Cordan dirsəklərini geniş açıb qarın üstündə uzanmışdı, nişangahın üstündən yaxınlaşan atlılara baxır, ürəyinin döyüntüsünü aydın duyurdu.

Başdakı atlı Pablonun dövrə vurduğu yerə çatıb dayandı. Qalanları da ona yanaşıb atlarını saxladılar.

Robert Cordan indi pulemyotun göy rəngə çalan polad lüləsinin üstündən onları aydınca görürdü. Sifətlərini, kəmərdən asılmış qılınc-ları, atların tərden qaralmış böyürlərini, xaki rəngli plaşları və navar-rasayağı yan qoyulmuş, həmin rəngdə olan beretlərini. Başdakı atlı öz atını pulemyotun qoyulduğu qayanın arasına tərəf döndərdi və Robert Cordan onu küləkdən və gündən qaralmış gənc çöhrəsini, bir-birinə yaxın olan gözlərini, donqar burnunu və uzun üçkünc çənəsini görə bildi.

Başdakı atlı barmağı ilə pulemyotun qoyulduğu yarğanı göstərdi, atının sinəsi birbaş Robert Cordana tərəf döndərilmişdi, başı yuxarı qalxmışdı, yəhərdən asılmış çantadan avtomatın qundağı görünürdü.

Robert Cordan gözlərini nişangahdan və qarın üstündə bir yerə yı-
ğışmış atlılardan ayırmadan dirsəklərini bir az da bərk basdı. Üçünün
avtomatı çantalardan çıxarılmışdı. İkisi avtomatı yəhərin üstünə kön-
dələninə qoymuşdu. Üçüncü atlı öz avtomatını sağ tərəfə qoymuş,
qundağını buduna sıxmışdı.

Düşməni belə yaxın məsafədən nişan almaq fürsəti az olur, deyə
o, düşündü. Adətən adamlar əl boyda görünürlər və düz nişan almaq
böyük zəhmət tələb edir; ya da onlar qaçırlar, dağılışırlar, yenə qa-
çırlar, onda dağın yamacını, ya bütün küçəni gözəyari atəşə tutursan,
ya da pəncərələri nişan alıb atırsan; bəzən isə görürsən ki, onlar çox
uzaqda yol ilə hərəkət edirlər. Qatar partladanda onları indiki kimi
görmək olur. Yalnız belə vaxtda onlar indiki kimi görünürlər və dörd
pulemyotla onları qaçmağa məcbur etmək olar. Belə məsafədə onlar
iki dəfə böyük görünürlər.

Sən, deyə o, nişangahın kəsiyi qarşısında hərəkətsiz dayanan və
başdakı atlının sinəsinin ortasına, səhər şəfəqində plaşın fonunda
aydın görünən qırmızı emblemdən azca sağa tuşlanmış arpacığın
ucuna baxaraq düşünürdü. Sən, deyə o, artıq ispanca düşünür və qoru-
yucunu bərk sıxırdı ki, pulemyotdan vaxtından əvvəl atəş açmasın.
Sən, deyə o, düşündü, bax, sən cavan yaşında ölürsən. Eh səni, deyə
düşünürdü, eh səni, eh səni. Amma hələlik bu cür lazım deyil. Hələlik
bu cür lazım deyil.

O hiss etdi ki, yanında uzanmış Aqustin çeçədi, lakin öskürəyini
saxladı və bəlgəmini uddu. Sonra pulemyotun yağlanmış və göy rəngə
çalan lüləsi istiqamətində baxaraq və əvvəlki kimi qoruyucudan
barmağını çəkməyərək gördü ki, başdakı süvari atını döndərdi və əli
ilə meşəni, Pablonun izi olan tərəfi göstərdi. Dördü də dönərək me-
şəyə doğru yortdu və Aqustin güclə eşidiləcək səslə pıçıldadı:

– *Cabrones!*

Robert Cordan geriye, Anselmonun ağacı atdığı tərəfə baxdı.

Qaraçı Rafael çiyində tüfəng və əllərində iki aşırma yük qaya-
ların arasından onlara tərəf gəlirdi. Robert Cordan ona əl elədi və qa-
raçı dərhal aşağı əyilib gözədən itdi.

– Biz onların dördünü də öldürə bilərdik, – Aqustin sakit halda
dedi. Onun təri hələ də qurumamışdı.

– Hə, – Robert Cordan pıçıldı ilə cavab verdi. – Amma biz atışmaya
başlasaydıq, kim bilir bunun axırı nə olardı.

Bu vaxt o, yenə də yerə düşən daşın səsini eşitdi və tez boylandı. Lakin nə qaraçı, nə də Anselmo görünürdü. O, saatına baxdı, sonra başını qaldırıb gördü ki, Primitivo fasiləsiz olaraq tez-tez tüfəngini qaldırıb-endirir. Pablo onları qırx beş dəqiqə qabaqlayıb, deyə Robert Cordan fikirləşdi və bu vaxt yaxınlaşan süvari dəstəsinin tappılığını eşitdi.

– *No te apures*, – o, Aqustinə pıçıldadı. – Narahat olma. Onlar da o birilər kimi yan keçəcəklər.

Dəstə meşənin kənarında göründü, iyirmi atlı qoşa-qoşa gedirdi, hamısı bayaqkı dörd atlı kimi geyinmiş və silahlanmışdı – qılıncıları kəmərdən, çantadakı avtomatları yəhərdən asılmışdı, onlar taladan keçdilər və yenə meşəyə girdilər.

– *Tu ves?* – Robert Cordan Aqustinə dedi. – Görürsənmi?

– Onlar çoxdurlar, – Aqustin dedi.

– Əgər biz o dörd nəfəri öldürsəydik, onda gərək bunlarla üz-üzə gələydik, – Robert Cordan yavaşdan söylədi. İndi onun ürəyi sakit döyünürdü, köynəyi əriyən qardan islanmışdı. O, içərisində ürəksıxıcı bir boşluq hiss etdi.

Günəş bərk isindirirdi və qar sürətlə əriyirdi. Robert Cordan görürdü ki, ağacların dibində çuxurlar əmələ gəlir, düz qabağında, pulemyotun yanında isə qar boşalır və qərribə naxışlar salırdı, çünki yuxarıdan günəş qızdırırdı, aşağıdan isə torpağın nəfəsi.

Robert Cordan yuxarıya, Primitivoya nəzər saldı. Primitivo öz postunda qollarını çarpazlayıb bildirdi ki, heç nə yoxdur.

Qayanın arxasından Anselmonun başı göründü və Robert Cordan ona işarə etdi ki, gəlsin. Qoca qayadan-qayaya sürünərək pulemyotun yanına gəlib çıxdı və onun yanında üzü üstə düşdü.

– Çoxdur, – o dedi. – Çoxdur.

– Sənin ağacların mənə lazım deyil, – Robert Cordan ona söylədi, – daha meşə salmağa ehtiyac olmayacaq.

Hər ikisi, Anselmo da, Aqustin də dişlərini ağartdılar.

– Belə də ötüşdük, indi isə ağac basdırmaq təhlükəlidir, çünki həmin bu adamlar geri dönəcəklər və onlar, güman ki, o qədər də axmaq deyillər.

O, deyib-danışmaq istəyirdi, bu isə həmişə o demək idi ki, lap indicə böyük bir bəladan qurtarıb. O, işin nə dərəcədə pis olduğunu həmişə özünün söhbətə nə qədər çox meyl etməsi ilə ölçürdü.

– Pulemyotu gizlətməyimiz yaxşı oldu, eləmi? – dedi – Yaxşı oldu, – Aqustin cavab verdi. – Yaxşı oldu – faşistlərin hamısı belə-belə olsun. Biz o dörd nəfəri vura bilərdik. Sən gördün? – o, Anselmodan soruşdu.

– Gördüm.

– Məsələ belədir, – Robert Cordan qocaya dedi. – Sən dünənki postuna və ya başqa yerə getməlisən, istədiyini yeri özün seçərsən, dünənki kimi yola göz qoymalısan, gediş-gəlişi qeyd etməlisən. Bunu çoxdan etmək lazım idi. Qaranlıq düşünəcən orada otur. Sonra qayıt, biz oraya başqa adam göndərərək.

– Bəs mənim izim?

– Qar əriyən kimi aşağı yolla get. Əriyən qardan yol palçıq olacaq. Təkərlərin izinə fikir ver, gör çoxmu yük maşını keçib və tank olmayıb ki, sən öz postunu tutmayınca, biz təzə bir şey öyrənə bilməyəcəyik.

– İcazə verərsən bir söz deyim? – qoca soruşdu.

– Əlbəttə, de.

– Sənin icazənlə, yaxşı olmazmı ki, mən La-Qranxaya gedəydim, öyrənəydim ki, gecə orada nə olub, bir adama tapşırıydım ki, müşahidə eləsin və hər şeyi mənə öyrətdiyin kimi yazsın. Axşam isə kağızı bizə gətirərlər, ya da, daha yaxşısı, kağızın dalınca özüm La-Qranxaya gedərəm.

– Qorxmursan ki, eskadrona rast gələsən?

– Əgər qar ərisə, yox.

– La-Qranxada bu işə yarayan bir adam varmı?

– Var. Bu işə yarayan adam var. Mən bu işi qadına tapşıraram. La-Qranxada bir neçə qadın var ki, onlara etibar etmək olar.

– Deyəsən var, – Aqustin söylədi. – Lap yəqin var. Başqa işə yarayanlar da var. Bəlkə qocanın yerinə mən gedim?

– Yox, qoy elə qoca getsin. Sənin pulemyotdan başın çıxır, gün isə hələ uzundur.

– Mən qar əriyəndən sonra gedəcəyəm, – Anselmo dedi. – Qar tez əriyir.

– Ağlın nə kəsir, onlar Pablonu tuta bilərlər? – Robert Cordan Aqustindən soruşdu.

– Pablo hiyləgərdir, – Aqustitn dedi. – Ağıllı maralı tazısız tutmaq olar?

– Bəzən olur, – Robert Cordan dedi.

– Pablonu tutmaq olmaz, – Aqustin söylədi. – Doğrudur, onda əvvəlki Pablodan əsər-ələmət qalmayıb. Amma sağ-salamat bu

dağlarda oturub, heç bir şey olmamış kimi şərab vurması elə-belə deyil, halbuki nə qədər adam gülləyə qurban olub.

– O doğrudan da, deyilən kimi hiyləgərdir?

– Deyiləndən də hiyləgərdir.

– Hələlik onda bir ağıl görmürəm.

– *Como que no?*¹ Onun sən deyən ağılı olmasaydı, dünənki gündən sağ çıxmazdı. Bilirsən, *İngles*, mənə elə gəlir ki, sənın nə siyasətdən başın çıxır, nə də partizan müharibəsindən. Bunların hər ikisində əsas məsələ canını salamat saxlamağı bacarmaqdır. Bir yadına sal, gör dünən o, öz canını necə bacarıqla qoruya bildi. Sənın də, mənım də nə qədər acı sözlərimizi udmalı oldu!

İndi, Pablo yenidən dəstə ilə birlikdə hərəkət edərkən, onu heç cür nüfuzdan salmaq lazım deyildi və Robert Cordan onun ağılına şübhə etdiyinə görə dərhal təəssüfləndi. O özü də bilirdi ki, Pablo ağıllıdır. Axı körpünün dağıdılması barədə əmrin bütün zəif cəhətlərini məhz Pablo dərhal duya bilmişdi. O, həmin sözü Pabloya rəğbət bəsləmədiyinə görə dedi və hələ sözünü qurtarmamış öz səhvini anladı. Buna səbəb sözün köməyi ilə gərginliyi zəiflətmək tələbatı idi. Söhbəti dəyişmək üçün o, Anselmoya tərəf dönüb dedi:

– Bəs sən günün-günorta çağı La-Qranxaya necə gedəcəksən?

– Burada nə var ki, – qoca cavab verdi. – Mən ki, hərbi orkestrlə getməyəcəyəm.

– Boynuna da zıncırov salmayacaqsan, – Aqustin dedi. – Əlində də bayraq tutmayacaqsan.

– Hansı yolla gedəcəksən?

– Yuxarı yolla, sonra isə aşağı yolla meşədən keçib gedəcəyəm.

– Bırdən ələ keçdin?

– Mənım sənədlərim var.

– Bizim hamımızın kifayət qədər sənədi var, amma tutulsan, bezi-lərini çeynəyib udmağı unutma.

Anselmo başını tərپətdi və əlini köynəyinin döş cibinə vurdu.

– Qabaqlar da ələ keçmişəm, – dedi, – ancaq heç vaxt kağız yeməli olmamışam.

– Hər ehtimal üçün kağızlara xardal sürtmək lazımdır, – Robert Cordan söylədi. – Mən həmişə öz sənədlərimizi sol cibimə qoyuram, faşist sənədlərini isə sağ cibimə. Hər halda, tələsiyə düşəndə səhv etməzsən.

¹ Necə yəni yox (*isp.*)

Birinci süvari dəstəsinin başında gedən atlı qayanın yarığını göstərəndə, yəqin ki, işlər əməlli-başlı pis imiş, ona görə də indi dilimiz açılıb. Lap çox danışırıq, deyə düşündü.

– Bura bax, Roberto, – Aqustin dedi. – Deyirlər ki, hökumət gündə-günə sağa tərəf meyl edir. Respublikada daha “yoldaş” demirlər, “senyor” və “senyora” deyirlər. Sənin cibinin yerini dəyişmək olmazmı?

– Hökumət tamamilə sağa meyl edəndə, mən sənədləri şalvarımın dal cibinə qoyacağam, – Robert Cordan cavab verdi. – Həm də ortadan tikəcəyəm.

– Yox, yaxşısı budur qoy elə köynəyin cibində qalsın, – Aqustin dedi. – Heç olar ki, biz müharibəni udaq və inqilabı uduzaq?

– Yox, – Robert Cordan cavab verdi. – Lakin biz müharibəni uduzsaq, onda nə inqilab olacaq, nə Respublika, nə sən, nə mən, heç bir şey olmayacaq, ancaq yekə bir *caqajo*¹ olacaq.

– Mən də bunu deyirəm, – Anselmo bildirdi. – Təki müharibəni udaq. Özü də yaxşı olardı ki, müharibəni udaq, amma heç kəsi güllələməyə. Yaxşı olardı ki, biz ədalətlə hakimiyyət sürəydik və hər kəs necə mübarizə edibsə, onun müqabilində öz payını alaydı. Bizə qarşı vuruşanları da başa salaydılar ki, onlar səhv ediblər.

– Biz çoxlarını güllələməli olacağıq, – Aqustin dedi. – Çoxlarını, çoxlarını, çoxlarını.

O sağ əlini bərk yumaraq sol ovucuna döydü.

– Yaxşı olardı ki, heç kəsi güllələməyəydik. Hətta lap böyükləri də. Yaxşı olardı ki, onları işə göndərməklə islah edəydik.

– Mən onlara iş tapardım, – deyərək Aqustin bir ovuc qar götürüb ağzına apardı.

– Nə iş tapardım, ay dələduz? – Robert Cordan soruşdu.

– İki layiqli məşğuliyyət.

– Axı nə məşğuliyyət?

Aqustin yenə qar götürüb ağzına doldurdu və süvari dəstəsinin gözəndən itdiyi tərəfə baxdı. Sonra o, ərimiş qarı tüpürdü.

– *Vaya*. Əcəb də səhər yeməyidir, – dedi, – bu murdar qaraçı harada qaldı?

– Nə məşğuliyyət? – Robert Cordan soruşdu. – Bəs niyə demirsən, bədniyyət?

¹ İspan söyüşü

– Təyyarədən paraşütsüz tullanmaq, – Aqustin dedi və onun gözləri parıldadı. – Bu yazığımız gələn adamlardan ötrüdür. Qalanlarını isə hasara mıxlamaq lazımdır ki, özləri üçün sallanıb qalsınlar.

– Murdar söz danışırısan, – Anselmo dedi, – bu yolla bizdən heç vaxt Respublika olmaz.

– O dörd nəfərə baxanda və fikirləşəndə ki, biz onları öldürə bilərik, mən tövlədə ayğır gözləyən madyan kimi idim. – Aqustin söylədi.

– Amma sən onları nə üçün öldürmədiyimizi bilirsen, – Robert Cordan sakit səsle dedi.

– Hə, – Aqustin söylədi. – Bilirəm. Amma həmin o madyan kimi səbrim çatmırdı. Əgər başına gəlməyibsə, məni anlamazsan.

– Səndən tər su kimi axırdı, – Robert Cordan söylədi. – Mən elə bildim ki, qorxudandır.

– Həm də qorxudan idi, – Aqustin dedi. – Həm qorxudan, həm də başqa şeydən. Dünyada bu dediyimdən güclü şey yoxdur.

Elədir, deyə Robert Cordan düşündü. Biz bu işə soyuq başla gedirik, amma onlarda başqa cürdür, həmişə də başqa cür olub. Bu, onların müqəddəs etiqaıdır. Aralıq dənizinin uzaq sahillərindən gətirilən yeni dinə qədər onlar həmin bu etiqaıla yaşayıblar. Onlar heç vaxt köhnə etiqaıdan əl çəkməyiblər, ancaq onu gizli saxlayıblar, müharibələrdə və inkvizisiya vaxtı üzə çıxarıblar. Bunlar tonqalda kitab yandıranlardır – etiqaıda qulluq edənlərdir. Hamı adam öldürməli olur, amma biz onlardan fərqli şəkildə öldürürük. Bəs sən, deyə o düşündü, məgər sən heç vaxt bu hissın əsiri olmamısan? Syerrada sən belə bir hiss keçirməmişən? Usera yaxınlığında da? Estremadurada olduğun günlərdə heç bir dəfə də belə olmayıb? Ümumiyyətlə, heç bir dəfə də? *Que va*, öz-özünə dedi. Hər qatar partladılarda mən belə bir hiss keçirmişəm.

Bərbərlər və qədim iberiyalıları haqqında şübhəli ədəbi uydurmalar-dan əl çək və boynuna al ki, hər bir könülü əsgər kimi – onun bu barədə nə dediyindən asılı olmayaraq – adam öldürməyin sevinci sənə də tanışdır. Anselmo bunu başa düşmür, çünki o, əsgər deyil, ovçudur. Qocanı ideallaşdırmaq da lazım deyil. Ovçular heyvanları öldürürlər, əsgərlər isə insanları. Özün özünü aldatma, deyə o, düşündü. Və bunu qəlizləşdirmə. İndi sən azara tutulmusan, özü də uzun müddətə. Özün də bezi günahları Anselmonun boynuna yıxmağa çalışma. O, əsl xristiandır. Katoliklər ölkəsində beləsinə az-az rast gələrsən.

Lakin mən Aqustinlə bir yerdə olanda əmin idim ki, bu qorxudur, deyə düşündü. Döyüş ərəfəsində təbii qorxu. Demə bu, həmin hiss imiş. Əlbəttə, güman ki, indi o, sadəcə olaraq lovğalanır. Amma qorxu da var idi. Mən bunu ovcumun tərləməsindən duyurdum. Yaxşı, söhbətə son qoymaq vaxtıdır.

– Get gör qaraçı yemək gətiribmi, – o, Anselmoya dedi.

– Onu buralara buraxma. O, axmaqdır. Yeməyi ondan alıb özün gətir. Nə qədər çox olsa da, qoy gedib yenə gətirsin. Mən acmışam.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Budur, əsl may səhəri açıldı. Səma uca və aydın idi, ilıq külək Robert Cordanın küreklərini qızdırırdı. Qar sürətlə əriyir, onlar isə oturub yeyirdilər. Hər adama ət və keçi pendirindən hazırlanmış iki böyük sendviç düşürdü. Robert Cordan qatlanmış bıçağı ilə soğanı fal-fal doğrayıb ət və pendirin üstünə qoydu.

– Ağzından elə iy gələcək ki, faşistlər meşənin o başından duyuc düşəcəklər, – deyərək Aqustin özü də ağzını doldururdu.

– Şərab tuluğunu mənə ver, içim, – Robert Cordan dedi; onun ağzı ət, pendir, soğan və çeynənmiş çörəklə dolu idi.

O, heç belə acmamışdı, tuluqda qalıb azca qatran iyi verən şərabdan içdi, tuluğu elə qaldırırdı ki, şərab birbaşa boğazına tökülsün, tuluğun altı pulemyotu örtən şam budaqlarının yarpaqlarına toxunurdu, şərabı rahat içmək üçün başını geri atanda, Robert Cordanın başı da budaqlara dəyirdi.

– Yenə istəyirsən? – deyərək Aqustin pulemyotun üstündən öz sendviçini ona uzatdı.

– Yox. Sağ ol. Özün ye.

– Yeyə bilmirəm. Belə tezdən yeməyə adət etməmişəm.

– Doğrudan da istəmirsən?

– Doğrudan, doğrudan. Al.

Robert Cordan sendviçi alıb dizinin üstünə qoydu, gödəkçəsinin qumbaralar olan yan cibindən bir soğan çıxartdı və onu doğramaq üçün bıçağı açdı. O, cibində qalıb çirklənmiş soğanın gümüşü qabığını soydu, sonra bir fal kəsdi. Soğanın üst qatı qopdu, Robert Cordan onu büküb sendviçin arasına qoydu.

– Sən səhər-səhər həmişə soğan yeyirsən? – Aqustin soruşdu.

- Tapanda yeyirəm.
- Sizlərdə hamı soğan yeyir?
- Yox, – Robert Cordan dedi. – Orada bu heç vaxt dəb olmayıb.
- Yaxşı ki, belədir, – Aqustin dedi. – Mən Amerikanı həmişə mədəni ölkə hesab etmişəm.
- Soğanın nəyi xoşuna gəlmir?
- İyi. Daha heç nəyi. İyini çıxsan, qızılgül kimidir.
- Robert Cordan ağzı dolu halda ona baxıb gülümsündü.
- Qızılgül kimi, – dedi, – lap qızılgül kimi! Qızılgül – qızıl güldür – *bu soğandır*.
- Soğan sənənin ağlını başından alır, – Aqustin dedi. – Özündən muğayat ol.
- Soğan, – bu, soğandır – bu, soğandır, – Robert Cordan şən halda dedi və ürəyində əlavə etdi: “Daş – *Stein*-qayadır, qaya parçasıdır, qənbərdir”.
- Ağzını şərabla yaxala, – Aqustin dedi. – Qərribə adamsan, *İngles*. Sən əvvəllər bizimlə işləyən dinamitçiyə qətiyyənlə oxşamırsan.
- Aramızda bircə fərq var.
- Nədir, söylə.
- Robert Cordan:
- Mən sağam, o isə ölüb, – dedi və fikirləşdi: nolub sənə? Heç belə söz deyirlər? Bəlkə yeməkdən belə olmusan? Yoxsa soğandan sər-xoşsan? Yəni indi bunun sənənin üçün heç bir mənası yoxdur? Bunun heç vaxt elə bir mənası olmayıb, səmimiyyətlə öz-özünə dedi. Sən özünü elə göstərməyə çalışmısan ki, guya böyük mənası var, əslində isə yalandan özünü belə göstərmisən. İndi isə o qədər az vaxt qalıb ki, yalan danışmağa dəyməz.
- Yox, – bu dəfə o, ciddi dedi. – Bu adamın vəziyyəti çox ağır olub.
- Bəs sənənin? Məgər sənənin vəziyyətin ağır deyil?
- Yox, – Robert Cordan dedi. – Mən o adamlardanam ki, onların vəziyyəti heç vaxt o qədər də ağır olmur.
- Mən də eləyəm, – Aqustin dedi. – Bəzi adamlar hər şeyə çətin dözürlər, bəziləri isə yox. Mən hər çətinliyə dözə bilərəm.
- Daha yaxşı. – Robert Cordan yenə şərab tuluğunu yuxarı qaldırdı. – Bax, bu da olanda işlər lap əla gedir.
- Amma başqalarının əzabına çətin dözüərəm.
- Yaxşı adamların hamısı belədir.
- Özüm isə hər çətinliyə dözüərəm.

- Sənin arvadın var?
- Yoxdur.
- Mənim də arvadım yoxdur.
- Amma indi sənin Mariyan var.
- Elədir.
- Hər halda qəribədir, – Aqustin dedi. – Qatar partladıldıandan sonra biz onu bura gətirəndə, Pilar heç birimizi ona yaxın buraxmırdı, onu Karmelit qızlar monastırındaki kimi qoruyurdu. Sən heç təsəvvür edə bilməzsən ki, onu necə qısqançlıqla qoruyurdu. Sonra sən gəlib çıxdın və Pilar onu hədiyyə kimi sənə təqdim etdi. Buna nə deyərsən?
- Heç də belə olmayıb.
- Bəs necə olub?
- Pilar mənə tapşırırdı ki, onun qeydinə qalım.
- Sənin də başlıca qayğın – bütün gecəni onunla sevişməkdir?
- Əgər heç bir şey baş verməsə.
- Əcəb qayğıdır.
- Bəs sənin ağlına gəlmir ki, bu cür də qayğı göstərmək olar?
- Axı, bizim hər birimiz ona bu cür qayğı göstərə bilərdik.
- Daha bu barədə danışmayaq, – Robert Cordan dedi. – Mən onu ürəkdən sevirəm.
- Ürəkdən?
- Dünyada bundan da artıq sevgi ola bilməz.
- Bəs sonra? Körpüdəndən sonra necə?
- O, mənimlə gedəcək.
- Əgər elədirsə, – Aqustin dedi. – Qoy daha heç kəs bu barədə bir kəlmə də danışmasın və qoy hər ikinizə bol-bol səadət nəsib olsun.
- O, tuluğu qaldırıb xeyli içdi, sonra tuluğu Robert Cordana ötürdü.
- Bir sözüm də var, *İngles*, – dedi.
- De.
- Mən özüm də onu sevirdim.
- Robert Cordan əlini onun çiyinə qoydu.
- Çox sevirdim, – Aqustin dedi. – Lap çox. Elə sevirdim ki, hətta təsəvvür etmək olmaz.
- İnanıram.
- İlk dəfə görəndən, yalnız onu düşünürdüm.
- İnanıram.
- Qulaq as. Mən sənəninlə ciddi danışırım.

- Danış.
- Ona bir dəfə də olsun əlim dəyməyib, aramızda heç nə olmayıb, ancaq mən onu çox sevirəm. Sən onu ələ salma. O, səninlə yatsa da, elə zənn etmə ki, gəzəyəndir.
- Mən onu həmişə sevəcəyəm.
- Bax ha. Bir iş də var. Əgər inqilab başlanmasaydı, bəlkə də o qızın tayı-bərabəri olmayacaqdı. Sən onun qeyrətini çəkməlisən. Onun vəziyyəti doğrudan da ağır olub. O, bizim kimi deyil.
- Mən onunla evlənəcəyəm.
- Yox. Məsələ bunda deyil. İndi ki, bizdə inqilabdır, bunun mənası yoxdur. Amma... – o, başını tərpətdi, – əslində bu cür daha yaxşı olardı.
- Mən onunla evlənəcəyəm, – Robert Cordan bu sözləri deyərkən qəhərləndiyini hiss etdi. – Mən onu lap çox sevirəm.
- Bu sonra da mümkündür, – Aqustin dedi. – Münasib vaxt olanda da mümkündür. Əsas məsələ odur ki, sənin belə bir niyyətin var.
- Var.
- Qulaq as, – Aqustin dedi. – Bəlkə də mənə dəxli olmayan şeylərdən danışsana, amma İspaniyada sənə yaxınlıq elədiyən qızlar çoxmu olub?
- O qədər də çox olmayıb.
- Onlar kimlər idi, gəzəyənlər?
- Tək onlar yox.
- Onlar nə qədər olub?
- Bir neçə nəfər.
- Sən onlarla yatmışsan?
- Yox.
- Bax, görürsən! Mən ancaq onu demək istəyirəm ki, Mariya üçün bu, əyləncə deyil.
- Mənim üçün də əyləncə deyil.
- Əgər mən başqa şey fikirləşsəydim, hələ keçən gecə onunla yatacaqdım, səni vurub öldürürdüm. Bizdə belə şeylərin üstündə az adam öldürümlər.
- Bura bax, dost, – Robert Cordan dedi. – Vaxtımızın azlığından iş belə, səlqi-sahmansız oldu. İndi vaxt dardır. Sabah bizi döyüş gözləyir. Tək mənim üçün bunun əhəmiyyəti yoxdur. Amma mənimlə Mariya üçün bu o deməkdir ki, biz bütün həyatımızı ixtiyarımızda olan qısa vaxt ərzində yaşamalıyıq.
- Bir gün-bir gecə – az vaxtdır, – Aqustin dedi.

– Elədir. Amma bizim dünənki günümüz və keçən gecəmiz də olub, bu gecəmiz də var.

– Mənə bax, – Aqustin dedi. – Əgər sənə kömək edə bilərəmsə...

– Yox, bizə heç bir şey lazım deyil.

– Əgər mən səndən və ya Mariyadan ötrü bir şey edə bilərəmsə...

– Yox.

– Doğrudur, insan insan üçün çox az şey edə bilər.

Yox. Lap çox şey edə bilər.

– Məsələ nə?

– Söz ver ki, bu gün və ya sabah gedişindən asılı olmayaraq, mənə tam etibar edəcəksən və döyüş vaxtı, hətta verdiyim əmrlər sənə yanlış görünə belə, tabe olacaqsan.

– Mən sənə inanıram. Xüsusən süvari dəstəsinə rast gələndən sonra və atı necə yola saldığını gördəndən sonra.

– Bütün bunlar boş şeylərdir. Biz nə ediriksə, hamısı bir şeyin xatirəsidir. Mühəribəni udmağın xatirəsidir. Əgər biz onu udmasaq bütün qalan şeylərin mənası yoxdur. Sabah biz çox vacib iş görməli olacağıq. Lap vacib iş. Sabah döyüş olacaq. Döyüşdə intizam olmalıdır. Çünki çox şey, əslində göründüyü kimi deyil. İntizam etibara əsaslanmalıdır.

Aqustin yerə tükürdü.

– Bütün bunlar bir şeydir, Mariya isə başqa, – dedi, – vaxt azdır, heç olmasa ondan insan kimi istifadə edin. Əgər sənə köməyim dəyə bilərsə, əmr et. Sabahki işdə isə mənə tam arxayın ola bilərsən. Əgər sabahki işin xatirəyə ölmək lazımdırsa – nə olar, həvəslə və açıq ürəklə ölümə də gedərik.

– Mən özüm də bunu hiss edirəm, – Robert Cordan dedi. – Amma bunu səndən eşitmək xoşdur...

– Bir iş də var, bax ona, yuxarıdakına, – Aqustin dedi. O, Primitivonun oturduğu yeri göstərdi, – ona arxayın ola bilərsən. Pıların barəsində danışmaq artıqdır, sən hələ onun qiymətini bilmərsən. Qoca Anselmo da elədir, Andres də, Eladio da. O, sakit adamdır, amma etibarlıdır. Fernando da. Bilmirəm, o sənə necə təsir bağışlayır. Doğrudur, onun barəsində demək olmaz ki, çox zirəkdir. Onun zirəkliyi dolu araba ilə dağa qalxan öküzün zirəkliyindən çox deyil. Amma vuruşmağı və əmrləri yerinə yetirməyi – *es muy hombre!*¹ Özün görə bilərsən.

¹ Əsl kişi kimi bacarır (*isp.*)

– Deməli, hər şey yaxşıdır.
– Yox. İkisi etibarsızdır. Qaraçı və Pablo. Amma bir qalaq keçi qığı ilə müqayisədə biz necəyiksə, Karmın dəstəsi də bizimlə müqayisədə elədir.

– Daha yaxşı.

Aqustin dedi:

– Hə, ancaq mən istərdim, hər şey bu gün olaydı.

– Mən də istərdim. Onda bu işə son qoyulardı. Amma əlimizdən nə gəlir.

– Sənin fikrincə, çətin olacaq?

– Ola bilsin.

– Amma sən ruhdan düşürsən, *İngles*, eləmi?

– Yox.

– Mən də Mariyaya və başqa şeylərə baxmayaraq ruhdan düşmürəm.

– Bilirsən nə üçün?

– Yox.

– Mən də bilmirəm. Ola bilsin ki, bu havadandır. Hava çox yaxşıdır.

– Kim bilir. Bəlkə də görəcəyimiz işin böyüklüyündəndir.

– Yəqin elədir, – Robert Cordan dedi. – Amma kaş bu gün heç nə olmayaydı. Ən başlıcası, ən əsası odur ki, bu gün heç nə olmasın.

Küləklə birlikdə uzaqdan nə isə bir səs gəldi. O bu səsin həqiqiliyinə əmin deyildi, buna görə də ağzını açaraq yuxarı, *Primitivoya* baxa-baxa qulaq asmağa başladı. Bir anlığa, yalnız bir anlığa elə bir səsi yenə eşitdi. Külək şam ağaclarının arasında cövlan edirdi, Cordan diqqətini toplayaraq qulaq verdi. Külək yenə güclə eşidiləcək əks-səda gətirdi.

– Birtəhər dözərəm, – o, Aqustinin səsini eşitdi. – Mariya mənim olmadı. – Neyləyək! Yenə də gözəyən qızlarla başımı gırləyəyəm.

– Sakit, – Robert Cordan ona qulaq asmadan dedi; onlar yanaşı uzanmışdılar, lakin o, başqa səmtə baxırdı. Aqustin cəld ona nəzər saldı.

– *Que pasa?*¹ – soruşdu.

Robert Cordan barmağını dodağına apardı və yenə qulaq asmağa başladı. Yenə həmin səs gəldi. Bu, zəif, batıq, nazik səs idi, özü də çox uzaqdan gəlirdi. Daha şübhə yeri qalmırdı. Bu, pulemyotdan dalbadal açılan atəş səsləri idi. Adama elə gəlirdi ki, hardasa lap uzaqlarda dalbadal bir yığın fişəng partlayır.

¹ Nə olub? (*isp.*)

Robert Cordan Primitivoya sarı döndü. O, başını qaldıraraq üzünü onlara tərəf oturmuşdu və əlini qulağına tutub dinləyirdi, Robert Cordan ona baxanda, Primitivo barmağı ilə dağın başını göstərdi.

Robert Cordan:

– El Sordogildə döyüş gedir, – dedi.

Aqustin söylədi:

– Onda köməyə gedək, camaatı yığ.

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Biz burada qalacağıq.

İYİRMİ BEŞİNCİ FƏSİL

Robert Cordan yuxarı baxdı və gördü ki, Primitivo qəddini düzəldərək öz müşahidə postundan tüfəng ilə işarə verir. Robert Cordan başını tərpətdi, lakin Primitivo əlini qulağına qoyub tüfəngi göstərirdi, dönə-dönə göstərirdi, elə bil qorxurdu ki, onu başa düşməyə bilərlər.

– Burada, pulemyotun yanında qal, ancaq tam əmin olmayınca ki, onlar sənə üstünə gəlirlər, atma, hətta onda da atma, onlar bax o kolların yanına çatana kimi gözlə. – Robert Cordan barmağı ilə göstərdi.
– Başa düşdün?

– Hə. Amma...

– Heç bir “amma” yoxdur. Sonra sənə başa salaram. Mən Primitivonun yanına gedirəm.

Anselmo yanında idi və Robert Cordan ona dedi:

– *Viejo*, sən burada, Aqustin ilə pulemyotun yanında qal. O, tələsmədən, aydın danışdı. – Atlılar lap yaxın gəlməyincə, o atmamalıdır. Əgər onlar keçən dəfəki kimi, uzaqdan görünsələr, toxunmaq lazım deyil. Atmaq lazım gəlsə, üçayağı tut ki, tərpənməsin və diskləri ona ötür.

Qoca:

– Yaxşı, – dedi, – bəs La-Qranxa necə olsun?

– Sonra gedərsən.

Robert Cordan boz qayalara dırmaşa-dırmaşa yuxarı qalxdı, qayalar yaş idi və qalxarkən əlinin altında sürüşürdü. Bunların üstünü örtən qar günəşin istisində sürətlə əriməkdə idi. Qayalar üst tərəfdən artıq qurumuşdu, o, dırmaşa-dırmaşa boylandı və şam meşəsini, onun arxasındakı uzun yarğanı və uzaqda sıra dağların üzübüzündəki vadini

gördü. Nəhayət o, iki böyük qayanın arasında Primitivonun gizlədiyi çökəyə çatdı və Primitivo ona dedi:

– Kara basqın ediblər. Nə edəcəyik?

– Heç nə, – Robert Cordan cavab verdi.

Buradan atışma aydınca eşidilirdi və o, irəli baxanda gördü ki, uzaqda, vadinin o tərəfində, daha bir dik yoxuşun başladığı yerdə süvari dəstəsi meşədən çıxıb atışma eşidilən tərəfdəki qarlı yamacla qalxır. O, süvarilərin qarın üstünə kölgə salan uzun qoşa cərgəsini gördü. Süvarilər dağın zirvəsinə qalxıb meşədə gözdən itənə qədər onları baxışları ilə izlədi.

Primitivo:

– Köməyə getmək lazımdır. – dedi. Onun səsi xırıltılı və ölgün idi.

– Mümkün deyil. – Robert Cordan söylədi. – Mən bunu lap səhərdən gözləyirdim.

– Nə üçün?

– Onlar dünən kənddən at qaçırlar. Qar kəsib və onların izinə düşüb tapırlar.

– Axı biz onların köməyinə getməliyik, – Primitivo dedi. – Onları tək qoymaq olmaz. Onlar bizim yoldaşlarımızdır.

Robert Cordan əlini onun çiyinə qoydu.

– Biz heç nə eləyə bilmərik, – dedi, – əgər əlimizdən gələydi, mən nə lazımsa edərdim.

– Ora yuxarı yolla gedib çıxmaq olar. Biz atları və iki *maquina* götürə bilərik. Aşağıdakını və sənin avtomatını. Və onların köməyinə gedə bilərik.

– Qulaq as... – Robert Cordan dedi.

– Mən ayrı şeyə qulaq asıram, – Primitivo cavab verdi.

Atəş sədaləri ara vermədən, dalğa-dalğa yayılırdı. Sonra pulemyot taqqıltısı arasından əl qumbaralarının ağır və boğuş partlayışları eşidildi.

– Onlar məhv oldular, – Robert Cordan dedi. – Onlar hələ qar dayananda məhv olmuşdular. Əgər ora getsək, biz də məhv olarıq. Biz qüvvələrimizi parçalaya bilmərik.

Primitivonun çənəsini və boynunu tük basmışdı. Sifəti yastı idi, tük olmayan yerlə qəhvəyi çalır, burnu sınımış və yastılanmışdı, qonur gözləri dərinə idi; onun üzünə baxanda, Robert Cordan gördü ki, cəhənglərində və boğazındakı tüklər ürpəşir.

– Sən bir qulaq as, – Primitivo dedi. – Orada əsl qırğındır.

– Əgər dərəni hər tərəfdən mühasirə ediblərsə, onda elədir ki, var,
– Robert Cordan söylədi. – Amma, bəlkə də kimse aradan çıxıb.

– Biz yaxınlaşıb arxadan zərbə vura bilərdik, – Primitivo dedi. –
Gəl dördümüz də atları götürüb gedək.

– Sonra nə olsun? Sən onlara arxadan zərbə vurandan sonra nə olsun?

– Biz Karla birləşərik.

– Orada ölməkdən ötrü? Bir günəşə bax. Axşama hələ çox var.

Səma uca və buludsuz idi, gün onların küreyini yandırır.

Onlardan aşağıda, yarığın o biri tərəfindəki cənub yamacında
uzun qara torpaq şırımları açılmışdı, budaqlarda demək olar ki, qar
qalmamışdı. Azca əvvəl yaş olan qayalardan indi yüngül buğ qalxırdı.

– Sən buna dözməli olacaqsan, – Robert Cordan dedi. – *Hay que
aguantar*¹. Müharibədə belə şeylər olur.

– Yəni biz heç nə eləyə bilmərik? Lap heç nə? – Primitivo onun göz-
lərinin içinə baxırdı və Robert Cordan bilirdi ki, qarşısındakı adam ona
inanır. – Onda bəlkə təkçə məni və kiçik pulemyotla başqa birisini ora
göndərəsən?

– Faydasızdır, – Robert Cordan dedi.

Ona elə gəldi ki, səmada gözlədiyini gördü, amma bu, küləyin qoy-
nuna alıb apardığı və uzaq meşənin kənarında qanadlarını gərən qırğı idi.

– Faydasızdır. Hətta hamımız getsək də, – o dedi.

Bu vaxt atışma gücləndi və əl qumbaralarının gurultusu tez-tez
eşidilməyə başladı.

– Oh, belə-belə olsun onlar, – Primitivo vəcdə gələrək küfr yağ-
dırdı: gözləri yaşarmışdı, yanaqları dartılırdı. – Ah, ilahi, ah Məryəm
ana, onları belə-belə olsunlar!

– Sakit ol, – Robert Cordan dedi. – Tezliklə sən də onlarla vuruş-
malı olacaqsan. Bax, odur Pilar gəlir.

Qadın qayadan-qayaya çətinliklə dırmaşaraq onların yanına gəlirdi.

Hər dəfə külək atışmanın yeni dalğasını gətirəndə Primitivo hey
təkrar edirdi: “Belə-belə olsunlar. Ah, ilahi, ah, Məryəm ana, onları
belə-belə olsunlar!” Robert Cordan Pilara kömək etmək üçün aşağı endi.

– *Que tal*, arvad? – soruşaraq o, axırıncı qayadan çətinliklə aşan
qadının hər iki əlindən yapışıb çəkdi.

– Sənin binoklundur, – qadın dedi və binoklun qayığını boynundan
çıxartdı. – Deməli, artıq Karın başının üstünü alıblar?

¹ Dözmək lazımdır (*isp.*)

– Hə.

– *Pobre*¹ – qadın acıyaraq dedi. – Yazıq Kar.

O, yoxuşdan sonra hələ də töşüyürdü və Robert Cordanın əlindən tutaraq onu bərk-bərk sıxır, ətrafa boylanırdı.

– Səncə, orada işlər necədir?

– Pisdır. Çox pisdır.

– O, *jodido*?²

– Yəqin ki.

– *Pobre*, – qadın dedi. – Yəqin ki, atlara görə.

– Yəqin ki.

Pilar:

– *Pobre*, – dedi. Sonra isə: – Rafael mənə süvari dəstəsi barədə o qədər uydurma söyləyib ki. Buradan kim keçib?

– Əvvəlcə kəşfiyyat dəstəsi, sonra eskadronun bir hissəsi.

– Harada, hansı yerdə?

Robert Cordan atlıların dayandığı yeri və pulemyotun gizlədildiyi yeri ona göstərdi. Buradan, Primitivonun postundan Aqustinin ancaq bir ayağı görünürdü.

– Qaraçının deməyinə görə, guya o qədər yaxın gəliblənmiş ki, qabaqdakı atın döşü pulemyotun lüləsinə dirənibmiş. – Pilar dedi.

– Gör nə uydurur! Sən binoklu mağarada qoyub getmişən.

– Siz yır-yığış elədiniz?

– Nə aparmaq mümkünə, hamısını yığmışıq. Pablodan bir xəbər yoxdur?

– O, eskadronun qırx dəqiqə əvvəl ötüb keçdi. Süvarilər onun izi ilə getdilər.

Pilar qımışdı. O, hələ də Robert Cordanın əlindən tutmuşdu. Sonra onun əlini buraxdı.

– Süvarilər onu görə bilməzlər, – dedi, – bəs Karın işi necə olsun? Biz heç nə eləyə bilmərik?

– Heç nə.

– *Pobre*, – qadın dedi, – mən Karı çox sevirdim. Sən lap əminsən ki, *jodido*?

– Hə, mən çoxlu atlı gördüm.

– Bura gələnlərdən də çox idi?

¹ Yazıq (*isp.*)

² Həlak olub (*isp.*)

– Bütöv bir dəstə idi. Mən onların dağa qalxdıqlarını gördüm.

– Qulaq as, necə atırlar, – Pilar dedi. – *Pobre, pobre Sordo*.

Onlar atışmanın səsinə qulaq verdilər.

Robert Cordan dedi:

– Primitivo oraya, onun yanına getmək istəyirdi.

– Ağlın çasıb nədir? – Pilar yastısifət adama dedi. – Burada *locos* artıb, əllərindən yer tapa bilmirsən.

– Mən onlara kömək etmək istəyirəm.

– *Que va*, – Pilar söylədi. – İgid olub mənimçün. Qorxursan ki, burada oturub qalsan ölümdən canını qurtaracaqsan?

Robert Cordan Pilara, onun hindu qadınları kimi almacıqları çıxmış iri, əsmər sifətinə, bir-birindən xeyli aralı olay qara gözlərinə, gülüş ifadə edən ağızına və sanki kədərdən əyilmiş üst dodağına baxdı.

– Sənin sözün kişi sözü olmalıdır. Saç-saqqalın ağarıb.

– Məni ələ salma, – Primitivo qaşqabaqla cavab verdi. – Əgər insanın bir tikə ürəyi və bir tikə düşüncəsi varsa...

– Onda o özünü ələ almağı bacarmalıdır, – Pilar dedi. – Sən bizimlə qalsan da çox yaşamayacaqsan. Özgələrlə bir yerdə ölümə can atmağın nə mənası? Xəyal dünyasına gəldikdə isə qaraçının düşüncəsi hamıya bəs eləyər. Mənə o qədər uydurma danışib ki.

Primitivo:

– Əgər burada olsaydın, buna uydurma kimi baxmazdın, – söylədi, – vəziyyət çox ciddi idi.

– *Que va*, – Pilar dedi. – Tutaq ki, bir neçə atlı gəlib, sonra da çıxıb gedib. Siz isə özünüzü qəhrəman kimi tutursunuz. Gör haçandandı bekar oturmuşuq burda, hamısı ondandır.

– Bəs indi Karın başına gələnlər də elə-belədir? – Primitivo bu dəfə nifrətlə soruşdu. Aydın idi ki, külək əsən səmtdən gələn hər yaylın atəşinin səsi ona böyük əzab verir, o ya El Sordonun dadına çatmaq, ya da Pilardan yaxa qurtarmaq, onun çıxıb getməsinə istəyirdi.

– Yaxşı, – Pilar dedi. – Nə olubsa, olub. Başqalarının bədbəxtliyinə görə gözünün qorasını sıxmaq nəyə lazım.

Primitivo:

– Get işinə, – dedi, – belə axmaq, belə qəddar arvadları görəndə adam bilmir neyləsin!

– Nəsil artırmağa qüdrəti çatmayan kişilərə güc vermək üçün mən çıxıb gedirəm, – Pilar dedi. – Onsuz da buradan heç nə görünmür.

Elə bu vaxt Robert Cordan yüksəkdə uçan təyyarə səsi eşitdi. O, başını qaldırdı və ona elə gəldi ki, bundan əvvəl gördüyü kəşfiyyat təyyarəsini tanıdı. Görünür, indi təyyarə cəbhədən qayıdırdı və El Sordonun faşistlərlə döyüşdüyü yerin üzərində, sıra dağlar tərəfdə yüksəkdən uçurdu.

– Budur, bədniyyət quş, – Pilar dedi. – Maraqlıdır, oradakı həngamə təyyarədən görünür, ya yox?

– Əlbəttə, – Robert Cordan dedi. – Əgər təyyarəçi kor deyilsə.

Onlar təyyarənin günəş altında gümüşü parıltı saçaraq düz və sürətlə uçduğuna baxırdılar. Təyyarə sol tərəfdə uçurdu və propellerlərin yerində ikiqat halə görünürdü.

– Uzan, – Robert Cordan dedi.

Təyyarə artıq onların üstündən uçurdu, onun kölgəsi yarıq boyu sürüşüb gedirdi, motor var qüvvəsi ilə guruldayırdı. Təyyarə onların üstündən keçdi və vadiyə doğru uçdu. Onlar, təyyarə gözdən itənə kimi onun rəvan, inamlı uçuşunu izlədilər, sonra təyyarə yenə səmada göründü, geniş dövrə vurdu, iki dəfə sıra dağların üstündən uçdu və nəhayət, Seqoviya istiqamətində tamam gözdən itdi.

Robert Cordan Pilara baxdı. Qadın başını tərpətdi, onun alnında tər damcıları puçurlanırdı. Alt dodağını dişləyib qanatmışdı.

– Hərə bir şeydən qorxur, – qadın dedi. – Mənim qorxduğum da budur.

– Məndən sənə qorxu azarı keçməyib ki? – Primitivo istehza ilə soruşdu.

– Yox. – Qadın əlini onun çiyinə qoydu. – Səndən elə azara tutulmaq olmaz, çünki səndə qorxu yoxdur. Mən bunu bilirəm. Bağışla ki, bayaq sənənlə kobud zarafat elədim. Bizim hamımız bir qazanda qaynayırıq. – Sonra o, üzünü Robert Cordana tutdu. – Mən yemək və şərab göndərərəm. Sənə başqa bir şey lazım deyil ki?

– Bu saat heç nə. O birilər hardadır?

– Sənin bütün ləvazimatın aşağıda, atların yanındadır, hamısı yerli yerindədir. – Qadın gülümsündü. – Bəd nəzərdən uzaq yerdədir. Buradan çıxıb getməyə tam hazırıq. Mariya sənənin kisələrinin keşiyini çəkir.

– Əgər təyyarələr bir də buralara gəlsə, onu mağaradan çıxmağa qoymayasan ha.

– Baş üstə, *milord İngles*, – Pilar dedi. – Sənin qaraçını (onu sənə bağışlayıram) göbələk yığmağa göndərmişəm, istəyirəm ki, bişirib

dovşan ətinə qatım. İndi göbələk çoxdur, dovşanları isə, mənəcə bu gün yemək lazımdır, hərçənd, sabah və ya biri gün onlar daha dadlı olardı.

– Hə, bu gün yesək yaxşıdır, – Robert Cordan dedi və Pilar iri əlini onun çiyinə, avtomatın qayıışı olan yerə qoydu, sonra isə əlini qaldırıb onun saçlarını qarışdırdı.

– Ay səni, *İngles* – Pilar dedi. – Qızartma hazır olan kimi, Mariya sənənin payını gətirər.

Uzaq təpədəki atışma, demək olar ki, kəsildi, ancaq ara-bir tək-tək atəş səsləri eşidilirdi.

– Necə bilirsən, orada hər şey bitib? – Pilar soruşdu.

– Yox, – Robert Cordan dedi. – Atışma səşindən belə görünür ki, onlara basqın ediblər, amma onlar basqının qabağını ala biliblər. İndi yəqin ki, süvarilər hər tərəfdən onları mühasirə ediblər, daldada gizlənib təyyarə gözləyirlər.

Pilar üzünü Primitivoya tutdu:

– İnanırsan ki, mən səni incitmək istəmirdim?

– *Va lo se*,¹ – Primitivo dedi. – Mən səndən bundan da betərini eşitmişəm, heç inciməmişəm. Çox acıdilsən. Amma indi dilini dinc saxla, arvad, Kar mənim yaxın dostum idi.

– Bəs mənim yaxın dostum deyildi? – Pilar soruşdu. – Qulaq as, yastıburun. Müharibədə ürəyindən keçəni söyləmək çətindir. Öz dərdimiz özümüdə bəs elər, özgə dərdini necə çəkə bilərik?

Primitivo hələ də qaşqabaqlı idi.

– Sənə dərman lazımdır, – Pilar ona dedi. – Yaxşı, gedim xörək hazırlayım.

– Sən mənə o *requete*-nin sənədlərini gətirmisən? – Robert Cordan qadından soruşdu.

– Ah, əcəb ağılsızam, – qadın dilləndi. – Tamam yadımdan çıxıb. – Mariya ilə göndərəm.

İYİRMİ ALTINCI FƏSİL

Artıq saat üçə yaxın idi, təyyarələr isə hələ də görünmürdü. Günortaya kimi qar tamam əridi və qayalar günün altında qızmağa başladı. Səmada bir parça da bulud yox idi və Robert Cordan qayanın üstündə köynəksiz oturub kürəyini günə verirdi və vurulmuş süvarinin

¹ Bilirəm (*isp.*)

ciblərindən tapılan məktubları oxuyurdu. Arabir o, başını qaldırıb vadinin o biri tərəfindəki meşənin kənarına, ondan yuxarıdakı dağların zirvələrinə baxırdı, sonra yenə məktublarla məşğul olurdu. Təzə süvari dəstələri görünmürdü. Bəzən El Sordonun düşərgəsi tərəfdən atəş səsi eşidilirdi. Lakin bu tez-tez olmurdu.

O, hərbi sənədlərdən öyrəndi ki, öldürülən süvari Navarradakı Tafalya şəhərindən imiş, iyirmi bir yaş varmış, subay imiş, dəmirçi oğludur. O, "N" süvari polkundan idi. Bu, Robert Cordanı təəccübləndirdi. Çünki o belə hesab edirdi ki, həmin polk şimaldadır. Gənc süvari karlist idi. Müharibənin əvvəllərində İrun uğrunda döyüşlərdə yaralanmışdı.

Yəqin ki, mən ona Pamplonada *feria*¹ zamanı, küçələrdə buğaların qarşısınca qaçan adamların içində rast gəlmişəm, deyə Robert Cordan fikirləşdi. Müharibədə həmişə istədiyini yox, bir başqasını öldürməli olursan. Demək olar ki, həmişə, deyə fikrini dəqiqləşdirdi və oxumağa davam etdi.

Onun əlinə keçən ilk şəxsi məktublar çox tənənəli, çox səliqəli yazılmışdı və bu məktublarda əsasən yerli hadisələrdən söhbət gedirdi. Bunlar öldürülən gəncin bacısının məktubları idi və Robert Cordan öyrəndi ki, Tafalyada hər şey yaxşıdır, süvarinin atası sağ-salamatdır, anası da həmişəki kimidir, ancaq bir az bel ağrısından əziyyət çəkir və bacısı əmindir ki, o da sağ-salamatdır, nisbətən təhlükədən uzaqdır, çox şadır ki, qardaşı qırmızıları əzir və İspaniyanın onların hökmranlığından azad olmasına kömək edir. Sonra məktub yazmadığı müddətdə öldürülən və ağır yaralanan tafalyalı cavanlar sadalanırdı. Ölənlər on nəfər idi. Tafalya kimi kiçik şəhər üçün lap çoxdur, deyə Robert Cordan fikrindən keçirdi.

Məktubda dindən çox söhbət gedirdi, bacısı yazırdı ki, müqəddəs Antoniyə, Pilardakı Məryəm anaya və digər Məryəm analara dua edir ki, onun qardaşını hifz etsinlər, rica edirdi ki, qardaşı həm də İsanın müqəddəs ürəyinin himayəsi altında olduğunu unutmasın və əmin olduğunu bildirirdi ki, qardaşı İsanın ürəyinin təsviri olan nişanı həmişə sinəsinə taxır, axı dəfələrlə – bu sözün altından xətt çəkilmişdi – sübut olunub ki, nişan taxılan yerə güllə batmır. Axırda daim onu sevən bacısı Konçanın imzası qoyulmuşdu.

Məktubun qıraqlarına azacıq ləkə düşmüşdü. Robert Cordan onu axıracan oxuyub səliqə ilə yerinə, hərbi sənədlərin yanına qoydu, eyni

¹ Yarmarka (*isp.*)

səliqəli xətlə yazılmış o biri məktubu açdı. Bu məktub öldürülən gəncin nişanlısından, onun *novia*-sından idi, əvvəlki məktub kimi nəzakətli və tənənəli yazılmışdı, lakin burada adaxlısının taleyi üçün təşviş hiss olunurdu. *Robert Cordan* bu məktubu da oxudu, sonra bütün məktubları və kağızları qatlayıb şalvarının dal cibinə qoydu. Qalan məktubları oxumaq istəmədi.

Deyəsən, bu gün mən bir nəcib iş görmüşəm, deyə düşündü. Hə, deyəsən nəcib iş görmüşəm, deyə söylədiklərini öz-özünə təsdiq etdi.

– Orada nə oxuyursan? – Primitivo ondan soruşdu.

– Bu gün səhər vurduğumuz *requete*-nin məktubları və sənədləridir. Baxmaq istəyirsən?

Primitivo dedi:

– Mən oxuya bilmirəm, maraqlı bir şey var?

– Yox, – Cordan ona cavab verdi. – Hamısı şəxsi məktublardır.

– Bəs onun olduğu yerdə işlər necədir? Məktublarda bu barədə bir şey var?

Robert Cordan dedi:

– İşlər elə bil ki, pis deyil. Onun yerliləri arasında ölənlər çoxdur.

– O, pulemyotun necə gizlədildiyinə baxdı, qar əriyəndən sonra pulemyotun yanına düzülmiş budaqları bir qədər dəyişmək və düzəltmək lazım gəlmişdi. İndi hər şey çox təbii görünürdü. O, dönüb ətrafa baxmağa başladı.

– O, hansı şəhərdədir? – Primitivo soruşdu.

– Tafalyadan.

Yaxşı o, öz-özünə dedi. Əgər mənim təəssüfimdən bir adam təsəkinlik taparsa, mən təəssüflənməyə hazırım.

Amma çətin ki, bundan kimsə təsəkinlik tapsın, öz-özünə dedi.

Yaxşı, daha bəsdir, öz-özünə dedi.

Yaxşı, qurtardım.

Lakin qurtarmaq o qədər də asan deyil. Bu vaxta qədər sən neçəsini öldürmüşsən, deyə özündən soruşdu. Bilmirəm. Sən belə hesab edirsən ki, öldürməyə haqqın var? Yox. Amma öldürməliyəm. Sənin öldürdükələrindən neçəsi əsl faşist idi? Çox azı. Amma onların hamısı düşmən əsgərləri idi, biz isə qüvvəyə qarşı qüvvə çıxardırdıq. Axı nəvərrahlılar sənə həmişə o biri ispanlardan daha xoş gəliblər. Sən isə onları da öldürürsən. Elədir. İnanmırsansa, get, düşərgəyə, bax. Axı sən bilirsən ki, adam öldürmək yaxşı deyil? Bəli. Və bunu eləyirsən? Bəli. Və sən hələ də tam inanmırsan ki, haqq işin keşiyində durmusan? Bəli.

Belə lazımdır, o, öz-özünə dedi, həm də təskinlik üçün yox, iftixarla dedi. Mən xalqın və onun öz istədiyi idarə üsulunu seçmək hüququnun tərəfdarıyam. Amma sən adam öldürmək tərəfdarı olmamalısan. Lazım gələndə, sən adam öldürməlisən, amma öldürmək tərəfdarı olmamalısan. Əgər sən buna tərəfdarsansa, onda hər şey lap başlanğıcdan düz deyil.

Hər halda sən neçəsini öldürmüşsən, necə bilirsən? Bilmirəm, xatırlamaq da istəmirəm. Hər halda bilirsən? Bəli. Neçəsini? Dəqiq demək çətindir. Qatar partladanda çoxlarını öldürmüşsən. Lap çoxlarını. Amma dəqiq demək çətindir. Bəs neçəsini dəqiq bilirsən? İyirmidən çoxunu. Bəs onlardan neçəsi əsl faşist idi. İkisini yəqin bilirəm. Çünki Usera yaxınlığımda əsir aldığımız həmin iki nəfəri mən güllələməli oldum. Bəs bu səndə ikrah oyatdı? Yox. Amma bundan ləzzət də almırdın, eləmi? Yox. Mən qərara gəldim ki, bir də belə iş tutmayım. Mən bundan uzaq olmağa başladım. Silahsız adamları öldürməkdən uzaq olmağa başladım.

Qulaq as, o özünə dedi. Yaxşısı budur, boşla bunu. Bu, sənin özün üçün və görecəyin iş üçün çox zərərli. Burada o, özü-özünə etiraz etdi: mənə yaxşı bax. Sən vacib iş görürsən və buna görə də hər vaxt hər şeyi başa düşməlisən. Mən nəzarət etməliyəm ki, sənin üçün hər şey aydın olsun. Çünki belə olmasa, gördüyün işi görməyə haqqın olmaz, çünki sənin gördüyün iş cinayətdir və heç kəsə başqasını candan eləməyə hüquq verilməyib, bu hüquq yalnız o halda verilə bilər ki, həmin iş daha ağır cinayət mane olmaq xatirinə görülsün. Buna görə çalış ki, bütün bunlar sənin üçün aydın olsun, özünü də aldatma.

Lakin mən öldürdüyüm adamların hesabını aparmaq istəmirəm, o, öz-özünə dedi, necə ki, bəziləri tüfəngin qundağında cızıq çəkmək kimi murdar bir üsulla öz qənimətlərinin siyahısını tuturlar. Mənim hesab aparmamağa haqqım var, unutmamağa da haqqım var.

Yox, o öz-özünə cavab verdi. Sən heç nəyi unutmamağa haqqın yoxdur. Sən heç bir şeyə göz yummağa haqqın yoxdur. Heç bir şeyi unutmamağa yaxud yumşaltmağa, yaxud təhrif etməyə haqqın yoxdur.

Sus, o öz-özünə dedi. Sən getdikcə çox təşəxxüslü olursan.

Yaxud da hər hansı bir məsələdə özünü aldatmağa haqqın yoxdur, deyə o öz-özünə etiraz etməkdə idi.

Yaxşı, o öz-özünə dedi. Faydalı məsləhətlər üçün sağ ol, hə, bəs Mariyanı sevmə bilərəmmi?

Hə, öz-özünə cavab verdi.

Hətta cəmiyyətin xalis materialist konsepsiyasında məhəbbət kimi şeylərə yer olmadığını fərz etsək də sevə bilərəm?

Nə vaxtdan sən belə konsepsiyalara uymusan, o öz-özündən soruşdu. Sənin axı belə konsepsiyaya yoxdur. Ola da bilməz. Sən əsl marksist deyilsən, bunu özün də bilirsən. Sən sadəcə olaraq Azadlığa, Bərabərliyə və Qardaşlığa inanırsan. Sən həyata, azadlığa və xoşbəxt olmaq hüququna inanırsan. Dialektikaya varma. Bu, başqa birisindən ötrüdür, səndən ötrü deyil. Sən bunu müəyyən qədər bilməlisən ki, gülünc vəziyyətə düşməyəsən. Sən müharibəni udmaq naminə müvəqqəti olaraq çox şeydən imtina eləmişən. Əgər müharibə uduzularsa, bütün bunlar hədəyə gedəcək.

Amma sonra sən inanmadıqlarını bir kənara tullaya bilərsən. Çox şey var ki, sən bunlara inanmırsan, çox şey də var ki, inanırsan.

Daha bir məsələ. Heç vaxt məhəbbətlə əylənmə. Elə adamlar var ki, bunun nə olduğunu anlamaq səadəti onlara heç vaxt qismət olmur. Sən də əvvəllər anlamırdın, indi isə anladın. Səninlə Mariya arasında olanlar gün yarım və ya uzun illər davam etməsindən asılı olmayaraq, insanın həyatında baş verə biləcək ən əsas hadisə kimi qalacaq. Bəzi adamlar həmişə iddia edəcəklər ki, belə şey yoxdur. Çünki onlara həmin hiss nəsib olmayıb. Amma mən sənə deyirəm ki, belə bir hiss var və indi sən bu hissi yaşamısan. Hətta sabah ölməli olsan da, sənin xoşbəxtliyin bundadır.

Bəsdir ölüm haqqında danışdın, o öz-özünə dedi. Bizdə belə söhbətlər olmur. Belə söhbətləri bizim anarxist dostlarımız eləyirlər. İş lap çətinə düşəndə həmişə onların ağına eyni fikir gəlir: bir şeyi yandırmaq və ölmək. Hər halda, qərribə düşüncə tərzidir. Çox qərribədir. Belə-belə işlər, dost, görünür, bugünkü gün sakitcə keçəcək, o öz-özünə dedi. Saat üçə az qalıb, bir azdan nahar vaxtı çatacaq. Karın düşərgəsində yenə atışırlar, deməli, çox güman ki, onu mühasirəyə alıblar və yeni qüvvə gözləyirlər. Hərçənd onlar da tələsmədirlər ki, qaranlıq düşənəcən işi bitirsinlər.

Hər halda görəsən Karın düşərgəsində vəziyyət necədir? Sonra bizdə necə olacaqsa, indi orada elədir, ancaq gec-tezi var. Məncə orada işlər o qədər də yaxşı deyil. Bu at məsələsində biz Karı yaman işə saldıq. İspanca buna necə deyirlər? *Un callejon sin salida*. Çıxılmaz vəziyyət. Zənnimcə mən bunun öhdəsindən gələ bilərdim. Sən işini gör, sonrası asandır. Amma mühasirəyə düşəndə təslim olmaq müm-

kündürsə, belə müharibədə iştirak etmək, görünür, çox xoşdur. *Estamos copados*. Biz mühasirədəyik – bax, indiki müharibədə ən çox eşidilən dəhşət dolu fəryad budur. Həmin fəryaddan sonra adətən güllələnmə gəlir və təkcə güllələnmə ilə iş bitirsə, belə hesab etmək olar ki, sənin bəxtin gətirib. Karın bəxti bu cür gətirməyəcək. Əgər növbə bizə çatsa, bizimki də eləcə.

Saat düz üç idi. Bu vaxt o, uzaqdan boğuq uğultu eşitdi və başını qaldırıb təyyarələri gördü.

İYİRMİ YEDDİNCİ FƏSİL

El Sordo yüksək təpənin başında vuruşurdu. Bu təpə o qədər də xoşuna gəlmirdi; onu görəndə, fikirləşmişdi ki, təpə şankra oxşayır. Lakin onun başqa çarəsi yox idi, o, təpəni hələ uzaqdan bələdlədi və pulemyotun ağırlığı altında əyilərək bir böyründə qumbara kisəsi, o biri böyründə disklərlə dolu kisə təpəyə doğru çapdı, pulemyotun lüləsi zora düşmüş atın belini əzirdi, arxada isə İqnasio və Xoakin çapırdılar, arabir dayanıb atır, yenə dayanıb atırdılar ki, o, yerinə çatıb pulemyotu qura bilsin.

O vaxt hələ qar əriməmişdi, həmin o qar ki, onları güdaza verdi, ata güllə dəyəndə və o, çətinliklə, xırıltıyla nəfəs ala-ala, hürkə-hürkə son yoxuşu qalxmağa cəhd edəndə və həmin qarın üstünə isti, al qanını axıdanda, Kar atın belindən yerə atıldı, cilovu çiyinin üstündən keçirərək dırmaşa-dırmaşa atı da ardınca çəkdi. Çiyinlərində iki ağır kisə hər tərəfdən yağan güllənin içində o, bacardığı qədər cəld dırmaşırdı və nəhayət, atın yalından tutub özünə sarı çəkdi, onu tez, cəld və üsul-lu güllə ilə vurdu və eyni zamanda onun düşəcəyi yeri elə dəqiq hesabladı ki, at, başı irəli halda yerə gələrək iki qayanın arasındakı boşluğu tutdu. Sonra o, pulemyotu elə rahladı ki, atın belinin üstündən atəş açsın, bir-birinin ardınca iki diski atıb qurtardı; pulemyot şaqqıldayır, boş gilizlər qara sancılırdı, qızışmış lülənin altında qalmış dəridən yanan tük qoxusu gəlirdi, o isə təpənin yamacında görünən hər adamı gülləyə tuturdu ki, onları geri çəkilməyə məcbur etsin və arxada nə baş verdiyini bilmədiyindən tükləri ürpəşirdi. Onun dəstəsindəki beş adamın axıncısı təpənin başına qalxanda qorxu keçdi və o, qalan diskləri qorumaq üçün atəşi dayandırdı.

Daha iki vurulmuş at yamacda düşüb qalmışdı, üçü də burada, tərənin başında idi. Dünən onlar üç at qaçıra bilmişdilər, lakin səhər düşərgədə ilk həyəcan vaxtı kimsə birini yəhərsiz minmək istəyəndə at qırılıb qaçmışdı.

Tərənün başına gəlib çıxan beş nəfərdən üçü yaralı idi. Karın ayağının yumşaq yerinə bir, sol qoluna iki güllə dəymişdi. Susuzluqdan boğazı qurumuşdu, yaralı ayağı şişmişdi, qolundakı yara şiddətli ağrı verirdi. Baş da bərk ağrıyırdı, o, qarın üstündə uzanıb təyyarələri göz-ləyərkən bir ispan kəlamını xatırladı: *“Hay que tomar la tuerte como si fuera aspirina* yəni “Ölümü aspirin həbi kimi qəbul etmək lazımdır”. Lakin bu kəlamı ucadan təkrar etmədi. O, başını partladan ağrıya dözə-dözə boğazına qalxan ürəkbulanmaya məhəl qoymadan gülümsündü, əlini güclə tərpetdi və dəstəsindən sağ qalanlara tərəf boylandı.

Beş nəfərin hamısı tərənün başında, beşguşəli ulduzun ucları kimi yerləşmişdi. Onlar dizləri və əlləri ilə torpağı eşir, gildən və daşlardan tərəciklər düzəldirdilər ki, bunların arxasında başlarını və çiyinlərini gizlədə bilsinlər. Sonra onlar bu sığınacaqdan istifadə edərək, düzəlt-dikləri tərəcikləri birləşdirməyə başladılar.

On səkkiz yaşlı Xoakinin polad dəbilqəsi var idi, o, dəbilqə ilə yeri qazır və onu torpaqla doldurub yanındakılara ötürürdü.

O, həmin dəbilqəni qatırı partlatdıqları vaxt əlinə keçirmişdi. Dəbilqə güllə ilə deşilmişdi və onu atmadığı üçün hamı Xoakinə gülürdü. Lakin Xoakin deşiyin diş-diş olmuş kənarlarını çəkiclə hamarlamış, sonra ora taxta tıxac vürmüş və bayıra çıxan artıq hissəsini dəbilqənin səthi ilə bərabər qaydada kəsmişdi.

Atışma başlananda o, dəbilqəni başına elə bərk basdı ki, kəlləsi cingildədi, elə bil başına miss qazan vurdular, sonra güllələrin vıyılması, güllələrin saqqılması, güllələrin zümzüməsi altında onu irəli can atmağa məcbur edən, boğazını qurudan, dizlərini taqətdən salan və nəfəsini kəsən bu son çarpışmada mindiyi at öldürülərkən, dəbilqə onun başına dözülməz ağırlıq salır və çatlamağa hazır olan alını sanki dəmir qurşaq kimi sıxırdı.

Lakin o, dəbilqəni atmadı. Və indi o, həmin dəbilqə ilə torpağı qazır, əsl inadkeşlik, avtomat kimi işləyirdi. O hələ yaralanmamışdı.

– Axır ki, işə yaradı, – Kar alçaq, xırıltılı səslə dedi.

– *Resistir y fortifisar es vencer.* – Xoakin, döyüş vaxtı üçün adi olan susuzluqdan çox qorxudan qurumuş dilini ağızında güclə

tərpədərək dedi. Bu, İspaniya Kommunist Partiyasının şüarlarından biri idi və mənası belə idi: müqavimət göstər və mövqeyini möhkəmlət, onda sən qalib gələrsən.

Kar çevrilib aşağı baxdı, orada böyük qayanın dalında gizlənən süvarilərdən biri atəş açmağa hazırlaşdı. Kar bu oğlanı çox sevirdi. Amma indi şüar vaxtı deyildi.

– Sən nə dedin?

– Partizanlardan biri düzəltdiyi sığınacaqdan başını çıxartdı. O, bütün bu vaxtı üzünü üstə uzanıb çənəsini yerdən qaldırmadan ehtiyatla daşları düzürdü.

Xoakin işdən ayrılmadan bərkiməmiş uşaq səsi ilə şüarı təkrarladı.

– Axırncı söz necədir? – çənəsini yerdən qaldırmayan partizan soruşdu.

– *Vencer*, – oğlan dedi. – Qalib gələrsən.

– *Mierda*¹, – çənəsini yerdən qaldırmayan partizan söylədi.

– Bizə uyğun olan bir şüar da var, – Xoakin şüarları tilsim kimi söylədi – Pasionariya deyir: diz üstə yaşamaqdansa, ayaq üstə ölmək yaxşıdır.

– Elə bu da *mierda*, – həmin adam dedi, o biri partizan isə çiyini üstündən dilləndi:

– Biz isə diz üstə deyilik, qarnı üstəyik.

– Ey kommunist! Heç bilirsənmi ki, o Pasionariyanın eynilə sən yaşda olan oğlu hərəkətin lap başlanğıcından Rusiyadadır?

– Yalandır, – Xoakin dedi.

Partizan:

– *Que va*, yalandır, – dedi, – bunu mənə qərib adı olan dinamitçi söyləyib. O da sənün üzvü olduğun partiyadan idi. Nəyə görə yalan danışaydı.

– Doğru deyil, – Xoakin dedi. – O, oğlunu müharibədən qurtarmaq üçün Rusiyada gizlətməz.

Karın dəstəsindən olan o biri partizan:

– Bu saat Rusiyada olmaq istərdim, – dedi, – bəlkə sənün Pasionariyanı mənə də Rusiyaya göndərəydin, hə, kommunist?

– Əgər sən öz Pasionariyana belə inanırsansa, ondan xahiş elə ki, bu saat bizi bu təpənin üstündən götürsün, – budu sarı olmuş üçüncü partizan söylədi.

¹ Zibil (*isp.*)

– Səni buradan faşistlər götürəcək, narahat olma, – çənəsini yerdən qaldırmayan partizan dedi.

Xoakin:

– Belə danışmaq yaxşı deyil, – dedi.

– Ağzının südünü sil, ana uşağı, şlyapanda mənə torpaq ver, – çənəsini yerdən qaldırmayan partizan dedi. – Bu gün heç birimiz günəşin necə batacağını görməyəcəyik.

Kar düşünürdü: bu təpə şankra oxşayır. Ya da yastı giləli cavan qız məməsinə, ya da vulkanın zirvəsinə. Məgər sən vulkan görmüsən, deyə fikirləşdi. Görməmişən və heç vaxt da görməyəcəksən. Bu təpə isə sadəcə olaraq şankra oxşayır. Və vulkanları rahat burax. Vulkanlar barədə fikirləşmək artıq gecdir.

O, öldürülmüş atın yalı üstündən ehtiyatla boylandı və aşağıda, *təpənin lap ayağında, qayanın dalında dərhal pulemyot şaqqıldadı və güllələr batıq bir səslə atın cəmdəyinə dəydi*. O, kənara süründü, atın cəmdəyi ilə qaya arasındakı pəzəkəlli yarıqdan baxdı. Üç meyit yamacda, zirvəyə yaxın yerdə düşüb qalmışdı, hər üçü faşistlər pulemyot atəşi altında hücum keçən vaxtda öldürülmüşdü, lakin Kar və onun yoldaşları əl qumbaralarını faşistlərə tərəf tullayaraq və üzüaşağı gilləyərk onları geri oturdular. Ölənlər çox idi, sağ qalanlar isə təpənin bu tərəfindən görmək olmurdu. Ətrafda elə bir daldalanacaq yox idi ki, hücum keçənlər oradan zirvəyə qalxa bilsinlər. Kar bilirdi: nə qədər ki, onun dörd döyüşçüsü, kifayət qədər patronu və qumbarası var, minomyot gətirməyincə onu buradan tərpətmək mümkün olmayacaq. O bilmirdi, bəlkə də onlar La-Qranxaya minomyot gətirməyə adam göndəriblər. Bəlkə də heç göndərməyiblər, çünki onsuz da tezliklə təyyarələr gələcək. Artıq dörd saat idi ki, kəşfiyyət təyyarəsi onların üstündən uçmuşdu.

Bu təpə doğrudan da şankra oxşayır, deyə El Sordo fikirləşdi. Amma onlar axmaqcasına birbaş üstümüzə gələndə, çoxunu qırdıq. Bizi belə asanlıqla tutmağı necə ağıllarına gətiriblər? Bilirlər ki, təpəyə silahları var, buna görə də qət ediblər ki, daha heç nə fikirləşmək lazım deyil. Həmləyə başçılıq edən gənc zabit qumbaradan öldü, həmin qumbara gillənə-gillənə və atılıb düşə-düşə başlarını öyib yamac boyu üzüyuxarı qaçan faşistlərin üstünə gedirdi. Partlayışın sərilişində və gurultu qoparan boz tüstünün içində o, zabitin necə yerə sərildiyini gördü, o elə indi də həmin yerdə düşüb qalmışdı, tullanmış

köhnə əski-üskü boğçasına oxşayırdı, həmlə edənlərdən heç biri həmin yerdən bir addım da irəli gedə bilmədi. Kar meyitə baxdı, sonra nəzərlərini aşağı, o biri meyitlərə çevirdi.

Onlar cəsurdular, amma axmaqdırlar, deyə düşündü. Hər halda, indi ağillanıblar, daha həmləyə keçmirlər, təyyarə gözləyirlər. Bəlkə də minomyotu gözləyirlər. Minomyotu gözləsələr yaxşıdır. Kar bilirdi ki, minomyot qurulan kimi onlar məhv olacaqlar, lakin minomyot daha təbii və sadədir, təyyarələr barədə düşünəndə isə elə hiss keçirirdi ki, sanki onu soyundurublar, hətta dərisini soyublar və o, təpənin başında lap çılpaq oturub. Bundan da çılpaq olmaq mümkün deyil, deyə düşündü. Dərisi soyulmuş dovşan onunla müqayisədə elə bil ki, ayı kürkünə bürünüb. Axı təyyarələr onların nəyinə gərəkdir? Minomyotla bizim axırımıza çıxmaq daha münasibdir. Lakin onlar öz təyyarələri ilə fəxr edirlər və buna görə də mütləq təyyarələri gözləyəcəklər. Öz avtomat silahları ilə də bu cür fəxr edirlər, buna görə də belə axmaqcasına düz üstümüzə gəldilər. Amma görünür, minomyot gətirməyə də adam göndəriblər.

Partizanlardan biri atəş açdı. Sonra çaxmağı şaqqıldadıb tələsik bir də atdı.

Kar dedi:

– Patrona qənaət elə.

– Fahişə oğlunun birisi, bax o qayanın üstünə çıxmışdı, – o, barmağı ilə göstərdi.

– Vura bildin onu? – Kar çətinliklə başını döndərüb soruşdu.

– Yox, – o dedi, – nəcins təzədən geri çəkildi.

– Fahişənin lap yekəsi Pılardır. – Çənəsini yerdən qaldırmayan adam dedi. – Axı o yava bilir ki, burada bizim axırımıza çıxacaqlar.

– Pılar heç nə eləyə bilməz, – dedi. Danışan adam onun sağlam qulağı tərəfdə uzanmışdı və Kar başını çevirmədən deyilənləri eşitdi.

– O nə eləyə bilər?

– Bu axmaqlara arxadan zərbə vura bilər.

– *Que va*, – Kar dedi. – Onlar yamac boyu səpələniblər. Pılar onlara necə zərbə vura bilər? Azı yüz əlli nəfərdirlər. Bəlkə bundan da çoxdurlar.

– Əgər biz gecəyə qədər davam gətirə bilsəydik, – Xoakin dedi.

– Əgər milad bayramı pasxaya düşsəydi, – çənəsini yerdən qaldırmayan adam söylədi.

– Əgər sənın xalanın tumanı altındakı başqa bir şey olsaydı, ona xala yox, dayı deyərdilər, – o biri partizan dilləndi. – Çağır öz Pasionariyanı. Bizə ancaq o, kömək edə bilər.

Xoakin:

– Onun oğlu barəsində danışılanlara inanmıram, – dedi, – onun oğlu oradadırsa, deməli, oxuyur ki, təyyarəçi və ya başqa bir peşə sahibi olsun.

– Sadəcə təhlükədən uzaqlaşdırıblar, – partizan cavab verdi.

– Dialektikanı öyrənir. Sənın Pasionariyan da orada olub. Lister də, Modesto da, onların hamısı. Bunları mənə qəribə adı olan dinamitçi danışıb.

– Qoy oxusunlar, sonra da gəlib bizə kömək edərlər, – Xoakin söylədi.

– Qoy indi kömək etsinlər, – o biri partizan söylədi. O, atəş açıb dedi: – *Me cago en tal*. Yenə dəymədi.

– Patrona qənaət et və uzunçuluq eləmə, yoxsa susayacaqsan, – Kar dedi. – Burada su tapmaq mümkün deyil.

– Al, – deyərək partizan yanını üstə çevrilib arxasındakı şərab tuluğunun bağlandığı ipi başından aşırıdı və tuluğu Kara uzatdı. – Ağzını yaxala, qoca. Yəqin yaranın şiddətindən susamısan.

Kar:

– Hamıya az-az payla, – dedi.

– Hə, onda özümdən başlayıram, – deyərək tuluğun sahibi onu başqalarına ötürməzdən qabaq xeyli içdi.

– Kar, sənın zənnincə, təyyarələr nə vaxt gələr? – çənəsini yerdən qaldırmayan adam soruşdu.

– Lap elə bu dəqiqə, – Kar cavabında dedi. – Onlar çoxdan burada olmalı idilər.

– Səncə, bu it uşaqları yenə həmləyə keçəcəklər?

– Təyyarələr gəlməsə, hə.

O qət etdi ki, minomyotdan danışmağa dəyməz. Minomyot gələndə onsuz da biləcəklər.

– Allaha şükür, təyyarələri boldur. Yadına sal, dünən nə qədərini gördük.

– Lap çox idi, – Kar dedi.

Onun başı bərk ağrıyırdı, əli keyimişdi və dözülməz sancıdan onu tərpedə bilmirdi. O, sağlam əli ilə şərab tuluğunu qaldıraraq, uca,

aydın və yay səması kimi mavi səmaya baxdı. Onun əlli iki yaşı vardı və o yəqin bilirdi ki, səmanı son dəfə görür.

O ölümdən zərrə qədər də qorxmurdu, amma onu yandıran bu idi ki, ancaq ölmək üçün yararlı olan belə bir təpədə tələyə düşüb. Əgər o vaxt keçib gedə bilsəydik, deyə düşündü. Əgər biz onları tovlayıb dərəyə çəkə bilsəydik və ya özümüz vurub yola çıxsaydıq, hər şey yaxşı qurtarardı. Amma bu lənətə gəlmiş təpə işləri korladı. Nə elə-yək, ondan mümkün qədər istifadə etmək lazımdır; deyəsən, indiyə-cən ondan pis istifadə etməmişik.

Əgər o bilsəydi ki, beşəriyyət tarixində insanlar ölmək üçün təpədən neçə dəfə istifadə etməli olublar, bu ona çətin ki, təskinlik verəydi, çünki belə anlarda insan başqalarının onun vəziyyətinə düşərkən nələr çəkdiyini düşünmür, necə ki, dünən dul qalmış qadın başqa birisinin sevimli ərinə itirməsindən yüngüllük duymur.

Ölümdən qorxsan da, qorxmasan da. Ölümə barışmaq həmişə çətinidir. Kar barışmışdı, amma yaşının əlli ikiyə çatmasına, üç yara almasına və mühasirəyə düşdüyünü dərk etməsinə baxmayaraq, onun barışmasında itaətkarlıq yox idi.

Fikrində o öz-özünə istehza edirdi, lakin səmaya və uzaq dağlara baxa-baxa şərabdan içir və ölmək istəmirdi. Əgər ölmək lazımdırsa, deyə fikirləşirdi, – ölmək isə lazımdır, – mən ölümə hazırım. Amma ölmək istəmirəm.

Ölmək – bu sözün heç bir mənası yox idi, bu söz göz önündə heç bir mənzərə yaratmırdı və qorxu gətirmirdi. Lakin yaşamaq – təpənin yamacında küləyin dalğalandırdığı zəmi demək idi. Yaşamaq – səmada qanad çalan qırğı demək idi. Yaşamaq – taxıl döyüləndən sonra xırmanın toz bürüyəndə və saman hər tərəfə dağılanda bir bardaq su demək idi. Yaşamaq – atın mahmızla sıxılmış böyrü, yəhərin üstünə köndələninə atılmış karabin, həm təpə, həm dərə, həm çay, həm çayın yaxası boyu dikilən ağaclar, həm vadinin qurtaracağı, həm də onun arxasındakı dağlar demək idi.

Kar şərab tuluğunu yanındakına ötürdü və başı ilə təşəkkür elədi. O, qabağa əyildi və əlini ölmüş atın belinə, pulemyot lüləsinin dərini yandırdığı yerə döydü. Hələ də yanq tük iyi gəlirdi. O, atı burada necə dayandırdığını, heyvanın necə titrədiyini, onların ətrafında sağdan, soldan, hər tərəfdən yağan güllələrin necə viyıldadığını və şaqıldadığını, atın gözləri ilə qulaqları arasındakı kəsişmə nöqtəsinə necə

sərrast atəş açdığını xatırladı. Sonra at yerə səriləndə o, arxadan heyvanın isti, tərli belinə yataraq pulemyotu qurmağa başladı, çünki aşağıdakılar artıq həmləyə keçmişdilər.

– *Eras mucho caballo*, – o dedi, bunun isə mənası belə idi: sən yaxşı at idin!

İndi Kar sağlam böyrü üstündə uzanıb səmaya baxırdı. O, bir yığın boş gilizin üstündə uzanmışdı, başını qaya, bədənini isə ölmüş atın cəmdəyi qoruyurdu. Yaralı ayağı və qolu şişmişdi və bərk sancırdı, lakin yorğunluqdan yerindən tərpənmək istəmirdi.

– Nə olub, qoca? – başqalarından daha yaxında uzanmış partizan soruşdu.

– Heç nə. Dincəlirəm.

– Yat. – o dedi. – Onlar gələndə oyadacaqlar.

Bu vaxt aşağıdan kiminsə səsi gəldi.

– Ey, quldurlar! – qayanın dalından, onlara daha yaxın pulemyotun qurulduğu yerdən çığırdılar. – Nə qədər ki, təyyarələr külünüzü göyə sovurmayıb, təslim olun!

– Nə deyir o? – Kar soruşdu.

Xoakin onun üçün təkrar etdi. Kar bir az süründü, qalxdı və yenə pulemyotun dalında uzandı.

– Ola bilsin ki, təyyarələr heç gəlməsin, – dedi, – cavab verməyin və atmayın. Bəlkə onlar yenə həmləyə keçdilər.

Pasionariyanın oğlundan danışan adam dedi:

– Gəl onları əməlli-başlı söyüb biabır eləyək.

– Yox, – Kar dedi. – İri tapançanı mənə ver. Kimdə iri tapança var?

– Budur, məndə var.

– Ver bura! – O, diz üstə qalxaraq, doqquz millimetrlik iri “star”ı aldı və öldürülmüş atın yanında yerə atəş açdı, sonra gözlədi və qısa fasilələrlə daha dörd dəfə atdı. Sonra altmışa qədər saydı və axırncı gülləni öldürülmüş ata vurdu. O gülümsündü və tapançanı sahibinə qaytardı. – Doldur, – o pıçıltı ilə dedi, – qoy hamı sussun və heç kəs atmasın.

– *Bandidos!* – aşağıdakı qayanın yanından səs gəldi.

Təpədə sakitlik idi.

– *Bandidos!* Nə qədər ki, sizi tikə-tikə eləməyiblər, təslim olun!

– Yola gəlir, – Kar şən halda pıçıldadı.

O, bir az da gözlədi və nəhayət, qayanın ardından bir baş göründü. Təpədən atmırdılar və baş yenə gizləndi. Kar diqqətlə baxaraq

gözləyirdi, amma daha heç nə olmadı. Kar o birilərinə baxdı, onlar da hərə öz yerindən müşahidə edirdi. Onun baxdığını görüb hamı başını tərپətdi.

– Heç kəs yerindən tərپənməsin, – o, pıçıldadı.

Qayanın dalından yenə səs gəldi:

– Fahişə balaları! Qırmızı əclaf!lar!

Kar qımışdı. O, sağlam qulağını yamaca çevirib uzanmışdı və ucadan deyilən söyüşü eşidirdi. Bu, aspirindən yaxşıdır, deyə fikirləşdi. Biz nə qədər nigarançılıq çəkəcəyik? Yəni bunlar belə axmaqdırlar?

Səs yenə kəsildi və onlar üç dəqiqə heç nə eşitmədilər və heç bir hərəkət görmədilər. Sonra yamacın yüz yard aşağısında, qayanı dalında oturmuş snayper boylanıb atəş açdı. Güllə qayaya dəydi və bərk vızıltıyla çovudu. Sonra Kar gördü ki, pulemyotun qoyulduğu sığınacaqdan bir adam çıxdı və az qala ikiqat bükülərək snayperin gizləndiyi qayanın yanına qaçdı. O, qayanın arxasındakı çuxura girdi və gözdən itdi.

Kar boylandı. İşarə ilə ona bildirdilər ki, başqa tərəflərdən hərəkət görünmür. Kar şən halda gülümsündü və başını tərپətdi. Hə, bu, Aspirindən çox yaxşıdır, deyə fikrindən keçirdi və ancaq ovçuya bəlli olan bir sevinc duyaraq gözləməyə başladı.

Aşağıda, qayanın arxasında, indicə qaçıb gələn adam snayperə deyirdi:

– Sən necə bilirsən?

Snayper:

– Heç nə bilmirəm, – dedi.

– Çox ola bilər, – qaçıb gələn adam dedi; o, zabit idi və bu hissəyə komandanlıq edirdi. – Onlar mühasirədədirlər. Ölümdən başqa heç nə gözləmirlər.

Snayper dinmədi.

– Atəşdən sonra sən bir hərəkət hiss elədin?

– Yox.

Zabit qol saatına baxdı. Üçə on dəqiqə qalırdı.

– Təyyarələr bir saat əvvəl burada olmalı idi, – dedi, – bu vaxt qayanın arxasındakı çuxura daha bir zabit atıldı. Snayper çəkildi ki, ona yer versin.

– Pako, sən necə, – birinci zabit soruşdu. – Sən buna nə deyirsən?

İkinci zabit dik yamaca üzüyuxarı qaçdığından hələ də tənğnəfəs idi.

– Məncə bu, hiylədir, – o dedi.

– Birdən hiylə olmadı? Özün fikirləş, bir dəstə ölünü mühasirədə saxlamaqla axmaq vəziyyətə düşürük.

– Biz bu gün axmaqdan da pis vəziyyətdəyik, – ikinci zabit söylədi. – Bir bu yamaca bax.

O, başını qaldırıb meyitlərlə dolu yamaca baxdı. Onun baxdığı yerdən təpənin başında ancaq qayaların ucu, atın qarnı və irəli çıxmış ayaqları, yer qazılarkən atılmış təzə torpaq görünürdü.

– Bəs minomyotlar necə oldu? – ikinci zabit soruşdu.

– Bir saatdan sonra burada olmalıdır. Bəlkə də tez.

– Onda gözləyək. Onsuz da bəs qədər axmaqlıq eləmişik.

– *Bandidos!* – birinci zabit ayağa durdu və qayanın dalından başını çıxararaq birdən bağırdı və təpənin başı ona daha yaxın göründü. – Qırmızı əclaflar! Qorxaqlar!

İkinci zabit snayperə baxdı və başını tərپətdi. Snayper kənara baxırdı, lakin onun dodaqları daha kip örtülmüşdü.

Birinci zabit qayanın üstündən başını dik tutub, əlini tapançanın dəstəsindən çəkmədən dayanmışdı. O, ara vermədən söyüş və təhqir yağdırırdı. Lakin təpənin başında sakitlik idi. Onda zabit qayanın dalından çıxdı və açıq yerdə üzü zirvəyə dik dayandı.

– Əgər sağsınızsa, atın qorxaqlar! – çığırdı. – Orada fahişə qarnından çıxmış nə qədər qırmızı olsa da, heç birindən qorxmayan adamı vurun.

Belə uzun cümləni birnəfəsə bağırmaq çox çətin idi, buna görə də zabitin sifəti qızardı, alınının damarları şişdi.

İkinci zabit, – o, arıq, qarayanız, sakit baxışlı leytenant idi, nazik dodaqları, iri ağzı var idi, batmış ordlarını tük basmışdı, – yenə başını yırğaladı. Uğursuz həmlə idi. Söyüş yağdıran həmin zabitin əmri ilə başlanmışdı. Təpənin yamacında meyiti qalmış gənc leytenant, getdikcə qızısan kapitanın söyüşlərini dinləyən leytenant Pako Berrendonun ən yaxın dostu idi.

– Bunlar həmin əclaflardır ki, mənim anamı və bacımı güllələyiblər, – Kapitan dedi.

Onun qırmızı sifəti və lap ingilissayağı kürən bıqları var idi, gözləri də nə isə fərli deyildi, açıq mavi rəngə çalırdı, kirpikləri isə sarı idi. Əgər düz onun gözlərinə baxsaydın, elə bilərdin ki, bunlar heç vaxt bir nöqtədə cəmləşə bilmir.

– Qırmızılar! – kapitan çığırdı. – Qorxaqlar! – Yenə söyməyə başladı.

O, açıqlıqda durub diqqətlə nişan aldı və təpənin başında görünən yeganə hədəfə – Karın atının cəmdəyinə atəş açdı. Güllə hədəfə on beş yard qalmış torpağı göyə sovurdu. Kapitan bir də atdı. Güllə qaya-ya dəydi və vızıltı ilə çovudu.

Kapitan hələ də dayanıb təpənin başına baxırdı. Leytenant Berrendo o biri leytenantın təpənin başına çathaçatda düşüb qalmış meyitinə baxırdı. Snayper yerə baxırdı. Sonra o, başını qaldırıb kapitana baxdı.

Kapitan:

– Orada bir nəfər də sağ qalan yoxdur, – dedi, – ey! – o, snayperə dedi. – Qalx yuxarı, bax.

Snayper yenə başını aşağı saldı. O, heç nə demədi.

– Bura bax, eşitmirsən? – kapitan çığırdı.

– Eşidirəm, cənab kapitan, – snayper ona baxmadan cavab verdi.

– Onda qalx, get. – Kapitan hələ də tapançanı əlində tutmuşdu.

– Eşidirsən?

– Eşidirəm, cənab kapitan.

– Bəs onda nə üçün getmirсэн?

– İstəmirəm, cənab kapitan.

– İstəmirсэн? – Kapitan tapançanı snayperin belinə dirədi.

– Qorxuram, cənab kapitan, – əsgər təmkinlə cavab verdi.

Leytenant Berrendo kapitanı üzünə və onun qəribə gözlərinə baxdı və fikirləşdi ki, o, snayperi yerindəcə güllələyə bilər.

– Kapitan Mora, – o dedi.

– Leytenant Berrendo?

– Bəlkə də əsgər haqlıdır.

– Necə yəni haqlıdır? O, deyir ki, qorxur, əmri yerinə yetirməkdən imtina edir, özü də haqlıdır?

– Mən onu demirəm. Onu deyirəm ki, bu, hiylədir.

– Orada ancaq ölümlər qalıb, – kapitan dedi. – Məgər eşitmədin? Dedim ki, orada ancaq ölümlər qalıb.

– Siz təpənin yamacındakı yoldaşlarımızı deyirsiniz? – Berrendo soruşdu. – Mən sizin fikrinizə şərikəm.

– Pako, – Kapitan dedi. – Axmaq olma. Elə bilirsən ki, Xulian səndən başqa heç kəsə əziz deyildi? Mən qırmızıları deyirəm. Bax.

Kapitan qəddini düzəltdi, ikiəlli qayadan tutdu və yuxarı dırmaşdı, o qədər də asanlıqla çıxıb bilmədi, əvvəlcə dizi üstə qalxdı, sonra ayağa durdu.

– Atın! – o çığıraraq boz qranitin üstündə dik durdu və hər iki əlini yellədi. – Atın mənə! Vurun məni!

Təpənin başında atın cəmdəyi arxasında uzanan Kar qımışdı.

Əcəb adamlardır, deyə düşündü. O, güldü, lakin o saat gülməyini kəsdi, çünki bədəni titrəyəndə qolu sancırdı.

– Əclaflar! – aşağıdan bağırtı gəlirdi. – Qırmızı əclaflar! Atın mənə! Vurun məni!

Kar səssiz gülərək ehtiyatla atın sağrısının yanından boylandı və qayanın üstündə durub əllərini ölçən kapitanı gördü. İkinci zabit qayanın kənarında, onunla yanaşı dayanmışdı. Snayper o biri tərəfdə durmuşdu. Kar yarıqdan gözünü çəkməyərək şən halda başını tərپətdi.

– Atın mənə! – O, astadan öz-özünə dedi. – Vurun məni! – Bu vaxt yenə Karın çiyinləri titrədi. Gülməkdən qolu bərk sancırdı, başı isə, elə bil bu saat partlayacaqdı. Lakin Kar gülməyini saxlaya bilmirdi.

Kapitan Mora qayadan endi.

– Hə, Pako, indi əmin oldun? – o, leytenant Berrendodan soruşdu.

– Yox, – leytenant Berrendo dedi.

– Belə-belə olasınız, – Kapitan dedi. – Hamınız axmaq və qorxaqsınız.

Snayper işini möhkəm tutaraq yenə qayanın dalına çəkildi və leytenant Berrendo onunla yanaşı çömbəlib oturdu.

Kapitan açıq yerdə dayanıb yenə təpənin başına ucadan söyüş yağdırırdı. Söyüş söymək üçün dünyada ispancadan rahat dil yoxdur. Bu dildə bütün ingilis söyüşləri üçün söz var. Bir çox söz və ifadələr də var ki, bunlar yalnız küfr ilə qatı dindarlığın əlaqəli olduğu ölkələrdə işlədilir. Leytenant Berrendo çox dindar katolik idi. Snayper də. Onların hər ikisi Navarradan idi, hər ikisi karlist idi, amma zarafata salıb tez-tez söyüş söysələr və küfr danışsalar da, hər ikisi bunu günah sayır və günahlarının bağışlanması üçün dua edirdi.

İndi qayanın arxasında oturub kapitana baxa-baxa, onun necə çığırdığına qulaq asa-asa, hər ikisi fikrən ondan və onun sözlərindən uzaq olmağa çalışırdı. Hər ikisi bəlkə də ölməli olacaqları gündə, belə bir günahı boynuna götürmək istəmirdi. Belə danışmağın axırı xeyir olmayacaq, deyə snayper düşünürdü. Məryəm ananı bu cür dilə gətirməyin axırı xeyir olmayacaq. Belə sözlər heç qırmızılardan da dilinə gəlməz.

Xulianı öldürdülər, deyə leytenant Berrendo düşünürdü, o, belə bir gündə yamacda düşüb qalıb. Bu isə durub söyüş yağdırır, öz küfrü ilə daha böyük bədbəxtlik gətirmək istəyir.

Bu vaxt kapitan çığirtısını kəsdi və leytenant Berrendoya tərəf döndü. Onun baxışı həmişəkindən daha qəribə idi.

– Pako, – o, coşğunluqla dedi, – biz ikimiz ora gedəcəyik.

– Mən getməyəcəyəm.

– Nə? – Kapitan yenə əlini tapançasına atdı.

Belə hay-küyçü hərbcilərdən zəhləm gedir, deyə leytenant Berrendo düşünürdü. Əllərini silah atmadan bir sözə belə deyə bilmirlər. Beləsi yəqin ki, ayaqyolunda da tapança çıxardır və öz-özünə əmr edir.

– Əgər əmr edirsinizsə, gedərəm. Amma etirazımı bildirirəm, – leytenant Berrendo kapitana söylədi.

Kapitan:

– Tək gedəcəyəm, – dedi, – buranı qorxaqların üfunəti basıb!

O, sağ əlində tapança mətin addımlarla yamaca qalxmağa başladı. Berrendo və snayper onu izləyirdilər. O, heç bir sığınacaq axtarmadan düz gedir və irəli, qayalara, öldürülmüş ata və təpənin başında təzə qazılmış torpağa baxırdı.

Kar qayanın yanında, atın arxasında uzanıb addımbaaddım yoxuşu qalxan kapitanı izləyirdi.

Ancaq biri, deyə düşünürdü, bizə ancaq biri qismət oldu. Amma danışığından görünür ki, *caza moyor*¹-dur. Bir bax necə gəlir. Gör nə heyvandır. Gör yamacla necə addımlayır. Bu, daha mənim olacaq. Mən onu özümle aparacağam. O mənim yol yoldaşım olacaq. Gəl, dostum, yoldaşım gəl. Tez gəl. Birbaşa bura gəl. Gəl, səni burada gözləyirlər. Gəl. Yeyin gəl. Ləngimə. Birbaş bura gəl. Yolundan sərpmə. Dayanma, arxadakılara baxma. Bax, belə yaxşıdır. Aşağı baxma. Nahaq başını sallayırsan. Paho, bığı da varmış. Necədir sizinçün? Mənim yol yoldaşımın bığı var. Özü də kapitandır. Gör necə nişanları var. Dedim axı, o *caza moyor*dur. Sifətdən isə xalis ingilise oxşayır. Bir boy-buxununa bax. Sarışındır, üzü qırmızı, gözləri mavidir. Baş açıqdır, bığı da kürən. Gözləri mavi. Gözləri açıq mavidir və birtəhərdir. Gözləri açıq mavidir və elə bil hərəsi bir yana baxır. Bir az da yaxın gəl. Hə, dayan. Hə, dostum, yoldaşım. Al gəldi, dostum, yoldaşım.

O, yavaşca tətiiyi basdı və üç dəfə çiyini təpdi, üçayaqlı əl pulemyotundan atanda həmişə bərk təpir.

¹ İri heyvan (*isp.*)

Kapitan yamacda üzüşağı uzanmışdı. Sol əli qatlanıb altında qalmışdı. Tapança tutmuş sağ əli qabağa uzanmışdı. Aşağıda hər tərəfdən təpənin başına güllə yağdırırdılar.

Qayanın arxasında büzüşüb qalan, bu saat atəş altında açıq yerdən necə qaçıb gedəcəyini düşünen leytenant Berrendo Karın yuxarıdan gələn boğuş səsinə eşitdi.

– *Bandidos!* – o çığırırdı. – *Bandidos!* Atın mənə! Vurun mənə!

Kar təpənin başında pulemyotunun arxasına yataraq elə gülürdü ki, bütün sinəsi ağrıyırdı, elə gülürdü ki, sanki bu saat başı iki bölünəcəkdi.

– *Bandidos!* – o yenə şən halda çığırırdı. – Vurun mənə, *bandidos!* – Sonra şən halda başını tərptədi. Eybi yoxdur, yol yoldaşlarımız çox olacaq, deyə düşündü. O, hələ ikinci zabiti də yerə sərməyə çalışacaq, qoy bir qayanın arxasından çıxsın. Gec-tez oradan çıxmali olacaq. Kar bilirdi ki, zabit qayanın ardından komandanlıq edə bilməz və onu vurmaq üçün fürsət gözləyirdi.

Bu vaxt təpənin başında olanlar yaxınlaşan təyyarələrin səsinə eşitdilər.

El Sordo bunu eşitmədi. O, pulemyotu qayanın uzaq küncünə tuşlayır və fikirləşirdi: o qaçanda, mən atəş açacağam, buna görə də hazırlaşmalıyam. Yoxsa gülləm boşa çıxar. O qaçanda, kürəyindən vurmaq olar. Bir az kənarı, qabağını nişan almaq olar. Ya da onu bir az qaçmasına imkan verib qabağı nişan almaq və atmaq olar. Bu vaxt o hiss etdi ki, kim isə çiyinə toxunur, o dönüb Xoakinin qorxudan ağarmış ağappaq sifətini gördü, onun göstərdiyi tərəfə baxanda yaxınlaşmaqda olan üç təyyarəni gördü.

Elə həmin bu anda leytenant Berrendo qayanın dalından sıçradı və başını əyib, ayaqlarını ata-ata yamacla aşağı, pulemyotun gizlədildiyi sığınacağa sarı qaçdı.

Baş təyyarələrə qarışan El Sordo onun necə qaçdığını görmədi.

– Kömək elə, onu buradan çıxardım, – o, Xoakinə dedi və oğlan atla qayanın arasında sıxılıb qalan pulemyotu çəkib çıxartdı.

Təyyarələr yaxınlaşmaqda idi. Onlar eşelon sırası ilə uçuş və hər saniyə daha iri görünürdü, gurultusu da getdikcə artırdı.

– Arxası üstə uzanıb atəş açın, – Kar dedi. – Qabağı nişan alın.

O, birçə an da təyyarələrdən gözünü çəkmirdi.

– *Cabrones! Hijos de pita!* – dalbadal söydü. – İqnasio, pulemyotu oğlanın çiyinə qoy – dedi. – Sən isə, Xoakin, yerində otur və tərptənmə. Aşağı əyil. Bir az da. Yox, lap aşağı.

O, arxası üstə uzanıb getdikcə yaxınlaşan təyyarələri nişan alırdı.
– İqnasio. Uçayağı tut mənim üçün.

Uçayağın ayaqları Xoakinin çiyinlərindən sallanmışdı, lülə isə tit-rəyirdi, çünki oğlan getdikcə güclənən uğultunu eşidikcə canına düşən titrəməni saxlaya bilmirdi.

İqnasio qarnı üstə uzandı, yaxınlaşan təyyarələri görmək üçün ancaq başını qaldırdı, pulemyotu yaxşı tutmaqdan ötrü üç ayağın üçünü də bir yerə yığdı.

– Çox əyil! – o, Xoakinə dedi. – Qabağa əyil!

“Pasionariya deyir: ayaq üstə ölmək daha yaxşıdır... – Xoakin fikrən təkrar etdi, uğultu isə getdikcə artırdı. Birdən o, özü sözünü kəsdi: – həzrət Məryəm, mərhəmətli qadın, Tanrı sənindədir; ey xeyir-duadan yaranmış qadın, ey İsanı doğan bətni müqəddəs. Həzrət Məryəm, Tanrının anası, indi və ölüm ayağında biz günahkarlara xeyir-dua et. Amin. Müqəddəs Məryəm, Tanrının anası, – o, yenidən başladı və birdən dili dolaşdı. Çünki uğultu qulaqbatırıcı gurultuya keçdi və o, tələsə-tələsə tövbə duasının sözlərini bir-birinin ardınca söylədi: – İlahi, bağışla ki, avamlığımdan sənə barəndə küfr demişəm...”

Bu vaxt onun lap qulağının dibində gurultu qopdu və qızmış lülə çiyinini yandırdı. Sonra isə gurultu qopdu, pulemyot atəşindən qulaqları batdı. İqnasio var gücü ilə uçayağı basırdı, lülə onun belini daha çox yandırırdı. İndi hər tərəfi gurultu və nərilti bürümüşdü və o, tövbə duasının qalan sözlərini xatırlaya bilmirdi.

O ancaq bunu xatırlayırdı: ölüm ayağında. Amin. Ölüm ayağında. Amin. Ölüm ayağında. Amin. O birilər hamısı atırdı. İndi və ölüm ayağında. Amin.

Sonra, pulemyotun gurultusu ardınca fit səsi eşidildi, bu səsdən hava yarıldı və qırmızı-qara uğultuda altındakı torpaq ləngər vurdu, sonra isə, qabararaq onun üzünə dəydi, sonra hər tərəfdən gil parçaları və daş qırıntıları yağdı, İqnasio onun üstündə uzanmışdı, pulemyot da onun üstündə qalmışdı. Lakin o, ölməmişdi, çünki yenə fit səsi eşidildi və uğultudan torpaq yenə ləngər vurdu. Sonra bir də fit səsi eşidildi və yer onun altından qaçdı, təpənin bir tərəfi havaya uçdu, sonra isə yavaş-yavaş yatdı və onların üstünü örtüdü. Təyyarələr üç dəfə qayıdıb təpənin başını bombaladı, lakin oradakıların heç biri daha bunu bilmədi. Sonra onlar təpənin başına pulemyotdan atəş açdılar və uçub getdilər. Onlar sonuncu dəfə təpənin üstünə şığıyarkən, başdakı təyyarə qanadını

əyərək döndü, o biri iki təyyarə də beləcə döndü və hər üç təyyarə paz şəklində düzülüb Seqoviya istiqamətində gözdən itdi.

Leytenant Berrendo təpənin başını fasiləsiz atəş altında saxlayaraq, bombaların açdığı çuxurlardan birinə patrol göndərdi ki, zirvəyə qumbara atmaq asan olsun. O, risk etmək istəmirdi, – birdən kimsə sağ qalıb və bu qarmaqarışıqlıqda yuxarıda onları gözləməkdədir, – o özü də at cəmdəklərinin, daşların, qırıntıların, dinamit qoxusu verən qazılmış torpağın arasına dörd qumbara atdı və yalnız bundan sonra çuxurdan çıxdı və baxmağa getdi.

İqnasionun bədəninin ağırlığı altında huşunu itirmiş gənc Xoakindən başqa təpənin başında hamı qırılmışdı. Oğlanın burnundan və qulaqlarından qan gəlirdi. Hər tərəf gurultuya qərq olandan və partlayan bomba onu yerə sərəndən bəri Xoakin heç nə görmür, heç nə hiss etmirdi. Leytenant Berrendo xaç çəkdi, tapançanı oğlanın peysərinə dayayıb tez və ehməllicə – əgər belə sərt hərəkətə ehməllicə demək mümkündürsə, – onu vurdu, Kar da atı belə vurmuşdu.

Leytenant Berrendo təpənin başında dayanıb aşağı, yoldaşlarının meyitləri səpələnmiş yamaca baxdı, sonra başını qaldırıb uzaqlara. Kar bu təpədə gizlənənə qədər onu qova-qova gəldikləri yerlərə baxdı. O, döyüşün bütün mənzərəsini xatirində canlandırırdı və sonra əmr etdi ki, öldürülmüş süvarilərin bütün atlarını yuxarı gətirsinlər və meyitləri yəhərlərə köndələn bağlasınlar ki, bunları La-Qranxaya aparmaq mümkün olsun.

– Bunu da götürün, – o dedi. – Bax, bunu, əlində pulemyot olanı. Ehtimal ki, Kar elə odur. O hamıdan yaşlıdır, özü də pulemyotdan atəş açırdı. Başını vurulsun və pançoya bükülsün. – O, bir dəqiqə fikrə getdi. – Hə, mənə bütün başları götürmək lazımdır. Aşağıdakıları da, hücum etdiyimiz yerdə olanları da. Tüfəngləri və tapançaları yığın, pulemyotu yəhərə bağlayın.

Sonra o, birinci həmlə zamanı öldürülmüş leytenantın meyitinə yanaşdı. O, meyitə baxdı, amma toxunmadı.

Que cosa mas mala les la guerra, öz-özünə dedi, bunun mənası belə idi: müharibə nə pis şeydir.

Sonra o, yenə xaç çəkdi və təpədən enərkən, öldürülmüş yoldaşının ruhunu şad etmək üçün beş dəfə Allaha, beş dəfə də həzrət Məryəmə dua oxudu. O öz əmrinin yerinə yetirilməsində iştirak etmək istəmədi.

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Təyyarələr uçub gedəndən sonra, Robert Cordan və Primitivo yenə atəş səsləri eşitdilər və Robert Cordana elə gəldi ki, yenə öz ürəyinin döyüntüsünü eşidir. Onun görə bildiyi axırncı dağın üstünü tüstü bürümüşdü, səmada uzaqlaşan təyyarələr isə üç nöqtə kimi görünürdü.

Yəqin ki, öz süvarilərini bombardman ediblər, Sordo və onun adamlarına heç toxunmayıblar, deyə Robert Cordan öz-özünə söylədi. Bu zəhrimar təyyarələr ancaq vahimə törədirlər, heç kəsi öldürə bilmirlər.

Primitivo atışmanın boğuc səsinə dinləyərək:

– Onlar hələ də vuruşurlar, – dedi. Bombardman vaxtı o hər zərbədən diksinirdi və indi ara vermədən qurumuş dodaqlarını yalayır.

– Əlbət ki, vuruşurlar, – Robert Cordan dedi. – Axı təyyarələr heç kəsi öldürə bilmir.

Bu vaxt atışma kəsildi və o, daha atəş səsi eşitmədi. Leytenant Berrendonun tapançasının səsi bura gəlib çatmırdı.

Atəşin kəsilməsinin ilk anları onu narahat etmədi. Lakin sükut uzanırdı və o, ürəyinin sıxıldığını hiss etməkdə idi. Sonra o, qumbaraların partlayışını eşitdi və bir anlığa ürəyi yerinə gəldi. Amma yenə sakitlik çökdü və səs-səmir kəsildi, indi o, başa düşdü ki, hər şey bitib.

Mariya düşərgədən gəlib çıxdı, qalaylı vedrədə göbələk sousu ilə dovşan qızartması, balaca torbada çörək, tuluqda şərab, dörd qalaylı nimçə, iki parç və dörd qaşığı gətirdi. Qız pulemyotun yanında dayandı və iki nimçəyə ət çəkdi – Aqustin üçün və Anselmonu əvəz edən Eladio üçün, iki parç da şərab tökdü.

Robert Cordan qızın çiyində torba, bir əlində vedrə, qırılmış başı günəşdə parıldaya-parıldaya onun yanına, onun müşahidə postuna necə cəldliklə dırmaşdığına baxırdı. O bir az aşağı endi, qızdan vedrəni aldı və sonuncu yoxuşu çıxmaqda ona kömək etdi.

– Təyyarələr niyə gəlmişdi? – qız soruşdu və təlaşla ona baxdı.

– Karı bombalamaq üçün.

O, vedrənin qapağını götürüb özü üçün dovşan ətindən çəkdi.

– Onlar hələ də atışırlar?

– Yox. Hər şey bitdi.

– Oh, – deyərək qız dodağını dişlədi və uzaqlara baxdı.

Primitivo:

– Mən heç yemək istəmirəm, – dedi.

– Hər halda ye, dostum, – Robert Cordan ona dedi.

– Boğazımdan keçmir.

Robert Cordan tuluğu ona uzatdı:

– İç, – dedi, – sonra yeyərsən.

– El Sordodan sonra heç həvəsim qalmayıb, – Primitivo söylədi.

– Özün ye. Mənim heç həvəsim yoxdur.

Mariya ona yanaşdı, boynunu qucaqlayıb öpdü.

– Ye, dost, – qız dedi. – Gərək qüvvəmizi qoruyaq.

Primitivo üzünü ondan çevirdi. Tuluğu alıb başını qaldırdı və şərəbi birbaşa boğazına tökərək bir neçə qurtum içdi. Sonra nimçəyə ət çəkib yeməyə başladı.

Robert Cordan Mariyaya baxıb başını yırğaladı. Qız yanaşı əyləşib onun çiyinini qucaqladı. Onlardan hər biri başqasının nə duyduğunu bilirdi, beləcə oturmuşdular, Robert Cordan tələsmədən dovşan ətinədən yeyirdi, göbələk sousu ona ləzzət verirdi, yeməyin üstündən şərab içirdi, onlar dinməzce əyləşmişdilər.

Yeməyin hamısı qurtarandan sonra o:

– Əgər istəyirsənsə, Mariya, burada qala bilərsən, – dedi.

– Yox, – qız dedi. – gərək Pıların yanına qayıdım.

– Burada da qala bilərsən. Mənim fikrimcə, daha elə bir şey olmayacaq.

– Yox. Gərək Pıların yanına qayıdım. O, mənə öyüd-nəsihət verir.

– Nə eləyir?

– Öyüd-nəsihət verir. – Qız gülümsündü və sonra onu öpdü. – Məgər bilmirsən kilsədə necə öyüd-nəsihət verirlər? – O qızardı. – Pılar da belə eləyir. – O yenə qızardı. – Ancaq başqa nəsihət verir.

– Elə isə get, onun nəsihətlərinə qulaq as, – deyərək o, Mariyanın başını sığalladı.

Qız yenə ona baxıb gülümsündü, sonra Primitivodan soruşdu:

– Sənə oradan bir şey gətirmək lazım deyil ki?

– Yox, qızım, – o dedi.

Onların hər ikisi görürdü ki, Primitivo hələ özünə gəlməyib.

– *Salud*, dost, – qız ona dedi.

– Bura bax, – Primitivo dedi. – Mən ölümdən qorxmuram, amma onları orada tək qoymaq... – O, qəhərləndi.

– Bizim başqa çarəmiz yox idi, – Robert Cordan dedi.

– Bilirəm. Amma hər halda...

– Bizim çarəmiz yox idi, – Robert Cordan təkrar etdi. – Daha bu barədə danışmasaq yaxşıdır.

– Hə. Amma onlar tək qaldılar, bizdən də heç bir kömək görmədilər.

– Bu barədə danışmasaq yaxşıdır, – Robert Cordan dedi. – Sən isə, *guapa*, get nəsihətə qulaq as.

O, qızın iri daşların arasından keçərək aşağı düşməsinə baxırdı. O, xeyli beləcə oturdu, düşündü və zirvələri seyr etdi.

Primitivo onunla söhbətə başlamaq istədi, amma o, cavab vermədi. Günün altında isti idi, amma o istini hiss etmir və oturduğu yerdən dağların yamacına və ən dik yamac boyu cərgələnən şam ağaclarına baxırdı. Bir saat beləcə ötdü və günəş ondan sol tərəfə keçdi, bu vaxt o, uzaq zirvədəkiləri gördü və binoklu gözüne tutdu.

Əvvəlinci iki atlı yaşıl yamaca çıxanda, onların atları lap kiçik oyuncaq kimi görünürdü. Sonra daha dörd atlı sıra ilə geniş yamaca çıxdı və nəhayət o, binoklda əsgərlərin və atların qoşa cərgəsini aydın gördü. O, cərgəyə baxdıqca, qoltuğunun altının necə tərlediyini və tərin böyürləri aşağı axdığını hiss etdi. Cərgənin başında atlı gedirdi. Onun ardınca daha bir neçə adam gəlirdi. Sonra yəhərə köndələn bağlanmış yükü aparən atlar gedirdi. Sonra daha iki atlı gəlirdi. Sonra atların belində yaralıları gəlirdilər, yanlarında da onları müşayiət edənlər addımlayırdılar. Cərgənin axırında daha bir neçə atlı gəlirdi.

Cordan onların yamaca necə aşağı endiklərinə və meşəyə çəkildiklərinə baxırdı. Belə uzaq məsafədən o, atlardan birinin üstündəki yükü – hər iki ucundan və daha bir neçə yerdən bağlanmış iplərin arasından dolu noxud qıçası kimi qabarmış pançonu görə bilmədi. Bürmələnmiş panço yəhərin üstünə köndələn qoyulmuşdu və ucları üzəngiyə bağlanmışdı. Onun yanında Karın atəş açdığı pulemyot görünməkdə idi.

Kəşfiyyatçıları qabağa göndərən və cərgənin başında gedən leytenant Berrendo heç bir iftixar duymurdu. Döyüşdən sonra bir daxili boşluq hiss etməkdə idi. O fikirləşirdi: baş kəsmək vəhşilikdir. Lakin maddi dəlillər və ölənlərin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək də vacibdir. Onsuz da mənə çox danlayacaqlar, amma kim bilir, bu başları gətirməyim bəlkə də onları xoşuna gələcək? Axı onların arasında elələri var ki, bu cür işləri çox bəyənilir. Ola bilər ki, başları Burqosa göndərsinlər. Hə, bu, vəhşilikdir. Təyyarələr isə – lap muchos. Lap ağıdır. Lap ağ. Amma bizdə Stoks minomyotu olsaydı, hər işi özümüz görərdik, demək olar ki, heç itki də verməzdik. Mərmiləri daşımaq

üçün iki qatır və yəhərinə minomyot bağlanmış bir qatır bəsimiz idi. Onda biz əsl ordu olardıq. Minomyot, üstə-gəl bütün bu avtomat silahlar. Sursat daşıyan daha bir qatır, yox, iki qatır. Bəsdir, o öz-özünə dedi. Onda daha bu süvari dəstəsi olmazdı. Bəsdir. Sən bütöv bir ordu arzulayırsan. Bir az da keçsə, dağ artilleriyası istəyəcəksən.

Sonra o, təcürdə həlak olan Xulianı düşündü, bəli, o həlak oldu və indi onu birinci vzvodda yəhərin üstündən aşırıb aparırlar. O, günəşin işıqlandırdığı yamacı arxada buraxaraq alaqranlıq meşəyə girdi, şam ağaclarının alaqranlığında Xulian üçün dua etdi.

– Müqəddəs ana, mərhəmət çeşməsi, – deyərək duasına başladı, – həyatımızın ümidi, bizim təsəllimiz. Dərdimizi, möhnətimizi sənə söyləyirik, sənə dua edirik...

O, dua edirdi, atlar isə nallanmış ayaqları ilə asta-asta şam yarpaqlarının üstündən keçirdi, ağacların gövdələri arasından süzülən günəş şüaları lap elə bil kilsədəki sütunların arasından düşürdü, o isə Xulian üçün dua oxuyur və qabağa, ağacların arasına baxa-baxa gözləri ilə irəlidəki kəşfiyyatçıları axtarırdı.

Onlar meşədən La-Qranxaya gedən yola çıxdılar və at ayaqlarının qopardığı tozun içində irəlilədilər. Toz yəhərlərə, üzünəşığı köndələn bağlanmış meyitlərin üstünə yatırdı, yaralıları və onlarla yanaşı gedənləri də qalın toz basmışdı.

Anselmo da onları bu yolda, qaldırdıqları tozun arasından gördü.

O, meyitləri və yaralıları saydı və Karın pulemyotunu tanıdı. Onda Anselmo üzəngilərə bağlanmış və yüyənindən tutub aparılan atın ayaqlarına dəyən bu bağlamada nə olduğunu başa düşmədi, amma sonra, hava qaralanda düşərgəyə gedən yolun üstündəki yüksəkliyə, Karın atışdığı təcürəyə qalxanda, pançodan düzəldilmiş uzun bağlamada nə olduğunu dərhal anladı. O, qaralıqda Karın yanında olanları tanıya bilmədi. Lakin o, meyitləri saydı və geriye, Pablonun düşərgəsinə qayıtdı.

Anselmo qaralıqda tək-tənha addımlayırdı, indicə gördüyü bomba çalalarından və təcürənin başından gözləri önündə açılan mənzərədən sonra o, qəlbini bürüyən vahiməni hiss edərək sabahkı günə bağlı bütün fikirləri özündən uzaqlaşdırmağa səy edirdi. O, tələsə-tələsə addımlayır və bu xəbəri düşərgəyə mümkün qədər tez çatdırmağa çalışırdı. Özü də gedə-gedə həm Karın ruhuna, həm də onun dəstəsində olanların ruhuna dua oxuyurdu. Hərəkət başlandı bəri ilk dəfə idi ki, o dua edirdi. Müqəddəs lətafətli qadın, sən mərhəmətin sonsuzdur, deyə o dua edirdi.

Lakin o, sabahkı günlə bağlı fikirləri özündən uzaqlaşdırma bilmədi və belə düşündü: *İngles* mənə nə desə, hamısını yerinə yetirəcəyəm, necə desə, o cür də eləyəcəyəm. İlahi, amma elə et ki, mən həmişə onun yanında olum və elə et ki, onun sərəncamları dəqiq olsun, çünki təyyarələrdən bizi bombalasa, mən özümü ələ ala bilməyəcəyəm. İlahi, mənə kömək elə, sabah ölüm ayağında özümü kişi kimi aparım. İlahi, kömək elə ki, sabah məndən nə tələb olunacaqsa, başa düşüm, anlayım, ilahi, mənə kömək elə ki, ayaqlarım sözümə baxsın, təhlükə anında qorxub qaçmayım. İlahi, mənə kömək elə ki, sabah döyüş vaxtı özümü kişi kimi aparım. İndi ki mən səndən kömək diləyirəm, mənə diləyimə çatdır, özün bilirsən ki, boş yerə səndən heç nə istəmərim və bir də səndən heç nə ummayacağam.

Qaranlıqda gedə-gedə oxuduğu duadan bir yüngüllük duydu. İndi o inanırdı ki, sabah özünü kişiye layiq olan kimi aparacaq. Yamacla aşağı enərkən o, yenə Kar üçün və onun adamları üçün dua etdi və çox keçmədən yuxarı posta çatdı.

Orada Fernando onu səslədi.

– Mənəm, – o cavab verdi. – Anselmoyam.

– Yaxşı, – Fernando dedi.

Hər ikisi qaranlıqda, böyük qayanın altında dayanarkən o, Fernandodan soruşdu:

– Karın başına gələnləri bilirsən?

– Bəs necə, – Fernando cavab verdi. – Pablo hamısını bizə danışdı.

– Pablo orada olub?

– Bəs necə, – Fernando küt bir inadla təkrar etdi. – Süvarilər uzaqlaşan kimi, o, təpəyə gedib.

– O danışdı ki...

– O, hər şeyi bizə danışdı, – Fernando cavab verdi. – Bu faşistlər əsl vəhşidirlər! Biz elə etməliyik ki, İspaniyada belə vəhşilər olmasın.

– O, susdu, sonra acı-acı dedi. – İnsan ləyaqəti onlara yaddır.

Anselmo qaranlıqda qımışdı. Bir saat əvvəl o heç təsəvvür edə bilməzdi ki, haçansa yenə gülümsəyəcək. Bu Fernando da qərribə adamdır, deyə düşündü.

– Hə, – o, Fernandoya dedi. – Onlara çox şey öyrətmək lazımdır. Bütün təyyarələrini, bütün avtomatlarını, bütün tanklarını, bütün toplarını onların əlindən almaq və onlara insan ləyaqətini öyrətmək lazımdır.

– Tamamilə doğrudur, – o dedi. – Şadam ki, mənəmlə razısan.

Anselmo Fernandonu öz ləyaqətilə tək buraxıb, mağaraya tərəf getdi.

İYİRMİ DOQQUZUNCU FƏSİL

Anselmo mağaraya girəndə, Robert Cordan taxta stolun dalında, Pablo ilə üzbəüz əyləşmişdi. Stolun ortasına bir qab şərab, hərənin qabağına isə bir parç qoyulmuşdu. Robert Cordan qeyd dəftərçəsini çıxartmış və karandaşı əlində tutmuşdu. Pilar və Mariya gözə dəymirdilər, onlar mağaranın o başına çəkilmişdilər. Anselmo bilmirdi ki, Pilar qızı ora qəsdən aparıb; aparıb ki, qız stolun arxasındakı söhbəti eşitməsin və Piların burada olmaması ona qəribə gəlirdi.

Anselmo mağaraya girəndə, Robert Cordan başını qaldırıb ona baxdı. Pablo dinməzcə oturmuşdu. Gözləri şərab dolu qaba dikmişdi, ancaq qabı görmürdü.

Anselmo Robert Cordana dedi:

– Mən oradan, yuxarıdan gəlirəm.

– Pablo hər şeyi bizə danışib, – Robert Cordan ona cavab verdi.

– Orada altı meyit var, başlarını isə özləri ilə aparıblar, – Anselmo dedi. – Mən ora çatanda artıq qaranlıq idi.

Robert Cordan başını tərpətdi. Pablo şərab dolu qaba baxıb susurdu. Onun sifətində heç bir ifadə duyulmurdu, xırda, donuz gözləri isə şərab qabına elə baxırdı ki, guya bunu ömründə birinci dəfə görür.

– Əyləş, – Robert Cordan Anselmoya dedi.

Qoca, üstünə dəri çəkilmiş kətildə oturdu və Robert Cordan əyilib stolun altındakı şüşəni – Karın hədiyyəsini çıxartdı. Orada ancaq yarıya qədər viski qalmışdı. Robert Cordan əlini parça uzatdı, ona viski tökdü və parçı Anselmonun qabağına çəkdi.

– İç, qoca, – dedi.

Pablo gözünü qabdan çəkib düz Anselmonun üzünə baxdı və o içəndən sonra yenə gözünü şərab dolu qaba zillədi.

Viskini içərək, Anselmo burnunun, gözlərinin, ağzının göynədiyini hiss etdi, sonra isə mədəsini xoş, sakitləşdirici bir hərarət bürüdü. O, əli ilə ağzını sildi. Sonra Robert Cordana baxıb dedi:

– Bir az da olar?

– Əlbət ki, – deyərək Robert Cordan viski tökdü və bu dəfə parçı stolun üstündə sürüşdürmədi, onu qaldırıb Anselmoya verdi.

Bu dəfə viski daha göynətmədi. Fizioloji məhlul çoxlu qan itirən adamı cana gətirən kimi, viski də Anselmonu canlandırdı.

Qoca yenə şüşəyə baxdı.

Robert Cordan:

– Bu da sabaha qalstın, – dedi, – hə, qoca, yolda nə gördün?

– Çoxlu maşın gördüm, – Anselmo dedi. – Hamısını mənə dediyin kimi yazmışam. İndi mən orada adam qoymuşam, qadındır. Bir azdan gedib öyrənəcəyəm.

– Bəs tankvuran toplar görmədin? Onların rezin təkərləri var, lülələri də uzundur.

Anselmo dedi:

– Hə, dörd yük maşını keçdi. Hərəsində də belə bir top var idi, üstədən şam budaqları ilə örtülmüşdü. Hər topun yanında isə altı əsgər.

– Deməli, dörd top? – Robert Cordan ondan soruşdu.

– Dörd, – Anselmo bunu kağızına baxmadan dedi.

– Yaxşı. Bəs sonra nə gördün?

Robert Cordan Anselmonun yolda gördükləri barədə dediklərinin hamısını yazırdı. Oxumaq və yazmaq bilməyən adamlara məxsus gözəl hafizəsi olan Anselmo hər şeyi başdan ayağacan danışdı. O danışdıqca Pablo iki dəfə qabdan özünə şərab süzdü.

– Bir də süvariləri gördüm, onlar Karın düşərgəsi olan tərəfdən La-Qranxaya getdilər. – Anselmo sözünə davam etdi.

Sonra o, nə qədər yaralı olduğunu və atlarla nə qədər meyit aparıldığını söylədi.

– Yəhərlərdən birinin üstündə bağlama var idi, onda mən bağlamada nə olduğunu başa düşmədim, – o dedi. – Amma indi bilirəm ki, onun içindəki kəsik başlar imiş. – O, fasiləsiz davam etdi – Süvari eskadronu. Tək bir zabit qalmışdı. Səhər biz pulemyotun yanında uzandığımız vaxt gördüyümüz zabit deyildi. Onu, yəqin ki, vurublar. Ölənlərin arasında iki zabit var, bunu qollarındakı nişanlardan bildim. Onlar üzüqoylu yəhərlərin üstündən aşırılmışdı, əlləri asılı qalmışdı. Kəsik başların asıldığı yəhərə Karın maquin-sını bağlamışdılar. Lüləsi əyilmişdi. Vəssalam, – o sözünü bitirdi.

Robert Cordan dedi:

– Bu da kifayətdir, – və parçla şərab götürdü. – Səndən başqa kim cəbhə xəttindən Respublika ərazisinə keçib?

– Andres və Eladio.

– Onlardan hansı daha etibarlıdır?

– Andres.

– Navaserradaya gedib çıxmaq üçün ona nə qədər vaxt lazım olar?

– Yük aparmasa və ehtiyatla getse – üç saat, əgər bəxti gətirsə. Mənim səninlə gəldiyim yol başqa idi, daha uzun, amma daha təhlükəsiz yol idi, axı biz sənin materiallarını gətirirdik.

– O yəqin gedib çıxıb bilər?

– *No se*, heç nəyin yəqinliyini demək olmaz?

– Sən də deyə bilməzsən?

– Yox.

Deməli, qərara gəldik, Robert Cordan düşündü. Əgər o desəydi ki, yəqin gedib çıxıb bilər, mən də yəqin ki, onu göndərərdim.

– Andres bu işin öhdəsindən sən kimi gələ bilər?

– Gələr, bəlkə daha yaxşı gələr. O, cavandır.

– Amma nə olursa olsun, bunu ora çatdırmaq lazımdır.

– Bir qəziyyə olmasa, o çatdırar. Əgər olsa nə eləyək, hər adamın başına qəziyyə gələ bilər.

Robert Cordan:

– Mən məlumat yazıb onunla göndərəcəyəm, – dedi, – mən başa salaram ki, generalı harda tapsın. O, diviziyanın *Estado Muyor*¹-unda olacaq.

– Onun bu diviziyalardan başı çıxmaz, – Anselmo söylədi. – Mən özümdə həmişə çaşıram. Gərək generalın familiyasını və onu necə tapmağı deyəsən.

– General elə orada, diviziyanın *Estado Muyor*-unda olacaq.

– Məgər, bu yer belli deyil?

– Yer bəllidir, qoca, – Robert Cordan tələsik izah etdi. – Amma general hər dəfə təzə yer seçir və döyüş ərəfəsində orada mənzil-qərargah düzəldir.

– Bəs onda, bu yer haradadır?

Anselmo yorulmuşdu və yorğun olduğundan deyiləni heç cür başa düşə bilmirdi. Bir də ki, “briqada”, “diviziya”, “ordu korpusu” kimi sözlər həmişə onu çaşdırırdı. Əvvəlcə kolonnalar vardı, sonra polklar oldu, sonra briqadalar oldu. İndi isə həm briqadalar, həm də diviziyalar var. O, heç nə başa düşmürdü. Müəyyən bir yer göstərəydilər.

– Sən tələsmə, qoca, – Robert Cordan dedi. O bilirdi ki, əgər Anselmonu yaxşıca başa sala bilməsə, Andres də heç nə başa düşməyəcək. – Diviziyada *Estado Muyor* elə bir yerdir ki, onu general özü seçir və oradan komandanlıq edir. O, diviziyaya komandanlıq edir,

¹ Qərargah (*isp.*)

diviziya isə iki briqadadan ibarətdir. Mən bilmirəm ki, indi *Estado Moyor* haradadır, çünki orada olmamışam. Çox ehtimal ki, bir mağarada və ya qazmadadır, sözün qıtası, gizli yerdədi və ora məftillər çəkilib. Andres soruşacaq ki, general haradadır və diviziyanın *Estado Moyor-u* harada yerləşir. Bax, Andres bunu həmin generala və ya onun *Estado Moyor-unun* rəisinə, ya da familiyasını yazacağım adama verəcək. O birilərin hamısı hücumla məşğul olsa belə, kimsə öz yerində olmalıdır. Hə. İndi başa düşdün?

– Hə.

– Onda Andresi bura göndər, mən də hər şeyi yazım və bu möhürlə möhürləyim. – O, taxta dəstəsi olan kiçik, dairəvi, rezin HKX möhürünü və əlli sentlik pul böyüklüyündə dəmir qutudakı mürəkəbli yastıqçanı Anselmoya göstərdi. Robert Cordan bunların hər ikisini həmişə cibində gəzdirirdi. – Bu möhürə inanırlar. Hə, Andresi bura göndər, mən hər şeyi ona izah edəyəm. Tələsmək lazımdır, amma əvvəlcə əmin olmalıyam ki, o hər şeyi başa düşüb.

– Əgər mən başa düşmüşəmsə, o da başa düşər. Amma sən hər şeyi yaxşı-yaxşı izah elə. Mən həmişə bu qərargahları, diviziyaları çaşdırıram. İndiyəcən mənə müəyyən bir yerə, məsələn, bir evə göndəriblər. Naveserrada da komandanlıq edənlərin yeri köhnə mehmanxanada idi. Qvadarramada boğçalı evdə idi.

– Bu generalın *Estado Moyor* mövqelərinə lap yaxınlığında olacaq, – Robert Cordan dedi. – Yerə altında olacaq ki, təyyarələr bombalaya bilməsin. Andres nə soruşacağını bilsə, oranı çətinlik çəkmədən tapar. Qoy ancaq mənim məktubumu göstərsin. Yaxşı, get gətir onu, məktubu mümkün olduqca tez çatdırmaq lazımdır.

Anselmo çulun altından keçib mağaradan çıxdı. Robert Cordan öz qeyd dəftərçəsində yazmağa başladı.

– Bura bax, *İngles*, – Pablo hələ də şərab dolu qaba baxa-baxa dedi.

– Mən yazıram, – Robert Cordan başını qaldırmadan dedi.

– Bura bax, *İngles*, – Pablo bilavasitə şərab qabına müraciət edirdi.

– Dilxor olmağa dəyməz. Postları tutarıq və Karsız da sənə körpünü partladarıq, adamımız çatar.

– Yaxşı. – Robert Cordan yaza-yaza dedi.

– Adamımız çatır, – Pablo dedi. – Bu gün sənə fikrin xoşuma gəldi, *İngles*, Pablo şərab qabına deyirdi. – Səndə *picardia* çoxdur. Sən mənə də hiyləgərsən. Mən sənə inanıram.

Robert Cordan fikrini Qolsa yazdığı məlumatda cəmləşdirmişdi, o mümkün qədər az söz işlətməyə, bununla belə maksimum inandırıcı görünməyə çalışırdı, vəziyyəti elə göstərmək istəyirdi ki, hücumu ləğv etsinlər, eyni zamanda, onları inandırmağa çalışırdı ki, ona tapşırılan vəzifəni yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan təhlükədən qorxmur, yalnız bütün faktları onların nəzərinə çatdırmaq istəyir, buna görə də o, Pabloya qulaq asmırdı.

– *İngles*, – Pablo dedi.

– Yazı yazıram, – Robert Cordan başını qaldırmadan ona cavab verdi.

Bəlkə iki nüsxə göndərim, deyə o fikirləşirdi. Onda körpünü partlatmaq lazım gəlsə, onu partlatmağa adam çatmayacaq. Mən nə bilim ki, bu hücum nədən ötrüdür. Bəlkə bu, vur-tut manevidir. Bəlkə onlar düşmən qoşunlarını digər mövqelərdən yayındırmaq istəyirlər. Ya da təyyarələri şimaldan yayındırmaq fikrindədirlər. Bəlkə məsələ də elə bundadır. Və əslində heç kəs müvəffəqiyyət qazanmaq ümidində deyil? Budur mənim Qolsa məlumatım. Mən körpünü hücum başlayanda partladacağam, tez yox. Əmr aydındır və hücumu ləğv etsələr, mən heç nəyi partlatmayacağam. Lakin mənə verilən əmri yerinə yetirmək üçün kifayət qədər adamım olmalıdır.

– Sən nə deyirsən? – O, Pablodan soruşdu.

– Onu deyirəm ki, *İngles*, mən hər şeyə tam əminəm. – Pablo yenə də şərab qabına müraciət edirdi.

Eh, mən də sən deyəni deyə bilsəydim, deyə Robert Cordan fikirləşdi. O, hələ də yazırdı.

OTUZUNCU FƏSİL

Deməli, bu axşam o nə iş görməli idisə, hamısını görüb. Sərəncamlar verilib. Hər kəs dəqiq bilir ki, səhər nə etməlidir. Andres üç saat əvvəl yola düşdü. Bu, səhər açılan kimi olacaq, ya da heç olmayacaq. Robert Cordan Primitivo ilə danışmaq üçün getdiyi yuxarı postdan qayıdarkən öz-özünə dedi: mən əminəm ki, olacaq.

Hücumu Qols rəhbərlik edir, amma o, hücumu ləğv edə bilməz. Bunun üçün Madriddən icazə almaq gərəkdir. Lakin çox çətin ki, orada lazımli adamları oyatmaq mümkün olsun, əgər mümkün olsa da, onlar yuxulu-yuxulu heç nə başa düşməyəcəklər. Mən Qolsu bir az

əvvəl xəbərdar etməliydim ki, hücumumuzu dəf etməyə hazırlaşsınlar, amma hələ müəyyən bir şey olmadığı halda, mən bunu necə yaza bilərdim? Axı onlar hərbi qüvvələrini ancaq axşama yaxın, qaranlıqda hərəkətə gətirdilər. Onlar istəmirdilər ki, yoldakı hərəkət təyyarələrdən görünsün. Hə, bəs onların öz təyyarələri necə? Buradan uçan faşist təyyarələri nə demək idi?

Bizimkilər, yəqin ki, bunu nəzərə alıblar. Ancaq ola bilər faşistlər özlərini elə göstərsinlər ki, Qvadalaxarada hücum keçməyə hazırlaşsınlar? Şayiələrə görə, İtaliya qoşunları, şimalda fəaliyyət göstərməklə yanaşı Soriyada və Siquensa yaxınlığında cəmləşmişlər. Hərçənd, eyni zamanda iki hücum üçün çətin ki, onların adamları və silahları bəs eləsin. Bu, mümkün deyil, deməli, bu vur-tut boş söhbətdir.

Lakin biz son iki ayda İtaliyanın Kadiksə nə qədər qoşun çıxardığını bilirik. Gözləmək olar ki, onlar Qvadalaxarada yenə hücum etməyə cəhd göstərəcəklər, daha bu, ilk dəfəki mənasız cəhd kimi olmayacaq, onlar bu dəfə üç istiqamətdə hücum keçərək, yaylanın qərb hissəsində, dəmir yolu boyunca böyük bir ərazini əhatə edəcəklər. Bu, tamamilə realdır. Hans belə bir hücumun necə həyata keçirilə biləcəyini ona göstərmişdi. İlk vaxtlar onlar çoxlu səhvə yol vermişdilər. Onların bütün strategiyası qüsurly idi. Arqand hücumunda, Madrid-Valensiya dəmir yolunu kəsməyə çalışarkən, onlar Qvadalaxara cəbhəsindəki qoşunlardan istifadə etməmişdilər. Bəs nəyə görə o vaxt onlar iki əməliyyatı bir vaxtda başlamadılar? Nəyə görə, nəyə görə? Səbəbini nə vaxt biləcəyik?

Biz isə hər iki halda onların qabağını eyni bir qoşunla saxladıq. Əgər hər iki əməliyyatı birdən başlasaydılar, biz heç vaxt onların qabağını ala bilməzdik. Təşviş lazım deyil, o öz-özünə dedi. Bir yadına sal, axı əvvəllər çox möcüzələr olub. İkisindən biri olacaq: ya sən səhər bu körpünü partladacaqsan, ya da yox. Amma özünü aldatma, ümid etmə ki, onu partlatmalı olmayacaqsan. Körpünü partlatmaq lazım gələcək – bu gün olmasa da, başqa bir vaxtda. Bu olmasa da, başqa bir körpünü partlatmaq lazım gələcək. Kimin nə edəcəyini həll etmək sənə qalmayıb. Sənin işin əmrləri yerinə yetirməkdir. Əmrləri yerinə yetir və bunların arxasında nə durduğunu fikirləşmə.

Bu əmr tamamilə aydındır. Həddindən çox aydındır. Amma sən *gərək təşviş keçirməyəsən, qorxmayasən. Çünki tamamilə təbii olan qorxu hissəsinə qapılısan, bu qorxu səninlə işləyəcək adamlara da sirayət edər.*

Amma bu kəsilmış başlar əhvalatı lap ağ oldu, o öz-özünü dedi. Özü də qoca təpənin başındakı meyitlərə rast gələndə tək-tənha olub. Əgər sən də eynilə onun kimi, meyitlərə rast gəlsəydin, buna nə deyirdin? Bu əhvalat sənə yaman təsir eləyib, elə deyilmi? Bəli, Cordan, sənə yaman həyəcanlandırıb. Ümumiyyətlə, bu gün çox şeylər olub. Amma sən özünü yaxşı apardın. Hələ ki, özünü pis aparmamısan.

Montana universitetinin ispan dili müəllimi olduğunu nəzərə alsaq, fərasət və bacarığına söz ola bilməz, öz-özünü ilə zarafat etdi. Sən pis işləmirsən. Amma özünü misilsiz şəxsiyyət hesab eləmə. Öz işində çox da qabağa getməmişən. Xüsusi hərbi hazırlıq keçməyən, hərəkətdən əvvəl bəstəkar və gənc aristokrat olan Düranı yadına sal, indi o, əla generaldır və briqadaya komandanlıq edir. Vunderkind şahmat oynamağa necə nail olursa, Düran da buna sadəcə və asanlıqla nail olmuşdur. Sən uşaq yaşlarından müharibədən bəhs edən kitabları oxuyurdun və herb sənətini öyrənirdin, səndə bu həvəsi Amerikada vətəndaş müharibəsindən söhbət açan baban oyatmışdı. Doğrudur, baban onu qiyamçıların müharibəsi adlandırır. Amma yaxşı, ağıllı şahmatçı vunderkind şahmatçı ilə müqayisədə necədirsə, sən də Düranla müqayisədə eləsən. Dostum Düran! Yaxşı olardı ki, onunla bir də görüşəydin. Bütün bunlar qurtarandan sonra o, Heylord otelində Düranla görüşəcək. Bəli. Bütün bunlar qurtarandan sonra. Görürsənmi, özünü necə tox tutursan!

Bütün bunlar qurtarandan sonra, mən Heylord otelində onunla görüşəcəyəm, yenə öz-özünə dedi. Özün-özünü aldatma. Sən hər işi lazım odluğu kimi görürsən. Ağılın görürsən. Özünü aldatmadan görürsən. Sən Düranı bir daha görməyəcəksən və bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Heç lazım da deyil, deyə düşündü. Gərək belə fikirlərdən uzaq olasan.

Qəhrəmancasına fədakarlıq da lazım deyil. Bu dağlarda qəhrəmancasına fədakarlıq göstərən vətəndaşlar lazım deyil. Sənin baban dörd il bizim Vətəndaş müharibəsinin iştirakçısı olub, sən isə bu müharibədə vur-tut birinci ilini başa vurursan. Sənin qabaqda hələ çox vaxtın var, özün də bu işə gözəl yarayırsan. İndi isə sənin Mariyan da var. Bəli, sənin hər şeyin var. Təşvişə ehtiyac yoxdur. Partizan dəstəsi ilə süvari eskadronu arasındakı kiçik toqquşma nə deməkdir? Heç nə. Adamların başını kəsiblər, nə olsun ki? Məgər bunun bir əhəmiyyəti var? Yoxdur!

Müharibədən sonra baban Kirni qalasında olanda, hindular həmişə əsirlərin başının dərisini soyurdular. Atanı kabinetindəki rəfli şaf,

rəfə düzülmüş ox ucları, divardan asılmış döyüş papaqları və onlara sancılan əzilmiş qartal lələkləri, maral dərisinin qoxusunu verən hindu şalvarları və gödəkçələri, muncuqlu mokasinlər yadıncadırmı? Camış ovuna gedənlərin böyük ox – kamanı yadıncadırmı? O kaman da, ox qabındakı ov və döyüş oxları da həmin şkafda idi. Sən əlini atıb neçə oxu birdən götürəndə, ovcunun necə gicişdiyi yadıncadır?

Belə-belə şeyləri yadına sal. Müəyyən bir şeyi, bir əşyanı yadına sal. Babanın parıldayan və yaxşı yağlanmış əyri qınlı qılıncını yadına sal, baban sənə onun dəfələrlə itilənib nazıqlaşmış tiyəsinə göstərirdi. Babanın smitvessonunu xatırla. Bu, zabitlərə məxsus otuz iki kalibrli tapança idi, rahat atırdı, qoruyucusu da yox idi. O vaxtdan bəri sən belə yüngül, rahat çaxmaq görməmişən, özü də tapança həmişə yaxşı yağlanardı və lülənin içi həmişə təmiz olardı, hərçənd tapançanın üstü *çoxdan sürtülmüşdü, lülənin və barabanın boz metallı meşin qoburda qaldığından hamar olmuşdu. Qoburun klapanına S.Ş. hərfləri basılmışdı, həmin tapançanı silah təmizləyən cihaz və iki yüz patronla birlikdə şkafın yeşiyində saxlayırdılar. İçində patron olan karton qutular kağıza bükülmüşdü və mumlanmış vişlə yaxşıca sarınmışdı.*

Tapançanı yeşikdən çıxarıb əlində saxlamağa sənə icazə vermişdilər. Baban: “Qoy öyrəşsin”, – deyirdi. Amma onunla oynamağa sənə icazə vermirdilər, çünki bu, “əsl silah” idi.

Bir dəfə sən babandan xəbər aldın ki, o, həmin tapança ilə heç adam öldürübümü və baban: “Hə”, – deyə cavab verdi.

Sonra sən soruşdun: “Nə vaxt, baba? – və o dedi: “Qiyamçıların müharibəsində və sonralar”.

Sən dedin: “Sən mənə bu barədə danışarsanmı, baba?”. Və o cavab verdi: “Mən bu barədə danışmaq istəmirəm, Robert”.

Sonralar, atan bu tapança ilə özünü vuranda və dəfn günü sən gəlib çıxanda, *istintaq qurtaran kimi müstəntiq onu sənə qaytarıb dedi: “Bob, yəqin ki, sən tapançanı saxlamaq istəyirdin. Əslində mən onu özümdə saxlamalıyam, amma bilərəm ki, sənin atan onu əziz tuturdu, çünki onun atası bütün müharibəni həmin tapança ilə vuruşmuş və süvari dəstəsinin başında həmin tapança ilə də bizim bu yerlərə gəlmişdir, həm də bu, yaxşı tapançadır. Mən bu gün onu yoxladım. Lap sən deyən də deyil, amma hələ işlətmək olar”.*

O, tapançanı yeşiyə, əvvəlki yerinə qoydu, amma ertəsi gün onu götürüb Çeb ilə birlikdə dağlara, Red-Loca tərəfə getdi. İndi orada dərədən və Ayı dişi yaylasından ta Kuk-Sitiyə qədər yol çəkilməmişdir.

Onlar yuxarıda, mülayim küləklər əsən, bütün yayı qarı ərıməyən bir yerdə, gölün kənarında dayandılar; bu göl barədə deyirlər ki, onun dərinliyi səkkiz yüz futdur, suyu isə tünd yaşıla çalır; Çeb atları saxladı, o isə qayanın başına çıxdı, əyildi və gölün hərəkətsiz səthində öz əksini gördü, əlindəki tapançanı gördü, sonra o, tapançanın lüləsindən tutub onu aşağı tulladı, onun qabarcıqlar buraxaraq suyun dibinə getməsinə baxdı, nəhayət, tapança şəffaf suda kiçildi və gözdən itdi. Bundan sonra o qayadan endi, yəhərə oturdu və qoca yabı Bessini elə mahmızladı ki, at şillaq atmağa başladı. O, sahil boyu atı yortdu və at sakitləşəndən sonra dönüb evə getdilər.

Çeb dedi:

– Bob, mən bilirəm ki, sən niyə belə elədin.

O, cavab verdi.

– Bilirsənsə, daha nə danışmaq.

Onlar bir daha bundan söhbət açmadılar və əgər qılınc hesaba alınmazsa, babanın şəxsi silahı yox oldu. Qılınc indi də başqa şeylərlə birlikdə onun Missuladakı sandığına qalır. Görəsən, babam bu işə nə deyirdi, deyə o fikirləşdi. Babam yaxşı əsgər olub, bunu hamı deyirdi. Bir də deyirdilər ki, əgər o həmin gün Kasterin yanında olsaydı, qoymazdı ki, Kaster tamam rüsvay olsun. Axı Kaster nə üçün Litl-Biq-Horn boyunca səngərlərin üzərindəki tüstünü və tozu görə bilməmişdi? Məgər o səhər sıx duman var idi? Yox, duman-zad yox idi.

İstərdim ki, burada mənim yerimdə babam olaydı. Kim bilir, bəlkə də sabah gecə onunla görüşdük. Əgər doğrudan da, deyilən mənasız bir şey – axirət dünyası varsa (mən isə əminəm ki, belə bir şey yoxdur, deyə düşündü), onunla söhbət etməyimə çox şad olardım. Hələ ondan çox şey öyrənmək istəyirəm. İndi soruşmağa ixtiyarım var, çünki mən özüm də onun elədiklərini eləməli oluram. Elə bilirəm ki, indi o, belə suallara etiraz etməz. Əvvəllər mənim soruşmağa ixtiyarım yox idi mən onu başa düşürəm: o, məni tanımırdı və buna görə də danışmaq istəmirdi. Amma indi biz bir-birimizi başa düşərdik. Mən onunla danışmaq və ondan bir neçə məsləhət almaq istərdim. Heç məsləhət lazım deyil, mən onunla bunsuz da həvəslə söhbət edərdim. Heyf ki, aramızda bu qədər zaman fərqi var.

Sonra bu barədə fikirləşərkən, o, başa düşdü ki, əgər doğrudan da onlar axirətdə görüşməli olsaydılar, o özü də, babası da, atasının yanında özlərini çox narahat hiss edərdilər. Hər kəsin belə hərəkət etməyə ixtiyarı var, deyə fikirləşdi. Amma burada yaxşı bir şey yoxdur.

Mən bunu başa düşürəm, amma bəyənə bilmirəm. *Lache*¹ – bax, buna belə ad vermək olar. Lakin sən bunu doğrudan da başa düşürsən? Hə, əlbəttə, başa düşürəm, amma... Aha, amma deyirsən. Yalnız özünü həddən artıq düşünənlər belə bir yola qədəm qoya bilərlər.

Ah, necə istərdim ki, babam burada olaydı, deyə fikrindən keçirdi. Heç olmasa bir saatlığa. Bəlkə də xasiyyətimdəki az-çox müsbət cəhətlər mənə o birinin, tapança atmağın yerini bilməyəninin vasitəsilə elə babamdan keçib. Bəlkə də bizim aramızda olan yeganə əlaqə elə budur. Eh, lənətə gəlsin! Lənətə gəlsin, vəssalam, amma heyf ki, aramızda bu qədər yaş fərqi var, yoxsa mən babamdan o birinin öyrətmədiklərini öyrənə bilərdim. Onda necə olsun ki, babam da qorxu keçirməli olub və qorxunu boğmağa çalışıb və nəhayət, dörd ildə və hindularla müharibədə qorxunun öhdəsindən gələ bilib, ola bilsin ki, burada heç sən deyən bir şey də olmayıb, – onda necə olsun ki, bəlkə elə bu qorxu ona, o birinə sirayət eləyib və onu *cobarde* vəziyyətinə salıb, necə ki, məsələn, matadorların ikinci nəsində olur? Əgər həqiqətən belədirsə, onda necə olsun? Bəlkə də əsil-nəcabət həmin o birinin vasitəsilə keçib?

İlk vaxtlar özümü necə pis hiss etdiyimi ömrüm boyu unutmamam. Mən bilirdim ki, o, *cobarde* idi. Bacarırsansa bunu öz ana dilində de. Qorxaq. Deyən kimi, o saat yüngülləşirsən, ümumiyyətlə, köpəkoğlu üçün əcnəbi sözünü axtarmağın mənası yoxdur. Yox, o, köpəkoğlu deyildi. O sadəcə qorxaq idi, bu isə insanın qismətinə düşən ən böyük bədbəxtlikdir. Çünki o, qorxaq olmasaydı, həmin qadının qabağından qaçmazdı və qoymazdı ki, qadın onu gözümçixdiya salsın. Maraqlıdır, o başqa qadınla evlənsəydi, görəsən mən necə olardım? Bunu sən heç vaxt bilməyəcəksən, deyə o düşündü və gülümsündü. Ola bilsin ki, qadının despotizmi həmin o birində çatışmayanları tamamlayıb. Həmçinin səndə çatışmayanları. Yüngülləşir, yüngülləşir. Nə qədər ki, sabahkı günü yaşamamısan, əsil-nəcabət və buna bənzər şeylər barədə boşboğazlıq etməyə dəyməz. Vaxtından əvvəl lovğalanmaq lazım deyil. Ümumiyyətlə, lovğalanmaq lazım deyil. Göylərə qaldırдыңın əsil-nəcabətin nə olduğunu sabah görerik.

O yenə babasını düşünməyə başladı.

“Corc Kasterə ağıllı komandır demək olmaz”, – babası bir dəfə belə söyləmişdi. – “Ona heç ağıllı adam da demək olmaz”.

¹ Qorxaq (*frans.*)

Yadına düşdü ki, babası beldə deyəndə, Red-Loçdakı bilyard otağından asılmış və qədim Anheyzerbuş litoqrafiyasında təsvir edilmiş qəhrəman barədə bu sözləri eşitmək ona çox ağır gəlmişdi: dalğalanan sarı qıvrım saçlar, əynində maral dərisindən gödəkçə, əlində tapança, sui tayfasından olan hindular isə hər tərəfdən onun üstünə gəlirlər.

“O həmişə bir bəlaya düşər olur, hər dəfə də salamat qurtarırdı, – baba sözünə davam etmişdi. – Lakin Litl-Biq-Hornda yenə bəlaya düşdü, amma ondan yaxa qurtara bilmədi. Fil Şeridan isə çox bacarıqlı adam idi, Ceb Stüart da həmçinin. Amma Con Mosbidən yaxşı süvari komandiri olmayıb və olmayacaq”.

Onun Missuladakı sandığında saxlanılan şeylərin arasında general Fil Şeridanın Kilpatrikə, “Athı Kilkaya” bir məktubu var idi və bu məktubda deyilirdi ki, onun babası Con Mosbidən də yaxşı süvari komandiri idi.

Gərək mən Qolsa babamdan danışaydım, deyə o düşündü. Ehtimal ki, Qols heç onun adını eşitməyib. Yəqin ki, o, Con Mosbini də tanımır.

İngilislər bu adları yaxşı xatırlayırlar. Çünki İngiltərədə bizim Vətəndaş müharibəsini qitənin hər yerində olduğundan daha ətraflı öyrəniblər. Karkov deyirdi ki, bu müharibə qurtarandan sonra istəsəm, Moskvaya, Lenin məktəbinə gedə bilərəm. O deyirdi ki, *Qızıl Ordunun hərbi akademiyasında da oxuya bilərəm. Görəsən babam bunu eşitsəydi, nə deyərdi? Ömründə bir dəfə də olsun demokratlarla bir stol arxasında əyləşməyən babam.*

Yox, mən əsgər olmaq istəmirəm, deyə fikirləşdi. Bunu mən yəqin bilirəm. Deməli, bundan keçdik. Mən ancaq onu istəyirəm ki, müharibəni udaq. Məncə əsl əsgər ancaq öz işini əməlli-başlı görə bilər, vəssalam, deyə fikirləşirdi. Yox, bu düz deyil. Bəs Napoleon, bəs Vellington? Elə bil sən bu axşam keyləşmişən, o öz-özünə dedi.

Adətən öz fikirləri ondan ötrü ən yaxşı sirdaş itdi; babasını düşündüyü o axşam da belə oldu. Lakin atası barədə xatirələr onu haldan çıxartdı. O, atasını başa düşürdü, hər şeyi ona bağışlayırdı, ona hayıf-sılanırdı, amma xəcalətdən yaxa qurtara bilmirdi. Yaxşısı budur heç fikirləşmə, o öz-özünə dedi. Tezliklə sən Mariya ilə bir yerdə olacaqsan və onda daha heç nəyi fikirləşməyəcəksən. İndi, hər şey qət olunan sonra. Heç nəyi fikirləşməsən yaxşıdır. Fikrini bir şeyin üstündə cəmləşdirəndə, fikrin axınını saxlamaq olmur, o çarx kimi boş-boşuna fırlanır. Yaxşısı budur, heç nəyi fikirləşmə.

Tutaq ki, belədir, deyə düşünürdü. Tutaq ki, təyyarələr bombaları birbaşa tankvuran topların üstünə tökdü və bunları parça-parça etdi, onda tanklar lazım olan təpəyə qalxa bilər və bizim Qols On dördüncü briqadadakı bütün bu əyyaşları, clochards, avaraları, fanatikləri və qəhrəmanları qabağına qatıb qovur, Qolsun İkinci briqadasında isə Düranın gözəl adamları var, mən onları tanıyıram, – onda sabah axşam biz Seqoviyaya çataırıq.

Hə. Tutaq ki, belədir, o öz-özünə dedi. Mən La-Qranxaya yollanaram, o öz-özünə dedi. Amma sən axı bu körpünü partlatmalısən, o qəflətən bunu tam aydınlığı ilə başa düşdü. Hücumu ləğv etməyəcəklər. Çünki sən bir az əvvəl güman etdiklərin bu əməliyyatı təşkil eləyənlərin ümidlərinə tamamilə uyğun gəlir. Bəli, körpünü partlatmaq lazım gələcək, o, bunu bilirdi. Andresin başına nə gəlsə də, bunun heç bir əhəmiyyəti olmayacaq.

O, qaranlıqda cığırla aşağı endikcə, hər işin görüldüyü və yaxın dörd saatda heç nə etməyəcəyini düşündükcə xoşhallanır və hiss edirdi ki, konkret şeylər barədə düşüncələri onu xeyli həvəsləndirib, körpünü mütləq partlatmaq fikri indi ona az qala rahatlıq gətirirdi.

Qəlbinə bürüyən qeyri-müəyyənlik hissi – adam ayın günlərini səhv salaraq bu gün qonaqların gəlib-gəlməyəcəyini bilməyəndə belə vəziyyətə düşür, – və Andres Qolsa xəbər aparandan sonrakı narahatlığı indi keçib getmişdi. İndi o yəqin bilirdi ki, bayram təxirə salınmayacaq. Belə yaxşıdır, heç olmasa yəqin bilirsən, deyə fikirləşdi. Belə daha yaxşıdır.

OTUZ BİRİNCİ FƏSİL

Budur, onlar yenə kisenin içində bir yerdədirlər və artıq son gecə yarından keçib. Mariya ona qısılib uzanmışdı, o qızın hamar ayaqlarının bütün uzunluğunu və çayın axıb getdiyi düzəndə iki kiçik təpəyə bənzəyən döşlərini hiss etməkdə idi, bu təpələrin ardında isə uzun dərə – qızın boynu başlayırdı, gəncin dodaqları ora yapışmışdı. O, hərəkətsiz uzanmışdı və heç nə fikirləşmirdi, qız isə onun başını tumarlayırdı.

Mariya lap astadan:

– Roberto, – dedi və onu öpdü. – Çox xəcalət çəkirəm. Səni dilxor etmək istəmirəm, ancaq yaman ağrıyıram, içərimdə nə isə yaxşı deyil. Qorxuram ki, bu gün mənimlə olmaq sənə xoş gəlməsin.

– Olan işdir, – gənc dedi. – Eybi yoxdur, dovşancığım. Qorxma. Biz elə bir şey etməyəcəyik ki, ağrısı olsun.

– Məsələ onda deyil. Məsələ ondadır ki, səninlə istədiyim kimi ola bilməyəcəyəm.

– Bunun əhəmiyyəti yoxdur. Keçib gedəcək. Bu cür ki, yanaşı uzanmışıq, onsuz da bir yerdəyik.

– Hə, ancaq xəcalət çəkirəm. Yəqin ki, bu başıma gətirilən pis işdəndir. Sənin mənimlə olmağından deyil.

– Bu barədə danışmayaq.

– Mən danışmaq istəmirəm. Amma çox heyfslənirəm ki, məhz bu gün, bu gecə səninlə istədiyim kimi ola bilmirəm, ona görə dedim ki, səbəbini biləsən.

– Bura bax, dovşancığım, – o, dedi. – Bu, tezliklə keçib gedəcək, hər şey qaydasına düşəcək. – Özü də fikirləşdi: hər halda, heyf ki, son gecə belə oldu.

Sonra o, xəcalət çəkdi və dedi:

– Dovşancığım, mənə bərk qısil. Səni yaxından duyanda, mənim üçün səni sevdiyim anlardakı kimi yaxşı olur.

– Mən isə çox xəcalət çəkirəm, çünki elə bilirdim ki, bu gecə də El Sordonun düşərgəsindən qayıtdığımız zaman, o dağda olduğu kimi olacaq.

– *Que va*, – Robert dedi. – Hər gün belə olmur. Elə indi də ondakından pis deyil. – O, yalan deyirdi, çalışırdı ki, öz dilxorçuluğu barədə fikirləşməsin. – Biz bir yerdə sakitcə uzanarıq, bu cür də yata-
rıq. Gəl söhbət edək. Axı biz çox az söhbət edirik.

– Bəlkə sənin işindən, sabahkı işlərdən danışaq. Çox istərdim ki, sən nə iş gördüyündən xəbərimsən olsun.

– Yox, – o dedi və ayaqlarını bütün kisə boyu uzadıb yerini rahatladı, indi o, yanağını qızın çiyinə yapışdırıb, sol əlini onun başının altına qoyub hərəkətsiz uzanmışdı. – Ən yaxşısı sabahkı işlərdən və bu gün baş verən hadisələrdən danışmamaqdır. Bizim işdə itkidən söz açmırlar, sabah görülməli işlər isə görülməkdir. Sən qorxmursan ki?

– *Que va*, mən həmişə qorxuram. Amma indi səndən ötrü elə qorxuram ki, özüm heç yadıma düşmürəm. – Qız dedi.

– Lazım deyil, dovşancığım. Mən çox həngamələr görmüşəm. Bundan pisləri də olub, – yalandan dedi.

Sonra birdən-birə gerçəklikdən uzaqlaşmaq meylindən özünü saxlaya bilməyib dedi:

– Madriddən danışaq, orada keçirəcəyimiz günləri təsəvvür edək.

– Yaxşı, – qız cavabında dedi. – Ah, Roberto, bu gün belə olmağıma çox heyfsilənirəm. Bəlkə sənin üçün daha bir şey eləyə bilərəm?

O, qızın başını tumarladı və onu öpdü, sonra isə ona yapışıb rahat uzandı və gecənin sakitliyinə qulaq verdi.

– Bax, mənimlə Madriddən danışa bilərsən, – dedi və fikirləşdi: bu, mənim hafizəmdə qalar və sabah mənə gərək olar. Nəyim varsa, sabah mənə gərək olacaq. O, qaranlıqda gülümsündü.

Sonra o yenə yumşaldı, gerçəklikdən çox-çox uzaq aləmlərə daldı və bundan həzz duydu, bu, elə bir gecə vüsalına bənzəyirdi ki, arada anlaşma olmasa da, həmin vüsaldan doğan həzzi duyursan.

– Sevgilim mənim, – o dedi və qızı öpdü. – Qulaq as. Dünən axşam mən Madridi fikirləşirdim və təsəvvür edirdim ki, ora çatan kimi səni oteldə qoyacağam, özüm isə bəzi adamlarla görüşmək üçün rusların yaşadığı o biri otele gedəcəyəm. Ancaq bütün bunlar boş söhbətdir. Mən səni heç bir oteldə qoyub getməyəcəyəm.

– Nə üçün?

– Ona görə ki, istəyirəm həmişə mənimlə olasan. Səni bir an da tək qoymayacağam. Sənədləri almaq üçün Sequridada səninlə birlikdə gedəcəyəm. Sonra birlikdə gedib sənə lazım olan paltarları alacağıq.

– Mənə az şey lazımdır, özüm də ala bilərəm.

– Yox, sənə çox şey lazımdır və biz bir yerdə gedib lap yaxşılarını alacağıq və sən bu paltarlarda çox gözəl görünəcəksən.

– Məncə yaxşısı budur, oteldəki nömrədə qalaq, paltar almaq üçün başqa bir adam göndərək. Otel hardadır?

– Plasa-del-Kalyaoda. Biz oradakı nömrədə çox vaxt keçirəcəyik. Orada üstündən təmiz döşəkağılar sərilmiş geniş çarpayı var, vanna otağında isə krandan isti su gəlir, orada həm də iki divar şkafı var, mən öz şeylərimi birindən asaram, o biri də sənin olar, orada hündür geniş pəncərələr var, onları laybalay açmaq olar, bayırda, küçədə isə bahardır. Mən elə yerlər tanıyıram ki, orada yaxşı nahar etmək olar, orada xəlvəti alver gedir, amma çox yaxşı yemək verirlər, şərab və viski satılan dükanları da tanıyıram. Nömrəyə bir şey də götürərik ki, acıyanda yeyək, viski də götürərik ki, bəlkə mən içmək istədim, sənə isə mansanilya alaram.

– Amma mən viskinin dadına baxmaq istəyirəm.

– Axı viski tapmaq çox çətindir, sən isə mansanilyadan xoşun gəlir.

– Yaxşı, Roberto, sənin viskin mənə lazım deyil, – qız söylədi. – Ah, səni necə də sevirəm. Səni də, məndən əsirgədiyin viskini də. Amma yaman yaramazsan ha.

– Yaxşı, verərəm dadına baxarsan, amma viski qadınlar üçün zərərli dir.

– Mən isə bu vaxtaca n yalnız qadınlar üçün xeyri olan şeyləri bilirdim, – Mariya dedi. – Yaxşı, orada mən yatağa necə uzanacağam? Həmin o toy köynəyində?

– Yox. Mən sənə cürbəcür köynəklər və pijamada yatmaq daha çox xoşuna gəlsə, pijamalar alaram.

– Mən özümə yeddi toy köynəyi alacağam, – qız dedi, – həftənin hər gününə bir dənə. Sənə də təmiz toy köynəyi alacağam. Sən heç öz köynəyini yuyursan?

– Hərdən yuyuram.

– Mən fikir verəcəyəm ki, üst-başın təmiz olsun, bir də sənin üçün viski tökü b onu su ilə qarışdıracağam, biz Karın yanında olanda sizin elədiyiniz kimi. Qəlyanaltı üçün mən sənə zeytun, şor balıq, fındıq alacağam və biz düz bir ay nömrədə oturub heç yana çıxmayaçağıq. Əgər səninlə istədiyim kimi ola bilsəm, – qız dedi və birdən kədərləndi.

– Bunun eybi yoxdur, – Robert Cordan ona dedi. – Doğrudan da eybi yoxdur. Bəlkə sənin oran cızılıb, sonra yara əmələ gəlib və indi də ağrıyır. Belə şeylər olur. Amma tez də keçib gedir. İşdir, ciddi bir şey olsa, Madriddə yaxşı həkimlər var.

– Axı əvvəl hər şey yaxşı idi, – qız yazıq-yazıq dedi.

– Görürsənmi, deməli, yenə hər şey yaxşı olacaq.

– Onda gəl yenə Madriddən danışaq. – Qız ayaqlarını onun ayaqlarına keçirtdi, başını onun çiyinə sürtdü. – Mənim kifirliyimə görə orada xəcalət çəkməyəcəksən ki? Qırxıq başımdan utanmayacaqsan ki?

– Yox. Sən qəşəngsən. Sən qəşəng sifətin və gözəl, uzun, yüngül bədəninin var. Dərin hamar, tünd qızılı rəngdədir və hər kəs səni görsə, çalışacaq ki, əlimdən alsın.

– *Que va*, məni sən in əlindən alsın! – qız dedi. – Səndən başqa mənə öləncən heç bir kişi toxunmayacaq. Heç kəs məni sən in əlindən ala bilməz.

– Çoxları istəyəcək. Baxarsan.

– Səni necə sevdiyimi görə n kimi, dərhal başa düşərlər ki, mənə toxunmaq ərimiş qurğuşun qazanına əl uzatmaq kimi bir şeydir. Bəs

sən? Sənin gözəl, özünə tay olan ağıllı, savadlı qadınları görəndə necə? Məndən ötrü xəcalət çəkməyəcəksən ki?

– Heç vaxt. Mən sənənlə evlənəcəyəm.

– Əgər istəyirsənsə, evlən, – qız dedi. – İndi ki, daha bizdə kilse yoxdur, mənə bunun əhəmiyyəti olmayacaq.

– Hər halda biz evlənəcəyik.

– Əgər istəyirsənsə, evlən. Bilirsən nə var? Əgər biz haçansa hələ kilsəsi olan başqa bir ölkəyə gedib çıxsaq, bəlkə orada evlənə bildik?

– Mənim vətənimdə hələ kilse var, – o qıza dedi. – Əgər sən üçün bunun əhəmiyyəti varsa, orada evlənə bilərik. Mən heç vaxt evli olmamışam. Odur ki, bunu eləmək çox asandır.

– Mən şadam ki, sən heç vaxt evli olmamısan, – qız dedi. – Həm də şadam ki, mənə yaxşı bələd olduğun şeyləri danışırısan, bu o deməkdir ki, sən çox qadın görmüsən. Pilar da deyir ki, ancaq belə kişilərə ərə getmək olar. Daha bundan sonra özgə arvadların ardınca qaçmıyaçaqsan ki? Çünki qaçsan, mən ölərəm.

O dedi:

– Mən heç vaxt qadın düşkününü olmamışam. Bu, həqiqət idi. Sənə qədər heç ağıma da gəlmirdi ki, mən əməlli-başlı sevə bilərəm.

Qız onun yanağını oxşadı, sonra onu qucaqladı.

– Sən yəqin ki, çox qadın görmüsən?

– Amma birini də sevməmişəm.

– Bura bax. Pilar mənə bir şey dedi...

– Nə dedi?

– Yox. Deməsəm yaxşıdır. Gəl Madriddən danışaq.

– Sən nə demək istəyirdin axı?

– Daha heç nə.

– Bəlkə hər halda deyəsən, birdən vacib şey oldu?

– Səncə bu, vacib ola bilər?

– Əlbəttə.

– Hardan bilirsən? Sən ki, bilmirsən bu nədir.

– Üzündən görəəm.

– Yaxşı, səndən gizlətmirəm. Pilar mənə dedi ki, sabah hamımız öləcəyik, bunu sən də yaxşı bilirsən, amma fərqi varmırsan. Pilar bunu səni pisləmək üçün yox, tərifləmək üçün deyirdi...

– O, lap bu cür dedi? – o soruşdu. Axmaq arvaddır, deyə fikirləşdi, ancaq ucadan belə dedi: – Bütün bunlar qaraçı uydurmasıdır. Bazardakı alverçi qarılar, bir də şəhər qəhvəxanalarındakı qorxaqlar

belə deyirlər. Qaraçı uydurmalarıdır, belə-belə olsun onu. – O, qoltuğunun altının necə tərlediyini və tər damcılarının böyründən süzülüb axdığını hiss etdi, sonra öz-özünə dedi: hə, qorxursan? Ucadan isə: – O, mövhumatçı, boşboğaz arvaddır. Gəl yenə Madriddən danışaq, – dedi.

– Deməli, sən belə bir şey bilmirsən?

– Əlbəttə, yox. Bu murdar sözləri təkrar etmə, – o dedi və daha acı, pis bir söz işlətdi.

Ancaq indi Madriddən söhbət açarkən o, xəyal aləminə bütünlüklə uya bilmədi. O, döyüş ərəfəsindəki gecəni başa vurmaq üçün sadəcə olaraq sevgilisini də, özünü də aldadırdı və bunu yaxşıca başa düşürdü. Bu, onun üçün xoş idi, lakin xəyal aləminin bütün gözəlliyi yoxa çıxmışdı. Bununla belə, o yenə danışmağa başladı.

– Mən artıq sənə saçın barədə düşünmüşəm, – o dedi, – həm də onu necə düzəltmək barədə düşünmüşəm. İndi sənə saçın xəzli heyvanın tükləri kimi hər tərəfdən bərabər çıxır, əl vuranda adamın xoşu gəlir, çox qəşəngdir, sığallayanda yaxşı yatır, sonra isə küləkdə dalğalanan çovdar zəmisini kimi yenə qalxır.

– Sığalla mənim saçımı.

O, qızın saçını sığalladı və əlini çəkmədən, qızın lap boğazına tərəf əyilib pıçılı ilə danışmaqda davam etdi, özünü isə getdikcə daha çox qəhər boğurdu.

– Amma biz Madriddə bərbərxanaya gedə bilərik, orada sənə saçını və boynunun ardını mənimki kimi düzəldərlər, nə qədər ki, saçın uzanmayıb, belə yaxşı görünər.

– Mən sənə oxşayacağam, – qız dedi və onu özünə sarı çəkdi. – Heç vaxt da saçımın düzümünü dəyişməyəcəyəm.

– Yox. Sənə saçın belə qalmayacaq, uzanacaq. Nə qədər ki, qısadır, mən deyən kimi düzəldərik. Saçının uzanması üçün nə qədər vaxt lazımdır?

– Lap uzanması üçün?

– Yox. Bura qədər, kürəyinə qədər. Mən istəyirəm ki, sənə saçın kürəyinə tökülsün.

– Qreta Qarbonun saçı kimi?

– Hə, – o xırıltılı səslə cavab verdi.

İndi bayaqkı xəyallar sürətlə qayıtmaqda idi və o, bütünlüklə həmin xəyallara qovuşmaq istəyirdi. Nəhayət o, yenə xəyallar aləminə qapıldı və sözüne davam etdi:

– Sənin saçların çiyinlərinə töküləcək, ucları isə dəniz dalğası kimi azca burulacaq, sənin saçların yetişmiş buğda zəmisinin rəngini alacaq, uzun tünd qızılı rəngə çalacaq, gözlərin isə saçına və dərinə yaraşan yeganə bir rəngdə, tünd şəfəq saçan qızılı rəngdə olacaq və mən sənin başını geri əyib gözlərinə baxacağam, səni bərk-bərk bağrıma basacağam.

– Harda?

– Harda istəsən. Səninlə olduğumuz hər yerdə. Saçının uzanması üçün nə qədər vaxt lazımdır?

– Bilmirəm, əvvəllər heç vaxt saçımı qırxdırmamışam. Amma elə bilirdim ki, yarım ilə qulaqlarımdan aşağıya kimi uzanar, bir il keçəndən sonra isə sən istəyən kimi olar. Amma bundan qabaq bilir-sən nə olacaq?

– Yox. De.

– Biz məşhur otelimizdəki, sənin məşhur nömrədəki böyük, təmiz çarpayıda uzanacağıq, sonra birlikdə məşhur çarpayıda oturub qarderobun güzgüsünə baxacağıq, güzgüdə bir sən olacaqsan, bir də mən, onda mən bax beləcə sənə tərəf dönəcəyəm və səni bax beləcə qucaqlayacağam, sonra isə səni bax beləcə öpəcəyəm.

Sonra onlar qaranlıqda bir-birinə qısılib tərpənmədən yanaşı uzandılar. Ağrıdan yerlərində donub qaldılar, bir-birinə bərk-bərk sıxıldılar və Robert Cordan qızı qucaqlayarkən, özünün də başa düşdü-yü kimi, heç vaxt baş tutmayacaq arzularını ağışuna aldı, bununla belə, o, qəsdən sözünə davam edib dedi:

– Dovşancığım, biz həmişə o oteldə yaşamayacağıq.

– Nə üçün?

– Biz Madriddə, Buen-Retiro parkı boyunca uzanan o küçədə mənzil tuta bilərik. Orada bir amerikalı qadın hərəkətdən əvvəl mənzil kirayə verirdi, zənnimcə, mən hərəkətdən əvvəlki qiymətə belə bir mənzil tuta bilərəm. Orada elə mənzillər var ki, pəncərələri parka açılır və həmin pəncərələrdən bütün park görünür; dəmir məhəccər, ləklər, üstünə çınqıl tökülmüş cığırılar və cığırılardan arasındakı qazonların yaşıllığı, kölgəli ağaclar, irili-xırdalı fəvvarələr və indi çiçəklənməkdə olan şabalıd ağacları. Bax, Madridə çatan kimi parkda gəzəcək və göldə yenə su varsa, qayıqla üzəcəyik.

– Bəs nə üçün orada su yox idi?

– Noyabrda suyu açıb buraxmışdılar, çünki Madridə hava hücumları zamanı aviasiya üçün oriyentir olmuşdu. Amma mənim fikrimcə

indi yenə orada su var. Yəqin bilmirəm. Heç su olmasa da, biz bütün parkı gəzərik, o parkda bir yer var, lap elə bil meşədir, orada dünyanın hər yerindən gətirilmiş ağaclar bitir və hər ağacın gövdəsində lövhə asılıb, orada həmin ağacın adı və hansı ölkədən gətirildiyi yazılıb.

Mariya:

– Mən kinoya da getmək istərdim, – dedi, – amma ağaclar da maraqlıdır. Yadımda saxlaya bilsəm, çalışaram ki, hamısının adını öyrənəm.

– Ora muzey kimi deyil, – Robert Cordan dedi. – Ağaclar açıqlıqda bitir, parkda təpələr də var, orada bir yer lap cəngəlliyə oxşayır. Parkın arxasında isə kitab bazarı var, orada səki boyu yüzlərlə köşk düzülüb, həmin köşklərdə köhnə kitablar satılır, indi orada çoxlu kitab var, çünki bunları bombaların dağıtdığı evlərdən və faşistlərin evlərindən daşıyıb kitab bazarına gətirilər. Əgər Madriddə vaxtım olsaydı, hərəkət başlanmazdan əvvəlki, keçmiş günlərdəki kimi, saatlarla kitab bazarında dolaşardım.

Mariya:

– Sən kitab bazarını gəzənə kimi, mən də ev işləri ilə məşğul olaram, – dedi. Qulluqçu tutmağa pulumuz çatır?

– Əlbəttə. Əgər xoşuna gəlsə, oteldəki xidmətçi Petranı götürərik. Təmizkar qızıdır, yaxşı da bişirib-düşürür. Mən orada jurnalistlərlə nahar eləmişəm, onlar üçün yeməyi Petra hazırlayırdı. Oradakı nömrələrdə elektrik plitələri var.

– İstəyirsənsə, o qızı götürmək olar, – Mariya dedi. – Ya da özüm başqa bir adam taparam. Amma yəqin ki, sən tez-tez səfərə çıxacaqsan? Axı mənə sənənlə bu cür işə buraxmazlar.

– Bəlkə mən Madriddə iş tapdım. Mən bu işlə çoxdan məşğul oluram, hərəkətin lap əvvəlindən isə döyüşçüyəm. Çox ola bilsin ki, indi mənə Madridə keçirsinlər. Mən heç vaxt bunu xahiş eləməmişəm. Mən həmişə ya cəbhədə olmuşam, ya da bu cür işdə.

Bilirsənmi, sənə rast gəlməmişdən əvvəl, ümumiyyətlə, mən heç kəsdən heç nə ummamışam. Heç vaxt heç nəyə can atmamışam. Hərəkətin taleyindən və müharibəni udmağın vacibliyindən başqa heç vaxt heç nəyin fikrini çəkməmişəm. Doğru deyirəm, mən heç vaxt dotələb olmamışam. Mən çox işləmişəm, indi də bax, sənəni sevirəm – o, mümkün olmayan şeyləri təsəvvür edərək danışırdı, – uğrunda mübarizə apardığımız amalları necə sevirsən, sənəni də o cür

sevirəm. Mən səni, azadlığı, insan ləyaqətini, hər kəsin işləmək və ac qalmamaq hüququnu sevdiyim kimi sevirəm. Mən səni müdafiə etdiyimiz Madrid qədər, bu müharibədə həlak olan bütün yoldaşlarım qədər sevirəm. Həlak olan yoldaşların isə çoxdur. Çoxdur. Sən heç təsəvvür eləmirsen ki, nə qədər çoxdur. Amma mən səni dünyalar qədər, bəlkə daha artıq sevirəm. Mən səni lap çox sevirəm, dovşancığım. Sözlə deyilə biləndən də çox. Amma bunları ona görə deyirəm ki, sən heç olmasa bir az biləsən. Mənim heç vaxt arvadım olmayıb, indi isə arvadım var və mən xoşbəxtəm.

– Mən var qüvvəmi sərf edəcəyəm ki, sənə lap yaxşı arvad olum,
– Mariya dedi. – Doğrudur, əlimdən bir iş gəlmir, amma çalışacağam ki, sən bunu hiss etməyəsen. Biz Madriddə yaşasaq yaxşıdır. Başqa bir yerdə yaşamalı olsaq da yaxşıdır. Əgər biz heç yerdə yaşaya bilməsək, lakin mən sənə bir yerdə olsam daha yaxşıdır. Əgər biz sənə vətəninə getsək orada yaşayan bütün *İngles* kimi, mən də ingiliscə danışmağı öyrənərəm. Mən onların adətlərinə göz qoyub hər şeyi onların elədiyi kimi edərdəm.

– Bu çox gülünc görünür.

– Yəqin ki. Mənim səhvlərim də olacaq, amma sən səhvlərimi düzəldəcəksən və mən heç vaxt eyni səhvi ikinci dəfə təkrar etməyəcəyəm. Bəlkə də iki dəfə səhv etdim, amma çox olmaz. Vətənimdə bizim yeməklər xətrinə düşsə, bişirə bilərəm. Mən evdarlıq məktəbinə girib, orada oxuyacağam, əgər belə məktəb varsa.

– Belə məktəblər var, amma sənə lazım deyil.

– Pilar mənə dedi ki, guya sənə ölkəndə belə məktəblər var. O bu barədə jurnalda oxuyub. Pilar dedi ki, mən gərək ingiliscə danışmağı öyrənirəm və yaxşı danışım ki, sən heç vaxt mənə ötrü xəcalət çəkməyəsen.

– Bütün bunları Pilar sənə nə vaxt deyib?

– Bu gün, biz şeyləri yığışdıranda. Elə hey ondan danışdı ki, sənə yaxşı arvad olmaq üçün nə eləməliyəm.

Görünür, o da Madridə gedibmiş, deyə Robert Cordan düşündü, özü isə belə dedi:

– O daha nə deyirdi?

– Deyirdi ki, özümə fikir verməliyəm, qamətimi şux saxlamalıyam. Guya matadoram-nəyəm. O dedi ki, bu, çox vacibdir.

O haqlıdır, – Robert Cordan dedi. – Amma sən uzun illər bunun fikrini çəkməli olmayacaqsan.

– Yox. O dedi ki, bizim qadınlar həmişə bunu yadda saxlamalıdır-
lar, çünki bu, birdən başlaya bilər. O dedi ki, bir zaman o da mənim
kimi qədd-qamətli imiş, amma o vaxtdakı qadınlar gimnastika ilə
məşğul olurdular. O mənə gimnastika eləməyi öyrətdi və dedi ki,
çox yeməliyəm. O mənə dedi ki, nəyi yemək olmaz. Ancaq unutmu-
şam, gərək bir də soruşam.

– Kartofu deyibmiş.

– Hə kartof və heç bir qızartma yemək olmaz, mən ona ağrıyan
yerimdən danışanda, söylədi ki, bunu sənə deməməliyəm, dözmə-
liyəm ki, sən heç nə bilməyəsən. Amma mən sənə dedim, ona görə ki,
heç vaxt heç nəyi səndən gizlətmək istəmirəm, bir də qorxdum elə
güman edərsən ki, səninlə birlikdə həzz ala bilmirəm və dağda bir
yerdə olmağımız elə-belə imiş.

– Çox yaxşı ki, mənə dedin.

– Doğrudan? Axı mən xəcalət çəkirəm, nə istəsən, sənin üçün ha-
mısını elərəm. Pilar mənə ərin xoşuna gələn cürbəcür şeylər öyrədib.

– Heç nə eləmək lazım deyil. Bizim nəyimiz varsa, o, hər ikimi-
zindir və biz bunu qoruyub saxlayacağıq. Səninlə yanaşı uzanıb səni
qucaqlamağım onsuz da mənə xoşdur, bilirəm ki, həqiqətən yanı-
dasan, sən yaxınlaşanda, yenə aramızda hər şey olacaq.

– Məgər sən elə bir istəyin yoxdur ki, mən onu yerinə yetirə
bilim? Pilar mənə bunu da başa salıb.

– Yox. Bizim bütün istəklərimiz birlikdə olacaq. Mənim səndən
ayrı heç bir istəyim yoxdur.

– Mən çox şadam ki, belədir. Amma yanında saxla ki, sən istə-
yincə həmişə hər şeyə hazırım. Ancaq bunu sən özün deməlisən,
çünki mən çox ağılsızam, Piların öyrətdiklərinin də çoxunu tam başa
düşmədim. Soruşmağa utandım, o isə çox ağıllıdır və hər şeyi bilir.

– Balaca dovşan, – o dedi. – Sən lap möcüzəsən.

Qız dedi:

– *Que va*, amma arvadın bilməli olduğu hər şeyi öyrənmək asan
deyil, özü də elə bir gündə ki, hamı düşərgəni yığışdırıb döyüşə
hazırlaşır, yaxınlıqda isə başqa bir döyüş gedir, buna görə də nəyi
bacarmasam, gərək mənə deyəsən, çünki səni sevirəm. Bəlkə də hər
şeyi yaxşı yadımda saxlaya bilməmişəm; Piların dediklərinin çoxu lap
çətin idi.

– O daha nə dedi sənə?

– Eh, o qədər şey dedi ki, hamısını xatırlaya bilmirəm. O dedi ki, əgər mən yenə başıma gətirilən pisliklərin fikrini çəkməyə başlasam, onda bunu sənə söyləyə bilərəm, çünki sən necib adamsan və hər şeyi başa düşürsən. Amma yaxşısı budur heç vaxt söhbət açmayım. Ancaq o vaxt danışa bilərəm ki, əvvəllərdə olduğu kimi, o mənə yenə əziyyət versin, bir də dedi ki, əgər sənə söyləsəm, bəlkə yüngülləşərəm.

– O sənə yenə əziyyət verir?

– Yox. İndi səninlə olandan sonra mənə elə gəlir ki, o hadisə heç vaxt olmayıb. Ancaq atamı-anamı unuda bilmirəm. Bunu isə heç vaxt unutmayacağam. Amma mən sən bilməli olduğun hər şeyi sənə danışmalıyam ki, əgər həqiqətən arvadın olsam, sən qeyrətinə toxunmasın. Mən bir dəfə də olsun heç kəsə tabe olmadım. Var gücümle müqavimət göstərdim, mənimlə anacaq ikilikdə bacara bildilər. Biri boynumda oturub məni tutdu. Bunu sənə təskinlik üçün deyirəm ki, qeyrətinə toxunmasın.

– Mənim qeyrətim sənsən. Mən heç nə bilmək istəmirəm.

– Yox, bunu mən ərin arvad qeyrəti çəkməli olduğuna görə deyirəm. Bir iş də var. Mənim atam kəndimizin bələdiyyə rəisi idi və hörmətli adam idi. Anam hörmətli adam və necib katolik idi, onların hər ikisinin respublikaçı olan atamın siyasi əqidəsinə görə güllələdilər. Onları mənim gözümdə qabağında güllələdilər və atamı kənd sallaqxanasının divarına söykəyəndə o çığırdı: “*Viva la Republica!*”¹

Anamı da divara söykəyəndə o dedi: “Yaşasın bu kəndin bələdiyyə rəisi olan ərim!” əmin idim ki, məni də güllələyəcəklər və istəyirdim deyəm: “*Viva la Republica y vivan miss pabres!*”², ancaq məni güllələmədilər, mənim başıma pis işlər gətirdilər.

İndi isə sənə başqa bir şeyi də söyləmək istəyirəm, çünki bunun hər ikimize dəxli var. Matadero yanındakı qətdən sonra onlar bizim hamımızı – güllələnənlərin qohumlarını, bu müsibəti öz gözləri ilə görmüş, amma sağ qalmış adamları dik yamacla kəndin baş meydanına apardılar. Demək olar hamı ağlayırdı, amma elələri də var idi ki, gördükləri müsibətdən göz yaşları qurumuş və dilləri tutulmuşdu. Mən də ağlaya bilmirdim. Ətrafda heç nə görmürdüm, çünki güllə qabağında dayanmış atamla anam gözümdə önündə idilər və anamın: “Yaşasın bu kəndin bələdiyyə rəisi olan ərim!” sözləri sonsuz bir fəryad kimi beynimdə

¹ Yaşasın Respublika! (*isp.*)

² Yaşasın Respublika və yaşasın mənim valideynlərim! (*isp.*)

guruldayırdı. Anam respublikaçı deyildi və o: “*Viva la Republica*” demədi, – o ancaq ayaqları yanında üzü üstə düşmüş atama “*Viva*” dedi.

Ancaq anam bunu ucadan, lap çığıraraq dedi. Elə bu vaxt onlar atəş açdılar, anam yıxıldı, mən istədim ki, yerimdən qopub onun yanına qaçım, lakin qaça bilmədim, çünki hamımızın əl-qolunu bağlamışdılar. Onları *guardia civiles* güllələyirdilər, qalanları da güllələməyə hazırlaşırıdılar, amma bu vaxt falanqaçılar bizi meydana qovdular, *guardia civiles* isə tüfənglərinə söykənərək yerlərində qalıb divarın dibinə tökülmüş meyitlərə baxa-baxa durdular. Hamımızı, qızları və qadınları qol-qola çatmışdılar, bizi uzun sıra ilə küçələrdən meydana doğru qovdular, ratuşa qabağındakı bərbərxananın qarşısında dayanmağa məcbur etdilər.

Bu vaxt iki falanqaçı bizə yanaşdı və onlardan biri dedi: “Bax, bu bələdiyyə rəisinin qızıdır”, – o birisi isə dedi: “Elə ondan da başlayaq”.

Onlar, mənim qonşu qızlara bağlandığım ipi kəsdilər və həmin iki nəfərdən biri dedi: “Qalanlarını yenə bir yerə bağlayın”, – sonra onlar qoltuğumun altından yapışdılar, məni bərbərxanaya çəkib apardılar, zorla bərbərin kreslosuna əyləşdirdilər və tutdular ki, yerimdən qalxa bilməyim.

Mən güzgüdə öz sifətimi, məni tutub saxlayanların və bir də arxada dayanan üç nəfərin sifətini gördüm, amma bu sifətlərdən heç biri mənə tanış deyildi. Mən güzgüdə özümü də, onları da görürdüm, lakin onlar ancaq məni görürdülər. Elə bil ki, diş həkiminin kreslosunda əyləşmişən, ətrafında çoxlu diş həkimi var və hamısı da dəlidir. Özümü güclə tanıyırdım, çünki dərdin böyüklüyündən sifətim dəyişmişdi, lakin güzgüyə baxanda başa düşdüm ki, bu elə mən özüməm. Ancaq dərdim o qədər böyük idi ki, qorxu və ya başqa şey hiss etmədim, ancaq kədər duyurdum.

O vaxt mənim hörüklərim var idi və birdən güzgüdə gördüm ki, birinci falanqaçı hörüyümün birini tutub dartdı, dərdli olduğuma baxmayaraq, ağrı hiss etdim, sonra o, hörüyü lap dibindən ülgüclə kəsdi. Və mən özümü güzgüdə bir hörüklü gördüm, o birinin yerində isə topa tük qalmışdı. Sonra falanqaçı o biri hörüyümü də kəsdi, amma daha dartmadı, ülgüc qulağıma toxundu və mən qan gördüm. Barmağını sürt, yara yerini hiss edirsən?

– Hə. Bəlkə heç bunu danışmasan yaxşıdır?

– Yox. Eybi yoxdur. Ən pis şeydən danışmayacağam. Hə, o, ülgüclə hər iki hörüyümü dibindən kəsdi, ətrafdakıların hamısı gülüşür-

dü, mən isə qulağımdakı yaranın ağrısını da hiss etmirdim, sonra o, qabağımda dayandı – o biri iki nəfər isə məni tutmuşdu və hörüklərlə üzümə vurub dedi: “Qırmızı rahibəlik üçün bizdə belə qırxırlar. İndi bilirsən ki, proletar qardaşlarla necə birləşmək lazımdır. Qırmızı İsanın adaxlısı!”

O, hörükləri, öz hörüklərimi dönə-dönə üzümə vurdu, sonra isə əski əvəzinə ağzıma soxdu, boynuma bərk-bərk sarıdı, arxadan düyün vurdu, məni tutan o iki nəfər isə elə gülüşürdü.

Buna tamaşa edənlərin də hamısı gülüşürdü. Onların güldüklərini güzgüdə görərkən ilk dəfə ağladım, çünki valideynlərim güllələndikdən sonra tamam donub qalmışdım və gözümdən yaş gəlmirdi.

Ağzımı bağlayan o adam əvvəlcə alnımdan peysərimə doğru, sonra tərəmi maşınla qırmağa başladı, sonra qulaqlarımın dibini, bütün başımı qırxdı, o iki nəfər isə məni elə tutmuşdu ki, hər şeyi güzgüdə görürdüm, ancaq gözlərimə inanmırdım və hey ağlayırdım, kəsilmiş hörüklər soxulmuş və açıla qalmış ağzımdan, dəhşət bürümüş sifətimdən və tamamilə çılpaq qalmış başımdan gözümü çəkə bilmirdim.

Öz işini bitirəndən sonra o, bərbərin rəfindən yod şüşəsini götürdü (onlar bərbəri də öldürmüşdülər, çünki həmkarlar ittifaqının üzvü idi və o, yolda düşüb qalmışdı, bizi küçədə sürükləyəndə məni qaldırdılar ki, onun üstündən adlaya bilim) şüşə tıxacı yoda batırıb qulağımdakı yarıya sürtdü, mən dərin kədər və dəhşət içində yüngül bir ağrı duydu.

Sonra o, qabağa keçib yod ilə alnıma *FUI*¹ hərflərini yazdı, o, hərfləri rəssam kimi yavaş-yavaş və səylə çəkirdi. Mən bütün bunları güzgüdə görürdüm. Lakin daha ağlamırdım, çünki atamın və anamın fikrindən ürəyim daşa dönmüşdü, başıma nə gətirdilərsə, hamısı boş şey kimi görünürdü.

Falanqaçı hərfləri yazıb qurtardı, öz işinə tamaşa etmək üçün bir addım geri çəkildi, sonra isə yod şüşəsini yerinə qoydu və başqırxan maşını götürüb dedi: “O biri gəlsin!” Məni iki tərəfdən bərk-bərk tutub bərbərxanadan bayıra sürdülər, qapıda, hələ də arxası üstə düşüb qalan bərbərə toxundum, onun üzü bozarmışdı, elə oradaca ən yaxşı rəfiqəm olan Konsepsion Qarsia ilə az qala toqquşacaqdım, onu da iki nəfər başqası küçədən dartıb gətirirdi. O əvvəlcə məni tanımadı, lakin sonra tanıdı və çığırmağa başladı. Məni meydandan çəkib apardıqları vaxt ratuşanın qarşısında, atamın kabinetinə gedən pillələrlə yuxarı

¹ Fahişə uşaqlarının ittifaqı – “Xalq uşaqlarının ittifaqı” gənclər təşkilatının faşistlər tərəfindən ədəbsizcəsinə təhrif edilmiş adı.

qalxanda onun çığırtısı eşidilirdi; kabinetdə məni divanın üstünə atdılar. Elə orada da başıma pislik gətirdilər.

– Mənim dovşancığım, – deyərək Robert Cordan bacardıqca bərk, həm də nəvazişlə onu özünə sıxdı. Lakin onun nifrəti də soyumamışdı. – Daha bu barədə danışma. Daha mənə heç nə danışmaq lazım deyil, çünki nifrət məni boğur.

Qız soyuq və hərəkətsiz halda onun ağışına uzanmışdı, amma az sonra dedi:

– Hə. Daha mən bu barədə danışmayacağam. Amma onlar pis adamlardır, əgər mümkün olsaydı, mən özüm də onların bir neçəsini öldürürdüm. Ancaq bunları sənə ona görə dedim ki, əgər sən arvadın olsam, sən qeyrətinə toxunmasın. Dedim ki, hər şeyi biləsən.

– Yaxşı ki, dedin, – o cavab verdi. – Çünki işimiz gətirsə, sabah çoxlarını öldürəcəyik.

– Orada falanqaçılar da olacaq? Bütün bunları onlar eləyiblər.

– Falanqaçılar vuruşurlar, – o qaşqabaqla dedi. – Onlar arxadağıları öldürürlər. Döyüşdə biz başqaları ilə vuruşuruq.

– Bəs onları heç cür öldürmək olmaz? Mən çox istərdim.

– Mən onlardan da öldürmüşəm, – gənc dedi. – Biz yenə onları öldürəcəyik. Biz qatarları partladanda, çoxlu falanqaçı öldürürdük.

– Bu dəfə qatar partlatmağa sənənlə getmək istərdim, – Mariya dedi. – O qatardan sonra, Pilar məni buraya gətirəndə, bir az özümdə deyildim. O, mənim necə olduğumu sənə danışdı?

– Hə. Bu barədə danışmaq lazım deyil.

– Başıma elə bil qurğuşun doldurmuşdular, ancaq ağlaya bilirdim. Amma sənə deyiləsi bir sözüm də var. Mən bunu deməliyəm. Ola bilsin biləndən sonra heç məni almaq istəmədin. Əgər elə olsa, bəlkə heç olmasa bir yerdə olmağımıza razılıq verəsən.

– Mən sənənlə evlənəcəyəm.

– Yox. Mən bunu tamam unutmuşdum. Yəqin ki, istəməyəcəksən. Başa düşürsən, yəqin ki, mən sənə oğul və ya qız doğa bilməyəcəyəm, çünki Pilar deyirdi ki, əgər doğa bilsəydim, onda başıma gətirilən o işdən sonra doğmalı idim. Mən bunu sənə deməliydim. Bilmirəm, necə olub ki, bunu tamam unutmuşam.

– Bu vacib deyil, dovşancığım, – o dedi. – Birincisi, bəlkə də heç belə deyil. Düzünü ancaq doktor deyə bilər. Sonrası da, nə qədər ki, dünya bu vəziyyətdədir, mən heç də dünyaya oğul və qız gətirmək fikrində deyiləm. Ürəyimdə nə qədər məhəbbət varsa, hamısını sənə verirəm.

– Mən isə sənə oğul və ya qız doğmaq istərdim, – qız ona dedi. – Bizim uşağımız olmasa, faşistlərlə mübarizə aparanların uşağı olmasa, onda bu dünya necə düzələ bilər.

– Ah səni, – o dedi. – Mən səni sevirəm. Eşidirsən? İndi isə yatmaq lazımdır, dovşancığım. Mən səhər açılmamış qalxmalıyam, bu vaxtlar dan yeri tez sökülür.

– Deməli, axırda sənə söylədiyimin mənası yoxdur? Hər halda biz evlənə bilərik?

– Biz artıq evlənmişik. Bax indi sən mənim arvadımsan. İndi isə yat, dovşancığım, vaxta lap az qalıb.

– Biz doğrudan da evlənəcəyik? Bunlar boş söz deyil ki?

– Yox. Doğrudan da evlənəcəyik.

– Onda bu saat yatıram, işdir, oyansam, uzanıb bu barədə düşünəcəyəm.

– Mən də.

– Gecən xeyrə qalsın, mənim ərim.

– Gecən xeyrə qalsın, – o dedi. – Gecən xeyrə qalsın, arvadım.

O, qızın sakit və rəvan nəfəsini eşitdi və başa düşdü ki, qız yatır, indi o lap sakit uzanmışdı. Qorxurdu ki, tərənib qızı oyatsın. O, qızın deyə bilmədiyi bütün qalan hadisələri düşünür, nifrətdən boğulurdu və səhər adam öldürməli olacağına görə məmnun idi. Lakin öz şəxsi duyğularını bununla qarışdırmamalıyam, deyə düşündü.

Axı bunu necə unutmaq olar? Mən bilirəm ki, biz də dəhşətli işlər görmüşük. Amma bunun səbəbi o idi ki, biz cahıl, savadsız idik və başqa cür eləyə bilmirdik. Onlar isə şüurlu surətdə və qəsdən edirlər. Özü də bunu mükəmməl təhsil almış adamlar edirlər. İspan cəngavərliyinin ən görkəmli nümayəndələri. Bu necə xalqdır! Kortèsdən, Pisarodan, Manendes də Avildən başlamış Pabloya qədər hamısı əsl köpək uşaqlarıdır! Həm də necə qəribə adamlardır! Dünyada onlardan da yaxşı və onlardan da pis xalq yoxdur. Onlardan da nəcib və onlardan da amansız xalq yoxdur. Bəs onları kim başa düşür? Mən yox, çünki mən onları başa düşsəydim, əfv etməzdim. Başa düşmək əfv etmək deməkdir. Yox, bu doğru deyil. Əfv etmək xristian ideyasıdır. İspaniya isə heç vaxt xristian ölkəsi olmayıb. Onun həmişə öz pərəstişgahı olub və o, kilsədə həmin pərəstişgaha sitayiş edib. *Otra Virgen mas*¹.

¹ Daha bir bakirə qız (*isp.*)

Yəqin elə buna görə də onlar öz düşmənlərini *virgens*-ini məhv etməyə can atırlar. Əlbəttə, ispan din fanatiklərində bu nifrət xalqda olduğundan daha dərinidir. Xalq tədricən kilsədən ayrılmışdır, çünki kilsə hökumətlə bir olmuşdur, hökumət isə həmişə pozğun olmuşdur. Bu, yeganə ölkədir ki, islahat ona gəlib çatmamışdır. Bax buna görə də indi onlar öz inkvizisiyasının ziyanını çəkirlər.

Hə, bu məsələ barədə düşünməyə dəyər. Görəcəyiniz işin dərini az çəkmək üçün fikrini bunlarla məşğul etsən yaxşıdır. Uydurmaq-dansa, bu faydalıdır. İlahi, gör bu gün o özündən nə qədər uydurub. Bəs Pılar – o bütün günü uydurmaqla məşğul olub. Hə, aydındır! Hətta sabah onları öldürsələr də, nə olsun ki? Əgər körpünü vaxtında partlatmaq mümkün olsa, bunun nə əhəmiyyəti var? Bax, sabah lazım olan budur.

Hə, bunun əhəmiyyəti yoxdur. Axı onsuz da əbədi yaşamaq olmaz. Bəlkə də bu üç gündə mən bütün ömrümü yaşamışam. Əgər belədirsə, mən son gecəni başqa cür keçirmək istədim. Amma son gecə heç vaxt yaxşı olmur. Sonuncu olan heç bir şey yaxşı olmur. Yox, bəzən son sözlər yaxşı olur. “Yaşasın bu kəndin bələdiyyə rəisi olan ərim!” – yaxşı deyilib.

O bilirdi ki, bu, yaxşıdır, çünki özlüyündə bu sözləri təkrar edərkən bütün vücudu titrəyirdi. O əyilib Mariyanı öpdü, lakin qız ayılmadı. O lap astadan ingiliscə pıçıldadı:

– Mən sevinə-sevinə səninlə evlənərəm, dovşancığım. Mən sənə ailənlə fəxr edirəm.

OTUZ İKİNCİ FƏSİL

Həmin o axşam Madriddəki Heylord otelinə çoxlu adam yığılmışdı. Faraları sürməyi rənglənmiş bir maşın darvazaya yanaşdı, qara süvari çəkməsi, boz süvari şalvarı geymiş, kitelinin düymələri boğazına qədər düymələnmiş bəstəboy bir adam maşından düşüb qapıda dayanan gözetçilərin salyutuna cavab verdi, portiyenin yerində oturan gizli polis agentini başı ilə salamladı və liftin kabinəsinə girdi. Mərmər vestibüldə də iki gözetçi var idi, onlar baş qapının hər iki tərəfində qoyulmuş stullarda əyləşmişdilər və bəstəboy adam yan-

larından keçib liftə sarı gedəndə onlar ancaq boylanıb baxmaqla kifayətləndilər. Onların vəzifəsi otele girən hər bir yad adamın silahlı olub-olmadığını bilmək üçün ciblərini axtarmaq, böyürlərini və qoltuğunun altını yoxlamaq idi. Silahlı olanlar onu saxlamaq üçün portyeye verməli idilər. Lakin onlar süvari şalvarı geymiş bəstəboy adamı yaxşı tanıyırdılar və həmin adam yanlarından keçəndə, ona ancaq gözucu nəzər saldılar.

O öz nömrəsinə gələndə gördü ki, otaq adamla doludur. Adamlar kübar evlərində olduğu kimi, kreslolarda oturub, ayaq üstə durub bir-biri ilə söhbət edirdilər; kişilər və qadınlar araq, sodalı su ilə viski və pivə içirdilər. Dörd kişi hərbi formada idi. Qalanları zamşa və ya meşin gödəkçə geymişdilər, dörd qadıncıdan üçü isə adi paltarda idi, qara və çox arıq olan dördüncü qadının geyimi milis formasına oxşayırdı, amma yubkası vardı, uzunboğaz çəkmə geymişdi.

Karkov otağa girərkən ən əvvəl forma geymiş qadına yanaşdı, ona baş əyib əlini sıxdı. Bu, onun arvadı idi və o, qadına rusca nə isə dedi və bunu heç kəs eşitmədi, o içəri girərkən gözlərindəki məğrurluq ifadəsi bir anlığa çəkildi. Lakin o, qəşəng qızın qırmızı-sarı saçlarını və şəhvətlə xumarlanan simasını görəndə kimi, bu ifadə yenə öz yerini aldı və o, iti, düz addımlarla qıza tərəf yönəlib ona təzim etdi. Karkov uzaqlaşarkən, arvadı onun ardınca baxmadı. Qadın hündürboylu qəşəng ispan zabitinə tərəf dönüb onunla rusca danışmağa başladı.

Karkov qıza:

– Sənin istəklən son vaxtlar yaman yoğunlanıb. – dedi, – biz müharibənin ikinci ilinə qədəm qoyandan bəri bütün qəhrəmanlarımız yoğunlamağa başlayıblar. – O, haqqında söhbət gedən adama baxmırdı.

– Sabah sən məni özünlə hücum aparacaqsan? – Qız soruşdu. O, almanca danışdı.

– Aparmayacağam. Heç bir hücum da olmayacaq.

– Bu hücumdan hamının xəbəri var, – dedi, – gizlətmək lazım deyil. Dolores də gedir. Mən onunla, ya da Karmenlə gedəcəyəm. Çoxlu adam gedir.

– Kim aparırsa, onunla gedə bilərsən, – Karkov söylədi. – Mən aparmayacağam.

Sonra o diqqətlə qızı süzdü və dərhal ciddiləşərək soruşdu:

– Bunu sənə kim dedi? Amma düzünü de!

– Rixard, – qız da ciddi cavab verdi.

Karkov çiyinlərini çəkdi və qızdan aralandı.

– Karkov, – ortaboylu adam onu səslədi, – onun ağarmış, şişkin sifəti var idi, gözlərinin altı tuluqlanmışdı, alt dodağı sallaq idi, səsi isə mədəsi xəstə adamın səsinə oxşayırdı. – Xoş xəbəri eşitmişiniz?

Karkov yaxınlaşanda həmin adam dedi :

– Bundan indicə xəbər tutmuşam. On deqiqə əvvəl, çox olmaz. Əla xəbərdir. Bu gün Seqoviya yaxınlığında faşistlər bütün günü özlərininkilərlə vuruşublar. Onlar üsyançıları pulemyot və tüfəng atəşi ilə sakitləşdirməli olublar. Gündüz onlar öz hissələrini təyyarələrdən bombardman etmişlər.

– Bu doğrudur? – Karkov soruşdu.

– Tamamilə doğrudur, – gözlərinin altı tuluqlanmış adam söylədi. – Bu yeniliyi Dolores özü xəbər verib. O indicə burada idi, mən heç vaxt onu bu qədər şən və xoşbəxt görməmişdim. Bu xəbər onu yaman sevindirmişdi. Dediklərinin həqiqət olduğu səsindən bilinirdi. Mən “İzvestiya” üçün məqaləmdə bu barədə yazacağam. Onun dedikləri mənim üçün bu müharibənin ən qiymətli anlarından biri idi, həmin anda mən sanki mərhəmət və dərin həqiqətin bir-birinə qovuşduğu ehtirashı bir səs eşidirdim. O qadın xalqın əsl müqəddəslik rəmzi kimi nur saçırdı. Ona nahaq yerə *la Pasionria*¹ demirlər.

Karkov:

– Yazın, – dedi, – bunu mənə niyə deyirsiniz? Bu qədər vaxtı mənə niyə sərf edirsiniz? Bu saat gedib yazın.

– Niyə bu saat?

– Sizə məsləhət görəyəm ki, ləngiməyin, – deyərək Karkov ona baxdı, sonra isə üzünü döndərdi.

Onun müsahibi, altı tuluq bağlamış gözləri ilə bir qədər əvvəl gördüyü gözəlliyin təsirinə qapılaraq, əlində araq stəkanı bir neçə dəqiqə yerindən tərpənmədi; sonra o, nömürədən çıxdı və eşitdiklərini yazmaq üçün öz otağına getdi.

Karkov o biri qonağa yanaşdı, bu, qırx səkkiz yaşlarında enlikürək, möhkəm bədənli, şən kişi idi, açıq mavi gözləri, seyrəkləşməyə başlamış sarışın saçları, sarı bıığı var idi. O, əyninə general forması geymişdi. Özü macar idi və diviziyaya komandanlıq edirdi.

– Dolores gələndə siz burada idiniz? – Karkov ondan soruşdu.

– Bəli.

¹ Alovlu (*isp.*)

– Orada nə olub ki?
– Guya, faşistlər özlərininkilərlə vuruşurlar. Əgər bu həqiqətdirsə, çox gözəldir.

– Hər yerdə sabahkı hücum barədə söhbət gedir.

– *Biabırçılıqdır! Bütün jurnalistləri güllələmək lazımdır, onlarla birlikdə sizin bugünkü qonaqlarınızın çoxusunu, birinci növbədə bu alman zibili Rixardı. Bu yarmarka kəndirbazına briqada komandanlığını etibar edəni isə hökmən güllələmək lazımdır. Ola bilsin ki, sizi də, mənə də güllələmək lazımdır. Çox ola bilsin. – General qəhqəhə çəkdi. – Amma siz hər halda, bunu heç kəsin yadına salmayın.*

– Mən, ümumiyyətlə belə şeylərdən danışmağı heç xoşlamıram, – Karkov dedi. – Onu da deyim ki, arabir mənim yanıma gələn amerikalı indi oradadır. Bilirsiniz kimdir, həmin o Cordandır, partizan dəstələri ilə işləyən amerikalı. İndi o, guya Doleresin söylədiyi hadisənin baş verdiyi yerdədir.

General:

– Elə isə bu gün o, həmin hadisə barədə məlumat göndərməlidir, – dedi, – mənə ora buraxmırlar, yoxsa özüm gedib sizin üçün hər şeyi öyrənərdim. Bu amerikalı Qols ilə işləyir, hə? Siz ki, sabah Qolsu görə bilərsiniz?

– Bəli, sabah səhər.

General dedi:

– Amma hər şey yoluna düşməsə, onun gözlərinə görünməyin, – Mənim kimi, onun da yazı-pozu adamlarından xoşu gəlmir. Ancaq onun xasiyyəti daha mülayimdir.

– Hər halda, siz nə fikirləşirsiniz?

– Yəqin ki, faşistlər manevr edirmişlər, – general güldü. – Görərsiniz, sabah Qols onlar üçün necə manevr düzəldəcək. Təki Qols bu işə əl qatsın. O, Qvadalaxara yaxınlığında onlar üçün pis manevr düzəltmədi.

Karkov:

– Eşitmişəm ki, siz də uzaq səfərə çıxırsınız, – dedi və gülümsündü.

General birdən hirsləndi.

– Bəli, mən də. İndi mənim barəmdə də boşboğazlığa başlayıblar. Heç kəs bunsuz bir addım ata bilmir. Sözgəzdirenlər dəstəsi bir yerə yığılıb! Bir adam tapılmır ki, dilini dinc qoysun. Belə bir adam olsaydı və bu işə inansaydı, ölkəni xilas etmiş olardı.

– Sizin dostunuz Priyeto dilini dinc qoymağı bacarır.

– Amma o, qələbənin mümkünlüyünə inanmır. Bəs xalqa inandırmadan necə qalib gəlmək olar?

– Siz haqlısınız, – Karkov dedi. – Yaxşı, mən getdim yatmağa.

O, tüstü və qeybət dolu otaqdan çıxıb kiçik yataq otağına keçdi və çarpayırıya əyləşib uzunboğaz çəkmələrini çıxartdı. Səs-küy buraya da gəlirdi və o, səsi azaltmaq üçün qapını bağladı və pəncərəni açdı. Soyunmadı, çünki səhər saat ikidə o, Kolmenar, Sersedə və Navaserradadan keçib cəbhəyə, səhər çağı Qolsun hücumu başlayacağı yərə getməli idi.

OTUZ ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Pilar onu yuxudan oyadanda səhər saat iki idi. Qadın əlinin bədənə toxunduğunu hiss edəndə, əvvəlcə elə bildi ki, Mariyadır, ona tərəf çevrilib dedi: “Dovşancığım”. Lakin qadın iri əli ilə onun çiyindən silkələdi, o dərhal tamam oyandı, çılpaq böyürünə yapışan tapançanın dəstəsini sıxdı və özünü yığışdırdı, elə bil özünün çaxmağını çəkmişdilər.

Qaranlıqda o, Piları tanıdı və qoşa əqrəbli qol saatına baxdı, bu əqrəblər sferblatın lap yuxarısında sivri bucaq yaradaraq parıldayırdı, gördü ki, saat ikini göstərir və dedi:

– Nə olub, arvad?

– Pablo gedib?

Robert Cordan şalvarını və səndəllərini geydi. Mariya oyanmadı.

– Nə vaxt gedib? – Soruşdu.

– Bir saat əvvəl.

– Sonra nə var?

Qadın yazıq səslə:

– Sənin bəzi şeylərini aparıb, – dedi.

– Hə. Nəyi aparıb?

– Bilmirəm, – qadın cavab verdi. – Özün get bax.

Onlar qaranlıqda mağaranın ağzına doğru yönəldilər, çulun altından keçib içəri girdilər. Robert Cordan qadının ardınca gedərək, soyuq külün və yatan kişilərin qoxusu çökmüş kəşif havanı sinəsinə çəkirdi və ayağının altını elektrik fənəri ilə işıqlandırırırdı ki, yatanlara toxunmasın. Anselmo oyanıb soruşdu:

– Hə, vaxtdır?

– Hələ yox, – Robert Cordan pıçıldadı. – Yat, qoca.

Hər iki çanta Pıların yatağının başında idi. Yatağın yan tərəfindən adyal asılmışdı. Robert Cordan qadının yanında diz üstə düşüb fənərlə hər iki çantayı işıqlandıranda, boğuş ürekbulandırıcı tər iyi onu vurdu, belə iy bir də hinduların yorğan-döşeyindən gəlir, hər iki çanta yuxarıdan aşağıya kimi bıçaqla kəsilmişdi. Robert Cordan fənəri sol əlinə alıb, sağ əlini birinci çantaya soxdu. O, həmin çantaya yataq kisəsini qoyurdu, indi orada boş yer çox olmalı idi. Elə də oldu. Məftil sargıları yenə orada idi, amma içində partladıcı olan dördkunc taxta qutu yox idi. İçərisinə səliqə ilə bükülmüş detonatorlar qoyulmuş siqar qutusu da yoxa çıxmışdı. Bikford qaytanı və kapsullar qoyulmuş dəmir qab da yox idi.

Robert Cordan ikinci çantayı yoxladı. Dinamit çox idi. Olsa-olsa bir paket götürülmüşdü.

O qalxıb qadına tərəf çevrildi. Adanı səhər tezdən oyadanda, o öz daxilində üzücü bir boşluq hiss edir, elə bil ki, labüd bir bəlani qabaqcadan duyur, indi onu da on qat artıq qüvvə ilə bu cür duyğu bürümüşdü.

– Sən buna keşik çəkmək deyirsən? – o soruşdu.

– Mən başımı onların üstünə qoyub yatmışdım, hələ əlimlə də tutmuşdum, Pilar ona cavab verdi.

– Çox bərk yatmışsanmış.

– Qulaq as, – Pilar dedi. – Gecə o, yerindən qalxdı, mən soruşdum: “Hara, Pablo?” O dedi: “Subaşına gedirəm, arvad”. Mən yenə yatdım. Oyananda isə bilmədim nə qədər keçib, fikirləşdim ki, o yerində yoxdursa, deməli atlara baş çəkməyə gedib, – o həmişə gedir. Sonra, – o yazıq-yazıq sözünü bitirdi. – Gördüm ki, gəlib çıxmır, narahat oldum və yoxladım ki, görüm kilsələr yerindədirmi, hər şey qaydasındadırmı, birdən əlim kisənin yırtığına keçdi, durub sənın yanına gəldim.

Robert Cordan:

– Gedək, – dedi.

Onlar mağaradan çıxdılar, gecənin bir aləmi idi, səhərin açılmasına hələ xeyli vardı.

– O, gözətçidən yan keçib başqa bir yolla atları apara bilərmi?

– Hə, iki yol var.

– Yuxarı postda kim dayanıb?

– Eladio.

Onlar cidarlanmış atların otladığı çəmənliyə çatana kimi Robert Cordan susurdu. Çəmənlikdə üç at qalmışdı. Kəhər və boz at bunların arxasında yox idi.

– Sən necə bilirsən, o nə vaxt gedib?

– Bir saat əvvəl.

Robert Cordan:

– Nə olar, – dedi, – gedib qalanları yanıma daşıyım, sonra da uza-
nıb yatım.

– Onların keşiyini özüm çəkəcəyəm.

– *Que va*, özün çəkəcəksən. Sən artıq bir dəfə keşik çəkmişən.

– *İngles*, – qadın dedi. – Mənim əzabım səninkindən az deyil. İndi sənəin şeylərini qaytarmaq üçün canımdan keçərdim. Məni nə üçün incidirsən? Pablo bizim ikimize də xəyanət edib.

Qadın bunu deyəndə Robert Cordan başa düşdü ki, indi *hirsələnməyin xeyri yoxdur, başa düşdü ki, qadınla dava salmaq olmaz. Axı bütün bu günü Pılarla işləməli olacaq, günü də iki saati keçib.*

O, əlini qadının çiyinə qoydu.

– Eybi yoxdur, Pilar, – dedi, – bunsuz keçinmək olar. Bunu başqa bir şeylə əvəz edərik.

– O nə aparıb?

– Heç nə. Onun apardığı artıq şeylər idi.

– Bunlar partlayışdan ötrü lazım idi?

– Hə. Amma başqa cür də partlatmaq olar. Yaxşısı budur, de *görüm, Pabloda bikford qaytarı və kapsullar yox idi ki? Axı onu belə şeylərlə təchiz etməli idilər?*

– O, bunları da aparıb, – qadın yazıqcasına cavab verdi. – Mən dərhal baxdım. Bunlar da yoxdur.

Onlar meşə yolu ilə mağaranın ağzına gəldilər.

– Get, yat, – o, qadına dedi. – Pablosuz bizim üçün daha yaxşı olacaq.

– Gedirəm Eladionun yanına.

– Pablo yəqin ki, başqa yolla gedib.

– Dəxli yoxdu, onsuz da gedəcəyəm. Mən hiylə bilən deyiləm, buna görə aldandım, sənəi də pis vəziyyətdə qoydum.

– Boş şeydir, – o dedi. – Get yat, arvad. Saat dördə ayaq üstə olmalıyıq.

O, qadınla birlikdə mağaraya girdi və oradan hər iki çantayı çıxartdı, bunları ikiəlli tutmuşdu ki, cırıqlardan heç bir şey düşməsin.

– Ver tikim.

– Yola düşəndə tikərsən, – o, astadan dedi. – Bunları ona görə aparmıram ki, sənə etibarım yoxdur. Aparmasam yata bilmərəm.

- Onda qabaqcadan verərsən ki, cırıq yerləri tikim.
– Yaxşı, verərəm, – o, qadına cavab verdi. – Get yat, arvad.
– Yox, – qadın dedi. – Mən səni də, Respublikanı da pis vəziyyətdə qoymuşam.
– Get yat, arvad, – o, mülayimcə qadına dedi. – Get yat.

OTUZ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Dağların zirvələri faşistlərin əlində idi. Sonra vadi başlayırdı, tikililəri və anbarı olan fermadakı faşist postu hesaba alınmasa, vadi heç kəsin əlində deyildi. Robert Cordanın məktubunu Qolsa aparan Andres bu postun yanından keçməmək üçün qaranlıqda böyük dövrə vurdu. O, pulemyotun tətik çərçivəsinə bağlanmış məftilin haradan çəkildiyini bilirdi və qaranlıqda onu tapdı və üstündən atılıb keçdi, gecenin küləyində yarpaqları xışıldayan qovaq ağaclarının sıralandığı ensiz çay boyunca getdi. Faşist postunun yerləşdiyi fermada xoruz banladı. Andres dönüb arxaya baxdı və ağacların dalında, fermanın pəncərələrinin birində, lap pəncərənin altında işıq zolağı gördü. Gecə sakit və aydın idi, o, çayın kənarından çəmənliyə döndü.

Çəmənlikdə bir ildən bəri, iyul döyüşləri zamanından dörd ot tayası qalmışdı. Bunları aparan yox idi və fəsillər dəyişdikcə tayalar yatmış, ot tamam çürümüşdü.

İki tayanın arasından çəkilmiş məftilin üstündən aşanda korlanmış ota Andresin heyfi gəldi. Amma respublikaçılar otu çəmənlikdən sonra başlanan dik Qvadarrama yamacı ilə daşımalı olacaqdılar, faşistlərə isə, yəqin ki, ot lazım deyil, deyə o fikirləşirdi.

Onlarda ot da, çörək də boldur. Onlarda hər şey boldur, deyə düşüncüdü. Amma sabah səhər onlara əməlli-başlı divan tutacağıq! Sabah səhər biz onlardan Karın heyfini alacağıq. Bunlar necə vəhşidirlər! Amma sabah səhər yolda toz asimana qalxacaq.

O istəyirdi ki, paketi tezliklə yerinə çatdırsın və postlara həmlə başlanana qədər düşərgəyə qayıtsın. O, bunu həqiqətənmi istəyirdi, yoxsa öz-özünü aldadırdı? İngles deyəndə ki, paketi çatdırmağı ona tapşırırsın, qəlbini necə yüngüllük hissi bürüyürdü yaxşı yadındadır. O vaxta qədər səhərin açılmasını sakitcə gözləyirdi. Bunu eləmək lazım idi. O, özü buna səs vermişdi və hər şeyə hazır idi. Karın dəstəsinin məhv olması ona ağır təsir bağışladı. Amma hər halda bu, Karın başına gəlmişdi. Onların başına gəlməmişdi. Onlar öz işlərini görəcəkdilər.

İngles onunla danışanda, uşaqılıqda kənd bayramı günü, səhər oyanarkən keçirdiyi hissi duydu; o vaxtlar yuxudan oyanıb eşidərdi ki, bərk yağış yağır, deməli, hava çox rütubətli olacaq və meydana buğaların cıradılması ləğv ediləcəkdə.

Uşaqılıqda buğaları cıratmaqdan onun xoşu gələrdi və o, qızmar günəşin od ələdiyi küçələrə çıxan yolları bağlamaq üçün yanlarına arabalar düzülmiş və hər tərəfdən dövrəyə alınmış tozlu meydana buğanın qədəm basacağı günü və dəqiqəni intizarla gözlərdi, qəfəsin qapısı açılan kimi buğa dörd ayağının dördünü də bərk-bərk yerə dayayıb, taxtanın üstündə sürüşə-sürüşə meydana cumardı. O, həmin anı həyəcan, vüqar və qorxu ilə gözlərdi, onu tər basardı, əvvəlcə buğanın buynuzlarının taxta qəfəsə necə dəydiyini eşidər, sonra isə buğanın özünü görərdi, görərdi ki, başını lap yuxarı qaldırmış, burun pərələri açılmış, qulaqları tərənən, qara dərisinə toz qonmuş, böyürlərində qurumuş peyin ləkələri qalmış heyvan ayaqlarını yerə bərk basaraq taxtanın üstü ilə meydana sürüşür, o, buğanın aralı buynuzları altında bir-birindən uzaqda yerləşən, qırpılmayan gözlərinə baxardı, buğanın buynuzları sahil qumunun cilaladığı taxta kimi hamar və bərk olardı, iti uclarını görəndə adamın ürəyi qopardı.

O, buğanın meydana girəcəyi və heyvanın gözlərinə tamaşa etməyin mümkün olacağı dəqiqəni bütün il boyu gözlərdi, nəfəsini dərib gözlərdi ki, görsün buğa kimi seçəcək, qəfildən yerdən qoparaq, başını aşağı əyib pişik kimi tullana-tullana, buynuzlarını sağa-sola əyər-əyər kimin üstünə atılacaq. Uşaq ikən bu dəqiqəni bütün il boyu gözlərdi lakin paketi aparmalı olacağını *İngles* ona söyləyəndə, qəlbini bürüyən duyğu, uşaqılıqda yuxudan ayılarkən, yığılan kirəmit damı, daş divarı və döşənməmiş kənd küçəsindəki gölməçələri döyəclədiyini eşidib rahat nəfəs alarkən keçirdiyi həmin duyğu idi.

Bu kənd kapealarında o, buğanı həmişə cəsarətlə qarşılayırdı, bu cəhətdən öz kəndlərindəki və ya qonşu kəndlərdəki kişilərin heç birindən geri qalmazdı, başqa kəndlərdəki kapealara getməsə də, heç nəyin xatirinə bu ləzzətdən imtina etməzdi. O, buğanın cumacağı anı sakitcə gözləyər və ancaq son saniyədə kənara atırdı. Buğa bir kəsi yerə yıxan zaman heyvanın diqqətini yayındırmaq üçün kisəni onun burnunun qabağında yellərdərdi və çox vaxt onun buynuzlarından yapışib, yerə yıxılanı buynuzlamağa qoymazdı, buynuzunu kənara çəkərdi, təpiyi ilə burnuna-burnuna o qədər vurardı ki, ta buğa yerə yıxılan adamdan əl çəkib başqasının üstünə atılmayardı.

O, buğanın quyruğundan yapışib heyvanı yerə yığılan adamdan kənara çəkərdi, var qüvvəsi ilə onu dartardı, quyruğunu burardı. Bir dəfə o, buğanın quyruğunu sağ əlinə doladı, sol əli ilə buynuzundan yapışdı, bu vaxt buğa başını qaldırıb onun üstünə cumdu, o dal-dalı qaçdı, bir əli ilə buğanın quyruğundan, o birisi ilə buynuzundan tutub onunla birlikdə fırlanmağa başladı, nəhayət, meydandakılar hamılıqla buğanın üstünə atılıb bıçaqları onun bədəninə yortdular. Bu tozun, bərk istinin, şərab, buğa və insan tərinin qoxusu içində, camaatın qulaqbatırıcı səs-küyündə o, həmişə buğanın üstünə birincilər sırasında atılardı, keçirdiyi duyğu yaxşı yadıdadır, buğa onun altında vurnuxur, atılıb-düşür, o isə heyvanın yalı üstə yataraq buynuzunun birini lap dibindən qoltuğu ilə, o birini isə barmaqları ilə sıxırdı; buğa onu sağa-sola çırpırdı, o isə bütün bədənini ilə qıvrılır, elə bilirdi ki, bu saat qolu çiyindən qopacaq, o qızmış, tozlu, cod, titrək, qabarıq əzələnin üstünə yatır, dişlərini buğanın qulağına keçirib, bıçağı qabaran, titrəyən yalın aşağısına yorturdu, isti qan fişilti ilə onun yumruğuna vururdu, o isə bütün ağırlığını yalın üstünə salıb bıçağı yenə buğanın boynuna yorturdu.

Birinci dəfə dişləri ilə buğanın qulağından yapışanda və bu cür bərk yapışmaqdan çənəsinin və boynunun keyləşdiyini hiss edəndə, camaat gülüb onu ələ salmışdı. Amma gülsələr də, hər halda ona rəğbət bəsləyirdilər. O, həmin vaxtdan bəri bunu hər dəfə təkrar edirdi. Onu Villakonexos Buldoqu adlandırır və zarafatla deyirdilər ki, o, buğaları diri-diri yeyir. Həmkəndliləri bu günü həmişə intizarla gözləyirdilər ki, onun buğanın qulağından necə yapışacağını görsünlər və o, qabaqcadan bilirdi ki, hər dəfə belə olacaq: əvvəl buğa qəfəsdən çıxacaq, sonra birinin üstünə cumacaq, daha sonra, hamı çığıranda ki, öldürmək lazımdır, o, camaatın arasından vurub keçəcək və bir sıçrayışla buğanın üstünə atılacaq. Sonra hər şey bitəndə, bıçaqlanmış buğa adamların altında sakitləşəndə, o qalxıb uzaqlaşacaq və buğanın qulağını dişlədiyinə görə xəcalət çəkəcək, eyni zamanda, əsl kişi kimi özü ilə fəxr edəcək. Və o, arabaların arasından keçərək, daşdan hörülmüş fəvvarədə əllərini yumağa gedəcək, kişilər əllərini onun çiyinə döyərək ona tuluq uzadacaqlar və çığıracaqlar: “Bizim Buldoqa ura! Allah ananı saxlasın!” Ya da deyəcəklər: “Gör nə qoçaq oğlandır. Axı hər il bunu təkrar edir”.

Andres həm xəcalət çəkir, həm içində nə isə bir boşluq duyur. Həm də fəxr edir və özünü xoşbəxt sayırdı; o çalışırdı ki, tezliklə

hamıdan uzaqlaşıb əllərini yusun, o, sağ əlini çiyinə qədər yuyur və bıçağı da yuyub təmizləyirdi, sonra isə birindən tuluğu alıb ağızını yaxalayır ki, buğa qulağının təmi gələn ilə qədər ağızından getsin.

O, şərəbı daş tayaların üstünə tükürür, sonra isə tuluğu yuxarı qaldırıb şərəbı birbaş boğazına tökürdü.

Hər şey belə idi. Ona Villakonexos Buldoqu deyirdilər və o, heç nəyin xatirinə öz kəndlərində buğaların cıradılması mərasimini ötürməzdi. Bununla belə, unutmurdu ki, yağışın səsini eşidərkən keçirdiyin hissdən yaxşı heç bir şey ola bilməz, bu vaxt artıq bilirsən ki, dişlərini buğanın qulağına keçirməli olmayacaqsan.

Amma mən geri dönməli, özümü düşərgəyə çatdırmalıyam, – o özünə dedi. – Burada fikirləşməyə ehtiyac yoxdur. Mən özümü düşərgəyə çatdırmalıyam, gözətçilər və körpü ilə əlaqədar əməliyyatda iştirak etməliyəm. Mənim qan qardaşım Eladio oradadır, Anselmo, Primitivo, Fernando, Aqustin, Rafael oradadırlar, hərçənd axırıncı, əlbəttə, heç nəyə dəyməz, iki qadın. Pablo və *İngles* oradadırlar.

Düzüdür, *İngles* hesaba alınmaya bilər, o, əcnəbidir və əmri yerinə yetirir. Onların hamısı bu işdə iştirak edəcək. Və mən paketin xatirinə bu sınaqdan kənarda qala bilmərəm. Mən bu paketi tezliklə yerinə çatdırıb dərhal geri qayıtmalıyam ki, postlara həmlə vaxtına kimi özümü çatdırım. Bu paketin xatirinə həmin işdə iştirak etməmək əsl biabırçılıq olardı. Hər şey aydındır, fikirləşməyə ehtiyac yoxdur. Bundan başqa, deyə birdən nəyi isə xatırladı, yadına düşdü ki, qarşıdakı əməliyyat onun üçün nəinki şərəf işidir, nəinki ilk növbədə fikirləşdiyi işdir, həm də bir zövqdür, – bundan əlavə, bir neçə faşisti o dünyaya göndərmək mənə xoş olar, deyə düşündü. Çoxdandır ki, onlardan heç kəsi öldürmürük. Sabah biz əsl işlə məşğul olacağıq. Sabah biz əlimizi qoynumuza qoyub oturmayacağıq. Sabahki günü biz hədə yerə keçirməyəcəyik. Qoy sabahki gün tez gəlsin və hamı ilə birlikdə mən də orada olum.

Elə həmin dəqiqə o, hündür naz kolluğunun içərisindən keçərək respublika hissələrinin mövqeləri olan yerə getmək üçün dik yamaca qalxanda, qaranlıqda lap qabağından bir kəklik qanad çalıb uçdu və qorxudan onun nəfəsi tutuldu. Gözlənilməzlikdən belə oldu, deyə fikrindən keçirdi. Necə olur ki, onlar qanadlarını belə bərk çırpırlar? Yəqin ki, kəklik yumurta üstündə oturubmuş. Yuvası az qala ayağımın altında qalacaqdı. Müharibə olmasaydı, yaylığı kola bağlardım, geri

dönəndə yuvanı axtarıb tapardım, yumurtaları götürüb evdə qırt toyuğun altına qoyardım, beləliklə, bizim hində balaca kəkliklər gəzərdi, mən də onlara qulluq edərdim, böyüyəndən sonra isə onlardan başqa quşları cəlb etmək üçün istifadə edərdim. Gözlərini çıxarmazdım, çünki onsuz da ələ öyrəşəcəklər. Bəlkə də buna etibar etmək olmaz. Hə, olmaz. Onda gözlərini çıxarmaq lazım gələcək.

Onları özün böyüdəndə, bu cür eləmək adama xoş olmur. Əgər onları başqa quşları cəlb etmək üçün saxlamaq istəyirsənsə, qanadlarını kəsmək və ya ayağından bağlamaq olar. Əgər müharibə olmasaydı, mən Eladio ilə bax, faşist postunun yerləşdiyi o çaya xərçəng tutmağa gedərdim. Bir gecə mən onunla bu çayda qırx səkkiz xərçəng tutmuşdum. Əgər körpü məsələsindən sonra biz Syerra-de-Qredosa getməli olsaq, orada da yaxşı çaylar var, alabalıq və xərçəng çox olur. Qredosa getsəydik, deyə fikirləşdi. Yayda Qredosda yaxşı olur, elə payızda da, qışda isə sərt soyuqlar düşür. Amma bəlkə də, qışa qədər müharibəni uda bildik.

Əgər atamız respublikaçı olmasaydı, onda Eladio və mən faşistlərin ordusunda qulluq edərdik, faşist əsgərinin isə heç bir dərdi yoxdur. Əmrləri yerinə yetir, yaşa və ya öl, aqibətin necə olmalıdırsa, elə də olacaq. Hökumətə tabe olmaq, onunla vuruşmaqdan asandır.

Lakin partizan müharibəsi məsuliyyətli işdir. Əgər sən narahat adamsansa, onda sən narahatlığın çox səbəb var. Eladio məndən çox fikirləşir. Özü də narahatdır. Mən öz işimizə inanıram və heç nədən narahat deyiləm. Amma bizim məsuliyyətimiz böyükdür.

Biz çətin zamanda doğulmuşuq, deyə o düşünürdü. Əvvəllər, yəqin ki, yaşayış asanmış. Amma bizim üçün çox ağır deyil, çünki lap ilk günlərdən çətinliklərə alışmışıq. Kim ki, çətinliyə dözə bilmir, onun burada güzəranı olmayacaq. Bizim zamanımız çətin zamandır, çünki biz ciddi məsələləri həll etməliyik. Faşistlər birinci basqın ediblər və hər şeyi bizim yerimizə həll ediblər. Biz həyat uğrunda vuruşuruq. Amma mən istərdim ki, yaylığı o kola bağlayaydım və gündüz bura qayıdaydım, yumurtaları götürüb qırt toyuğun altına qoyaydım, sonra da görəydim ki, həyətimizdə balaca-balaca kəkliklər gəzişir. Onlara baxanda adamın ürəyi açılır, həm balacadırlar, həm də qəşəng.

Sənin nə evin var, nə evinin yanında həyətin, deyə fikirləşdi. Ailən də yoxdur, ancaq bir qardaşın var ki, o da sabah döyüşə gedəcək; küləkdən, günəşdən və boş qarnından başqa sənin heç nəyin yoxdur.

İndi külək zəifləyib, deyə düşünürdü, günəş isə batıb. Cibində dörd qumbara var ki, bunlar da ancaq vızıldatmağa yarayır. Çiyində karabinin var, bu da ancaq güllə atmağa yarayır. Səndə bir paket var ki, onu yerinə çatdırmaq lazımdır. Bağırsaqların zir-zibillə doludur, onu da torpağa boşaldacaqsan, deyə o, qaranlıqda qımışdı. Hələ üstünə siyə də bilərsən. Nə gedirsə, səndən gedir. Sən ki, filosofsanmış, başibələli filosof, o öz-özünə dedi və yenə qımışdı.

Hər halda heç bir ülvi fikir kənd fiestası günü səhər tezdən yağışın səsini eşidərkən qəlbini bürüyən həmin hissə bənzər yüngüllük hissini boğa bilmədi. Qabaqda, dağın başında respublika qoşunlarının mövqeləri yerləşirdi və o bilirdi ki, orada onu səsleyəcəklər.

OTUZ BEŞİNCİ FƏSİL

Robert Cordan hələ də yuxuda olan Mariya ilə yanaşı yataq kisəsində uzanmışdı. O, böyrü üstə uzanaraq kürəyini qıza çevirmişdi və arxasında onu uzun bədənini hiss edirdi və indi bu yaxınlıq ancaq masqara kimi idi. Eh səni, eh səni, deyə o daxilən hiddətlənirdi. Eh səni. Axı sən o Pabloya ilk dəfə baxan kimi özünə dedin ki, məhz səmimiyyət göstərdiyi vaxt ondan xəyanət gözləmək lazımdır. Kütbeyin, zavalı kütbeyin. Yaxşı, daha bəsdir. İndi bunun fikrini çəkmək lazım deyil. Bəlkə o oğurladığı şeyləri gizlədib, ya da harasa tullayıb. Yox, buna ümid azdır. Onsuz da qaranlıqda heç nə tapa bilməzsən. O, oğurladıqlarını özündə saxlayacaq. O, dinamiti də aparıb. Mənfur əyyaş. Murdarın biri. Elə-belə rədd olub getseydi, nə vardı ki, hələ partlayıcı və detanatorlar da ona gerek olub. Mən kütbeyini nə vadar elədi ki, şeyləri bu axmaq arvadın ümidinə qoyum. Alçağın biri, mürdarsifət. Murdar *cabron*.

Bəsdir, sakit ol, o öz-özünə dedi. Sən riskə getməliydin və bu sənə çox etibarlı görünürdü. Səni sadəcə olaraq aldatdılar, lənət şeytana, o öz-özünə dedi. Səni axmaq yerinə qoydular. Başını itirmə. Sənin materialların yoxdur. Yoxdur, vəssalam! Ah, lənətə gəlsin bu murdar donuz. İndi öz başına çarə qıl. Çarə qılmaq lazımdır, sən bilirsən ki, körpü partladılmalıdır, hətta sən orada durmalı və... Yox, bundan da əl çək. Yaxşısı budur, babanla məsləhətləş.

Baban da cəhənnəm olsun, bu namərd, məlun ölkə də, burada yaşayan, cəbhənin bu tayında və o tayındakı hər bir məlun ispan da

cəhənnəm olsun. Qoy hamı – Larqo, Priyeto, Asensio, Miaxa, Roxo – hamı bir yerdə və hər biri ayrılıqda cəhənnəm olsun. Cəhənnəm olsun onların eqosentrizmi, onların xudbinliyi və namərdliyi. Qoy birdəfəlik və həmişəlik cəhənnəm olsunlar. Biz onların yolunda öləne qədər qoy cəhənnəm olsunlar. Biz onların yolunda öləndən sonra qoy cəhənnəm olsunlar. Qoy bütün var-yoxları ilə birlikdə cəhənnəm olsunlar. Pablo da cəhənnəm olsun. Onların hamısı bir yerdə Pablo deməkdir. İlahi, İspan xalqına rəhmin gəlsin. Onun rəhbəri kim olursa-olsun, bu rəhbər əvvəl-axır onu aldadacaq. İki min il ərzində tək bir cə nəcib adam olub ki, o da Pablo İqlesiasdır, qalanları isə yalançıdırlar. Amma hardan bilək ki, bu müharibədə İqlesias özünü necə aparardı? Yadımdadır, bir vaxt Larqo mənə yaxşı adam kimi görünürdü. Durutti də yaxşı idi, amma elə öz adamları onu Puente-de-los-Frankesedə güllələdilər. Ona görə güllələdilər ki, Durutti onları hücumla qovurdu. Onu intizamsızlığın misilsiz intizamı naminə güllələdilər. Eh, cəhənnəm olsun onların hamısı. İndi də Pablo mənim partladıcımı və detonatorlarımı götürüb aradan çıxıb. Qoy o da cəhənnəm olsun. Yox, əslində o bizi cəhənnəmə göndərib. Kortés və Menendes de Avildən tutmuş Miaxaya qədər onların hamısı belə edib. Yadına sal ki, Miaxa Kleberin başına nə gətirdi. Xudpəsənd qotur donuz. Başını lap yumurtaya oxşayan kütbeyin murdar. Cəhənnəm olsun bütün bu azğın, xudpəsənd, namərd donuzlar ki, həmişə İspaniyaya, onun ordularına ağılıq ediblər. Hamısı cəhənnəm olsun, ancaq xalq yox.

Get-gedə hər şeyi daha çox şişirdərək, ağına-bozuna baxmadan ucdantutma hamıya lənət oxuduqca, qəzəbi yavaş-yavaş soyuyur, yağdırdığı ittihamlara artıq özü də inanmaq istəmirdi. Əgər hər şey sən dediyin kimdirsə, onda bura niyə gəlmisən? Bu, belə deyil və sən bunu gözəl bilirsən. Bir yadına sal, gör nə qədər əsl insan var. Yadına sal, gör nə qədər gözəl insan var. Öz ədalətsizliyindən özü də dilxor oldu. O, ədalətsizliyə amansızlıqdan az nifrət eləmirdi və qəzəb onun gözlərini tutmuşdu, nəhayət yavaş-yavaş kini azalmağa başladı. Qırmızı, qara gözqamaşdıran, ölümşaçan kini tamam çəkilib getdi və sevmədiyini qadınla yaxınlıqdan sonra olduğu kimi, düşüncəsində bir boşluq, sakitlik, dəqiqlik, aydınlıq duydu.

– Ah səni, mənim zavalı dovşancığım, – deyərək Mariyaya tərəf çevrildi, qız isə yuxuda gülümsəyərək ona daha bərk qısıldı. – Bir dəqiqə əvvəl məni dindirseydin, məni səni vurardım. Biz kişilər acıqlananda, lap heyvan kimi oluruq. – İndi o, qıza qısılarlaq uzanmışdı, onu qucaq-

layıb çənəsini çiyinə dayamışdı və beləcə uzanaraq, nə edəcəyini və məhz nə cür edəcəyini fikirləşirdi.

İşlər o qədər də pis deyil, deyə düşünürdü. Heç də pis deyil. Bil-mirəm, əvvəllər belə iş görənlər olubmu. Amma bizdən sonra belə işi görəcəklər, eynilə bu cür çətin şəraitdə görəcəklər, bundan ötrü lazım olan adamlar tapılacaq.

Əgər biz özümüz bunu eləsək və başqaları da xəbər tutsalar. Hə, əgər başqaları da xəbər tutsalar. Əgər bizim bunu necə elədiyimizin üstündə baş sındırmalı olmasalar. Biz çox azıq, amma təşvişə düşmək lazım deyil. Mən körpünü əlimizdə olan materiallarla da partladacağam. Amma nə yaxşı ki, hirsim soyudu. Mən ki az qala boğulurdum, elə bil güclü küləyə düşmüşdüm. Kin özü də israfçılıqdır, onu görə özünə rəva bilməyəsen.

– Hər şey hesablanıb, *guapa*, – o, lap astadan Mariyanın çiyini üstündən pıçıldadı. – Bunun sənə heç dəxli olmadı. Sən hətta heç nə bilmədin. Biz həlak olsaq da, körpünü partladacağıq. Sən heç nədən ötrü təşviş keçirməli olmadın. Düzdür, bu o qədər qiymətli toy hədiyyəsi deyil. Amma nahaq demirlər ki, möhkəm yuxudan qiymətli şey yoxdur. Sən bütün gecəni bərk yatmışan. Bəlkə də öz yuxunu nişan üzüyü kimi barmağına taxacaqsan. Yat, *guapa*, rahat yat, sevgilim. Mən səni oyatmayacağam. İndi sən üçün ancaq bunu edə bilərəm.

O, qızı yüngülcə qucaqlayaraq uzanmışdı, qızın nəfəsini, ürəyinin döyüntüsünü hiss edirdi və qol saatına baxıb vaxtı izləyirdi.

OTUZ ALTINCI FƏSİL

Andres respublika qoşunlarının mövqelərinə yaxınlaşıb, gözətçiləri səslədi. Daha doğrusu, üçqat tikanlı məftil çəkilmiş yamacın dik endiyi yerdə uzandı, başını daş və torpaqdan düzəldilmiş səddə tərəf qaldırıb çığırdı. Burada bütöv müdafiə xətti yox idi və o, keşikçilərə rast gələndək, qaranlıqda bu məntəqənin yanından ötüb respublika qoşunlarının yerləşdiyi ərazinin dərinliyinə gedib çıxıb bilərdi. Lakin ona elə gəlirdi ki, buradaca tanışlıq vermək daha təhlükəsiz və asandır.

– *Salud!* – o çığırdı. – *Salud, milicianos!*¹

¹ Salam, əsgərlər (*isp.*)

O, çaxmaq şaqqıltısı eşitdi. Sonra səddin arxasında tütəngdən atəş açıldı. Qulaqbatırıcı gurultu eşidildi və sarı işıq zolağı qaranlığı yardı. Andres çaxmaq şaqqıltısını eşidib, yerə yatdı, üzünü torpağı yapışdırdı.

Andres:

– Yoldaşlar, atmayın, – çığırdı, – Atmayın. Mən sizin yanınıza qalxmaq istəyirəm.

– Neçə nəfərsiniz? – səddin dalından kiminsə səsi eşidildi.

– Bir nəfər. Mənəm. Daha heç kəs yoxdur.

– Sən kimsən?

– Andres Lopes. Özüm Villakonexosluyam. Pablonun dəstəsində-nəm. Məlumat aparıram.

– Tütəng və patrən varındır?

– Varındır, dost.

– Tütəngsiz və patrənsuz biz buraya heç kəsi buraxmarıq, – səs eşidildi. – Bir dəfəyə üç adamdan artıq da gələ bilməz.

– Mən təkəm, – Andres çığırdı. – Vacib tapşırığı yerinə yetirirəm. Buraxın mənı.

O, səddin dalındakıların danışığını eşitdi, amma sözləri ayırd edə bilmədi. Sonra yenə həmin səs eşidildi:

– Neçə nəfərsiniz?

– Təkəm. Bir nəfər. Daha heç kəs yoxdur. Allah xatirinə.

Səddin dalında yenə danışmağı başladılar. Sonra səs eşidildi:

– Bura bax, faşist.

– Mən faşist deyiləm, – Andres çığırdı. – Mən Pablonun dəstəsində-nəm, *guerrillero*. Baş qərargaha məlumat aparıram.

– Lap başı xarab olub, – o, yuxarıdan gələn səsi eşitdi. – Qumbaranı tulla ona.

– Bura baxın, – Andres dedi. – Mən təkəm. Yanımda daha heç kəs yoxdur. Yalandırsa, lap belə-belə olum, deyirəm sizə ki, təkəm. Buraxın mənı.

Səddin o tərəfində kimsə güldü:

– Lap nəcib xristian kimi danışır.

Sonra başqasının səsi eşidildi:

– Yaxşısı budur, qumbaranı tulla ona.

– Yox! – Andres çığırdı. – Siz böyük səhv edirsiniz. Mən vacib tapşırığı yerinə yetirirəm. Buraxın mənı.

Bax elə buna görə də cəbhə xəttini keçib o tərəf-bu tərəfə getməkdən onun xoşu gəlmirdi. Bəzən hər şey yaxşı olurdu, bəzən pis. Amma heç vaxt lap yaxşı olmurdu.

– Təksən? – yenə yuxarıdan soruşdular.

– *Me cago en la leche*¹, – Andres çığırdı. – Neçə dəfə təkrar etməliyəm? Təkəm.

– Hə, əgər təksənsə, qalx ayağa və tüfəngi başının üstündə saxla. Andres ayağa durdu və karabini ikiəlli yuxarı qaldırdı.

– İndi məftilin arasından keç. *Maquina* sənə tərəf tuşlanıb, – yenə bayaqkı səs eşidildi.

Andres tikanlı məftilin birinci xəttinə yanaşdı.

– Əlim işləməsə keçə bilmərəm, – o çığırdı.

– Əlini aşağı salmayasan, – səs ona əmr etdi.

– Mən məftilə ilişmişəm, – Andres cavab verdi.

– Ən rahatı qumbaranı ona tullamaqdır, – o biri səs eşidildi.

– Qoy tüfəngi çiyinə aşırınsın, – başqa birisinin səsi gəldi. – Əllərini yuxarı qaldırıb necə keçəcək? Fikirləşmək lazımdır!

– Faşistlərin hamısı bir şeydir, – başqa səs eşidildi. – Dalbadal şərt qoyurlar.

– Bura baxın, – Andres çığırdı. – Mən faşist deyiləm, Pablonun dəstəsindənəm, *guerrillero*-yam. Biz o qədər faşist qırmışıq ki, heç yatalaq da o qədər qırmayıb.

– Mən Pablo və onun dəstəsi barədə bir şey eşitməmişəm, – səs gəldi, görünür bu, post rəisinin səsi idi. – Pyotr və Pavel barədə də, başqa müqəddəslər barədə də bir şey bilmirəm. Onların dəstələrindən də xəberim yoxdur. Tüfəngi çiyinə aşır və əllərini qaldır yuxarı.

– Nə qədər ki, *maquina*-dan sənə atəş açmamışıq, – o birisi çığırdı.

– *Que poco amabees sois* – Andres dedi. – Siz o qədər də nəzakətli deyilsiniz! – O, məftillərin arasından keçərək irəliləməyə başladı.

– Nəzakətli deyilik? – kimse çığırdı. – Biz müharibədəyik, dost.

– Görürəm, – Andres cavab verdi.

– Nə deyir o?

Andres yenə çaxmaq şaqqıltısı eşitdi.

– Heç nə! – o çığırdı. – Mən heç nə demirəm. Nə qədər ki, bu lənətə gəlmiş məftilin arasından keçməmişəm, atmayın.

¹ İspan söyüşü

– Bizim məftilimizi yamanlama! – kimsə çığırdı. – Yoxsa qumbaranı tullayırıq.

– *Quiero desiz, que buena alambrada!*¹ – Andres çığırdı. – Nə gözəl məftildir! İndicə yanınıza gəlirəm, qardaşlar.

– Tullayın ona qumbaranı, – o yenə bayaqkı səsi eşitdi. – Deyirəm sizə, ən ağıllısı budur.

– Qardaşlar, – Andres dedi. O, qan-tər içində idi, özü də bilirdi ki, qarşısındakı adam üçün qumbaranı atmaq heç nədir. – Mən balaca adamam.

– İnanıram, – qumbaraatan dedi.

– Sən də haqlısan, – Andres dedi. O, ehtiyatla üçüncü məftildən keçdi və səddə lap yaxınlaşdı. – Mən lap balaca adamam. Amma mənə vacib iş tapşırıblar. *Muy, muy, serio*².

– Azadlıqdan mühüm şey yoxdur, – qumbaraatan çığırdı. – Bəlkə sən elə düşünürsən ki, azadlıqdan da mühüm şey ola bilər? – o, acıqla soruşdu.

– Yox, dost, – Andres rahat nəfəs alaraq dedi. İndi o bilirdi ki, ən qəddar adamlara, qırmızı-qara şərf gözdirenlərə rast gəlib. – *Viva la Libertad!*

– *Viva la FA! Viva la CNT!*³ səddin arxasından cavab verdilər. – Yaşasın anarxist sindikalizm və azadlıq!

– *Viva nosotros!* – Andres çığırdı. – Yaşayaq biz!

– O, *bizimkilərdəndir*, – qumbaraatan dedi. – Amma mən əlimdəki ilə onu yerə sərə bilərədim.

O, əlində tutduğu qumbaraya baxdı və Andres səddən aşıb gələndə mütəəssir oldu. Qumbaratan əlindən qumbaranı buraxmadan Andresi elə qucaqladı ki, qumbara onun kürəyinə dirəndi, sonra da Andresin hər iki yanağından öpdü.

– Çox şadam ki, hər şey yaxşı qurtardı, qardaş, – o dedi. – Çox şadam.

– Sənin rəisin hanı? – Andres soruşdu.

– Burada rəis mənəm, – o dedi. – Sənədlərini göstər.

O, blindaja getdi və şam işığında sənədlərə baxdı: sənədlərin arasında Respublikanın bayrağı kimi üçrəngli, ortasına HKX möhürü

¹ Mən demək istəyirəm: nə gözəl məftildir! (*isp.*)

² Çox, çox vacib iş (*isp.*)

³ Yaşasın İberiya anarxistlərinin Federasiyası! Yaşasın Milli Əmək Konfederasiyası! (*isp.*)

vurulmuş, yarıdan qatlanmış bir parça ipək, salvoconducto – mühafizə vəsiqəsi və ya buraxılış vəərəqi idi ki, orada Andresin adı, yaşı, doğulduğu yer və ona verilən tapşırıq göstərilmişdi.

Robert Cordan bütün bunları qeyd dəftərçəsindən cırdığı vəərəqdə yazmış və HKX ştamplı vurmuşdu və nəhayət bükülmüş dörd vəərəqdə Qolsa yazılmış məlumat var idi ki, bunlar da qaytanla sarınmış və üstündən HKX-nın möhürü vurulmuşdu.

Post rəisi:

– Belələrini mən artıq görmüşəm, – dedi və ipək parçasını Andresə qaytardı. – Bunlardan sizin hamınızda var. Amma belə kağız olmasa, bunların əhəmiyyəti yoxdur. – O, salvoconducto-nu alıb bir də əvvəldən axıracan oxudu. – Sən özün hardansan?

– Villakonexosdan, – Andres cavab verdi.

– Sizin yerdə nə bitir?

– Yemiş, – Andres dedi. – Bu, bütün dünyaya məlumdur.

– Orada kimi tanıyırsan?

– Necə? Məgər sən özün də oradansan?

– Yox. Amma orada olmuşam. Mən Aranxuesdənəm.

– Kimi istəyirsən soruş.

– Xose Rinkonu təsvir elə.

– Meyxana sahibini deyirsən?

– Hə, hə.

– Başı qırıqdır, qarnı yoğundur, gözləri də bir az çəp.

– Hə, indi ki, belədir, deməli bu kağız etibarlıdır, – o dedi və vəərəqi Andresə uzatdı. – Bəs sən onların tərəfində nə eləyirsən?

Andres:

– Atamız belə hərəkətdən qabaq Vilyakastinə köçmüşdü, – dedi.

– Ora dağların arxasında, düzənlikdədir. Hərəkət başlananda biz orada yaşayırdıq. O vaxtdan da mən Pablonun dəstəsindəyəm. Ancaq mən tələsirəm, dostum. Bunu tez çatdırmaq lazımdır.

– Bəs siz olan yerdə, faşist ərazisində neyləyirlər? – post rəisi soruşdu. O tələsmirdi.

– Bu gün çoxlu tomate olub, – Andres iftixarla dedi. – Bu gün yolda toz asimana qalxırdı. Bu gün Karın bütün dəstəsini qırdılar.

– Bu Kar kimdir ki? – zabit şübhə ilə soruşdu.

– Dağlarda ən yaxşı dəstələrdən birinin başçısı.

– Pis olmazdı ki, sizin hamınız respublika ərazisinə keçib orduya daxil olaydınız, – zabit dedi. – Orada partizanlıq edirsiniz, bu işə boş

şeydir. Pis olmazdı ki, bura keçib bizim intizama tabe olaydınız. Partizan dəstələri lazım olanda isə təşkil edib göndərərək.

Andresdə demək olar ki, fəvqəltəbii səbir vardı. O, məftilin arasından arxayınlıqla keçmişdi. İndiki istintaq da onu narahat etmirdi. Bu adamın nə onları, nə də onların gördüyü işi başa düşməməsi ona adi bir şey kimi gəlirdi və onun üçün bu axmaq söhbətlərdə gözlənilməz heç nə yox idi. Söhbətin bu qədər uzanmasında da gözlənilməz bir şey yox idi, amma indi o, yoluna davam etməli idi.

– Bura bax, compadre, – o dedi. – Çox ola bilsin ki, sən haqlısan. Amma mənə əmr olunub ki, bu paketi otuz beşinci diviziyanın komandirinə çatdırım, həmin diviziya sübh çağı bu dağlarda hücumla keçəcək, indi isə artıq gecdir və mən yoluma davam etməliyəm.

– Nə hücum? Sən hücum barədə nə bilirsən?

– Mən heç nə bilmirəm. Amma mən Navaserradaya çatmalı və oradan da o yana getməliyəm. Göndər mənə öz komandirinin yanına, bəlkə o, mənə bir maşın verdi. Mənə bir adam qoş, amma tez, çünki işi ləngitmək olmaz.

– Bütün bunlar mənə çox şübhəli görünür, – zabit dedi. – Yaxşı olardı ki, məftilə yaxınlaşanda səni vurub aşırıydıq.

– Yoldaş, sən ki, sənədlərimi gördün və mən səni başa saldım ki, nədən ötrü gedirəm, – Andres səbirlə cavab verdi.

Zabit:

– Saxta sənəd düzəltmək də olar, – dedi, – hər bir faşist özünə belə bir tapşırıq uydura bilər. Səni rəisin yanına özüm aparacağam.

– Yaxşı, – Andres dedi. – Gedək. Ancaq tez ol.

– Ey, Sançes, komandanlığı qəbul elə, – zabit dedi. – Nə eləmək lazım olduğunu sən məndən pis bilmirsən. Mən bu üzdənirəq yoldaşı komandirin yanına aparıram.

Onlar təpənin dahındakı dayaz səngərlə irəli getdilər və Andres qaranlıqda, bu təpəni müdafiə edənlərin bulduğu naz kolları içindən üfunət hiss etdi. Sahibsiz uşaqlara oxşayan kirli, intizamsız, korlanmış, xeyirxah, mehriban, ağılsız və cahil, həm də əllərində silah olduğu üçün həmişə xatalı olan bu adamlar onun xoşuna gəlmirdi. Andresin özünün siyasətdən başı çıxmazdı, o ancaq Respublika tərəfdarı idi. Bu adamların necə danışdıqlarını o, tez-tez eşidərdi və onlar gözəl danışardılar, onları dinləmək Andrese xoş gələrdi, amma onların özlərini bəyənəməzdi. Bu nə azadlıqdır ki, adam ayağının altını bulayır, sonra da

yığırdır, deyə o düşünürdü. Pişik qədər azad olan heç nə yoxdur, amma o da buladığı yeri yığırdır. Pişik ən qatı anarxistdir. Nə qədər ki, onlar bunu pişikdən öyrənməyiblər, onlara hörmət etməyəcəklər.

İrəlində addımlayan zabit birdən dayandı.

– Karabin hələ də səndədir? – o soruşdu.

– Hə, – Andres cavab verdi. – Necə məgər?

– Onu bura ver, – zabit dedi. – Birdən arxadan vurarsan məni.

– Nə üçün? – Andres ondan soruşdu. – Nə üçün arxadan səni vurmalyam?

Zabit:

– Kim bilir, – dedi, mən heç kəsə inanmıram. Karabini bura ver.

Andres karabini çiyindən aşırıb ona verdi.

– İndi ki daşımaq istəyirsən, al, – dedi.

– Belə yaxşıdır, – zabit dedi. – Ürəyim arxayın olar.

Onlar qaranlıqda təpənin yamacı ilə aşağı enirdilər.

OTUZ YEDDİNCİ FƏSİL

Robert Cordan qızın yanında uzanıb qolundakı saatla vaxtı izləyirdi. Vaxt ləng gedirdi, demək olar ki, hiss olunmurdu, çünki saat balaca idi və o, saniyə əqrəbini görə bilmirdi. Lakin dəqiqə əqrəbinə baxanda, belə nəticəyə gəldi ki, diqqətini toplasa, onun necə hərəkət etdiyini hiss edə bilər. O, çənəsini qızın başına dayayıb uzanmışdı və saata baxmaq üçün boynunu uzadanda, qızın qırılmış saçını yanağında hiss edirdi, qızın saçları yumşaq, diri və dələ xəzi kimi ipəyə oxşar idi, tələnin yayını qaldırıb oradan dələni çıxaranda və bir əlində tutub o biri əlinlə xəzini tumarlayanda bu yumşaqlığı aydın hiss edərdi. Mariyanın saçları yanağına toxunanda, onu qəhər boğurdu və qızı özünə sıxanda boğazındakı qəhər bütün bədəninə yayılırdı: o, gözlərini siferblatdan ayırmadan başını aşağı saldı, siferblatın sol tərəfində nizəyə oxşayan işıqlı iti əqrəbin necə hərəkət etdiyini aydınca görürdü və Mariyanı özünə daha bərk sıxaraq, sanki bu hərəkəti ləngitməyə çalışırdı. O, qızı oyatmaq istəmirdi, lakin indi, onların sonuncu dəfəsində ona toxunmaya da bilmirdi, o, dodaqlarını qızın qulağının dalına, boynuna toxundurdu və öpə-öpə onun hamar dərisini və saçlarının yumşaq təmasını duydu. O siferblatda hərə-

kət edən əqrəbə baxdı və Mariyanı özünə daha bərk sıxdı, dilinin ucunu qızın yanağına, qulağının sırğalığına sürtdü, onun dili titrəyirdi. O, həmin titrəyişin həsrətli vücuduna necə yayıldığını duydu və dəqiqə əqrəbinin saat üçə yaxınlaşdığını gördü. Bu vaxt o hələ yuxuda olan Mariyanın başını özünə tərəf çevirdi və dodaqlarını tapdı. O, qızı öpmürdü, ancaq öz dodaqlarını yüngülcə onun yumulmuş dodaqlarına sürtür və zərif bir təmas duyurdu. O, qıza tərəf çevrildi və qızın uzun, yüngül, zərif vücudundan bir titrəyiş keçdi, qız yuxulu-yuxulu içini çəkdi, sonra hələ də ayılmadan özü onu qucaqladı, daha sonra qız ayıldı və dodaqlarını bərk-bərk, təkidlə onun dodaqlarına yapışdırdı, onda gənc dedi:

– Səni ağrıdacaq.

Qız isə cavab verdi:

– Yox ağrıtmayacaq.

– Dovşancığım.

– Yox. Sus.

– Mənim dovşancığım.

– Sus, sus.

Sonra onlar bir oldular, işləyən saatın əqrəbi indi görünməsə də, onlar bilirdilər ki, hər ikisini eyni bir tale gözləyir, hətta onu bilirdilər ki, indi nə varsa, ondan artıq heç nə olmayacaq, bilirdilər ki, olan elə budur və bu onların son qismətidir; bu yaxınlıq olmuşdu və yenə olmalıydı, oldu da. Belə yaxınlıq əvvəl də olub, həmişə olub, indi də olur, bax, olur, olur, olur. Ah, budur o, budur o, budur o, ancaq o, təkcə o və həmişə də o. Səndən başqa heç nə yoxdur və o sənənin peyğəmbəridir. İndinin özündə və həmişəlik. Budur o, budur o, daha başqa bir şey yoxdur. Hə, budur o, və ancaq o, daha heç nə lazım deyil, ancaq o olsun, özü də sən hardasan, mən hardayam, biz hardayıq, soruşma, soruşmaq gərək deyil, qoy bircə o olsun; qoy indinin özündə və həmişə belə olsun; həmişə o olsun, həmişə o olsun, bundan bəri bircə o olsun başqa heç nə gərək deyil, bircə o olsun, o olsun; o ülvidir, o uçur, o üzür, o qaçır, o, dövrə vurur, o süzür, o uzaqlaşır, yenə uzaqlaşır, daha da uzaqlaşır, hey uzaqlaşır; birlikdə, birlikdə, birlikdə, hələ də birlikdə, hələ də birlikdə, birlikdə aşağı endik, birlikdə yerimiz yumşaqdır, birlikdə darıxdıq, birlikdə incəldik, birlikdə fərəhləndik, bu birliyin qədrini bilək, bu birliyi sevek, yenə birlikdə, birlikdə yerin üstündəydik, bədənin ağırlığından əzilen, qatran və gecə qoxusu verən kəsik şam budaqları

dirseklərin altında xışıldaıır; budur artıq lap yerin üstündəyik, qarşıda isə bu günün səhəri durur. Sonra o ucadan danışdı, çünki qalanları hamısını fikrində söyləyirdi və bu vaxta qədər dinib-danışmırdı:

– Ah Mariya, mən səni sevirem, bilsən sənə nə qədər minnətdaram.

Mariya dedi:

– Sus. Yaxşısı budur susaq.

– Yox, mən danışacağam, çünki bu, çox vacibdir.

– Yox.

– Dovşancığım...

Lakin qız başını döndərüb bərk-bərk ona qısıldı və o astaca soruşdu:

– Ağrıdır, dovşancığım?

– Yox, – qız dedi. – Mən də sənə minnətdaram. Ona görə ki, yenə *la gloria* oldu.

Sonra onlar sakitcə, yanaşı uzandılar, bütün bədənləri – ayaqları, budları, sinələri, çiyinləri bir-birinə toxunurdu, ancaq Robert Cordan yenə saatına baxmaq üçün azca çevrildi, bu vaxt Mariya dedi:

– Biz necə də xoşbəxtik.

– Hə, – o dedi. – Bundan şikayət eləmək günah olar.

– Daha yatmağa vaxt yoxdur?

– Hə, – o dedi. – Daha az qalıb.

– Onda gəl qalxıb bir şey yeyək.

– Yaxşı.

– Bura bax. Səni nə isə narahat edir.

– Yox.

– Doğrudan?

– İndi daha heç bir narahatlığım yoxdur.

– Əvvəl var idi?

– Bir müddət var idi.

– Mən sənə kömək edə bilmərəm?

– Yox, – o dedi. – Sən onsuz da mənə kömək elədin.

– Bunu deyirsən? Bu daha çox mənə lazım idi.

– Bu hər ikimiz üçün lazım idi, – o dedi. – Belə işdə insan tək olmur. Qalx, dovşancığım, geyinmək lazımdır.

Lakin fikri – onun ən yaxşı yoldaşı – yenə *la gloria* üstünə qayıdırdı. Qız *la gloria* dedi. Bu heç də *glory* deyil. Fransızların söylədikləri və yazdıqları *la gloire* də deyil. Bu, Əndəlis xalq nəğmələrində olan

həmin o sözdür. Əlbəttə, bu, Qrekoda da, San-Xuan de la Krusda da, başqalarında da olub. Mən mistik deyiləm, lakin bunu inkar etmək, telefonu inkar etmək və ya Yerin Günəş ətrafında fırlandığını və ya kainatda Yerdən əlavə, digər planetlərin də mövcud olduğunu inkar etmək kimi bir şeydir.

Biz bilməli olduqlarımızdan nə qədər də az bilirik. Mən istərdim ki, qarşıda, bu gün məni gözləyən ölüm yox, uzun ömrüm olaydı, çünki bu dörd gündə mən həyat barədə ömrüm boyu bildiklərimdən daha çox bildim. Mən istərdim ki, lap qocalana qədər yaşayım və həyatı bilim. Həqiqətən bilim. Maraqlıdır, görəsən ömür boyu öyrənmək olarmı, yoxsa insan yalnız müəyyən qədər biliyi mənimsəməyə qadirdir? Mən əmindim ki, çox şey bilirəm, əslində isə bu şeylər barədə heç təsəvvürüm yoxmuş. Mən istərdim ki, qarşıda çoxlu vaxtım olaydı.

– Sən mənə çox şey öyrətdin, dovşancığım, – o, ingiliscə dedi.

– Sən nə deyirsən?

– Mən səndən çox şey öyrəndim.

– *Que va*, – qız dedi. – Savadlı sənən, mən yox.

Savadlı, deyə o düşündü. Mənim bir tikə savadım var. Lap bir tikə. Əgər mən bu gün ölsəm, çox təəssüf, çünki indi artıq bəzi şeyləri öyrəndim. Maraqlıdır, nəyə görə sən bəzi şeyləri məhz indi öyrəndin? Vaxtın azlığı fərasətini artırdığına görəmi? Vaxtın azlığı boş şeydir. Sən bunu bilməliydin. Bura gələndən bəri mən bu dağlarda bütöv bir ömür yaşamışam. Anselmo mənim ən köhnə dostumdur. Mən onu Çebdən də yaxşı, Çarlzdan da yaxşı, Qaydan da yaxşı, Maykdan da yaxşı tanıyıram. Onlara isə yaxşı bələdəm. Ağzıpərtöv Aqustin mənim qardaşımdır, mənim isə heç vaxt qardaşım olmayıb. Mariya mənim əsl məhəbbətimdir, mənim arvadımdır. Mənim isə heç vaxt əsl məhəbbətim olmayıb, heç vaxt arvadım olmayıb. O mənə həm də bacıdır, mənim isə heç vaxt bacım olmayıb, o həm də mənim qızımdır, qızım isə heç vaxt olmayacaq. Adam bu cür gözəl aləmdən ayrılmaq istəmir.

O, səndələrinin iplərini bağlayıb qurtardı.

– Məncə, həyat çox maraqlı şeydir, – o, Mariyaya dedi. Qız onunla yanaşı yataq kisəsinin üstündə əyləşib dizdən aşağı ayaqlarını qucaqlamışdı. Kimsə mağaranın girəcəyindən asılmış çulu qaldırdı və onların hər ikisi işıq gördü. Hələ də gecə idi və səhərin açılmağından əsər-ələmət yox idi, o, başını qaldıraraq şam ağaclarının arasından baxanda gördü ki, ulduzlar xeyli aşağı enib.

Mariya:

– Roberto, – dedi.

– Hə, *guapa*.

– Bu gün həmin işdə biz birlikdə olacağıq, hə?

– Başlanandan sonra.

– Bəs lap əvvəldən?

– Yox, sən atların yanında olacaqsan.

– Məgər səninlə birlikdə ola bilmərəm?

– Yox. Mənim işim elədir ki, onu tək özüm yerinə yetirə bilərəm, yanımda olsan, səndən ötrü narahat olaram.

– Yəqin ki, sən işini qurtaran kimi gələcəksən, elə deyil?

– Elədir, – o dedi və qaranlıqda gülümsündü. – Qalx, *guapa*, getməmişdən qabaq yemək lazımdır.

– Bəs yataq kisəsi?

– Xətrin istəyirsə, bük onu.

– Xətrim çox istəyir, – qız dedi.

– Qoy sənə kömək edim.

– Yox. Burax, özüm bükərəm.

Qız yataq kisəsinin qırıqlarını düzəldib bükmək üçün dizi üstə oturdu, sonra fikrini dəyişdi, yerdən qalxıb kisəni elə bərk çırpdı ki, o, havada bərk şıppıladı. Sonra o yenə diz üstə oturdu, kisəni hamarladı və bükdü. Robert Cordan hər iki çantanı qaldırıb ehtiyatla götürdü ki, cırıq yerlərindən heç nə düşməsin, sonra şam ağaclarının arası ilə mağaranın ağzından asılan və his iyi verən çula doğru addımladı. O, dirşeyi ilə çulu çəkib mağaraya girəndə, saatında üçə on dəqiqə qalırdı.

OTUZ SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Onlar mağarada idilər, kişilər ocağın başına toplaşmışdılar, Mariya ocağın odunu körükləyirdi. Pilar artıq qazanda qəhvə qaynatmışdı. O, Robert Cordanı oyadandan bəri daha yatağına girməmişdi və indi tüstü dolu mağarada kətildə oturub ikinci çantanın cırığını tikirdi. Birinci artıq tikilmişdi. Ocağın alovu onun üzünü işıqlandırırdı.

– Özün üçün yenə ət qoy, – qadın Fernandoya dedi. – Doldur qarnını, utanma. Onsuz da həkimimiz yoxdur, bir şey olsa heç kəs qarnını yarıb baxmayacaq.

Aqustin:

– Arvad niyə belə danışırısan? – dedi, – sən dilin lap şortu fahişənin dilidir.

O, üçayağı yığılıb lüləyə yapışdırılmış əl pulemyotuna söykənərək dayanmışdı, cibləri qumbara ilə dolu idi, bir çiyindən, içində diskələr olan torba asılmışdı, o biri çiyindəki çanta isə patronla dolu idi. O, papiros çəkə-çəkə qəhvə krujkasını qaldırıb üfələyirdi.

Pilar ona dedi:

– Sən lap ikiayaqlı dəmir-dümür dükanısan. Bu yüklə heç yüz addım da ata bilməyəcəksən.

– *Que va, arvad*, – Aqustin dedi. – *Yol axı üzüaşağı olacaq.*

– Bəs yuxarı post? Ora qalxmaq lazımdır, – Fernando dedi. – Sonra isə üzüaşağı gedəcəyik.

Aqustin:

– Keçi kimi dırmaşaram, – dedi, – bəs qardaşın hanı? – o, Eladiodan soruşdu. – Sənin gözəl qardaşın əkilib?

Eladio mağaranın divarı yanında durmuşdu.

– Kəs səsini, – o dedi.

Eladio döyüş ərəfəsində əsəbi və acıqlı idi. O stola yanaşdı, stolun ayağına söykədilmiş və üzünə xam dəri çəkilmiş səbətlərdən qumbaraları götürüb ciblərini doldurmağa başladı.

Robert Cordan onunla yanaşı sallağı oturdu. O, əlini səbətə salıb oradan dörd qumbara götürdü. Bunlardan üçü oval şəkilli Mils qumbaraları idi.

– Bunlar sizin üçün hardandır? – o, Eladiodan soruşdu.

– Bunlar? Respublika qumbaralarıdır. Bunları qoca gətirib.

– Hə, təsiri necədir?

– *Valen mas que pesan*¹, – Eladio dedi. – Bu qumbaraların misli yoxdur.

Anselmo:

– Bunları mən gətirmişəm, – dedi, – bir kisədə altmışını birdən. Ağırlığı doxsan funtdur.

– Siz bunlardan istifadə etmişiniz? – Robert Cordan Pilardan soruşdu.

– *Que va*, əlbəttə, istifadə etmişik, – qadın söylədi. – Pablo Oterodakı postu bunların köməyi ilə ələ keçirdi.

¹ Bunların qiyməti çəkisindən bahadır (*isp.*)

Aqustin Pablonun adını eşidib söyməyə başladı. Robert Cordan ocağın işığında Piların sifətinin necə dəyişdiyini gördü.

– Bəsdir, – o, Aqustinin sözünü kəsdi. – Bu barədə danışmaq lazım deyil.

– Bunlar heç vaxt boşa çıxmır ki? – Robert Cordan üzərinə boz rəng çəkilmiş qumbaranı əlində tutub qoruyucu mili dırnağı ilə yoxlayırdı.

– Heç vaxt, – Eladio dedi, – heç olmayıb ki, partlamasın.

– Tezmi partlayır?

– Düşən kimi partlayır. Tez. Çox tez.

– Bəs bunlar?

O, məftilə sarınmış, bankaya oxşayan qumbaranı götürdü.

– Axmaq şeydir, – Eladio ona cavab verdi. – Bunlar partlasa da, alovu çox olsa da, qəlpəsi heç olmur.

– Ancaq həmişə partlayır, hə?

– *Que va*, həmişə! – Pilar dedi. – Həmişə nə onların sursatında, nə də bizimkində heç bir qüsurlur.

– Axı siz özünüz deyirsiniz ki, o birilər həmişə partlayır.

– Mən deməmişəm, – Pilar ona cavab verdi. – Sən başqalarından soruşdun, məndən yox. Mən deyə bilmərəm ki, bunlar həmişə partlayır.

– Hamısı partlayır, – Eladio sözünün üstündə dayandı. – Arvad, düzünü söylə.

– Sən bunu hardan bilirsən? – Pilar ondan soruşdu. – Bunları ki, Pablo atırdı. Sən Oteroda heç kəsi öldürməmişən.

– Bu lap şortu fahişənin qarnından çıxıb... – Aqustin başladı.

– Bəsdir, – deyərək Pilar hirsle onun sözünü ağzında qoydu. Sonra davam etdi – Bunların hamısı birdir, *İngles*, ancaq çıxıntılı qumbaralar ələ daha rahat yatır. Həm də etibarlıdır.

– *İngles*, sənə biz qumbara atmalı olacağıq? – Aqustin soruşdu.

Robert Cordan:

– Ola bilsin, – dedi.

Lakin o, sallağı oturub qumbaraları sökəndə, fikirləşirdi: bu mümkün deyil. Başa düşürəm, necə olub ki, özüm-özümü aldatmışam. Biz onda batdıq ki, onlar Karı mühasirəyə aldılar. Kar da onda batdı ki, qar dayandı. Sən bu fikrə inanmaq istəmişən. Sən öz işini görməlisən və plan tərtib etməlisən, lakin özün də bilirsən ki, bu planın yerinə yetirilməsi mümkün deyil. Sən onu tərtib etmişən, indi isə bilirsən ki,

o heç nəyə yaramır. Bu saat, bu səhər, o heç nəyə yaramır. Sən, sərəncamında olanlarla postlardan hər birini ələ keçirə bilərsən. Amma hər iki postu ələ keçirə bilməzsən. Hər halda, buna ümid eləmək olmaz. Özün özünü aldatma. Gündüz işığında bu mümkün deyil.

Hər iki postu dərhal tutmaq cəhdi bir fayda verməyəcək. Pablo bunu əvvəlcədən bilirdi. Yəqin ki, o həmişə əkilməyə çalışmış, amma Kar mühasirəyə alınanda Pablo başa düşdü ki, bizim işimiz tamam bitib. Möcüzəyə bel bağlamaqla əməliyyata hazırlıq görmək olmaz. Əgər indi sərəncamında olanlarla işə girişsən, hamısını güdaza verərsən və heç körpünü də partlada bilməzsən. Sən Pıların, Anselmonun, Aqustinin, Primitivonun, qorxacaq Eladionun, avara qaracının və Fernandonun ölümünə bais olarsan, körpünü işə partlada bilməzsən. Yoxsa sən arxayınsan ki, möcüzə baş verəcək və Qols Andresdən sənın məktubunu alıb hücumu dayandıracaq? Belə olmasa, bu əmrin ucbatından sən hamının ölümünə bais olacaqsan. Mariyanın da. Bu əmrin ucbatından sən onun da ölümünə bais olacaqsan. Sən heç olmasa Mariyanı xilas edə bilməzsən? Məlun Pablo, səni lənətə gələrsən, deyə o düşünürdü.

Yox. Acıqlanmaq lazım deyil. Acıqlanmaq da elə qorxu kimi bir şeydir. Amma qızla yatmaqdan, gecə Pıarla bu yerləri dolaşib adam yığmağa çalışsaydın, daha yaxşı olardı. Bəli, deyə düşündü. Amma birdən mənim başıma bir iş gəlsəydi, onda körpünü partlatmağa adam tapılmazdı. Hə. Bax buna görə də sən getmədin. Başqasını da göndərmək olmazdı, çünki sən riskə gedib daha bir adam itirə bilməzdin. Səninlə bir yerdə olan adamları qorumaq və ancaq onları hesaba alıb plan tutmaq lazım idi.

Amma sənın planın boş şeydir. Deyirəm sənə ki, boş şeydir. Onu gecə tərtib etmişən, indi işə səhərdir. Gecəki planlar səhərə yaramır. Gecə bir cür fikirləşirsən, səhər işə hər şey başqa cür görünür. Özün də bilirsən ki, plan heç nəyə yaramır.

Bəs Con Mosbi necə, bu cür çıxılmaz vəziyyətlərdə yol tapmağı bacarır? Əlbət ki, bacarırdı. Bundan da çətin vəziyyətlər olurdu. Yadımda saxla: gözlənilməz vəziyyət də yarana bilər. Bunu nəzərə al, unutma. Yadımda saxla ki, sənə lazım olan işlərin hamısını görməlisən. Özü də səndən çox şey gözləyirlər. Səndən imkan daxilində müvəffəqiyyət yox, tam müvəffəqiyyət gözləyirlər. Bir gör, iş nə şəkildə aıb, Əslində lap əvvəldən hər şey istənilən kimi olmadı, belə halda iş

getdikcə xarablaşır, bu, dağdan gillənən və yumşaq qarda get-gedə böyüyən qar topası kimi bir şeydir.

O hələ də stolun yanında sallağı oturmuşdu, birdən başını qaldırdı və Mariyanı gördü, qız ona baxıb gülümsündü. O da qıza baxıb təkce dodaqları ilə gülümsündü, dörd qumbara götürüb ciblərinə qoydu. Detonatorlarını açdı, *ancaq bunlardan istifadə etmək olar, deyə o düşündü.* Amma qumbaranın partlaması çətin ki, işə ziyan vursun. Qumbaralar partladıcı materiala eyni vaxtda işə salınacaq və partlayışın özünün gücünü azaltmayacaq. Hər halda mən belə fikirləşirəm. Mən buna əminəm. Heç olmasa bir az da özünə arxayın ol, deyə düşündü. Axı elə bu gecə fikirləşirdin ki, babanla sən çox igid adamlarsınız, atan isə qorxaqdır. İndi isə sübut elə ki, heç olmasa bir az da özünə arxayınsan.

O yenə Mariyaya baxıb zorla gülümsündü. Qız elə bilir ki, sən dahisən, o, öz-özünə dedi. Amma mənə qalsa, sən heç nəsen. Bütün bu *gloria* və başqa axmaqlıqlar da həmçinin. Sənin gözəl fikirlərin vardı. Bütün dünya elə bil ovcunun içində idi. Rədd elə bütün bu cəfəngiyatı.

Yaxşı, yaxşı, öz-özünə dedi. Acıqlanma. Bu vəziyyətdən çıxmaq üçün çox asan yoldur. Bu cür çıxış yolunu həmişə tapmaq olar. Səni isə ruhdan düşürsən. Tezliklə hər şeyi itirəcəyinə görə, bunların hamısını ovsanadan çıxarmaq lazım deyil. Beli qırılmış və özü-özünü sancan ilana oxşama; ay axmaq, axı hələ heç kəs sənin belini qırmaıb. Əl dəyməmiş ulayırsan. Döyüş hələ başlamayıb, sən isə hirsələnirsən. Hirsini döyüş vaxtına saxla. Onda sənə lazım olacaq.

Pilar əlində çanta ona yanaşdı.

–İndi möhkəmdir, – dedi, – bu qumbaralar çox yaxşıdır, bizi darda qoymaz.

– Hə, özün necəsən, arvad?

Qadın ona baxıb başını buladı və gülümsündü. O fikirləşdi ki, görəsən bu süni təbəssümdür, ya yox? Belə baxanda əsl təbəssümə oxşayırdı.

– Yaxşıyam, – qadın dedi. – *Dentro be la dravebab.*

Sonra onun yanında sallağı oturub soruşdu: – İndi bu saat əməliyyatın başladığı vaxtda sən özün nə fikirləşirsən?

– Fikirləşirəm ki, biz azıq, – Robert Cordan dərhal cavab verdi.

– Mən də o fikirdəyəm, – qadın dedi. – Biz lap azıq. – Sonra təkce ona dedi: – Mariya tək özü atlara baxar. Mənim orada işim yoxdur. Biz onları çidarlayırıq. Bunlar süvari atlardır, atəşdən hürkməzlər. Mən

aşağı posta gedib Pabloya verilən tapşırığı yerinə yetirərəm. Beləliklə, sən bir adamın artıq olar.

– Yaxşı, – o dedi. – Mən elə də bilirdim ki, sən ora getmək istəyəcəksən.

– Qulaq as, *İngles*, – deyə Pilar diqqətlə ona baxdı. – sən təşvişə düşmə. Hər şey yaxşı olacaq. Yadında saxla ki, onlar bu həmləni gözləyirlər.

– Elədir, – Robert Cordan dedi.

– Bir də ki, *İngles*, – Pilar lap astadan, xırıltılı səsini mümkün qədər boğub dedi. – Onda mən sənə ovçuna baxıb nə demişdimsə...

– Mənim ovçuma baxıb nə demişdin? – o əsəbi halda qadının sözünü kəsdi.

– Sən bir qulaq as. Hirsələnmə, oğlan. Ovçuna baxıb fal açmağımı deyirəm. Bütün bunlar qaraçı uydurmasıdır, bunu elə-belə, etibarlı görünmək üçün demişdim. Əslində heç nə yox idi.

– Bu barədə yetər, – o soyuq tərzdə dedi.

– Yox, – qadın xırıltılı və nəvazişli səsle cavab verdi. – Bütün bunlar mənim uydurmamdır. Mən istəmirəm ki, sən döyüş günü təşviş keçirəsən.

– Mən təşviş keçirmirəm, – Robert Cordan dedi.

– Yox, *İngles*, – qadın dedi. – Sən çox təşviş keçirirsən, özü də haqq işi üçün təşviş keçirirsən. Amma hər şey yaxşı olacaq. Elə buna görə biz dünyaya gəlmişik ki, hər şey yaxşı olsun.

– Mənim siyasi komissara ehtiyacım yoxdur, – Robert Cordan ona cavab verdi.

Qadın yenə xoş, səmimi təbəssümlə gülümsündü, qalın, kobudlaşmış dodaqları aralandı, sonra o dedi:

– Mən səni çox sevirəm.

– İndi bu, mənə lazım deyil, – o dedi. – *Ni tu, ni Bios*¹ – Elədir, – Pilar xırıltılı səsle pıçıldadı. – Bilirəm. Mən bunu sənə elə belə-belə demək istəyirdim. Həm də təşvişə düşmə. Biz hər şeyi necə lazımsa, elə də edəcəyik.

– Nə üçün də yox? – Robert Cordan dedi və onun üzü zəif təbəssümdən titrədi. – Əlbəttə, edəcəyik. Hər şey yaxşı olacaq.

– Nə vaxt gedəcəyik? – Pilar soruşdu.

Robert Cordan saata baxdı.

¹ Nə sən, nə Allah (*isp.*)

– Lap bu saat, – dedi.

O çantanın birini Anselmoya verdi.

– Hə, işlər necədir, qoca? – o soruşdu.

Anselmo, Robert Cordanın ona verdiyi nümunə əsasında axırncı pazı yonurdu. Bu pazlar ona görə hazırlanırdı ki, birdən yenə lazım oldu.

– Yaxşıdır, – deyərək qoca başını tərpətdi. – Hələlik çox yaxşıdır.

– O əlini irəli uzatdı. – Bax, – dedi və gülümsündü. Onun irəli uzanmış əli əsmirdi.

– *Bueno, y que¹*, Robert Cordan ona dedi. – Mən də əlimi uzatsam əsməz. Sən bir barmağını uzat.

Anselmo barmağını uzatdı. Barmağı titrəyirdi. O, Robert Cordana baxıb başını tərpətdi.

– Mənimki də titrəyir. – Robert Cordan göstərdi. – Həmişə titrəyir. Bu olan işdir.

Fernando:

– Məndə belə olmur, – dedi. O, sağ əlinin şəhadət barmağını uzatdı. Sonra sol barmağını uzatdı.

– Tüpürməyi necə, bacarırsan? – Aqustin ondan soruşdu və Robert Cordana göz vurdu.

Fernando hayqırıb fəxrlə mağaranın torpaq döşəməsinə tüpürdü, sonra tüpürçəyi ayağı ilə yaydı.

Pilar ona dedi:

– Bura bax, pinti qatır, igid olmağını hamıya göstərmək istəyirsənsə, onda ocağa tüpürəydin.

– Əgər biz bu yerdən tamam çıxıb getməsəydik, mən heç vaxt döşəməyə tüpürməzdim, Pilar, – Fernando süni bir ciddiliklə dedi.

– Bu gün tüpürəndə ehtiyatlı olasan gerek, – Pilar ona cavab verdi. – Gerek çalışasan ki, tərək edə bilməyəcəyin yerə tüpürməyəsen.

– Qara pişiyə bir bax, – Aqustin irişdi. O, əsəb gərginliyini azaltmaq üçün zarafat etməyə çalışırdı, amma o da hamı kimi eyni duyğunu keçirirdi.

Pilar:

– Mən zarafat eləyirdim, – dedi.

– Mən də, – Aqustin cavab verdi. – *Amma me cago en la leche*, işə tez başlasaydıq, sevinərdim.

– Bəs qaraçı hanı? – Robert Cordan Eladiodan soruşdu.

¹ *Nə olsun ki? (isp.)*

– *Atların yanındadır*, – Eladio dedi. – Mağaranın ağzına çıxsan, onu görərsən.

– Necədir o?

Eladio gülümsündü.

– Çox qorxur, – dedi. Başqalarının qorxusundan danışanda, onun özünün ürəyi rahat olurdu.

Pilar:

– Qulaq as, *İngles* – dedi.

Robert Cordan ona tərəf döndü və birdən gördü ki, qadın ağzını açaraq heyrətlə baxır, elə bil öz gözlərinə inanmır, və o, əlini tapançasına atıb birdən mağaranın girəcəyinə doğru çevrildi. Orada, çiyində avtomat, enlikürək, potaboy, üzünü tük basmış Pablo dayanmışdı – xırda, qızarmış gözləri irəli baxır, heç kəsin üstündə dayanmırdı.

– Sənsən... – Pilar öz gözüne inanmırmış kimi dedi. – Sənsən...

– Mənəm, – Pablo sakit səsle dedi. Sonra mağaraya girdi. – *Hola, İngles*, – dedi, – mən Eliasın və Alexandronun dəstələrindən beş adam gətirmişəm. Onlar yuxarıda, atların yanındadırlar.

– Bəs partladıcı, bəs detonatorlar? – Robert Cordan soruşdu. – Bəs o biri materiallar?

– Mən onları qayadan çaya tulladım, – Pablo yenə heç kəsə baxmadan danışdı. – Amma detonatorun yerinə qumbara götürmək olar, mən hər şeyi fikirləşmişəm.

– Mən də, – Robert Cordan dedi.

– İçməyə bir şeyiniz yoxdur? – Pablo yorğun halda soruşdu.

Robert Cordan öz flyaqasını ona uzatdı və Pablo dərhal bir neçə qurtum içdi, sonra əli ilə ağzını sildi.

– Sənə nə olub? – Pilar soruşdu.

– *Nada*, – deyərək Pablo yenə ağzını sildi. – Heç nə.

Mən qayıtdım.

– Axı sənə nə olub?

– Heç nə. Bir anlığa özümü itirmişdim. Ona görə də getdim, indi isə yenə buradayam. – O, Robert Cordana doğru çevrildi. – *En el fondo no soy cobarade*, – dedi, – dərinə getsək, məlum olar ki, məndə qorxaqlıq yoxdur.

Amma bir çox başqa sifətlər var, deyə Robert Cordan düşündü. Nədən deyirsən, mərc qoşaram. Amma hər halda, sən köpək oğlunu görməyə şadam.

Pablo:

– Mən Eliasin və Alexandronun dəstələrindən ancaq beş adam tapa bildim, – dedi, – bir dəqiqə də dincəlməmişəm, hey çapmışam. Siz doqquz nəfərsiniz, bu qüvvə ilə işin öhdəsindən heç cür gələ bilməzsiniz. Mən bunu hələ dünən axşam, *İngles* hər şeyi izah edəndə başa düşdüm. Siz işin öhdəsindən heç cür gələ bilməzsiniz. Aşağı postda yeddi əsgər və bir kapral var. Birdən onlar həyəcan qaldırdılar və ya yatışmağa başladılar? – İndi o, Robert Cordana baxdı. – Mən gəndə elə fikirləşirdim ki, sən özün hər şeyi başa düşəcəksən və bu işdən əl çəkəcəksən. Sonra, sənin materialını tullayanda, başqa cür fikirləşməyə başladım.

– Səni görməyimə şadam, – Robert Cordan dedi. O, Pabloya yanaşdı. – Təkcə qumbaralarla keçinərik. Hər şey yaxşı olacaq. Qalan materialın olmamasının eybi yoxdur.

Pablo:

– Yox, – dedi, – səndən ötrü mən heç nə eləməzdim. Sən bizə bədbəxtlik gətirdin. Bunların hamısı sənin ucbatından oldu. Karın başına gələn də sənin ucbatından oldu. Amma sənin materialını tullayanda, tənhalıq məni üzüməyə başladı.

– Yeri, yeri... – Pilar dedi.

– Odur ki, işi yola vermək üçün adam axtarmağa getdim. Mən tapa bildiklərimin ən yaxşılarını gətirmişəm. Onlar yuxarıda gözləyirlər çünki əvvəlcə istədim sizinlə danışım. Onlar elə bilirlər ki, başçı mənəm.

Pilar:

– Başçı elə sənənsən, – dedi, – əgər özün istəyirsənsə.

Pablo ona baxdı və heç nə demədi. Sonra adi və sakit tərzdə danışmağa başladı:

– Karın başına gələn hadisədən sonra mən çox şeyi götür-qoy eləmişəm. Qərarım da budur: əgər başımıza bir iş gələcəksə, qoy birlikdə gəlsin. Ancaq, *İngles*, başımıza bu bəlanı gətirdiyinə görə sənə nifrət edirəm!

– Yaxşı, Pablo, – Fernando dedi. O hələ də çörəklə qazandakı ətin suyunu siyirirdi, cibləri qumbara ilə dolu idi, çiyindən patron çantası asılmışdı. – Məgər sən əməliyyatın uğurlu keçəcəyinə inanmırsan? Üç gün bundan qabaq özün deyirdin ki, hər şey yaxşı olacaq.

– Ona yenə ət ver, – Pilar acıqla Mariyaya dedi. Sonra o, Pabloya nəzər saldı, baxışları yumşaldı. – Deməli, sən qayıtmısan?

– Hə, arvad, – Pablo dedi.

– Nə olar ki, xoş gəlmisən, – Pilar ona dedi. – Mən inanmırdım ki, ilk baxışdan göründüyü kimi, səndən tamam əl üzmək lazımdır.

Pablo sakit-sakit qadına dedi:

– Elədiyim işdən sonra tənhalıq mənim üçün çox ağır oldu, mən buna dözə bilməzdim.

– Dözə bilməzdin, – Pilar onu cıratdı. – Sən belə şeyə heç on beş dəqiqə də dözə bilməzsən.

– Məni cıratma, arvad. Mən qayıtmışam.

– Lap xoş gəlmisən, – qadın təkrar etdi. – Mən bunu bir dəfə dedim, məgər sən eşitmədin? Qəhvə iç, sonra da yığışaq. Bu oyunbazlıqdan tənqə gəldim.

– Bu, qəhvədir? – Pablo soruşdu.

– Əlbəttə, qəhvədir, – Fernando dedi.

Pablo:

– Mariya, tök mənim üçün, – dedi, – hə, necəsən? – O, qıza baxmırdı.

– Yaxşıyam, – deyərək Mariya ona bir krujka qəhvə verdi. – Ət istəyirsən?

Pablo başını silkələdi.

– *No me gusta estar solo*, – Pablo təkcə Pilara izah etməyə başladı, elə bil burada başqa adam yox idi. – tənhalıq bir şey deyil. Dünən mən bütün günü tək gözdüm. Özünü də heç bir üzüntü hiss etmədim, çünki ümumi iş naminə əlləşirdim. Ancaq dünənki gecə! *Hom re! Que mal lo pase!*¹

– Sənin sələfin, məşhur satqın İuda, özünü asmışdı, – Pilar dedi.

Pablo:

– Belə danışma, arvad, – dedi, – məgər görmürsən? Mən qayıtmışam. İudadan danışmaq lazım deyil, ümumiyyətlə bu barədə danışmaq lazım deyil. Mən qayıtmışam.

– O gətirdiklərin necə adamlardır? – Pilar ondan soruşdu. – Onları gətirməyə dəyərdi?

Pablo dedi:

– *Son buenos*². – O, cürətlənib Piların gözünün içinə baxdı, sonra yenə üzünü çevirdi.

¹ İlahi! Mən onu nə pis çəkirdim! (*isp.*)

² Onlar yaxşı adamlardır (*isp.*)

– *Buenos y lobos*. Yaxşı və axmaq adamlardır. Ölümə getməyə və başqa hər şeyə hazırdırlar. *A tu gusto*. Lap sən istəyən adamlardır. Belələrindən sənə xoşun gəlir.

Pablo yenə Pıların gözünün içinə baxdı və bu dəfə üzünü çevirmədi. O, qızarmış xırda donuz gözləri ilə düz qadına baxırdı.

– Sən, sən, – qadın dedi və onun xırıltılı səsi yenə yumşaldı. – Ah, sən. Bilirsən mən nə fikirləşirəm, əgər insanda nə isə olubsa, bunun bir zərrəsi həmişə onda qalmalıdır.

– *Listo*¹, – deyərək Pablo gözlərini düz ona zillədi. – bu gün başımıza nə gəlsə də mən hazırım.

– İndi inanıram ki, sən qayıtmısan, – Pılar ona dedi. – İndi inanıram. Hər halda bizdən çox uzaq düşmüşdün.

– Ver, sənə şüşəndən bir qurtum içim, – Pablo Robert Cordan dedi. – Sonra da yola hazırlaşmaq lazımdır.

OTUZ DOQQUZUNCU FƏSİL

Onlar qaranlıqda yamacı qalxdılar və meşədən çıxaraq, dar dərəyə düşdülər. Onların yükü ağır idi və yoxuşu aramla qalxırdılar. Atların yəhərlərinin üstünə də yük yığılmışdı.

Onlar yola düşməyə hazırlaşarkən Pılar dedi:

– Bir şey olsa, yükü atarıq, amma düşərgə salmaq lazım gəlsə, bütün bunlar gərək olacaq.

– Bəs qalan sursat hanı? – Robert Cordan öz çantalarını bağlaya-bağlaya soruşdu.

– Bax, bu taylarda.

Robert Cordan çantanın ağırlığından əyilmişdi, cibləri qumbara ilə dolu olan gödəkçəsinin yaxası boynunu dartırdı. Ağır tapança belində durmurdu, şalvarının cibləri avtomat sandıqlarından şişmişdi. Ağzında hələ də qəhvənin tamı qalmışdı. O, sağ əlində avtomatını aparır və sol əli ilə gödəkçəsinin yaxasını çəkirdi ki, çantanın çiyinini kəsən qayışı boşaltsın.

Qaranlıqda onunla yanaşı addımlayan Pablo:

– *İngles*, – dedi.

¹ Mən hazırım (*isp.*)

– Nə deyirsən?

– Gətirdiyim adamlar elə bilirlər ki, iş uğurlu olacaq, çünki onları buraya mən gətirmişəm, – Pablo dedi. – Sən onlara elə bir söz demə ki, inamları qırılsın.

– Yaxşı, – Robert Cordan cavab verdi. – Amma gəl elə edək ki, iş uğurlu olsun.

– Onların beş atı var, *sabes*?¹ – Pablo qeyri-müəyyən şəkildə dedi.

– Yaxşı, – Robert Cordan dedi. – Atları bir yerdə saxlayarıq.

– Yaxşı, – Pablo cavab verdi və daha heç bir söz demədi.

Dostum Pablo, çətin ki, sənin dönməyin həmişəlik olsun, deyə Robert Cordan fikirləşdi. Bəli. Elə birçə qayıtmağının özü möcüzədir. Lakin çətin ki, bir vaxtlar səni müqəddəslər cərgəsinə yazmaq mümkün olsun.

– Bu beş nəfərlə mən Kara tapşırılan işi görərəm, aşağı postu ələ keçirərəm, – Pablo dedi. – Biz məftilləri kəsib, şərtləşdiyimiz kimi, geriye, körpüyə tərəf çəkilerik.

On dəqiqə əvvəl biz bu barədə danışmışdıq, Robert Cordan fikirləşdi. Maraqlıdır, nə üçün o yenə bu söhbəti açır...

– Bəlkə sonra biz Qredosa çəkilə bildik, – Pablo dedi. – Mən bu barədə çox fikirləşmişəm.

Yəqin ki, elə indicə başına dahiyənə bir fikir gəlib deyə Robert Cordan fikrə getdi. Yəqin nə işə kəşf eləmişən. Amma məni də dəvət eləməyinə inanmıram. Yox, Pablo. Məni inandırmağa çalışma.

Pablo mağaraya qayıdıb özü ilə beş nəfər də gətirdiyini deyəndən bəri Robert Cordanın kefi kökəlmişdi. Pablunun qayıtması qar yağan vaxtdan bəri əməliyyatın üstünü alan qorxu dumanını dağıtdı və Robert Cordan Pablunu yenidən görəndə xoşbəxtliyin ona üz çevirdiyini düşünməsə də, – o bu fikrə inanmırdı, – hər halda hiss etdi ki, işlər yaxşılaşır və indi müvəffəqiyyət qazanmağa ümid var. Uğursuzluq duyğusu yox oldu. İndi o, boşalmış kameraya vurulan hava kimi bədəninə gümrəhliğin artdığını hiss etməkdə idi. Kameraya hava vurulanda da əvvəlcə, sanki heç nə bilinmir, halbuki iş başlayıb və nasos yavaş-yavaş işləyir, rezin kamera isə azca tərpənir. Onun gümrəhliyi dəniz qabarması və ya ağacın gövdəsindən axan şirə kimi artmaqda idi, o, ürəyinə daman bütün pis fikirlərin yavaş-yavaş yox olub getdiyini

¹ Bilirsən? (*isp.*)

rüşeym halında aydın duymağa idi, bu rüşeym isə çox vaxt döyüş ərəfəsində onun qəlbində əsl xoşbəxtlik hissinə çevrilirdi.

İşin pis qurtarması ehtimalına məhəl qoymamaq yox, bu ehtimala nifrət bəsləmək bacarığı ona verilən ən böyük vergi, müharibədə dəfələrlə köməyinə çatan istedad idi. O həmin keyfiyyəti yavaş-yavaş itirirdi, çünki başqa adamların həyatı üçün həddindən artıq məsuliyyət daşmalı olur, lap əvvəlcədən pis düşünülmüş və pis təşkil edilmiş işləri yerinə yetirməli olurdu. Belə şəraitdə isə işin pis qurtaracağına, uğursuzluğa məhəl qoymamaq olmaz. Söhbət sənin öz işinin xarab ola biləcəyindən getmir ki, onu saymamaq mümkün olsun. Təkcə o özü heç nədir, o bunu bilirdi, ölüm də heç nədir. Nəyi bilməsə də, bunu yaxşı bilirdi. Doğrudur, son bir neçə gündə o, başa düşdü ki, digər insan övladı ilə birlikdə o özü də hər şey ola bilər. Lakin ürəyinin dərinliyində o bilirdi ki, bu istisnadır. Bizdə belə şey olub, deyə düşündü. Mənim böyük xoşbəxtliyim də bundadır. Bu mənə bəlkə də ona görə bəxş olunub ki, heç vaxt bunu xahiş etməmişəm. Bunu heç kəs əlimdən ala bilməz və bu, mənim varlığımdan heç yana gedə bilməz. Lakin bu artıq oldu keçdi, bu səhər buna son qoyuldu, qarşıda isə məni iş gözləyir.

Nə olar, öz-özünə dedi, şadam ki, əvvəl səndə çatışmayan bir çox yeni keyfiyyətlər əldə etməyə başlamısan. Yoxsa bir ara az qala ruhdan düşmüşdün. Mən hətta sənin yerinə xəcalət çəkirdim. Axı mən elə sənə. Və səni mühakimə edə biləcək başqa "mən" yoxdur. Biz hər ikimiz ruhdan düşmüşdük. Sən də, mən də, elə hər ikimiz. Hə, daha yetər. Ruhi xəstə kimi ikiləşməkdən əl çək. Bir nəfər də bəsdir.

İndi sən necə lazımsa, yenə o cürsən. Amma bura bax, bütün günü qızı düşünmək olmaz. İndi sən qızdan ötrü eləyə biləcəyin yeganə bir şey varsa, o da qızın təhlükədən kənarında qalmasına çalışmaqdır və sən bunu edəcəksən. Belə görünür ki, atamız çox olacaq. Sən qıza ən yaxşı köməyin bu olar ki, öz işini lazımınca və cəld yerinə yetirib oradan rədd olasan, onun fikrini çəkmək isə sənə ancaq mane olar. Odur ki, daha onu düşünmə.

O bütün bunları qət edib dayandı və gözlədi ki, Pilar, Rafael və atlarla gələn Mariya ona çatsın.

– *Guapa*, – o qaranlıqda qıza dedi. – Hə, necəsən?

– Yaxşıyam, Roberto.

– Sən təşvişə düşmə, – o, avtomatı sol əlinə alıb sağ əlini onun çiyinə apardı.

– Mən təşvişə düşürəm, – qız cavab verdi.
– Biz hər şeyi yaxşı hazırlamışıq, – o dedi. – Rafael də səninlə birlikdə atları saxlayacaq.

– Mən daha çox istədim ki, səninlə olam.
– Yox, sən atlar olan yerdə daha çox lazımsan.
– Yaxşı, – qız dedi. – Orada olaram.

Elə bu an atlardan biri kişnədi, o saat qayanın dalından başqa bir at zil, titrək kişnətiylə ona cavab verdi.

Robert Cordan qaranlıqda təzə atların qaraltısını sezdi. Addımını yeyinlədib Pablo ilə birlikdə onlara yaxınlaşdı. Atların yanında adamlar dayanmışdı.

Robert Cordan:

– *Salud*, – dedi.
– *Salud*, – qaranlıqdan cavab gəldi.

O həmin adamların üzünü görə bilmirdi.

Pablo:

– Bu *İngles* bizimlə birlikdə gedəcək, – dedi, – o, dinamitçidir.

Buna heç kəs heç nə demədi. Ola bilsin ki, onlar qaranlıqda başlarını tərpedilər.

– Pablo, getmək vaxtıdır, – onlardan biri dilləndi. – Bir azdan hava işıqlaşacaq.

– Siz yenə qumbara götürmüşünüz? – başqası soruşdu.

– Çox götürmüşük, – Pablo dedi. – Atdan enəndə, nə qədər istəsəniz, götürün.

– Onda gedək, – daha bir başqası söylədi. – Onsuz da gecənin yarısını burada gözləmişik.

Onlardan biri yaxınlaşan qadına:

– *Hola*, Pilar, – dedi.

– *Que mi maten*¹, bu ki, Pepedir, – Pilar xırıltılı səsle dedi. – Hə, çoban işlər, necədir?

– Yaxşıdır, – o dedi. – *Dentro be la dravedad*.

– Bu at sənin üçün hardan? – Pilar ondan soruşdu.

– Pablo boz atını mənə verib, – o dedi. – Yaxşı atdır.

– Gedək, – bir başqası dedi. – Vaxtdır. Burada boş-boşuna danışmağın mənası yoxdur.

¹ Seni görüm yox olasan (*isp.*)

– Hə, sən necəsən, Elisio? – Pilar yəhərə qalxan adamdan soruşdu.
– Necə olacağam, – o kobud cavab verdi. – Əl çək, arvad, iş görmək lazımdır.

Pablo kəhərə mindi.

– Hə, daha susun və ardınca sürün, – dedi, – atları saxlayacağımız yeri özüm sizə göstərəm.

QIRXINCI FƏSİL

Nə qədər ki, Robert Cordan yatırdı, nə qədər ki, körpünü necə partlatmağı götür-qoy edirdi, nə qədər ki, Mariya ilə birlikdə idi, Andres yavaş-yavaş irəliləyirdi. Respublikaçıların mövqe çatana qədər o, faşist postlarının yanından sürətlə ötüb keçirdi, qaranlıqda bu sürət ilə ancaq yerli şəraitə yaxşı bələd olan sağlam, dözümlü kəndli gedə bilərdi. Amma respublikaçıların mövqelərinə gəlib çıxan kimi sürəti dərhal yavaşdı.

Belə güman edilirdi ki, Robert Cordandan alınmış buraxılışı, HKX möhürlü vəsiqə və paketi göstərən kimi, lazımı yerə mümkün qədər tez çatmaqda hamı ona kömək edəcək. Lakin o, respublika ərazisinə çatar-çatmaz, hər şeydən şübhələnen və özünü dartan rota komandiri ilə toqquşdu.

Andres həmin rota komandiri ilə batalyon qərargahına yollandı və hərəkətdən əvvəl bərbər olmuş batalyon komandiri onu dinləyib dərhal işə girişdi. Adı Qomes olan bu komandir axmaqlığına görə rota komandirini danladı, əlini Andresin çiyinə qoydu, onu pis konyaka qonaq etdi və dedi ki, özü keçmişdə bərbər işləsə də, həmişə *guerrillero* olmağın arzulamışdır. Sonra o, adyutantını yuxudan oyadıb batalyon komandanlığını ona tapşırırdı və motosikletçini oyatmaq üçün çapar göndərdi.

Qomes Andresi motosikletçi ilə briqada qərargahına göndərmək əvəzinə, belə qərara gəldi ki, onu oraya özü aparsa yaxşıdır; Andres qabaq oturacaqdan bərk-bərk yapışdı və onlar çala-çuxurda atılıb düşərək, hər iki tərəfdən hündür ağaclarla əhatə olunmuş, mermilərin dağtdığı dağ yolu ilə gurultu qopara-qopara irəli cumdular, motosikletin farası ağacların ağardılmış və əhəngi qopub tökülən gövdələrinə işıq salırdı, gövdələrin qabığı, hərəkətin birinci ilində bu yolda gedən döyüşlər zamanı mermi qəlpələri və güllə ilə didilmişdi. Onlar kiçik dağ

kurortuna gəlib çıxdılar, briqada qərargahı, damı dağıdılmış kiçik evdə yerləşirdi. Qomes idmançı çevikliyi ilə tormoz verib, maşını evin divarına söykədi və fərağat vəziyyəti alan yuxulu gözetçinin yanından keçib böyük otağa girdi; otağın divarlarından xəritələr asılmışdı, lap yuxulu olan zabit yaşıl günlüklü papağını gözlərinin üstünə basaraq, üstündə iki telefon, lampa və “Mundo obrero” qəzetinin bir nömrəsi olan stolun yanında əyləşmişdi. Həmin zabit Qomesə baxdı və dedi:

– Sən bura niyə gəlmisən? Məgər bilmirsən ki, telefon var?

– Mən polkovniki görmək istəyirəm, – Qomes dedi.

– O yatır, – zabit cavab verdi. – Mən faraların işığını bir mil uzaqdan gördüm. İstəyirsən ki, bizi bombalamağa başlasınlar?

Qomes:

– Polkovniki çağır, – dedi, – çox ciddi işdir.

– Sənə deyirlər ki, yatır, – zabit hirsəndi. – Yanındakı o quldur kimdir? – O, başı ilə Andresə işarə etdi.

– *Guerrillero*-dur, faşistlərin arxasından gəlib, onda general Qolsa çatacaq çox vacib paket var. General sabah sübh çağında Navaserradada başlanmalı olan hücumda komandanlıq edir, – Qomes həyəcanla və çox ciddi dedi. – Allah xatirinə, polkovniki oyat.

Zabit yaşıl sellüloidin kölgə saldığı qıyılmış gözlərini ona zillədi.

– Hamınız aqlınızı itirmisiniz. Mənim nə general Qolsdan, nə də onun hücumundan xəbərim var. Bu idmançını da götürüb qayıt öz batalyonuna.

Qomes qəzəblə dedi:

– Sənə deyirəm polkovniki oyat.

– Rədd ol burdan, – zabit tənbel-tənbel dilləndi və üzünü çevirdi.

Qomes ağır doqquz millimetrik tapançasını qoburdan çıxarıb onu zabitin çiyninə dirədi.

– Oyat onu, faşist quyruğu. Oyat, yoxsa bu saat meyitini sərərəm yerə.

Zabit:

– Sakit ol, – dedi, – siz bərbərlər yaman qızgın adamlarsınız.

Andres stolüstü lampanın işığında Qomesin üzünün acıqdan necə əyildiyini gördü. Lakin o ancaq bunu dedi.

– Oyat onu.

– Çapar! – zabit nifrət dolu səslə bağırdı.

Əsgər qapıda göründü, rəsmi təzim edib çıxdı.

– Bu gün nişanlısı ona qonaq gəlib, – deyərək zabit yenə gözünü qəzetə zillədi. – Əlbət ki, o, səni görməyinə lap şad olacaq.

– Sənin kimilər müharibəni udmağımıza mane olmaq üçün əllərindən gələni edirlər, – Qomes qərargah zabitinə dedi.

Zabit bu sözlərə əhəmiyyət vermədi. Sonra qəzeti oxuya-oxuya sanki öz-özünə dedi:

– Qəribə qəzetdir!

– Bəs niyə “*El Debate*” oxumursan? Bu ki, lap sənə fayiq qəzetdir.

Qomes hərəkətdən əvvəl Madriddə çıxan əsas mühafizəkar – katolik orqanın adını çəkdi.

– Unutma ki, rütbədə mən səndən böyüyəm və sənin barəndə raportumun təsiri çox ola bilər, – zabit ona baxmadan dedi. – Mən heç vaxt “*El Debate*” oxumamışam. Mənə şər atma.

– Əlbət ki. Axı sən “*ABS*” oxuyursan, – Qomes dedi. – Ordu sənin kimilərlə doludur. Sənin kimi zabitlərlə. Lakin bunun sonu çatacaq. Cahillər və həyasızlar hər tərəfdən bizi sıxışdırır. Amma biz birinciləri öyrədəcəyik, ikinciləri isə məhv edəcəyik.

– Təmizləyəcəyik, – bax sözün düzü budur, – zabit yenə ona baxmadan dedi. – Bax, burada yazırlar ki, sənin məşhur rusların yenə bəzilərini təmizləyiblər. İndi lap ingilis duzundan da yaxşı təmizləyirlər.

– Hə bir söz yerinə düşər, – Qomes ehtirasla dedi. – Hər bir söz, təki sənin kimilər ləğv edilsin.

– Ləğv edilsin, – zabit öz-özünə danışmış kimi dedi. – Bax, bu da Kastilya ləhcəsində olmayan təzə sözdür.

– Onda güllələnsin, – Qomes dedi. – Kastilya ləhcəsində belə söz var. İndi başa düşdün?

– Başa düşdüm, dost, ancaq çığırmaq lazım deyil. Bizim briqada qərargahında polkovnikdən başqa da xeyli adam dincəlidir, sənin qızğınlığın adamı yorur. Elə buna görə də mən dəlləyə getmirəm, üzümü həmişə özüm qırırıram. Lağlağıdan xoşum gəlmir.

Qomes Andrese baxdı və başın buladı. Qəzəb və nifrətdən gözləri yaşarmışdı. Lakin o ancaq başını buladı və heç bir söz demədi, bütün sözlərini sonraya saxladı. Syerrada batalyon komandirliyinə qədər yüksəlmiş bu il yanında o neçə-neçə belə hadisənin şahidi olmuşdu. Lakin indi, polkovnik tək pijamada otağa girəndə Qomes fərağat durub ona hərbi salam verdi.

Bozsifətli, bəstəboy polkovnik Miranda bütün ömrü boyu orduda xidmət etmişdi. Mərakeşdə mədəsini korladığı vaxtlarda, Madriddə yaşayan arvadının məhəbbətini itirmiş, ailə səadətindən məhrum olmuşdu, heç cür boşana bilməyəcəyinə əmin olduqdan sonra (mədəsinin sağalacağından söz açmağa dəyməzdi), Miranda polkovnik rütbəsində vətəndaş müharibəsinə başladı. Onun bir arzusu vardı: müharibəni elə bu rütbədə başa vurmaq. O, Syerranın müdafiəsini yaxşı təşkil etmişdi və indi istəyirdi ki, onu elə orada saxlasınlar, çünki birdən yenə müdafiə olunmaq lazım gələ bilərdi. Görünür, az ət yediyinə görə, müharibədə özünü daha yaxşı hiss edirdi. Yanında bolluca bikarbonat duzu saxlayırdı, axşamlar viski içirdi, onun iyirmi üç yaşlı məşuqəsi, keçən ilin iyulunda milicianas olmuş bütün qızlar kimi, hamilə idi; budur polkovnik Miranda otağa girdi, Qomesin salamına başını tərpətməklə cavab verdi və əlini ona uzatdı.

– Nə işdən ötrü gəlmisən, Qomes? – soruşdu və sonra stolun arxasında əyləşmiş adyutantına müraciət etdi. – Pepe, zəhmət olmasa, siqaret ver.

Qomes Andresin sənədlərini və məlumatı ona göstərdi. Polkovnik salvoconducto, sonra isə Andresə iti bir nəzər saldı, başı ilə onu salamladı, gülümsündü və hərisliliklə paketə baxdı. O, barmağı ilə möhürü yoxladı, sonra buraxılış vərəqəsini və məlumatı Andresə qaytardı.

– Hə, dağlarda çətin dolanırsınız? – o soruşdu.

– Yox, pis deyil, – Andres cavab verdi.

– Sənə deyiblər ki, general Qolsun qərargahı hansı məntəqədən daha yaxın olmalıdır?

– Navaserradadan, cənab polkovnik, – Andres cavab verdi. – *İngles* dedi ki, qərargah Navaserradanın yaxınlığında, mövqelərin dalında, sağ cinah istiqamətində olmalıdır.

– Hansı *İngles*? – polkovnik sakitcə soruşdu.

– *İngles*, indi bizdə olan dinamitçi.

Polkovnik başını tərpətdi. Onun üçün bu, müharibənin daha bir izaholunmaz qəribəliyini idi. "*İngles*, indi bizdə olan dinamitçi"

Polkovnik:

– Onu özün motosikletdə apar, Qomes, – dedi, – general Qolsun *Estado Mayor*-una bir təsirli *salvoconbusto* yaz, amma çox təsirli olsun. Sonra ver qol çəkim, – o, gözünün üstündə yaşıl sellüloid günlük olan zabitə tapşırırdı. – Yaxşısı budur makinada çap elə, Pepe.

Nə lazımsa, buradan köçürt, – o, işarə ilə Andresdən buraxılışını istədi, – və iki möhür vur. – O, Qomesə tərəf çevrildi. – Bu gün sizə çox təsirli kağız lazım olacaq. Tamamilə doğrudur.

Hücum hazırlanan vaxtlarda gərək ehtiyatlı olasan. Mən çalışacağam ki, mümkün qədər təsirli olsun. – Sonra o mehribancasına Andresə dedi: – Nə istəyirsən? Yemək, içmək?

– Xeyir, cənab polkovnik, – Andres cavab verdi. – Mən ac deyiləm. Axırncı postda məni konyaka qonaq ediblər, yenə içsəm, lap xarab olaram.

– Sən bura gələndə, mənim cəbhəm boyu bir hərəkət və ya hazırlıq hiss etmədin ki? – polkovnik nəzakətlə Andresdən soruşdu.

– Hər şey həmişəki kimidir, cənab polkovnik. Sakitlikdir. Tam sakitlikdir.

– Zənnimcə, mən səni üç ay əvvəl Sersedilyada görmüşəm, ola bilərmisi? – polkovnik soruşdu.

– Bəli, cənab polkovnik.

– Elə də bilirdim. – Polkovnik əlini onun çiyinə vurdu. – Sən qoca Anselmo ilə bir yerdə idin. Hə, necədir o, sağdır?

– Sağdır, cənab polkovnik, – Andres ona cavab verdi.

Polkovnik:

– Yaxşı. Çox şadam, – dedi.

Zabit makinada çap olunmuş buraxılış vəsiqəsini polkovnikə göstərdi, o, oxudu və aşağıda imza elədi.

– İndi gedin, – deyə o, Qomesə və Andresə söydü. – Motosikletlə ehtiyatlı ol, – o, Qomesə dedi. – Fəranı söndürmə. Mənim salamımı yoldaş general Qolsa yetirin. Mən onunla Pegerinosdan sonra görüşmüşəm. – O, hər ikisinin əlini sıxdı. – Sənədləri köynəyinin yaxasında gizlət. Köynəyini də düymələ, – dedi, – motosikletdə külək düz adamın üzünə vurur.

Onlar çıxandan sonra polkovnik balaca şkafa yanaşdı, oradan stəkanı və şüşəni çıxartdı, özünə viski tökdü və divarın dibindəki səhəngdən üstünə su aldı. Sonra, bir əlində stəkan yavaş-yavaş viskidən içə-içə böyük xəritənin qarşısında dayandı və Navaserrada yaxınlığındakı hücumun uğurlu ola biləcəyini ölçüb-biçməyə başladı.

– Nə yaxşı ki, orada olan Qolsdur, mən deyiləm, – nəhayət o, stolun dalında oturan zabitə dedi.

Zabit ona cavab vermədi və polkovnik nəzərlərini xəritədən ayırıb zabitə baxanda, gördü ki, o başını əllərinin üstünə qoyub yatır.

Polkovnik stola yanaşdı və telefonları götürüb zabitin lap başına yaxınlaşdırdı – birini sağdan, o birini soldan qoydu. Sonra o balaca şkafa yanaşdı, özünə bir az da viski tökdü, üstünə su aldı və yenə xəritənin qabağına gəldi.

Andres motor işə düşəndən sonra titrəyən oturacaqdan bərk yapışdı, küləkdən qorunmaq üçün başını əydi və motosiklet gurultu sala-sala faranın işıqlandırdığı kənd yolu ilə irəli getdi, qaranlıq yol hər iki tərəfdən qovaq ağacları ilə əhatə olunmuşdu, onlar aşağı enib çayın yanında dumana girəndə işə qaranlıq çəkildi, havaya elə bil sarılıq çökdü, sonra yol bir də yuxarı qalxanda qaranlıq yenə qatılaşdı və bu vaxt onların farası irəlidə, yol ayrıcında dağlardan enən boş yük maşınlarının boz gövdələrini işıqlandırdı.

QIRX BİRİNCİ FƏSİL

Pablo atı saxladı və qaranlıqda atdan endi. O birilər atdan düşərkən Robert Cordan yəhərlərin cırıltısını və xırıltılı səsləri eşitdi, atlardan biri başını tərpedəndə işə yüyənin cingiltisi gəldi. At tərinin və təzə adamların yuyulmamış, gecə əynindən çıxarılmamış paltarlarının iyi, həm də mağarada yaşayanların tüstülü, boğanaq iyi onu vurdu. Pablo Robert Cordanla yanaşı durmuşdu və ondan şərab iyi gəlirdi, bu iy elə tünd idi ki, Robert Cordan sanki ağzında miss pul saxlamışdı. O, papirosunu yandırıb ovuclarının içinə aldı ki, odu görünməsin, tüstünü dərinə sinəsinə çəkdi və Pablonun lap astadan dediyi sözləri eşitdi: “Pilar, biz atları cidarlayanacan, sən qumbara kisəsini aç”.

– Aqustin, – Robert Cordan pıçıltı ilə dedi, – sən və Anselmo mənimlə körpüyə gedəcəksiniz. *Maquina* diskləri olan kisə səndədir?

Aqustin dedi:

– Hə, əlbəttə, məndədir.

Robert Cordan Pilara yaxınlaşdı, qadın Primitivonun köməyi ilə atlardan birinin yükünü boşaldırdı.

– Arvad, qulaq as, – o astadan dedi.

– Nə var? – qadın atın qarnı altındakı qayıışı aç-aça xırıltılı səsi ilə pıçıldadı.

– Sən başa düşdün ki, ancaq bombardman səsini eşidəndə posta hücum etmək olar?

– Sən bunu neçə dəfə təkrar edəcəksən? – Pilar söylədi. – *İngles*, sən lap deyindən qarından da püssən.

– Mən bunu yoxlamaq üçün deyirəm, – Robert Cordan cavab verdi.
– Gözətçilərin işini bitirən kimi, qaçın körpüyə, yolu və mənim sol cinahımı kəsin.

– Mən hər şeyi birinci dəfədən başa düşmüşəm, bundan yaxşı başa sala bilməzsən, – Pilar pıçıldı ilə cavab verdi. – Get, öz işini gör.

– Bombardman səsini eşitməyincə heç kəs yerindən tərpənməsin, atəş açmasın, qumbara atmasın, – Robert Cordan astadan dedi.

– Məni incitmə, – Pilar əsəbi halda pıçıldadı. – Mən hər şeyi hələ Karın yanında olduğumuz vaxt başa düşmüşəm.

Robert Cordan Pablounun atları bağladığı yerə yollandı.

Pablo:

– Mən ancaq hürkə biləcək atları cıdarladım, – dedi, – bunlar isə ipi dartan kimi dərhal sərbəst olacaqlar, bax belə.

– Yaxşıdır.

– Onlarla necə rəftar etməyi mən qıza və qaraçıya başa salacağam, – Pablo dedi.

Onun gətirdiyi adamlar karabinlərinə söykənərək kənarında dayanmışdılar.

– Sən hər şeyi başa düşdün? – Robert Cordan soruşdu.

– Bəs necə, – Pablo dedi. – Gözətçilərin işini bitirmək. Məftilləri kəsmək. Sonra geri, körpüyə qayıtmaq. Sən körpünü partladana kimi onun qabağını kəsmək.

– Bir də bombardman səsini eşitməyincə başlamamaq.

– Doğrudur.

– Hə, onda sənə uğurlar.

Pablo isə donquldandı. Sonra dedi:

– Hə, *İngles*, biz geri qayıdanda isə sən bizi böyük *maquina* və kiçik *maquina* ilə qoruyacaqsan, elədirmi?

– Narahat olma, – Robert Cordan dedi. – Necə lazımdırsa, o cür də olacaq.

Pablo:

– Onda qurtardıq, – dedi, – amma, *İngles*, çox ehtiyatlı olmaq lazımdır. Əgər ehtiyatı gözləməsək, iş görmək o qədər də asan olmayacaq.

– Mən özüm *maquinadan* atacağam, – Robert Cordan ona dedi.

– Sən ata bilirsən? Bu qəsdən olmasa da, istəmirəm ki, Aqustin məni vursun?

– Ata bilirəm. Doğru sözümdür. Əgər Aqustin atmalı olsa, göz qoya-
cağam ki, sizin başınızdan yuxarı nişan alsın. Yuxarı, lap yuxarı atsın.

– Onda qurtardıq, – Pablo dedi. Sonra yavaşdan, elə bil sirr açırmiş
kimi əlavə etdi: – Atlar isə yenə də azdır!

Köpək oğlu, deyə Robert Cordan düşündü. Məgər o qanmır ki, nə
yuvanın quşu olduğunu dərhal bilmişəm?

– Mən piyada gedəcəyəm, – o dedi. – Atları özün bölüşdürərsən.

– Yox, *İngles*, sənin üçün də at olacaq, – Pablo astadan dedi. – Hamı
üçün at tapılacaq.

Robert Cordan:

– Özün bölüşdürərsən, – dedi, – məndən ötrü narahat olma. Bəs
təzə *maquina* üçün patronun çatacaq?

Pablo dedi:

– Hə, süvaridə nə qədər patron vardısı, hamısı buradadır. Mən
ancaq dördünü atmışam, yoxlamaq istəyirdim. Dünən dağda yoxladım.

Robert Cordan dedi:

– Hə, biz getdik. Ora ertə çatmaq lazımdır ki, səhər açılan kimi yerə
yata bilək.

Pablo dedi:

– Bu saat hamımız gedirik, *Suerte*¹, *İngles*.

Bu alçaq indi nə hiylə qurur görsən, deyə Robert Cordan öz-özün-
dən soruşdu. Deyəsən, bilirəm. Nə olsun ki, bu onun işidir, mənimki
deyil. Şükür Allaha ki, mən bu adamları birinci dəfədir görürəm.

O əlini uzadıb dedi:

– *Suerte*, Pablo. – Və onların əlləri qaranlıqda qovuşdu.

Robert Cordan əlini uzadarkən fikirləşirdi ki, bu, ilanı ələ almaq və
ya cüzamlıya toxunmaq kimi bir şey olacaq. O bilmirdi ki, Pablonun əli
necədir. Amma Pablonun əli qaranlıqda onun əlini bərk tutub cəsərlə
sıxdı, o da Pablonun əlini bərk-bərk sıxdı. Qaranlıqda Pablonun əli ona
xoş gəldi və Robert Cordan onu sıxanda, qəlbində qəribə bir duyğu
baş qaldırdı. Bütün bu səhər ərzində ən qəribə duyğu. İndi biz müttə-
fiqik, deyə düşündü. Müttəfiqlərin həmişə əl tutmaqdan xoşları gəlir.
Hələ bir-birinin döşünə orden taxmaqlarını və bir-birinin o üzündən bu
üzündən öpməklərini demirəm, deyə fikrindən keçirirdi. Mən şadam
ki, bunsuz keçinə bildik. Müttəfiqlər isə, yəqin ki, hamısı bu cürdür.

¹ Uğur olsun (*isp.*)

Ürəklərinin dərinliyində bir-birinə nifrət edirlər. Amma bu Pablo çox qəribə tipdir.

– *Suerte*, Pablo, – deyərək Robert Cordan bu qəribə, möhkəm, inadlı əli bərk sıxdı. – Mən səni necə lazımdırsa, qoruyacağam. Narahat olma.

– Sənin materiallarını götürməyimə indi peşmanam, – Pablo dedi. – Elə bil tutmam tutmuşdu.

– Amma sən adam gətirmisən, bizə lazım olan da elə budur.

– *Ingles*, mən bir də səni bu körpüdən ötrü qınamayacağam, – Pablo dedi. – İndi görürəm ki, hər şey yaxşı qurtaracaq.

– Siz burada nə eləyirsiniz? *Maricones*¹ – birdən qaranlıqda Piliarın səsi eşidildi. – sənə elə bir bu çatmırdı, – qadın dedi. – Gedək, *Ingles*, bəsdir vidalaşdın, muğayat ol, dinamitinin qalanını da aparmasın.

Pablo:

– Sən məni başa düşmürsən, arvad, – dedi, – mən və *Ingles* isə bir-birimizi başa düşürük.

– Səni heç kəs başa düşmür. Nə Allah, nə doğma anan, – Piliar dedi. – mən də başa düşmürəm. Gedək, *Ingles* öz dayçanla vidalaş və gedək. *Me cado en ti padçe*² mənə elə gəlir ki, buğanın meydana çıxmasından qorxuya düşürsən.

– Sənin ananı, – Robert Cordan dedi.

– Elə bil heç öz anan olmayıb, – Piliar şən halda pıçıldadı. – İndi isə gedək, çünki mən bütün işi tez başlayıb tez də qurtarmaq istəyirəm. Sən isə özünükülərlə get, – o, Pabloya dedi. – Kim bilir, onlar çoxmu davam gətirəcəklər. Orada iki nəfər var ki, əlləri ilə mənə pul versəydilər də, onları özümle aparmazdım. Çağır onları, yığışın gedin.

Robert Cordan çantanı çiyinə aşırıdı və atların yanına, Mariyanın olduğu yerə yollandı.

– Salamət qal, *guapa*, – dedi, – tezliklə görüşərik.

Onda qəribə hiss əmələ gəldi, elə bil ki, haçansa əvvəllər bu sözləri deyib və ya elə bil ki, hansı bir qatarsa indicə yola düşməlidir, hə, daha doğrusu, elə bil ki, bu, qatardır və o özü isə dəmir yolu stansiyasının platformasında dayanmışdır.

– Salamət qal, Roberto, – qız dedi. – Özündən muğayat ol.

– Mütləq, – Robert Cordan dedi.

¹ İspanca söyüş

² İspanca söyüş

O, başını əydi ki, qızı öpsün, bu vaxt çanta sürüşdü və peysərinə elə dəydi ki, onların alınları toqquşdu. Və ona elə gəldi ki, belə bir toqquşma da haçansa əvvəllər olmuşdur.

– Ağlama, – Robert Cordan dedi, onu pərt eləyən təkçə çantanın ağırlığı deyildi.

– Mən ağlamıram, – qız dedi. – Ancaq tez qayıt.

– Atəş açılanda, qorxma. Bu gün atışma çox olacaq.

– Yox, qorxmaram. Ancaq tez qayıt.

– Salamət qal, *guapa*, – o nə isə pərt halda dedi.

– *Salud*, Roberto.

Qatarla Red-Locdan Billinqsə getdiyi zamandan bəri Cordan heç vaxt özünü belə gənc hiss etməmişdi – Billinqsdə isə o başqa qatara minməli idi; o vaxt ilk dəfə məktəbə oxumağa gedirdi. O, qatarla getməkdən qorxurdu və istəmirdi ki, bunu bir adam bilsin, stansiyada konduktor onun çamadanını platformadan götürməmişdən bir dəqiqə əvvəl, o, vaqonun aşağı pilləsinə ayaq qoymaq istəyirdi, amma bu vaxt atası xudahafizləşib onu öpdü və dedi: “Nə qədər ki, səndən ayrı olacağıq, Allah nəzərini bizim üstümüzdən əksik eləməsin”. Onun atası çox dindar adam idi və o, bu sözləri lap ürəkdən dedi. Lakin onun bıqları islanmışdı. Gözləri də yaşarmışdı, bütün bunlar – göz yaşları içində qəhərlə deyilən sözlər və vidalaşarkən atasının onu öpməsi – onu yaman pərt elədi, birdən ona elə gəldi ki, o, atasından xeyli böyükdür və atasına elə acıdı ki, özünü güclə ələ aldı.

Qatar yerindən tərpendi, o isə axırncı vaqonun meydançasında dayanıb stansiyanın və su qülləsinin getdikcə necə kiçildiyinə baxırdı, – budur onlar lap kiçildi, elə bil oyuncaq boyda oldu, – şpallarla kəsilən və onu getdikcə uzaqlaşdıran relslər isə həmahəng taqqıltının sədaları altında bəzən bir nöqtədə birləşirdi.

Tormozçu dedi: “Bob görünür, səndən ayrılmaq atan üçün ağırdır”, – “bəli”, – o, dəmir yolu boyunca, teleqraf dirəkləri ilə tozlu cığır arasında bitən yovşan kollarına baxa-baxa dedi. O baxırdı ki, bəlkə bir yerdə kəklik göründü.

“Məgər sən məktəbə getmək istəmirsən?” – “Yox, istəyirəm”, – o dedi və bu, həqiqət idi. Əgər o, əvvəllər belə desəydi, bu həqiqət olmazdı, lakin həmin anda bu, həqiqət idi və Mariya ilə vidalaşarkən o vaxtdan bəri birinci dəfə idi ki, o özünü qatar yola düşdüyü zaman

olduğu kimi cavan hiss edirdi. İndi o özünü çox cavan və çox utancaq hiss edirdi və Maryia ilə utana-utana vidalaşır, elə bil məktəbli oğlan artırmada qızla vidalaşır və bilmirdi ki, qızı öpsün ya öpməsin. Sonra o başa düşdü ki, utancaqlığı vidalaşmaya görə deyil. Utancaqlıq hissi qarşıdakı görüşdən doğurdu. Vida anları ancaq qismən utancaqlığa səbəb olurdu, bu utancaqlığın isə o, qarşıdakı görüşü təsəvvür edərkən duyurdu.

Yenə başladı, deyə özü-özünə söylədi. Amma mənim fikrimcə, elə adam tapılmaz ki, bundan ötrü özünü cavan hiss etməsin. O, bunu öz adı ilə demək istəmirdi. Bəsdir, özü-özünə dedi. Bəsdir. Özünü uşaq yerinə qoymağın hələ tezdir.

– Salamət qal, *diara*, – o dedi. – Salamət qal, dovşancığım.

– Salamət qal, mənim Robertom.

Anselmo ağır çantanı qaldırdı. Hələ mağarada ikən yük-yapını çiyinə almış Aqustin ağaca söykənərək dayanmışdı və yükün üstündən pulemyotun lüləsi görünürdü.

– Yaxşı, – o dedi. – *Vamonos*.

Hər üçü yamacla aşağı getdi.

Hamı bir yerdə Fernandonun yanından keçərkən o:

– *Buena suerte*, don Roberto, – dedi. Fernando onların keçdiyi yerin bir neçə addımlığında sallağı oturmuşdu, amma bu sözləri çox ləyaqətlə dedi.

– Sənə də *buena suerte*, Fernando, – Robert Cordan dedi.

– Bütün işlərinə, – Aqustin dilləndi.

Fernando Aqustinə məhəl qoymadan:

– Sağ ol, don Roberto, – dedi.

– Bu adam deyil, möcüzədir, *İngles*, – Aqustin pıçıldadı.

– Sən haqlısan, – Robert Cordan dedi. – Sənə kömək edim? – Sən lap yük atı kimi yüklənmişən.

– Eybi yoxdur, – Aqustin cavab verdi. – Çox şadam ki, nəhayət başladıq.

Anselmo:

– Yavaş-yavaş, – dedi, – bundan sonra az və astadan danışmaq lazımdır.

Anselmo irəlində, onun ardınca Aqustin, sonra da Robert Cordan yamacla aşağı enirdilər, sənədlərinin altında şam ağacının yarpaqlarını hiss edən Anselmo ehtiyatla, çox ehtiyatla gedirdi ki, sürüşməsin;

budur, ayağı ağacın kötüyünə ilişdi, o, əlini irəli uzadıb pulemyotun soyuq metalına və bükülmüş üçayağa toxundu, sonra yan-yanı endi, səndəlləri sürüşür, yumşaq torpağı eşirdi, yenə sol əlini irəli uzadıb şam ağacının kələ-kötür qabığına toxundu, nəhayət, əli gövdədəki hamar zolağın üstünə düşdü, o, qatran bulaşmış ovcunu geri çəkdi, bu yer bıçaqla çapılmışdı və onlar yenə dik meşəli yamacla Robert Cordanın və Anselmonun birinci gün körpüyə baxdıqları yerə endilər.

Anselmo qaranlıqda şam ağacına toxundu, Robert Cordanın qolundan tutdu və elə yavaşdan pıçıldadı ki, Robert Cordan onu güclə eşitdi:

– Bax onların kürəsində od var.

Zəif alovun işıldadığı yerdə yol körpüyə çıxırdı – Robert Cordan bunu bilirdi.

– Biz buradan baxırdıq, – Anselmo dedi. O, Robert Cordanın əlini tutub aşağı çəkdi və kötükdən bir az yuxarıdakı kiçik təzə çatığın üstünə qoydu. – Sən körpüyə baxana kimi, mən burada nişan qoydum. Bax, sən *maquina*-nı burada, bir az sağ tərəfdə qoymaq istəyirdin.

– Elə burada da qoyarıq.

– Yaxşı.

Robert Cordan və Aqustin çantalarını şam ağacının yanında yerə qoydular və Anselmonun ardınca, xırda şam ağaclarının göyərtdiyi kiçik, hamar tarlaya getdilər.

Anselmo dedi:

– Buradır, – Bax buradır.

Robert Cordan şam ağaclarının dalında sallağı oturub Aqustinə pıçıldadı:

– Sübh açılan kimi, bax buradan sən yolun qısa bir hissəsini və körpüyə çıxan yolu görəcəksən. Sən bütün körpünü də, o biri tərəfdə yolun bir hissəsini də görəcəksən, sonra yol qayanın arxasına burulur.

Aqustin susurdu.

– Biz partlayışı hazırlayana kimi, sən burada uzanacaqsan, yuxarıdan və ya aşağıdan kim gəlsə, atəş aç.

– Bu işıq hardan gəlir? – Aqustin soruşdu.

– Körpünün o biri tərəfindəki köşkdən, – Robert Cordan pıçıldadı

– Gözətçilərlə kim məşğul olacaq?

– Mən və qoca, sənə ki, demişəm. Amma biz onlarla bacarmasaq, hər iki köşkə və gözətçiləri görsən, onlara da atəş aç.

– Hə. Sən bunları demisən.

– Partlayışdan sonra, Pablo öz adamları ilə qayanın dalından çıxanda, onları qovan olsa, Pablogilin başı üstündən atəş aç. Hər halda, mümkün olduqca başlarından yuxarı at ki, onları izləyənlər geri düşsünlər, hər şeyi anladın?

– Bəs necə? Sən dünən də belə izah edirdin.

– Sualın var?

– Yoxdur. Mənim iki torbam var. Yuxarıdan onların görə bilməyəcəyi yerdən torpaq yığıb bura gətirmək olar.

– Ancaq buranı qazma. Biz yuxarıda necə gizlənmişdiksə, sən burada o cür yaxşı gizlənmişən.

– Yaxşı. Torpağı hava açılmamış gətirərəm. Torbaları elə qoyaram ki, bunları görmək mümkün olmayacaq. Baxarsan.

– Sən körpüyə çox yaxınsan, Sabes? Gündüz bu yer aşağıdan yaxşı görünür.

– Narahat olma, *İngles*. İndi sən hara gedirsən?

– Mən *balaca maquina* ilə bir az da aşağı enəcəyəm. Qoca bu saat o biri tərəfə keçəcək ki, dərhal uzaqdakı budkaya çata bilsin. Həmin budkanın üzü, bax, o yandadır.

– Onda qurtardıq, – Aqustin dedi. – *Salud, İngles*. Tütünün var?

– Çəkmək olmaz. Çox yaxındır.

– Mən çəkməyəcəyəm. Papirosu ancaq ağızımda tutacağam. Sonra çəkərəm.

Robert Cordan qutunu ona uzatdı və Aqustin üç papiros götürüb yastı çoban papağının arasına soxdu. O, xırda şam ağaclarının arasında pulemyotun ayaqlarını açdı və əlini gəzdirə-gəzdirə şeylərini götürüb elə düzdü ki, hamısı əlinin altında olsun.

– *Nada mas*, – o, dedi. – Daha heç nə qalmadı.

Anselmo ilə Robert Cordan ondan ayrılıb çantaları qoyduğu yere qayıtdılar.

– Bunları hara qoysaq yaxşıdır? – Robert Cordan pıçıltı ilə soruşdu.

– Məncə, bura. Sən əminsən ki, *balaca maquina* ilə buradan gözetçini vura biləcəksən?

– Bura o gün uzandığımız yerdir?

– Həmin ağacdır, – Anselmo elə astadan pıçıldadı ki, Cordan onu güclə eşitdi və başa düşdü ki, qoca birinci gün olduğu kimi, indi də dodaqlarını tərپətmədən danışır.

– Mən bıçaqla nişan qoymuşam.

Robert Cordanın qəlbində yenə elə bir hiss oyandı ki, sanki bütün bunlar nə vaxtsa olmuşdur, amma indi bu hiss ona görə oyandı ki, o öz sualını təkrar etdi, qoca isə öz cavabını. Aqustin ondan gözetçilər barədə soruşanda da belə oldu, halbuki Aqustin əvvəlcədən cavabını bilirdi.

– Çox yaxındır. Lap həddən artıq yaxındır, – o pıçıldadı. – Ancaq işıq arxadan düşəcək. Eybi yoxdur, yerləşərik.

Anselmo:

– Onda mən o biri tərəfə keçim, – dedi, – sən məni bağışla, *İngles*. Elə olsun ki, səhv eləməyim. Bəlkə mən hər şeyi anlaya bilməmişəm.

– Nə? – o çox astadan soruşdu.

– Bir də de ki, hər şeyi dəqiq başa düşüm.

– Mən atan kimi sən də at. Sənin vurduğun gözetçi ölən kimi, körpü ilə yanıma qaç. Torbalar yanımda olacaq. Sən mənə kömək edərsən. Mən sənə hər şeyi deyərəm. Əgər mənim başıma bir iş gəlsə, sənə öyrətdiyim kimi, hər şeyi özün edərsən. Tələsmə, hər şeyi səliqə-sahmanla elə, pazları dərinə vur, qumbaraları möhkəm bağla.

– Mənə hər şey aydındır. Hər şey yadımdadır. Daha gedim. Sən yaxşı gizlən, *İngles*, tezliklə işıqlaşacaq.

– Atəş açmamışdan əvvəl dincəl və düz nişan al. Ona adam kimi yox, hədəf kimi bax, *acuerdo?*¹ Bütün bədənini yox, müəyyən bir nöqtəni nişan al. Əgər üzünü sənə tərəf dursa, qarnını nişan al. Əgər arxası sənə dayansa, kürəyinin ortasını nişan al. Qulaq as, qoca. Əgər o, oturmuş olsa, mən atan kimi, qaçmazdan və əyilməzdən qabaq yerindən sıçrayacaq. Bax, sən də bu vaxt atəş aç. Amma o hələ də oturmuş olsa, dərhal at. Gözləmə. Ancaq düz nişan al. Əlli yarda qədər yaxınlaş. Axı sən ovçusan. Sənin üçün burada çətin bir iş yoxdur.

– Sən necə əmr edirsənsə, elə də edəcəyəm.

– Hə. Mən sənə belə əmr edirəm, – Robert Cordan dedi. Yaxşı ki, mən bunu əmr kimi təqdim etməyi unutmamışam, deyə o fikirləşdi. Bu cür asandır. Belə olanda, heç olmasa onun günahı azalır. Hər halda ümid edirəm ki, o özü belə başa düşür. Axı birinci gün onun adam öldürmək barədə mənimlə necə danışdığını tamam unutmuşdum.

– Mən bunu sənə əmr edirəm, – dedi, – indi isə get.

– *Me voy*, tezliklə görüşərik.

Robert Cordan:

¹ Yaxşı? (*isp.*)

– Tezliklə görüşərik, qoca, – dedi.

O, dəmir yol stansiyasında dayanan atasını və gözləri yaşla dolaraq onunla vidalaşmasını xatırladı və qocaya nə “salamat qal”, nə də “uğur arzulayıram” dedi.

– Tüfəngin lüləsini təmizləmişən? – o pıçıldadı. – Yoxsa lap bərk tərəcə.

– Hələ mağarada təmizləmişəm, – Anselmo cavabında dedi. – Mən hamısını sünbə ilə təmizləmişəm.

– Hə, tezliklə görüşərik, – Robert Cordan dedi və ayağı səndəlli qoca səssizcə yeriyərək iri, yüngül addımlarla ağacların dalında gözdən itdi.

Robert Cordan şam ağacının iynə yarpaqları döşənmiş torpaqda uzandı və səhər yelinin təsiri ilə şam ağaclarının ilk xışıltısını gözleməyə başladı. O, avtomatın sandığını çıxartdı və bir neçə dəfə çaxmağı açıb bağladı. Sonra çaxmağı bağlamadan tüfəngin lüləsini özünə tərəf çevirdi, qaranlıqda lüləni dodağına yaxınlaşdırdı və onu üfləyərək dili ilə yağlı, sürüşkən metalı hiss etdi. O, avtomatı sol əlinə götürüb çaxmağını yuxarı tutdu ki, ora şam ağacının iynələri və toz düşməsin, baş barmağı ilə sandıqdakı bütün patronları çıxarıb qabağına sərdiyi cib yaylığının üstünə düzdü. Sonra qaranlıqda əlini gəzdirərək patronları bir-bir təzədən sandığa doldurdu. İndi sandıq yenə ağırlaşdı və Robert Cordan onu yerinə saldı, sandıq yerinə düşən kimi çıxdı. O, şam ağacının dalında üzüqoylu uzanmışdı, avtomatı sol əlində tutub aşağıda görünən işıltıya baxırdı. Hərdən işıltı yox olurdu və o belə güman edirdi ki, köşkdən gözetçi kürənin qabağını kəsir. Robert Cordan uzanıb səhərin açılmasını gözləyirdi.

QIRX İKİNCİ FƏSİL

Pablo mağaraya qayıdanda və dəstə yamacla aşağı, atların saxlanacağı yerə enəndə, Andres sürətlə Qolsun qərargahına doğru irəliləyirdi. Onlar yük maşınlarının dağlardan endiyi baş Navaserrada yoluna çıxdılar. Orada nəzarət postu var idi, amma Qomes polkovnik Mirandadan aldığı buraxılışı gözetçiyə göstərərək, o, kağızı cib fənəri ilə işıqlandırdı, onu o biri gözetçiyə ötürdü, sonra Qomesə qaytarıb ona rəsmi salam verdi.

– *Siga*, – o dedi. – Yolunuza davam edin. Amma farasız.

Motosiklet yenə nərildədi, Andres qabaq oturacaqdan yapışdı və onlar yük maşınlarının arasından vurub keçərək irəli getdilər. Yük maşınları işıqlarını yandırmadan uzun sıra ilə üzüaşağı irəliləyirdi. Onlar yuxarı qalxan yüklənmiş maşınlarla da rast gəlirdilər və bunların hamısı toz qaldırırdı, Andres qaranlıqda tozu görmür, amma onun üzünə necə vurduğunu və dişlərinin arasında xırçıldadığını hiss edirdi.

Onlar bir yük maşınına lap yaxınlaşdılar, motosiklet fınxırdı, Qomes sürəti artırdı, həmin yük maşınıni ötüb keçdi, sonra ikincisini, üçüncüsünü, dördüncüsünü ötdü, qarşıdan gələn maşınlar isə gurultu ilə yolun sol tərəfindən keçirdi. İndi arxadan minik maşını gəlirdi və onun klaksonu hərdənbir toz basmış yük maşınlarının gurultusuna qarışırdı; sonra onun faraları yandı və sarı rəngli qatı duman kimi göydən sallanan tozu işıqlandırdı, maşın qıcırta ilə başqa sürətə keçdi, təkidlə, qəzəblə, dəlicəsinə ulaya-ulaya onları vurub ötdü.

Sonra irəlində bütün hərəkət yavaşdı, onlar sanitar maşınlarının, qərargah maşınlarının, hərəkətsiz, ağır metal bağalara oxşayan, göyə ucalan tozun içində top lülələri yuxarı dikilmiş zirehli maşınların, yenə də zirehli maşınların arasından şütüyərək ikinci nəzarət postuna gəlib çıxdılar, burada isə demə qəza baş veribmiş. Yük maşınlarından biri dayanmış, o biri isə bunu görmədən maşını vurmuş və arxa bortunu dağıtmışdı, patron yeşikləri yola tökülmüşdü. Yeşiklərdən biri sınıb dağılmışdı, Qomes və Andres motosikletdən düşüb onu dayanan maşınların arasından qabağa, nəzarət postuna doğru çəkib aparırdılar ki, buraxılışı göstərsinlər, Andres tozun içinə tökülmüş minlərlə mis gilin üstü ilə gedirdi.

Qabaqdakı maşını vuran yük maşınının radiatoru əzilmişdi. O biri maşın isə arxadan ona dəyib dayanmışdı. Onlarca digər maşın arxadan gəlib sıxlaşmışdı, uzunboğaz çəkmə geymiş zabit sıraya düzülmüş maşınların yanından qaça-qaça sürücülərin üstünə çığırdı ki, maşınları geri çəksinlər və beləliklə də əzilmiş maşını yoldan çıxartmaq mümkün olsun.

Lakin yük maşınları həddindən çox idi, zabit sıranın axırına çataraq, ardı-arası kəsilməyən maşınların qabağını alandan sonra yük maşınları geri gedə bildi və Andres gördü ki, zabit əlində cib fənəri bürdrəyə-bürdrəyə qaçır, çığırır, söyür; qarşıdan gələn maşınlar isə qaranlıqda bir-birinin dalınca gedirdi.

Nəzarət postundakı gözətçi buraxılışı onlara qaytarmadı. Gözətçilər iki nəfər idi, onların cib fənəri, çiyinlərində tüfəngləri var idi, onlar da çığırdılar. Buraxılışı alan gözətçi qarşı tərəfdən gələn yük maşınlarından birinə yanaşdı və sürücüyə tapşırırdı ki, o biri nəzarət postuna xəbər versin: basırıq qurtarmayınca bütün maşınları saxlasınlar. Sonra gözətçi buraxılışı hələ də əlində tutaraq geri döndü və yeşikləri yerə səpələnən yük maşınının sürücüsünün üstünə çığırdı.

– Allah xatirinə, hər şeyi at, sür get, yoxsa biz heç vaxt bu həngəmədən baş açə bilməyəcəyik! – o, qışqıra-qışqıra sürücüyə dedi.

Arxadakı təkərlərin üstünə əyilən sürücü:

– Ötürücüm sınıb, – dedi.

– Ötürücün də belə-belə olsun. Sənə deyirlər sür get də!

Sürücü:

– Sınıb tökülmüş diferensialla heç yana getmək olmaz, deyərək maşının üzərinə əyildi.

– Onda qoy bir adam səni yedəyə alsın, əvvəl-axır bu zibili buradan götürmək lazımdır axı.

Sürücü maşının əzilmiş yerini elektrik fənəri ilə işıqlandıran gözətçiyə qaşqabaqla baxmaqda idi.

– Tərpen! Tərpen! – hələ də buraxılış vəsiqəsini əlində tutan gözətçi çığırdı.

Qomes ona xatırlatdı:

– Mənim sənədlərimi ver, Mənim buraxılış vəsiqəmi ver. Biz tələsirik.

– Al buraxılışını, rədd ol, – deyərək gözətçi kağızı ona qaytardı və qarşıdan gələn yük maşınını saxlamaq üçün yolun o biri tərəfinə atıldı.

– Yol ayrıcında maşını döndər, bu maşının yanına ver, onu yedəyə alıb aparacaqsan, – o, sürücüyə dedi.

– Mən sərəncam almışam...

– Sənin sərəncamın da belə-belə olsun. Nə deyirəmsə, ona da əməl elə.

Sürücü qaz verib düz getdi – heç yerə dönüb-ələmədən maşını irəli sürdü və tozun içində gözdən itdi.

Qomes əzilmiş yük maşınının dalından motosikleti döndərdi və yolun indi boş olan sağ tərəfinə çıxdı, qabaq oturacaqdan bərk tutan Andres gözətçinin o biri yük maşınını saxladığını və kabinədən başını çıxarıb qulaq asan sürücü ilə danışmağa başladığını gördü.

İndi onlar təcricən dağlara qalxa-qalxa sürətlə gedirdilər. Yuxarı qalxan maşınlar nəzarət postunda saxlanılmışdı və yalnız qabaqdan gələn maşınlar yolun sol tərəfindən, onların motosikletinin yanından ötürdü, motosiklet isə sürətlə yuxarı qalxaraq qəzadan əvvəl nəzarət postunu ötüb keçmiş maşınlara çatdı.

Onlar hələ də faranı yandırmadan dörd zirehlini, sonra isə əsgərləri aparan yük maşınları dəstəsini ötüb keçdilər. Əsgərlər qaranlıqda səssizcə gedirdilər, Andres əvvəlcə əsgərlərin haradasa onun başı üstə, maşınlarda, tozun içində bir-birinə qısılib oturduqlarını hiss etdi. Sonra daha bir qərargah maşını onlara çatdı, bu maşın aramsız siqnal verirdi, faraları gah yanır, gah da söndürdü, yananda yük maşınlarını işıqlandırır. Andres çiyinlərində tüfəng olan polad dəbilqəli əsgərləri gördü, pulemyotların lülələri yuxarı, göyə dikilmişdi və qaranlıqda aydın seçilirdi, maşının faraları söndəndə isə gecənin zülməti onları eridirdi. Bir yük maşını ilə bərabərləşəndə o, faraların işığında əsgərlərin həyəcanlı və qəmli sifətlərini gördü. Əsgərlər polad dəbilqə qoymuşdular və qaranlıq yolla hücumun başlanacağı yerə gedirdilər. Qaranlıqda onların çöhrəsi hər birinin gizli düşüncələrini əks etdirirdi. Faraların işığında əsgərlər başqa cür görünürdülər, onları gündüz bu cür görmək olmazdı, çünki gündüz hər adam birindən xəcalət çəkir, onlar bombardman və həmlə başlanana kimi davam gətirirlər, sonra isə heç kəs sifətinin nə hala düşdüyünü fikirləşmir.

Qomes hələ də qərargah maşınıni irəli buraxmır, bir-birinin ardınca yük maşınlarını ötüb keçirdi. Arxada oturmuş Andres əsgərlərin sifəti barədə heç də bu cür fikirləşmirdi. O başqa şey fikirləşirdi: "Gör necə ordudur. Necə silahı var. Necə mexanikləşdirilib. *Vaya gente*¹. Bir bu adamlara bax. Budur, respublika ordusu. Bir onlara bax. Yük maşınları bir-birinə bənd olub. Adamların da hamısının geyimi eyni. Hamı polad dəbilqədə. Yük maşınlarında yerləşdirilən, təyyarələri gözləyən *maquinas*-a bir bax. Gör bizdə necə ordu yaradılıb!"

Motosiklet əsgərləri aparan boz rəngli hündür yük maşınlarını, hündür dördkünc kabinəli və yöndəmsiz dördkünc radiatorlu yük maşınlarını ötür keçir, sürəti azaltmadan yol boyu yoxuşa qalxırdı, onların lap arxasınca gələn qərargah maşını tozun içində titrək parıltı ilə yük maşınının arxasını işıqlandırır, onun bortunda qırmızı ordu ulduzu

¹ Gör necə adamdır (*isp.*)

çəkilməmişdi, yanlarda da həmin ulduzlar təsvir edilmişdi, motosiklet asanlıqla yoxuşu qalxırdı, hava getdikcə soyuyurdu, yuxarı qalxdıqca yol sağa-sola burulurdu, yük maşınları ağır-ağır irəliləyirdi, faraların işığında bəzi maşınların radiatorları üzərində buxar görünürdü, motosiklet də gedə-gedə finxırırdı, – Andres yoxuşu qalxarkən qabaq oturacaqdan bərk-bərk tutub fikirləşirdi ki, motosikletdə belə səyahət əla şeydir! O əvvəllər heç vaxt motosikletə minməmişdi, indi isə onlar maşınların arası ilə dağa, hücumun təyin olunduğu yerə qalxırdılar və Qomeslə birlikdə yoxuşu qalxarkən o bilirdi ki, postlara hücum başlanana qədər düşərgəyə dönmək barədə fikirləşmək artıq şeydir. Belə basırıq yolda, bu cür, qarmaqarışıqda o ancaq sabah axşam geri dönə bilər, özü də işi gətirsə. O əvvəllər heç vaxt hücumun və hücum hazırlığının necə olduğunu görməmişdi və indi, yolla gedərkən Respublikanın yaratdığı ordunun böyüklüyünə və gücünə mat qalmışdı.

İndi onlar dağın lap döşündən keçən yolla irəliləyirdilər, burada yoxuş olduqca dik idi və zirvəyə yaxınlaşanda, Qomes ona dedi ki, yerə düşsün, onlar bir yerdə motosikleti itələyib axırncı dikə qaldırdılar. Dağın başından azca solda yol dərhal burulurdu və maşınlar buradan dönürdü, həmin yerdən onlar, göyə uçan böyük daş binanın pəncərələrində sayrısan işıqları gördülər.

– Gedək ora, qərargahın yerini soruşaq, – Qomes Andresə dedi və onlar motosikleti böyük daş binanın bağlı qapısına çəkdilər, binanın qarşısında iki gözətçi durmuşdu. Qomes motosikleti divara söykədi və bu vaxt qapı açıldı, içəridən düşən işıqda meşin kostyumlu, çiyindən çanta sallanmış və sol böyründən taxta qoburlu mauzer asılmış motosikletçi göründü. Qapı bağlananda o qaranlıqda qapının ağzındakı motosikletini tapdı, motor işə düşsün deyə, onu bir qədər qabağa itələdi və gurultu qopararaq yol boyu yuxarı cumdu.

Qomes qapıda dayanan gözətçiyə müraciət etdi.

– Altmış beşinci briqadadan kapitan Qomes, – o dedi. – Deyə bilməzsən, Beşinci diviziyaya komandanlıq edən general Qolsun qərargahını necə tapaq?

Gözətçi:

– Bura deyil, – söylədi.

– Bəs bura nədir?

– *Comandancia*¹.

¹ Komendantlıq (*isp.*)

- Hansı *comandancia*?
- *Comandancia*, vəssalam.
- Hansı hissənin *comandancia*?

- Sən kimsən ki, suallarına da cavab verim, – gözətçi qaranlıqda ona dedi. Bu dağ zirvəsində başdan-başa ulduzla dolu olan səma çox təmiz idi və tozlu yoldan uzaqlaşmış Andres indi hətta qaranlıqda da hər şeyi seçə bilirdi. O, aşağıda, yolun sağa döndüyü yerdə, gecənin səması fonunda seçilən yük və minik maşınlarının kölgələrini aydın görürdü.

Qomes dedi:

- Mən Altmış beşinci briqadanın birinci batalyonunun kapitanı Roxelio Qomesəm və soruşuram ki, general Qolsun qərargahı harada yerləşir.

Gözətçi qapını araladı və qışqırdı:

- Kapralı çağırın.

Elə bu an yolun döngəsində iri qərargah maşını göründü, maşın dövrə vurub böyük daş binaya tərəf yönəldi, Andres və Qomes Kapralı burada gözləyirdilər.

Maşın onların yanından keçib qapının ağzında dayandı. Maşından Beynəlmiləl briqada forması geymiş iki zabitin müşayiəti ilə hündür bir adam düşdü. O, yaşlı və kök idi, başına fransız ordusuna aid xaki rəngində çox iri beret qoymuşdu, əynində palto var idi, paltonun üstündən planşet və uzun qayıqlı tapança asılmışdı.

O, sürücüyə müraciət edərək, ona tapşırı ki, maşını qapıdan çəkib örtülü yerə qoysun. Bu sözlər fransızca deyildiyindən, Andres onun nə danışdığını başa düşmədi, əvvəllər bərbər olmuş Qomes isə fransızca cəmi bir neçə söz bilirdi.

O, digər iki zabitlə qapıya doğru gedərkən, Qomes işıqda onun sifətini aydın gördü və bu adamı tanıdı. Qomes onu siyasi yığıncaqlarda görmüşdü və "*Mundo obrero*" da onun fransızcadan tərcümə edilmiş məqalələrini oxumuşdu. Qomes onun tüklü qaşlarını, qonur gözlərini, buxağını xatırladı və vaxtilə Qara dənizdə fransız donanmasında üsyan başçılıq etmiş bu adamın fransız inqilabçısı olduğunu bildi.

Qomes bilirdi ki, bu adam Beynəlmiləl briqadalarda çox böyük siyasi vəzifə tutur və bilirdi ki, Qolsun qərargahının yeri ona məlum olmalıdır və bu adam ona qərargahın səmtini göstərə bilər. Amma o bilirdi ki, zəmanə, ümitsizlik, öz şəxsi və siyasi işlərindən narazılıq,

sonsuz şöhrətpərəstlik bu adamı lap yaman günə qoyub, bilmirdi ki, hər hansı iş üçün ona müraciət etməkdən də xatalı şey yoxdur. Bütün bunları bilmədən o irəli, həmin adamın qarşısına getdi, düyümlənmiş yumruğu ilə onu salamlayaraq dedi:

– Yoldaş Marti, biz general Qolsa məlumat aparırıq. Onun qərar-gahının yerini bizə deyə bilməzsiniz? Çox təcildir.

Hündür, kök adam başını Qomesə tərəf çevirdi və sulu gözlərlə diqqətlə onu süzdü. Hətta cəbhədə, açıq maşınla təmiz havada gözdikdən sonra da, onun parlaq elektrik lampası ilə işıqlanan boz sifətində meyit rəngi var idi. Elə bil onun sifəti cansız toxumadan yapılmışdı.

– Nə aparırsınız, yoldaş? – deyərək o, Qomesdən ispanca, aşkar Kataloniya ləhcəsində soruşdu. O, Andresə çöpəki baxdı, onu süzdü və yenə nəzərlərini Qomesə çevirdi.

– General Qolsun adına məlumatdır, yoldaş Marti, əmr olunub ki, onun qərar-gahına çatdırılsın.

– Məlumat hardandır, yoldaş?

– Faşist cəbhəsi arxasından, – Qomes dedi.

Andre Marti əlini uzadıb məlumatı və o biri kağızları aldı. Hamısına baxıb cibinə dürtüdü.

– Hər ikisini həbs edin, – o, Kaprala dedi. – Hər ikisinin üst-başını axtarın və mən dallarınca adam göndərən kimi yanıma gətirin.

O, cibində məlumat böyük daş binaya girdi. Andres və Qomesi qarovul otağına aparıb axtarmağa başladılar.

– Buna nə olub? – Qomes gözətçilərdən birinə dedi.

– *Esta loco*, – gözətçi cavab verdi. – O, dəlidir.

Qomes dedi:

– Nə danışırısan? Axı o böyük siyasi xadimdir. O, Beynəlmiləl briqadaların baş komissarıdır.

– *Apesar be eso, esta loco*, – kapral dedi. – Buna baxmayaraq dəlidir. Siz faşistlərin arxasında nə eləyirsiniz?

– Bax, bu yoldaş ordandır, o, partizandır, – Qomes onu axtaran kaprala cavab verdi. – O, general Qolsa məlumat aparır. Bax ha, mənim sənədlərimi itirməyəsen. Pullarımı da, iplə bağlanmış bu gülləni də. Bu Qvadarrama yaxınlığında aldığım ilk yaranın nişanəsidir.

Kapral:

– Narahat olma, – dedi, – hamısı bu yeşikdə olacaq. Qolsun yerini məndən niyə soruşmadın?

– Biz elə səndən soruşmaq istəyirdik. Mən gözətçidən soruşdum, o da səni çağırırdı.

– Elə bu vaxt dəli gəldi, sən də ondan soruşdun? Ondan heç nə soruşmaq olmaz. O, dəlidir. Sənin Qolsun buradan üç kilometrlikdədir. Yol boyu yuxarı getmək, sonra isə sağa dönüb meşəyə girmək lazımdır.

– Sən bizi onun yanına buraxa bilərsən?

– Yox. Bundan ötrü başından keçməlisən. Mən səni dəlinin yanına aparmalıyam. Axı sənin məlumatın da ondadır.

– Bəlkə bizim bərəmizdə bir adama söz deyəsən?

– Hə, – kapral cavab verdi. – Rəislərdən kimi görsəm, deyərəm. Onun dəli olduğunu hamı bilir.

Qomes dedi:

– Mən isə həmişə onu böyük adam bilmişəm. Fransanın şərəfini qoruyan adam sanmışam.

– Bəlkə də elədir, – kapral əlini Andresin çiyinə qoydu. – Amma o, dəlidir. Onda adam güllələmək azarı var.

– Doğrudan da o, adamları güllələyir?

– *Como lo oyes*¹ – kapral dedi. – Bu qoca bubon taunundan da çox adam öldürüb. *Mato mass que la pestu bubonica*. Ancaq o, bizim kimi deyil, o, faşistlərin öldürür. *Que va*. Onunla zarafatın axırı pis olur. *Mata bishos raros*. O, qəribə-qəribə adamları öldürür. Trotskiçiləri. Təmayülçüləri. Hər cür nadir nüsxələri.

Andres bundan heç nə başa düşmədi.

– Biz Eskurialda olanda, onun sərəncamı ilə o qədər adam öldürdülər ki, – kapral söylədi. – Özü də onları biz güllələməli olurduq. Beynəlmiləl briqadaçılar özlərinkiləri güllələmək istəmirdilər. Xüsusən fransızlar. Sonrakı qanqaraçılıqdan yaxa qurtarmaq üçün bizi göndərirlər. Biz fransızları güllələmişik. Belçikaqları güllələmişik. Başqalarını da güllələmişik. Orada nə millət desən vardı. *Tiene mania de fusilar gente*². Hamısını da siyasi işlərə görə tutmuşdular. O, dəlidir. *Purifica mass que el salvarsan*. Salvarsandan da o yaxşı təmizlik işi apardı.

– Yaxşı, sən məlumat bərədə bir adama söz deyəcəksən?

– Hə, dost. Mütləq. Mən bu iki briqadada hamını tanıyıram. Onların hamısı buraya gəlib-gedir. Mən hətta rusları da tanıyıram, ancaq

¹ Elə bil sən özün eşidirsən (*isp.*)

² Onda adamları güllələmək maniyası var (*isp.*)

onlardan çox az adam ispanca danışır. Biz qoymarıq ki, bu dəli ispanları güllələsin.

– Bəs məlumat necə olsun?

– Onu da qaydaya salarıq, yoldaş, sən narahat olma. Biz onunla, bu dəli ilə danışmağın yolunu bilirik. O ancaq öz adamları üçün təhlükəlidir. İndi biz bunu başa düşmüşük.

– Dustaqları gətirin, – Andres Martinin səsi eşidildi.

Kapral soruşdu:

– *Quereis echar un trago?* İçmək istəyirsən?

– Nə olar, ver.

Kapral balaca şkafdan cirə arağı çıxartdı, Qomes və Andres içdilər. Kapral da içdi. O, əli ilə dodağını sildi.

– *Vamonos*, – dedi.

Yandırıcı cirə arağının ağzı, mədəni, ürəyi necə qızışdırdığını hiss edərək onlar qarovul otağından çıxdılar və dəhlizdən keçib otağa girdilər, Marti burada uzun stolun arxasında əyləşib xəritəni açmışdı, əlində tutduğu qırmızı-göy karandaş sərkərdəlik oyununda ona kömək edirdi. Bütün bunlar Andresi daha da gecikdirirdi. Bu gün ərzində belə ləngimələr çox olmuşdu. Bu cür ləngimələr həmişə çox olur. Əgər sənədlərin qaydadadırsa və ürəyin təmizdirsə, onda qorxmağa ehtiyac yoxdur. Belə şeylər həmişə bununla qurtarır ki, səni buraxırlar və sən öz yoluna davam edirsən. Amma *İngles* cəld olmağı tapşırırmışdı. İndi Andres bilirdi ki, körpü parladılana qədər geri dönmək mümkün olmayacaq, lakin məlumatı çatdırmaq lazımdır, stolun arxasında əyləşən bu qoca isə onu cibinə qoyub.

Marti onlara baxmadan:

– Burada dayanın, – dedi.

– Yoldaş Marti, qulaq asın, – qəzəbini cirə arağı ilə bir az da artıran Qomes özünü saxlaya bilmədi. – Bu gün onsuz da bir dəfə anarxistlərin nadanlılığı üzündən ləngimişik. Sonra bir bürokratın, faşistin başısoyuqluğu üzündən ləngimişik. İndi isə kommunistin mənasız şübhəsi bizi ləngidir.

Marti ona baxmadan dedi:

– Səsinizi kəsin. Siz mitinqdə deyilsiniz.

– Yoldaş Marti, bu çox təcili işdir, – Qomes dedi. – Özü də çox vacib işdir.

Kapral və əsgər bu səhnəni çox maraqla müşahidə edirdilər, elə bil pyesə baxırdılar. Onu bir neçə dəfə görsələr də, ən maraqlı yerlərindən həmişə böyük ləzzət alırdılar.

– İşlərin hamısı təcildir, – Marti söylədi. – Və hamısı da çox vacibdir. – İndi o, karandaşı əlindən buraxmadan onlara nəzər saldı. – Siz hardan bilirsiniz ki, Qols buradadır? Heç başa düşürsünüz ki, hücum ərəfəsində bura gəlib generalı xəbər almaq, onun adını çəkmək nə deməkdir? Siz hardan bilirsiniz ki, bu general məhz burada olmalıdır?

– Özün ona başa sal, – Qomes Andresə dedi.

– Yoldaş general, – Andres sözə başladı. Andre Marti ona belə bir rütbə bəxş edən Andresin səhvini düzəltmədi. – Bu paketi mənə cəbhənin o tayında veriblər...

– Cəbhənin o tayında? – Marti soruşdu. – Hə, o dedi ki, sən faşistlərin arxasından gəlmisən.

– Yoldaş general, paketi mənə Roberto adlı bir *İngles* verib, o dinamitçidir, bizə gəlib ki, körpünü partlatsın. Başa düşürsən?

– Dalısını söylə. – Marti “söylə” sözünü “yalan de”, “uydur”, “quraşdır” mənasında işlətdi.

– Belədir, yoldaş general, *İngles* mənə tapşırıb ki, məlumatı tezliklə general Qolsa çatdırım. Bu gün Qols bu dağlarda hücumu başlayır və biz ancaq bir şey xahiş edirik, – əgər yoldaş general razıdırsa, bizə izn versinlər ki, paketi tezliklə çatdıraq.

Marti başını buladı. O, Andresə baxırdı, amma onu görmürdü.

Qols, deyə o, dəhşət və sevinc qarışıq bir hiss keçirərək düşünürdü, belə bir hissi o adam keçirir ki, rəqibinin çox ağır avtomobil qəzasında həlak olduğundan xəbər tutur və ya nifrət bəslədiyi, lakin təmizliyinə şübhə etmədiyi adamın pul yediyini eşidir. Yəni Qols onlarla əlbirdir! Yəni Qols faşistlərlə əlaqə yaradır! Onun demək olar ki, iyirmi ildən bəri tanıdığı Qols. Həmin Qols ki, Lukaç ilə birlikdə o qış Sibirde qızıl qatarını ələ keçirib. Həmin Qols ki, Kolçaka qarşı, sonra da Polşada vuruşub. Həm də Qafqazda. Həm də Çində vuruşub, oktyabrın birindən isə burada vuruşur. Amma o həqiqətən Tuxaçevski ilə yaxın olub. Doğrudur, Vorosilovla da yaxın olub. Amma eyni zamanda Tuxaçevski ilə də. Daha kiminlə? Burada əlbət ki, Karkovla yaxındır. Lukaçla da yaxındır. Macarların isə hamısı intriqaçdır. O, Qalla nifrət edirdi. Qols Qalla nifrət edirdi. Bunu yadında saxla. Qeyd elə bunu. Qols həmişə Qalla nifrət edirdi. Pusta isə yaxşı münasibət bəsləyirdi. Bunu yadında saxla. Onun qərargah rəisi də Düvaldır. Görürsən necə olur? Sən özün eşitdin ki, o, Kopiki axmaq adlandırdı. Bu belə də deyilib. Bu, faktdır. İndi də faşistlərin arxasından məlumat gəlir. Ağac o vaxt sağlam olar

və boy atar ki, onun çürümüş budaqları tamam kəsilib atılsın. Və çürüyün çürüklüyü hamıya aydın olmalıdır, ona görə ki, onu məhv etmək lazımdır. Lakin Qols, başqası yox, məhz Qolsdur. Yəni Qols satqın olsun! O bilirdi ki, heç kəsə inanmaq olmaz. Heç kəsə. Heç vaxt. Nə arvadına. Nə qardaşına. Nə ən köhnə dostuna. Heç kəsə. Heç vaxt.

– Aparın onları, – o, gözetçiyə dedi. – Həm də möhkəm mühafizə edin.

Kapral əsgərə baxdı. Bu dəfə tamaşa həmişəkindən maraqsız çıxdı.

Qomes:

– Yoldaş Marti, – dedi, – aqlınızı itirməyin. Mənə, namuslu zabit və yoldaşa qulaq asın. Məlumatı nəyin bahasına olursa-olsun, çatdırmaq lazımdır. Bu yoldaş onu faşist mövqelərindən keçirib ki, yoldaş general Qolsa təqdim etsin.

– Aparın onları, – Marti bu dəfə daha yumşaq tərzdə gözetçilərə dedi.

Əgər bu iki nəfəri güllələmək lazım gələcəkdisə, o, indidən hər ikisinə acıyırdı, insan kimi acıyırdı. Lakin ona əzab verən Qolsun faciəsi idi. Yəni bu, məhz Qols olsun, deyə düşünürdü. Faşist məlumatını elə bu saat Varlova göstərmək lazımdır. Yox, ən yaxşısı, Qolsun özünə göstərmək lazımdır, görək onu necə qəbul edəcək. O, belə də eləyəcək. Əgər Qols Varlovla həmrəydirsə heç Varlova etibar etmək olar? Yox. Burada gerek işi çox ehtiyatla görəsən.

Andres Qomesə tərəf döndü.

– Deməli, o, məlumatı göndərmək istəmir? – Andres öz qulaqlarına inanmayaraq soruşdu:

– Məgər özün eşitmədin? – Qomes dedi.

– *Me cago en su puta madre!*¹ – Andres dedi. – *Esta loco.*

– Hə, – Qomes dedi. – O, dəlidir. Siz dəlisiniz. Eşidirsiniz? Dəli! – o, qırmızı-göy karandaşı əlində tutub yenə xəritənin üzərinə öyilən Martinin üstünə çığırdı. – Bura bax, eşidirsən? Dəli! Dəli qatil!

– Aparın onları, – Marti gözetçiyə dedi. – Öz günahlarını dərk etdiklərindən ağılları çaşıb.

Bu cümlə kaprala tanış idi. O bunu dəfələrlə eşitmişdi.

– Dəli qatil! – Qomes çığırdı.

– *Hijo de la gran puta!*², – Andres dedi. – *L co.*

¹ İspanca söyüş

² İspanca söyüş

Bu adamın kütlüyü Andresi hövsələdən çıxarmışdı. Əgər o dəlidirsə, onu bir dəli kimi buradan rədd etmək lazımdır. Qoy onun cibindən məlumatı götürsünlər. Lənətə gəlsin, bu dəlini. Andresin həmişəki sakitliyi və mehribanlıığı ispanlara xas olan dərin qəzəbə çevrildi. Bir az da keçsəydi, bu qəzəb onun gözünü tutacaqdı.

Gözetçilər Qomeslə Andresi otaqdan çıxarıb aparanda, Marti xəritəyə baxa-baxa qüسسə ilə başını tərpətdi. Gözetçilər ona yağdırılan söyüşdən ləzzət aldılar, amma bütövlükdə bu tamaşa onları açmadı. Əvvəllər daha maraqlı olurdu. Andre Marti söyüşləri sakitcə dinlədi. Neçə-neçə adam onunla söhbətini söyüşlə qurtarmışdı. O həmişə səmimi qəlbədən həmin adamların halına acıyırdı, həmişə də bu barədə düşünürdü və bu, onun olan-qalan səmimi fikirlərindən, özününkü hesab edə biləcəyi fikirlərdən biri idi.

O beləcə oturub gözlərini xəritəyə, heç vaxt əməlli-başlı anlamadığı xəritəyə, qəhvəyi, nazik, hörümçək toruna bənzəyən üfüqi xətlərə dikmişdi. O bilirdi ki, bu üfüqi xətlər müxtəlif təpələri və dərələri bildirir, lakin heç vaxt beyninə girmirdi ki, nə üçün bura təpə, bura isə dərə kimi göstərib. Amma briqadaların siyasi rəhbəri kimi ona hər işə qarışmağa icazə verilirdi, o da xəritədə nömrələnmiş, nazik qəhvəyi xətlə dairəyə alınmış çayların əyri xətlərinə, paralel istiqamətdə uzanan zolaq-zolaq yolların kəsişdiyi meşələrin yaşıl ləkələri arasındakı bir yerə barmağını qoyub deyirdi: "Budur. Zəif yer bax buradır".

Hər ikisi, şöhrətpərəst və siyasətəbaz olan Qall və Kopik onunla razılaşırdılar və bir müddət sonra heç vaxt xəritə görməyən, lakin həmlədən qabaq müəyyən təpənin nömrəsini eşidən adamlar həmin təpəyə qalxır və onun döşündə ölümle üzləşirdilər, ya da təpənin ətəklərinə çatar-çatmaz zeytunluqdan açılan pulemyot atəşi ilə yerə sərilirdilər. Cəbhənin başqa bir sahəsində isə nəzərdə tutulmuş təpəyə qalxmaq çətin olmurdu, hərçənd bu da bir nəticə vermirdi. Lakin Qolsun qərargahında Marti barmağını xəritəyə uzadanda, başı yara yerləri ilə dolu olan generalın solğun üzünün damarları şişirdi və o fikirləşirdi: "Ah, Andre Marti, bu murdar barmağınızın mənim xəritəmə toxunmasına yol verməkdənsə, sizi güllələmək mənə daha xoş olardı. Lənətə gəlsiniz sizi, başınız çıxmayan işə girişdiyinizə görə nə qədər adam məhv olub. O, günə daş düşəydi ki, traktor zavodlarına, kəndlərə, kooperativlərə sizin adınızı verdilər və siz indi toxuna bilmədiyim simvol olmusunuz. Gedin başqa bir yerdə şübhələnin,

hədələyin, işə qarışın, işə edin və güllələyin, mənim qərargahımdan işə əl çəkin”.

Lakin Qols bütün bunları ucadan demək əvəzinə, xəritənin üstünə əyilmiş bu cəmdəkdən uzaq olmaq, bu barmaqdan, bu sulu gözlərdən, çal bıqlardan və üfunətli nəfəsdən uzaq olmaq üçün küreyini stulun söykənəcəyinə dayayıb deyirdi: “Bəli, yoldaş Marti. Mən sizi başa düşdüm. Lakin mənə bu, inandırıcı deyil və mən sizinlə razılaşmıram. Mənim başımın üstündən hərəkət edə bilərsiniz. Bəli. Bu məsələni, özünüz dediyiniz kimi, partiya qaydası ilə irəli sürə bilərsiniz. Lakin mən sizinlə razı deyiləm.”

İndi işə Adre Marti oturub stolun üstünə sərilmiş xəritəyə göz gəzdirdirdi, abajursuz elektrik lampası iri beretli başını işıqlandırır, beretini alına çəkmişdi ki, parlaq işıq gözüne düşməsin, o tez-tez mumlu kağızda çoxaldılmış hücum əmrinin nüsxəsinə baxır və hərbi məktəbdə taktiki vəzifəni təhlil edən cavan zabit kimi əmri xəritə əsasında yavaş-yavaş, səylə, səbirlə təhlil edirdi. Müharibə bütünlüklə onun qəlbinə hakim kəsilmişdi.

Xəyalında qoşunlara özü komandanlıq edirdi; qərargahın işinə qarışmağa ixtiyarı var idi, onun fikrincə işə bu elə komandanlıq etmək deməkdi və o, cibində Robert Cordanın məlumatı beləcə oturmuşdu, Qomes və Andres işə qarovul otağında, işin necə qurtaracağını gözləyirdilər, *Robert Cordan da körpünün yuxarısındakı meşədə uzanmışdı.*

Andre Marti Andreslə Qomesi tutub saxlamasaydı və onlar öz vəzifələrini vaxtında yerinə yetirsəydilər də, çətin ki, Andresin səfərinin nəticəsi başqa cür ola bilərdi. Hücumu dayandırmaq üçün cəbhədə kifayət qədər səlahiyyətli adamlar yox idi. Maşın lap çoxdan işə salınmışdı və onu dərhal saxlamaq mümkün deyildi. İri hərbi əməliyyatların hamısında böyük ətalət qüvvəsi olur. Lakin bu ətalət aradan qaldırıldıqdan və maşın hərəkətə gətirildikdən sonra maşını dayandırmaq, az qala onu işə dərhal saxlamaq qədər çətin olur.

Lakin həmin axşam, beretini gözlərinin üstünə çəkmiş yaşlı adam hələ də stolun üstündəki xəritəni öyrənərkən, qapı açıldı və rus jurnalisti Karkov mülki paltar – meşin palto geymiş və başlarına kepi qoymuş iki digər rusun müşayiəti ilə otağa girdi. Kapral özü də istəmədən onların arxasınca qapını örtüdü. Karkov, onun görüşüb-danışdığı birinci məsul şəxs idi.

– Yoldaş Marti, – Karkov özünün saymazyana-nəzakətli ahəngi ilə, fısıldaya-fısıldaya dedi və gülümsündü, onun sarı dişləri göründü.

Marti yerindən qalxdı. O, Karkovu sevmirdi, lakin buraya “Pravda”dan gələn və bilavasitə Stalinlə əlaqəsi olan Karkov o vaxt İspaniyada ən nüfuzlu şəxslərdən biri idi.

– Yoldaş Karkov, – o dedi.

– Hücüm hazırlayırsınız? – Karkov başı ilə xəritəyə işarə edib ötkəm-ötkəm soruşdu.

Marti cavab verdi:

– Mən onu öyrənirəm.

Karkov təmkinlə soruşdu:

– Hücüm edən kimdir? Siz, yoxsa Qols?

– Sizə bəlli olduğu kimi, mən siyasi komissaram, həmişə də yalnız bu işdə olmuşam. – Marti ona cavab verdi.

Karkov dedi:

– Nə danışırırsınız, siz təvazökarlıq edirsiniz. Siz ki, əsl general-sınız. Sizin xəritəniz var, səhra binoklunuz var. Siz axı bir zaman admiral olmusunuz, yoldaş Marti?

– Mən artilleriya starşinası olmuşam, – Marti dedi. Bu, yalan idi. Əslində isə üsyan başlananda baş mirzə idi. Amma indi həmişə belə fikirləşirdi ki, artilleriya starşinası olub.

– Hə-ə... Mən elə bilirdim ki, siz adicə mirzə olmusunuz, – Karkov dedi. – Mən həmişə faktları dolaşmaq salıram. Jurnalist üçün xarakterik cəhətdir.

İki digər rus söhbətdə iştirak etmirdi. Onlar Martinin çiyini üstündən xəritəyə baxır və aralarında öz dillərində danışdılar. Marti və Karkov salamladıqdan sonra fransızca danışmağa başladılar.

– Yaxşı olar ki, “Pravda” üçün yazanda faktları dolaşmaq düşməsin, – Marti dedi.

O, bunu kəskin şəkildə dedi ki, Karkovdan birtəhər yaxasını qurtarsın. Karkov həmişə “onun köpünü yatırdı” (fransızca *degonfler*), bu isə Martiyə rahatlıq vermirdi və onu ehtiyatlı olmağa məcbur edirdi. Karkov onunla danışanda, yadda saxlamaq çətin olurdu ki, o, Andre Martidir və onu buraya Fransa Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi mühüm səlahiyyətlə göndərmişdir. Bunu da yadda saxlamaq çətin olurdu ki, onun şəxsiyyəti toxunulmazdır. Bu toxunulmazlığa toxunmaq Karkov üçün adi bir şey idi. İndi Karkov deyirdi:

– “Pravda”ya xəbər göndərməmişdən əvvəl, adətən mən faktları yoxlayıram. “Pravda”da mən tamamilə dəqiqəm. Yoldaş Marti, deyin görək Seqoviya rayonunda fəaliyyət göstərən partizan dəstələrimizdən birinin Qolsa göndərdiyi məlumat barədə siz heç nə eşitməmişiniz ki? Cordan adlı bir amerikalı yoldaş bu saat ordadır, ondan xəbər gəlməliydi. Faşistlərin arxasında toqquşma barədə bizdə məlumat var. O, Qolsa məlumat göndərməli idi.

Marti soruşdu:

– Amerikalı? – O biri isə *İngles* demişdi. Deməli, belə imiş. Deməli, o səhv edib. Ümumiyyətlə, bu axmaqlar niyə onunla danışdılar?

– Bəli. – Karkov ona nifrətlə nəzər saldı. – Gənc amerikalı, o, siyasi cəhətdən o qədər inkişaf etməsə də, ispanlara yaxşı bələddir və partizan dəstələrində iş aparmaq üçün çox qiymətli adamdır. Məlumatı mənə verin, yoldaş Marti. O, onsuz da çox ləngiyib.

– Nə məlumat? – Marti soruşdu. Belə sual vermək axmaqlıq idi və bunu özü də başa düşdü. Lakin o öz səhvini dərhal boynuna ala bilməzdi və bu sualı da həqarət anını uzaqlaşdırmaq üçün verdi.

– Sizin cibinizdə olan məlumat. Cordan Qolsa göndərdiyi məlumat, – Karkov hiddətlə dedi.

Andre Marti məlumatı cibindən çıxarıb stolun üstünə qoyub, gözlərini Karkova zillədi. Hə, yaxşı. O, səhv etmişdi və daha heç nə etmək olmazdı, amma o, həqarətli vəziyyətə düşdüyünü boynuna almaq istəmirdi.

– Buraxılış vəsiqəsini də, – Karkov astadan dedi.

Marti buraxılış vəsiqəsini məlumatla yanaşı qoydu.

– Yoldaş Kapral! – Karkov ispanca qışqırdı.

Kapral qapını açdı və otağa girdi. O, tez Andre Martiyə nəzər saldı, Marti isə itlərin dövrəyə aldığı qoca qaban kimi ona baxmaqda idi. Onun, sifəti nə qorxu, nə də həqarət ifadə edirdi. O, acıqlı idi və kimsə onu əsəbiləşdirmişdisə, bu çox uzun çəkməyəcəkdi. O bilirdi ki, bu itlər onun öhdəsindən gələsi deyillər.

– Bunları sizin qarovul otağında olan iki yoldaşa verin və hər ikisini general Qolsun qərargahına göndərin, – dedi Karkov. – Onları burada onsuz da çox ləngidiblər.

Kapral çıxdı və Marti onun arxasınca baxdı, sonra nəzərlərini Karkova çevirdi.

Karkov:

– Yoldaş Marti, – dedi, – mən hələ aydınlaşdıracağam ki, görək sizin şəxsiyyətiniz nə dərəcədə toxunulmazdır.

Marti düz ona baxır və susurdu.

Karkov dedi:

– Kaprala da bir şey eləməyəsiz. Kaprallıq bir iş yoxdur. Mən o adamlara qarovul otağında rast gəldim və onlar mənə müraciət etdilər (bu, yalan idi). Ümidvaram ki, mənə həmişə müraciət edəcəklər (bu, həqiqət idi, hərçənd ona məhz kapral müraciət etmişdi).

Karkov əmin idi ki, onun sadəliyi ancaq xeyir verir, o, xeyirxah məqsədlə işə qarışmağın gücünə inanırdı.

– Bilirsinizmi, SSRİ-də, hətta Azərbaycanın kiçik bir şəhərində də ədalətsizliyə yol verilsə, mənə “Pravda”nın ünvanına, məktub yazırlar. Bu sizə məlumdur? Adamlar deyirlər: Karkov bizim dadımıza çatar.

Andre Marti Karkova baxırdı, onun sifəti ancaq kin və nifrət ifadə edirdi. O bir şeyi düşünürdü: Karkov onun barəsində nə isə yaxşı iş görməyib. Çox gözəl, Karkov, siz nüfuzlu adam olsanız da, özünüzü gözləyin.

– Burada iş bir qədər başqa cürdür, – Karkov sözüne davam etdi, – amma prinsipçə hamısı eyni şeydir. Mən hələ aydınlaşdıracağam ki, görüm sizin şəxsiyyətiniz nə dərəcədə toxunulmazdır, yoldaş Marti.

Andre Marti üzünü çevirib gözlərini xəritəyə zillədi.

– Cordan nə yazır? – Karkov soruşdu.

– Oxumamışam, – Andre Marti dedi. – *Et maintenant fichemoi la paix!* yoldaş Karkov!

– Yaxşı, – Karkov cavab verdi. – Öz hərbi məşğələnizi davam etdirin.

O, otaqdan çıxıb qarovul otağına getdi. Andres və Qomes artıq orada yox idilər, o, boş qarovul otağında bir dəqiqəlik dayanıb, yola və səbhün alatoranında görünməyə başlayan dağ zirvələrinə baxdı. Ora qalxmaq lazımdır, deyə fikrindən keçirdi. Daha vaxta az qalır.

Andres və Qomes yenə də motosiklətdə yol gedirdilər, ancaq indi hava işıqlaşmaqda idi. Dağın zirvəsini bürüyən boz dumanda hələ də döngələri bir-bir ötən motosikletin qabaq oturacağından yapışmış Andres maşının sürətlə irəlilədiyini duyurdu, sonra Qomes əyləci

¹ İndi isə məni rahat burax (*frans.*)

basdı və onlar motosikletdən düşdülər, üzüaşağı uzanan yolun ortasında motosikletin yanında durdular, sol tərəfdə, meşenin içində şam budaqları ilə örtülmüş tanklar dayanmışdı. Bütün meşə qoşunla dolu idi. Andres, yanından keçən əsgərlərin çiyində xəşəklərin uzun ağaclarını gördü. Sağda, ağacların altında, yolun yaxınlığında üstü və yanları şam budaqları ilə örtülmüş üç qərargah maşını dayanmışdı.

Qomes motosikleti bu maşınlardan birinin yanına çəkdi, onu şam ağacına söykədi və maşının qabağında arxasını ağaca verən sürücü ilə danışdı.

– Mən sizi onun yanına apararam, – sürücü dedi. – Motosikletini gizlət, üstünü də bununla ört. – O, qırılmış budaq qalağını göstərdi.

Qomes və Andres sürücünün – onun adı Visente idi – ardınca gərkən günəş şam ağaclarının tepəsindən təzəcə görünməyə başlayırdı, onlar şam ağacları arasındakı cığıra düşüb yamacla yuxarı, blindajın qapısına tərəf irəlilədilər, blindajın damından o tərəfə, yuxarıya doğru məfillər uzanırdı. Onlar qapının ağzında qaldılar, sürücü isə içəri girdi. Andres, uzaqdan dağın döşündə adi qazma kimi görünən blindajın quruluşuna heyrətlə tamaşa edirdi; yaxınlıqda təzə qazılmış torpaq yox idi, qapının ağzında dayanmış Andres görürdü ki, blindaj dərin, genişdir, onun içində gəzən adamlar başlarının tavanın tirlərinə toxunacağından qorxmurlar.

Sürücü Visente bayıra çıxdı.

Visente dedi:

– O yuxarıda, qoşunların hücumu hazırladığı yerdədir. Mən paketi onun qərargah rəisinə verdim. O, qol çəkdi. Budur, al.

O, imzalanmış zərfi Qomesə uzatdı. Qomes zərfi Andresə verdi, Andres ona baxıb köynəyinin altına soxdu.

– İmza edəninin familiyası nədir? – o soruşdu.

– Düval, – Visente cavab verdi.

– Çox yaxşı, – Andres dedi. – Bu adam, paketi verə biləcəyim üç nəfərdən biridir.

– Cavabı gözləyəcəyik? – Qomes soruşdu.

– Gözləmək lazımdır. Amma körpü partladılandan sonra İnges və qalan adamlar harada olacaqlar, mən onları haradan tapacağam – bunu bir Allah bilir.

– Gedək əyləşək, – Visente dedi. – General gələne qədər sizə qəhvə verərəm. Yəqin ki, acmısınız.

– Gör nə qədər tank var, – Qomes dedi.

O, budaqlarla örtülmüş, boz rəng çəkilmiş tankların yanından keçirdi, tanklar yerə tökülmüş şam yarpaqlarının altındakı torpaqda dərin şırımlar açmışdı, bu da onların yoldan dönüb dalı-dalı meşəyə çəkildiyi yeri göstərirdi. Şam budaqlarının altından qırx beş millimetrlük topların üfqi tuşlanmış lülələri görünürdü; meşin palto geymiş, başlarına şlem qoymuş sürücülər və atıcılar ağaclara söykənib oturmuşdular, ya da yerə uzanıb yatırdılar.

Visente:

– Bu, ehtiyat qüvvəsidir, – dedi, – bu qoşunlar da ehtiyatdadır. Hücuma başlayacaq qoşunlar yuxarıdadır.

– Çoxdurlar, – Andres dedi.

– Hə, – Visente cavab verdi. – Bütöv diviziyadır.

Blindajda isə Robert Cordanın məlumatını sol əlində tutan və sol qolundakı saatına baxan, məlumatı dördüncü dəfə oxuyan və hər dəfə də qoltuğunun altını tər basdığını və bu tərini böyürlərindən süzülüb axdığını hiss edən Düval telefon dəstəyinə deyirdi:

– Onda Seqoviya mövqeyini verin. Gedib? Avila mövqeyini verin.

O, telefonun dəstəyini əlindən yerə qoymurdu. Amma artıq telefona heç bir ehtiyac yox idi. O, hər iki briqada ilə danışa bilmişdi. Qols qoşunların döyüşə hazırlıq vəziyyətini yoxlayırdı və indi müşahidə postuna doğru gedən yolda idi. O, müşahidə postunu çağırırdı, lakin Qols orada yox idi.

– Uçuş meydanını verin, – Duval birdən-birə bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürmək istədi. O, məsuliyyəti boynuna götürüb hücumu dayandıracaq. Dayandırmaq lazımdır. Əgər düşmən hücumu gözləyirsə, adamları düşmən üzərinə qəfil hücuma göndərmək olmaz. Olmaz. Bu qırğındır, vəssalam. Belə olmaz. Bu ağlasığmaz hərəkətdir. Nə olursa olsun, belə yaramaz. Qoy onu güllələsinlər. O dərhal aerodromu çağıracaq və bombardmanı ləğv edəcək. Bəlkə bu vur-tut yayındırıcı hücumdur? Bəlkə biz yalnız hərbi sursatı və qoşunları geri çəkməliyik? Bəlkə bütün əməliyyat elə bundan ötrü başlanıb? Axı sən hücuma gedəndə, heç vaxt demirlər ki, bu ancaq yayındırıcı hücumdur.

– Uçuş meydanı lazım deyil, – o, rabitəçiyə dedi. – Altmış doqquzuncu briqadanın müşahidə postunu verin.

İlk təyyarələrin uğultusu eşidiləndə o hələ də müşahidə postuna zəng çalmaqda idi.

Həmin andaca onu müşahidə postu ilə calaşdırdılar.

– Bəli, – Qols sakitcə cavab verdi.

O, ayaqlarını iri daşa söykəyərək qum dolu kisəyə söykəyib oturmuşdu, alt dodağından papiros sallanırdı, danışarkən çiyininin üstündən yuxarı baxırdı. O, üç-üç uçan təyyarələrin getdikcə bir-birindən necə aralandığını, günəşin ilk şüaları altında səmada gümüşü işıq saçaraq uğultu ilə uzaqdakı dağın arxasından necə çıxdığını seyr edirdi. O, təyyarələrin günün altında şəfəq saçaraq yaxınlaşdığını müşahidə edir, günəş şüalarının propellerlərin üstünə düşdüyü yerdə ikiqat halə görürdü.

– Bəli, – o, telefonun dəstəyinə fransızca dedi, çünki danışan Duval idi. – *Nous sommes foutus. Oui. Comme, eujours. Oui. Ctst dommage. Oui*¹. Heyf ki, artıq gecdir.

Onun təyyarələrin ardınca baxan gözlərində iftixar duyulurdu. İndi o, qanadlardakı qırmızı fərqləndirici nişanları seçirdi və maşınların sürətli, özəmətli, uğultulu uçuşunu müşahidə edirdi. Bax, gör necə ola bilərmiş. Bunlar bizim təyyarələrdir. Həmin təyyarələr buraya hissə-hissə, Mərmərə dənizi, Dardanel boğazı, Aralıq dənizi vasitəsilə Qara dənizdən gəmilərlə getirilib, bunları Alikantədə səliqə-sahmanla boşaldıblar, bacarıqla yığıblar, sınaqdan keçirərək, nöqsansız hesab ediblər, indi onlar sıx və dəqiq sıra ilə uçurdu, səhər şəfəqlərində lap gümüşü rəngə çalışdı, onlar irəlindəki dağların zirvələrini bombalamağa uçurdu ki, hər şey gurultu ilə göyə sovrulsun və biz hücumu keçə bilək. Qols bilirdi ki, təyyarələr onun başı üstündən keçən kimi, havada delfinlərə bənzəyən bombalar aşağı uçacaq. Onda dağların zirvələri toz dumanına qərq olub gurultu ilə havaya sovrulacaq, sonra isə, bu duman təbəqələri birləşəcək və hər şey gözdən itəcək. Onda tanklar hər iki yamacla sürünəcək, bunların arxasınca isə onun hər iki briqadası hərəkət edəcək.

Əgər hücum qəfil olsaydı, onlar çox-çox irəli, sonra yamacla üzü-aşağı, sonra aşırımdan keçib o biri taya gedəcəklər, arabir yolu təmizləmək üçün dayanacaqdılar, çünki iş çoxdur, belə işi ağıllı-başlı görmək lazımdır, tanklar isə onlara kömək edə bilərdi, tanklar dönüb gələ bilərdi və öz atəşləri ilə onları qoruyardı, o biriləri isə hücumu keçənləri daşıyardı, sonra, yamac boyu irəliləyər, aşırımdan keçərək

¹ Biz batdıq. Bəli. Həmişəki kimi. Bəli. Çox təəssüf. Bəli. (frans.)

aşağı, o biri taya gedərdi. Əgər xəyanət olmasaydı və hamı öhdəsinə düşən işi görseydi, belə olmalı idi.

İki dağ zirvəsi var, tanklar var və onun iki şanlı briqadası var ki, hər dəqiqə meşədən hücumə keçməyə hazırdır, indicə təyyarələr də göründü. Onun öhdəsinə düşən iş layiqincə görülüb. Lakin indi artıq lap başı üzərində olan təyyarələrə baxdıqca o, ürəyinin necə sıxıldığını hiss etdi, çünki telefonla Cordanın məlumatını eşidəndən sonra anladı ki, dağların başında heç kəs olmayacaq. Onlar aşağı enib dar səngərlərdə qəlpələrdən özlərini qoruyacaqlar, yaxud meşədə gizlənəcəklər və bombardmançı təyyarələr uzaqlaşan kimi pulemyotlarla, avtomatlarla, Cordanın yolda gördüyü tankvuran toplarla yenə yuxarı qalxacaqlar və biz bir daha rüsvay olacağıq. Lakin təyyarələrin qulaqbatırıcı nərlitisi çox şey deyirdi, Qols onları izləyərək, onların ardınca yuxarı baxaraq, telefon dəstəyinə dedi:

– Yox. *Rien a faire. Rien. Faut pas penser, Faut accepter*¹.

Qols sərt, məğrur nəzərləri ilə təyyarələrə baxırdı, bu gözlər bilirdi ki, hər şey necə olmalı idi və indi necə olacaq, o, necə olmalı fikri ilə fəxr edərək və hətta əgər heç vaxt bu cür olmasa belə, necə ola bilərdi fikrinə inanaraq dedi:

– *Bon. Nous ferons notre petit possiole*², – və dəstəyi asdı.

Lakin Duval onun dediklərini ayırd etmədi. Əlində telefon dəstəyi stolun arxasında oturaraq, o ancaq təyyarələrin nərlitisini eşidir və fikirləşirdi: ola bilsin ki, bu saat, bax, ola bilsin ki, bu dəfə, səslərinə qulaq ver, ola bilsin ki, bombardmançı təyyarələr onları bombalayıb darmadağın edəcək, ola bilsin ki, biz onların mövqələrinə gedib çatacaq, ola bilsin ki, o istədiyi ehtiyat qüvvələrini ala biləcək, ola bilsin ki, bu dəfə əsl hücum başlanır. İşə bir bax! Ətrafda elə gurultu qopmuşdu ki, o öz fikirlərini belə eşitmirdi.

¹ Heç nə eləmək olmaz. Heç nə. Vəziyyətlə barışmaq gərəkdir. Bu barədə fikirləşmək lazım deyil. (*frans.*)

² Yaxşı. Nə mümkünsə, edərək. (*frans.*)

QIRX ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Robert Cordan körpüyə gedən yolun üstündəki dağın döşündə, şam ağacının dalında uzanıb dan yerinin sökülməsinə baxırdı. O həmişə günün bu vaxtını sevərdi və indi dan yerinin sökülməsini müşahidə etmək, sanki öz daxilinin də alatorana büründüyünü duymaq ona xoş idi, elə bil ki, o özü də zülmətin tədricən çəkilməsində iştirak edirdi, günəş doğmazdan əvvəl başlayan bu işıqlanma zamanı əşyalar qara rəng alır, onların arasındakı fəza isə ağarır, gecə parlaq nur saçan işıqlar saralır və nəhayət, gündüz işığında əriyir. Yamacın aşağısındakı şam ağaclarının cizgiləri artıq dəqiq və aydın göründü, gövdələr qalınlaşdı və qəhvəyi rəng aldı, aşağı enən duman zolağında yol parıldamağa başladı. Əyin-başı şəhdən nəm olmuşdu, meşədəki torpaq yumşaq idi və o, qalaq-qalaq yerə səpilmiş bozumlu şam iynələrinin dirşəkləri altında necə yatdığını hiss edirdi. Çayın üzərindən sürünüb gələn seyrək dumanın arasından o, aşağıda, uçurumun üstündən aşırılmış rahat və dübbədüz körpünün polad fermalarını və körpünün hər iki başındakı taxta gözətçi köşklərini seyr edirdi. Lakin çayın üzərinə çökən dumanda körpünün şəbəkələri hələ nazik və zərif görünürdü.

O, köşkdəki gözətçini, onun plaşla örtülmüş kürəyini, əlini qızdırmaq üçün, köhnə kerosin bidonundan düzəldilmiş kürənin üstünə əyilərək polad dəbilqənin altından çıxan boynunu görürdü. O, lap aşağıda daşların üstü ilə axan suyun səsinə eşidir və gözətçi köşkü üzərindəki nazik, seyrək tüstünü görürdü.

O, saatına baxıb fikirləşdi: maraqlıdır, görəsən Andres Qolsun yanına gedib çıxma bildimi. Əgər körpü partladılmalıdırsa, yaxşı olardı nəfəsini dərsən ki, vaxt çox uzansın və dəqiqlərin necə ötdüyünü aydın hiss etmək mümkün olsun. Hər halda Andres qərargaha gedib çıxma bildi ya yox, Gedib çıxma bildisə, onlar hücumu ləğv edəcəklər ya yox? Ləğv etməyə macal tapa biləcəklərmi? *Que va*. Təşvişə düşməyin nə mənası var? Ya ləğv edəcəklər, ya yox. Yalnız bir qərar olacaq, azacıq gözlə, sən onu biləcəksən. Birdən hücum uğurlu oldu? Qols dedi ki, bu mümkündür. Şans var. Tanklarımız bu yolla irəliləsə, adamlar isə La-Qranxadan keçməklə dağların bütün sol silsiləsini dolanıb keçsələr, şans var. Sən nə üçün təsəvvür edə bilmirsən ki, hücum uğurlu ola bilər? Sən müdafiəyə o qədər alışmışsan ki, belə şeylər heç ağılına da gəlmir. Belə olmağına belədir. Amma bir şey də var ki, Qols

ilə söhbət, bu qədər adamı və topların yolun o tayına keçməsinə əvvəl olmuşdu. Bu qədər təyyarənin uçmasından əvvəl olmuşdu. Sadələvh olmaq lazım deyil. Amma bir şeyi yadında saxla: nə qədər ki, biz burada faşistlərin qabağını saxlayırıq, onların əl-qolu bağlıdır. Onlar əvvəlcə bizi məğlub etsələr, başqa ölkəyə hücum edə bilməzlər, bizi isə heç vaxt məğlub edə bilməyəcəklər. Əgər fransızlar kömək etmək istəsələr, sərhədi bağlamasalar və əgər Amerika bizə təyyarə versə, onlar heç vaxt bizi məğlub edə bilməzlər. Əgər bizə heç olmasa bir şey versələr, heç vaxt. Bu xalq daim vuruşacaq, tək ona yaxşı silah verəsən.

Yox, hələ burada uzun müddət qələbə gözləmək olmaz, bəlkə də bir neçə il. Bu yalnız düşmən qüvvəsini yayındırmaq məqsədi ilə olan strateji hücumdur. Xəyala uymaq lazım deyil. Birdən bu gün biz cəbhəni yara bildik? Axı bu bizim ilk böyük hücumumuzdur. Reallıq hissini itirmə. Hər halda birdən cəbhəni yara bildik? Aludə olma, o özünə dedi. Yol boyu o tərəfə hərəkət edən hərbi qüvvələri yadına sal. Sən əlindən gələni eləmişən. Qısa dalğalı ratsiyalar – bax bizə bunlar lazımdır. Neyləyək, bir vaxt bunlar da olar. Amma hələlik yoxdur. Sən isə diqqətini topla, nə lazımdırsa, onu da elə.

Bu gün irəlində bizi gözləyən neçə-neçə günlərdən biridir. Amma, bəlkə də bütün o gələcək günlər bu gün sənə nə edəcəyindən asılıdır. Bütün bu il belə olub. Neçə dəfələrlə belə olub. Bütün bu müharibə belədir. Səhər tezdən bu nə əlləməkdir, o öz-özünə dedi. Yaxşısı budur, bax gör aşağıda nə var-nə yox.

O, panço geymiş və polad dəbilqə qoymuş, çiyinlərindən tüfəng asılmış iki nəfərin yolun döngəsindən çıxıb körpüyə tərəf gəldiyini gördü. Onlardan biri körpünün o biri başındakı gözətçi köşkünə girdi və gözdən itdi.

O biri isə ləng, ağır addımlarla körpü boyu irəlilədi. Körpünün ortasında ayaq saxlayıb çaya tüpürdü, sonra yavaş-yavaş irəli addımladı; ikinci gözətçi onun qarşısına çıxdı, bir neçə dəqiqə onunla danışdı və körpü ilə o biri tərəfə getdi. O, təzə gələn gözətçidən bərk gedirdi (tələni duyub, deyə Robert Cordan düşündü), amma o da körpünün ortasında dayandı və çaya tüpürdü.

Bu da bir əlamətdir, deyə Robert Cordan fikrindən keçirdi. Körpüyə qalxanda, gərək mən də tüpürüm. Əgər onda macal tapsam. Yox. Çətin ki, bu, yararlı vasitə olsun. Çətin ki, kömək etsin. Körpüyə çıxmamışdan əvvəl mən sübut etməliyəm ki, onun bir köməyi yoxdur.

Təzə gözətçi köşkə girib orada əyləşdi. Onun süngü taxılmış tüfəngi divara söykədilmişdi. Robert Cordan döş cibindən binoklu çıxartdı və boz rənglə boyanmış metal konstruksiyalar, körpünün o biri başı aydın görünən kimi okulyarları fırlatdı. Sonra o binoklu gözətçinin köşkünə yönəltdi.

Gözətçi divara söykənib oturmuşdu. Dəbilqəsi qarmaqdan asılmışdı, sifəti aydın görünürdü. Robert Cordan onun üzünə baxan kimi iki gün əvvəl gündüz növbəsində qaravul çəkən həmin əsgəri tanıdı. O yenə coraba oxşayan toxunma papaq qoymuşdu. Hələ də üzünü qırxmamışdı. Odları batıq idi, almaçıqları çıxmışdı. Sıx qaşları çatma idi. Üz-gözündən bilirdi ki, yuxuludur. Robert Cordan birdən onun necə əsnədiyini gördü. Sonra o, tütün kisəsini və kağız bürməsini çıxarıb özünə siqaret eşdi. Gözətçi alışqanla çəx əlləşdi, axırda onu cibinə soxdu, küroyə yaxınlaşdı, onun üstünə əyildi, közərən kömürü götürdü, üf-üf-üf bir neçə dəfə əvcunda atıb-tutdu, siqaretini yandırdı və kömürü təzədən küroyə tulladı.

Gözətçi yenidən oturub köşkün divarına söykənəndə və aramla siqaretini sənütərdə Robert Cordan obyektə səkkizqat böyükdən Seys binoklunda onun üzünə xeyli tamaşa etdi. Sonra binoklu aşağı saldı, onu qatlayıb cibinə qoydu.

Daha ona baxmayacağam, öz-özünə dedi.

O, sakitcə uzanıb yola baxır və çalşırdı ki, heç bir fikir eləməsin. Yamaqın aşağısında bitən şam ağacındakı dələ çaqqılı saldı və Robert Cordan, ağacın gövdəsi ilə onun üzünə aşağı cundağunu gördü, sonra dələ dayanıb başını çevirdi və gözlərini ona zilleyen adama tərəf baxdı. O, dələnin xırda və parıldayan gözlərini, həyəcədən titrəyən quyruğunu gördü. Sonra dələ yerə atıldı və qabaq pəncərələrini yığaraq, quyruğunu sallayaraq bir neçə uzun sıçrayışla başqa bir ağacın yanında peyda oldu. Ağacın gövdəsinə atılaraq, budaqların arasından bir də baxdı. Sonra Robert Cordan yenə onun çaqqılısını eşitdi və gördü ki, dələ yuxarı budaqlardan birinin üstünə yatıb, quyruğu isə hey tərponir.

Robert Cordan nəzərlərini yenə aşağı, şamlığın içindən görünən gözətçi köşkünə çevirdi. Ürəyindən keçdi ki, kaş dələ burada, onun cibində olaydı, yaxud fikrini məşğul etməyə başqa bir şey tapılaydı. O, dirsəklərini şam tynələrinə sürtdü, amma arzuladığı bu deyildi. Heç kəs bilmir ki, belə bir işə gedəndə insan özünü necə tənha hiss edir. Nə üçün heç kəs? Bax, mən bilərəm. Ümid edirəm ki, heç olmasa

dovşancığımı buradan sağ-salamat çıxıb gedə biləcəm. Yaxşı, daha bəsdir. Hə, hə, əlbəttə. Axı ümid bəsləməyə nə var, mən də ümidimi itirmirəm. Ümid edirəm ki, körpünü necə lazımdırsa, parladacağam, qız da sağ-salamat çıxıb gedə biləcəm. Doğrudur. Hə, əlbəttə. Məhz belə. Bu saat mənə daha heç bir şey lazım deyil.

O, uzanıb indi artıq yola və gözetçinin köşkünə yox, uzaqdakı dağlara baxırdı. Heç fikir eləmək lazım deyil, o öz-özünə dedi. O, hərəkətsiz uzanıb səhərin açılmasını seyr edirdi. Səhər sürətlə açılırdı – axı mayın axırı idi və bu, osl gözəl yay səhəri idi. Meşin gödəkəli və meşin papaqlı, sol böyründən avtomat asılmış motosikletçi körpünün üstündən keçib yol ilə üzüyuxarı getdi. Sonra körpüdə sanitar maşını gördü, maşın məhz Robert Cordanın uzandığı yerin alt tərəfindən keçdi və yol boyu yuxarı qalxmağa başladı. Daha heç nə görünmədi. O, şam ağaclarının ötrini sinəsinə çəkir və çayın sosini eşidirdi, indi körpü səhərin aydınlığında lap dəqiq və gözəl görünürdü. O, şam ağacının dalında uzanmış, avtomatı sol dirsəyinin yanına qoymuşdu, daha gözetçi köşkünə baxmırdı, beləliklə, xeyli vaxt keçdi, artıq ona elə gəlirdi ki, daha heç nə olmayacaq, belə gözəl may səhərində heç nə ola bilməz, amma birdən o, dalbadal atılan bombaların batıq partlayışlarını eşidi.

Bu səsləri eşidən kimi, ilk bombalar uzaqlarda partlayan kimi, hotta onların gurultulu oks-sədəsi dağlara yayılmamışdan əvvəl o, dərindən köks ötürüb avtomatını yerdən götürdü. Yükmə ağırlığından əli keyimişdi, barmaqları gizildöyür və çətinliklə tərponirdi.

Köşkdəki gözetçi bombaların gurultusunu eşidib yerindən qalxdı. Robert Cordan onun tūfəngi götürüb köşkdən çıxdığını və gurultuya qulaq verdiyini gördü. Gözetçi indi yolun ortasında, günün altında dayanmışdı. Toxunma papağı yana öyilmişdi, başını qaldırıb bomba atılan tərəfə dönəndə, günəş onun qırılmamış üzünü işıqlandırtdı.

Duman tamam çəkilmişdi və Robert Cordan yolun ortasında başını qaldırıb dayanmış adamı lap yaxşı görə bildi. Günəşin şüaları şam ağaclarının arasından onun üzünə düşürdü.

Robert Cordan çətinliklə nəfəs alırdı, elə bil döş qəfəsini məftillə sarımuşdılar, o, dirsəklərini yerə dayadı, barmaqları ilə qundağın hamar səthinə toxundu, arpacığı kösiyin arası ilə gözetçinin döşünə tuşladı və ehməlcə tetiyi basdı.

Ateş kəskin, qısa tokanla onun çiyinini topdı, yoldakı adam isə təəccüb və ağrıdan üzünü qırışdırıb dizini üstə düşdü, sonra qovrulma-

qovrula yerə sərildi. Tüfəngi yanına düşdü, bir barmağı tətiiyin çən-bərində ilişib qaldı. Rəbert Cordan körpünün ağzında yumağa dönmüş adamdan və körpünün o biri başındakı gözətçi köşkündən gözünü çəkdi. O, ikinci gözətçini görmürdü, buna görə də nəzərlərini sağdakı yamaca, Aqustinin gizləndiyi yerə çevirdi. Sonra o, Anselmonun atəşini eşitdi, atəşin əks-sədası yarğana gurultu saldı. Sonra o, Anselmonun bir daha atəş açdığını eşitdi.

İkinci atəşdən dərhal sonra yolun körpüyə yaxın döngəsində qumbaralar partladı. Sonra sol tərəfdə qumbaraların partlayışı eşidildi. Sonra yolun o başında tüfəng atışması başlandı, aşağıda isə qumbaraların partlayışı ilə yanaşı, Pablonun avtomatı dilə gəldi – taq-taq-taq-taq-taq. Robert Cordan yuxarıdakı dik yamacla körpünün o başına tərəf sürünən Anselmonu gördü və avtomatını çiyindən aşırıb şam ağaclarının dalındakı hər iki ağır çantayı götürdü, hərəsini bir əlinə aldı, çantaların ağırlığından bu saat qollarının çıxacağını hiss edərək, ləngər vura-vura dik yamacla aşağı, yola tərəf qaçdı.

Qaçarkən onu haylayan Aqustinin səsini eşitdi: “*Buen caza, Ingles, Buena caza!*” – və fikirləşdi: “Ovun uğurlu olsun, əlbəttə, uğurlu olsun”, – elə həmin andaca Anselmonun üçüncü atəşini eşitdi və bu atəş polad dayaqların arasında cingildədi. O, gözətçinin yolun ortasına düşüb qalmış meyitinin yanından keçdi və əlində ağır çantalar körpüyə tərəf yüyürdü.

Bir əlində karabin tutmuş qoca artıq ona tərəf qaçırdı.

– *Sin novedad!* – o çığırdı. – Heç nə olmayıb. *Tu ve que rematalo. Mən onun axırına çıxmalı oldum.*

Körpünün ortasında diz üstə düşən Robert Cordan çantaları açıb materialları çıxararkən gördü ki, Anselmonun üzündən çal saqqalına göz yaşları axır.

– *Ja mate uno tambien,* – o, Anselmoya dedi. – Mən də birini öldürdüm. – O, başı ilə körpünün axırında yumağa dönmüş birinci gözətçini göstərdi.

– Elədir, dost, elədir, – Anselmo dedi. – Öldürmək lazımdır, bax, biz də öldürürük.

Robert Cordan artıq körpünün fermalarına dırmaşırdı. Polad soyuq idi şəhdən islanmışdı, buna görə də o, ehtiyatla dırmaşaraq, ayaqlarını çəpinə bərkidilmiş dayaqlara qoyurdu, küreklərində günəşin ilıq şüalarını hiss edirdi, aşağıda gur axan suyun səsini eşidirdi, qulağına

atəş səsləri gəlirdi, yuxarı post tərəfdə lap çox atəş açılırdı. İndi onu tər basmışdı, körpünün altı sərini idi. O, bir qoluna məftil sarğısını keçirmişdi, o biri əlinin biləyindən qayıqla bağlanmış kəlbətin asılmışdı.

O, Anselmonu səslədi:

– Dinamiti mənə ver, *viejo*, ancaq hamısını yox, bir-bir. – Qoca məhəccərdən xeyli aşağı əyilib uzunsov dinamit bağlılarını ona ötürürdü, Robert Cordan bunları alıb nəzərdə tutulan yerlərə qoyur, dərinə itələyərək bərkidirdi. – Pazları ver, *viejo*! Pazları! – O, təzəcə yonulmuş pazların təzə qoxusunu sinəsinə çəkərək bunları bərkidirdi ki, dinamitin partladıcısı fermaların düyünlərində möhkəm dayansın.

O ancaq partlayış barədə fikirləşərək öz işini görür, dinamit bağlılarını bərkidir, pazları vurarkən, təcrübəli cərrah kimi cəld və məharətlə işləyirdi, birdən aşağı post tərəfdən atışma səsi eşitdi. Sonra qumbara partladı. Sonra daha bir qumbara partlayıb öz gurultusu ilə suyun səsinə batırdı. Sonra o tərəfdə hər şey sükuta qər q oldu.

Lənət şeytana, deyə o düşündü. Görəsən orada başlarına nə gəldi?

Yuxarı postda hələ də atışdırlar. Bu qədər atışma kimə lazımdır, deyə fikirləşərək o, iki qumbaranı dinamit bağlılarının üstündən yan-yanına bağladı, qumbaralar laxlayıb düşməsin deyə bunların belinə məftil sarıdı, bərk dartaraq yastıağızla burdu. Sonra o, işi necə gördüyünü yoxladı və daha möhkəm olsun deyə qumbaraların üstündəki boşluğa bir paz da vurdu, beləliklə, bütün partladıcı fermaya yapışdı.

– İndi o biri tərəfə, *viejo*, – o, Anselmonu səslədi və fermaların düyünlərinin üstü ilə dırmaşdı. Elə bil polad cəngəlliklərdən keçən Tarzandır, deyə fikrindən keçirdi, gurultunun xüsusilə boğuş olduğu qaranlıq tağın altından bir də çıxıb başını qaldıranda o, Anselmonun üzünü və dinamiti ona uzadan əlini gördü. Lənət sənə, qocanın xoş sifəti var, deyə fikrindən keçirdi. Həm də daha ağlamır. Bütün bunlar yaxşıdır. Bir tərəf artıq hazırdır. İndi qaldı bu biri tərəf, vəssalam, daş üstə daş qalmayacaq. Yaxşı, yaxşı. Başını qarışdırma. Öz işini gör. Bayaqqı kimi cəld və səliqəli ol. Həddindən artıq əlləşmə, həm də tələsmə. Hər şeyi mümkün olduğundan tez eləməyə çalışma. İndi artıq iş yaxşı gedir. Hər halda, bir tərəfi partlatmaqda heç kəs sənə mane ola bilməz. Hər şey öz qaydasınca gedir. Amma körpünün altı soyuqdur. Uf, zəhrimar, şərab anbarındakı kimi soyuqdur, amma heç olmasa zir-zibil yoxdur. Adətən, daş körpünün altında işləyəndə zir-zibil dolu olur. Bu, əfsanəvi körpüdür. Əfsanələr necə də gözəldir! Yuxarıda

qocanın vəziyyəti mənimkindən pisdır. Hər şeyi mümkün olduğundan tez eləməyə çalışma. “Yenə də paz ver, *viejo*”. Orada atışmanın hələ də davam etməsi xoşuma gəlmir. Deyəsən orada Pilargilin işləri yaxşı deyil. Görünür, gözetçilərdən kimsə bayırda olub. Yolda və taxta zavodunda onların rastına çıxıb. Hələ də atışirlar. Deməli, orada hələ kimsə qalıb. Bir də ki, bu zəhrimar taxta kəpəyi. Bu hündür kəpək qalaqları. Taxta kəpəyi yerdə qalıb bərkiyəndə, döyüş vaxtı yaxşı daldanacaq olur. Hə, görünür orada hələ bir neçə adam qalıb. Aşağıda, Pablo olan yerdə isə sakitlikdir. Bəs o ikinci partlayış nə idi? Yəqin ki, maşın və ya motosiklet keçirmiş. Təki bu saat zirehli maşınlar və ya tanklar gəlməyəydi. Tez ol, tez ol. Partladıcını mümkün qədər tez qoy, pazları da vur, bərk sarı. Lap səfeh arvad kimi əsirsən. Mərc gəlirəm ki, yuxarıdakı o səfeh arvad heç əsmir. O arvad Pilardır. Bəlkə elə o da əsir. Bu atəşlərdən görünür ki, orada Pıların vəziyyəti o qədər də asan deyil. İş əngələ düşəndə o da əsəcək. Hamı kimi.

O, boylanaraq günün altına çıxdı və Anselmonun ötürdüyü bağılı almaq üçün əlini uzatdı, axan suyun səsi daha əvvəlki kimi boğul deyildi, bu vaxt yuxarı postda atışma gücləndi, sonra isə qumbaraların partlayışı eşidildi. Sonra yenə qumbaralar partladı.

– Deməli, onlar taxta zavodundakı posta həmlə ediblər.

Yaxşı ki, mənim dinamitim tirin üstündədir, deyə o düşündü. Çubuğun üstündə deyil. Zəhrimara qalsın. Bir az rahatdır. Hərçənd içi o zibillə dolu olan giş kisə daha yaxşı idi. İki kisə. Yox, biri də bəs edərdi. Bir də detonatorlarım və mənim gözəl partladıcım olsaydı. O əclaf mənim partladıcımı çaya atdı. Yeşiyi də, qalan şeyləri də. Bax, bu çaya atıb hamısını. Heyvan Pablo. Amma eybi yoxdur, o indi oradakılara divan tutur.

– Yenə ver, *viejo*.

Afərin qoca, işi yaxşı bacarır. Körpüdə onun da vəziyyəti yaxşı deyil. Adam vurmaq onun üçün çox ağır idi. Mənim üçün də ağır idi, amma mən bu barədə fikirləşməmişdim. İndi də fikirləşmirəm. Belə lazımdır. Amma bir şey də var ki, Anselmonun əlindəki adi tufəngdir. Mən bilirəm bu necə olur. Adamı avtomatla vurmaq nə isə asan olur. Demək istəyirəm ki, adam öldürən üçün asan olur. Bu tamam başqa işdir. Sən ancaq toxunursan, qalanı isə öz-özünə olur. Sənsiz olur. Yaxşı, hələlik bu ideyanı yadda saxlayaram, başqa bir vaxt inkişaf etdirərəm. Yaman başın varmış. Uzun-uzadı düşünməyə çox meyil-

lisən, əziz Cordan. İordan – məni məktəbdə belə cırnadırdılar. Sən heç bilirsənmi ki, o şiltaq İordan çayı bu körpünün altında guruldayan çaydan azca böyükdür? Əlbəttə ki, başladığı yerdə. Dünyada hər şey balacadan başlayır. Bu körpünün altı isə lap rahatdır. Özün evdə olmasan da, lap evdəki kimi rahatdır. Hə, İordan, yığışdır özünü. İordan, burada iş ciddidir. Məgər başa düşürsən? İş ciddidir. Bir bu tərəfə bax. *Para que?* İndi mənim başıma nə gəlsə-gəlsin, körpü olmayacaq. O vaxt ki, İordan olmayacaq, körpü də olmayacaq, daha doğrusu, əksinə.

– Bir az da səbir elə, Anselmo, dostum, – o dedi. Qoca başını tərpətdi.

– Bu saat qurtarıram, – Robert Cordan dedi. Qoca yenə başını tərpətdi.

O, məftillə qumbaraları bərkidir, daha yolun döngəsindəki atəş səslərinə qulaq vermirdi. Birdən hiss etdi ki, ancaq çayın səsini eşidir. O, aşağı baxıb gördü ki, su daşların arasında ağ köpüklə çağlayır, sonra isə çınqılın üstündə şəffaf gölməçə yaradır.

Əlindən saldığı paz gölməçənin ortasında burulğana düşərək eyni yerdə fırlanırdı. Birdən yaxınlıqda mığmığa ovlayan alabalıq sıçradı və suda dairələr əmələ gəldi. O, hər iki qumbaranı birləşdirən məftili kəlbətinlə bərk buraraq, metal haşiyənin arasından günəşin şüaları altında yaşıla çalan dağ döşünü gördü. İki gün əvvəl bomboz idi, deyə düşündü.

O, körpünün altındakı sərin qaranlıqdan parlaq günəş işığına tərəf boylandı və yuxarıdan onun üstünə əyilən Anselmonu səslədi:

– İri məftil sarğısını mənə ver!

Ancaq vaxtından əvvəl çəkməyəsen. Yoxsa o saat halqa qopar. Heyf ki, məftili bu tərəfdən o tərəfə uzatmaq mümkün deyil. Eybi yoxdur, məftilim çoxdur, keçinərik, deyə Robert Cordan fikirləşdi, sonra qumbaraların lingini boşaltmalı olan halqaları saxlayan millərə baxdı. O, millər dartılarkən linglərin sıçraması üçün yerin kifayət edəcəyini yoxladı (onları birləşdirən məftili linglərin altından keçirdi) sonra sarğıdakı məftilin ucunu halqalardan birinə bağladı, ikinci qumbaranın halqasına gedən əsas məftillə birləşdirdi, məftildən bir az açdı, onu polad əyrinin ətrafına doladı və sarğını Anselmoya ötürdü.

– Al saxla, ancaq ehtiyatlı ol, – dedi.

O, körpünün üstünə qalxdı, qocanın əlindən sarğını aldı və gedə-gedə məftili boşaldaraq geriye, yolun ortasında vurulmuş gözətçinin düşüb qaldığı yerə tərəf çəkildi; o, məhəccərdən aşağı əyilə-əyilə,

məftili körpünün bayır tərəfinə buraxaraq, sarğını necə sürətlə açırdısa, o sürətlə də addımlayırdı.

– Çantaları götür, – o çiyini üstündən Anselmonu səslədi. Avtomatının yanından keçərkən əyildi, onu götürüb yenidən çiyinə keçirdi.

O, nəzərlərini məftildən ayıranda, yuxarı postdan qayıdanları gördü.

Dərhal gördü ki, onlar dörd nəfərdir, amma məftil dolaşmasın və ya bir yerə ilişməsin deyə o, nəzərlərini aşağı dikdi. Eladio gələnlərin arasında yox idi.

Robert Cordan məftili körpünün axırına kimi apardı, sonuncu dirəyin dövrəsinə ilgək saldı və yol boyu ağ rənglənmiş ilk daşa kimi qaçdı. Burada o, məftili kəsdi və ucunu Anselmoya verdi.

– Tut, *viejo*, – dedi, – bax belə. İndi mənimlə geriye, körpüyə gedək. *Məftili gedə-gedə dola. Yox, ver mənə, özüm dolayaram.*

Körpüyə çatanda, o əvvəl düzəltdiyi ilgəyi açdı, indi məftil bağlandıqı qumbara halqasına qədər düz və sərbəst gedib çıxırdı, sonra məftilin ucunu Anselmoya verdi.

– Götür bunu, ağ daşın yanına qayıt, – dedi, – möhkəm tut, amma boş saxla. *Dartma. Lap bərk dartsan, körpü partlayacaq. Comprendes? Başa düşürsən?*

– Hə.

– Məftili yavaş-yavaş burax, amma fikir ver ki, sallanmasın, yoxsa dolaşar. Yüngülce və möhkəm tut, ən əsası isə vaxtı gəlməyincə dartma. *Comprendes?*

– Hə.

– Dartmaq vaxtı gələndə ləngimə, bərk dart.

Robert Cordan danışdıqca yola baxırdı, Piların dəstəsindən qalanlar bu yolla gəlirdilər. Onlar lap yaxınlaşanda, Robert Cordan gördü ki, Primitivo və Rafael Fernandonu gətirir. Görünür o, qasığın-dan yaralanmışdı, çünki hər iki əli ilə qasığını tutub yeriyirdi, qoca ilə gənc isə hər iki tərəfdən onun qoluna girmişdi. *Fernando sağ ayağını sürüyə-sürüyə gəlirdi, ayaqqabısının ucu qudrona dəyirdi. Pilar üç tüfəng ilə dikdirlə dırmaşırdı. Robert Cordan onun üzünü görmürdü, lakin qadın bacardıqca başını dik tuturdu.*

– İşləriniz necədir? – Primitivo çıxırdı.

– *Yaxşıdır. Biz demək olar ki, qurtarmışıq,* – Robert Cordan cavab verdi.

Onların işinin necə olduğunu soruşmağa dəyməzdi. O bir də baxanda gördü ki, hər üçü yolun kənarında dayanıb və Fernando başını yırğalayaraq yoxuşu çıxmaqdan imtina edir.

– Tüfəngi mənə verin, – Robert Cordan onun boğuş səsinə eşitdi.

– Yox, *hombre*. Biz səni atları saxladığımız yerə aparacağıq.

– At mənim nəyimə lazımdır? – Fernando dedi. – Mənim üçün burada da yaxşıdır.

Ardını Robert Cordan eşitmədi, çünki Anselmo ilə danışdı.

– Əgər tanklar gəlsə, partlat, – o dedi. – Ancaq körpüyə girdikləri vaxt. Əgər zirehli maşınlar görünərsə, yenə partlat. Körpüyə girdikləri vaxt. Pablo qalanlarının qabağını ala bilər.

– Sən oradan, körpünün altından çıxmayınca partlatmayacağam.

– Mənim fikrimi çəkmə. Əgər partlatmaq lazım gəlsə, partlat. Mən ikinci məftili bərkidib bura gələcəyəm. Onda körpünü bir yerdə partladırıq.

O qaça-qaça körpünün ortasına getdi.

Anselmo, çiyində avtomat, biləyindəki qayıqdan asılmış kəlbətinlə Robert Cordanın körpü boyu necə qaçdığını gördü. Budur o, məhəccərdən aşdı və körpünün altında gözdən itdi. Anselmo məftilin ucunu əlində, sağ əlində tutaraq daşın arxasında çömbəldi və aşağıya, yola və körpüyə baxmağa başladı. Onunla körpü arasındakı yarı yolda gözətçinin cəsədi görünürdü, günəş indi onun kürəyini yandırır, elə bil o, günün şüaları altında tamam büzüşmüş və yolun hamar qudronu üzərinə yayılmışdı.

Onun tüfəngi yanına düşmüşdü, süngünün ucu birbaşa Anselmoya yönəlmişdi. Qoca ona məhəl qoymadan məhəccərin xətt-xətt kölgə saldığı körpüyə və o tərəfə, yarıq boyu uzanaraq sola dönməyə və sıldırım qayanın dalında gözdən itən yola baxırdı. O, körpünün o başında günəşin işıqlandırdığı gözətçi köşkünə baxdı, sonra əlində sıxdığı məftilin ucunu yaddan çıxarmadan, başını Fernandonun hələ də Primitivo ilə mübahisə etdiyi səmtə çevirdi.

– Qoyun burada qalın, – Fernando deyirdi. – Yaram bərk ağrıdır, içəridə də qanaxma kəsilmir. Tərpənəndə, mən onu içimdə hiss edirəm.

– Biz səni yuxarı meşəyə qədər aparırıq, – Primitivo dedi. – Sən boynumuzu qucaqla, biz də ayaqlarından tutaq.

– Faydası yoxdur, – Fernando dedi. – Məni o daşın dalında oturdun. Yuxarıdakı kimi, burada da fayda verə bilərəm.

– Bəs biz getməli olanda necə? – Primitivo soruşdu.

– Qoyun burada qalım, – Fernando dedi. – Bu yara ilə atın belinə qalxmaq olmaz. Sizin isə bir atınız artıq olar. Mənim üçün bura lap yaxşıdır. Onlar tezliklə gələcəklər.

– Biz səni meşəyə kimi apara bilərik, – qaraçı dedi. – Bunun heç bir çətinliyi yoxdur.

Əlbəttə, o tez getməyə can atırdı, Primitivo da həmçinin. Amma hər halda onlar Fernandonu bura qədər gətirmişdilər.

Fernando dedi:

– Yox. Mənim üçün bura lap yaxşıdır. Eladioya nə olub?

Qaraçı güllənin hara dəydiyini göstərmək üçün barmağını başına apardı.

– Bax, – dedi, – ona səndən sonra güllə dəydi. Biz posta həmlə edəndə.

– Qoyun qalım, – Fernando dedi.

Anselmo görürdü ki, o çox əziyyət çəkir. O hər iki əli ilə qasığında yaranı sıxırdı, başını dağın döşünə qoymuş, ayaqlarını uzatmışdı. Üzü ağarmış və tərləmişdi.

– Qoyun qalım, lütf edin, – o dedi. Ağrıdan gözləri qapanmışdı, cəhəngləri titrəyirdi. – Doğrudan da bura mənim üçün çox yaxşıdır.

Primitivo:

– Onda götür, bu tüfəng, bu da patronlar, – dedi.

– Bu mənim tüfəngimdir? – Fernando gözlərini açmadan soruşdu.

– Yox, səninki Pilardadır, – Primitivo dedi. – Bu, Eladionun tüfəngidir.

Fernando:

– Özümünkü olsaydı, yaxşı idi, – dedi, – ona daha çox öyrəşmişəm.

– Mən onu sənə gətirərəm, – qaraçı yalan söylədi. – Hələlik bunu götür.

– Burada yerim çox rahatdır, – Fernando dedi. – Həm yol görünür, həm də körpü. – O, gözlərini açdı, başını çevirib körpüyə baxdı, sonra ağrı güc gələndə yenə gözlərini yumdu.

Qaraçı əlini alına döydü və baş barmağı ilə Primitivoya işarə etdi ki, getmək vaxtıdır.

– Onda biz sənə ardınca gələrik, – deyərək Primitivo, artıq cəld yuxarı dırmaşan qaraçının ardınca getdi.

Fernando kürəyini dağın döşünə verdi. Yolun kənarını göstərən, ağ rənglə boyanmış daşlardan biri onun qarşısında idi. Başı kölgədə

qalmışdı, lakin tələsik tampon qoyulub sarınmış yarasını, onun üstünü örtən əllərini gün qızdırırdı. Ayaqları da günün altında qalmışdı. Tüfəng əlinin altında idi, tüfəngin yanında üç daraq patron günün altında parıldayırdı. Əllərinin üstündə milçəklər gəzirdi, lakin yaranın ağrısından o, milçəkləri hiss etmirdi.

– Fernando! – Anselmo əlində məftili bərk tutaraq çömbəlib oturduğu yerdən onu səslədi. Qoca məftilin ucunda ilgək düzəltdirmiş və onu bərk burmuşdu ki, saxlamaq rahat olsun. – Fernando! – O, bir də çağırırdı.

Fernando gözlərini açıb ona baxdı.

– İşiniz necədir? – Fernando soruşdu.

Anselmo:

– Hər şey yaxşıdır, – dedi, – bu saat partladacağıq.

– Mən çox şadam. Əgər mənlilik bir iş olsa, deyərsən, – Fernando cavab verərək gözlərini yumdu, çünki içində ağrı şiddətləndi.

Anselmo başını çevirdi və yenə körpüyə baxmağa başladı.

Qoca körpünün altından məftil sarğısının üzə çıxacağını, sonra isə İnges-in başının və qaralmış üzünün görünəcəyini və onun məhəccərə dırmaşaraq körpüyə qalxacağını gözləyirdi. Eyni zamanda o, körpüdən o yandakı yola baxırdı ki, birdən uzaq döngədən bir şey görünə bilər. O nə indi, nə də əvvəl qorxu hiss etmirdi. Hər şey çox sürətlə gedir, özü də iş çox sadədir, deyə düşünürdü. Mən gözetçini öldürmək istəmirdim, amma daha keçib. İnges bunu necə dilinə gətirir ki, adamı vurmaq heyvan öldürmək kimi bir şeydir.

Mən ova gedəndə, həmişə ürəyimdə bir yüngüllük olurdu və heç bir günah hiss etmirdim. Amma adama atəş açanda, elə bilirsən ki, *doğma qardaşını vurursan*. Birinci atəşlə öldürməyəndə daha pis! Yox, bunun fikrini çəkmə. Bu sənə çox ağır gəlirdi və sən körpüdə qaça-qaça arvad kimi ağlayırdın.

Keçmiş ola, öz-özünə dedi, sən sonra bütün başqa günahların kimi, bu günahı da yumağa çalışsarsan. Amma heç olmasa, dünən axşam dağ yolu ilə evə qayıdarkən istədiyinə nail oldun. Sən döyüşdə iştirak edirsən və hər şey sənə aydındır. İndi artıq bu gün ölməli olsan belə, *eyb etməz*.

Qoca Fernandoya baxdı, o hələ də dağın döşünə söykənib uzanmışdı, hər iki ovcu ilə qasığını tutmuşdu, göyərmiş dodaqlarını kip sıxmışdı, gözləri axırdı, ağır-ağır, kəsik-kəsik nəfəs alırdı. Anselmo ona baxaraq fikirləşdi: *əgər ölməli olacağamsa, tez olaydı*. Yox, axı

mən əhd etmişdim ki, bu gün arzum yerinə yetərsə, bir şey də istəyəcəyəm. Yox, mən heç nə istəmirəm. Aydınır? Mən heç nə istəmirəm. Heç nə. Dünən istədiklərimi mənə yetir, sonra nə olur-olsun.

O, yarıqda gedən döyüşün uzaqdan gələn səsine qulaq verdi və öz-özünə dedi: bu gün doğrudan da böyük gündür. Bu günün necə əlamətdar olduğunu mən bilməliyəm və başa düşməliyəm.

Lakin o nə ruh yüksəkliyi, nə də həyəcan hiss edirdi. Ancaq onu bilirdi ki, yol daşının dalında büzüşüb oturmuş, ilgək edilmiş məftilin ucunu əlində tutmuş, məftil sargısını o biri qoluna keçirmişdir, o tənhalıq duymur və özünü burada görülən işlərdən ayrı hesab etmir. O, əlindən uzanıb gedən bu məftildən, körpüdən *İngles*-in körpüdə qoyduğu dinamit partladıcılardan ayrılmaz idi. O, hələ də körpünün altında əlləşən *İngles*-dən ayrılmaz idi, o, döyüşün bütün təfəsilatından və Respublikadan ayrılmaz idi.

O heç də həyəcanlı deyildi. İndi hər yan sükuta qərq olmuşdu, günəş onun kürəyini və əyilmiş boynunu yandırır, başını qaldıranda isə o, uca buludsuz səmanı, o biri sahiləki dağın döşünü görürdü və heç bir sevinc hiss etmirdi, amma tənhalıq da duymurdu, qorxusu yox idi.

Pilar yamacın yuxarısında, ağacın dalında özünə yer eləyib uzanmışdı və aşırıma gedən yola baxırdı. Onun yanında doldurulmuş üç tüfəng var idi, qadın onlardan birini yanaşı uzanan Primitivoya verdi.

– Get, orada uzan, – dedi, – bax, o ağacın arxasında. Sən isə, qaraçı, bax burada. – Qadın bir az aşağıdakı ağacı göstərdi. – O öldü?

– Yox, – Primitivo dedi. – Hələ sağdır.

– İşimiz gətirmədi, – Pilar dedi. – İki nəfərimiz də olsaydı, bu cür olmazdı. O, gərək kəpək qalağını iməkləyə-İMƏKLƏYƏ keçəydi. Barı, orada yeri rahatdır?

Primitivo başını tərpətdi.

– *İngles* körpünü partladanda, qəlpələri bura gəlib çıxmaz ki? – deyərək qaraçı ağacın dalından boylandı.

Pilar dedi:

– Bilmirəm, Aqustin böyük *maqui* ilə səndən də yaxındadır. Əgər yeri çox yaxın olsaydı, *İngles* onu ora qoymazdı.

– Mənim yadımdadır ki, biz qatarı partladanda, paravozun fənəri lap başımın üstündən keçdi, dəmir parçaları isə qaranquş kimi pərvaz edirdi.

– Sən yaxşı şeir yazarsan, – Pilar dedi. – Lap qaranquş kimi! Lap paltar ləyənləri kimi, bax bu düz olar. Bura bax, qaraçı, bu gün sən lap qoçaqlıq elədin. İndi qorxuya düşməyəsən ha.

– Mən ona görə soruşdum ki, qəlpələr bura gəlib çatsa, ağacın dalında gizlənim.

Pilar dedi:

– Necə oturmusan, elə də otur. Biz neçə adam vurduq?

– Beşini. İkisi də burdadı. Görmürsən? O başda da biri uzanıb. Ora bax, körpüyə, köşkü görürsən? Bax, görürsən? – O barmağı ilə göstərdi. – Hələ aşağı postda səkkizi də Pablonun payına düşürdü. Mən ora kəşfiyyata getmişdim. *İngles* göndərmişdi.

Pilar nə işə donquidandı. Sonra əsəbi və kəskin şəkildə dedi:

– *İngles* harada qaldı? O belə-belə olmuş körpünün altında nə əl-ləşir? *Vaya mandanga!*¹ O, körpünü partladır, yoxsa təzədən qurmaq istəyir?

Qadın başını qaldırıb yol kənarındakı daşın dalında büzüşmüş Anselmonu gördü.

– Ey, *viejo!* – qadın çığırdı. – Sənin o belə-belə olmuşun harada qaldı?

– Hövsələnlə olsun, arvad, – məftilin ucunu yüngülcə, amma bərk tutmuş Anselmo cavab verdi. – O, işini qurtarır.

– Sən o pis fahişilərin canı, de bəs niyə belə uzun çəkir?

– *Es muy concieuzudo!*² – Anselmo çığırdı. – Bu işdə gərək fərasətli olasan.

– Onun elmi də belə-belə olsun, – özündən çıxan Pilar qocanın üstünə düşdü. – Qoy o mürdarsifət, belə-belə olmuş tez partlatsın, biz də qurtaraq. Mariya! – qadın meşəyə tərəf dönərək gur səsi ilə bağırdı. – Sənin *İngles*-in... – Və qadın Cordana və onun körpü altında görə biləcəyi işlərə ədəbsiz söyüşlər yağdırdı.

Anselmo yoldan çığırdı:

– Sakit ol, arvad! Sən heç bilmirsən, onun orada nə qədər işi var. Amma daha qurtarır.

– Hamısı cəhənnəm olsun. – Pilar getdikcə qızışırdı. – Ən vacibi cəld olmaqdır.

Bu vaxt onlar yolun uzaq döngəsində, Pablonun ələ keçirdiyi poçtda atəş səsləri eşitdilər. Pilar söyüşünü saxladı və qulaq verdi.

Qadın dedi:

– Ey-vay, ey-vay. Budur hey!

¹ İspan söyüşü

² O çox vicdanlıdır (*isp.*)

Məftil sarğısını körpünün üstünə atan Robert Cordan da atışma səslərini eşitdi və dırmaşaraq körpüyə çıxmağa başladı. O, dizini döşəmənin kənarına qoyub əlləri ilə məhəccərin yuxarisından yapışanda, aşağı post tərəfdən pulemyotun şaqqıltısını eşitdi. Bu, Pablonun avtomatının səsinə oxşamırdı. Robert Cordan çıxdı, qalxıb məhəccərdən aşdı, məftili cəld açaraq məhəccər boyu getdi.

O gedə-gedə atəş səslərinə qulaq asırdı və hər dəfə ona elə gəlirdi ki, səs sanki diafraqmasında əks edərək qarnını titrədir. İndi səs elə bil yaxından eşidilirdi, amma Robert Cordan getdikcə gedir və ancaq çiyini üstündən geriye boylanırdı. Lakin körpüdən o yanda yol boş idi, nə tank görünürdü, nə maşın, nə də adamlar. O, gözətçi köşkünə qədər yolun yarısını keçəndə də yol hələ boş idi. O, məftili ehtiyatla məhəccərin arxasına buraxaraq yolun dördde üç hissəsini keçəndə də yol hələ boş idi, məftil məhəccərin buruq demirlərinə *ilişməsin deyə, o qolunu uzadıb köşkün başına dolananda da yol hələ boş idi.* Sonra o döndü və ensiz arx boyu sürətlə, uzaqdan vurulmuş topa çatmağa çalışan futbolçu kimi daldalı getməyə başladı, *gedə-gedə məftili də yavaş-yavaş ardınca çəkirdi, amma Anselmo ilə lap bərabərləşəndə də körpüdən o yandakı yol hələ boş idi.*

Sonra o arxadan yaxınlaşan maşının səsinə eşitdi və geri dönərkən *yuxarıdan yola çıxan iri yük maşını* gördü, məftilin ucunu əlinə sarıyaraq Anselmoya çığırdı: "Partlat!" – və dabanlarını yerə bərk basaraq, *gərilmiş məftilin müqavimətinə üstün gəlmək üçün onu bir də əlinə sarıyaraq, bütün bədənini geri verdi, arxadan gələn yük maşının səsi isə güclənməkdə idi, qabaqda da yol görünürdü, vurulmuş gözətçi yolun ortasında düşüb qalmışdı, sonra uzun körpü, körpünün arxasında isə hələ də boş olan yol görünürdü, bu vaxt birdən nə isə çatladı, guruldadı və körpünün ortası qayaya dəyən dalğa kimi qalxdı, o, əlləri ilə başını tutub üzünü üstə arxın içinə atılanda, partlayışdan qızışan hava cərəyanı bütün bədəninə yayıldı. O üzünü daş-kəsəkli torpağa yapışdırdığından körpünün yenidən necə yatdığını görmədi, yalnız acı, sarımtıl tüstünün tanış qoxusunu duydu, ətrafına polad qəlpələr səpələndi.*

Sonra qəlpə yağışı dayandı, sağ qalmışdı, başını qaldırıb körpüyə baxdı. Körpünün ortası yox idi. Hər tərəf diş-diş olmuş polad parçaları ilə dolmuşdu, *təzə parçalanan yerlərdə metal parıldayırdı. Yük maşını körpüdən yüz yard aralı dayanmışdı. Sürücü və onunla gedən iki əsgər yolda qaralan drenaj borusunun ağzına tərəf qaçırdılar.*

Fernando həmin yerdə uzanmışdı, hələ nəfəsi kəsilməmişdi. Əlləri böyürlərinə sıxılmışdı, barmaqları aralanmışdı.

Anselmo ağ rəngli yol daşının dalında üzü üstə düşmüşdü. Sol əli başının altına qatlanmışdı, sağ əli irəli uzanmışdı. Məftilin ilgəyi hələ də ovcunda sıxılmışdı. Robert Cordan ayağa durdu, yolu qaçıb keçdi, qocanın yanında dizi üstə düşdü və yaqın etdi ki, o ölmüşdür. Polad qəlpəsinin hara dəydiyini yoxlamaq üçün o, qocanı arxası üstə çevirtmədi. Qoca ölmüşdü, qalan şeylərin mənası yox idi.

Öldüyündən o çox balaca görünür, deyə Robert Cordan fikirləşirdi. Sanki onun boyu balacalaşmış, saçları daha da çallaşmışdı. Robert Cordan fikirləşdi ki, bu boy-buxunla o, ağır yükləri necə daşıyır. Sonra o, Anselmonun ayaqlarına, dar çoban şalvarına, baldırlarına, nındaş səndəlinin altına baxdı, yerdən onun karabinini, indi artıq boş olan çantaları qalırdı, Fernandoya yanaşdı onun tütəngini də gütürdü. Gedərkən o, diş-diş olmuş polad qırıntısını ayağı ilə kənara itələdi. Sonra hər iki tütəngi çiyinə keçirib bunların lülələrindən tutdu və yamacla yuxarı dırmaşdı.

O, geri çevrilmirdi, körpünün arxasındakı yola da baxmırdı. Uzaqdakı döngədən yenə atəş səsləri gəlirdi, lakin indi onun üçün heç nəyin fərqi yox idi. O, trinitrotoluolun qoxusundan öskürürdü, içərisi elə bil tamam keyimışdi.

O tütəngin birini Pıların yanına, qadının uzandığı ağacın altına qoydu. Qadın dönüb baxanda gördü ki, onun yanında yenə üç tütəng var.

– Siz çox yuxarı qalxmıstınız, – o dedi, – Yolda yük maşını dayanıb, siz isə onu görmürsünüz. Orada elə bilirlər ki, bu, təyyarədən atılan bomba idi. Bir qədər aşağı ensəniz, yaxşı olar. Mən də Aqustini gütürüb Pablonun köməyinə gedim.

– Bəs qoca? – qadın onun üzünə baxaraq soruşdu.

– Öldü.

O yenə ağır-ağır öskürdü və yerə tütürdü.

– Sənin körpün partladıb, *İngles*. – Pılar gözlərini ona dikmişdi.

– Bunu unutma.

O dedi:

– Mən heç nəyi unutmuram. Boğazdan sazsan. Burada necə bağırdığını eşidirdim. Mariyaya çatdır ki, mən sağam.

Pılar onu başa salmağa çalışaraq:

– İki nəfəri taxta zavodunda itirdik, – dedi.

– Gördüm, – Robert Cordan dedi. – Yəqin nəse ağilsız hərəkət eləmişiniz?

– Bilirsən nə var, *İngles*, rədd ol cəhənnəmə, – Pilar dedi. – Fernando və Eladio da insan idilər.

– Nə üçün yuxarı, atların yanına getmirsən? – Robert Cordan soruşdu. – Mən burada səndən yaxşı bacararam.

– Sən Pablounun köməyinə getməlisən.

– Cəhənnəm olsun Pablo! Qoy öz canını özü qurtarsın.

– Yox, *İngles*, axı o qayıdıb. Özü də aşağıda möhkəm vuruşurdu. Məgər sən eşitmirdin? O indi də vuruşur. Görünür, orada vəziyyət ağırdır. Özün qulaq ver.

– Gedərəm onun yanına. Sizin ikiniz də belə-belə olasınız. Sən də, sən Pabloun da!

Pilar dedi:

– *İngles*, sakit ol. Bütün bu işlərdə mən sənə hamıdan artıq kömək eləmişəm. Pablo sənə barəndə pis iş gördü, amma qayıtdı ki.

– Əgər mənim partladıcım olsaydı, qoca ölməzdi. Mən körpünü buradan partladardım.

– Əgər olsaydı, əgər olsaydı... – Pilar dedi.

Partlayışdan sonra başını qaldırıb Anselmonu yolun kənarında ölmüş görərkən qəlbini bürüyən qəzəb, acıq, daxili boşluq hələ keçməmişdi. Və bütün bunlardan əlavə, sarsıntı da var idi, əsgər bu sarsıntını nifrətə çevirir ki, əsgər olaraq qalsın. İndi hər şey bitəndən sonra, o, tənhalıq və kədər duyurdu, yanında olanların hamısına nifrət edirdi.

Pilar:

– Əgər qar yağmasaydı... – dedi. Bu vaxt o, tədriclə, fikri-fikrə calamaqla, baş verən hadisələri qavramağa başladı və nifrəti soyudu. Qar, hə də, əlbət ki, hər şeyin günahı qardır. Qar. O biri yoldaşların başına gələnlərin günahı ondadır. Hər şeyi başqalarının gözü ilə görən kimi, özün öz varlığından azad olan kimi, müharibədə də daim öz varlığından azad olmalısən, bunsuz keçinmək mümkün deyil. Orada öz “mən”in ola bilməz. Orada yalnız öz “mən”ini itirə bilərsən. Bu vaxt o öz “mən”ni itirdi və Piların səsini eşitdi: – Kar...

– Nə? – o soruşdu.

– Kar...

– Hə, – Robert Cordan dedi. O, soyuq və istehzalı təbəssümlə qadını süzdü. – Unut. Mən haqlı deyildim. Bağışla məni, arvad. Öz işi-

mizi layiqincə və birlikdə başa çatdıraq. Sən doğru dedin, körpü hər halda, partladı.

– Hə, hər şeyi olduğu kimi qəbul elə.

– Yaxşı, mən Aqustinin yanına gedirəm. Qoy qaraçı aşağı ensin ki, yolu yaxşı görə bilsin. Bütün tüfəngləri Primitivoya ver, özün isə mənim *maquina*-nı götür. Qoy sənə göstərim ki, ondan necə atırlar.

– Öz *maquina*-nı özündə saxla, – Pilar cavab verdi. – Biz burada çox qalmayacağıq. Pablo gələn kimi yola düşəcəyik.

Robert Cordan:

– Rafael, – dedi, – ardımcə gəl. Buraya. Bax belə. Görürsən, bax orada, drenaj borusunun ağzından adamlar çıxır? Bax, yük maşınının altında. Maşına tərəf gedirlər, görürsən? Onlardan birini mənim üçün vur. Otur. Tələsmə.

Qaraçı diqqətlə nişan aldı və atəş açdı, o çaxmağın dəstəsini geri verib boş gilizi tullayanda Robert Cordan dedi:

– Yan keçdi. Sən çox yuxarını nişan aldın, güllə qayaya dəydi. Bax, görürsən, qırıntılar tökülür. İki fut aşağını nişan al. Hə, diqqət. Onlar yenə qaçırlar. Yaxşıdır!

– Biri getdi, – qaraçı dedi.

Adamlardan biri drenaj boru ilə maşın arasındakı yarı yolda yıxıldı. Qalan iki nəfər dayanıb onu yerdən qaldırmadı. Onlar geri, borunun ağzına doğru qaçdılar və dərinde gizləndilər.

– Daha ona atma, – Cordan dedi. – İndi maşının qabaq təkərini nişan al. Düz nişan almasan, güllə motora dəyəcək. Yaxşı. – O binoklla baxırdı. – Azca aşağı. Yaxşıdır. Əla atırsan! *Mucho! Mucho!*¹ İndi isə çalış ki, radiatorun qapağını vurasan. Hətta qapağı yox, elə radiatorun özünü. Sən lap çempionsanmış! İndi bax. Yolda nə görünsə, bax, o yerdən yaxına buraxma. Görürsən?

– Bax, indi qabaq şüşəni vuracağam, – özündən razı qalan qaraçı dedi.

– Lazım deyil. Maşın kifayət qədər zədələnib, – Robert Cordan dedi. – Patrona qənaət elə, birdən yolda bir şey görüdü. Hə nə gəlsə, drenaj borusunun bərabərinə çatanda atəş aç. Əgər maşın olsa, çalış ki, sürücünü vurasan. Ancaq onda hamınız birdən atın, – Robert Cordan Primitivo ilə birlikdə onlara yaxınlaşan Pilara dedi. – Burada sizin gözəl mövqeyiniz var. Görürsən, o çıxıntı sizin cinahı necə qoruyur?

¹ Lap! Lap! (*isp.*)

Pilar:

– Gedib Aqustinlə öz işini görəydin, – dedi, – qurtar öz mühazirəni. Bu yerləri mən səndən yaxşı tanıyıram.

– Qoy Primitivo bax orada, bir az yuxarıda uzansın, – Robert Cordan dedi. – Bax orada. Görürsənmi, dost? O tərəfdə, uçurumun başladığı yerdə.

– Yaxşı, – Pilar dedi. – Get, *İngles*. Ağıllı məsləhətlərini özünə saxla. Burada məsələ aydındır.

Bu vaxt onlar təyyarələrin gurultusunu eşitdilər.

Mariya çoxdan atların yanında idi, amma burada sakit dura bilmirdi. Atlar da həmçinin. Bu meşədən yol görünmürdü, körpü də görünmürdü və atışma başlayanda o, ağ qaşqalı kəhər aygırın boynunu qucaqladı, atlar düşərgənin yaxınlığındakı meşə ağlında saxlananda da, qız bu kəhəri oxşayır və onu yedirirdi. Lakin qızın həyəcanı kəhərə də keçmişdi, atəş və partlayış səsi eşidiləndə at da narahat halda başını silkələyir və burun pərələrini şişirdirdi. Mariya bir yerdə dura bilmirdi, o, atların başına dolanır, onları oxşayır, əlini sağrılarına vururdu, atlar isə bundan daha da hürkür və narahat olurdu.

Mariya atışmaya qulaq verərkən, bunun yolda baş verən dəhşətli bir şey olduğunu düşünməməyə çalışırdı, inanmaq istəyirdi ki, Pablo təzə adamları ilə və Pilar öz dəstəsi ilə birlikdə atışırlar, o isə qorxu və təşviş keçirməməlidir, Robertoya möhkəm inanmalıdır. Ancaq qız buna müvəffəq ola bilmirdi, çünki aşağıdan və bir az o yanda, körpünün arxasından atışma eşidilirdi, döyüşün yarığandan buraya gələn boğuş sədaları uzaqda fırtınanın əks-sədasına bənzəyirdi, bombalar gah dalğa-dalğa gurultu salır, gah da uğuldayırdı, – bütün bunlar onun düşündüyündən daha dəhşətli idi və bunları eşitdikcə qızın nəfəsi kəsilirdi.

Sonra birdən qız aşağıdan, dağın döşündən Piların zəhmli səsini eşitdi, o, çığıra-çığıra ədəbsiz sözlər yağdırırdı, amma Mariya sözləri seçə bilmirdi, o fikirləşirdi: ah ilahi, yox, yox. O, təhlükədə olduğu vaxt belə demək lazım deyil. Heç kəsi təhqir etmək və ehtiyac olmadan riskə getmək lazım deyil. Tale ilə oyun oynamaq olmaz.

Sonra o tələsik və qeyri-iradi Roberto üçün dua etdi, – o, məktəbdə də belə edərdi, – duanı tez-tez söyləyər, iki duadan hər birini on dəfə sol əlinin barmaqları ilə sayardı. Sonra partlayış eşidildi, atlardan biri şahə qalxdı və başını elə silkələdi ki, cilov qırıldı və at meşənin içinə götürüldü. Lakin Mariya çox çətinliklə onu tutub geri qaytara

bildi, at titrəyirdi, büdrəyirdi, sinəsi tərdən qaralmışdı, yəhəri yana əyilmişdi. Qız onu o biri atların yanına gətirəndə, yenə aşağıda atışma eşitdi və fikirləşdi: mənim daha tabım qalmadı. Oradakı hadisələrdən xəbərsiz yaşaya bilmərəm. Mən nəfəs ala bilmirəm, dilim-dodağım quruyub. Özüm də qorxuram, burada qalmağımın heç bir xeyri yoxdur, ancaq atları hürküdürəm, bu atı da təsadüfən tutdum, çünki ağaca dəyəndə, yəhəri əyilmişdi, ayağı üzəngiyə ilişmişdi. İndi yəhəri düzəldərəm. İlahi, mən nə eləyim! Daha təqətim yoxdur.

İlahi, elə et ki, ona heç nə olmasın, çünki mənim bütün qəlbim, bütün vücudum o körpüdədir. Mən bilirəm, Respublika ən birincidir, hər şeydən vacibdir, *ikincisi isə odur ki, biz müharibəni udmalıyıq.* Ancaq, ey müqəddəs, ey zərif ilahə, onu mənim xatirimə xilas et, nə buyursan, həmişə əməl edərəm. Axı mən yaşamıram. Mən daha yoxam. Mən ancaq onun vücudundayam və onunlayam. Onu mənə qaytar, onda mən də yaşayaram və hər şeyi sənə istəyəncə eləyəm, o da mənə mane olmaz. Və bütün bunlar Respublikanın ziddinə olmaz. Ah, keç günahımdan, çünki mən çaşmışam. Mən hər şeyi çaşdırmışam. Amma, sən onu mənə qaytarsan, həmişə düz işlərdən yapışaram. O nə buyursa, sən nə buyursan, onu edərəm. Sənə də, onun da qulu olaram. Ancaq burada xəbərsiz durmağa təqətim yoxdur.

O, yenidən atı bağladı, yəhəri düzəltdi, çulu hamarladı, əyilib qarınaltını çəkməyə başladı və bu vaxt Pıların gur səsinə eşitdi:

– Mariya! Mariya! Sənə *İngles*-in salamıdır. Eşidirsən? Sağ-salamatdır.

Mariya yəhərdən ikiəlli yapışdı, qırılmış başını ona yapışdırıb ağladı. Sonra o yenə Pıların səsinə eşitdi və başını yəhərdən çəkib çıxırdı:

– Eşitdim! Sağ ol! – Nəfəsi tutuldu, dərinədən içini çəkib yenə çıxırdı: – Sağ ol! Çox sağ ol!

Təyyarələrin səsi gələndə, hamı yuxarı baxdı, onlar səmanın ənginliyində Seqoviya tərəfdən uçurdular, hündürdə gümüşü parıltı saçırdılar, onların ahəngdar uğultusu bütün səsləri batırırdı.

– Onlardır, – Pılar dedi. – Təkcə bu çatmırdı.

Robert Cordan yuxarı baxa-baxa əlini onun çiyinə qoydu.

– Yox, arvad, – o dedi. – Onlar buraya bizə görə uçurlar. Biz baş qoşmağa onların vaxtı yoxdur. Sakit ol.

– Onları görənlər gözümlər yoxdur.

– Mən də. Hə, indi mən Aqustinin yanına getməliyəm.

O, şam ağaclarının kölgəsində addımlayaraq, yamacdakı Qayanı dolanıb keçməyə başladı, motorların ahəngdar, fasiləsiz uğultusu kəsilmək bilmirdi, dağıdılmış körpünün o tərəfindəki yolun uzaq döngəsindən isə pulemyot şaqqıltısı eşidildi.

Robert Cordan cavan şam meşəliyində pulemyotun arxasında uzanmış Aqustinin yanında özünə yer elədi, havada isə yeni-yeni təyyarə dəstələri görünürdü.

Aqustin soruşdu:

– O tərəfdən nə xəbər var? Pablo nə üçün gəlmir? Məgər o bilmir ki, daha körpü yoxdur?

– Bəlkə o, aradan çıxıb bilmir.

– Onda özümüz gedərik. Qoy cəhənnəm olsun.

– İmkani olan kimi gələcək, – Robert Cordan dedi. – Bu saat onu görəcəyik.

Aqustin:

– Mənsə onun səsini eşitmirəm, – dedi, – lap çoxdan. Yox. Odur! Qulaq as! Odur. Bu, onun səsidir.

Süvari avtomatının qısa atəşi – taq-taq-taq-taq – şaqqıldadı, sonra bir də, sonra bir daha.

Robert Cordan:

– Odur, odur, lənət sənə, – dedi.

O yeni-yeni təyyarələrin uçub gəldiyi uca, buludsuz, mavi səmaya baxdı və sonra başını yuxarı qaldıran Aqustinə nəzər saldı. Sonra o, nəzərlərini aşağı, dağıdılmış körpüyə və onun arxasında hələ boş olan yola çevirdi, öskürüb tüpürdü və dəzgahlı pulemyotun yəni-dən döngənin o tərəfində səslənən şaqqıltısına qulaq verdi. Səs əvvəlki yerdən gəlirdi...

Aqustin soruşdu:

– Bəs bu nədir? Bu nə zibildir?

– Mən körpünü partladandan bəri bu səsi eşidirəm, – Cordan dedi.

O yenə aşağı, körpüyə və çaya baxdı, orada döşəmənin bir parçası lap polad önlük kimi sallanmışdı. İlk təyyarələrin vadini bombalaması eşidilirdi, Seqoviya tərəfdən isə yeni-yeni təyyarələr uçub gəlirdi. İndi bütün səma onların motorlarının səsndən titrəyirdi, diqqətlə baxanda isə o, eskadrilyanı müşayiət edən qırıq təyyarələri də gördü; kiçik oyuncaq kimi görünən bu təyyarələr yüksəkdə eskadrilyanın üzərində fırlanırdı.

– Yəqin ki, üç gün əvvəl onlar cəbhəyə gedib çıxma bilməyiblər, – Primitivo dedi. – Ola bilsin ki, qərbə tərəf dönüblər, sonra da geri qayıdıblar. Əgər o tərəfdə təyyarələri görsəydilər, hücumla başlamazdılar.

– O dəfə bu qədər çox deyildilər.

Onda qərribə bir duyğu vardı, sanki gözləri qarşısında təbii bir hərəkət başlanmış, sonra böyük, nəhəng, azman miqyasda əks oluna-raq, get-gedə artmışdır. Sanki suya balaca bir daş atılmış, ondan əmələ gələn dairələr isə genişləniib artaraq, nəhəng çəkən qabarma dalğasına çevrilmişdir. Və ya sanki sən çağırırsan, əks-səda isə qulaqbatırıcı şimşək kimi səsinə geri qaytarır və bu şimşək ölüm gətirir. Və ya sanki sən bir adamı vurursan, o da yıxılır, ətrafda isə zirehli və təcridən- dırnağadək silahlanmış başqa adamlar ayağa qalxır. O sevinirdi ki, indi yarıqanda, Qolsun yanında deyildir.

O, Aqustinlə yanaşı uzanıb, təyyarələrin necə uçduğuna baxır, arxada atışma olub-olmadığına qulaq verir, yolu müşahidə edirdi, o bilirdi ki, tezliklə yolda nə isə görünəcək, amma məhz nə görünəcəyi məlum deyildi, o hələ də təəccübdən özünə gələ bilmirdi ki, necə olub partlayış zamanı ölməyib. O, ölməyə o qədər hazır idi ki, indi baş verən hadisələr ona qeyri-real görünürdü. Bu hissi özündən kənar eləmək lazımdır, deyə fikrindən keçirdi. Bundan yaxa qurtarmaq lazımdır. Mən bu gün hələ çox iş görməliyəm. Ancaq yaxa qurtara bilmirdi, ətrafda hər şey yuxu kimi görünürdü – bunu özü də dərk edirdi.

Sən bolluca tüstü udmusan, bax, məsələ bundadır, o öz-özünə dedi. Amma o bilirdi ki, iş bunda deyil. O hər şeyin aşkar zahiri reallığını inadla qeyri-reallıq kimi duyurdu; o, körpüyə, yolda vurulmuş gözətçiyə, arxasında Anselmonun düşüb qaldığı daşa, qayanın ətəyində uzanmış Fernandoya, hərəkətsiz yük maşınının dayandığı yolun hamar, qara zolağına nəzər salırdı. Lakin əvvəlki kimi hər şey qeyri-real olaraq qalırdı.

Boş şeydir, o öz-özünə dedi, görünür, bir az başın hərlənir, bu da böyük gərginlikdən sonra əmələ gələn reaksiyadır, vəssalam. Qanını qaraltma.

Bu vaxt Aqustin onun çiyindən tutdu və barmağı ilə yarıqanın o biri tərəfini göstərdi, o dönüb baxdı və Pablonu gördü.

Onlar yolun döngəsindən Pablonun necə çıxıb qaçdığını gördülər, Pablo dayandı, divara söykənib qaçdığı tərəfə döndü və bir qatar atəş

açdı. Robert Cordan bəstəboy, enlikürək, papaqsız Pablonun əlində avtomat, qayaya söykənərək dayandığını və mis gilizlərin günün altında necə parıldadığını görürdü. Onlar gördülər ki, Pablo çömbəlib bir qatar da atdı. Sonra o döndü, arxaya baxmadan, başını əyərək, əyri ayaqlarını ataraq cəld hərəkətlə düz körpüyə tərəf qaçdı.

Robert Cordan Aqustini kənara itələdi, iri pulemyotun qundağını çiyinə yapışdırdı və yolun döngəsini nişan almağa başladı. Onun avtomatı yanında idi. Belə bir məsafədən o, kifayət qədər dəqiq nişan ala bilməzdi.

Pablo körpüyə tərəf qaçarkən Robert Cordan pulemyotu yolun döngəsinə tuşlamışdı, ancaq orada daha heç nə görünmürdü. Pablo körpüyə qədər qaçdı, dönüb geri baxdı, sonra körpüyə nəzər saldı, sürətlə bir neçə addım atıb aşağı, yarığa endi. Robert Cordan gözünü döngədən çəkmirdi, amma orada heç nə görünmürdü. Aqustin bir dizi üstə qalxdı. O, dağ keçisi kimi daşların üstündən tullanan Pabloya tamaşa edirdi. Pablo görünəndən sonra daha döngənin dalından atmırdılar.

– Sən yuxarıda, qayanın üstündə bir şey görürsən? – Robert Cordan soruşdu.

– Yox, heç nə görmürəm.

Robert Cordan yolun döngəsinə baxırdı. O bilirdi ki, döngədən dərhal sonra başlanan daş divar çox dikdir və ora dırmaşmaq mümkün deyil, lakin sonra başlanan yamac az meyilli idi və qayanı yuxarıdan aşıb keçmək olardı.

Əgər indiyə qədər hər şey ona qeyri-real görünürdüsə, bu saat bütün hadisələr birdən real şəkil aldı. Elə bil ki, fotoaparatin obyektivini birdən fokusa tuşlamaq mümkün oldu. Məhz bu vaxt o gördü ki, üstündə pulemyot olan yaşıl-boz-qəhvəyi qüllə döngədən günün işıqlandırdığı yola çıxdı. Robert Cordan atəş açdı və güllələrin polad zirehə dəyib cingildədiyini eşitdi. Balaca tank geri, qayanın dalına çəkildi. Robert Cordan müşahidəni davam etdirərək, gördü ki, döngədən yenə tankın küt burnu və qülləsinin kənarı peyda oldu, sonra qüllə fırlandı, pulemyotun lüləsi yol ilə paralel istiqamətə yönəldildi.

Aqustin:

– Elə bil siçan yuvasından çıxır, – dedi, – *İngles*, bax.

Robert Cordan dedi:

– O bilmir ki, nə eləsin.

– Pablo bax bununla atışırdı, – Aqustin dedi. – Hə İnges yenə bir atəş yağdır ona.

– Yox. Zirehi deşə bilməyəcəyik. Onların bizi görməsi də lazım deyil.

Tank yola atəş açmağa başladı. Güllələr qudrona dəyərək, vızıltı ilə sıçrayır, sonra körpünün demirinə dəyib cingildəyirdi. Əvvəl eşitdikləri də bu pulemyotun səsi idi.

– *Cabron!* – Aqustin dedi. – Hə, İnges, sənın məşhur tankların belə imiş?

– Əslində, bu tanketkadır.

– *Cabron!* Bir şüşə benzinim olsaydı, yuxarı qalxıb onu yandırdım. O, sonra nə eləyəcək?

– Bir az gözləyəcək, yenə yan-yörəsinə baxacaq.

Aqustin dedi:

– Adamlar da elə bundan qorxurlar! Bax, İnges. O, ölənləri öldürmək istəyir.

– Onun başqa hədəfi yoxdur, buna görə də gözetçilərə atır, – Robert Cordan söylədi. – Onu qınama.

Amma o fikirləşirdi: hə, əlbəttə, gülmək asandır. Lakin təsəvvür elə ki, sən öz ərazindəki şose ilə irəliləyirsən və birdən pulemyot atəşi ilə yolunu kəsirlər. Sonra qabaqda körpü partlayır. Məgər belə fikirləşmək təbii olmazdımı ki, körpüyə əvvəlcədən mina qoyulub və haradasa yaxınlıqda pusqu qurulub. Əlbəttə, sən də belə fikirləşərdin. O tamamilə haqlıdır. O gözləyir. O, düşməni tələyə salmaq istəyir. Düşmən isə olsa-olsa bizik. Amma onun bundan xəbəri yoxdur. Ax səni, alçaq.

Balaca tank döngədən bir az qabağa süründü.

Bu vaxt Aqustin əlləri ilə dartınaraq yarğandan çıxan Pablonu gördü, onun saqqal basmış üzündən tər axırdı.

– Odur o köpək oğlu! – dedi.

– Kim?

– Pablo.

Robert Cordan dönüb Pabloya baxdı, sonra isə tankın maskalanmış qüvvəsində gümanı gələn göz yerinə bir qatar atəş açdı. Balaca tank xırıltı ilə geri çəkildi və döngənin arxasında yox oldu, Robert Cordan o saat pulemyotu üçayaqla birlikdə çiyinə aşırı. Lülə elə qızmışdı ki, onun çiyinini yandırdı və o, lüləni qaldıraraq qundağı özünə sıxdı.

– Disk kisəsini və mənim balaca *maquina*-mı götür, – o çığırdı. – Yüyür ardımca.

Robert Cordan şam ağaclarının arasından keçə-keçə yamaca yuxarı qaçırdı. Aqustin lap onun ardınca gəlir, Pablo da arxadan özünü onlara çatdırırdı.

– Pilar! – Robert Cordan çığırdı. – Bura gəl, arvad!

Hər üçü bacardıqları qədər sürətlə dik yamaca dırmaşırdı, daha qaçmaq mümkün deyildi, çünki yoxuş lap dik idi, Pablonun isə, süvari avtomatı hesaba alınmasa, heç bir yükü yox idi, odur ki, tezliklə onlara çatdı.

– Bəs sənin adamların hanı? – Aqustin qurumuş dilini güclə tərpadərək soruşdu.

– Hamısı həlak oldu, – Pablo dedi. O heç cür nəfəsini dəre bilmirdi.

Aqustin başını çevirib ona baxdı.

– *İngles*, indi bizim atımız çoxdur, – Pablo tənənfəs dedi.

– Bu yaxşıdır, – Robert Cordan cavab verdi. Əclaf, qatil, deyə düşündü. – Orada nə olmuşdu?

– Hər şey, – Pablo dedi. O, kəsik-kəsik nəfəs alırdı.

– Piların işi necə oldu?

– O ikisini itirdi – Fernandonu və onu, adı nədir...

Aqustin dedi:

– Eladionu.

– Bəs sən? – Pablo soruşdu.

– Mən Anselmonu itirdim.

– Deməli, nə qədər istəsən, at var, – Pablo dedi. – Hətta yük üçün də bəs edər.

Aqustin dodağını dişləyib Robert Cordana baxdı və başını yırğaladı. Onlar ağacların arxasından daha görünməyən tankın yolu və körpünü necə atəşə tutduğunu eşitdilər.

Robert Cordan başı ilə o tərəfi göstərdi.

– O tank başınıza nə oyun açdı? – Robert Cordan Pablonun üzünə baxmaq, onun qoxusunu duymaq istəməsə də, onun nə deyəcəyini eşitmək istəyirdi.

– Nə qədər ki, tank orada dayanmışdı, mən oradan çıxı bilmirdim, – Pablo dedi. – O, postdan çıxış yolumuzu kəşmişdi. Sonra o nə üçünsə geri çəkildi və mən qaçdım.

– Sən döngədə dayananda kimə atəş açırdın? – Aqustin dik onun üzünə baxaraq soruşdu.

Pablo ona baxdı, qımışmaq istəyirdi, lakin fikrini dəyişib heç bir söz demədi.

– Sən onların hamısını qırdın? – Aqustin soruşdu.

Robert Cordan fikirləşirdi: sən sus. Bu daha sənün işin deyil. Onlar sənə lazım olan hər şeyi eləyiblər, hətta daha çox eləyiblər. Bu isə onların öz haqq-hesablarıdır. İşə etika baxımından yanaşma. Sən qatildən bundan artıq nə gözləyirdin? Axı sən qatil ilə işləyirsən. İndi isə sus. Sən əvvəllərdən onun barəsində çox şey eşitmişən. Burada təzə bir şey yoxdur. Amma, hər halda əclafdır, deyə düşündü. Ah, lap əclafın əclafıdır!

Dik yamacı qalxmaqdan sinəsi elə ağrıyırdı ki, sanki bu saat döş qəfəsi partlayacaqdı, amma qabaqda, ağacların dalından atlar görünməkdə idi.

– Niyə susursan? – Aqustin sözüne ara vermirdi. – Niyə demirsən ki, onları sən qırmısan?

Pablo:

– Açıq başımdan, – dedi, – mən bu gün çox vuruşmuşam, özü də yaxşı vuruşmuşam. *İngles* desin.

– İndi də işi axıra çatdır, bizi buradan çıxart, – Robert Cordan söylədi. – Axı bu planı sən qurmuşsan.

– Mən yaxşı plan qurmuşam, – Pablo dedi. – Bəxtimiz gətirsə, hamımız sağ-salamat aradan çıxacağıq.

O indi bir az nəfəsini dəre bilirdi.

– Sən bizlərdən heç kəsi öldürmək fikrinə düşməmişən ki? – Aqustin soruşdu. – Elə olsa, bu saat özüm səni öldürərəm.

– Açıq başımdan, – Pablo dedi. – Mən sənün xeyrini və bütün dəstənin xeyrini fikirləşməliyəm. Bu, müharibədir. Müharibədə istədiyini eləmək, həmişə mümkün olmur.

– *Cabron*, – Aqustin dedi. – Hər halda sən zərər çəkməzsən.

– Danış görək, postda nə oldu, – Robert Cordan Pabloya dedi.

– Çox şey oldu, – Pablo təkrar etdi. O çətinliklə nəfəs alırdı, sanki sinəsi çatlayırdı, amma indi səsi rəvan gəlirdi; üzündən və boynundan tər axırdı, çiyinləri və sinəsi tərdən islanmışdı. Pablo ehtiyatla Robert Cordana çəpəki nəzər saldı, bilmirdi ki, onun səmimi ahənginə inanmaq olar ya yox, sonra elə qımışdı ki, ağzı açıla qaldı. – Çox şey oldu,

– yenə təkrar etdi. – Əvvəlcə biz postu tutduq. Sonra motosiklet keçdi. Sonra biri də keçdi. Sonra sanitar maşını. Sonra yük maşını. Sonra tank. Sən körpünü partladandan bir az qabaq.

– Sonra...

– Tank bizə heç nə eləyə bilmədi, amma biz çıxma bilmirdik, çünki o, yolu atəş altında saxlayırdı. Sonra o harasa çəkildi və mən qaçdım.

– Bəs adamların necə oldu? – Aqustin yenə onu davaya çəkirdi.

Pablo sərt hərəkətlə Aqustinə tərəf döndü:

– Açıq başımdan! Onlar bizim dəstədən deyillər.

Ağaclarla bağlanmış atlar indi artıq lap yaxında idi, gün şam ağaclarının budaqları arasından onları işıqlandırır, atlar başlarını tər-pədir və milçəkləri qovmaq üçün şillaq atırdılar, sonra Robert Cordan Mariyanı gördü. Bir an sonra o artıq Mariyanı bərk-bərk qucaqlamışdı, böyürünə yapışdırdığı pulemyotun alov-söndürəni qabırğasını deşirdi, Mariya isə hey təkrar edirdi:

– Sənsən, Roberto. Ah, sənsən.

– Hə, dovşancığım. Mənim sevimli, mehriban dovşancığım. İndi daha gedirik.

– Doğrudur ki, sən buradasan?

– Hə. Hə. Hamısı doğrudur. Ah, əzizim!

Əvvəllər o heç ağına gətirməzdi ki, döyüş vaxtı qadın yada düşə bilər; heç olmasa beyinin bir guşəsində onu xatırlamaq və ona cavab vermək mümkün ola bilər və onunla balaca, yumru döşlərinin bə-dəninə toxunduğunu duymaq olar; bu döşlər sizin hər ikinizin döyüşdə olduğunuzu xatırlada bilər. Lakin biz bir olmuşduq, çox yaxşı ki, bir olmuşduq, deyə fikirləşirdi. Çox yaxşı, çox yaxşı ki, bir olmuşduq. Mən heç vaxt buna inanmazdım. Və o bir də qızı bərk-bərk bağrına basdı, amma üzünə baxmadı, sonra isə ona həmişəkindən fərqli olaraq möhkəm bir şapalaq ilişdirib dedi:

– Əyləş! Əyləş! Atıl yəhərə, *guapa*.

Sonra atları açdılar, Robert Cordan iri pulemyotu Aqustinə verdi, özü isə avtomatını çiyinə saldı və qumbaraları ciblərindən çıxarıb yəhərdən asılmış taylara yerləşdirdi, boş çantaların birini o birinin içinə qoyub öz yəhərinə bağladı. Sonra Pilar gəldi, yoxuşu qalxmaq-dan elə tənitişdi ki, danışa bilmirdi, ancaq əlləri ilə işarə edirdi.

Pablo atların çidarlandığı üç kəndiri yəhərdən asılmış yükün ara-sına soxdu və qalxıb dedi:

– *Que tal*, arvad? – Lakin qadın ancaq başını tərpetdi, sonra hamı atlara minməyə başladı.

Robert Cordana dünən səhər qarın içində ilk dəfə gördüyü həmin boz at düşdü və o, atın böyürlərini mahmızlayarkən hiss etdi ki, bu dəyərli atdır. O, səndəl geymişdi, üzəngilər ona qısa gəlirdi; avtomat belindən asılmışdı, cibləri patronla dolu idi, o, yəhərin üstündə möhkəm oturmuşdu, yüyəni qoltuğunun altında tutub avtomatın boşalmış sandığını doldurur və səmənd atın yəhərinə bağlanmış böyük yükün üstünə Pıların necə qalxdığına tamaşa edirdi.

– Allah xatirinə, tulla onu getsin, – Primitivo dedi. – Ordan yıxılarsan, bir də bu qədər yükü apara bilməz.

Pılar:

– Mumla, – dedi, – biz bununla dolanmalıyıq.

– Arvad, belə otura biləcəksən? – Pablo soruşdu; o kəhər ayğırın belindəki jandarm yəhərində oturmuşdu.

– Nə olub mənə, o belə-belə olmuş köçəri alverçidən əskiyəm, – Pılar dedi. – Kişi, necə gedirik?

– Düz aşağı. Yoldan keçəcəyik. Sonra o yamacı qalxıb meşə ilə aşırıma doğru gedəcəyik:

– Yoldan keçəcəyik? – Aqustin ona yanaşdı, yumşaq parusin ayaq-qabıllarını dünən gecə Pablonun tapıb gətirdiyi atın qarına döyürdü.

– Bəli, *hombre*. Burada başqa yol yoxdur, – Pablo cavab verdi.

Pablo üç yük atından birinin yüyənini ona verdi. Qalan iki atı Primitivo və qaraçı aparmalı idi.

– *İngles*, istəsən, sırada axırıncı ola bilərsən, – Pablo dedi. – Biz yolu çox aşağıdan keçəcəyik, onların *maquina*-sının atəşi ora çatmaz. Amma tək-tək gedəcəyik, sonra aşırıma yaxınlaşanda toplaşacağıq.

– Yaxşı, – Robert Cordan dedi.

Onlar meşə ilə, yamac boyu üzüaşağı, yola tərəf yönəldilər. Robert Cordan atını Mariyanın lap ardınca sürürdü. Onunla yanaşı gedə bilmirdi, ağaclar mane olurdu. O, atı nəvazişlə mahmızladı, sonra isə şam ağacları arasındakı sərt enişdə onun yerişini yavaşıtmağa çalışdı.

– *Guapa*, – o, Mariyaya dedi. – Yolu keçmək vaxtı gələndə, sən ikinci keçərsən. Birinci keçməyin heç bir qorxusu yoxdur, hərçənd adama elə gəlir ki bu daha qorxuludur. İkinci keçmək daha yaxşıdır. Onlar həmişə gözləyirlər ki, sonra nə olacaq.

– Bəs sən...

– Mən sonra keçəcəyəm, onlar gözləməkdən yorulanda. Bu çox asan işdir. Ən xatalısı cərgədə getməkdir.

Qabaqda o, Pablonun çiyinlərinə yapışmış girdə, cod tüklü başını, kürəyinin üstündən seçilən avtomatının lüləsini görürdü. O, Pıları, qadının açıq başını, enli kürəklərini görürdü, yəhərə yük yığıldığına görə onun bükülmüş dizləri budlarından yuxarı qalxmışdı, dabanları boğçalara dəyirdi. Qadın bir dəfə çevrilib ona baxdı və başını tərpətdi.

Robert Cordan Mariyaya dedi:

– Yolu keçməmişdən əvvəl Pıları öt.

Sonra irəlində ağaclar seyrəldi və o, yolun tünd qudron örtüyünü, onun arxasında isə əks tərəfdəki yamacın yaşıllığını gördü. Biz indi drenaj borusundan yuxarıda və yolun ta körpüyə qədər maili uzanan hissəsindən bir az aşağıdayıq, deyə düşündü. Biz körpüdən təqribən səkkiz yüz yard yuxarıda yola çıxacağıq. Tank körpüyə çata bilibse, buradan onu pulemyotla atəşə tutmaq olar.

– Mariya, – o dedi. – Biz yola çıxmamışdan əvvəl sən Pıları öt keç, sonra isə yamacla yuxarı qalx.

Qız dönüb ona baxdı və heç bir söz demədi. Robert Cordan qızın başa düşüb-düşmədiyini bilmək üçün ancaq bir dəfə onun üzünə baxdı.

– Başa düşürsən? – o soruşdu.

Qız başını tərpətdi.

– Onda qabağa keç.

Qaz başını yırğaladı.

– Deyirəm, qabağa keç!

– Yox, – qız cavab verdi və geri dönüb başını yırğaladı, – mən öz növbəmdə keçəcəyəm.

Elə bu vaxt Pablo mahmızları kəhər aygırın böyürünə basdı və at şam iynələrinin səpələndiyi sonuncu enişi çaparaq keçdi və nallarından qığılıcı saça-saçə yolu vurub ötdü.

O birilər də onun ardınca çapdılar, Robert Cordan onların bir-birinin ardınca yolu keçib yaşıl yamaca qalxdıqlarını gördü və körpünün başında pulemyotun şaqqıldadığını eşitdi. Sonra o yeni səs eşitdi – “suişş-krak-bum!”. Bu “bum” sədası ətrafdakı dağlara yayıldı və yaşıl yamacda kiçik torpaq fəvvarəsi, onun ardınca isə boz duman qaldırdı. “Suişş-krak-bum!” – yenə nə isə lap raket kimi fısıldadı və sonra gumbuldadı, bu dəfə yamacın təpəsinə yaxın yerdə yenə torpaq havaya sıçradı və tüstü qalxdı.

Qabaqda gedən qaraçı yolun üstündəki axırncı şam ağaclarının kölgəsində atı saxladı. Qaraçı o biri tərəfə baxdı və sonra Robert Cordan tərəfə döndü.

Robert Cordan dedi:

– Rafael, çap, irəli!

Qaraçı onun ardınca gələn və başını silkələyən yük atının yüyənini tutmuşdu.

– Yük atını burax və çap! – Robert Cordan dedi.

O, qaraçının əlinin geri, yuxarı, bir az da yuxarı getdiyini və ipin sim kimi dartılaraq yerə düşdüyünü gördü, qaraçı dabanlarını atın böyürlərinə vurdu, Robert Cordan hürkərək onun üstünə gələn yük atını kənara itələyəndə, qaraçı artıq o tayda idi və yamacla dördnala yuxarı çapırdı, oradan nalların boğuş səsi eşidilirdi.

“Suikk-ka-rak!” Mərmilə lap alçaqdan uçdu və Robert Cordan qaraçının ovçu qabağındakı heyvan kimi necə kənara sıçradığını gördü, qabaqda isə yenə kiçik qara-boz fəvvarə qalxdı. Sonra o gördü ki, qaraçı yenə uzun, yaşıl yamacla yuxarı çapır, indi o, bir az yavaş və rahat gedirdi, mərmilər isə gah ondan qabağa, gah da dala düşürdü, sonra o, dağın arasında gözdən itdi, o birilər ora yığışib gözləməli idilər.

Yox, mən lənətə gəlmiş bu yük atını özümlə apara bilmərəm, deyərək Robert Cordan fikirləşdi. Amma pis olmazdı ki, körpü tərəfdən atəş açılanda, o, sipər kimi məni qoruyaydı. Pis olmazdı ki, o, körpüdən atəş açan həmin qırx yeddi millimetrlik topla mənim aramda gedəydi. Lənət şeytana, görüm onu çəkib apara bilərəmmi.

O öz atını döndərərək yük atına yanaşdı, yerə düşən ipi qaldırdı, atı ardınca çəkərək yola paralel istiqamətdə körpünün əks tərəfinə doğru əlli yarda qədər getdi. Sonra dayandı, atı meşənin kənarına sürdü, yola, orada qaralan yük maşınına və körpüyə baxdı. Körpüdə adamlar vurnuxurdular, o tərəfdəki yolda isə döyüş maşınları bir-birinin dalına düzülmüşdü. Robert Cordan ətrafa boylandı və nəhayət, istədiyini tapdı, üzəngiyə qalxıb quru şam budağını qırdı. O, yük atını yolun kənarına sürdü, ipi buraxdı və əlini ölçərək çubuğu atın sağına vurdu. “İrəli, qancıq balası”, – dedi və at yolu keçib yamacı qalxanda çubuğu onun ardınca atdı. Çubuq hədəfinə dəydi və at dördnala götürüldü.

Robert Cordan yol boyu daha otuz yard getdi; buradan sıldırım yamac başlanırdı. Top indi ara vermədən atırdı, elə bil raket fişildayırdı.

və sonra mərmə torpağı dəlib guruldayırdı. “Hə, faşist heyvanı, irəli”, – Robert Cordan boz ata dedi və onu dördnala dağdan aşağı çapdı, açıq yerə çıxan kimi çaparaq yolu keçdi, o, qudrəna dəyən nalların çiyinlərini, peysərlərini, çənəsini, bütün bədənini necə titrətdiyini duyurdu, sonra o, atı dağın döşü ilə yuxarı çapdı, nallar isə yerə dəyir, yumşaq torpağa batır və yenə irəlidə əks-səda verirdi, o, geri dönərək körpünün əvvəllər heç vaxt görmədiyini yeni mənzərəsini gördü. İndi körpü tam aydın seçilirdi, ortasında uçurum qaralırdı, onun arxasındakı yolda kiçik tank və kiçik tankın dalında böyük tank durmuşdu, böyük tankdakı topun lüləsi isə düz Robert Cordana tuşlanmışdı, birdən lülə mis güzgü kimi gözqamaşdırıcı sarı işıq saçdı və hava təbəqəsi boz atın lap boynu üstündə şaqqıltı ilə parçalandı, o, başını çəkməyə macal tapmamış qabaqda daş-kəsək və torpaq fəvvarəsi ucaldı. Yük atı ondan qabaqda, lakin yolun sağı ilə gedirdi, bərk yorulmuşdu, Robert Cordan isə hey çapırdı, o, körpü tərəfə baxanda, döngənin dalında düzölmüş yük maşınlarının uzun cərgəsini gördü, – indi yüksəklikdən hər şey yaxşı görünürdü, – bu vaxt yenə növbəti “sui şşş” və “bum” sədasından xəbər verən sarı parıltı göründü. Mərmə hədəfə çatmadan partladı, lakin o, torpağın və metal qəlpələrinin ətrafa sıçradığını eşitdi.

İrəlidə o, öz adamlarını gördü, meşənin kənarında toplaşmış onu gözləyirdilər, o dedi: “*Arre caballo! Atım, irəli!*”

Robert Cordan dik yoxuşda atın necə ağır nəfəs aldığını hiss etdi, onun uzana qalmış boynunu və şəklənmiş qulaqlarını gördü, əyilərək əlini onun tərlemiş boz yalına çəkdi, yenə körpüyə tərəf döndü və yoldakı bulaşmış rəngli ağır, yastı tankın üzərini bürüyən parlaq işıq gördü, lakin o fişilti eşitmədi, ancaq qulaqbatırıcı gurultu qopdu, acı bir qoxu gəldi, elə bil buxar qazanı partlamışdı, o, yerə yığıldı, boz at isə onun üstünə düşdü, at nallarını havada oynadırdı, o isə atın altından çıxmağa çalışırdı.

O, hərəkət edə bilirdi. Sağa dönə bilirdi. Amma sağa dönəndə, sol qıçı atın altında hərəkətsiz qalırdı. Qıçında elə bil yeni oynaq əmələ gəlmişdi, bu çanaq-bud oynaq deyildi, başqa bir oynaq idi, budu onun üstündə şarnirdə olduğu kimi fırlanırdı. Sonra o, nə olduğunu başa düşdü, elə bu vaxt boz at dizini üstə qalxdı və Robert Cordanın sağ ayağı üzəngidən çıxıb yəhərin üstü ilə sürüşərək yerə düşdü, o, ikiəlli sol budundan yapışdı, sol ayağı yenə hərəkətsiz qalmışdı. O, əllərini dərinin altında sınımış sümüyün iti ucuna toxundurdu.

Bozat onun başının üstündə dayanmışdı və o, atın qabırğalarının necə titrədiyini görürdü. Altındakı ot yaşıl idi, onun içində çəmən çiçəkləri bitmişdi, o, aşağı baxdı, yolu, yarıq, körpünü və yenə yolu gördü, tankı gördü və yeni partlayışa hazırlaşdı. Elə həmin an parlaq işıq saçıldı, amma yenə fişilti eşidilmədi, dərhal gurultu qopdu və partlayıcı maddənin qoxusu gəldi, eşilmiş torpağın tozu yatanda və qəlpələr səpələnib qurtaranda o, bozatın lap sirkdə təlim görmüş heyvanlar kimi sakitcə, dal ayaqları üstə onun yanında yerə yatdığını gördü. Elə həmin andaca o, ata baxdı və atın qəribə xırıltısını eşitdi.

Sonra Primitivo və Aqustin onun qoltuğuna girib, sonuncu yoxuşa sürürdülər, bu vaxt onun sol ayağı yerə toxunaraq yeni oynaqda fırlanırdı. Bir dəfə onların lap başı üstündə mərmə vıyıldadı, Primitivo ilə Aqustin Robert Cordanı buraxıb yerə atıldılar, amma onların üstünə ancaq torpaq töküldü, qəlpə yağışı dayanandan sonra, onlar yenə Robert Cordanı qaldırıb apardılar. Nəhayət, onlar birlikdə meşədəki yarıqna, atların olduğu yerə çatdılar. Mariya, Pilar və Pablo Robert Cordanı dövrəyə aldılar.

Mariya onun yanında diz çöküb soruşdu:

– Roberto, sənə nə olub?

O, tər içində dedi:

– Sol qıçım sınıb, Mariya.

Pilar:

– Bu saat onu sarıyarıq, – dedi, – bax bu atla gedərsən. – O, yük atlarından birini göstərdi. – Yükünü düşürün.

Robert Cordan Pablonun başını tərpətdiyini görüb, başı ilə ona işarə elədi.

– Yığışın, – dedi. Sonra əlavə etdi: – Bura bax, Pablo, yaxın gəl.

Tərli, tüklü üz onun üstünə əyildi və Pablonun iyi Robert Cordanın burnuna vurdu.

– Qoyun danışmaq, – o, Pilara və Mariyaya dedi. – Mən Pablo ilə danışmalıyam.

– Bərk ağrıdır? – Pablo soruşdu. O, Robert Cordanın lap üstünə əyildi.

– Yox. Görünür, əsəb damarı qırılıb. Qulaq as. Siz yığışın. Mənim işim bitib, başa düşürsən? Mən ancaq qıza bir neçə söz deyəcəyəm. Mən sənə səsələyəndə ki, onu apar, hökmən apararsan. O getmək istəməyəcək. Mən ona ancaq bir neçə söz deyəcəyəm.

– Başa düşdüm, bizim vaxtımız azdır, – Pablo dedi.

Robert Cordan:

– Məncə siz Respublika ərazisinə getsəydiniz, yaxşı olardı, – dedi.

– Yox, biz Qredosa gedəcəyik.

– Yaxşı-yaxşı fikirləş.

Pablo dedi:

– Mariyanı çağır, danış onunla. Vaxtımız lap azdır. Çox təəssüf edirəm ki, sənin başına belə iş gəldi.

– Olan oldu, – Robert Cordan dedi. – Bu barədə danışmayaq. Amma sən başını işlət. Sənin başın var. Fikirləş.

Pablo:

– Mən artıq fikirləşmişəm, – dedi, – hə, danış, *İngles*, amma tez ol. Vaxtımız yoxdur.

Pablo yaxındakı ağacın yanına çəkildi və aşağı, yarığa, yarığın o biri tərəfindəki yola baxmağa başladı. Sonra nəzərlərini dağın döşündə düşüb qalmış boz ata çevirdi, üzünə məyusluq qondu, Pilar və Mariya isə şam ağacına söykəlib oturmış Robert Cordanın yanına qayıtdılar.

– Zəhmət olmasa, şalvarı kəs, – o, Pilara dedi.

Mariya onun yanında çömbəlib oturdu və heç bir söz demədi. Günəş onun saçlarında oynayırdı, üzünü isə ağlamağa hazırlaşan uşaq kimi büzüşdürmüşdü. Amma ağlamırdı.

Pilar bıçağı çıxarıb onun şalvarının sol tərəfini cibindən aşağıya kimi kəsdi. Robert Cordan əlləri ilə şalvarının kəşik yerini araladı və əyilib baxdı. Çanaq-bud oynağından on düym aşağıda qabarıq şiş qızarırdı, Robert Cordan barmaqlarını ona toxunduraraq, dəriyə dirənmiş sümüyün ucunu aydın hiss etdi. Ayağı qeyri-təbii şəkildə əyilib yerdə qalmışdı. O, başını qaldırıb Pilara baxdı. Onun üzünün ifadəsi də Mariyanın kimi idi.

– *Anda*, – o, qadına dedi. – Get.

Qadın başını aşağı salıb, heç bir söz demədən və dönüb baxmadan uzaqlaşdı və Robert Cordan onun çiyinlərinin titrədiyini gördü.

– *Guapa*, – deyərək o, Mariyanın hər iki əlini öz əllərinin içinə aldı. – Qulaq as mənə. Biz daha Madriddə getməli olmadıq...

Bu vaxt qız ağladı.

– Lazım deyil, *guapa*, – o dedi. – Qulaq as mənə. Biz daha Madriddə getməli olmadıq, amma sən hara getsən də, mən hər yerdə səninlə olacağam. Başa düşdün?

Qız heç nə demədi, ancaq başını onun üzünə söykədi və onu bərk-bərk qucaqladı.

– Mənə yaxşı-yaxşı qulaq as, dovşancığım, – dedi. Bilirdi ki, tələsmək lazımdır, bütün bədənindən tər axırdı, lakin o, sözünü deməli və qızı başa salmalı idi. – İndi sən buradan gedəcəksən, dovşancığım. Amma mən də səninlə gedəcəyəm. Nə qədər ki, bizim yaşayırıq, o vaxtacan hər ikimiz yaşayacağıq. Sən mənə başa düşürsən?

– Yox, mən səninlə qalmaq istəyirəm.

– Yox, dovşancığım. İndi mən nə iş görməliyəmsə, onu tək görəcəyəm. Sənin yanında mən bu işi əməlli-başlı görə bilmərəm. Əgər sən getsən, deməli mən də gedəcəyəm. Məgər sən bilmirsən ki, belədir? Bizimiz olan yerdə ikimiz də varıq.

– Mən səninlə qalmaq istəyirəm.

– Yox, dovşancığım. Qulaq as. Bu işdə adamlar bir yerdə ola bilməzlər. Bu işdə hər kəs tək olmalıdır. Amma sən getsən, deməli mən də gedəcəyəm. Mən ancaq bu cür gedə bilərəm. Bilirəm ki, sən gedəcəksən, mübahisə də etməyəcəksən. Axı sən ağıllı, yaxşı qızsan. Sən hər ikimizin yerinə gedəcəksən, həm öz yerinə, həm də mənim yerimə.

– Amma mən səninlə qalmaq istəyirəm, – qız dedi. – Belə mənim üçün rahat olar.

– Bilirəm. Ancaq sən bunu mənim xatirimə elə. Bunu səndən mən xahiş edirəm.

– Sən başa düşürsən, Roberto. Mənim halımı fikirləşmərsən. Tək getsən, halım pisləşər.

– Bəli, – o dedi. – Sənin vəziyyətin ağırdır. Ancaq sən axı indi həm də mənsən.

Qız susurdu.

O, qan-tər içində qıza baxdı və istədiyinə nail olmaq üçün yenidən sözə başladı, ömründə heç vaxt bu cür çalışmamışdı.

O dedi:

– İndi sən hər ikimizin yerinə gedəcəksən. Özünü unut, dovşancığım. Sən öz borcunu yerinə yetirməlisən.

Qız başını yırğaladı.

– İndi sən mənsən, – o dedi. – Dovşancığım, məgər sən hiss etmərsən?

Qız susurdu.

– Qulaq as, dovşancığım, – o dedi. – Doğru sözumdür, əgər sən getsən, deməli mən də gedirəm. Sənə and içirəm.

Qız susurdu.

Robert dedi:

– Bax belə, indi başa düşdün. İndi görürəm ki, başa düşmüşsən. İndi sən gedəcəksən. Belə yaxşıdır. İndi sən qalxıb gedəcəksən. Bax, özün də deyirsən ki, gedəcəksən.

Qız dinib–danışmırdı.

– Ay sağ ol. İndi sən tez və sakitcə, çox–çox uzaqlara gedəcəksən və bizim hər ikimizi özünlə aparacaqsan. İndi əlini bura qoy. İndi başını bura qoy. Bax belə. İndi mən əlimi bax bura qoyacağam. Yaxşıdır. Axı sən ağıllı qızsan. Daha gərək heç nəyin fikrini çəkməyəsən. Sən lazım olan işi görürsən. Sözü baxırsan. Mənim sözümə yox, hər ikimizin sözüne. Sənin vücudunda olan mən özüməm. İndi sən hər ikimizin yerinə gedəcəksən. Hər ikimiz sənə gedəcəyik. Axı mən sənə belə demişdim. Sən ağıllı qızsan, çox yaxşı qızsan ki, indi gedirsən.

Robert Cordan ağacın dalından ona baxan Pabloya işarə etdi və Pablo ona tərəf yönəldi. Sonra o, barmağı ilə Pıları çağırdı.

O dedi:

– Biz hələ Madriddə gedəcəyik, dovşancığım. Doğru sözümdür. Hə, indi isə dur get. Qalx. Eşidirsən?

– Yox, – deyərək qız bərk–bərk onun boynunu qucaqladı.

Robert Cordan yenə danışmağa başladı, bayaqki kimi aramla və hər sözü ölçüb–biçərək, amma çox qətiyyətlə danışdı.

– Qalx, – o dedi. – İndi sən həm də mənənsən. Məndən nə qalacaqsan, o sənənsən. Qalx.

Qız yavaş–yavaş, başını qaldırmadan, ağlaya–ağlaya ayağa durdu. Sonra yenə onun yanında oturdu, lakin o, “Qalx, dovşancığım!” deyəndə, o saat qalxdı, yavaş–yavaş və itaətlə qalxdı.

Pilar qızın dirşeyindən tutmuşdu və qız bu vəziyyətdə onun qarşısında durmuşdu.

Pilar:

– Gedək, – dedi, – İngles, sənə bir şey lazımdır?

– Yox, – deyərək o, Mariya ilə danışmaqda davam etdi. – Vidalaşmaq lazım deyil, *guapa*, axı biz ayrılmırıq. Qoy Qredosda hər şey yaxşı olsun. Get daha. Ağıllı qız ol, get. – Pilar qızı atlara tərəf apararkən o yenə bayaqki kimi aramla və hər sözü ölçüb–biçərək davam etdi. – Yox. Geri baxma. Ayağını üzəngiyə qoy. Hə, hə. Qoy ayağını. – Ona kömək elə, – o, Pılara dedi. – Onu yəhərə oturt. Bax belə.

O, tamam tər içində başını çevirdi, aşağıya, yola baxdı, sonra yenə ona, atın belində oturmuş qıza nəzər saldı, Pilar qızın yanında, Pablo isə arxada idi.

– Daha get, – o dedi. – Get. – Qız dönüb baxmaq istədi. – Baxma, – Robert Cordan dedi. – Get.

Pablo qırmancı atın sağına vurdu və bir anlığa elə göründü ki, Mariya bu saat yəhərdən sürüşüb düşəcək, amma Pilar və Pablo hər iki tərəfdən atlarını onunla lap yanaşı sürdülər, Pilar qızın qolundan tutmuşdu və hər üç at artıq dağa qalxırdı.

Mariya dönüb baxdı və çığırdı:

– Roberto! Mən sənənin yanına gəlmək istəyirəm! Mən sənənin yanına gəlmək istəyirəm!

Robert Cordan çığırdı:

– Mən sənəninləyəm, mən oradayam, sənəninləyəm. Biz bir yerdəyik. Get!

Sonra onlara dağın aşırımı arxasında gözdən itdilər, o, qan-tər içində uzanmışdı və heç bir şeyə baxmırdı.

Aqustin onun qarşısında dayanmışdı.

– İngles, istəyirsən mən sənəni vurum? – o lap aşağı əyilib soruşdu. – İstəyirsən? Vura bilərəm.

Robert Cordan dedi:

– *No hace falta*, get. Burada yerim lap yaxşıdır.

– *Me cago en la leche que me han bado!*¹ – Aqustin dedi. O ağlayırdı və buna görə də Robert Cordanı duman içindəki kimi görürdü. – *Salud, İngles.*

Robert Cordan:

– *Salud*, dost, – dedi. İndi o aşağıya, yola baxırdı.

– Qızdan muğayat ol, yaxşı?

Aqustin dedi:

– Ondən nigaran qalma. Lazım olan hər şeyin var?

– Bu *maquina* özümde qalır, burada cəmi bir neçə patron var, – Robert Cordan dedi. – Sən bu cür patron tapa bilməyəcəksən. Böyüyənə və Pablonun silahına patron tapmaq olar.

– Mən lüləni təmizləmişəm, – Aqustin dedi. – Sən yıxılanda, ora torpaq dolmuşdu.

¹ İspan söyüşü

– Yük apararı at hanı?

– Qaraçı onu tutdu.

Aqustin artıq atlanmışdı, amma getmək istəmirdi. O, yəhərdən altında Robert Cordanın uzandığı ağaca tərəf öyildi.

Robert Cordan ona dedi:

– *Get, viejo. Müharibədə bu adi şeydir.*

– *Que puta es la guerra,* – Aqustin dedi. – Müharibə iyrənc şeydir.

– *Elədir, elədir, dost. Amma sən tələsməlisən.*

– *Salud, İngles,* – deyərk Aqustin yumruğunu havada silkələdi.

Robert Cordan dedi:

– *Salud, get daha.*

Aqustin atını birdən döndərdi, yumruğunu elə bir hərəkətlə endirdi ki, sanki söyüş söyürdü və yavaş-yavaş irəli getdi. O birilər çoxdan getmişdilər. Aqustin döngəyə çatıb, geri çevrildi və Robert Cordana əl elədi. Robert Cordan da ona əl elədi və Aqustin o birilərin ardınca gedərək gözden itdi... Robert Cordan aşağıya, yaşıl yamacın ayağında görünən yola və körpüyə baxdı. Bu cür yaxşıdır, deyə düşündü. Qarnı üstə çevrilmək xatalıdır, həm də bu cür baxmaq rahatdır.

Bütün olub-keçənlərdən sonra, adamlar gedəndən sonra o, yorğunluq və zəiflik, daxili bir boşluq hiss edirdi, ağzında öd təmi duyurdu. Bax, indi doğrudan da çətin bir şey yoxdur. Nə olursa-olsun və bundan sonra nə baş verirsə-versin, onun üçün daha heç bir çətin şey yoxdur.

Hamı getdi, indi o tək-tənha burada, ağacın altında, kürəyini gövdəyə söykəyərk oturub.

O, aşağıya, yaşıl yamaca baxdı, Aqustinin vurub öldürdüğü boz atı gördü, bir az aşağıda isə yolu, onun arxasında sıx meşə ilə örtülmüş başqa yamacı gördü. Sonra nəzərlərini körpüyə və körpünün arxasındaki yola çevirdi, körpüdə və yolda baş verənləri müşahidə eləməyə başladı. Döngənin arxasında toplaşan yük maşınlarını buradan yaxşı görə bilirdi. Ağacları arasında maşınların boz gövdələri aydın seçilirdi.

Sonra o biri tərəfə baxdı, oradan yuxarıya uzanan yol çox da yoxuş deyildi. Onlar elə buradan gələcəklər, lap tez gələcəklər, deyə düşündü.

Pilar qızın qayğısına hamıdan yaxşı qalar. Özün bilirsən. Pablo yəqin ki, hər şeyi götür-qoy eləyib, yoxsa o, risk etməzdi. Pablonun fikrini çəkməyə bilərsən, Mariyadan nigaran qalmaq lazım deyil. Çalış ki, ona dediklərinə özün də inanasan. Belə yaxşı olar. Kim deyir ki, bu

doğru deyil? Sən demirsən. Aranızda olanların olmadığını deməyəcəyini kimi, sən bunu da deməzsən. Öz inamını itirmə. Amansız olma. Vaxta lap az qalıb, bir də axı indicə sən özün qızı getməyə məcbur etdin. Hər kəs əlindən gələni edir. Sən özün üçün daha heç nə eləyə bilməzsən, amma başqaları üçün bəlkə də bir şey eləyə bildin. Nə olar. Biz bütün səadətimizi dörd gündə yaşadığ. Yox, dörd gündə yox. Mən buraya qaş qaralanda gəldim, bu gün isə günorta olmayacaq. Deməli, üç gecə və üç yarımçıq gün. Dəqiq ol, o, dedi. Tam dəqiq ol.

Yaxşı olardı ki, bir az aşağı sürüşəydin, deyə fikirləşdi. Yaxşısı budur özünə elə yer seç ki, bəlkə bir fayda verə biləsən, yoxsa avara kimi ağac dibində oturmağın heç bir mənası yoxdur. Hər halda bəxtin getirib. Bundan da pis şeylər olur. Tez ya gec, bu hər kəsin başına gəlməlidir. İndi ki, bunu etməli olduğunu bilirsən, deməli qorxmursan. Yox, qorxmuram, o öz-özünə dedi və bu, həqiqət idi. Hər halda xoşbəxtlikdir ki, əsəb damarı zədələnib. Sınıqdan aşağıda hətta heç nə hiss etmirəm. O, əlini ayağına toxundurdu, elə bil ki, ayağı bədəninin bir hissəsi deyildi.

O yenə aşağıya, yamaca baxdı və fikirləşdi: bütün bunları tərk etmək istəmirəm, vəssalam. Heç də tərk etmək istəmirəm, düşünmək istəyirəm ki, hər halda burada bir faydalı iş gördüm. Hər halda, bacardığım qədər işlədim. Sən demək istəyirsən ki, indi də bacarığın var? Yaxşı, qoy elə olsun, indi də bacarığın var. Bütün bir ili inam bəslədiyin məslək yolunda vuruşdun. Əgər biz burada qalıb gəlsək, hər yerdə qalıb gələcəyik.

Dünya yaxşı məkandır və onun üçün vuruşmağa dəyər, mən bu dünyanı heç də tərk etmək istəmirəm. Həm də sən bəxtin gətirdi, o öz-özünə dedi, sən ömrün çox yaxşı keçdi. Babanın ömrü kimi yaxşı keçdi, amma bir az qısa oldu. Sən hamıdan yaxşı ömür sürdün, çünki sən həyatında həmin bu son günlər oldu. Sənin şikayətlənməyə haqqın yoxdur. Amma hayıf ki, bütün öyrəndiklərini bir başqasına vermək daha mümkün olmayacaq. Lənət şeytana, axır-axırda hər şeyi çox sürətlə öyrəndin. Yaxşı olardı Karkovla bir də söhbət edəydin. Orada, Madriddə. Bax, o dağların arxasında, vadini keçəndən sonra. O boz qayalardan və şam ağaclarından, süpürge kolundan və naz çiçəyindən uzaqlarda, sarı yaylanın o tayında bəyaz və yaraşlıqlı Madrid yerləşir. Pıların söhbət açdığı adamlar, təzə qan içmək üçün sallaqxanaya gedən qarılar kimi bu da əsl həqiqətdir.

Heç elə olmur ki, təkə bir şey həqiqət olsun. Hər şey həqiqətdir. Axı təyyarələrin hamısı eyni cür qəşəngdir, istər bizimki olsun, istər onlarınkı. Yox, elə deyil, o düşündü.

Yaxşı, qanını qaraltma, o öz-özünə dedi. Nə qədər ki, vaxt var, qarnı üstə çevril. Hə, bir məsələ də var. Piların ovcuna baxıb fal açmağı yadındadır? Yoxsa sən bu cəfəngiyata inanırsan? Yox, o dedi. Bütün baş verən hadisələrə baxmayaraq, inanmırsan? Hə, yenə də inanmıram. Amma bu səhər biz yola düşməmişdən əvvəl qadın çox mehriban idi. Yəqin qorxurdu ki, dediklərinə inanmışam. Amma mən inanmıram. O isə inanır. Onlar hər halda, nə isə görürlər. Ya da nə isə hiss edirlər. Ən yüksək dərəcədə həssas qavrama – deyəsən bu, belə adlanır. Lap elə-belə adlanır, o dedi. Qadın qəsdən vidalaşmadı, çünki bilirdi; vidalaşmağa başlasaydı, Mariya getməyəcəkdi. Ah səni, Pilar. Yaxşı, Cordan, gəl qarnı üstə çevril. Lakin o bu işə başlamaq istəmirdi.

Birdən yadına düşdü ki, dal cibində balaca qumquma var. Fikirləşdi: çox nəhəngləri diz çökdürmüş viskidən bir qurtum içim, sonra çevrilərəm. Lakin cibini yoxlayanda, qumqumanı orada tapmadı, özünü lap tənha hiss etdi. Görünür mən buna da müəyyən ümidlər bəsləyirdim, deyə düşündü.

Bəlkə onu Pablo götürüb? Bu nə axmaqlıqdır. Yəqin ki, sən onu körpüdə itirmisən. Hə, Cordan, başla, öz-özünə dedi. Bir, iki, üç.

O, ağacdan aralanıb uzandı, hər iki əli ilə sol ayağından yapışdı və onu güclə aşağı dartdı. Sonra uzandığı halda yenə ayağını dartdı ki, sümüyün iti ucu yerindən çıxıb içəridən dərinini deşməsin, başı ayaqlarından aşağıda qalana qədər yavaş-yavaş çevrildi. Sağ ayağının altını sol ayağının üstünə dayadı və əziyyətlə, tər tökə-tökə qarnı üstə çevrildi, daha sonra dirsəkləri üstə qalxaraq, sağ ayağının köməyi ilə sol ayağını düzəltdi və onu mümkün qədər geriye çəkdi. O, budunu yoxladı: hər şey qaydasında idi. Sümük dərinini deşməmişdi, sümüyün sınmış ucu isə əzələyə keçmişdi.

Görünür, o lənətə gəlmiş at ayağını əzəndə, əsəb damarı həqiqətən qırılıb, deyə düşündü. Doğrudan da heç bir ağrı yoxdur. Ancaq yerindən tərponəndə ağrı olur. Görünür, bu vaxt sümük daha nəyə isə ilişir. Görürsənmi, o dedi. Görürsənmi bəxtin necə gətirir. Hətta içkisiz də işin keçdi. Ancaq həyəcanlanmaq lazım deyil.

O, əlini avtomatına apardı, qutudan sandığı çıxartdı, ehtiyat sandıqları yoxlamaq üçün əlini cibinə vurdu, çaxmağı açıb lüləyə baxdı,

sonra sandığı taxıb üzünü yola çevirdi. Bəlkə yarım saat da çəkdi, deyə fikirləşdi. Amma həyəcanlanmaq lazım deyil.

O, yamaca, şam ağaclarına baxır və çalışırdı ki, heç nəyin fikrini çəkməsin.

O, çaya baxır və körpünün altındakı kölgənin səriniyini xatırlayırdı. Bircə tez gələydilər, deyə düşündü. Kaş ki, onlar gələncən huşumu itirməyəydin.

Sən necə bilirsen, kimin vəziyyəti daha yüngül olur? Dindarların, yoxsa hər şeyi olduğu kimi qəbul edənlərin? Əlbəttə, inam təskinlik gətirir, amma biz də bilirik ki, qorxmalı bir şey yoxdur. Bircə orası pisdir ki, hər şey yox olub gedir. Orası pisdir ki, can vermək uzun çəkir, bərk ağrılar olur, bu isə insanı alçaltdır. Bax, burada sənə bəxtin lap gətirib. Sənin başına belə bir iş gəlməyəcək.

Yaxşı ki, onlar getdilər. Onlarsız daha yaxşıdır. Axı mən deyirəm ki, bəxtim gətirir. Əgər onlar burada olsaydılar, boz atın düşüb qaldığı bu yamaca səpələnsəydilər, ya da başıma toplaşıb, nə vaxt öləcəyimi gözləməyə başlasaydılar, onla necə də pis olardı. Yox. Onlar getdilər. Onlar burada deyillər. Əgər indi hücum da uğurlu olsaydı. Sən nə istəyirsən axı? Hər şey. Mən hər şey istəyirəm, amma özümle nə mümkünə, onu götürəcəyəm. Qoy bu hücum uğursuzluqla qurtarsın, nə olar, başqası uğurlu olar. Mən heç fikir vermədim, görəsən təyyarələr geri qayıtdı ya yox? İlahi, nə xoşbəxtlikdir ki, onu getməyə məcbur edə bildim.

Bütün bunları babama danışmaq yaxşı olardı. Yəqin ki, o heç vaxt *cəbhə xəttini keçməli olmayıb, öz adamlarını axtarıb tapmalı olmayıb* və bu gün mənim yerinə yetirdiyim tapşırıq kimi bir tapşırığı yerinə yetirməli olmayıb. Haradan bilirsen? Bəlkə də o, yüz dəfə belə tapşırıqları yerinə yetirib. Yox, – dedi, – dəqiq ol. Belə işi heç kəs yüz dəfə görə bilməz. Heç on dəfə də görə bilməz. Bəlkə onu lap bir dəfə görmək də *o qədər asan deyil. Yox canım, elə niyə. Sən yeganə adam deyilsən.*

O dedi:

– Bircə onlar tez gələydilər. Bu saat gələydilər, yoxsa ayağım ağrımağa başlayır. Deyəsən şişir.

Bu mərmə dəyəncən, hər şey yaxşı gedirdi, deyə o fikirləşdi. *Amma xoşbəxtlikdəndir ki, mərmə bir az əvvəl, mən körpünün altında olanda dəymədi.* Hər hansı bir iş əyər-əskiklə görüləndə, gec-tez bəd-bəxtlik üz verməlidir. Sənin işin hələ Qols bu əmri alanda bitmişdi.

Özü də sən bunu bilirdin, yəqin ki, Pilar da elə bunu duymuşdu. Vaxt gələcək, bizdə bütün bu işlər daha sahmanlı olacaq. Səhra radio stansiyaları – bizə bax bu lazımdır. Bəli, bizə çox şey lazımdır. Məsələn, mənə bir ehtiyat ayağım olaydı.

Bu sözləri deyib, güclə gülümsündü, çünki indi əsəb damarı zədələnən yerdən ayağı bərk ağrıyırdı. Ah, qoy gəlsinlər, deyə fikirləşdi. Mən atam eləyəni eləmək istəmirəm. Lazım gəlsə, eləyərim, amma yaxşı olardı ki, lazım gəlməyeydi. Mən bunun əleyhinəyəm. Bu barədə fikirləşmə. Bu barədə fikirləşmə. Tez gələydilər bu əclaflar, deyə fikirləşdi. Tez gələydilər, tez gələydilər.

Ayağı getdikcə daha bərk ağrıyırdı. Ağrı birdən tutdu, o çevriləndən və budu şişməyə başlayandan sonra. O fikirləşdi: bəlkə mən bunu elə indi eləyim. Ağrıya çox yaxşı dözə bilmirəm. Qulaq as, əgər mən bunu indi eləsəm, sən başqa cür başa düşməzsən ki? Sən kiminlə danışırısan? Heç kimlə, – o dedi. – Yoxsa babanla? Yox. Heç kimlə. Ah, lənətə gəlmişlər, tez gəlib çıxaydılar.

Qulaq as, bəlkə elə bunu eləsəm yaxşıdır, çünki birdən huşumu itirsem, öhdəsindən gələ bilmərəm və mənə əsir alarlar, sorğu-suala tutarlar, nə desən soruşarlar, başıma min oyun açarlar, onda heç yaxşı olmaz. Yaxşısı budur işi o vaxtaca uzatmayım. Hə, bəlkə elə bunu indi eləyim və hər şey qurtarsın getsin? Yoxsa, ah, qulaq as, hə, qulaq as, qoy onlar tez gəlsinlər.

Sən bunun öhdəsindən pis gəlirsən, Cordan, o dedi. Öhdəsindən pis gəlirsən, Bunun öhdəsindən kim yaxşı gəlir ki? Bilmirəm, heç bilmək də istəmirəm, Amma sən bunun öhdəsindən pis gəlirsən. Məhz sən çox pis gəlirsən. Lap pis, lap pis. Məncə vaxtdır. Bəs sənə?

Yox, vaxt deyil. Çünki sən hələ nə işə eləyə bilərsən. Nə qədər ki, məhz nə etməli olduğunu bilirsən, sən bunu eləməlisən. Nə qədər ki, bu, yadıdadır, sən gözləməlisən. Gəlin çıxın da! Qoy gəlsinlər! Qoy gəlsinlər!

Gedənləri fikirləş, o dedi. Onların meşə ilə necə irəlilədiklərini fikirləş. Çayı necə keçdiklərini fikirləş. Kolların arasını necə getdiklərini fikirləş. Yamacı necə qalxdıqlarını fikirləş. Bu axşam onların əhvalının necə xoş olacağını fikirləş. Onların gecə səhərəcən yol gedəcəklərini fikirləş. Sabah onların Qredosa necə çatacaqlarını fikirləş. Onları fikirləş. Lənət şeytana, onları fikirləş. Qredosdan o yana mən daha onları fikirləşə bilmirəm, dedi.

Montananı fikirləş. Fikirləşə bilmirəm. Madridi fikirləş. Fikirləşə bilmirəm. Bir qurtum sərin suyu fikirləş. Yaxşı. Bax, bu, belə də olacaq. Bir qurtum sərin su kimi. Yalan deyirsən. Bu heç cür olmayacaq. Əslində heç nə olmayacaq. Heç nə. Onda bunu elə. Elə. Hə, elə. İndi daha olar. Hə. Hə. Yox, sən gözləməlisən. Özün bilirsən. Buna görə də gözlə.

Mən daha gözləyə bilmirəm, o dedi. Əgər bir dəqiqə də gözləsəm, huşumu itirəcəyəm. Mən bilirəm, çünki artıq üç dəfə bu həddə çatmışam, amma özümü saxlamışam. Mən özümü saxlamışam və heç nə olmayıb.

Amma indi bacarmıram. Görünür, qıçımda daxili qanaxma başlayıb, axı sümük hər tərəfi deşib dağıdıb. Xüsusən mən çevriləndə. Şiş də ondadır, zəiflik də, indi isə sən huşunu itirməyə başlayırsan. İndi daha bunu eləmək olar. Mən sənə ciddi deyirəm, daha olar.

Amma sən gözləyə bilsən və azacıq da olsa onların qabağını kəssən və ya heç olmasa zabiti öldürə bilsən, bu çox şeyi həll edə bilər. Vaxtında görülən bir iş...

Yaxşı, o dedi. O, sakitcə uzanmışdı, özünü ələ almağa çalışırdı, hiss edirdi ki, huşu başından çıxır, bu vaxt o dedi: indi sakit olmaq lazımdır, onlar gələne kimi özümü saxlaya biləydim.

Robert Cordanın xoşbəxtliyi ona xilas çıxmadı, çünki elə həmin dəqiqə süvari dəstəsi meşədən çıxıb yolu keçdi. O, atlıların yamacı necə qalxdıqlarını müşahidə edirdi. O, dəstənin başında gələn süvarinin boz atın yanında dayandığını, çığıraraq zabite nə isə dediyini və zabitin at belində ona yanaşdığını gördü. O, hər ikisinin atın üstünə necə əyildiyini görürdü. Atı tanımışdılar. Bu at və onun sahibi dünən səhər dəstədən yoxa çıxmışdı.

Robert Cordan onları yamacın yarı yolunda, öz yaxınlığında görürdü, aşağıda isə, o yolu, körpünü, körpünün o tərəfində uzun sıraya düzülmiş maşınları görürdü. İndi o tamam özündə idi, diqqətli nəzərlərlə bir xeyli ətrafı seyr etdi. Sonra o, səmaya baxdı. Göydə iri ağ buludlar var idi. O, ovcunu yerdəki şam iynələrinə sürtdü, arxasında uzandığı ağacın qabığına toxundu.

Sonra o, bacardığı qədər rahat uzandı, şam iynələri qalağına dirsəkləndi, avtomatın lüləsini isə şam ağacına söykədi.

Zabit gedənlərin ardınca löhrəm çaparaq, Robert Cordanın uzandığı yerin iyirmi yard aşağısından keçməli idi. Belə məsafədə

çetin bir iş yox idi. Zabit leytenant Berrendo idi. Aşağı yol postuna basqın xəbəri alınanda, o, La-Qranxadan təzəcə qayıtmışdı və ona əmr olunmuşdu ki, öz dəstəsi ilə oraya yollansın. Onlar atlarını dörd-nala çapırdılar, amma körpü partladılmışdı, buna görə onlar geri dönmüşdülər ki, yarıq çayın yuxarısından keçsinlər, sonra isə meşə ilə getsinlər. Atları tərləmişdi və löhrəm yerləşlə də ağır-ağır gedirdi.

Leytenant Berrendo ləpirlərə baxa-baxa yamacı qalxırdı; onun artıq sifəti qayğılı və ciddi idi; köndələnə qoyulmuş avtomatı yəhərin üstündən görünürdü. Həyəcanını boğan Robert Cordan əli titrəməsin deyə çox ehmalca, çox ehtiyatla ağacın dalında uzanmışdı. O, zabitin, meşə qırağındakı şam ağaclarının yaşıl yamacı qalxdığı gündü, şən yerə çıxacağını gözləyirdi. O, üstünə şam iynələri səpələnmiş torpaqda üreyinin necə vurduğunu hiss etməkdə idi.

KİTABDAKILAR

<i>Heminquey yaradıcılığında ispan mövzusu</i>	4
Əcəl zəngi	9

ERNEST HEMINQUEY

ƏCƏL ZƏNGİ

“AVRASİYA-PRESS”

BAKI-2006

Buraxılışa məsul: *Umud Rəhimoğlu*

Texniki redaktor: *Mübariz Piriyev*

Operator: *Asifə Əfəndi*

Kompyuter səhifələyicisi: *İslam Rzayev*

Korrektor: *Tofiq Qaraqaya*

Yığılmağa verilmişdir 01.06.2006. Çapa imzalanmışdır 28.08.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 29,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 103.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.